

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta**

Disertační práce

2018

Miloš Hořejš

**Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin
Historické vědy
Moderní hospodářské a sociální dějiny**

Disertační práce

Miloš Hořejš

Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a
Morava
v letech 1942-1945

Nazi Germanisation and Settlement Policy in the Protectorate of
Bohemia and Moravia, 1942–1945

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Praha 2018

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 28. 3. 2018
Hořejš

PhDr. Miloš

Název disertační práce: Nacistická germanizační a osídlovací politika v
Protektorátu Čechy a Morava v letech 1942-1945

Abstrakt

Předkládaná práce se zabývá pozemkovou a osídlovací politikou na území Protektorátu Čechy a Morava, na kterou nahlíží jako na nedílnou součást jednotné nacistické germanizační politiky, uplatňované v širším prostoru Německé říše. Studie si klade za cíl posoudit strukturálně a po organizační linii osídlovací politiku a mechanismy jejího fungování na vyšších i nižších stupních v rámci řízení osídlovacího procesu. Germanizační plány byly na území Protektorátu Čechy a Morava jedním z podstatných aspektů německé hospodářské politiky a byly založeny na kombinaci asimilace, evakuace a fyzické likvidace. V praxi pak germanizace prováděná na území protektorátu probíhala třemi cestami: 1. formou převodů kapitálových účastí 2. arizací židovského majetku a 3. formou usídlování Němců na české půdě. Zde uvedenému pořadí přibližně odpovídala i časová posloupnost, s jakou měly být jednotlivé kroky uváděny do praxe. Konečné řešení v otázce germanizační a osídlovací politiky se mělo realizovat až po skončení válečných operací. Přesto byly podniknuty kroky, které předznamenávaly pozdější plánovaný vývoj. Práce se zaměřuje zejména na objasnění mechanismu pozemkové a osídlovací politiky a činností klíčových organizací zapojených do pozemkové a osídlovací politiky a to zejména Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu a Českomoravské zemědělské společnosti. Zmapovány jsou i aktivity dalších aktérů, kteří ovlivňovali osídlovací proces v Protektorátu, úřady SS jakými byl Rasový a osídlovací úřad /SS Race and Settlement Main Office/, Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums /Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood/ Hlavní říšský bezpečnostní úřad / The Reich Main Security Office/, Volksdeutsche Mittelstelle /Coordination Centre for Ethnic Germans/, či Německé Karlovy univerzity v Praze.

Celkem bylo nacistickou osídlovací činností ve všech osídlovacích obvodech zasaženo 1714 zemědělských objektů ve 430 katastrálních obcích, 19 velkostatků, 58 domovních majetků a 48 živností o celkové výměře 31 125 ha půdy

zemědělské a 5175 ha půdy lesní. Podle odhadu z počátku června 1945 činila celková hodnota zabraného majetku 1 215 743 Kč.

Titel of dissertation: Nazi Germanisation and Settlement Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia, 1942–1945

Abstract

This work focuses on land and settlement policies in the territory of the Protectorate of Bohemia and Moravia. They are treated as an integral part of a unified Germanisation policy which the Nazi regime had implemented within a broader territory of the German Reich. The aim of this study is to evaluate the structure and organisation of the settlement policy and mechanisms of its functioning on both lower and higher levels within the context of administration and implementation of the settlement process. Germanisation was, within the territory of Protectorate of Bohemia and Moravia, one of the key aspects of German economic policy. Its implementation was based on a combination of assimilation, evacuation, and physical liquidation. In practice, Germanisation measures in the Protectorate took either of the three following forms: 1) transfer of share ownership, 2) Aryanisation of Jewish property, 3) a settlement of Germans on Czech-held land. This sequence more or less corresponded also to the sequence in which the individual measures were to be applied in practice. It was envisioned that Germanisation and settlement policy would be fully implemented and completed only after the end of the war operations. Even so, steps had been undertaken which anticipated the planned future developments.

This work focuses mainly on mechanisms underlying the land and settlement policy and on activities of the key institutions involved in these policies, especially the Land Office for Bohemia and Moravia and Czech–Moravian Association for Agriculture. The author also follows the activities of other agents who influenced the settlement process in the Protectorate, mainly SS institutions such as the SS Race and Settlement Main Office (RuSHA), the person and office of the Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood, the Reich Main Security Office (RSHA), the Coordination Centre for Ethnic Germans, and the German Charles University in Prague.

The Nazi settlement activities in all settlement districts had affected a total of 1,714 agricultural objects in 430 cadastral municipalities, 19 large agricultural estates, 58 residential properties, and 48 businesses amounting to an area of

31,125ha of agricultural land and 5,175ha of woodland. According to an estimate from early June 1945, the total value of confiscated properties amounted to 1,215,743 CSK.

Klíčová slova: Protektorát Čechy a Morava, germanizace, Pozemkový úřad, Českomoravská zemědělská společnost, Německá osídlovací společnost, Říšský komisař pro upevnění pro upevnění německví, Středisko pro podporu etnických Němců, německý nacionální socialismus, sudetští Němci.

Key words: Protectorate of Bohemia and Moravia, Germanisation, Land Office for Bohemia and Moravia, Czech–Moravian Association for Agriculture, German Settlement Company, Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood, Coordination Centre for Ethnic Germans, German national socialism, Sudeten Germans.

Obsah

Předmluva	
Obsah	8-9
1. Úvod	11
1.1. Současný stav výzkumu a literatura	11-29
1.2. Metodologie a prameny	29-34
1.3. Struktura práce (konceptualizace)	34-36
2. Nacistické plány germanizace českého prostoru	36-64
2.1. Koncepty a plány germanizace východu Evropy	36-44
2.2. České země v plánech nacistů	44-49
2.3. Nacistické plány germanizace českého prostoru	49-64
po vzniku Protektorátu	
3. Nacistická pozemková a osídlovací politika	64-75
v odstoupeném pohraničí	
4. Hlavní nacistické úřady a organizace podílející se	75-161
na plánované germanizaci pozemkového majetku	
v Protektorátu Čechy a Morava	
4.1. Rasse- und Siedlungshauptamt SS (RuSHA)	75-90
4.2. Reichskommissar für Reichssicherheitshauptamt	90-100
(RSHA) a Reichskommissar für die Festigung	
deutschen Volkstums (RKFDV)	
4.3. Volksdeutschemittelstelle (VoMi)	100-108
4.4. Úřad říšské protektora a oberlandráty	108-125
4.5. Protektorátní Ministerstvo zemědělství a	108-141
obnovení Pozemkového úřadu	
4.5.1. Ovládnutí 8. a 9. odboru Ministerstva	108-136
zemědělství	
4.5.2. Obnovení Pozemkového úřadu a jeho	136-141
činnost od nástupu Heydricha do konce okupace	
4.6. Deutsche Ansiedlungsgesellschaft a její	141-147
protektorátní pobočka Českomoravská zemědělská	
společnost	
4.7. Rasový výzkum na Německé Karlově	147-161

univerzitě ve prospěch osídlovací politiky	
5. Realizace nacistické pozemkové a osídlovací politiky v Protektorátu	161-307
5.1 Právní podklady ke germanizaci půdy	161-166
5.2. Politika germanizace půdy cestou vytváření vojenských prostorů a dalších stavebních celků	166-182
5.3. Exkurz 1: Zákroky proti židovskému pozemkovému majetku	182-196
5.4. Exkurz 2: Zákroky proti velkým pozemkovým vlastníkům – církev a šlechta	196-238
5.5. Němečtí osídlenci, jejich původ a přesun	238-260
5.5.1 Přesídlenci z jihovýchodní Evropy	238-248
5.5.2 Tridentští Němci a jejich přesun do Protektorátu	248-260
5.6. Realizace osídlovacího procesu v Protektorátu v osídlovacích oblastech	260-264
5.6.1 Projekt Košátky	264-268
5.6.2 Přesídlování v obvodu České Budějovice	268-272
5.6.3 Anatomie procesu osídlování v Protektorátu	272-289
5.6.4 Realita osídlovacího procesu v Protektorátu	289-296
5.9. Stavební aktivity Pozemkového úřadu ve prospěch germanizace	296-307
6. Závěr	308-323
7. Seznam zkratk	324
8. Seznam tabulek	325
9. Použité prameny a literatura	326-342
10. Přílohy	

Předmluva

Práce pojednává o nacistické politice půdy a plánech nacistů v oblasti osídlovací politiky v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1945. Výzkum je založen na studiu široké pramenné základny. Zde bych chtěl poděkovat zaměstnancům všech vědeckých institucí a archivů, které jsem při zpracovávání svého tématu navštívil, za jejich vstřícnost vyhovět mým leckdy náročným badatelským požadavkům a za zpřístupnění této pramenné základny. Děkuji i Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze a jeho spolupracovníkům. Zvláštní poděkování náleží vedoucímu práce prof. Eduardovi Kubů, jehož podnětné rady a kritika spoluutvářely finální podobu práce.

1. Úvod

Předkládaná práce se zabývá pozemkovou a osídlovací politikou na území Protektorátu Čechy a Morava, na kterou nahlíží jako na nedílnou součást jednotné nacistické germanizační politiky, uplatňované v širším prostoru Německé říše. Studie si klade za cíl posoudit strukturálně a po organizační linii osídlovací politiku a mechanismy jejího fungování na vyšších i nižších stupních v rámci řízení osídlovacího procesu. Proponovaný výzkum této problematiky na území Protektorátu významně přispěje k zdokumentování a objasnění celkových cílů nacistické okupační moci a obohatí dosavadní poznatky v oblasti germanizačních plánů, které, tak jak byly nastaveny, měly přinést dalekosáhlé důsledky nejen pro dané teritorium, ale i pro český národ jako takový.

1.1. Současný stav výzkumu a literatura

Tématika pozemkové a osídlovací politiky v Evropě a speciálně v Protektorátu Čechy a Morava s menšími přestávkami zaměstnávala naši i zahraniční historickou obec po dlouhé období od skončení války až do současnosti. První práce zabývající se vytčenou problematikou nacistických germanizačních plánů v Protektorátu (případně i v oblastech obsazeného pohraničí) vznikaly v domácím prostředí v 50. a 60. letech 20. století.¹ Jedná se o práce a edice Václava Krále (sestavené částečně ve spolupráci s Karlem Fremundem) z padesátých² a šedesátých let 20. století, které³ vznikaly převážně za účelem odhalení a odsouzení nacistických zločinů na našem území bez hlubší analýzy a kritiky pramene. Král sice vycházel z dobových (dnes již v některých případech

¹ Pomineme-li publikace všeobecného charakteru bilancující dopady nacistické okupace pro české hospodářství, které vznikly bezprostředně po skončení války: Chmela, Leopold: Hospodářská okupace Československa, její metody a důsledky. Znalecký posudek v procesu s K. H. Frankem, Orbis, Praha 1946, s. 77–89; Státní hospodaření za války a po revoluci. Výklad ministra financí Dr. Vávro Šrobára k státnímu rozpočtu za rok 1946 a původní správa ministerstva financí, Praha 1946, s. 77.

² KRÁL, Václav, Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945, Praha 1958.

³ KRÁL, Václav (ed.), Die Vergangenheit warnt: Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Natiokkupanten in der Tschechoslowakei. Praha 1960; TÝŽ, Fašistické plány na vyhlazení českého národa, in: ĎaS, roč. 2, č. 2, 1960, s. 19–21; KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.), Chtěli nás vyhubit, Praha 1961; KRÁL, Václav, Pravda o okupaci, Praha 1962, FREMUND, Karel, Dokumenty o vyhlazovací politice, in: Sborník archivních prací 1963, č. 2, s. 3–45; KRÁL, Václav, Zločiny proti Evropě, Praha 1964; KRÁL, Václav (ed.), Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947: Dokumentsammlung. Praha 1964; FREMUND, Karel, Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky (výběr dokumentů), Sborník archivních prací 14, 1964, č. 1, s. 3–38.

nedostupných) archivních materiálů, ale nepřistoupil však k jejich hlubší analýze a interpretaci. V jeho „Otázkách hospodářského a sociálního vývoje“ nalezneme kapitoly věnující se problematice germanizační politiky v protektorátu,⁴ nebo problematice arizace,⁵ které jsou ale velmi obecné a nenajdeme zde bližší a hlubší zhodnocení nacistické pozemkové politiky. Chybí zde např. zmínky o významné organizaci, která hrála v nacistické osídlovací politice značnou roli – Německé osídlovací společnosti – a o problematice s ní spojené.⁶

V 60. letech významně přispěl k výzkumu širšího rámce nacistické organizační struktury v protektorátu Stanislav Šisler.⁷ Jako první se pokusil zmapovat organizační rámec okupace, ale otázka řízení zemědělského sektoru ve špičce nacistického okupačního aparátu a germanizace v oblasti zemědělství zůstala blíže neobjasněna. Podobně jako historik Václav Král, ale s větší analýzou pramenné základny, nicméně se stejným ideologickým podbarvením, přistoupil v tomto období k analýze základního dokumentu ke germanizaci – Generálního plánu Východ Antonín Šnejdárek.⁸ Poněkud sporným přínosem k problematice germanizace na našem území se vyznačují práce Čestmíra Amorta z poloviny šedesátých a začátku sedmdesátých let.⁹ Pomineme-li opět silnou politickou

⁴ Kapitola „Germanizační politika fašistických okupantů“ KRÁL, Václav, Otázky hospodářského a sociálního vývoje, c. d., s. 33–57.

⁵ Kapitola „Arisace a její vliv na postavení české buržoazie“, tamtéž s. 58–78.

⁶ Kolem poloviny 60. let se začaly objevovat práce dalších historiků, například Jana Tesaře: TESÁŘ, Jan, Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“, HaV, 1964, č. 2, s. 153–191, č. 3, s. 333–385; TÝŽ, K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939, HaV, 1969, č. 1, s. 40–85;

Stanislava Bimana: BIMAN, Stanislav, Osvětim a Frankova politika v roce 1943. ĎaS, č. 1, 1966, s. 14–17; TÝŽ, Nacistická bezpečnostní služba v protektorátě Čechy a Morava (Vznik, organizace a činnost), SAP 22, č. 2, 1972, s. 297–355, či V. Průchy: PRŮCHA, Václav, Československé hospodářství za nacistické okupace, ĎaS č. 4, 1966, s. 33–36; PRŮCHA, Václav – OLŠOVSKÝ, Rudolf, Vliv nacistické okupace na československé hospodářství, in: Nacistická okupace Evropy 1–3. Sborník referátů z III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových Varech v září 1963, Praha 1966, s. 43–103; TÝŽ, Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace, HaV, 1967, s. 215–239, PRŮCHA, Václav, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970, s. 67–69.

⁷ ŠISLER, Stanislav, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, in: Sborník archivních prací. Praha, roč. 13, č. 2 (1963), s. 46–95; TÝŽ: Studie o organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945. In: Sborník archivních prací. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR Roč. 22, č. 1 (1972), s. 183–219.

⁸ ŠNEJDÁREK, Antonín, Dokument o vzniku tzv. generálního plánu „Východ“, ČSČH, roč. IX, 1961, s. 422.

⁹ AMORT, Čestmír, Nacistické plány na poněmčení středních Čech, In: Středočeské kapitoly z dějin okupace 1939–1942, Praha 1965; AMORT, Čestmír, Drang nach Osten. Pangermánské plány na vyhubení slovanských národů, Praha 1971.

podbarvenost, tak jsou tyto studie do značné míry kompilacemi starších prací Václava Krále, nevyznačující se dostatečnou kritikou pramene.

Problematikou německých germanizačních plánů se od šedesátých let hlouběji zabýval Zdeněk Antoš.¹⁰ Ve svých pracích se zaměřoval na aspekty nacistické pozemkové a osídlovací politiky v okupovaném pohraničí. Jeho studie se netýkají přímo oblastí Protektorátu, nicméně jsou pro tuto práci přínosné zejména pro komparaci nacistických postupů proti českým pozemkovým vlastníkům na obou územích.

Nacistická politika krve a půdy se stala v šedesátých letech předmětem zkoumání Antonína Haase, který působil jako archivář v tehdejší Státní ústřední archiv v Praze, kde měl na starosti pořádání zemědělských fondů, fondů pro období Protektorátu a zejména fondu Pozemkového úřadu a fondu Českomoravské zemědělské společnosti.¹¹ Jeho studie, které sloužily jako příprava pro textovou část inventářů, sice důsledně vychází z hluboké znalosti pramenného materiálu, uvedené závěry však není pro chybějící poznámkový aparát možné ověřit, což značně relativizuje využitelnost tohoto pramene. Dalším nedostatkem je, že archivní materiály Pozemkového úřadu a zmíněné osídlovací společnosti nejsou komparovány s dalšími prameny či sekundární literaturou k tématu.

Významně posunul problematiku nacistických zásahů do pozemkové držby v Protektorátu ve své studii Jaroslav Michl, který na téma nahlížel zejména z právního hlediska, což je aspekt, který u řady předchozích prací často absentoval.¹²

Zemědělské problematice se ve stejné době věnoval Jaroslav Šprysl, který jako jediný ve své práci blíže definoval cíle nacistické zemědělské politiky v Protektorátu. Jeho rozbor nacistické kolonizační politiky však nesměruje k hlubší analýze a autor se ve větší části příspěvku soustřeďuje na úzce

¹⁰ ANTOŠ, Zdeněk: Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě, in: Slezský sborník, roč. 64, č. 1, Opava 1966, s. 28–59; Týž: Jihotyrolská otázka za druhé světové války a naše země, in: Slezský sborník, roč. 64, č. 3, Opava 1966, s. 390–393.

¹¹ HAAS, Antonín, Vylvlastňování české půdy na Českobudějovicku za okupace, in: Jihočeský sborník historický, ročník 31(1962), s. 172–177; týž, Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. protektorátu Čechy a Morava, in: Acta Regionalia – Sborník vlastivědných prací, Praha 1965 s. 128–135.

¹² MICHL, Jaroslav, Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace (normativní obraz), PHS 13, 1967, s. 229–258.

vymezenou problematiku zemědělských pracovních sil v Protektorátu a na sociální dopady okupace pro zemědělské dělnictvo.¹³

O problematiku nacistické pozemkové a osídlovací politiky v Protektorátu Čechy a Morava se v šedesátých letech pochopitelně zajímali i němečtí historici ze SRN. Rámcově se tématu německé germanizační politiky dotkl ve svých pracích z období šedesátých až devadesátých let Detlef Brandes.¹⁴ Jeho dvoudílná práce, přeložená později i do češtiny pod názvem „Češi pod německým protektorátem“, byla první syntézou svého druhu a přinesla řadu nových poznatků. O nacistické pozemkové politice pojednává jen útržkovitě, ale v zásadě vždy v širších politických souvislostech. Na tuto práci poté československá badatelská obec ve svých studiích v další dekádě výrazně reagovala.¹⁵

Se zákroky nacistů v oblasti pozemkové politiky neoddiskutovatelně souvisel vznik vojenských prostorů – tzv. *Truppenübungsplatz*. Podmínkami jejich vzniku se zabývaly práce českých autorů již od konce padesátých let 20. století, jmenovitě Jana Hertla, Jaroslava Staňka, Antonína Robka, Stanislava Kokošky a práce J. Mikše a D. Stryjové.¹⁶ Práce prvních čtyř jmenovaných autorů

¹³ ŠPRYSL, Jaroslav, K problematice postavení českého rolnictva v letech 1939–41, In: Historie a vojenství 4, 1967, s. 593–630; TÝŽ, Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace, Praha 1971; TÝŽ, Čeští rolníci v boji proti nacistické agrární politice na počátku okupace, In: Slovenské národní povstání a náš odboj, Praha 1975, s. 160–175.

¹⁴ BRANDES, Detlef, Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil I, Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942), München und Wien 1969; TÝŽ, Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil II, Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945) München und Wien 1975; BRANDES, Detlef, Nacistická politika vůči Čechům v Protektorátu Čechy a Morava, in: Cesta do katastrofy: československo-německé vztahy 1938–1947. Referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7. – 9. října 1992 ve Štíříně u Prahy / [Praha,], s. 29–42. BRANDES, Detlef, Češi pod německým protektorátem, okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999; BRANDES, Detlef, Nationalsozialistische Tschechenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren, in: Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815–1989, Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 2001 s. 119–136.

¹⁵ Naopak práce amerického historika Robert L. Koehla analyzující činnost Říšského komisariátu pro upevnění německví prošla v Československu prakticky bez povšimnutí, přičemž tato práce byla ve své době průlomovou analýzou do fungování specifického a velmi organizačně složitého úřadu. Z dnešního pohledu je ale již značně překonanou a neobsahuje řadu dnes již objasněných skutečností. Některé zde zmíněné okolnosti fungování úřadu jsou již dnes i na základě nově dostupných archivních fondů objasněny. KOEHL, Robert, L., German Resettlement and Population Policy, 1939–1945, A History of the Commission for the Strengthening of Germandom, Cambridge 1957.

¹⁶ HERTL, Jan a kol., Podblanicko proti okupantům, Benešov u Prahy 1966; TÝŽ, Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942–1945, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 1957, s. 19; STANĚK, Stanislav, Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, s. 179–203; ROBEK, Antonín, Lidé bez domova, Praha 1980; KOKOŠKA, Stanislav, Cvičiště zbraní SS

pojednávají o budování vojenského výcvikového prostoru na Neveklovsku, Sedlčansku a Benešovsku, práce Mikše a Stryjové pak líčí vznik vojenského prostoru v okolí Vyškova. Všechny studie se dotýkají v malé míře souvislosti vzniku respektive rozšíření vojenských prostorů se zamýšlenou germanizací prostřednictvím rolnické kolonizace. Z prací zaměřených na zábory pro vojenské účely svou použitou metodou zpracování vybočuje článek B. Tvarůžka, zabývající se podílem německé branné moci na germanizaci protektorátního prostoru.¹⁷ Na rozdíl od výše zmíněných kolegů Tvarůžek věnuje velký prostor rozboru nástrojů, jimiž mělo být zaboru velkých pozemkových celků dosaženo. Kde naopak práce zůstala za očekáváním, je zmapování geneze vzniku vojenského prostoru na Sedlčansku a Neveklovsku, která je svým způsobem vzniku atypická, ale pro naznačující možný trend postupu nacistů proti kompaktním jazykově českým územním celkům nepochybně zajímavá.

Když pomineme spíše popularizační práce k historii vzniku výcvikových prostorů s téměř nulovou kritikou pramene,¹⁸ v poslední době posunuly bádání v tomto směru práce Tomáše Zouzala, který se tématem benešovského vojenského prostoru dlouhodobě zabývá ve svých studiích. Svě dílčí výzkumy následně vtělil do monografie, která není věnována jen vojenským dějinám prostoru, ale zasazuje jeho vznik do souvislosti s budoucí kolonizací v jádru Čech a výrazně tak obohacuje současný stav poznání v této oblasti dějin Protektorátu.¹⁹ Autor rovněž významně posunul poznatky v oblasti procesu záboru a to za využití materiálů archivní povahy, které nebyly plně k dispozici autorům v předchozích desetiletích, za využití osobních vzpomínek a archivních pramenů na regionální úrovni a za využití nejnovější sekundární literatury.

Böhmen 1942–1945, in: Sborník vlastivědných prací Podblanicka 27, 1986, s. 271–298; MIKŠ, Josef - STRYJOVÁ, Dagmar, Ztracené domovy. Germanizační plány okupantů a jejich realizace na Vyškovsku v letech 1939-1945. Vyškov 1989.

¹⁷ TVARŮŽEK, Břetislav, Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění německví v protektorátě, HaV 2, 1994, roč. 43, s. 87–131.

¹⁸ KOS, Petr, Cvičiště Benešov – vstup zakázán!: SS-Truppenübungsplatz Beneschau/Böhmen 1939–1948 (stručná historie výcvikového prostoru SS ve středních Čechách v letech druhé světové války a poválečná obnova území do roku 1948). Postupice: Posázaví, 2012.

¹⁹ ZOUZAL, Tomáš, Přesídlovací kancelář ministerstva vnitra se sídlem v Benešově 1942–1945, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 50/2, 2010, s. 381–416; TÝŽ, JUDr. Jiří Šrajger: služba českého úředníka mezi roky 1938–1948, in: Podbrdsko, 20, 2013, s. 163–185; TÝŽ, Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942), in: ČČH, č. 2, 114/2016, s. 419–451; TÝŽ, Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války, Praha 2016.

V druhé polovině sedmdesátých a začátkem osmdesátých let 20. století se tématu Generálního plánu Východ s novou optikou opřenu i o nové poznatky polských i západních historiků věnoval Miroslav Kárný.²⁰ Systematicky se tak zabývá nacistickou germanizační politikou zasazenou do širších souvislostí. I když se výzkum vzniku tohoto, pro proces osídlování Východu klíčového dokumentu, od té doby značně posunul, Kárného závěry ve své podstatě revidovány nebyly, došlo pouze k jejich doplnění. Nacistické plány nejen s územím českých zemí, ale s celou východní Evropou pomáhají objasnit odborné práce a edice pramenů autorského kolektivu již zmíněného Miroslava Kárného, Jaroslavy Milotové, Lenky Linhartové a Vlasty Měšťánkové z druhé poloviny 80. let.²¹ Slabinou těchto edic je určitá disproporce mezi počátečním obdobím okupace a závěrečnou fází, což je zapříčiněno menším množstvím archivního materiálu z pozdějších válečných let v našich archivech, jež autoři ve své době nemohli doplnit výzkumem v německých archivech.

Českoslovenští historici ve svých pracích k nacistické germanizační politice akcentovali studie svých polských kolegů a naopak. Dlouhodobě se tématem nacistické okupační i germanizační politiky zabýval od šedesátých let polský historik Czesław Madajczyk. Analýze postupu nacistů v prostorech Polska určených ke germanizaci se nejvíce věnuje jeho hojně citovaná kniha „Die Okupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945“.²² Za zmínku však stojí i další práce autora, kde se tomuto tématu dále věnuje a prohlubuje znalost problematiky.²³

²⁰ KÁRNÝ, Miroslav, Generální Plán Východ, ČSČH 1977, č. 3, s. 345–382; TÝŽ, Kolik verzí má generální plán Východ? In: Sborník k problematice dějin imperialismu, sv. 11, 1981, s. 229–257.

²¹ KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava, Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha, in: Sborník k problematice dějin imperialismu 21, Praha 1987; TITÍŽ, Od Neuratha k Heidrychovi, Sborník archivních prací 39, č. 2, s. 281–394, Praha 1989; LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Lenka, Heydrichova okupační politika v dokumentech, Praha 1987; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita, Protektorátní politika Reinharda Heydricha, Praha 1991. Přínosnou je i edice dokumentů z období působení Konstantina von Neuratha v úřadu říšského protektora: HERMAN, Karel. Sborník k problematice dějin imperialismu: Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha, Praha 1987.

²² MADAJCZYK, Czesław, Die Okupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945, Berlin 1987.

²³ Za všechny: MADAJCZYK, Czesław, Generalna gubernia w planach Hitlerowskich, Warszawa 1961; TÝŽ (ed.), Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan, Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin 80, München et al. 1994. Z mladší generace polských historiků možno zmínit MAĆIOR-MAJKU, Beate, Generalny Plan Wschodni. Aspekty ideologiczny, polityczny i ekonomiczny, Kraków 2007; PIECHOWSKI, Kazimierz, My i Niemcy, Warszawa 2008. Oba autoři navazují na výzkumy Czesława Madajczyka a v řadě oblastí přinášejí

V osmdesátých letech se k problematice Protektorátu vrátil ve své studii Stanislav Šisler.²⁴ Navázal na své výzkumy organizačního rámce protektorátní správy a zakomponoval do nich tentokrát i orgány podílející se na germanizačním úsilí nacistů a významně tak přispěl k rozšíření stavu poznání v oblasti pozemkové politiky v Protektorátu analýzou německých kolonizačních plánů a postupů v klíčových letech 1941–1942. Autor se opřel nejen o své předchozí výzkumy, ale i o výsledky práce kolegů z padesátých až osmdesátých let 20. století a dovedl výzkum v této oblasti nejdále z českých historiků. Podobně jako u předchozích autorů lze studii vytknout absencí archivních materiálů z německých spolkových archivů a malou komparací se zahraniční historiografickou produkcí.

Plány Třetí říše na germanizaci českého prostoru se systematicky zabýval koncem 80. a zejména v devadesátých letech v několika svých studiích historik Petr Němec.²⁵ Dospěl k novým zjištěním stran nacistických germanizačních koncepcí. Jeho práce však zůstaly symbolicky na půli cesty a nadějný výzkum nebyl završen tématu odpovídající syntézou. Přínosem byly sondy do germanizačních nástrojů ve školství, které byly zaměřeny proti velkým pozemkovým vlastníkům. Co pracím zmíněného autora schází, je využití dostupné pramenné základny v plné šíři a rovněž omezení pramenných podkladů na českou provenienci. Bez analýzy fondů orgánů činných v pozemkové oblasti nelze činit definitivní závěry pro nacistické plány germanizace českých zemí. V průběhu devadesátých let bylo otištěno několik prací k nacistickým germanizačním plánům v ústeckém sborníku „Historie okupovaného pohraničí“

nové poznatky pro oblast nacistické pozemkové osídlovací politiky. I když ta byla v okupovaných oblastech Polska nastolena v daleko radikálnější formě než v Protektorátu, nalézám zde určité analogie a možné inspirace pro plánovače kolonizace v Protektorátu.

²⁴ ŠISLER, Stanislav, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, in: Český lid, ročník 71 (1984), č. 4, s. 216–223;

²⁵ NĚMEC, Petr, Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942, Časopis Matice moravské 107, (1988), s. 183–196; TÝŽ: Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru, ČČH 88, 1990, č. 4, s. 535–558. TÝŽ, Die Lage der Deutschen nationalität im Potektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets. Bohemia 32, 1991, č. 2, s. 39–59; TÝŽ, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století. 1991, 67–90; TÝŽ, Das tschechische Volk und die nationalsozialistische Germanisierung des Raumes. Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. Journal of History and Civilisation in East Central Europe 32, č. 2 (1991), s. 424–455, TÝŽ, Germanizační působení nacistů v některých oblastech života protektorátní společnosti, in: Soudobé dějiny 2–3, Praha 1994, 206–221; TÝŽ, Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace, Dějiny a současnost 1, 1993, s. 26–29; TÝŽ, Gauleiter Dr. Hugo Jury und sein Wirken im Protektorat Böhmen und Mähren, Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich. Horn-Waidhofen a/Thaya: Waldviertler Heimatbund, 1993, s. 469–478.

od historiků Zdeňka Štěpánka, Františka Vaška a Josefa Bartoše.²⁶ První dva zmiňovaní se ve svých studiích pokusili o zmapování germanizačních plánů separátně pro Moravu, která se vyznačovala v nacistické správě jistými specifiky. Autoři tím navázali na starší článek Antonína Ševčíka, který se ve své studii zamýšlel nad germanizačními plány a konkrétními kroky nacistických úřadů v samotné moravské metropoli Brně²⁷ a na práci Petra Němce „*Germanizačnímu úsilí oberlandrátů na Moravě*.“²⁸ Je zřejmé, že i když uvedené na sebe neodkazují, vychází z přibližně stejné pramenné základny a zejména v úvodních obecných pasážích posouvají poznání plánování nacistů na nižší organizační úrovně. Téma činnosti oberlandrátů zůstávalo do vzniku těchto studií doslova ladem a pro Čechy taková studie i přes existenci pramenů dosud nevznikla. Povaha archivního materiálu k okupačním orgánům uloženým v *Moravském zemském archivu* neumožňuje rekonstruovat veškeré aspekty nacistické germanizační politiky. Tyto, často z kontextu vyjmuté informace, nejsou zařazeny do souvislostí se systematickou osídlovací politikou koordinovanou Osídlovacím štábem při Úřadu říšského protektora a při Bodenamtu a články tak shodně trpí slabinou absence archivních pramenů centrální provenience.

Přínosným počinem pro zmapování dějin v oblasti zemědělství v Protektorátu se stal sborník „*České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*“, kde byly uveřejněny příspěvky z mezinárodní konference konané v dubnu roku 1996 v Uherském Hradišti, z nichž některé pojednávaly o problematice germanizace půdy. Celkovými změnami a metodikou německých vnucených správ na

²⁶ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – VAŠEK, František, Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, část I., in: *Historie okupovaného pohraničí 2*, 1998, s. 151–167; TITÍŽ, Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, část II., in: *Historie okupovaného pohraničí 3*, 1999, s. 77–92; BARTOŠ, Josef, Organizační zajištění a realizace tzv. posilování německví v říšskoněmecké župě Sudety 1938–1945, *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*. 4. Ústí n. Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 1999, s. 7–30; Ústecký historik Josef Bartoš publikoval k tématu germanizace i další studie věnované německé průchozí dálnici Vídeň – Brno – Vratislav, jejíž výstavba úzce souvisela s germanizačními plány, a studii ke germanizačním plánům nacistů na Olomoucku: BARTOŠ, Josef, *Nacistický projekt dálnice z Vratislavi do Vídně a Lanškrounsko*, *Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí*; TÝŽ, Germanizační osídlování Šternberska. Zprávy z KRUHU (Kruh občanů České republiky vyhnaných v roce 1938 z pohraničí), 2001, č. 1, s. 9–10. Kapitulu nazvanou „Nacistické germanizační plány“ obsahuje i monografie Josefa Bartoše: BARTOŠ, Josef, *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945*, Praha 1986. Zabývá se sice primárně okupovaným pohraničím, řadu nacisty použitých metod lze ale vysledovat i v Protektorátu Čechy a Morava.

²⁷ ŠEVČÍK, Antonín, Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů v letech 1939–1945, *Brno v minulosti a dnes VII.*, Brno 1965, s. 26–34.

²⁸ NĚMEC, Petr, Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942, *Časopis Matice moravské* 107, (1988), s. 183–196.

zemědělský majetek v Protektorátu se zabývají studie Jan Rychlíka a Gustava Novotného.²⁹ Novotný se zákrokům nacistů na oblasti lesních hospodářství věnoval i ve dvou svých dalších studiích.³⁰ Zmíněné články dávají rámcovou představu o postupech nacistů při zábořích zemědělské půdy i lesů a jsou založeny na studiu klíčových archivních pramenů pro zemědělskou a osídlovací politiku, ale při kvantifikaci zásahů odkazují na starší literaturu (V. Král). I přesto je možno konstatovat, že přináší nové a dále využitelné závěry.

Základní rysy nacistických plánů v protektorátním zemědělství nastiňuje i práce Antonína Kubačáka věnovaná dějinám zemědělství v českých zemích, jež vznikla v polovině 90. let 20. století.³¹ Jejím velkým nedostatkem je však absence použitých zdrojů a tak nelze údaje ověřit. Ze stejné doby pochází studie Alice Teichové, která problematiku germanizace ve všech svých aspektech interpretačně významně posunula, neboť ji zasadila do širšího kontextuálního rámce.³² Autorka pro kapitolu „Germanizace půdy“ čerpala z článků doc. Jaroslava Pátka (některých i nepublikovaných) a částečně i z blíže nespecifikovaných materiálů z fondu Pozemkového úřadu. Kapitola nevelká rozsahem je jakýmsi nástinem podněcujícím další výzkumy v této oblasti.

Do diskurzu k tématu nacistických germanizačních plánů na východě Evropy od počátku 90. let významně promluvila i německá historiografie. V širších souvislostech v prostoru východní a střední Evropy nahlíží toto téma práce Rolfa-

²⁹ RYCHLÍK, Jan, Změny v pozemkové držbě v českých zemích v letech 1938–1945, in.: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Studie Slovákého muzea, (SSM), 1, 1996, s. 17–25; NOVOTNÝ, Gustav, Konfiskace a uvalování vnucených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938–1945, in.: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996 Uherské Hradiště, 1996, s. 51–60.

³⁰ NOVOTNÝ, Gustav, Lesní hospodářství v českých zemích v letech 1938–1945. Časopis Matice moravské 111, (1992), s. 125–136; TÝŽ, Lesní hospodářství v Českých zemích v letech 1938–1945: (rozloha lesní půdy, majetkové a vlastnické vztahy a pracovní síly v lesnictví), in: Sborník k dějinám 19. a 20. Století. Praha Historický ústav 12, (1991), s. 105–120.

³¹ KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v českých zemích, II. díl, 1900–1989, Praha 1995; Téma dále rozpracoval i v novější práci: BERANOVÁ, Magdaléna – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010, s. 370–373. Z dalších Kubačákových prací, které se dotýkají období nacistické okupace, KUBAČÁK, Antonín, Ministerstvo zemědělství v letech 1918–1948, Praha 2005, TÝŽ, Činnost Svazu Československých velkostatkářů v letech 1919–1943, Sborník archivních prací 37 (č. 2), 1987, s. 325–373.

³² TEICHOVÁ, Alice, Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939–1945, Studie z hospodářských dějin č. 1, Praha 1998. Jedná se u upravený překlad o rok starší práce: TEICHOVÁ, Alice, Instruments of Economic Control and Exploitation: the German Occupation of Bohemia and Moravia. In: R. J. Overy – G. Otto – J. Houwink Ten Cate (Hg.), Die Neuordnung Europas, NS - Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten. Berlin 1997, s. 83–108.

Dietera Müllera³³ a autorek knihy *Der „Generalplan Ost“* Mechtild Rössler a Sabine Schleiermacher.³⁴ Od roku 1997 doposud vychází v rámci řady *Geschichte Europa – Deutschland – Nationalsozialismus, II. Weltkrieg* v nakladatelství Grin studentské práce posluchačů řady německých univerzit zabývající se německou východní politikou, prostorovým plánováním a výzkumem Východu, které obohacují stav poznání nejen tohoto zásadního dokumentu nacistické politiky, ale i událostí s tímto dokumentem úzce propojenými.³⁵

Materiály dokládající germanizační a osídlovací praktiky nacistů v Protektorátu najdeme i v edici dokumentů k německé okupační politice Wolfganga Schumanna a Ludwiga Nestlera.³⁶ Na přelomu 20. a 21. století vychází knihy německých autorů Ralfa Gebela³⁷ a Volкера Zimmermanna³⁸ zaměřené zejména na okupované pohraničí českých zemí. Vzhledem k řadě podobností zásahům proti českým pozemkovým vlastníkům na těchto územích s protektorátním prostředím, poskytly obě díla pro tuto práci vhodný materiál ke srovnání.

K tématu nacistické přesídlovací politiky se stala ve stejné době přínosem i kniha amerického historika Valdise O. Lumanse analyzující činnost významné říšské osídlovací organizace *Volksdeutsche Mittelstelle*.³⁹ Po Koehlově práci je to další erudovaně sestavená sonda do fungování této nacistické společnosti. Autorovi se úspěšně podařilo postihnout historii toho úřadu jako celku a k tomuto účelu shromáždil velké množství podkladů. Nutno ovšem podotknout, že pro

³³ MÜLLER, Rolf-Dieter, *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Die Zusammenarbeit von Wehrmacht, Wirtschaft und SS*, Frankfurt am Main 1991.

³⁴ RÖSSLER, Mechtild – SCHLEIERMACHER, Sabine (Hgs.): *Der "Generalplan Ost" : Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik*. Berlin: Akademie-Verlag, 1993.

³⁵ HERZBERG, Marcel, *Raumordnung im nationalsozialistischen Deutschland* (Dortmunder Materialien zur Raumplanung 25), Dortmund 1997; MENTZEL, Harms, *Die erste Realisierungsphase des "Generalplans Ost" in der Zamojszczyzna*. Grin Verlag 2013; LINETS, Olga, *Der neue deutsche Osten: Aus umwelthistorischer Perspektive und mit besonderer Beachtung des "Generalplan Ost"*. Grin Verlag 2013; SUHR, Heiko, *Der Generalplan Ost - Nationalsozialistische Pläne zur Kolonisation Ostmitteleuropas*. Grin Verlag 2013; Dahmen, Stephanie *Die Entwicklung des "Generalplans Ost"*. Grin Verlag 2013; ZELLER, Romina, *Raumplanung im Nationalsozialismus: Der Dr. Hellmuth-Plan für die Rhön (1933–45)*. Grin Verlag 2013.

³⁶ SCHUMANN, Wolfgang – NESTLER, Ludwig (Hgs.), *Nacht über Europa: Die Okkupationspolitik des deutschen Faschismus (1939–1945)*, Köln/R. 1998.

³⁷ GEBEL, Ralf, *"Heim ins Reich", Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945)*, München 1999.

³⁸ ZIMMERMANN, Volker, *Sudetští Němci v nacistickém státě*, Praha 2001. V jeho práci najdeme mnoho průsečíků s nacistickou pozemkovou a osídlovací politikou v Protektorátu.

³⁹ LUMANS, Valdis O., *Himmler's auxiliaries : the Volksdeutsche Mittelstelle and the German national minorities of Europe, 1933–1945*, Chapel Hill, 1993.

oblast českých zemí nevyčerpal zdaleka všechny materiály, které se k tématu, a to již v době psaní knihy, nabízely.

I když politika uplatňovaná nacistickým Německem vůči slovanským národům nemůže být úplně vysvětlena na základě nacistické rasové teorie, jeho germanizační a osídlovací politika logicky souvisela s problematikou nacistických rasových výzkumů. I zde jsem se mohl opřít o studie vznikající k tomuto tématu od začátku 90. let až po současnost. Jedná zejména o práce Stanislava Šislera,⁴⁰ Aleny Miškové,⁴¹ Eduarda Kubů,⁴² Andrease Wiedemanna,⁴³ Michala Šimůnka,⁴⁴ Petra Svobodného,⁴⁵ Ursuly Ferdinand.⁴⁶ I přes značnou přínosnost uvedených studií, je třeba konstatovat, že zde chybí průniky s nacistickou rolnickou kolonizací, neboť využití poznatků rasové vědy a expertů zejména z řad SS, byly nedílnou částí procesu výběru kolonistů. Tento aspekt je možné nejnověji nalézt v pracích René Novotného, i když i zde se projevují určité nedostatky.⁴⁷ Těmi je

⁴⁰ ŠISLER Stanislav, Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943, in: Český lid. Časopis pro etnologická studia. 78, č. 4, (1991) s. 261–271.

⁴¹ MÍŠKOVÁ, Alena, Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag, in: Erzwungene Trennung. Vertreibung und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938–1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien Essen 1999, s. 39–53; TÁŽ, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 : (vedení univerzity a obměna profesorského sboru), Praha 2002.

⁴² KUBŮ, Eduard, Podíl německé krve v českém národě". Sociologa Karla Valentina Müllera "vědeckopedagogický" příspěvek k řešení problému poněmčení střední Evropy, in: Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana, Praha 2005 s. 289–304; TÝŽ, „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas, in: Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A Journal of History and Civilisation in East Central Europe. 45, č. 1, (2004), s. 93–114.

⁴³ WIEDEMANN, Andreas, Nadace Reinharda Heydricha v Praze, 1942–1945. Praha 2004.

⁴⁴ ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa. Obory dědičné a rasové hygieny, rasové biologie a biologie lidu na Německé Karlově Univerzitě v Praze v akademických a politických kontextech (1939–1945), nepublikovaná disertační práce PřF UK, Praha 2006; ŠIMŮNEK, Michal, V., – HOSSFELD, Uwe, The Avantgarde of the 'Rasse'. Nazi 'Racial Biology' at the German Charles University in Prague, 1940–1945. In: Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy / Praha, Roč. 54, č. 1 (2014, vyd. 2015), s. 55–104.

⁴⁵ SVOBODNÝ, Petr, Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938–1945), Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. 36–38, č. 1–2, (1996–1998 [vyd. 2004],) s. 61–71.

MÍŠKOVÁ, Alena, Příběh: Praha jako centrum rasového výzkumu a liberecký Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu. Alena Mišková. In: Patriotismus – nacionalismus – národovectví v českých zemích / Ústí nad Labem : UJEP – Ústav slovansko-germánských studií FF, 2012 s. 97–102.

⁴⁶ FERDINAND, Ursula, Designing the 'Umvolkung'. Nazi Social Anthropology (Sozialanthropologie) – Karl Valentin and His concept of Ethnic Re-Engineering, 1940–1945. In: Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis : Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy / Praha : Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, roč. 54, č. 1 (2014, vyd. 2015), s. 23–54.

⁴⁷ NOVOTNÝ, René, Služebna Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS v Pardubicích 1941–1944. in: Východočeský sborník historický, sv. 21, 2012, s. 253–329; TÝŽ, Obraz Čechů v

zejména nedostatečná rešerše sekundární literatury české provenience k tématu nacistické rasové politiky a absence pramenů z německých archivních institucí. Přesto se dá konstatovat, že hlavně v oblasti regionálních sond k uplatňování rasových teorií jsou autorovy práce přínosem.

Začátkem první dekády třetího tisíciletí historiografii protektorátního období obohatil svými dvěma výbory dokumentů o nacistické germanizační politice i ostravský historik Bořivoj Čelovský.⁴⁸ Výběr je z povahy věci subjektivní záležitostí, nicméně autor v edici uveřejnil i některé dokumenty, které doplňují edice z šedesátých až osmdesátých let. K tíži využitelnosti je špatně zvolený systém odkazů na zdroje.

Germanizace českých zemí, a to i aspekt pozemkové a osídlovací politiky, byla programově propojena s arizací, jež byla prvním důležitým krokem k její realizaci. Na tomto poli historického bádání se od začátku třetího tisíciletí objevily práce Drahomíra Jančíka, Eduarda Kubů a Jana Kuklíka „*Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích*“⁴⁹ a Drahomíra Jančíka a Eduarda Kubů „*Arizace na úvěr. Příspěvek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v Protektorátu Čechy a Morava*“.⁵⁰ Pro účely předkládané práce byl využit nástin nacistických mechanismů pro získání židovského majetku, co práce blíže nepostihují, jsou však zákroky proti židovským pozemkovým vlastníkům. I přes řadu shodných mechanismů, vykazuje pozemková oblast určitá specifika.

Shodně v roce 2003 vyšly dvě monografie německých historiků, které významným způsobem posunuly poznání fungování organizací činných na poli rasového výzkumu. Kniha Isabel Heinemann zevrubně analyzuje činnost

německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, in: *Theatrum historiae*, sv. 13, 2013, s. 167–219; TÝŽ, Zdravotní prohlídky jako nástroj rasové selekce v Protektorátu Čechy a Morava. in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (eds.). *Zdraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat*. Brno, 2014. s. 158–179; TÝŽ, Lékařská služba Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (eds.), *Kapitoly z dějin medicíny, farmacie a veterinárního lékařství*, Brno, 2015. s. 92–111; TÝŽ, Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, 1941–1945, in: *Moderní dějiny*, Vol. 23, 2015, č. 2, s. 157–220.

⁴⁸ ČELOVSKÝ, Bořivoj, *So oder so: řešení české otázky podle německých dokumentů 1933–1945*, Šenov u Ostravy 2002; TÝŽ, *Germanisierung und Genozid: Hitlers Endlösung der tschechischen Frage - deutsche Dokumente 1933–1945*, Brno-Dresden 2005.

⁴⁹ JANČÍK, Drahomír, Eduard KUBŮ a Jan KUKLÍK, *Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*, Praha 2003.

⁵⁰ JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, "Arizace" na úvěr: příspěvek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v „Protektorátu Čechy a Morava“, (Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky; 5/2003) Praha 2003.

Hlavního rasového a osídlovacího úřadu (RuSHA) SS⁵¹ a práce Hermanna Kaienburga se zaměřuje na organizace SS po stránce hospodářské.⁵² Obě se dotýkají situace v Protektorátu a jsou založeny na důsledném pramenném výzkumu zejména v německých archivech. Novost obou přístupů představuje začlenění nacistické pozemkové a osídlovací politiky v prvním případě do širších souvislostí nacistické východní rasové a osídlovací politiky, ve druhém pak do celkových hospodářských plánů SS. Limitujícím faktorem díla I. Heinemann je přílišný důraz pouze na jednu z institucí, které se zabývaly germanizačním procesem a rasovou politikou na okupovaných územích.

Své příspěvky k rasové a kolonizační politice nacistického Německa přinesly v posledních dekádách i další němečtí badatelé. Počátky nacistické agrární myšlenky ve spojení s novou formou kolonialismu směrem na východ se ve své knize zabývá německý historik Uwe Mai. Velmi detailně rozebírá myšlenky jednoho z hlavních plánovačů zemědělské kolonizace Waltera Darrého ať je prosazoval již z pozice „Reichsbauernführera“ nebo později na postu říšského ministra pro výživu a zemědělství (Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft). Oproti jiným pracím jsou zde analyzovány původní plány na využití potenciálu obyvatelstva tzv. Staré říše pro účely kolonizace východního prostoru.⁵³ I když válka tento původní koncept podkopala, nikdy nebyl zcela puštěn ze zřetele.⁵⁴

K tématu germanizace přispěl ve své šířeji pojaté práci i britský historik Mark Mazower.⁵⁵ K jeho jinak čtivě sepsané syntéze nutno poznamenat, že v kapitole věnované nacistickým germanizačním a osídlovacím plánům se soustřeďuje zejména na procesy spojené s okupovaným polským územím a Ukrajinou. Pro

⁵¹ HEINEMANN, Isabel, Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003. Ve své o tři roky mladší práci: HEINEMANN, Isabel, (et al.), Wissenschaft – Planung – Vertreibung. Der Generalplan Ost der Nationalsozialisten (Kat. zur Ausstellung der Deutschen Forschungsgemeinschaft), Köln 2006, dále rozvíjí a zasazuje nacistické germanizační plány i do kontextu vysídlení Německého obyvatelstva z východních oblastí po skončení druhé světové války.

⁵² KAIENBURG, Hermann, Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003.

⁵³ MAI, Uwe, „Rasse und Raum“: Agrarpolitik, Sozial- und Raumplanung im NS-Staat, Paderborn 2002.

⁵⁴ Ze širšího úhlu pohledu nahlíží na téma germanizace ve spojení s rasovými teoriemi a vyhlazovací politikou nacistického Německa německý historik Götz, ALY, Konečné řešení. Přesun národů a vyhlazení evropských Židů, Praha 2006 ; TÝŽ, Hitlerův národní stát: loupení, rasová válka a nacionální socialismus, Praha 2007.

⁵⁵ MAZOWER, Mark, Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe, Allen Lane 2008; v českém překladu TÝŽ, Hitlerova říše: nacistická vláda v okupované Evropě, Brno 2009.

oblast Protektorátu se odkazuje na sekundární literaturu posledních let. Hodnotu studie rovněž snižuje i fakt, že je primárně založena na sekundární literatuře a některé důležité aspekty nacistické východní politiky zpracovává povrchně, či je úplně přechází.

Z amerických autorů nutno vyzvednout práci Chada Bryanta, která pod názvem „*Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*“ vyšla v roce 2007. Název by mohl svádět k představě, že bude pojata úzce „regionálně“, autorův záběr je ovšem širší a sleduje téma nacistické okupační politiky, včetně germanizačních aspektů na prostoru celého protektorátu a někdy i s přesahy do Sudetské župy. K tíži knihy jde jistá koncepční nejasnost a roztržitost postihovaných aspektů.⁵⁶ Jinak důsledná rešerše archivních materiálů, často i z regionálních archivů, sklouzává k nesprávnému zasazení některých získaných údajů do širších souvislostí.

Jen zdánlivě pouze o holokaustu na území okupovaného Polska pojednávající kniha americké historičky Debórah Dworkové a holandského historika působícího v Kanadě Roberta Jan Van Pelta nabízí podnětný výklad použitých germanizačních témat spojených s pozemkovou politikou SS. Podobně jako knihy Götze Alyho, předkládá Dworková s van Peltem nejen genezi nacistických plánů na vyhlazení židovského obyvatelstva, ale i plánovaných přesunů etnických Němců za účelem germanizace na okupovaných územích. Oba procesy, tj. holokaust a germanizace prostřednictvím záborů půdy, tak byly spojitými nádobami.⁵⁷

V roce 2007 byla na University of North Texas obhájena disertační práce Simone De Santiago Ramose, která pojednává o osídleneckých konceptech Richard Walther Darrého, v jeden čas říšského ministra pro výživu a zemědělství, který podstatnou měrou ovlivnil Heinricha Himmlera v jeho vizích o rolnické kolonizaci. Původní koncepty, jak dokládá i tato disertace byly ovšem do značné míry pozměněny. Odtážitost tématu práce od protektorátního prostředí je jen zdánlivá, protože v konfliktu o ovládnutí Pozemkového úřadu mezi skupinou „Ernährung und Landwirtschaft“ Úřadu říšského protektora v čele s K. von

⁵⁶ BRYANT, Chad, *Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism*, Cambridge–London 2007; v českém překladu *Praha v černém: nacistická vláda a český nacionalismus*. Praha 2012.

⁵⁷ DWORKOVÁ, Debórah – PELT, Robert, Jan, *Osvětim: 1270 až současnost*, Praha 2006.

Neurathem a mezi SS zastupovaných K. H. Frankem hrálo napojení na Darrého ministerstvo a představy o kolonizaci podstatnou roli.⁵⁸

V roce 2012 vyšla v Německu a o tři roky později v českém překladu další kniha Detlefa Brandese, která významně přispěla do diskuse k problematice nacistických germanizačních plánů.⁵⁹ Dosud nejucelenějším způsobem podrobně dokumentuje různé představy zúčastněných aktérů v Berlíně i Praze a ovšem i kroky, které byly do konce války uskutečněny v zájmu realizace „poněmčení“ jako „perspektivního cíle“. Do velké míry mimo pozornost autora stojí s germanizací úzce propojená židovská otázka a velmi zběžně je zde nastíněno spojení arizace s pozemkovou a osídlovací politikou. Čtenáři jsou tu názorně představeny dílem velmi heterogenní germanizační představy různých nacistických institucí, z čehož ne zcela jednoznačně vyplývá cíl, který byl všem skupinám společný, a to úplná germanizace prostoru českých zemí. Přes to, že jeho kniha obsahuje kapitolu věnovanou arizaci a jejím cílům o a kapitolu o „rasové politice“, není zde věnována adekvátní pozornost následným (fatálním) osudům Židů.⁶⁰ I když kniha avizuje komparaci s nacistickou germanizační politikou na okupovaných územích Polska, vedle krátkých odkazů autor toto předsevzetí nenaplnil. Právě polský příklad ale ovšem dává mnohé odpovědi nad dalšími postupnými kroky nacistů v Protektorátu, po skončení pro ně vítězné války. Autor knihy taktéž v otázce osídlovacího procesu rezignoval na detailnější vhled do sociálních a zejména hospodářských aspektů osídlovacího procesu.

Na příkladu Ukrajiny a Besarábie analyzoval v nedávné době nacistickou politiku přesídlování německý historik dlouhodobě působící ve Velké Británii Eric C. Steinhart. Kniha „*Holocaust and the Germanization of Ukraine*“, která vyšla v roce 2015, zároveň podrobně shrnuje a analyzuje nejnovější literaturu k holokaustu a s ním nedílně spojenou germanizaci na východních okupovaných územích.⁶¹ Zaměřuje se na osídlovací politiku a prováděnou genocidu v oblastech,

⁵⁸ De Santiago Ramos, Simone C.: Dem Schwerte Muss Der Pflug Folgen: Über-Peasants and National Socialist Settlements in the Occupied Eastern Territories during World War Two.

⁵⁹ BRANDES, Detlef, "Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme": NS-"Volkstumspolitik" in den böhmischen Ländern. Detlef Brandes. München : Oldenbourg Verlag, 2012; v českém překladu Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích, Praha 2015.

⁶⁰ Stejně tak autor vynechal zmínky o nakládání s Romy, což nemůže být svedeno na úzký záběr na germanizační politiku.

⁶¹ STEINHART, Eric C., The Holocaust and the Germanization of Ukraine (Publications of the German Historical Institute), 2015.

kteře sice nejsou pro předkládanou disertaci stěženi, nicméně je inspirující zejména analytický přístup autora využívající velké množství doposavad opomíjených, nebo dosud zcela nevyužitých pramenných materiálů k vykreslení činnosti příslušníků nacistických organizací na nejnižších stupních.

Osídlovací a germanizační politika se do značné míry prolíná i s fenoménem hospodářského nacionalismu v českých zemích. Ve zkoumání této problematiky došlo v poslední době k výrazným pokrokům.⁶² Ve výzkumu byla reflektována institucionální výstavba i ideologické zázemí emancipačního úsilí Čechů v éře habsburské monarchie či po roce 1918, ale zájem historiků se soustředil i na období nacistické okupace, které radikálně změnilo rámec pro formování česko-německých vztahů a vtisklo jim tak zcela specifický charakter.⁶³ V poslední části kolektivní práce s názvem „*Nacionalismus zvaný hospodářský*“ autorů Miloše Hořejše a Barbory Štolleové jsou nastíněny nejen obecné tendence exploatace Protektorátu ve prospěch Třetí říše ale i praktiky vedoucí k prosazování německé dominance na poli zemědělské osídlovací politiky.⁶⁴

Zmíněná autorka se nejnověji zaměřuje ve své další studii i na zemědělskou politiku v Protektorátu Čechy a Morava pod tlakem Německé říše.⁶⁵ Práce je syntézou, která v české historiografii dlouho chyběla. Shrnuje metody a prostředky použité při naplnění nacistických plánů v oblasti zemědělské politiky a odhaluje i její dosud nikým nerozklíčovaný organizační rámec. Práce zachycuje proměnu tohoto klíčového národohospodářského sektoru pod tlakem okupace, resp. pod kuratelou Německé říše, a to na úrovni institucionální (správa a její

⁶² JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (ed.), *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha 2011; HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – Eduard KUBŮ (ed.), *O hospodářskou národní državu. Úvahy a statí o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1/2005, Studia historica LIX, Praha 2009; SCHULZ, Helga – KUBŮ, Eduard (ed.), *History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe*, Frankfurter Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschkte Ostmitteleuropas, Bd. 14, Berlin 2006; ŠTAIF, Jiří (ed.), *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, Praha 2007; KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (eds.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008.

⁶³ ŠTOLLEOVÁ, Barbora, *Pod kuratelou Německé říše, Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Karolinum, Praha 2014.

⁶⁴ HOŘEJŠ, Miloš – ŠTOLLEOVÁ, Barbora, *Hospodářský nacionalismus v Čase nacionálního socialismu*. in: *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v Českých zemích 1859–1945*, JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.), Praha 2011, s. 503–575.

⁶⁵ ŠTOLLEOVÁ, Barbora, *Pod kuratelou Německé říše : zemědělství Protektorátu Čechy a Morava*, Praha, 2014.

fungování) i produkční (objem a struktura zemědělské výroby). Nicméně oblast nacistické pozemkové a osídlovací politiky zmiňuje jen velmi rámcově.

Rovněž je možné zmínit i několik dílčích studií k tématu germanizačních plánů a osídlovacích plánů, které autor předkládané disertace publikoval v uplynulých několika letech.⁶⁶

Výběr literatury by nebyl úplný, kdyby se opomněly historické biografie čelních představitelů nacistického režimu v Protektorátu. Největší pozornosti historiků se v minulosti vcelku logicky dostalo K. H. Frankovi, Konstantinu von Neurathovi a Reinhardu Heydrichovi.

Čeští historikové se osobou prvně jmenovaného zabývali bezprostředně v poválečné době. Frankovy výslechy v československém vězení a rozsáhlou dokumentaci soudního procesu publikovalo hned po konci okupace československé ministerstvo informací⁶⁷ a o něco později následovala i další procesní zpráva.⁶⁸ V 70. letech minulého století vyšly dvě populárně-vědecké biografie autorských dvojic Karla Radka – Stanislava Tomse a Miloslava Moulise – Dušana Tomáška.⁶⁹ Posledně zmiňovaní svou studii o Frankovi později přepracovali a nově vydali v roce 2003 a je možné na ni pohlížet jako na zatím nejpoužitelnější studii o Frankovi, která je založena na nejrozsáhlejším studiu pramenů, ale jejíž hodnotu snižuje absence odborného poznámkového aparátu a zjevná tendence popularizace autorskou zkratkou.⁷⁰ O Frankově českém obhájci ex offio vznikly v posledních desetiletích dvě práce; první obsahuje zajímavé informace o měsících jeho vazby a posledních hodinách života,⁷¹ druhá, jak název naznačuje, spíše než o Frankovi a jeho politice vypovídá o osobě obhájce Kamila

⁶⁶ HOŘEJŠ, Miloš, Spolupráce Böhmischem-Mährische Landesgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945), in: Terezínské listy č. 34, Terezín 2006, s. 89–124; TÝŽ, Zábory české půdy a její následná germanizace, Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942–1945), in: O hospodářskou národní državu. Úvahy o českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích, HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.), Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1/2005. Studia historica LIX, Praha 2009, s. 247–263; ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Reorganizace protektorátního trhu se zemědělskými produkty – prostředek germanizace českého zemědělství, tamtéž, s. 195–206.

⁶⁷ Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946; Český národ soudí K. H. Franka, Praha 1947.

⁶⁸ K. H. Frank. Vrah českého národa před soudem lidu, Žilina 1947 (autor knihy neuveden). Pro novější vyličení procesu srov. MILAN GRUBER, Spravedlnost pro kata, Praha 1989, s. 11–45.

⁶⁹ Karel RADKA – Stanislav TOMS, Pětkrát sedou eminencí, Praha 1970; Miloslav MOULIS, Dušan TOMÁŠEK, Život plný nenávisti, Praha 1977.

⁷⁰ MOULIS, Miloslav – Tomášek, Dušan: K. H. Frank. Vzestup a pád karlovarského knihkupce, Praha 2003.

⁷¹ TUNYS, Ladislav, Noc před popravou. K. H. Frank a jeho obhájce, Praha 1995.

Reslera.⁷² Tato populárně psaná, v řadě ohledů bohužel nekritická a nepříliš přínosná práce, vznikla jako produkt výzkumného projektu na Právnické fakultě UK. S velkým zpožděním pětasedesáti let, které nelze svést na zapomenutí této klíčové postavy nacistické protektorátní politiky, vyšla v Německu první vědecká biografie věnovaná osobě K. H. Franka, jejíž autor klade v souladu se zaměřením svého výzkumu důraz na jeho politickou činnost.⁷³ Přesto Frankovo angažmá v oblasti pozemkové a osídlovací politiky je zde postiženo v nemalé míře a je zřejmé, že i přes jiné úkoly si ponechával celý plánovaný proces germanizace pod osobní kontrolou. Vzhledem k biografickému zaměření práce, zde nebyl větší prostor pro zasazení nacistické kolonizační politiky do širšího rámce a tak jsou někteří klíčoví spolupracovníci zodpovědní za pozemkovou politiku zmíněni jen okrajově.

K prvnímu říšskému protektorovi disponujeme ke škodě věci podstatně menším množstvím odborných prací. V roce 1979 se o zmapování jeho života s důrazem na diplomatickou kariéru zaměřil John Louis Heineman,⁷⁴ nověji pak Lars Lüdecke.⁷⁵ Obě práce jsou přínosné především pro předcházející období von Neurathovy kariéry, před příchodem do Prahy a protektorátní období buď opomíjí úplně (v případě Heineman) nebo popisují jen stručně, na základě sekundární literatury a bez opory v pramenné bázi (Lüdecke).

K osobě zastupujícího říšského protektora se objevuje množství odborné či spíše popularizační literatury spíše pro období bezprostředně předcházející atentátu a jeho samotný výkon.⁷⁶ Z prací, které se detailněji věnují jeho politické činnosti, je možné zmínit edici pramenů trojice autorů Miroslava Kárného, Jaroslavy Milotové a Margity Kárné.⁷⁷ V nedávné době vznikla dvě biografické knihy

⁷² Jakub DRÁPAL, Poslušen zákonů své země a svého stavu. Kamil Resler – obhájce K. H. Franka. Praha, Auditorium 2014.

⁷³ KÜPPER, René, Karl Hermann Frank (1898–1946): Politische Biographie eines sudetendeutschen Nationalsozialisten, Oldenbourg Wissenschaftsverlag 2010; KÜPPER, René, Karl Hermann Frank (1898–1946). Praha 2012.

⁷⁴ HEINEMAN, John, Louis, Hitler's first foreign minister: Constantin Freiherr von Neurath, diplomat and statesman, Berkeley 1979.

⁷⁵ LÜDECKE, Lars, Constantin von Neurath: eine politische Biographie, Paderborn 2014.

⁷⁶ Nejobsáhlejší materií dochované korespondence související s atentátem na R. Heydricha disponuje kniha: ŠUSTEK, Vojtěch, Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava: edice historických dokumentů, sv. 1, 2, Praha 2012.

⁷⁷ KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ Jaroslava – KÁRNÁ, Margita, Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“ unter Reinhard Heydrich 1941–1942 : eine Dokumentation, Berlin 1997.

německých autorů Günthera Deschnera⁷⁸ a Roberta Gerwatha.⁷⁹ V prvním případě se práce opírá spíše o sekundární literaturu, v druhém je výběr pramenů z českých archivů i sekundární zdroj literatury velmi selektivní. Obě monografie ovšem přinášejí nový pohled zejména na působení Reinharda Heydricha v nejvyšších strukturách nacistického režimu před příchodem do Prahy.

1.2. Metodologie a prameny

Z výše uvedeného je zřejmé, že všechny studie nemají vyrovnanou úroveň a často si v sobě nesou prizma doby, ve které vznikaly. V řadě prací se autoři omezují na výčet jednotlivých dokumentů, v nichž se obvykle nacističtí představitelé předhánějí v názorech na řešení české otázky. Motivací k sepsání těchto „experimentů“ byly povětšinou osobní ambice, případně lokální zájmy tehdejších pisatelů bez provázanosti s praktickou realizací germanizace. Tyto dokumenty jsou navíc často přejímány v ustáleném překladu z prací předchozích s respektováním původní selekce, takže často dochází i ke zkreslení kontextu. Přičteme-li k tomu i značnou protichůdnost jednotlivých názorů, tak velmi často dochází k utvrzování stereotypních představ o teoretickém základu německých projektů.

Ve všech dosavadních pracích, které alespoň v krátkosti pojednávají o vytčené problematice germanizace, se dají nalézt jen drobné zmínky o organizaci a mechanismech procesu vystěhování a o jeho celkovém vlivu na chod a budoucí utváření Protektorátu. Většina studií nepracuje s reálnými čísly a jejich závěry spočívají vesměs na teoretickém základě. Není rovněž dostatečně objasněna otázka stupně realizace těchto plánů, jež si tyto organizace vytyčily jako základní body své činnosti, případně důvody proč tyto germanizační plány nedošly svého naplnění.

Je možné se tedy ptát, do jaké míry byly například hlavním důvodem nenaplnění uvedených cílů nedostatek financí, vhodných osídlenců či ohledy na zachování relativního klidu v Protektorátu? Tyto i další otázky je možné zodpovědět až po podrobném studiu příslušných pramenných materiálů.

⁷⁸ DESCHNER, Günther, Reinhard Heydrich: architekt totální moci, Praha 2002, v německém originále DESCHNER, Günther, Statthalter der totalen Macht, Esslingen am Neckar 1992.

⁷⁹ GERWARTH, Robert, Hitler's Hanuman. The Life of Heydrich, Yale 2012; v českém překladu GERWATH, Robert, Reinhard Heydrich: Hitlerův kat, Praha 2012.

Téma disertační práce je zpracováno jako „logistický problém“ a klade si elementární otázky:

- 1) jaké cíle si kladli nacisté v rámci plánované rolnické kolonizace v Protektorátu a jak se proměňovaly s časem a vývojem válečné situace;
- 2) jakými prostředky chtěli dospět k naplnění těchto cílů, jestli došlo k jejich proměně během aplikace, a co mělo vliv na případnou proměnu;
- 3) zda bylo vytčených cílů dosaženo nebo nikoliv; jaký efekt přinesla rolnická kolonizace, zda se setkala kladným hodnocením ze strany plánovačů a jestli došlo k potvrzení konceptu rentabilního statku.

Zvolený přístup determinoval i pramennou základnu. Předkládaná práce je tak založena na výzkumu primárních pramenů analytickou metodou, na práci s aktuální i starší sekundární literaturou, edicemi dokumentů a dobovými periodiky. Uvedené postupy bádání vhodně doplňovaly i terénní výzkumy na bázi oral-history a dochované prameny osobní povahy, které vhodně doplňují řeč dokumentů oficiální povahy

Pramenný výzkum spočíval zejména ve studiu archivních fondů k organizacím zapojeným do procesu záboru pozemkového majetku a následného osídlování německými kolonisty, které jsou uloženy a zpřístupněny v českých a německých archivech. Z českých archivů byly klíčovými fondy uložené v Národním archivu, zejména fond *Státní pozemkový úřad 1919–1949* (1952), fond *Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu* či fond *Ministerstvo zemědělství (1939–1945)*. Klíčovým pro popsání germanizace v oblasti zabírání půdy pro německé kolonisty se ukázal být fond pobočky berlínské *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft* v Protektorátu tzv. „Českomoravské zemědělské společnosti“. Stranou mé pozornosti nezůstaly ani organizace bezprostředně s činností Českomoravské zemědělské společnosti související, tedy fond *Hospodářský svaz německých osídlenců (Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren)*. Archivní materiály z uvedených fondů umožnily organizační a částečně i personální rekonstrukci klíčových aktérů pozemkové a osídlovací politiky v prostoru Protektorátu a na základě korespondence s orgány říšskými či autonomními bylo možné blíže osvětlit vzájemné vztahy mezi jednotlivými organizacemi.

Při studiu nacistických germanizačních zásahů nemohly být opomenuty fondy *Úřadu říšského protektora*, zejména v nedávné době uspořádané a digitalizované fondy *Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu* a částečně digitalizovaný fond *Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě*. Ty sice nepodávají ucelenou informaci o nacistické politice proti českým pozemkovým vlastníkům, lze zde ovšem najít řasu drobných informací, které doplňují informace z výše uvedených fondů.

Další materiály, tj. fondy nacisty ovládaných centrálních institucí se nacházejí i v Moravském zemském archivu, kde byly vytěženy zejména fondy *B251 Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu*, *B36 Obvodová úřadovna Pozemkového úřadu v Brně*, *B252 Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše*. Je však třeba upozornit, že tyto jsou značně torzovité a bez informací z centrálních pražských úřadů i obtížně využitelné a interpretovatelné.

K doplnění obecných poznatků o fungování osídlovacích společností velmi dobře slouží i fondy pobočky berlínské centrály Německé osídlovací společnosti v Říšské župě Sudety uložené z části v Národním archivu, ve Státním oblastním archivu v Plzni a ve státním okresním archivu v Tachově, či fond *Saské selské osídlovací společnosti, Drážďany* uložený v Národním archivu. V Archivu bezpečnostních složek je uložena řada personálních spisů zástupců nacistických organizací v Protektorátu, které vzhledem ke své dosavadní malé výtěžnosti, vnesly do dané problematiky mnoho nových podnětů. I přes jistou opatrnost, kterou je třeba mít při práci s dokumenty osobní povahy, je informace, pochází-li navíc z více zdrojů, pro rekonstrukci profilů aktérů kolonizace i jednotlivých akcí dosti klíčová a při absenci osobních spisů ve fondu Pozemkového úřadu i Českomoravské zemědělské společnost i nenahraditelná.

Zpráv k nacistickým přesídlovacím akcím se nám dostává i prostřednictvím dobového tisku, tematicky uspořádaného zejména ve fondu *Zahraniční tiskový archiv*, uloženém v Národním archivu. Informace z těchto fondů pomohli doplnit kapitoly věnované přesunu přesídlenců z jejich původní domoviny.

Určitou vypovídací schopnost mají i fondy vrchních zemských radů – oberlandrátů (dále jen OLR), uložené ve státních oblastních archivech a Moravském zemském archivu; ve Státním oblastním archivu v Praze je to fond *OLR Praha, Kolín a Mělník*, ve Státním oblastním archivu v Třeboni je to fond

OLR České Budějovice, v Moravském zemském archivu v Brně fond *B 254 OLR Brno* a *B 256 OLR Kroměříž*. Relativizující spojení „určitou vypovídající schopnost“ použité na začátku odstavce je užito z důvodu značné torzovitosti uvedených fondů, které musí být doplňovány o údaje z jiných archivních fondů.

Mnohé poznatky o vnímání a dosahu nacistických zásahů do pozemkové držby podávají i fondy okresních poboček státních oblastních archivů, např. fondy obcí, obecní a školní kroniky obcí zasažených osídlovacími projekty. I když záznamy pro roky 1939–1945 byly z důvodu zabavení obecních kronik vpisovány až po skončení války, mají vysokou vypovídací hodnotu, neboť byly zaznamenány očitými svědky v malém odstupu za událostmi.

V německém Spolkovém archivu byly k dané problematice prostudovány následující fondy: *Reichsprotektor in Böhmen und Mähren*, *Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren* (sign. R 30), *Rasse und Siedlungshauptamt SS* (sign. NS 2), *Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums* (sign. R 49), *Reichsstelle für Raumordnung* (sign. R 113), *SS-Personalhauptamt* (sign. NS 34)⁸⁰. V Bundesarchivu v Koblenzi poté fond *NL 310 – Konstantin von Neurath*. V případě fondů R30 a NL 310 mají získané informace spíše doplňkový charakter, neboť podobně jako fondy z MZA Brno nepodávají plastickou informaci a musí být komparovány s dalšími archivními zdroji. Z ostatních fondů se podařilo doplnit některé často nesprávně interpretované informace ze sekundárních zdrojů.

Zmíněné dochované archivní materiály umožní nezbytnou organizační a částečně i personální rekonstrukci. V případech, kde bylo k dispozici dostatečné množství pramenného materiálu osobní povahy, byla aplikována biografická metoda, která pomohla rekonstruovat personální profil osobností vrcholových struktur i profily klíčových figur na nižších stupních řízení osídlovacího procesu. Na základě korespondence s říšskými orgány, orgány nacistické správy Protektorátu, autonomními a soukromými společnostmi bylo možné blíže osvětlit vztahy mezi jednotlivými aktéry osídlovacího procesu. Tam, kde to o povahu archivního materiálu a dochované statistiky umožnily, bylo využito i statistické metody k sestavení soupisu o rozloze zabavených statků, vybavení živým a

⁸⁰ Personalangelegenheiten beim Bodenamt in Prag. – Einstellung von SS-Führern

mrtvým inventářem apod. V této disertační práci bude rovněž pro osvětlení procesu realizace mělnického a budějovického osídlovacího obvodu využita metoda regionální sondy. Každá z jmenovaných oblastí reprezentuje mírně odlišný přístup k osídlování a pomáhá tak odhalit drobné nuance osídlovacího procesu. Kromě osvětlení postupů a stupně realizace plánů Německé osídlovací společnosti na části území Protektorátu, dávají tyto sondy nejen odpověď i na otázky týkající se sociálního statusu přesídlenců v nových podmínkách, ale pomáhají odhalit i efektivitu osídlovacího procesu po stránce hospodářské.

Z dobových tiskovin byly vytěženy zejména německojazyčné časopisy Böhmen und Mähren, Der neue Tag (Tageszeitung für Böhmen und Mähren), Raumordnung und Raumforschung, regionální tiskoviny z oblastí zasažených germanizačními a osídlovacími aktivitami. Vypovídací hodnota českých novin s celoprotektorátní působností i drobných regionálních tiskovin o aktivitách nacistů v oblasti germanizace se ukázala být velmi nízká. Ale i německé tiskoviny dávají o nacistických plánech na germanizaci půdy jen velmi povšechnou informaci a o přesídlovacích akcích s etnickými Němci se v německém tisku píše pouze v úplném počátku procesu, kdy ještě nedocházelo k samotnému aktu vystěhování českého obyvatelstva.

Dále je třeba se zaměřit na některé edice pramenů čerpající z domácích i zahraničních archivních fondů, které představují základní zdroj informací o politických aspektech germanizačního úsilí nacistického Německa v českých zemích a posoudit, zda informace v nich obsažené jsou relevantní pro předkládanou práci a je možné je zohlednit⁸¹

⁸¹ Z nich zejména tyto: KRÁL, Václav (ed.): Die Vergangenheit warnt: Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Natiokkupanten in der Tschechoslowakei. Praha 1960; KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.). Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice v českých zemích v letech druhé světové války. Praha, 1961; FREMUND, Karel, Dokumenty o vyhlazovací politice, in: Sborník archivních prací 1963, č. 2, s. 3–45; KRÁL, Václav (ed.): Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947: Dokumentsammlung. Praha 1964; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava, Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha, in: Sborník k problematice dějin imperialismu 21, Praha 1987; LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠTÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Lenka, Heydrichova okupační politika v dokumentech, Praha, Český svaz protifašistických bojovníků 1987; KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita, Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Praha 1991; ČELOVSKÝ, Bořivoj. So oder so: Řešení české otázky podle

Sledovaný model nacisty aplikované rolnické kolonizace se neomezoval pouze na prostor českých zemí a zasáhl celou okupovanou Evropu. Nacisty použité metody vykazovaly analogické prvky, cíle a strukturu. Za použití metody komparativní bude možné provést porovnání se situací v oblasti pozemkové a kolonizační politiky aplikované v Říšské župě Sudety.

Určitým zdrojem informací jsou zde i dobové publikace vznikající k nacistické přesídlovací politice. K těmto zdrojům musí však být přistupováno velmi kriticky, neboť byly psány se zjevnou snahou popisované události zveličit ve prospěch nacistických myšlenek.⁸²

1.3. Struktura práce (konceptualizace)

Práce je rozdělena do pěti kapitol s dvěma exkursy. V úvodní části je nacistická pozemková a osídlovací politika v Protektorátu zařazena do širšího kontextu plánů nacistické kolonizace a germanizační politiky v evropském prostoru.

Další část je pak zaměřena na nejvyšší stupeň organizačního rámce germanizační a osídlovací politiky – tedy vznik, účel a činnost centrálních nacistických organizací, bez nichž by nebylo možné pochopení osídlovací a germanizační činnosti v Protektorátu. Nacistické organizace pověřené Hitlerem k řešení osídlovacích a germanizačních otázek tvořily často nepřehledný propletenec vzájemných vazeb, vztahů, rivality a animozit, což se samozřejmě projevilo v poněkud menším měřítku i v Protektorátu Čechy a Morava.

Vedle rozboru centrálních říšských organizací bude věnován v této části disertace adekvátní prostor i specifickým, v protektorátním prostředí činným úřadům a organizacím, které byly z části převzaty z protektorátního ministerstva zemědělství a z části byly vytvořeny na bázi organizací fungujících v Říši. Zejména u klíčového Pozemkového úřadu – Bodenamtu je organizační vývoj pojednán velmi detailně.

německých dokumentů 1933–1945. Praha, 1995; Týž: Germanisierung und Genozid – Hitlers Endlösung der tschechischen Frage. Deutsche Dokumente 1933–1945. Praha, 2005.

⁸² GAUSS, Paul, Das Buch den Deutschen Volkstum: Wesen-Lebensraum-Schicksaal, Leipzig, Brockhaus, 1935; W. Winkler, Deutschtum in aller Welt: Bevölkerungsstatistische Tabellen, Verlag Franz Deuticke, Vienna 1938; Deutsche Bauernleistung am Schwarzen Meer, Bevölkerung und Wirtschaft 1825, Stuttgart/Leipzig 1940; Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, Volk und Reich Bücherring, Berlin 1942; BOSSE, Heinrich, Der Führer ruft. Erlebnisberichte aus den Tagen der grossen Umsiedlung im Osten. Berlin 1941.

Poslední pátá kapitola by měla nahlédnout na samotný průběh osídlovacího procesu v Protektorátu a ukázat celkové fungování řetězce organizací a úřadů zapojených do procesu záboru pozemkového majetku a jeho následného osídlování. Postižena zde bude i specifická oblast pozemkové politiky nacistů při záboru vojenských prostorů.

Jelikož ve finále nacisté zvolili formu rozptýleného osídlování ve čtyřech osídlovacích oblastech, mezi Prahou a Litoměřicemi, mezi Českými Budějovicemi a kompaktním německým osídlením v okolí Českého Krumlova, v oblasti na jih od Brna a v okolí Olomouce v dotyku s německými oblastmi na Šternbersku, bude proces osídlování ve zmíněných oblastech rovněž blíže představen, a to včetně výsledků.

Pro celkový ráz plánovaného osídlování měl velký význam původ německých přesídlenců „kolonistů“, a to nejen geografický (případně rasový), ale i sociální, včetně aspektu hospodářského. Problematika původu, sociálního statutu a procesu přesunu přesídlenců z původní domoviny bude tedy jednou ze stěžejních součástí této kapitoly. Ve stručnosti bude objasněn historický vývoj těchto menšin s důrazem na vývoj ve dvacátých, třicátých a čtyřicátých letech, zmapována úroveň školství a celková kulturní úroveň života německých menšin v daných oblastech a jejich angažovanost v nacistických organizacích. K tomuto účelu bude využito poměrně bohatého dobového etnografického a statistického materiálu a historických prací z novější doby dotýkající se problematiky německých menšin v Rumunsku (Sedmihradsku), Besarábii, Dobrudži, Bukovině (Buchenlandu), Jižním Tyrolsku a Tridentu.⁸³ Nebude chybět ani snaha zasadit kolonizaci do tehdejšího právního rámce a budou rozebrány aktivity Německé Karlovy univerzity na poli rasové vědy s důrazem na české oblasti.

⁸³ LOHR, Otto – BEYER, Hans, Joachim, Große Deutsche im Ausland : eine volksdeutsche Geschichte in Lebensbildern, 1939; LOESCH, Karl, Christian, von –MÜHLMANN, Wilhelm E., Die Völker und Rassen Südosteuropas, Prag 1943; PETRI, H., Geschichte der Deutschen Siedlungen in der Dobrudscha. Hundert Jahre deutschen Lebens am Schwarzen Meere. München 1956; TRÄGER, P., Die Deutschen in der Dobrudscha. Schriften des deutschen Auslandsinstituts zu Stuttgart (Kulturhistorische Reihe Bd. 6), Stuttgart 1922; Deutsche Geschichte im Osten Europas, Galizien, Bukowina, Moldau, Berlin 1999; STEIGERWALD, Jacob., Tracing Romania's Heterogeneous German Minority from its Origins to the Diaspora, Winona, Minnesota, 1985; Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland: Migration in Geschichte und Gegenwart, München 1993; BENZ, W. Fremde in der Heimat: Flucht – Vertreibung – Integration, in: BADE, K. J. –BRÖTEL, D. (edd.), Europa und die Dritte Welt, Stuttgart 1992.

Pátá kapitola bude rozšířena o dva exkurzy do oblasti nacistické pozemkové politiky vůči velkým pozemkovým vlastníkům a do rovněž specifické oblasti zákroků proti židovským pozemkovým vlastníkům.

V souvislosti s osídlovacím procesem vyvstala pro plánovače kolonizace otázka vhodného bydlení pro přesídlence. Samotný Pozemkový úřad – *Bodenamt* věnoval stavební a urbanistické přeměně venkova a přilehlých městských lokalit nemalou pozornost. Architektura urbanizace venkovského prostředí měla být určitým vizualizovaným prvkem germanizace. Tato činnost *Bodenamtu* bude předmětem závěrečné podkapitoly páté části disertace.

2. Nacistické plány germanizace českého sídelního prostoru

2.1. Koncepty a plány germanizace východu Evropy

Nacismus jako ideologie byl směsicí prvků různých filosoficko-ideologických soustav a tato směs prošla navíc během 25 let svého vývoje četnými změnami, přičemž realizace některých prvků byla odsunuta, další byly zavrženy. Na jednotnosti nacistické ideologii nepřidávala ani různorodost názorů, plánů realizace a jejich načasování, která panovala u jednotlivých tvůrců, vykladačů a realizátorů rasistických teorií (vedle Adolfa Hitlera jimi byli především Julius Streicher, Joseph Goebbels, Alfred Rosenberg, Heinrich Himmler, Walther Darré, Robert Ley či Reinhard Heydrich).⁸⁴

V centru pozornosti mé disertace stojí pojmání nacionalismu, jež v nacistické ideologii nabývá spíše podob rasismu, kde národnost je nahrazena rasou, jejíž podstata nespočívala v řeči, nýbrž v krvi. Lidské rasy nacistická teorie dělila do tří skupin: *Kulturbegründer*, *Kulturträger* a *Kulturzerstörer*. Jedinou představitelku první skupiny tvořila rasa árijců, jejichž výjimečnost měla spočívat

⁸⁴ Joseph Goebbels (1897–1945) – mezi lety 1933 a 1945 říšský ministr propagandy a jeden z nejbližších spolupracovníků Hitlera. V roce 1926 uveřejnil knihu *Nazi-Sozi*, kde vysvětloval rozdíly mezi nacionálním socialismem a marxismem. Svůj životopis naplněný antisemitskými názory vydal v roce 1929. Uveřejněny byly později i jeho proslovy. Robert Ley (1890–1945) – čelný nacistický politik stojící v letech 1933–1945 v čele německé pracovní fronty. Od roku 1925 působil jako župní vedoucí Jižního Porýní a editor antisemitských nacistických novin *Westdeutsche Beobachter*. Julius Streicher (1885–1946) – prominentní člen NSDAP, zakladatel antisemitských novin *Der Stürmer*, který se stal jedním z pilířů nacistické propagační mašinérie. O dalších jmenovaných více níže v textu.

v biologických vlastnostech, jejich „lepší krvi“, která je činila všestranně životaschopnějšími ve věčném boji o život. Tyto výjimečné vlastnosti byly dávány do přímé souvislosti s tělesnými znaky člověka a spolu s nimi se dědily. Na základě přirozeného výběru – boje o život – se měl z árijské rasy vyvinout „nadčlověk“. Nadřazeným principem uvnitř této árijské rasy byl prvek nordický a procento těchto prvků udávalo rasovou hodnotu jednotlivých evropských národů a potažmo i jejich schopnost přežít ve vzájemném boji mezi národy.

Na rasistické teorie navazovalo učení o tzv. životním prostoru (*Lebensraum*), starého hesla s novým obsahem, jež mu přidelil Hitler v knize *Mein Kampf*. Podle Hitlerových slov „skončilo období expanze pomocí koloniální a obchodní politiky předválečných časů, nyní přecházíme k politice půdy, politice budoucnosti.“⁸⁵ Původní právo na kolonie tak Hitler transformoval do podmínek kontinentální územní politiky.⁸⁶ Smysluplné mělo být podle něj rozšiřování do míst, „kde je zajištěna geografická spojitost s vlastí“.⁸⁷ V jiné pasáži knihy se k otázce životního prostoru dočteme: „Budoucím cílem naší zahraniční politiky musí být nikoliv orientace na západ a nikoliv orientace na východ, nýbrž východní politika ve smyslu získání nutné půdy pro náš německý národ.“⁸⁸ Do jisté míry tak hrálo v Hitlerových plánech svou úlohu i zajištění potravinové soběstačnosti. Nebylo tedy potřebné podrobovat si národy, nýbrž získat zemědělsky užitečný kraj. Expanze měla probíhat v Evropě, nikoliv v zámoří, a to na územích poskytujících suroviny a sousedící s Říší.⁸⁹ Cílem nacistické zahraniční politiky bylo vytvořit světovou Německou říši, jejíž jádro by tvořilo Německo zvětšené o Rakousko, české země a západní část Polska. Na ně měla navazovat kolonizace dobytých území ve východní a jihovýchodní Evropě – ve zbytku Polska, Pobaltí, Ukrajině, Rusku a na Balkáně. Na rozdíl od kolonialismu velmocí aplikovanému v 19. a začátkem 20. století v afrických koloniích, měla být dominance Německa nad klíčovými oblastmi nastolena osídlovací politikou provedenou prostřednictvím rolnictva, což souviselo s výrazným prvkem nacistické ideologie, kultem půdy (mýtus o krvi a půdě, Blut und Boden), „dědičného statku“, jenž měl

⁸⁵ HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, München 1941, s. 743.

⁸⁶ Ještě počátkem třicátých let 20. století demografové zapojení do ideologického zdůvodnění expanze nařikali nad klesající porodností a mluvili o „národu, jemuž se nedostává mládeže“. BADE, Klaus, J., *Evropa v pohybu, evropské migrace dvou století*, Praha 2004, s. 273.

⁸⁷ BEDÜRFTIG, Friedmann, *Třetí říše a druhá světová válka. Lexikon německého nacionálního socialismu 1933–1945*, Praha 2004, s. 592.

⁸⁸ HITLER, A., *Mein Kampf*, München 1941, s. 757.

⁸⁹ MENDELSSOHN, Peter de, *Hitlerovy plány na dobytí Evropy*, Praha 1948, s. 26.

být nositelem národního prvku. Dochází zde tedy k úzkému propojení otázky zabezpečení životního prostoru s posílením pozic venkovského, tj. zemědělského obyvatelstva. To vše bylo doplněno teoriemi o nadřazenosti německé rasy a jejího poslání ve střední a východní Evropě.⁹⁰ Podobně jako u doktríny vojenské, podle níž nelze za dobyté považovat území, kam nevstoupila noha německého pěšáka, vycházeli nacisté z tvrzení, že pro národ není zajištěno žádné území, které není osídleno německým zemědělcem.⁹¹

Zvýšený zájem o venkov v období trvání Třetí říše byl ostatně silně ideologicky determinován. Po prohrané první světové válce v Německu nastala politická i hospodářská krize, kterou ještě zhoršily územní ztráty vynucené Versailleskou smlouvou. Mnozí Němci věřili, že svůj díl odpovědnosti nesla i modernizace celé společnosti. Až do poloviny dvacátých let ve městech panoval nedostatek potravin, což vedlo k častému hladovění obyvatelstva, což vyvolávalo časté vlny nespokojenosti. Hlavní město, kam se stahovali revolucionáři, se stalo symbolem všeho, co bylo v zemi špatné. Všechny problémy údajně způsoboval odliv lidí z venkova, ze zemědělského východu na průmyslový západ, jež přinesl přelidnění měst. Začaly vznikat teorie o potřebě osídlení a celkovém posílení německého „Východu“.

Myšlenky tohoto druhu tvořily duchovní základ takzvaného Artamanského svazu (Artamanen-Bund). V roce 1923 ho založil doktor Willibald Hentschell (1858–1947), jenž si za svůj cíl vytkl přestěhování mladých lidí z měst na venkov.⁹² Vyzýval mladé Němce, aby se stali „muži polí“ (ve středověké němčině

⁹⁰ MICHL, J., Nacistické zásahy do české pozemkové držby, c. d., s. 233.

⁹¹ ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 37.

⁹² Politická instrumentalizace selského stavu byla v Německu zahájena již daleko dříve. Kořeny můžeme hledat ve vydání osídlovacího zákona z roku 1886. Vládní kroky na podporu zemědělského osídlování východního Německa měly silné zázemí právě v mimoparlamentním, nacionální socialismus inspirujícím völkisch-hnutí, které bylo ideově a personálně propojeno s všeněmeckými kruhy Rakousko-Uherska. Současně uvedené spolky v Prusku a Rakousko-Uhersku usilovaly o „posílení německví ve městech a na venkově“ získáváním materiálních statků, usídlením zemědělců, řemeslníků, ale také lékařů, advokátů aj., spolu s poskytováním finanční a charitativní pomoci. Společně pak tyto spolky dodávaly osídlování specifickou, jim vlastní ideovou platformu, která si svou spojitost udržela i během let první světové války a „přerozdelení“ evropského prostoru dle versailleského mírového systému ji naplnilo novou razantností. MAI, Uwe, Rasse und Raum. Agrarpolitik, Sozial- und Raumplanung im NS-Staat, Paderborn, München, Wien, Zürich 2002, s. 361; BALCAROVÁ, Jitka, Německá vnitřní kolonizace v koncepci regionálních svazů Němců a související stavební projekty v českých zemích ve 30. a 40. letech 20. století, in: Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války, HOŘEJŠ, Miloš – LORENCOVÁ, Ivana (edd.), Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 20, Národní technické muzeum, Praha 2009, s. 43.

Manen = muži, Art = pole), tedy artamany -*Artamanen*. V zásadě tu šlo o snahu uniknout z městského prostředí a hledat „přirozený“ způsob života na venkově.⁹³

Původních myšlenek Artamanského svazu, idealizujících si německý venkov, se stejně jako myšlenek vlivného německého antropologa Otty Ammona (1842–1916)⁹⁴ zmocnil významný nacistický ideolog Richard Walther Darré, který tento systém hodnot agrární společnosti prosadil do oficiální nacistické politiky.⁹⁵ Zde je tedy třeba hledat původ onoho kultu půdy, mýtu o krvi a půdě – *Blut und Boden*. Smyslem bylo rovněž, aby němečtí rolníci zajistili dostatečnou zemědělskou produkci, a tím se Německo vyhnulo zoufalému nedostatku, který postihl obyvatelstvo v průběhu první světové války.⁹⁶

Richard Walther Darré definoval systém hodnot agrární společnosti a prosadil tento agrární model do oficiální nacistické politiky. Ve své knize *Um Blut und Boden: Reden und Aufsätze*, vydané v Mnichově roku 1939, tvrdil: „Myšlenka krve a půdy nám dává morální právo vzít si na východě tolik země, kolik jí bude třeba pro vytvoření harmonie mezi tělem našeho Národa a

⁹³ K idealizaci skromného venkovského života a jednoduché polní práce přispěla činnost mládežnických hnutí. Nejčastěji je v německé historiografii uváděn příklad Artamanů ve Výmarské republice, kteří se během dvacátých let 20. století ze svého antislovanského přesvědčení odstěhovali do východních pohraničních oblastí, aby tam svou přítomností a činností eliminovali vliv slovanského osídlení. Členství v Artamanském hnutí, založeném počátkem dvacátých let 20. století, bylo determinováno „árijským původem“. Neúnavně jeho stoupenci proklamovali rozpor mezi „nordickým/árijským“, „zdravým“, „selským“ na jedné straně a „židovským“, „dekadentním“ a „velkoměstským“ na straně druhé. BALCAROVÁ, J., Německá vnitřní kolonizace, c. d., s. 43.

⁹⁴ Otto Ammon (1842–1916) shledával v procesu „útěku z půdy“ ohrožení rasového složení národního tělesa. Podle jeho názoru odchod venkovanů do měst nastartoval selekční proces mezi „germánskými dlouhými lebkami“ a „asiatskými kulatými“. Ammon ale na rozdíl od ostatních *völkisch* teoretiků nespatoval ve městech samotných ohrožení a ani neidealizoval venkovský život. Zdůrazňoval nutnost selského stavu pro „oživení“ městského obyvatelstva, které podle něho nebylo schopno se „udržet“ z vlastních sil a bylo závislé na příchodu venkovanů. BALCAROVÁ, Jitka, Německá vnitřní kolonizace, c. d., s. 46.

⁹⁵ Walther Darré zaobalil představy artamanů do teoretického hávu, doplnil je myšlenkou o nadřazenosti árijské rasy. Darré se společně s dalším vůdčím teoretikem selského stavu Hansem F. K. Güntherem domníval, že tzv. vnitřní kolonizace dokáže opět obrodit vztah Němců k půdě. Věřil, že příslušníci nordické rasy, k níž patřil i německý národ, jsou svým založením zemědělci, a že Němec dosáhne opravdového splynutí s přírodou pouze jako rolník. Darré považoval venkov za „studnici mládeže“, která vyrovnávala kvantitativní populační ztráty měst a za „pramen krve“, který zajišťoval rasovu, a tím i kvalitativní obnovu strukturu městského obyvatelstva. MAI, Uwe, „Rasse und Raum“, c. d., s. 31–34. Ve svých dvou hlavních pracích, vydaných ve Výmarské republice *Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse* (1929) a *Neuadel aus Blut und Boden* (1930) představil veřejnosti koncepty rasové politiky podporující selský stav, které se staly základem *Blut und Boden* ideologie. Rozvinul uzavřený myšlenkový komplex, v němž selský stav jako „*völkisch-biologisches Fundament*“ představoval ústřední oporu národa, který měl cíleně pracovat na své rasové obnově. Darré spojil nordicko-romantické představy s idealizací selského stavu a byl přesvědčen, že pouze aktivní „*politickou rasového šlechtění*“ v rámci zemědělských osad je možné obnovit a zlepšit nordickou rasu, jejímiž genetickými nositeli byli právě árijští zemědělci. Tamtéž, s. 40–41.

⁹⁶ BRYAND, Chad, Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus, Praha 2012, s. 107.

geopolitickým prostorem [...], jednota krve a půdy musí být obnovena.“⁹⁷ Jednalo se o jakési quasi-mystické spojení „krve“ (rasy nebo národa) a „půdy“ (územního a životního prostoru) pro germánský lid s vyloučením podřadných ras, jakými údajně byli např. Slované.⁹⁸ Nacionálně socialistická teorie „životního prostoru“ a „krve a půdy“, navazovala na premisy zakladatele antropologické geografie Friedricha Ratzela (1844–1904), který vycházel z přesvědčení, že úpadek národa je zpečetěn ve chvíli, kdy začne ztrácet svou půdu.⁹⁹ V jeho vizích představovala půda spolu s obyvatelstvem základ silného státu a její rozsah byl zároveň ukazatelem moci toho či kterého státu.¹⁰⁰

Pojem *Lebensraum* zavedl Ratzel ve svých dílech *Politische Geographie* (1897)¹⁰¹ a *Der Lebensraum* (1901),¹⁰² v nichž vysvětloval dějiny jako „neustálý boj o životní prostor“, nicméně je třeba zdůraznit, že jeho teorie byla zpočátku prosta jakéhokoli politického podtextu. Termín *Lebensraum* pro něj znamenal rozchod s tradiční politologií a mezinárodním právem; politické hranice nejsou pevně dané, ale závislé na slabosti nebo síle států a národů, zatažených do darwinovského boje o prostor. Pravicoví extremisté výraz často používali již v období vilémovského Německa a v období krátce po skončení první světové války, stalo se z něj heslo většiny těch, kteří stáli na pravé straně politického spektra. Němci očekávali, že jim vrátí národní hrdost po prohrané válce a že poskytne půdu malým zemědělcům, kteří – nezkažení urbanizací a industrializací – budou hájit všechno dobré a „německé“. V neposlední řadě rozšiřující se hranice slibovaly poskytnout prostor pro předpokládaný nárůst obyvatelstva a umožnily by zbavit se národní klaustrofobie, již mnozí Němci trpěli.¹⁰³

Významně se o šíření Ratzelových myšlenek přičinil jeho žák – geograf a geopolitik ve službách nacionálního socialismu Karl Haushofer (1869–1946).¹⁰⁴

⁹⁷ MAI, Uwe, „Rasse und Raum“, c. d., s. 31–34.

⁹⁸ Srov. MAI, Uwe, „Rasse und Raum“, c. d., s. 164–165.

⁹⁹ RATZEL, Friedrich, *Erdenmacht und Völkerschicksal. Eine Auswahl aus seinen Werken*, HAUSHOFER, Karl (ed.), Stuttgart 1940, s. 266.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 113, 119.

¹⁰¹ RATZEL, Friedrich, *Politische Geographie*, München 1897.

¹⁰² RATZEL, Friedrich, *Lebensraum*, Tübingen 1901.

¹⁰³ BRYAND, Chad, Praha v černém, c. d., s. 107.

¹⁰⁴ Ve svých geopolitických dílech se zaměřil zejména na koncept životního prostoru, problematiku hranic, teorii panregionů a autarkie. Ve *Weltpolitik von Heute* (Současná světová politika) označil versailleské uspořádání za zeměpisný omyl a požadoval vytvoření Říše, která by spojila všechna území, kde žijí Němci. Kromě východní Evropy se to týkalo také jihu Dánska a části Nizozemí. Haushoferovy politické koncepty se v podstatě shodují s nacistickou teritoriální expanzí. Na rozdíl od nacistů, kteří stavěli do čela své expanzionistické politiky rasové teorie,

Podle Haushofera měla mocnost jako Německo povinnost chránit právo na půdu, a to v nejširším slova smyslu, tedy nejen pozemky uvnitř hranic Říše, ale i právo na rozsáhlejší území pro svůj lid a kulturu. Německo mělo vysokou hustotu obyvatelstva, na rozdíl od starých koloniálních mocností, což mu dávalo podle Haushofera virtuální mandát pro expanzi do oblastí bohatých na zdroje. Malé státy v jeho sousedství měly být přivedeny pod vliv životaschopného německého řádu, neboť pro svou malou rozlohu, jim zachování praktické autonomie a zajištění lepší ochrany a organizace mohlo být garantováno jen v rámci Německé říše.¹⁰⁵

Adolf Hitler v knize *Mein Kampf* v souladu s Ratzelem uvádí: „Pouze dostatečně veliký prostor na této zemi zajišťuje danému národu svobodu jeho bytí.“¹⁰⁶ Tento „zdravý vztah“ mezi počtem obyvatelstva na jedné straně a velikostí a kvalitou půdy na straně druhé, měla, dle jeho vyjádření, zajistit zahraniční politika nacionálního státu. Nacionálně socialistické hnutí si kladlo za cíl odstranit nepoměr mezi počtem Němců a plochou jimi obývané země – „přivést půdu do souladu s počtem obyvatelstva“ a „zajistit německému národu na této zemi přiměřený životní prostor a půdu“.¹⁰⁷

Získání *Lebensraumu*¹⁰⁸ se tak pro Hitlera stalo hlavním cílem jeho zahraniční politiky, což dokládá vlastními pracemi. Řadu zmínek o „potřebě prostoru“ nalezneme v jeho nejznámější knize *Mein Kampf*, ale mnohem intenzivněji se tímto tématem zabývá ve svém druhém nepublikovaném díle, které napsal v roce 1928. Podstatu jeho koncepce na právo německého národa vydobýt si své pozice a prostor lze shrnout následujícími výroky: „Politika je vedení boje národa o existenci.“ „Zahraniční politika je umění zajistit lidu dostatek kvalitního

Haushoffer považoval za hlavního hybatele mezinárodní politiky zeměpisné skutečnosti. K jeho žákům patřil i Rudolf Hess, HNÍZDO, Bořek, Mezinárodní perspektivy politických regionů, Praha 1995, s. 15.

¹⁰⁵ Srov. DORPALEN, Andreas, *The World of General Haushofer: Geopolitics in Action*, New York 1942; HNÍZDO, B., *Mezinárodní perspektivy politických regionů*, c. d., s. 15.

¹⁰⁶ HITLER, Adolf, *Můj boj* od Adolfa Hitlera, Pohřelice 2000, s. 472; BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, s. 270.

¹⁰⁷ BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 474–477, 479.

¹⁰⁸ Lebensraum - životní prostor nabyt v podobě používaném nacionálním socialismem jiných konotací, než jak tento termín Ratzel původně zamýšlel. Spojení *Lebensraum im Osten* byl spojen s nacistickými expanzionistickými plány směřovanými na Východ.

životního prostoru.“¹⁰⁹ Člověk obdělávající půdu se v tomto pojetí postupně stával reprezentantem návratu k přirozenému společenskému řádu, v němž by lidé žili v souladu s přírodou, v jednotě s půdou.¹¹⁰ Hitler v roce 1924 v *Mein Kampf* doslova uvedl: „Jestliže nositelem národního prvku je půda, potom zabezpečení ‚němectví‘ v kterémkoli dobytém prostoru je možné natrvalo zajistit pouze německou rolnickou kolonizací.“¹¹¹ Jinými slovy, je třeba zajistit germanizaci prostoru, ale nikoliv zde původně žijícího obyvatelstva. Za jedinou vhodnou a minulostí ověřenou formu germanizace dobytých území považoval její osídlení německými sedláky: „Co bylo v dějinách germanizováno s opravdovým užitekem, to byla půda, kterou naši předkové získali mečem a osadili německými sedláky.“¹¹²

Požadavek získávat cizí půdu a následně ji germanizovat formuloval i jeden z hlavních ideologů nacionálního socialismu a později říšský ministr pro okupovaná východní území Alfred Rosenberg, který ve svém stěžejním sedmisetstránkovém díle Mýtus 20. století (*Der Mythos des 20. Jahrhunderts*), které poprvé vyšlo v roce 1930 k „osudové otázce životního prostoru a chleba“ uvedl: „Dnes nepomůže žádná hra na schovávanou, žádný odkaz na vnitřní osídlování jako na jedinou záchranu, protože tímto se celkový osud národa změní jen pramálo; dnes pomůže jen vůle přeměněná v cílevědomý čin, vytvořit prostor pro miliony příchozích Němců.“¹¹³

Darrého, Rosenbergovy i Hitlerovy představy k osídlovací politice se rozcházely s kolonizačními koncepty, tak jak byly chápány ve vilémovském Německu. V době císařství a Výmarské republiky měl selský stav ponejvíce funkci stabilizačního prvku politických poměrů ve vnitřních záležitostech

¹⁰⁹ SMITH, Woodruff, D., *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, Oxford 1989, s. 224–230. Citace Adolfa Hitlera z *Hitler's Second Book*, (ed.) WEINBERG, Gerhard, L., New York 2003, s. 28; BRYAND, Chad, Praha v černém, c. d., s. 107.

¹¹⁰ MED, Jaroslav, Hledání nového vztahu k zemi. Ideové kořeny ruralismu, *Dějiny a současnost* 8, 2005, s. 23.

¹¹¹ TESAŘ, Jan, Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. protektorátu, *Historie a vojenství*, Praha 1964, s. 162.

¹¹² HITLER, A., Můj boj od Adolfa Hitlera, c. d., s. 286; BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 271.

¹¹³ „Heute hilft kein Versteckspiel mehr, kein schwächlicher Hinweis auf ‚innere Siedlung‘ als alleinige Rettung, da dadurch wenig am Gesamtschicksal der Nation geändert wird; heute hilft nur der in zielbewusste Tat umzusetzende Wille, Raum zu schaffen für Millionen kommender Deutsche.“ Rosenberg, Alfred, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München 1935, s. 694, citováno podle BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 271.

Německa.¹¹⁴ Na východě země, jakožto v „ohrožené zemi“, měli němečtí sedláci vytvořit „národní obranu hranic“, která by chránila „německou podstatu“ (Volkstum) před cizími vlivy.¹¹⁵

Postupně se vlivem prosazovaných rasově politických cílů přešlo k „obraně“ proti údajnému vnitřnímu ohrožení v podobě degenerace a úpadku „národního tělesa“, které se ve *völkisch*¹¹⁶ a nacionálně socialistickém prostředí identifikovalo s rasou. Byly to právě práce Alfréda Rosenberga, ve kterých se hojně operovalo s pojmy panská rasa - *Herrenrasse*, nadřazený národ - *Herrenvolk*, árijská rasa - *Arische Rasse*, podčlověk - *Untermensch*.

Hitler se ve svém *Mein Kampf* postavil jednoznačně proti dřívější praxi obracející pozornost na germanizaci příslušníků neněmeckých národů, která se soustřeďovala zvláště na otázku jazyka. Na příkladu habsburské monarchie ukazoval, jak byla taková germanizace povrchní a málo trvalá, i když byla prováděna pod patronací vlády.¹¹⁷ Na místo doposud plánované pomalé a po generace trvající kolonizace, zaměřené na postupné zatlačování neněmecké populace německými sedláky, nastoupilo přesídlení statisíců etnických Němců (*Volksdeutsche*) z východní Evropy, které se mělo realizovat v relativně krátké době.¹¹⁸ Nacionálně socialistická ideologie zpolitizovala funkci „půdy“ a nezbytnosti jejího dostatku pro úspěšný rozvoj ras. Biologická fakta nazíraná z hlediska nacistického světového názoru tedy stála za vítězstvím koncepce germanizace prostoru nad potřebami ekonomickými, válečnými apod.¹¹⁹ Tyto tendence vyústily v radikální nehumánní germanizační osídlování Evropy během druhé světové války, známé pod názvem *Generalplan Ost* (Generální plán Východ), který slučoval nacionálně socialistické teorie „krve a půdy“ a „životního prostoru.“¹²⁰ „Plán“ byl sestaven 15. července 1941 agrárním analytikem

¹¹⁴ BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 272.

¹¹⁵ MAI, Uwe, „Rasse und Raum“, c. d., s. 361, citace podle BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 272.

¹¹⁶ Mnohovýznamový výraz „völkisch“ je v českém jazyce obtížně uchopitelný. Ne zcela přesně se překládá pojmy vágního obsahu „národovecký“ či „lidově národní“. Proto se často nepřekládá. Jeho výklad však přináší potíže i německým autorům, jak dokumentuje celá škála literatury k této problematice. BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 271.

¹¹⁷ Jinými slovy, „národnost, či lépe řečeno rasa, nespočívá v řeči, nýbrž v krvi“. Citováno dle: HITLER, A., *Mein Kampf*, c. d., s. 428.

¹¹⁸ BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 272.

¹¹⁹ Srov. TESÁŘ, Jan, Poznámky k problémům okupačního režimu, c. d., s. 164–165.

¹²⁰ HEINEMANN, Isabel – OBERKROME, Willi, Wissenschaft, Planung, Vertreibung. Der Generalplan Ost der Nationalsozialisten, Katalog zur Ausstellung der Deutschen

Konradem Meyer-Hetlingem (1901–1973) na podnět Heinricha Himmlera a poskytuje nám rámcovou představu o válečných cílech a poválečných plánech nacistického Německa ve střední a východní Evropě. Je rovněž významným pramenem pro studium nacistické okupační politiky, zejména v Polsku a obsazených územích Sovětského svazu. Základní text tohoto plánu patřil k nejtajnějším dokumentům nacistického vedení a byl pravděpodobně zničen na sklonku války spolu s mnoha dalšími spisy a dokumenty během jejich hektické hromadné likvidace.¹²¹ I přesto je možné z řady dalších dochovaných materiálů zrekonstruovat jeho obsah dosti přesně. Hovořilo se zde nejen o přesídlovacích a osídlovacích plánech, germanizaci a rasové selekci, ale i o záležitostech plánování a nové výstavby.

2.2. České země v plánech nacistů

Vzhledem k tomu, že v Generálním plánu Východ nejsou české země explicitně uvedeny,¹²² je pro zodpovězení otázky jejich případného zahrnutí či nezahrnutí důležitý zejména dokument vypracovaný dne 27. dubna 1942 Dr. Erichem Wetzelem, vedoucím hlavního poradního institutu rasově-politického úřadu NSDAP, a nazvaný „Stanovisko a myšlenky ke Generálnímu plánu Východ říšského vůdce SS“. Z textu jednoznačně vyplývá, že do plánu není „česká otázka“ zakomponována a je zde „pouze“ analyzována rasová hodnota českého národa a nastíněn osud rasově nebo politicky nevhodných elementů pro osídlování Sibíře. Jednalo se tedy spíše o jakýsi náznak případného vývoje, jak dokládají následující formulace: „Podle dnešních názorů má být poněmčena velká část

Forschungsgemeinschaft, Bonn, Berlin 2006, s. 6. Citováno dle: BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, c. d., s. 272.

¹²¹ KÁRNÝ, Miroslav, Generalní plán východ (Der Generalplan Ost), in: Československý časopis historický 25, 1977, s. 345; HEINEMANN, Isabel – OBERKROME, Willi, Wissenschaft, Planung, Vetreibung. Der Generalplan Ost der Nationalsozialisten. Katalog zur Ausstellung der Deutschen Forschungsgemeinschaft., Bonn, Berlin 2006, s. 6.

¹²² České země se v souvislosti s nacistickým plánováním Východu objevují v dokumentu datovaném 18. červnem 1942, který se nazýval *Gesamt-Siedlungsplan* (Komplexní osídlovací plán), který zahrnoval dřívější osídlovací plány pro oblasti Gdaňsk - Západní Prusko, Warthegau a Horní Silesko, jihovýchodní Prusko, a náznakem i prostor Čech a Moravy, Alsaska-Lotrinska, Horního Kraňska a jižního Štýrska. MADAJCZYK, Czesław, (Hg.), Vom Generalplan Ost zum Generalsiedlungsplan. (Einzelveröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin, vol. 80), doc. num. 28, 1942, 12 Juni, München 1994, S. 133–4; NĚMEC, Richard, Hitler's 'Generalsiedlungsplanung Ost': a case only for Poland? A forgotten dimension of national-socialist spatial and town planning in the former Czechoslovakia, *Planning Perspectives*, Vol. 31, 2016-Issue 1, p. 3-4.

Čechů, pokud se nejeví rasově pochybnými. Počítá se tu asi s 50 % českého obyvatelstva, které připadají v úvahu. Vycházíme-li z těchto čísel, zbylo by asi tři a půl miliónů Čechů, kteří by museli být postupně odstraněni z říšského území, protože se jejich poněmčení nepředpokládá. Pokud přitom jde o české intelektuální kruhy, musí se vždy počítat se zvláštní nebezpečností. Sice se nebezpečnost Čechů neprojevuje ani tak v násilných činech, jako je tomu zřejmě u Poláků, přesto však nelze popřít, že česká inteligence je naplněna fanatickou nenávisí vůči německému a ještě dlouho bude. Častěji se objevily plány odsunout rasově nevyhovující Čechy do východních oblastí. U inteligence to nepřichází v úvahu. Zde se musí dát přednost cestě, která je zřejmě vhodná i pro nežádoucí polskou inteligenci, cesta vystěhování do zámoří. Pokud však jde o poměrně neškodné české rolníky, řemeslníky, průmyslové dělníky apod., není třeba nic namítat proti jejich použití při pracovním nasazení, a tím i při usídlování ve východních oblastech, se kterými se nepočítá jako s německými osídlovacími oblastmi. Nutno si přitom rozmyslet, zda by se neměli vhodní, v úvahu přicházející Češi přivést do sibiřského prostoru, kde by rozptýlení rovněž zanikli v sibiřanství, a tím by mohli přispět k tomu, aby se sibiřanství dále vyvíjelo od ruského národa (Russentum).¹²³ Co se týče samotného geografického vymezení pojmu „Der deutsche Osten“ byly do něj v následujících letech zahrnuty široké oblasti přiléhající k hranicím meziválečného Německa a důsledky, minimálně v podobě plánované germanizace, měly být pro okupované země podobné bez rozdílu, zda se ocitly v hlavních pasážích Generálního plánu Východ či nikoli.¹²⁴ To, že se Hitler německou expanzí na východ zabýval již ve dvacátých letech, dokládají pasáže z jeho knihy, nicméně „česká otázka“ nebyla v této době pro něj určující, neboť ji zmiňuje pouze v souvislosti s „tragickou“ národnostní politikou habsburské monarchie. Arcivévodu Františka Ferdinanda dokonce považoval za největšího nepřítele německému, protože prý umožnil seshora řízené „počešťování“ („Tschechisierung“) a zároveň měl usnadňovat „odněmčování“ („Entdeutschung“) Předlitavska. V Dolních Rakousích se údajně tento proces natolik urychlil, že

¹²³ Citace dle: KÁRNÝ, M., Generalní plán východ, c. d., s. 369–370.

¹²⁴ Podle teoretika architektury Vladimíra Czumala „Generalplan Ost“ počítal s kolonizací východního prostoru, který v Himmlerově koncepci zahrnuje i české země, prostřednictvím tří tzv. osídlovacích žup a systému 36 opěrných bodů, obklopených sítí německých vesnic. Odtud mají později vycházet paprskovitě tzv. branné a osídlovací valy. Do posledního detailu jsou zpracovány typové projekty branných vesnic, soustředěných kolem moderního velkostatku a domu NSDAP. CZUMALO, Vladimír, Česká teorie architektury, Praha 1991, s. 64.

mnoho Čechů mohlo považovat Vídeň za své největší město.¹²⁵ Hitler obviňoval Habsburky z toho, že přispěli k úpadku německví v této části střední Evropy a monarchii označil za „rasový konglomerát“ s „odpornou směsicí“ Čechů, Poláků, Maďarů, Rusínů, Srbů, Chorvatů a Židů.¹²⁶

V roce 1932 Hitler prohlašoval v kruhu svých blízkých přátel v Mnichově, že po uchopení moci v Německu bude jeho úkolem získat nadvládu nad celou Evropou. K tomu je však prý třeba, aby do německého jádra bylo začleněno Rakousko, západní části Polska a také Čechy a Morava. Protože na těchto územích žijí „cizí národní tělesa“, je třeba je odstranit. A pokud jde o Čechy, ty je třeba vystěhovat, např. na Sibiř nebo k Volze.¹²⁷ Hitler měl doslova říci: „Českou kotlinu, východní oblasti hraničící s Německem, osadíme německými rolníky. Čechy přesídlíme na Sibiř nebo do oblastí volyňských, vykážeme jim rezerváty v nových spolkových státech. Češi musí pryč ze střední Evropy.“¹²⁸ Tím měl být položen základ německého panství ve střední Evropě, ocelové jádro nacistické říše, k němuž pak měl být připojen východní blok „pomocných národů“ bez vlastního vojska, hospodářství a politiky, a konečně obdobný západní blok. Doba malých států prý, jak se vyjádřil Hitler, skončila.

O dva roky později, tedy již po uchopení moci, Hitler zástupcům německých menšin v zahraničí již přímo řekl, že musí být průkopníky jeho nástupu a pomocníky jeho plánů, přičemž v Československu mělo být v tomto směru využito hesla tzv. sebeurčení sudetských Němců.¹²⁹

S tím, jak se německá zahraniční politika i pod vlivem Hitlera začala obracet ze západu a jihu na východ,¹³⁰ se české země dostávaly stále více do centra pozornosti nacistů a uskutečnění nastíněných cílů by nebylo proveditelné bez jejich ovládnutí. Existence československého státu tvořila překážku v plánovaném postupu na východ, k rozšíření nezbytného životního prostoru, a

¹²⁵ HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, München 1936, s. 101, citováno dle: NOVOTNÝ, René, *Obráz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, in: *Theatrum historiae*, č. 13, Pardubice 2013, s. 181.

¹²⁶ HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, München, 1936, s. 135, citováno dle: NOVOTNÝ, R., *Obráz Čechů v německé rasové nauce*, c. d., s. 181.

¹²⁷ KRÁL, Václav (ed.), *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947*, s. 140–145; BARTOŠ, Josef, *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1928–1945*, Praha 1986, s. 69.

¹²⁸ GAJAN, Koloman (ed.), *Německý imperialismus proti ČSR*, Praha 1962, s. 234–235.

¹²⁹ NITTNER, Ernst (ed.), *Dokumente zur Sudetendeutschen Frage 1916–1967*, München 1967, s. 170–171; BARTOŠ, J., *Okupované pohraničí*, c. d., s. 69.

¹³⁰ HITLER, Adolf, *Mein Kampf*, München, 1938, s. 757.

proto byla ČSR od počátku v Hitlerových úvahách určena k likvidaci.¹³¹ „Česká otázka“ měla jednoznačně dvě roviny, jejichž řešení se diametrálně lišilo: osud českého obyvatelstva a trvání samostatného státu. V prvopočátku nešlo zcela o likvidaci národa, ale o odstranění státního útvaru, který překážel německým expanzionistickým plánům.

V průběhu druhé poloviny třicátých let a v první polovině let čtyřicátých vznikala z podnětu sudetoněmeckých činovníků, zástupců nacistické moci v Protektorátu a z popudu některých vedoucích představitelů Třetí říše řada návrhů na řešení tzv. „české otázky“, které již zcela jednoznačně ukazují posun v jejím vnímání. Představme si zde ty nejzásadnější, které do značné míry ovlivnily i finální podobu germanizační plánů v Protektorátu.

Přímým nástrojem nacistického Německa vůči Československu se stala ve třicátých letech Heinleinova Sudetoněmecká strana (SdP). Sudetští Němci se úspěšně snažili plnit Hitlerovy směrnice o obecné činnosti německých pátých kolon v sousedních zemích.¹³² Nepřekvapuje proto, že právě z tohoto prostředí vzešly jedny z prvních plánů, které se zabývaly blízkými i vzdálenými perspektivami vzájemného vztahu Němců a Čechů.¹³³ Vypracovaný dlouhodobý plán představoval návrh souhrnu opatření, která by v případě realizace vedla v několika etapách k úplné likvidaci českého národa. Jde o známý akční program SdP z léta 1938 označovaný jako *Grundplanung O. A.* - Základní plánování O. A.¹³⁴ Dokument sice v mnohém odrážel názory a plány vedoucích nacistických kruhů v Berlíně, ale zřetelně se v něm projevovaly i ambice samotných sudetských Němců. Plán vznikl ještě v době existence celistvého

¹³¹ RAUSCHING, Hermann, Gespräche mit Hitler, New York 1940, s. 42, citováno dle: NĚMEC, Petr, Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru, Český časopis historický 4, 1990, s. 536.

¹³² Hitlerovy pokyny zahraničním Němcům pro přípravu agrese, léto 1934, in: Německý imperialismus proti ČSR 1918–1939, GAJAN, Koloman (ed.), Praha 1962, s. 249–250.

¹³³ Osidlovací činnost namířená proti českým sousedům se objevovala v obraných svazech Němců v českých zemích již koncem 19. století. V ideologické oblasti teoretických konceptů je zcela zřejmé přebírání vzorů ze sousedního Německa, v některých ohledech z Rakouska. Pod jejich vlivem zaujala ve spolkové agitaci zprvu vůdčí postavení venkovsko-zemědělská dimenze, postupně doplňovaná požadavkem zprostředkování „kontaktu s půdou“ městskému obyvatelstvu. V praxi však aplikace pruských vzorů narážela na „sudetoněmecká sídelní specifika“, která neumožňovala jejich komplexní převzetí a musela se přizpůsobovat konkrétním podmínkám česko-německých sídelních oblastí jako výsledku dlouhodobého hospodářského a sociálního vývoje. Blíže: BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny“, s. 274.

¹³⁴ Jedná se o blíže nedatovaný dokument z Henleinovy politické kanceláře v Aši. Podle obsahu vznikl asi v květnu až srpnu 1938. Srov. NOVÁK, Otto, Henleinovci proti Československu, Praha 1987; KRÁL, V., Die Vergangenheit warnt, c. d., dokument č. 1, s. 27–28; KRÁL, V., Die Deutschen in der Tschechoslowakei, c. d., dokument č. 148, s. 221.

československého státu a jednoznačně odhaloval záměry nacistů, kteří se v žádném případě nehodlali spokojit pouze s odtržením Sudet. Zdejší Němci v době vzniku dokumentu považovali za prakticky jediný možný způsob řešení situace vojenský konflikt a orientovali svůj program výhradně na tuto alternativu.¹³⁵

Pro tuto práci jsou zvláště zajímavé pasáže zmíněného dokumentu přinášející přehled základních opatření vůči českému národu. V období vojenské okupace měla vykonávat vládní a správní moc armáda, po jejím ukončení by přešla na říšského místodržícího, jimž se měl stát Konrád Henlein. Všechna ústřední místa v bývalém československém státu by zastávali Němci, a toto mělo platit i pro správu v oblastním měřítku a pro autonomní orgány. Na období vojenské správy se plánovalo zahájení všech důležitých opatření, „která jsou s to rozdělit a rozptýlit český národní celek. Pro tento účel měl být jmenován vedoucí národnostního boje, kterého je třeba vybavit rozhodující plnou mocí.“¹³⁶

Část dokumentu se blíže věnuje i geopolitickým úvahám: „Je nutné, aby zeměpisné plánování přihlíželo k těmto hlavním myšlenkám: průplav Odry – Labe a průplav Odry – Dunaj, jakož i dálnice, jsou směrovými liniemi pro budování německých rolnických a průmyslových sídlišť. Podél průplavu Odry – Dunaj bude třeba položit mezi Čechy a Slováky pásma obsazené Němci. Stejně, jako je třeba spojit Prahu s německým národním územím ležícím na severu, Plzeň s územím na západě, Budějovice s národním územím na jihu, tak je nutno německým osídlením zajistit i čáru Dyje – Brno – Vyškov – Olomouc – Odra. Pro usídlení na území obývaném Čechy je třeba získat rodiny s velkým počtem dětí ze všech částí Říše. To platí především pro široké vrstvy zaměstnanců pošty, dráhy a průmyslu. Sňatkům mezi Němci a Čechy se nemá bránit, bude-li zajištěna německá výchova dětí (s jistými omezeními).“¹³⁷

Nechybí ani zmínky o plánovaném osídlení statků, zabavených za československé pozemkové reformy z roku 1920, německými osadníky a o plánovaném vyvlastnění českého zemědělského fondu: „Velkostatky Němců, které Češi vyvlastnili, se vrátí bývalým majitelům, přičemž se poskytne malá výměra půdy pro zemědělské osídlení.“ Velkostatkářská půda Čechů a cizinců

¹³⁵ NĚMEC, P., Český národ, c. d., s. 540.

¹³⁶ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., s. 35.

¹³⁷ Tamtéž, s. 37–38.

měla zůstat vyvlastněna podle podmínek české pozemkové reformy a být dána k dispozici v rozsáhlém měřítku pro účely rolnického osídlování. Velká lesní hospodářství by se jako všechny český státní majetek stala vlastnictvím Říše. Ostatní české velkostatky měly být podrobeny „dalekosáhlé“ pozemkové reformě, kdy výjimky se povolovaly jen na území staré říše s výjimkou Slezska a oblastí Dolního Dunaje. Autoři dokumentu počítali i s implementací Říšského zákona o dědičných dvorcích v zabraném českém vnitrozemí s cílem upevnit držbu německých vlastníků a nikoli českých, kterým mělo být navíc výslovně zakázáno skupování německé půdy. Nejradikálnějším postupem se jevílo případné zabavování české půdy: „Je třeba počítat také s vyvlastňovacími opatřeními u majetku českých rolníků.“ Pro finanční zajištění celého procesu vykupování českého majetku Němci měl být založen zvláštní ústav. Stranou pozornosti autorů plánu nezůstal ani zemědělský průmysl v českých rukou (lihovary, cukrovary, mlýny) či česká zemědělská a hospodářská družstva, na které mělo být dosazeno německé komisařské vedení.¹³⁸

Zhodnocením tohoto programu dojdeme k závěru, že představuje návrh vůči českému národu velmi tvrdý, nekompromisní a při dlouhodobém působení zřejmě i účinný.¹³⁹ Některé navržené způsoby germanizace se později objevily i v oficiálně přijatých konceptech a postupech proti českému obyvatelstvu v Protektorátu. Dokument *Grundplanung O. A.* zřetelně ukazuje rozdílnost pohledu sudetoněmeckých představitelů a říšských vládních míst na danou problematiku. Autoři vycházeli ze starších konceptů germanizace jazykové či kulturní, kdežto u konceptů plánovačů z Říše nebyl prvotním východiskem nacionalismus, který byl v tehdejší době v nacistické ideologii vlastně jen prvkem odvozeným, nýbrž důsledně uplatňovaná rasová teorie.

2.3. Nacistické plány na germanizaci českého prostoru po vzniku Protektorátu

Po provedení okupace se základním dokumentem pro řešení otázky stal Výnos říšského kancléře z 16. března 1939 o Protektorátu Čechy a Morava, který byl ve srovnání s henleinovským programem pro český národ mnohem příznivější.

¹³⁸ Srov. KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., s. 38.

¹³⁹ NĚMEC, P., *Český národ*, c. d., s. 541.

Protektorátu přináleželo uvnitř Říše zcela zvláštní samostatné postavení, odlišné od ostatních jejích částí, s jedinou výjimkou: stranickopoliticky – zřejmě s ohledem na malý počet zdejších Němců – byl rozdělen mezi čtyři sousední župy NSDAP.¹⁴⁰ Autonomie Protektorátu v sobě měla zahrnovat oprávnění k legislativě a utváření života českého národa vlastní správou, a to ve všech oborech Říši nepřevzatých.¹⁴¹

Je zřejmé, že Protektorát Čechy a Morava nebyl nikdy protektorátem v pravém slova smyslu, a to ani na počátku své existence. V mnohém se jeho podoba odchylovala od teoretického pojmu, tak jak jej traktovala státopěda a mezinárodní veřejné právo. I samotní Němci vylučovali jakoukoli podobnost či srovnání s doposud známými formami protektorátů (Andorra, San Marino, Island, Tunis, Maroko, apod.), přesto jim tyto protektoráty byly předlohou. Do funkce říšského protektora jmenoval Hitler již 18. března 1939 bývalého ministra zahraničních věcí Konstantina von Neuratha, muže s pověstí umírněného a moudrého politika. Jeho výběr zdůvodnil v úzkém kruhu výše zmíněnými mezinárodními ohledy: „V anglosaském světě platí jako ušlechtilý muž. Mezinárodně bude jeho jmenování působit uklidňujícím způsobem, poněvadž z toho bude zřejmá vůle nebrat Čechům jejich národní život.“ Jako jeho „poradce“ s hodností státního tajemníka (Staatssekretär) zároveň ustanovil významného a ctižádostivého představitele sudetských Němců Karla Hermanna Franka.¹⁴² Oba se ujali svých služebních povinností v plném rozsahu až 16. dubna, po skončení přechodného měsíčního období tzv. vojenské správy.

Relativní umírněnost výnosu o Protektorátu byla ovlivněna především dvěma faktory. Na jedné straně to byla skutečnost, že Hitler chápal zřízení Protektorátu jako dočasnou záležitost a jeho „mnohá ustanovení umožňovala svou nejednoznačností rozdílné výklady dosud ne zcela ujasněné politiky vůči Čechům“, na straně druhé případné rozhodnutí v této době ještě poměrně silně limitovala mezinárodní situace, na kterou bylo třeba brát stále ohled v mnohem

¹⁴⁰ Hitlerovo nařízení z 21. 3. 1939, podle něhož politickou péči o protektorátní Němce převzaly čtyři župy hraničící s protektorátem (Sudetenland, Bayerische Ostmark, Oberdonau a Niederdonau). Srov. KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, Jaroslava – MORAVCOVÁ, Dagmar, Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava, Praha 1987, s. 111.

¹⁴¹ ŠISLER, Stanislav, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, SAP 13, 1963, č. 2, s. 50; MARŠÁLEK, P., Protektorát Čechy a Morava, c. d., s. 28.

¹⁴² Blíže KÁRNÝ, Miloslav, K politické anatomii Konstantina von Neurath. Čas mezi úřadem ministerským a protektorským, in: SPDI 18, 1985, s. 271–276.

větší míře než po vypuknutí války.¹⁴³ Tento aspekt jednoznačně dokládá pozdější Frankovo vyjádření, že „válkou si Říše vydobyla za krátkou dobu dominující evropské a světové postavení, čímž odpadla jistá část zahraničně politických ohledů z března 1939.“¹⁴⁴ Zřízení Protektorátu bylo tedy jakousi formou pokusu o vypořádání se s početnou neněmeckou menšinou v Říši tak, aby to odpovídalo doposud hláсанé koncepci čistě národního státu a nemuselo se přikročit k poskytnutí politického zastoupení tohoto etnika v celoříšském měřítku. Současně však mělo dojít k dokonalému ovládnutí a pacifikaci těchto území při vynaložení „přijatelných“ nákladů na výkon okupační správy.¹⁴⁵

V reálné formě byla autonomie Protektorátu oslabena především 5. článkem zmíněného Hitlerova výnosu, kterým byl říšský protektor ustanoven zástupcem říšských zájmů v zemi s právem potvrzovat personální složení protektorátní vlády, závazně se vyjadřovat k jejím rozhodnutím i vydávat vlastní nařízení. Další omezení představoval článek 11, který umožňoval říšským úřadům vydávat právní předpisy platné pro protektorát a poskytoval jim také právo převzít do vlastní správy správní obory či učinit potřebná opatření k udržení bezpečnosti a pořádku. Zcela jasný důkaz o podřízeném postavení Protektorátu představovaly články 6 a 7, jimiž byla zahraniční politika a vojenské zajištění území naprosto podřízeny Říši.¹⁴⁶ Národnostních a rasových otázek se v Hitlerově výnosu dotýkal článek 2 o protektorátní a říšské státní příslušnosti, kde sehrál zřejmě svoji roli aspekt izolace českého národa a vytvoření podmínek pro ochranu rasy a individuální rasové posuzování každého jednotlivého případu udělování říšského občanství protektorátnímu příslušníkovi. Hitlerův výnos o zřízení Protektorátu nebyl tedy v důsledku výše zmíněných skutečností i dalších okolností koncipován jako dokument řešící otázku českého národa z hlediska národnostního, ale spíše jako nástroj jeho politického ovládnutí.¹⁴⁷ Nacistické teoretické postuláty se pod vlivem vnějších okolností nepodařilo při vzniku Protektorátu vnést do praxe.

Spolupráce von Neuratha a Franka nebyla od počátku jednoduchá. Zatímco protektor vystupoval při realizaci německé nadvlády alespoň navenek

¹⁴³ Svou roli hrály nejen ohledy na ostatní velmoci, ale i potřeba potlačení možných obav států, jež se měly v budoucnu stát cílem nacistické expanze.

¹⁴⁴ KRÁL, V. (ed.), *Die Deutschen in der Tschechoslowakei*, c. d., dok. 315, Frankův Pamětní spis o způsobu řešení českého problému a o budoucím uspořádání českomoravského prostoru, Praha 1964, s. 417.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 417.

¹⁴⁶ NĚMEC, P., *Český národ*, c. d., s. 542.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 542.

přijatelně, státní tajemník byl tím, kdo často razantně a extrémnější formou projevoval své postoje. Nicméně ani jeden z nich nepředstavoval, jak by se mohlo zdát, dvojí linii v okupační politice, ale pouze jednu. Shodovali se jak v jednotném postoji proti jakýmkoli zásahům centrálních říšských úřadů a NSDAP do poměrů v Protektorátu, tak zejména v hlavním cíli, jehož mělo být v Protektorátu dosaženo, tedy úplné likvidaci českého národa, spojené s osídlením českomoravského prostoru německým obyvatelstvem. To vše mělo být doprovázeno maximálním vytěžením veškerých dostupných zdrojů Protektorátu pro účely vedení války.

K výslovnému formulování německých plánů dochází až později, v dobách urychlených příprav na válku a krátce po jejím vypuknutí. Mezinárodní ohledy již nebránily vytyčení konečných cílů, jichž mělo být v blízké budoucnosti dosaženo, ani určení způsobů, jak je realizovat. V pečlivě utajovaných plánech okupantů se začaly objevovat výroky naznačující, že Protektorát není z německé strany definitivním řešením, ale jen přechodnou formou říšské správy. Ta měla být v poměrně blízké budoucnosti – po vítězném tažení a po provedení úplného poněmčení – nahrazena účelnějším uspořádáním, spočívajícím v rozdělení Protektorátu mezi přilehlé říšské župy, nebo zřízení nových na jeho území.¹⁴⁸

Názorové spektrum na finální podobu přeměny Protektorátu se za dobu existence Třetí říše často měnilo. Mezi prvními se zmíněnou problematikou zabíral Erich Friderici (1885–1964), zplnomocněnec wehrmachtu v Protektorátu (Wehrmachtbevollmächtigter beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren) a jeho pojetí bylo takové, že bude třeba vystěhovat a absorbovat české etnikum ve velkoněmeckém prostoru.¹⁴⁹ V úvodu Friderici konstatoval: „Tisíc let žijí Němci a Češi v českomoravském prostoru. Nikdy se nemilovali. Většinou se nenáviděli,“ a pokračoval, že tak tomu bude i nadále v dalším tisíciletí, jestliže „nepřistoupíme k tomuto problému zcela novým způsobem“. Dle jeho názoru dosavadní metody soužití selhaly, lhostejno zda se jich chopili staří němečtí císaři, papežové, Habsburkové či Češi samotní. „Teď je Němec neomezeným pánem

¹⁴⁸ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., dok. č. 6, s. 69 a 75, dok. č. 31; projev K. H. Franka „Říšská politika v Čechách a na Moravě“ v Karlově Studánce z dubna 1944, s. 171; PASÁK, T., *Pod ochranou říše*, c. d., s. 147; MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*, c. d., s. 29.

¹⁴⁹ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., dok. č. 3, s. 46–50; srov. TVARŮŽEK, B., *Wehrmacht v protektorátě Čechy a Morava do roku 1941 (od dubna 1939 do podzimu 1941)*, HaV 5, 1992, s. 71.

v českomoravském prostoru“ – a jedno je podle něho jasné – „musí převzít jednoznačné vedení [...], znát konečný cíl a metodu“. Hlavní možnost poněmčení Čechů spatřoval v usídlení malých izolovaných skupinek v Říši, které budou ve své osamocenosti postupně pohlceny německým živlem, třeba i díky poskytnutí některých sociálních výhod.¹⁵⁰ Vzhledem k absenci jednotné germanizační směrnice se postupně objevilo i několik dalších zcela odlišných názorů, na tak závažný problém, jakým bylo konečné řešení české otázky. Snaha prosadit tyto experimenty byla většinou motivována lokálními zájmy a osobními ambicemi jejich autorů. Nejznámějším je do dnešních dnů návrh dolnodunajského župního vedoucího Huga Juryho (1887–1945),¹⁵¹ který zastával současně i post vedoucího spojovací ústředny NSDAP u Úřadu říšského protektora (ÚŘP) v Praze - *Parteiverbindungsstelle beim Reichsprotektor*, koordinující stranickou politiku v Protektorátu.¹⁵² Nutno dodat, že role NSDAP v německé okupační správě Protektorátu na úrovni ÚŘP byla poměrně omezená, neboť jak již bylo zmíněno, území Protektorátu bylo rozděleno mezi sousední stranické župy.¹⁵³ To však neplatilo na úrovni nižší, tedy v sídlech oberlandrátů.

Jednotliví župní vedoucí se snažili aktivně vstupovat do protektorátní politiky, což vyvolávalo spory s ÚŘP. V lednu 1940 byla zřízena spojovací ústředna se sídlem v Praze, která měla pomoci kroky a výroky stranických představitelů koordinovat s postupem říšských správních orgánů v Protektorátu.

Župní vedoucí Jury navrhoval začít germanizaci poněmčením Moravy. Podle něj pro tuto volbu mělo hrát několik okolností, především možnost

¹⁵⁰ Srov. KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 3, s. 46–50.

¹⁵¹ MUDr. Hugo Jury, narozený 13. července 1866 v Moravské Radiměři u Svitav (Mährisch Rothmühl), vychodil střední školu v Moravské Třebové a následně vystudoval lékařskou fakultu na Německé univerzitě v Praze. Působil jako lékař v St. Pöltenu a stal se jedním ze zakladatelů NSDAP v Rakousku. Po anšlusu byl jmenován dolnodunajským župním vedoucím a povýšen na gruppenführera SS. Jeho utkvělou představou bylo rozšířit svoji župu o jižní Moravu s hlavním městem Brnem, kam často zajížděl na různé akce. V květnových dnech roku 1945 spáchal sebevraždu. ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – VAŠEK, František, Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, část 1., in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, č. 2., Ústí nad Labem 1998, s. 161; srov. NĚMEC, Petr, Gauleiter Dr. Hugo Jury und sein Wirken im Protektorat Böhmen und Mähren, in: Kontakte und Konflikte. Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte, Referate des Symposiums „Verbindendes und Trennendes an der Grenze III“ vom 24. bis 27. Oktober 1992, Zwettl, Horn: Waldviertler Heimatbund 1993, s. 469–478.

¹⁵² Juryho ve funkci vedoucího spojovací ústředny zastupoval Gustav-Adolf Schulte-Schomburg (1902–?).

¹⁵³ Větší, severní polovina území spadala pod župu Sudetenland, jihozápadní Čechy (Plzeňsko) pod župu Bavorská východní marka (Bayerische Ostmark), jižní Čechy (Budějovicko) pod hornodunajskou župu (Oberdonau) a jižní Morava (Brněnsko) pod dolnodunajskou župu (Niederdonau).

vytvoření německých sídelních mostů, a to za využití existujících jazykových ostrovů (Brno, Jihlava, Vyškov, Olomouc), což by vedlo k obklíčení hlavních sil českého národa na západě. Domníval se, že tento úkol by bylo možné realizovat jedině připojením Moravy k jeho župě a přenesením hlavní sídla do Brna, neboť dle jeho názoru právě jeho župa disponuje dostatečnou biologickou silou k provedení germanizace. Cíle chtěl dosáhnout jednak změnou národnosti rasově vhodné části české populace, jednak přesídlením rasově sice vyhovujících osob, ale vykazujících nepřátelský postoj vůči Říši, do Čech a v neposlední řadě vystěhováním malé části Čechů nevyhovujících kritériím do zámoří či kolonií.¹⁵⁴ V konečném důsledku by šlo prakticky o likvidaci samotné podstaty Protektorátu, jehož území Juryho návrh členil do pěti celků:

1. Moravská Ostrava se slezskou částí jako součást okresu Katovice;
2. spojené Čechy a Sudety s Prahou jako hlavním městem říšské župy;
3. Bavorská východní marka (Ostmark) rozšířená o jihozápadní část Čech;
4. župa Horní Dunaj s přičleněným okresem České Budějovice;
5. Morava vtělena do župy Dolní Dunaj s hlavním městem Brnem.

Jury odmítal možnost řešení těchto otázek z Prahy. Byl přesvědčen, že jím vedená župa vykonala pro germanizaci Moravy značný kus práce, kdy se v době od 15. března 1939 starala o zachování němectví v jazykových ostrůvcích kolem Jihlavy, Brna, Vyškova a dalších míst. Vlastní germanizační proces v moravském regionu se měl podle Juryho, jak naznačuje text výše, realizovat trojí formou:

1. „Přenárodněním“ (*Umvolkung*) – pro slovanské obyvatele Moravy dobré krve, kteří měli předpoklady k poněmčení;
2. Přesídlením (*Umsiedlung*) – přemístěním části obyvatel uzavřené enklávy uvnitř německého osídlení;

¹⁵⁴ NĚMEC, P., Český národ, c. d., s. 547; Sborník k problematice dějin imperialismu 21, dok. 98, s. 281–284. Podobný návrh vycházející ze sudetoněmeckého prostředí vytvořil vedoucí župního úřadu pro pohraničí Franz Künzel, zabývající se likvidací českého živlu v tomto odtrženém regionu. Navrhl několik variant vytvoření samostatných žup Čechy a Morava, které by vznikly opětovným sloučením převážné části protektorátu se sudetským územím, samozřejmě pod rozhodujícím vlivem sudetských Němců jako nositelů národnostního boje proti Čechům. Tamtéž, dok. 97, s. 269–280.

3. Vysídlením (*Aussiedlung*) – vystěhováním relativně malé části populace, která nebyla schopna poněmčení, nejen mimo německý sídelní prostor, ale i mimo Evropu.¹⁵⁵

Tyto plány však narazily na otevřený odpor K. H. Franka a na stanovisko Hitlera, který systematicky prosazoval neměnnost Protektorátu během války. Říšský protektor Konstantin von Neurath pověřil na začátku roku 1940 svoji úřadovnu v Brně, hojně obsazovanou sudetskými Němci, aby zajistila jednotné provádění germanizace na Moravě. Tento krok lze vnímat jednoznačně jako odpověď na Juryho návrhy. Vedoucí brněnské úřadovny Horst Naudé zahájil tuto akci rozsáhlou spoluprací s moravskými oberlandráty a již v březnu 1940 se mu podařilo dokončit obsáhlý plán na germanizaci Moravy.¹⁵⁶ Jeho jádrem bylo vytyčení pěti německých zájmových oblastí, které měly sehrát klíčovou úlohu a kde měla germanizace probíhat přednostně, a teprve poté měly následovat zbývající části.¹⁵⁷

Tyto a další množící se návrhy z řad NSDAP, prosazující destrukci Protektorátu a připojení jeho území k okolním župám přiměly oba jeho čelné představitele, tj. von Neuratha i Franka k pádné odpovědi. Své vlastní návrhy na konečné řešení české otázky shrnuli do dvou memorand, které oba muži současně odeslali 31. srpna 1940 přímo Hitlerovi.¹⁵⁸ Není jistě náhodou, že se tak stalo krátce po porážce Francie, kdy již Německo nemuselo brát ohled na mezinárodní situaci, a být tak limitováno při prosazování vlastních představ o uspořádání středoevropského prostoru.¹⁵⁹ Říšský protektor vnímal předložené návrhy a další zákulisní plány zjevně za závažné ohrožení (nejen) svého postavení, protože v průvodním dopisu vedoucímu říšské kanceláře Lammersovi napsal: „Jelikož, jak jsem se dověděl pod rukou, mají jednotlivá stranická a jiná místa v úmyslu předložit Vůdci návrhy ve věci odtržení různých částí mně podřízeného Protektorátu, aniž bych znal podrobnosti těchto projektů, byl bych Vám vděčný,

¹⁵⁵ Sborník k problematice dějin imperialismu, sv. 21. ČSAV Praha 1987, s. 269; ŠTĚPÁNEK, Z. – VAŠEK, F., Morava v nacistické politice, část 1., c. d., s. 161.

¹⁵⁶ ŠTĚPÁNEK, Z. – VAŠEK, F., Morava v nacistické politice, c. d., s. 161.

¹⁵⁷ ŠTĚPÁNEK, Z. – VAŠEK, F., Morava v nacistické politice, c. d., s. 161.

¹⁵⁸ NĚMEC, P., Český národ, c. d., s. 548. KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 6, s. 62–65.

¹⁵⁹ ŠISLER, S., Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy, c. d., s. 51.

kdybyste termín pro můj výklad mohl stanovit zavčas, abych měl jako příslušný říšský Protektor a znalec českého problému příležitost spolu se svým státním tajemníkem obhájit náš názor před Vůdcem dříve, než budou z jiné strany předloženy nejrůznější plány.“¹⁶⁰

Neurath sice ve svém memorandu hájil existenci Protektorátu a neviděl pro následující dvě generační období jiného řešení, dodával však, že nejdokonalejším řešením problému by bylo totální vysídlení všech Čechů z tohoto prostoru a jeho následné osídlení Němci. Podle Neuratha je však tato varianta neproveditelná. Navrhuje zde ponechat rasově čistší část obyvatelstva vhodnou pro germanizaci a vypudit rasově nevhodné, nebo Říši nepřátelské živly.¹⁶¹ V závěrečných pasážích pak Neurath obhájí dosavadní státoprávní uspořádání, o němž je přesvědčen, že je bude nezbytné zachovat nejméně po dobu dvou generací. Na podporu toho uvádí, že se protektorátní forma osvědčila jak vnitropoliticky, tak z hlediska správy. Vyslovuje se proti násilnému rozdělení tohoto prostoru, které by jen rozdmýchalo politický nacionalismus a posílilo politickou opozici, a staví se jednoznačně za to, aby se „řízení provádělo jedním ústředním vládním úřadem, který bude v jedné rukou“.¹⁶²

Podle Franka je cílem říšské politiky v českých zemích „úplná germanizace prostoru a lidí“. K této realizaci vedou dle jeho názoru pouze dvě cesty: totální vysídlení českého národa a zaplnění uvolněného prostoru Němci či ponechání větší části Čechů na místě s tím, že budou – vzhledem ke svému rasovému obrazu, který umožňuje provádět u větší části národa politiku asimilace – podrobeni germanizaci. První řešení z důvodu nedostatku volného prostoru pro vysídlené a nedostatku německých novoosídlenců zavrhuje. Zbývá tedy jen druhá varianta, pro jejíž realizaci navrhuje následující metody: změnu národnosti rasově vhodných Čechů, vysídlení rasově neodpovídajících příslušníků českého národa a vrstvy inteligence nepřátelské Říši, popř. „zvláštní zacházení s ní a se všemi

¹⁶⁰ Citováno dle: Sborník k problematice dějin imperialismu, dok. 101, sv. 21. ČSAV Praha 1987, s. 292.

¹⁶¹ S ohledem na silné smísení krve s Germány v uplynulém tisíciletí považoval za zcela možné, aby už z tohoto důvodu byla v zemi ponechána část obyvatelstva. Srov. KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 6, s. 62–67.

¹⁶² MARŠÁLEK, P., Protektorát Čechy a Morava, c. d., s. 31; KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 6, s. 65–65.

destruktivními živly“,¹⁶³ to vše doplněno „novým osídlením takto uvolněného prostoru čerstvou německou krví“. ¹⁶⁴

Podobně jako von Neurath, ani Frank se nedomníval, že by zrušení Protektorátu bylo v dohledné době účelné. Vycházel sice z toho, že zřízením Protektorátu nenašel ještě státoprávní stav říšských zemí Čechy a Morava svou konečnou formu a že tím nelze považovat český problém za vyřešený, neboť jeho ustavení znamená teprve začátek procesu. Namítal ale, že provedení podobných záměrů v současné době by nebylo účelné, protože určitě nerozbije jednotu češství, nýbrž způsobí jen štěpení říšských sil, a přinese růst opozice, nehledě na to, že budou odrazeny jiné národy.¹⁶⁵ Podle K. H. Franka bylo třeba prozatím zachovat územní celistvost Protektorátu s postupně odbourávanou českou autonomií i díky existenci jediné ústřední moci Říše s jediným mužem v čele, podřízeným přímo vůdci a vybaveným všemi potřebnými pravomocemi pro uskutečnění germanizace. „Jen tak se tento úkol nestane nástrojem resortní ctižádosti a pluralismu ministerstev a stranických míst.“¹⁶⁶

Pokud tedy srovnáme obě memoranda, zjistíme, že si jsou velmi podobná, a tudíž nepřekvapí, že oba autoři dospěli k prakticky totožným závěrům. Rovněž zajímavé je srovnání s předchozími návrhy, kdy se vesměs všichni předkladatelé shodují v postoji k osudu českého obyvatelstva a je tedy zřejmé, jaké názory panovaly na řešení této otázky mezi špičkami NSDAP. Vcelku logicky nepanovala shoda ohledně uspořádání a další existenci Protektorátu, neboť zde jsou postoje různých aktérů zcela jednoznačně determinovány jejich pozicí v nacistické hierarchii a případnými snahami o její posílení. Při bližším pohledu na samotná obě memoranda je třeba konstatovat, že Frankovo vykazovalo větší propracovanost a koncepčnost, a byl to také tento text, který byl později schválen. Nemalou váhu měla jistě i intervence Reinharda Heydricha, který se ztotožňoval s prezentovanými názory. Hitler tak, ač to dříve odmítal, na schůzce s von Neurathem a K. H. Frankem v září roku 1940 nakonec souhlasil s tím, že bez Čechů se nejde obejít, a akceptoval možnost poněmčení větší části Čechů, což mělo trvat 100 let. Rovněž zdůraznil, že si nepřeje rozbití jednoty Protektorátu a

¹⁶³ Výrazem „zvláštní zacházení“ (*Sonderbehandlung*) se označovala exekuce bez soudního rozsudku na základě státně policejního zjištění skutkové podstaty. Jednalo se v podstatě o popravu bez soudu.

¹⁶⁴ Srov. KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., dok. č. 6, s. 68–75.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 69–70.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 70.

že v zájmu jednotné politiky v otázce Čechů zůstane v Praze ústřední říšská moc pro celý českomoravský prostor. Aby dal tento svůj postoj jasně na srozuměnou, dostal šéf jeho kanceláře Hans Heinrich Lammers (1879–1962) za úkol rozeslat na všechna státní a stranická místa směrnici, adresovanou především župním vedoucím, aby se zamezilo tendencím na „parcelaci“ Protektorátu.¹⁶⁷

Ve dnech 11 – 12. října 1940 navštívil K. H. Frank, tentokrát již sám, vůdce, který schválil jeho myšlenkové postupy obsažené v pamětním spise.¹⁶⁸ Opět Frankovi sdělil své negativní stanovisko k rozparcelování protektorátu, které by mohlo podle něj posílit český odpor a přibylo by sabotážních akcí ohrožujících produkci důležitých průmyslových odvětví. Zároveň vyslovil souhlas s tím, aby Němci pokud možno skupovali půdu a stávali se jejími majiteli. Hitler Franka pověřil, aby „vypracoval velký plán, jak by měl germanizační proces, který plánujeme, postupovat,“ a současně důkladně zmapoval český národ a jeho hodnoty. I když zůstane zachován protektorátní status, tak zněl závěr, bude zároveň „připravováno poněmčení prostoru a lidí“.¹⁶⁹

Přestože diskuse nad možnou proměnou Protektorátu úplně neustala,¹⁷⁰ byla instrukce Frankova memoranda nejprve předběžně a poté dne 12. října 1940 definitivně přijata jako východisko dalšího postupu v českých zemích a úřady se jí nikdy – ani tváří v tvář blížící se porážce – zcela nezřekly.¹⁷¹

Jako zlomový okamžik ve vývoji Protektorátu Čechy a Morava je vnímán nástup Reinharda Heydricha na post zastupujícího říšského protektora, což platí

¹⁶⁷ Tamtéž, dok. č. 12, s. 92–93.

¹⁶⁸ Tamtéž, dok. č. 14, s. 99.

¹⁶⁹ NA Praha, fond 114-339-13, s. 1–5, Frankův zápis o poradě Hitlerem, z 11. a 12. října 1940; BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, s. 43.

¹⁷⁰ Jednalo se např. o návrh vedoucího župní kanceláře pro válečné oběti Rudolfa Staffena z Říšské župy Sudety, který navrhoval, aby prostor Protektorátu Čechy a Morava nebyl zmenšen, ale naopak zvětšen o Říšskou župu Sudety a sudetoněmecká území, která připadla župám Bavorská východní marka, Horní Podunají a Dolní Podunají a o části žup Sasko a Slezsko (přinejmenším Žitavsko a Kladské hrabství, pokud možno i s náhradou Ašského výběžku), tak aby vznikla pokud možno silná německá převaha na nově vzniklém území. KRÁL, Václav – FREMUND, Karel, Die Vergangenheit warnt: Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei, Prag 1960, Memorandum župního vedoucího Rudolfa Staffena z 30. 9. 1940, dok. 12. Župní vedoucí Horního Podunají August Eigruber v Českých Budějovicích před početným publikem prohlásil, že Budějovice a okolí případnou po válce jeho župě, jak ho vůdce ujistil. NA Praha, fond NSM, sign. 110-7-80, s. 1n.

¹⁷¹ V duchu svého memoranda hovořil Frank ještě v dubnu 1944 na zasedání v Karlově Studánce, kam byl pozván Henleinem. Zopakoval zúčastněným, že o konečné státoprávní formě rozhodne vůdce ve vhodné době. Jisté je, že nedojde-li k žádným zvláštním událostem, zůstane po dobu války a snad i později zachován protektorát ve svých dnešních hranicích a rovněž autonomie Čech a Moravy. KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 31, s. 171.

bezezbytku i o plánech na germanizaci českého obyvatelstva.¹⁷² Heydrich, který obdržel všechny pravomoci říšského protektora a navíc Hitlerovo zmocnění postupovat proti „*rušitelům klidu a pořádku*“ nejostřejšími prostředky, přijel do Prahy v čele svého vlastního personálu v ranních hodinách 27. září 1941 a již odpoledne se ujal úřadu.¹⁷³ Přestože se Heydrich a Frank v pohledu na germanizační proces v Protektorátu v zásadě shodovali, požadoval zastupující říšský protektor realizaci praktických opatření, jimiž se měla zjistit ona část českého národa určená k poněmčení. Na jeho příkaz byl berlínským Úřadem pro otázky rasové a osídlovací – *Rasse- und Siedlungshauptamt* vypracován hrubý odhad rasového složení obyvatelstva české kotliny, kde byla k účelům germanizace doporučena necelá polovina tamní populace.¹⁷⁴ Heydrich hodlal podle svých prohlášení pokračovat ve Frankem již dříve navržené germanizační politice. Jeho taktika na novém postu měla být výslednicí přípravy konečného řešení českého problému, potlačení hnutí odporu a zajištění hladkého chodu hospodářství. Plán definitivního vyřešení české otázky odkládal ve shodě s memorandy Neuratha a Franka na dobu po skončení války.

Tato změna na nejvyšším postu – jak se mělo brzy naplno ukázat – znamenala, že se Protektorát stal téměř neomezeným panstvím SS. Byl to právě Heydrich, který území Čech a Moravy napojil na nacistické generální plánování osudu evropského východu (Generální plán Východ), neboť zde převzal kompetence Himmlera jako komisaře pro upevnění německví a začal velmi záhy vytvářet tomu odpovídající struktury, a to nejen v rámci správního aparátu, ale i na akademické půdě – Německé Karlově univerzitě – *Deutsche Karls Universität*.¹⁷⁵ Vzápětí po svém nástupu začal zastupující říšský protektor

¹⁷² V polovině třetí zářijové dekády roku 1941 k sobě Hitler povolal Neuratha s Frankem, aby jim oznámil, že s ohledem na rostoucí odpor v protektorátu se rozhodl přistoupit k ráznějším krokům a nastolit ostřejší kurz. Protože by ale Neurath tento jeho záměr nemohl provést, přikázal mu, aby ihned nastoupil na zdravotní dovolenou, a pověřil vedením úřadu říšského protektora šéfa RSHA Reinharda Heydricha. Předpokládal, že „*jistě zasáhne s patřičnou přísností a obnoví pořádek*“. Zpověď K. H. Franka, Praha 1946, s. 128.

¹⁷³ MARŠÁLEK, P., Protektorát Čechy a Morava, c. d., s. 36.

¹⁷⁴ NA Praha, fond STŘP, sign. 109-4/85, připomínky Heydricha k memorandu K. H. Franka ze 14. 9. 1940.

¹⁷⁵ Jeho iniciativa vyústila ve vznik *Reinhard-Heydrich Stiftung* v květnu 1943, organizace, která po něm nesla nejen jméno, ale snažila se i o realizaci jeho „odkazu“. Za cíl si kladla výzkum národnostních, kulturních a politických předpokladů obyvatel českých zemí i dalších oblastí východní a jihovýchodní Evropy. Blíže: WIEDEMANN, Andreas, *Die Reinhard-Heydrich Stiftung in Prag, 1942–1945*, Dresden, 2000.

provádět opatření, která měla „*Čechy srazit na kolena*“.¹⁷⁶ Své další plány ohledně Protektorátu, týkající se bližší i vzdálenější budoucnosti, Heydrich nezastřené předestřel v projevu, který pronesl dne 2. října 1941, tedy pouze několik dní po svém jmenování, v Černínském paláci k představitelům okupační správy.¹⁷⁷ Už předem je třeba zdůraznit, že se v tomto vystoupení, jež se svou sevřeností, rozvinutou podobou a definitivním charakterem značně odlišovalo od předchozích diskusních příspěvků z období formování germanizační politiky, plně přihlásil k Frankově dosavadní linii. Naznačil, že jeho taktika bude výslednicí třech určujících momentů: přípravy konečného řešení českého problému, potlačení hnutí odporu a zajištění hladkého chodu hospodářství. Ihned na úvod Heydrich konstatoval, že obyvatelé Čech a Moravy musí pochopit, že se nelze vyhýbat realitě příslušnosti k Říši a poslušnosti vůči ní. Z jejího osudového sepětí s tímto regionem jasně plyne směr dalšího postupu: „odrazit a potlačit vše nepřátelské a zajistit, avšak i plánovat [...] věci, které jsou dobré pro německví“ nebo nutné pro budoucnost.¹⁷⁸

Dne 4. února 1942 pronesl zastupující říšský protektor další projev, tentokrát v Německém sále v Praze, kde se dotkl také problematiky dalekosáhlé germanizace slovanského Východu, která byla předmětem Generálního plánu Východ. Po ovládnutí prostoru až po Ural měly být vytvořeny německé valy tvořené Protektorátem, povartskou župou - *Warthegau* a Gdaňskem-Západním Pruskem.¹⁷⁹ Heydrich rovněž zmínil postavení a budoucí osud Čechů, které rozdělil do čtyř kategorií:

- 1) Češi „dobré rasy a dobře smýšlející“, ti měli být germanizováni;
- 2) Češi „špatné rasy a dobře smýšlející“, ti měli být nasazeni do práce v Říši a nejspíše sterilizováni;
- 3) Češi „špatné rasy a špatně smýšlející“, ti měli být deportováni na Východ;
- 4) Češi „dobré rasy a špatně smýšlející“, ti pro něj představovali nejnebezpečnější část populace, proto pokud by selhaly pokusy o jejich převýchovu, měli být zlikvidováni.

¹⁷⁶ Odboj a revoluce 1938–1945. Praha 1965, s. 144.

¹⁷⁷ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok č. 19, s. 125–137.

¹⁷⁸ MARŠÁLEK, P., Protektorát Čechy a Morava, c. d., s. 37.

¹⁷⁹ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 22, s. 150–154. Během tohoto projevu padla i známá věta o umístění nezpůsobilých k poněmčení k Ledovému moři (sic). Tamtéž, s. 152.

V návaznosti na tyto projevy Heydrich rozvinul svoji koncepci nacistické každodenní politiky v Protektorátu a následně pak i plán definitivního řešení české otázky, který však, jak znovu zdůraznil, bylo možné realizovat teprve po vítězné válce.¹⁸⁰ Jako hlavní prioritu, jež nesmí být ohrožena ničím, co se děje v přítomnosti, vytyčil zásadu, že „*tento prostor*“ bude „*jednou definitivně osídlen Němci*“, neboť „*je srdcem Říše*“, která nemůže trpět to, že odtud přicházejí „*znovu a znovu rány dýkou*“. Základní linie nacistické politiky měla z taktických důvodů zůstat nevyslovena vzhledem k probíhající válce a z toho vyplývající potřeby klidu v této oblasti, byla ale jednoznačná: „*Čech tady nemá koneckonců co pohledávat*.“¹⁸¹

Podle představ zastupujícího říšského protektora měla být schopnost k poněmčení určována striktně podle rasových zásad. U Čechů se schopnost k poněmčení měla pohybovat mezi 40–60 %.¹⁸²

Pokud provedeme analýzu Heydrichových myšlenek, je jasně čitelná jeho snaha o okamžité dosažení krátkodobých cílů – tedy udržení pořádku, maximální exploatace lidských i materiálních zdrojů, ale současně i o paralelně jdoucí dlouhodobý cíl v podobě jednoznačné změny etnické mapy českého prostoru.¹⁸³ Svůj program začal zanedlouho také razantně uskutečňovat. Postupně přistoupil k provádění rasové inventury¹⁸⁴ a procesu „*odpolitizování*“ dělnictva, tedy krokům, jež tvořily předstupeň jeho germanizačních plánů. Postupně tak byly vydávány výnosy a prováděcí nařízení prohlubující diskriminaci Židů a následně bylo započato s jejich uzavíráním do vytvořených ghett a vývozem z Protektorátu za účelem vyvraždění.¹⁸⁵ Na plné obrátky se rozběhla rovněž likvidace cikánského etnika.¹⁸⁶ Vedle toho pokračovala jeho předchůdci zahájená přímá kolonizace

¹⁸⁰ HOŘEJŠ, Miloš, Protektorátní Praha jako německé město: nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu, Praha 2013, s. 113.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 113.

¹⁸² ČELOVSKÝ, Bořivoj, Germanisierung und Genozid: Hitlers Endlösung der tschechischen Frage – deutsche Dokumente 1933–1945, Brno, Dresden 2005, s. 300.

¹⁸³ HOŘEJŠ, M. Protektorátní Praha, c. d., s. 114.

¹⁸⁴ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), Chtěli nás vyhubit, c. d., dok. č. 24, Heydrichova situační zpráva ze dne 18. 5. 1942, s. 158.

¹⁸⁵ MILOTOVÁ, Jaroslava, Okupační aparát a příprava transportů do Lodže, TSaD 1998, s. 42n.

¹⁸⁶ MARŠÁLEK, P., Protektorát Čechy a Morava, c. d., s. 38, Srov. GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, Dramatické i všední dny protektorátu, Praha 1996, s. 214–215.

českého venkova německým obyvatelstvem a spolu s ní i přeměna vybraných protektorátních oblastí ve vojenská cvičiště.¹⁸⁷

Po Heydrichově smrti se postupně vyšvihl na prvního muže Protektorátu K. H. Frank. Přestože se nestal, i když o to po celou dobu svého pobytu v Praze usiloval, říšským protektorem, mohl být nakonec nanejvýš spokojen, neboť mu reorganizace z 20. srpna 1943 a post německého státního ministra pro Čechy a Moravu otevřely cestu k získání absolutní moci v Protektorátu.¹⁸⁸ V otázkách germanizace Čech a Moravy se považoval za Heydrichova následovníka a vykonavatele jeho díla. Již v červenci 1942 tak byla v Praze zřízena Nadace Reinharda Heydricha pro vědecké bádání, jejíž veškeré úsilí bylo zaměřeno na výzkum českých zemí a jejich obyvatel, ale i dalších národů, především slovanských, východní i jihovýchodní Evropy. Cílem bylo z hlediska nejrozličnějších oborů zdůvodnit vytvoření Velkoněmecké říše a připravit uskutečnění germanizačních projektů, na nichž se během války intenzivně pracovalo.¹⁸⁹ To však vyžadovalo úspěch v probíhajících válečných taženích a zejména to východní se nevyvíjelo ve prospěch Němců. Porážky ve stalingradské a kurské bitvě znamenaly definitivní obrat a s konečnou platností rozhodly o osudu nacistických představ o tisícileté říši na poněmčení východní Evropy. V případě Protektorátu byli nacisté dlouho přesvědčeni o trvalosti jeho přivtělení k Říši. Z toho důvodu po celou dobu přihlíželi i k potřebám budoucí germanizace, přestože byla jejich rozhodnutí stále více ovlivňována vývojem na frontách.¹⁹⁰

S tím, jak postupně vykrystalizovaly plány a přistoupilo se k prvním realizacím v rámci řešení české otázky, se současně také proměnil charakter zbývajících prvků autonomie Protektorátu. V prvních okupačních letech byl tento útvar ještě považován za „jakousi formu teritoriální autonomie pro český

¹⁸⁷ MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*, c. d., s. 38, TVARŮŽEK, Bedřich, *Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění němectví v protektorátě*, HaV 2, 1994, s. 100n.

¹⁸⁸ Zásadní význam pak mělo také to, že mu v protektorátu připadl hlavní podíl odpovědnosti za realizaci totální války, vyhlášené s cílem maximalizovat nasazení pro válečné účely ve všech oblastech a přivodit zásadní obrat v nepříznivém vývoji na frontách. Souběžně s tím, jak dosahovala svého vrcholu mobilizace veškerých protektorátních zdrojů, kulminovala i Frankova moc. Připočteme-li k tomu fakt, že mu byla jako vyššímu veliteli SS a policie podřízena v únoru roku 1944 říšská župa Sudety a o měsíc později též jednotky Waffen SS v protektorátu, zdála se být jeho pozice prakticky neotřesitelná. Zpověď K. H. Franka, c. d., s. 162; SLÁDEK, Oldřich: *Zločinná role gestapa*, Praha 1986, s. 319; MARŠÁLEK, P., *Protektorát Čechy a Morava*, c. d., s. 41.

¹⁸⁹ FREMUND, Karel, *Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky*, *Sborník archivních prací* 14, 1964, č. 1, s. 35–38; srov. nejnověji WIEDEMANN, A, *Nadace Reinharda Heydricha*, c. d.

¹⁹⁰ NĚMEC, P., *Český národ*, c. d., s. 552.

národ“,¹⁹¹ ačkoli Hitlerův výnos z 16. března 1939 o ničem podobném nemluvil a ani nedefinoval statut Čechů jako národa, a dokonce se ve své normativní části vyhnul i samotnému pojmu český národ.¹⁹² S postupnou germanizací se však „česká“ povaha protektorátní autonomie vytratila a nabyla velmi rychle rázu autonomie územní, a to „země převážně německé“.¹⁹³

Na zasedání vedoucích představitelů sudetské župy v Karlově Studánce na jaře 1944 vystoupil K. H. Frank s projevem hodnotícím dosavadní říšskou politiku v Protektorátu. Zdůraznil, že jejím stálým cílem zůstává germanizace Čech a Moravy v duchu jím vypracovaného memoranda z roku 1940. Varoval před povrchním a mělkým posuzováním české otázky a upozornil na to, že *„jsme upustili od mnohých povrchních úsudků počátečního období a od všelijaké pýchy. Hodně jsme vystřízlivěli.“* Vzhledem k tehdejším možnostem Říše také mnohem výše hodnotil úlohu sudetských Němců, kteří *„se musí opírat zády o starou říši a odtud stále čerpat novou sílu, ale obličejem, to je hrudí a paží ozbrojenou mečem, ovšem i převahou politického umění, musí stát proti češství.“*¹⁹⁴

Souhrnně lze konstatovat, že nacisté v Protektorátu vytvořili ve srovnání s ostatními okupovanými územími zcela specifický model germanizační politiky. Z mezinárodně politických důvodů a v zájmu udržení zdání legality vytvořením tzv. protektorátu mělo být dosaženo naprostého podrobení politického, kulturního a hospodářského života českých zemí postupnými kroky. Okamžitému zahájení plošné germanizace na tomto území bránily v počátečním období především Hitlerovy ohledy na mezinárodní vztahy.¹⁹⁵ Po vypuknutí války a vítězství v Polsku většina těchto argumentů ztratila svoji platnost, ale s další eskalací dobytých plánů se ještě více zvyšovala důležitost ekonomického potenciálu Protektorátu včetně pracovní kapacity českého národa, a tak sám vůdce vybízel, aby se v oblasti udržela klidná a konsolidovaná situace. I přes tyto ohledy bylo plánování a provádění germanizace českých zemí zahájeno, a jakkoli přípravy na rolnickou kolonizaci nacistickou válečnou ekonomiku bezesporu poškozovaly,

¹⁹¹ SOBOTA, Emil, Co to byl protektorát, Praha 1946, s. 38–39.

¹⁹² MARŠÁLEK, P., Protektorát Čechy a Morava, c. d., s. 42; srov. KURAL, Václav, Místo společenství – konflikt, Praha 1994, s. 60–61.

¹⁹³ SOBOTA, E., Co to byl protektorát, c. d., s. 40.

¹⁹⁴ NA Praha, fond ÚŘP dodatky II., k. č. 61, řeč K. H. Franka v Karlově Studánce z 30. března 1944; NĚMEC, P., Český národ, c. d., s. 552.

¹⁹⁵ NĚMEC, Petr, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století 12, 1991, s. 67.

byly přesto podnikány kroky, které dávaly tušit nebezpečí pro další existenci českého národa.

3. Nacistická pozemková a osídlovací politika v odstoupeném pohraničí

Nacistická pozemková a osídlovací politika byla v prostředí českých zemí zahájena bezprostředně po okupaci pohraničních oblastí na podzim roku 1938. Okupované pohraničí mělo být v otázce germanizace nejen nástupištěm, ale také „*průzkumným předvojem*“ pro zbytek českých zemí, případně i pro jiná dobytá území ve východní Evropě.¹⁹⁶ Ve srovnání s kolonizační politikou nacistů v připojených územích na Východě a v samotném Protektorátu Čechy a Morava, ovšem vykazuje i určité odlišnosti a specifika. I přes rozdílnost organizačních forem se germanizační plány na územích odstoupených říši a v Protektorátu vzájemně ovlivňovaly a v některých případech i podmiňovaly. Ve výsledku byl osten stejný, tedy namířený proti českému etniku a jeho pozemkovému majetku.

Okupace pohraničního území českých zemí Německem a zřízení Říšské župy Sudety neznamenal jen další poměrně důležitý krok při vytváření „*velkogermánské říše německého národa*“, mělo to být zároveň nástupiště „*pohraničního boje*“ (*Grenzlandkampf*) proti českým oblastem v Sudetech a proti zbývajícimu Česko-Slovensku.¹⁹⁷

České země, které se po staletí vyvíjely jako organický celek, přestaly být na základě Mnichovské dohody ze září roku 1938 kompaktním územím v rámci společného státu. Základním kritériem při dělení tohoto území se stala národnost – dohoda rámcově prikazovala Československu odstoupit ve prospěch Německa území s převahou německého obyvatelstva, což ve výsledku znamenalo začlenění oblasti obývané přibližně 3,4 miliónu obyvatel do Třetí říše.¹⁹⁸ Do území odstoupenému Německu byly sice zahrnuty regiony, obce a města převážně české, ale migrační přesuny v následujících měsících, kdy převážná část obyvatelstva

¹⁹⁶ BARTOŠ, Josef, Organizační zajištění a realizace tzv. posilování německví v říšskoněmecké župě Sudety 1938–1945, in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, in: RADVANOVSKÝ, Zdeněk (ed.), sv. 4, Ústí nad Labem 1999, s. 7.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 11.

¹⁹⁸ Číselné údaje se v jednotlivých studiích liší. Srov. BIMAN, Stanislav, Vojenské obsazení území připojených k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.–20. října 1938), in: Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, in: RADVANOVSKÝ, Zdeněk (ed.), díl I., Ústí nad Labem 1998, s. 82; ZIMMERMANN, Volker, Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada v říšské župě Sudety (1938–1945), Praha 2001, s. 242.

odešla do vnitrozemí, přispěly k dalšímu „očistění“ odtrženého území od příslušníků nemajoritní národnosti.¹⁹⁹ Podle sčítání z května 1939 žilo v Říšské župě Sudety téměř 300 000 Čechů (291 198).²⁰⁰ Do tohoto počtu nebyli zahrnuti Češi na Hlučínsku, Těšínsku, v pohraničních územích jižní Moravy, jižních a jihozápadních Čech, tedy z oblastí, které byly bezprostředně připojeny k sousedním říšským župám. Poválečné odhady počtu Čechů, žijících na sklonku okupace v pohraničních oblastech (575 000–620 000), se tudíž zdají naprosto reálné. Rozložení českého obyvatelstva v rámci Říšské župy Sudety bylo značně nerovnoměrné. Přes 113 000 obyvatel české národnosti připadalo na vládní obvod ústecký, tj. 38,92 % všech osob české národnosti žijících v sudetské župě, ve vládním obvodu chebském to však bylo pouze 15 842 osob, tedy 5,44 %. Ve vládním obvodu opavském bylo napočítáno přes 162 000 obyvatel české národnosti, což procentuálně vyjádřeno činí 44,36%.²⁰¹

Území českých zemí, odstoupená v důsledku mnichovského diktátu, byla urychleně integrována do Třetí říše a plně se zde rozvinul expanzivní, rasově založený německý nacionalismus, ke kterému se hlásilo zde již od počátku třicátých let aktivní sudetoněmecké hnutí. Češi, podobně jako židé, byli od prvních dní vystaveni tlaku ze strany okupační moci i místních Němců, současně veškerá opatření na obsazeném území směřovala k urychlenému ovládnutí společnosti nacisty, jehož cílem bylo dokonalé poněmčení sudetské župy.²⁰² Toho mělo být dosaženo jednak vypuzením části českého obyvatelstva z tohoto území, jednak poněmčením jeho zbývajících částí.²⁰³

¹⁹⁹ HOŘEJŠ, Miloš – ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Hospodářský nacionalismus v českých zemích v letech 1938–1945, in: Nacionalismus zvaný hospodářský, KUBŮ, Eduard – JANCÍK, Drahomír (edd.), Praha 2010, s. 503–587. Ke stanovování „mnichovské“ hranice a nerespektování národnostního principu podrobně viz BIMAN, S., Vojenské obsazení území připojených k Německu, c. d. s. 78–92. Údaje o vlnách uprchlíků z odstoupených oblastí do českého vnitrozemí se liší. Srov. ZIMMERMANN, V, Sudetští Němci, c. d., s. 242; RATAJ, Jan, O autoritativní národní stát, Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939, Praha 1997, s. 12–13. Nejnověji k německé menšině v éře druhé republiky: GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, Německá menšina ve druhé republice, Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et Historica 1, 2003, Studia Historica LV, s. 305–314.

²⁰⁰ ANTOŠ, Zdeněk, Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě, in: Slezský sborník. 64, 1966, s. 32.

²⁰¹ Srov. Tamtéž, s. 32.

²⁰² K nakládání s českou menšinou v odstoupeném území srov. BIMAN, S., Vojenské obsazení území, c. d., s. 105, 120–121; k Říšské župě Sudety obšírně: ZIMMERMANN, V., Sudetští Němci, c. d., s. 239–282.

²⁰³ Srov. MAINUŠ, František, České školství v pohraničí za nacistické okupace se zvláštním zřetelem k severní Moravě a Slezsku, Slezský sborník 57, 1959, s. 277–312.

Je třeba konstatovat, že úřadům nešlo o libovolný odchod Čechů ze Sudet. Když už se jim tu a tam některého Čecha podařilo přimět k odchodu, hlavní snahou bylo nasměrovat ho do Říše, a pokud možno zamezit jeho přesunu do Protektorátu. Nešlo tu primárně o snahu získat ho a poněmčít, ale nedopustit, aby vyvolával již pouhou svou přítomností v protektorátním prostředí rozruch a neklid. Úplné poněmčení sudetské župy bylo, podobně jako konečné řešení českého problému vůbec, odkládáno na poválečná léta. Ani v Sudetech si nacisté nemohli dovolit, vzhledem k válkou vynucené všeobecné mobilizaci lidských a materiálních rezerv, řešit tento problém okamžitě a důsledně. Povolávání německých dělníků, rolníků, živnostníků a ostatních pracujících na frontu znesnadňovalo použít vůči českému obyvatelstvu i takových kroků, k nimž byly jinak vytvořeny „zákonné“ předpoklady.²⁰⁴

Nacisté se v odstoupeném pohraničí republiky poučili osídlovací politikou, jakou prováděli v tzv. východních územích přivtělených k Říši. Pouze metody a formy postupu nebyly tak brutální a okamžité v masovém měřítku. Ideologicky se opíraly o nacistickou ideologii, rozvedenou v určitém smyslu ideologem nacistického selství R. W. Darrém a zaměřující svou pozornost především proti českému zemědělci v župě. Jedním z prvních cílů germanizační politiky se stala půda přidělená v rámci prvorepublikové pozemkové reformy. Odstoupení pohraničních oblastí mělo za následek zkrácení půdního fondu československé pozemkové reformy o 109 112 ha. Z této rozlohy přináleželo 49 824 ha na 466 zbytkových statků, na 843 nedílů přináležela rozloha 11 144 ha a 59 721 drobných přidělců hospodařilo na ploše 43 144 ha.²⁰⁵ Naprostá většina zbytkových statků a nedílů byla v českých rukou, u drobných přidělů tvořili Němci polovinu.²⁰⁶ Vzhledem k tomu, že přiděly z reformy připadly i německému obyvatelstvu,

²⁰⁴ ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 35.

²⁰⁵ Srov. RYCHLÍK, J., Pozemková reforma, in: České a slovenské zemědělství, c. d., s. 197; Zimmermann cituje z dokumentu zemské rolnické organizace Sudety z 23. května 1940, zaslanému říšskému protektorovi, v němž se v souvislosti s revizí pozemkové reformy hovoří o celkem 176 kolonizačních výměrech a 462 zbytkových statcích o rozloze 400 000 ha, jež po reformě obsadili čeští rolníci. ZIMMERMANN, V., Sudetští Němci, c. d., s. 264.

²⁰⁶ Jen 41 zbytkových statků a sedm nedílů mělo jiného než českého majitele. RYCHLÍK, J., Pozemková reforma, c. d., s. 197. Výkazy Říšského místodržitele o dosazování komisařských správ z roku 1938 a 1939 ukazují, že krátce po okupaci se do nacistické správy dostalo přes 40 zbytkových statků. JOZA, Jaroslav, Česká menšina v severních Čechách po Mnichovu, in: Odboj a revoluce VI, 1968, s. 38.

nacistické úřady nemohly na anektovaném území zrušit její platnost v plném rozsahu.²⁰⁷

Realizace pozemkové a osídlovací politiky se v prostředí okupovaného pohraničí opírala o celou řadu právních norem. Na odtržená území byla rozšířena působnost existujících říšských zákonů a říšské orgány byly oprávněny pro nově nabytá území vydávat speciální nařízení. Jedním z nich, z prosince roku 1938, byla rozšířena účinnost říšského zákona o státním dozoru nad právními dispozicemi s nemovitostmi (*Grundstückverkehr*),²⁰⁸ k roku 1939 vstoupil v platnost říšský osídlovací zákon (*Reichssiedlungsgesetz*) ve znění z 11. srpna 1919 a jeho pozdějších doplňků²⁰⁹ a zákon o znovuvytvoření německého selského stavu (*Gesetz über die Neubildung deutschen Bauerntums*).²¹⁰ Spolu s těmito zákony souviselo i nařízení o rozšíření působnosti německých osídlovacích společností (*Siedlungsgesellschaften*) v odstoupeném pohraničí.²¹¹ Dalším převzatým právním aktem byl zákon o dědičných dvorech (*Reichserbhofgesetz*) z 29. září 1933,²¹² v důsledku něhož měl být zemědělský majetek odkazován vždy jednomu dědici, z otce na syna, popřípadě na dceru. Účelem zákona bylo zachovat nedělitelná a nezczitelná střední hospodářství obdobná rolnickým nedílům z československé pozemkové reformy.²¹³ V ustanovení § 12 říšského zákona bylo uvedeno, že sedlákem ve smyslu uvedeného zákona může být v sudetské župě jen ten, kdo je německým státním příslušníkem a příslušníkem německého národa (*Deutscher Volkszugehöriger*).²¹⁴

²⁰⁷ Srov. RYCHLÍK, J., Pozemková reforma, c. d., s. 197.

²⁰⁸ Zákon podroboval veškeré právní dispozice s půdou úřednímu souhlasu. MICHL, J., Nacistické zásahy do české pozemkové držby, c. d., s. 246–247.

²⁰⁹ Ten, kdo měl nadbytek půdy, nebo ten, kdo půdu řádně neobdělával, byl povinen ji odprodat osídlovací společnosti, která ji potom přidělila oprávněným uchazečům. RYCHLÍK, J., Změny v pozemkové držbě, c. d., s. 21.

²¹⁰ RgBl., I., 1939, s. 1069; RgBl., I., 1940, s. 426.

²¹¹ Srov. MICHL, J., Nacistické zásahy do české pozemkové držby, c. d., s. 247.

²¹² V Sudetské župě byla působnost zákona rozšířena k 1. březnu 1940 nařízením z 27. února 1940. Verordnungsblatt für den Reichsgau Sudetenland z 16. března 1940, č. 8.

²¹³ Zákon zakazoval drobené usedlosti, jejichž rozloha se pohybovala v rozmezí 7,5–125 ha. Dědičné dvory měly zaručit udržení nordické rasy, neboť jejich majitelé museli předložit doklad o árijském původu, oprávněnost dědit byla tedy vázána na „čistotu rasy“. Dědicem se stával nejstarší syn, další sourozenci měli být uspokojeni přidělem půdy na anektovaném území. Enzyklopädie des Nationalsozialismus – mit zahlreichen Abbildungen, Karten und Grafiken, Stuttgart 1997, s. 668; RgBl., I., 1933, s. 685; RYCHLÍK, J., Pozemková reforma, c. d., s. 197; J. Šprysl, c. d., s. 598; PRŮCHA, Václav, Včlenění českého zemědělství do systému válečného řízeného hospodářství nacistického Německa, in: České a slovenské zemědělství, c. d., s. 30.

²¹⁴ V případě pochybností o národní příslušnosti měl rozhodnout vládní prezident. Pro české zemědělce nebylo postačující přijetí říšské státní příslušnosti: pokud nepřijali současně německou národnost nebo pokud nežili v manželství s německým partnerem, na něhož mohl být dědičný

V případě sudetských území tvořil důležitý právní podklad pro zabytí české půdy Henleinův výnos z 18. listopadu 1938, v němž se hovořilo o nucené správě pro případ, že závod nebo pozemek není řádně obhospodařován,²¹⁵ a zcela zásadní význam mělo Göringovo nařízení „na ochranu ohroženého pozemkového majetku v Sudetech“ z 12. listopadu 1938, kterým mělo být zajištěno provedení čtyřletého plánu na nově zabraných územích. V § 1 tohoto nařízení se mimo jiné uvádí: „Není-li nějaký zemědělský závod nebo zemědělský pozemek řádně obhospodařován, může na takový závod nebo pozemek uvalit říšský komisař pro sudetoněmecká území pověřeneckou správu.“²¹⁶ Na zemědělské podniky v českém vlastnictví bylo v sudetoněmeckém regionu uplatňováno i Nařízení o potvrzování komisařských správců na hospodářské podniky všeho druhu z 19. ledna 1939.²¹⁷

Převody českého majetku do „německých“ rukou v odtrženém pohraničí dále podpořil říšský zákon o výkonnosti (*Reichsleistungsgesetz*) z 1. září 1939²¹⁸ či říšský zákon z 9. března 1937 (*Grenzsicherungsverordnung*), jehož platnost byla rozšířena na všechna pohraniční území Říše prováděcím nařízením z 8. října 1941.²¹⁹ Pokud jde o židovský majetek, a to nejen zemědělský, byla již v roce 1938 přenesena na zabraná pohraniční území platnost prvního prováděcího nařízení k říšskému občanskému zákonu ze dne 14. listopadu 1935²²⁰ a 15. ledna 1940 bylo vydáno nařízení o nakládání s nepřátelským majetkem.²²¹

statek převeden, mohl jim být podle tohoto zákona odňat. Srov. PALLAS, Ladislav, Čeští zemědělci ve vládním obvodu Ústí n. Labem 1938–1945, Slezský sborník 82/2, 1984, s. 121.

²¹⁵ ZIMMERMANN, V., Sudetští Němci, c. d., s. 265.

²¹⁶ Verordnung zum Schutze gefährdeten landwirtschaftlichen Grundbesitzes in den sudetendeutschen Gebieten. RgBl., I., 1938, s. 1581.

²¹⁷ Bylo ho využíváno zejména u mimořádně velikých objektů, u nichž rovněž „nebylo zabezpečeno řádné řízení“ pro nepřítomnost majitele. Verordnungsblatt für die sudetendeutschen Gebiete, Berlin 1939, s. 149.

²¹⁸ RgBl., I., 1939, s. 641–642.

²¹⁹ Podle § 3 prováděcího nařízení byl dědic pozemku nebo jeho části povinen vyžádat si do tří měsíců souhlas příslušného schvalovacího orgánu (zemského rady a v městských okresech vrchního starosty) k tomu, aby si mohl zděděný majetek ponechat. Při zamítavém stanovisku úřadů byl dědic povinen prodat zděděnou půdu do dvanácti měsíců oprávněnému kupci (obvykle jím byla DAG). Kdyby tak neučinil, byla půda prodána v nucené dražbě a „provinilý“ dědic mohl být podle § 10 potrestán vězením do 1 roku a peněžitým trestem, nebo jedním z obou trestů. ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 43–44. V rámci směrnice vydané říšským místodržitelem Henleinem v září 1942 se stejná práva vztahovala i na majetek převáděný mezi živými, v čemž byl spatřován nástroj převodu českého pozemkového vlastnictví do německých rukou. Srov. ZIMMERMANN, V., Sudetští Němci, c. d., s. 266.

²²⁰ Verordnungsblatt für die sudetendeutschen Gebiete, Berlin 1938, č. 26, s. 266. Na základě § 6 bylo možné uložit židovskému majiteli zemědělského nebo lesního závodu, aby svůj pozemkový majetek nebo jinou část majetku zcela nebo částečně během stanovené lhůty prodal. Urychlené provedení tohoto nařízení bylo radikálně podpořeno říšským ministrem pro výživu a zemědělství Waltherem Darréem. Ten se obrátil 31. května 1939 na příslušné osídlovací společnosti s výzvou, aby

Na provedení revize československé pozemkové reformy (v nacistické terminologii *Wiedergutmachung der tschechischen Bodenreform*) v pohraničních oblastech odstoupených Německu²²² měla vliv celá řada organizací a názorových skupin. V první řadě je nutno zmínit plány a názory vycházející z představ příslušníků sudetoněmeckého hnutí. Z tohoto prostředí pocházel již zmiňovaný dokument *Základní plánování O. A. (Grundplanung O. A.)*.²²³ Hovoří se v něm mimo jiné o plánovaném osídlení statků vyvlastněných za pozemkové reformy z roku 1920 německými osadníky a o plánovaném vyvlastnění českého zemědělského fondu. Před okupací požadovaly revizi pozemkové reformy především určité kruhy německé šlechty, které byly nejvíce postiženy záborovým zákonem,²²⁴ zatímco samotná Sudetoněmecká strana (SdP) otázku pozemkové reformy ve svém programu vůbec neakcentovala. Otázkou revize pozemkové reformy se sudetoněmečtí představitelé začali aktivně zabývat až v průběhu mnichovských a pomnichovských vyjednávání. Henleinův říšský komisariát předložil 13. října 1938 říšskému ministerstvu vnitra argumenty o tom, že reforma, která se vztahovala nejen na zemědělské a lesní pozemkové vlastnictví, ale také na mnoho průmyslových podniků a komunálních zařízení, byla jedním z nejdůležitějších důvodů hospodářských obtíží sudetských Němců v ČSR.²²⁵ Problémů spojených s pozemkovou reformou a rovněž i úkolů osídlovacích a přesídlovacích se měl ujmout nově zřízený orgán na způsob úřadu pro otázky půdy a osídlování. Navíc sudetoněmecké orgány požadovaly, aby Henlein měl právo vyvlastňovat, a přiloženy byly i návrhy podkladů pro zákony, podle kterých se mělo postupovat.

Avšak říšskoněmecké orgány se nemínily opírat ani o kruhy německé šlechty ze zabraného území, ani o návrhy sudetoněmeckých představitelů. Neměly

neprodleně vykoupily všechny židovský pozemkový majetek, pro který nejsou momentálně vhodné podmínky soukromí kupci. Srov. NA Praha, fond Německá osídlovací společnost (DAG), k. č. 13.

²²¹ RgBl., I., 1940, s. 191.

²²² Přístup nacistické politiky v jednotlivých částech odtrženého pohraničí byl značně diverzifikovaný a vznikl již v důsledku jejich různého politickoprávního začlenění do Říše. S jiným přístupem se setkáváme na Hlučínsku připojeném Říši, v jižních Čechách a na jižní Moravě, přičleněných k Bavorsku a Rakousku, na Těšínsku, později rovněž připojeném k Říši, a v Říšské župě Sudety (*Reichsgau Sudetenland*). Vzhledem k současnému stavu bádání se v případě odstoupeného území text vztahuje převážně na oblast Říšské župy Sudety.

²²³ KRÁL, V. (ed.), *Die Vergangenheit warnt*, c. d., dokument č. 1, s. 27–28; TÝŽ (ed.), *Die Deutschen in der Tschechoslowakei*, c. d., dokument č. 148, s. 221.

²²⁴ Srov. RYCHLÍK, J., *Změny v pozemkové držbě*, c. d., s. 21; KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., dokument č. 1, s. 38.

²²⁵ Češi navíc v následujících letech skupovali sudetoněmecké majetky, a další vyvlastňování a poškozování pak prý následovalo v souvislosti se zákonem na ochranu republiky z roku 1936.

zájem na prosté restituci majetku šlechty ani o jeho vracení původním německým majitelům v rámci jakési „nápravy křivd“. Berlín hodlal provádět německou kolonizaci prostřednictvím rolnictva, v duchu myšlenek *Blut und Boden*,²²⁶ případně se měly zdejší zabavené statky stát jakousi rezervou, sloužící po skončení války k odměňování zasloužilých funkcionářů NSDAP či SS.²²⁷ Brzy se tak dostaly říšskoněmecké koncepty se sudetoněmeckými do konfliktu a shoda mezi oběma tábory panovala pouze v tom, že je třeba obnovit „*německý charakter počeštěných území*“.²²⁸ Těžištěm sporů se staly dvě základní otázky:²²⁹

- 1) podle jakých zásad má proběhnout výběr Čechů;
- 2) kam s vytříděnými Čechy.

Sudetští nacističtí představitelé museli nutně se svým pojetím tradiční národnostní germanizace (*kdo je ochoten k poněmčení*) narazit na variantu říšskoněmeckou, tj. koncepcí tzv. rasového výběru prosazovanou především představiteli SS (*schopný poněmčení*).²³⁰ Tento vzájemný rozpor nakonec skončil tak, že na přelomu let 1942/43 musel ustoupit do pozadí hlavní agrární ideolog sudetoněmeckých henleinovců zodpovědný za menšinovou politiku Franz Künzel²³¹ a ve funkci vedoucího župního hraničního úřadu (*Gaugrenzlandamt*) ho

²²⁶ S většími osídlovacími akcemi bylo počítáno především na území východních Sudet vzhledem k rozsáhlým oblastem s výlučně českým zemědělským obyvatelstvem. Srov. ANTOŠ, Z., *Blut und Boden*, c. d., s. 35–36.

²²⁷ Blíže tamtéž, s. 43.

²²⁸ ZIMMERMANN, V., *Sudetští Němci*, c. d., s. 247.

²²⁹ ARNDTOVÁ, Veronika, Stavovská koncepce F. Künzela. Fašistická agrární a národnostní politika v tzv. východních Sudetech, in: *Slezský sborník* 73/3, 1973, s. 278.

²³⁰ BARTOŠ J., *Zemědělství v okupovaném pohraničí českých zemí 1938–1945*, in: *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války*, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996, Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 94.

²³¹ Dipl. Ing. Franz Künzel, zemědělský inženýr a učitel na zemědělské škole, byl dlouholetým aktivistou německých obranných spolků v ČSR a poslancem za SdP. Patřil do okruhu tzv. *Kameradschaftsbundu* a byl zastáncem stavovské ideologie Othmara Spanna. Vedle funkce vedoucího župního hraničního úřadu působil i jako župní svazový vedoucí svazu *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* (VDA, po jeho ovládnutí VoMi v roce 1936 se stal jejím zmocněncem v Říšské župě Sudety). Politiku Franze Künzela podporovaly bývalé německé ochranné spolky (*Deutscher Kulturverband* a *Bund der Deutschen*), tvořící sudetské oddělení říšskoněmecké organizace *Bund Deutscher Osten* (BDO). V osobě Franze Künzela tedy došlo k personálnímu i obsahovému propojení BDO s VDA, jenž vyústilo ve faktické splnutí v roce 1942. ZIMMERMANN, V., *Sudetští Němci*, c. d., s. 249, blíže k F. Künzelovi: ARNDTOVÁ, V., c. d., s. 182–196; BARTOŠ, J., *Organizační zajištění a realizace*, c. d., s. 12; Biografický slovník Slezska a severní Moravy, sv. 5, Opava, Ostrava 1966, s. 67.

nahradil příslušník SS Ernst Müller.²³² Kompetence příslušející funkci vedoucího župního hraničního úřadu spojil Müller s funkcí Stabsführer bei dem Beauftragten für die Festigung des deutschen Volkstums - náčelníka štábu zplnomocněnce pro upevnění německví zplnomocněnce říšského komisaře pro upevnění německví (se sídlem na zámku ve Fulneku), kterou zastával již od přelomu roku 1940-1941. Koncentroval tak ve svých rukou veškeré pravomoci spojené se zabíráním české půdy v pohraničí a jejím následným osídlováním přesídlenci z řad etnických Němců. Byl to právě Künzel, který ambiciózně vstoupil do diskuse o budoucí podobě Protektorátu. Jeho návrh spočíval ve vytvoření samostatných žup Čechy a Morava, které by vznikly opětým sloučením převážné části Protektorátu se sudetským územím. Podle jeho slov je sudetskou župu možno považovat jen za „*nástupišť útoku na české národní teritorium*“. Hovoří o nezbytnosti zničit „*fikci o jednotě historických zemí*“ Čech a Moravy a o potřebě rozčlenit Protektorát tak, aby „*se docílilo příslušného rozložení českého obyvatelstva do více oblastí, ale při zachování určitého poměru německého a českého obyvatelstva v jejich rámci*“.²³³ Podle historiků Detlefa Brandese a Ralfa Gebela stála za Künzelovým plánem spíše snaha sousedních žup o rozšíření svých území než nějaká kritika metod protektorátní politiky.²³⁴

Představitelé sudetské župy rovněž neuspěli před říšskými orgány s návrhem na zřízení samostatného župního pozemkového a osídlovacího úřadu (*Boden- und Siedlungsamt*). Hlavním důvodem byla vedle rivality mezi sudetoněmeckými a říšskoněmeckými kruhy neochota vydávat pro obsazená území přivtělená k Velkoněmecké říši právní normy, odlišné od říšského práva. Příslušné úkoly pozemkové a osídlovací politiky byly přiděleny místodržitelství. Dne 7. června 1939 bylo říšským ministrem výživy a zemědělství W. Darrém a

²³² Standartenführer SS Müller, ač původem Němec z Kravařska (do Německa emigroval pravděpodobně ve třicátých letech), plně hájil linii prosazovanou SS oproti koncepcím sudetoněmeckých nacistů. Blíže k osobě E. Müllera: BARTOŠ, J., Organizační zajištění a realizace, c. d., s. 15.

²³³ Memorandum se vyslovuje pro vytvoření české župy, do níž by byla zahrnuta území sudetoněmecká spolu s menšími regiony bavorskými, saskými a slezskými. Česká župa však měla podle tohoto textu zahrnovat jen severní území historických Čech, jižní měla být přibližně rovným dílem přivtělena k župám Bavorská východní marka (spolu se Sušicí a Klatovy) a Horní Podunají (s Budějovicemi). Autor kromě toho považuje za nutné utvořit malou župu Pomoraví s centrem v Olomouci. Brno, Jihlava a Uherské Hradiště měly být připojeny k dolodunajské župě a Moravská Ostrava ke slezské průmyslové župě. Sborník k problematice dějin imperialismu 21, dokument 97, s. 269–280; BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 30.

²³⁴ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 30; srov. GEBEL, R., Heim ins Reich, c. d., s. 346–351.

říšským ministrem vnitra rozhodnuto o zřízení *Vrchního osídlovacího úřadu při Úřadu říšského místodržitele*. Tento úřad se stal hlavním organizátorem a plánovačem nacistických osídlovacích akcí v odstoupeném pohraničí. Jako nižší správní jednotky vystupovaly tzv. kulturní úřady (*Kulturämter*) v Opavě, Teplicích-Šanově, Mariánských Lázních (později v Ústí nad Labem a Karlových Varech). Tyto pobočky rozhodovaly v obvodu své působnosti o uvalení pověřenecké správy na český majetek. Osídlovací agenda se objevovala i u úřadů zemských radů v jednotlivých okresech. Při úřadu říšského místodržitele se i přes četné snahy nepodařilo zřídit samostatnou služebnu *Rasse- und Siedlungshauptamt SS* - Rasového a osídlovacího úřadu SS a místní pobočka (*Landesstelle*) byla podřízena pražské venkovské služebně (*Aussendienststelle*). V opavském vládním obvodu, v oblasti s největší hustotou českého zemědělského obyvatelstva a zároveň oblasti primárně určené k osídlování, byla navíc pro koordinaci osídlovacích akcí zřízena služebna pověřence říšského komisaře pro upevnění německví – Osídlovací štáb Sudety (*Ansiedlungstab Sudetenland*) ve Fulneku.

Nezpochybnitelně důležitým aktérem na poli německé kolonizace v odtrženém pohraničí se stala Německá osídlovací společnost (*Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*, dále jen DAG) se sídlem v Berlíně. Nařízením říšského komisaře pro sudetoněmecká území z ledna 1939 bylo rozhodnuto, že uvalené nucené správy v oblastech vládních krajů Říšské župy Sudety přecházely na DAG. Ta tak zaujala v sudetských oblastech při přejímání českých usedlostí takřka výsadní místo a byla zároveň jediným osídlovacím podnikem svého druhu v celém středu a jihu oblastí připojených k Říši.²³⁵ Hlavní úloha DAG spočívala v tzv. prozatímním obhospodařování (*Zwischenbewirtschaftung*) zemědělské půdy. Jednalo se o hospodaření na uvolněných majetcích, do té doby, než je převezme říšský komisař pro upevnění německví do majetku Říše k osídlovacím účelům. Tato činnost DAG byla důležitým článkem rozsáhlého nacistického osídlovacího plánu, za válečných poměrů naprosto nezbytným.²³⁶ Svou pobočku pro Říšskou župu Sudety si společnost zřídila v Karlových Varech. Do sféry její působnosti prvotně náležely oblasti podléhající správně vládnímu prezidentu v Chebu (dříve v Karlových Varech) a část území vládního prezidenta v Ústí nad

²³⁵ ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 47.

²³⁶ Tamtéž, s. 49.

Labem. Osídlovací záležitosti v tzv. východních Sudetech (*Ostsudeten*), zhruba v oblasti vládního prezidenta v Opavě, obstarávala pobočná úřadovna karlovarské DAG v Šumperku (*Geschäftsstelle Mährisch Schönberg*). Na zbývajícím území ústeckého vládního kraje zpočátku vyvíjela svou činnost ještě společnost *Sächsische Bauernsiedlung G. m. b. H.* se sídlem v Drážďanech a jí podobná *Schlesische Landgesellschaft G. m. b. H.* z Vratislavi (Breslau), která působila pro menší část Slezska a na Broumovsku. Pro jihozápadní část Čech, jež byla připojena k vládnímu obvodu *Niederbayern-Oberfalz* (Dolní Bavorsko-Horní Falc), byla příslušná organizace *Bayerische Bauernsiedlung, G. m. b. H.* s centrálou v Mnichově a konečně v jižní části Čech a Moravy od Břeclavi ke Kaplicím, které připadly k zemskému hejtmanství v Linci a zemskému hejtmanství ve Vídni prováděla osídlovací operace pobočka DAG se sídlem ve Vídni (úřadovna Linec).²³⁷

Na konci roku 1940 se nacházelo v pověřenecké správě DAG v sudetské župě téměř 42 000 ha půdy, z toho připadalo téměř 5 000 ha na obvod vládního prezidenta v Opavě.²³⁸ Intenzita záborů se postupem let zvyšovala, přičemž již zmiňovaný opavský obvod se na těchto přírůstcích podílel převážnou měrou, neboť společnost zde získávala každoročně cca 2 000-2 500 ha nové půdy. Celkem možno říci, že do pověřenecké správy převzala DAG v obvodu opavského vládního prezidenta cca 20 000 ha české půdy.²³⁹

Vedle DAG jako jednoho z hlavních aktérů na poli nacistických germanizačních a kolonizačních plánů působila v Říšské župě Sudety i další společnost s právem pověřenecké správy nad českým zemědělským majetkem. Byla jí od října 1942 tzv. Společnost pro majetkové převody a pověřeneckou správu Sudety se sídlem v Liberci (*Grundstücksverkehrs- und Treuhandgesellschaft Sudetenland m. b. H.*, dále jen GTS). Nová společnost s celožupní působností měla zaplnit do té doby existující mezeru v „zachycování“ českého majetku na úseku řemesel, živností a průmyslových podniků, na úseku bytovém a např. i českých pozemků a stavebních parcel ve městech. Z dalších organizací, které zde vyvíjely svou činnost, je možno zmínit polostátní *Německou*

²³⁷ Srov. BARTOŠ, J., Organizační zajištění a realizace, c. d., s. 17.

²³⁸ ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 48.

²³⁹ Tamtéž, s. 49. K DAG blíže: MRÁZKOVÁ, Ludmila – DĚDKOVÁ, Lidmila – HONC, Jaroslav, Německá osídlovací společnost, pobočka Karlovy Vary, inventář, Praha 1962, s. VIII; ANTOŠ, Z., tamtéž, s. 28–59.

přesídlovací a svěřeneckou společnost (Deutsche Umsiedlungs – Treuhand G. m. b. H. – dále jen DUT) s centrálou v Berlíně a pobočkou ve Fulneku a Středisku pro podporu etnických Němců - *Volksdeutsche Mittelstelle*, se správním sídlem v Liberci a služebnou v Mimoni, které zajišťovalo přísun a péči o přesídlence.²⁴⁰ Na poli pozemkové a osídlovací politiky nelze opomenout ani Župní pohraniční úřad sudetské župy (*Gaugrenzlandamt Sudetengau*) v Jablonci nad Nisou, později nazývaný Župní úřad pro národnostní otázky (*Gauamt für Volkstumfragen*).

Zejména pro české oblasti východních Sudet se zpočátku uvažovalo o usídlení až 100 000 etnických Němců (v první etapě pak 30 000–35 000), zejména z Volyně a Haliče.²⁴¹ Velké plány však nakonec skončily s poměrně hubenými výsledky. Podle výkazu z listopadu roku 1942 bylo v Říšské župě Sudety umístěno jenom 848 německých přesídleneckých rodin, tj. 3 151 osob, z toho 2 003 osoby z Besarábie, Bukoviny a Dobrudže, 408 osob z Volyně, Haliče a Narvy a 423 osob z Jižních Tyrol. Z německého „vnitrozemí“ bylo v župě v té době nově usídleno 405 osob, téměř výhradně jako tzv. noví sedláci na 9 125 ha půdy.²⁴² Celkový počet německých přesídlenců, který se v letech 1940–1943 tak či onak dotkl území Sudet, byl sice podstatně větší, ale pravděpodobně je velmi nadnesený odhad zainteresovaných kruhů župního vedení NSDAP z poloviny roku 1943, že se jednalo asi o 70 000 osob. V každém případě bylo třeba přičíst podstatnou část odhadovaného počtu na konto příslušníků německých menšin z východu, přebývajících jen krátkodobě v různých táborech. Většina přesídleneckých projektů nebyla totiž z válečných důvodů vůbec realizována, a to ani v sudetské župě.²⁴³

Jakousi tečkou za vzájemným ovlivňováním pozemkové politiky v odstoupeném pohraničí a v Protektorátu bylo rozhodnutí zahrnout Říšskou župu Sudety od února 1944 do kompetence vyššího velitele SS a policie v Protektorátu

²⁴⁰ SOA Litoměřice, fond Župní vedení NSDAP Liberec, k. č. 34, Volksdeutsche Mittelstelle, Zprostředkovatelský úřad pro etnické Němce.

²⁴¹ BARTOŠ, J., Organizační zajištění a realizace, c. d., s. 16.

²⁴² Říšští a sudetští Němci, kteří přicházeli na české usedlosti jako noví selští osídlenci (prozatím vesměs nájemci), dostávali objekty od 20 ha výše. Sedlákům od Gubenu (vystěhovaným ze saské domoviny kvůli výstavbě vojenského cvičiště) byly přidělovány usedlosti od 20 do 200 hektarů. Jihotyrolští zemědělci přicházeli na usedlosti s výměrou okolo 15–20 hektarů. Pro přesídlence z Jižní Bukoviny a Besarábie byly vyhrazeny objekty do 10 hektarů. Jen ve zcela výjimečných případech nebylo toto rozlišení dodrženo. ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 56.

²⁴³ BARTOŠ, J., Organizační zajištění a realizace, c. d., s. 17–18.

K. H. Franka. Výrazem této skutečnosti byl i známý Frankův projev k nacistickým funkcionářům sudetské župy v Karlově Studánce.²⁴⁴

4. Hlavní nacistické úřady a organizace podílející se na plánované germanizaci pozemkového majetku v Protektorátu Čechy a Morava

Následující kapitola si klade za cíl blíže přiblížit vznik, fungování klíčových aktérů zasahujících do celkových plánů i realizace nacistické politiky pudy a následné rolnické kolonizaci v Protektorátu Čechy a Morava.

4.1. Rassen- und Siedlungshauptamt

Nacistická osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava byla výrazně provázána i s dalším úřadem ze struktury SS, s Hlavním rasovým a osídlovacím úřadem - *Rasse- und Siedlungshauptamt* který výrazně promlouval do celkových konceptů a plánů osídlovacího procesu v Protektorátu.

Rasse- und Siedlungshauptamt (dále jen RuSHA byl vedle Hlavního úřadu SS - *SS-Hauptamt* - a - Hlavního úřadu SD - *Hauptamt SD* jedním ze tří nejstarších hlavních úřadů SS. Předchůdcem RuSHA byl - Rasový úřad SS - *Rasseamt der SS*, který vznikl v Mnichově už na konci roku 1931 a byl zodpovědný za rasová a sňatková povolení příslušníků SS. K 1. lednu 1932 byl sloučen s dalšími služebními místy SS a přejmenován na Rasový a osídlovací úřad - *Rasse- und Siedlungsamt* a od ledna 1935 veden jako Hlavní úřad SS - *SS-Hauptamt*.²⁴⁵

RuSHA byl jedním z nejdůležitějších nástrojů nacistické rasové politiky (Rassenpolitik) a navíc nástrojem, kterým mohly být rasové teorie uplatněny v praxi. Se vznikem RKFDV a s rozpracováním plánu *Generalplan Ost* převzal

²⁴⁴ Po této poradě jednal s K. H. Frankem osobně i E. Müller, ale podrobnosti nejsou známy, jenom to, že K. Henlein se vyslovil proti zastavení přesídleneckých akcí v Sudetech. Brzy však bylo rozhodnuto, že v zájmu války a na základě K. H. Frankem vytýčené linie mají být přezkoumány všechny nucené správy českého majetku a zjištěno, zda jsou z věcného a politického hlediska oprávněné. Zvláště tomu bylo v případech, kdy na statku zůstávali dosavadní čeští majitelé, ale museli hospodařit pro DAG. Zřejmě se nedostávalo „německých sil“ a nacistická rozhodující místa neměla zájem na znepokojování českého obyvatelstva, protože je potřebovala v zemědělství i v továrnách. Lze to odvodit i z toho, že bylo nadále zakázáno jakékoliv zveřejňování údajů o zabírání české půdy a její přidělování německým osídlencům. BARTOŠ, J., *Organizační zajištění a realizace*, c. d., s. 27.

²⁴⁵ HEINEMANN, I., *Rasse, Siedlung, deutsches Blut*, c. d., s. 12.

úkoly rasové selekce obyvatelstva na obsazených územích, ale také výběr kandidátů z propuštěných příslušníků SS pro plánované osídlení na východě.²⁴⁶ Kritéria a metody „rasové“ selekce se původně u RuSHA omezoval jen na rasový výběr uchazečů o vstup do SS a snoubenek příslušníků této organizace. S připojením Rakouska, československého pohraničního území a okupací zbytku českých zemí v zimě 1939, respektive se zahájením války s Polskem v září 1939 došlo k zásadní radikalizaci nacistické národnostní politiky, a to včetně jejího rasového, populačního i zdravotního segmentu.²⁴⁷ Rasová a nacionální politika měla být nově uplatněna na masy obyvatelstva v anektovaných nebo okupovaných územích.²⁴⁸ Rasová selekce se tak měla dotknout jak okupovaného Polska, Alsaska-Lotrinska, anektované části Slovinska, Ukrajiny a stranou nezůstal ani Protektorát Čechy a Morava.

Na začátku války disponoval RuSHA zhruba šedesáti až osmdesáti rasovými experty (RuS-Führer, RuS-Eignungsprüfer atd.), kteří mohli díky vojenské organizovanosti RuSHA-SS působit jak v Německu, tak i okupovaných oblastech. Jejich počet se během války zvýšil zhruba na pět set.²⁴⁹ To však nebyla jediná náplň činnosti úřadu. Druhou a neméně významnou činností RuSHA se stalo tzv. osidlovací a prostorové uspořádání - *Siedlungs- und Raumplanung*²⁵⁰ - Osidlovací politika v podání RuSHA byla silně ovlivněná syntézou rasismu a agrarismu Walthera Darrého, jenž byl ostatně i prvním šéfem RuSHA a tuto funkci zastával až do roku 1938. V souvislosti se vznikem RKVDV a vypracováním *Generalplan Ost* převzala RuSHA úkoly rasového výběru v řadách autochtonního obyvatelstva okupovaných území, tak i nových potenciálních příslušníků „německého národního tělesa“ (Volkskörper), tedy přesídlenců.²⁵¹

²⁴⁶ VOGT, Carina: Heim ins Reich, Wien 2011, https://cs.wikipedia.org/wiki/Rasse-_und_Siedlungshauptamt#cite_note-VOGT-1

²⁴⁷ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 98.

²⁴⁸ Rasová selekce v rámci SS měla dva důsledky: Za prvé vyvolala specifickou sebedůvěru a sebevyjádření členů SS, kteří se cítili být "biologickou elitou" a "mužem mužů", za druhé došlo k vytvoření standardizovaného vzorového procesu, který byl na počátku války převeden na civilní obyvatelstvo německých okupovaných území. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 26.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 26, Šimůnek, s. 91.

²⁵⁰ Název lze přeložit různými způsoby, např. neutrálně znějící „územní plánování“. Protože se zde však rozhodovalo o uspořádání okupovaných území z toho vyplývajících konotacemi, je výstižnější poněkud překlad „prostorové uspořádání“

²⁵¹ „Jednou z klíčových odpovědností zdravotnického oddělení je proto zajistit, aby všechny nešťastné a geneticky nemocné rodiny byly vyloučeny z práce na Východě. Rodina, kde je kvůli bezprostřednímu fyzickému nebo duševnímu utrpení zhoršena schopnost pracovat (...) musí být označena jako pro osidlovací účely nevhodná“. BA Berlin, R69/178, vedoucí lékařských služeb

Úkolem RuSHA byl i výběr kandidátů na plánované rolnické osídlování z řad propuštěných zasloužilých členů SS na východě.²⁵²

V čele RuSHA nahradil v září 1938 teoretika Walthera Darrého ryzí „praktik“ Brigadeführer SS Günther Pancke (1899-1973).²⁵³ Ten z Himmlerova pověření vypracoval návrh na selekci nových německých kolonizátorů podle čtyř kategorií. Zejména pro potřeby EWZ tak byly uzpůsobeny stávající interní selekční kritéria SS tzv. rasové oceňovací skupiny - *rassische Wertungsgruppen*, jež byly označeny římskými číslicemi od I. do IV. Kritéria tohoto výběru stanovovali výhradně „rasoví experti“ RuSHA-SS, a to plně v souladu s jejich představami o ideálním „*nordickém člověku*“ a jeho germánském původu:

- Skupina I. byla definována jako: čistě nordická nebo čistě fálská (fällische).
- Skupina II. zahrnovala osoby, které byli převážně nordické nebo fálské rasy, s malou příměsí dinárské rasy.
- Skupina III. byla definována jako smíšená dinárská rasa s dalšími vlivy.
- Skupina IV. zahrnovala rasy východní s východobalstkými rysy.²⁵⁴

Na svých úkolech na bývalém polském území RuSHA úzce spolupracovala s RKFDV a od října 1939 také s na Heydrichův příkaz v říjnu 1939 vytvořenou Přistěhovaleckou centrálou – Einwandererzentrale (EWZ).²⁵⁵

RuSHA se členil do několika (pod)úřadů dle jejich zaměření. V roce 1935 měl tak úřad následující složení: *Stabsführung* – Štábní velitelství, *Zentralamt* – Hlavní ústředna, *Rassenamt* - Rasový úřad, *Schulungsamt* – Vzdělávací úřad, *Siedlungsamt* - Osídlovací úřad, *Sippenamt* - Rodový úřad (spadal pod něj projekt *Lebensborn*) a *Amt für Archiv und Zeitungswesen* – Úřad pro archiv a žurnalistiku.²⁵⁶

EWZ Lodž (Meixner) ve věci předpisů pro lékařské a dědičně biologické ohodnocení přesídlenců, 6. leden 1941, originál, citováno dle ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 96.

²⁵² Srov. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 49-125.

²⁵³ Pancke byl v červenci 1940 nahrazen Gruppenführerem SS Otto Hofmannem a ten svou pozici postoupil v září 1942 1 Obergruppenführerovi SS Richardu Hildebrandtovi. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 98.

²⁵⁴ *Fálská* varianta se měla vyskytovat ve Vestfálsku a ve středním Švédsku. Dostupné z WWW: <<http://nassmer.blogspot.cz/2013/02/nemecka-rasova-nauka-5.html>>, [2017-10-12].

²⁵⁵ Srov. ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 96.

²⁵⁶ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 69.

Pobočka RuSHA pro Čechy a Moravu byla založena v únoru 1941. Na podnět K. H. Franka, R. Heydricha a H. Himmlera měla provést plošný rasový výzkum českých školáků. Cílem mělo být zjistit podíl poněmčitelného obyvatelstva v protektorátu. Výsledek měl sloužit jako směrodatná informace pro budoucí germanizaci česko-moravského prostoru. Pro tyto účely zakládala RuSHA své služebny v jednotlivých regionech..²⁵⁷ Protektorátní pobočka získala i další kompetence a to posuzování vhodnosti smíšených sňatků, žádosti o přiznání německé státní příslušnosti, žádosti o umístění českých žáků do německých škol, selekci českých odborníků za účelem jejich nasazení v Říši atd.²⁵⁸ Došlo i na další rozsáhlé výzkumy českého obyvatelstva. Později se působnost pobočky rozšířila i do Říšské župy Sudety.

V protektorátu se poprvé objevili činitelé RuSHA v květnu 1939, kdy se podíleli na ovládnutí odborů protektorátního ministerstva zemědělství, které měly ve své kompetenci pozemkovou politiku a byly, jak bude podrobněji vylíčeno v následujících kapitolách, souhrnně označovány jako *Bodenamt*.²⁵⁹ Do čela komisařské správy *Bodenamtu* nastoupil šéf Osídlovacího úřadu RuSHA Curt von Gottberg a zájmy RuSHA zde dále zastupovali i Theodor Henschel (1904-?), a Dr. Horst Bartholomeyczik (1903-1975). Henschel v Praze zřídil i tzv. styčnou ústřednu RuSHA - *Verbindungsstelle Prag*.²⁶⁰

Z důvodů blíže specifikovaných v kapitole 5, o svůj vliv zástupci RuSHA na konci roku 1939 na Ministerstvu zemědělství přišli. S Gottbergovým nástupcem vyjadřoval šéf RuSHA Otto Hofmann (1896-1982) dlouhodobě nespokojenost, sám v září 1940 komisařsky vedené odbory navštívil a prosazoval myšlenku, aby ke každé obvodní pobočce *Bodenamtu* byl přidělen rasový odborník RuSHA a zjišťoval ve svém obvodu procento obyvatel vhodných k poněmčení.²⁶¹

²⁵⁷ NA Praha, fond ÚŘP, dodatky II, k. č. 57, inv. č. 90, Organizační struktura RuSHA.

²⁵⁸ Dochovaný soubor žádosti o sňatek německých státních příslušníků žijících v protektorátu směřovaných na RuSHA je např. dochován ve fondu OLR Praha. SOA Praha, fond Oberlandrat Praha, nezpr. a nečíslováno. Žádosti o sňatek německých státních příslušníků 1940-1944.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 131. Pozemkový úřad, do té doby sloužící čs. pozemkové reformě, byl obsa- 1 zen komandem SD a RuSHA v květnu 1939. Do jeho čela byl dosazen Curt von Gottberg z Osídlovacího úřadu RuSHA, jemuž dokonce šéfoval.

²⁶⁰ Styčná ústředna RuSHA úřadovala v pražském hotelu Wilson. Srov. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 131.

²⁶¹ NOVOTNÝ, René. Služebna Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS v Pardubicích, c. d., s. 255.

RuSHA svůj vliv na osídlovací politiku v protektorátu neuplatňoval jen prostřednictvím Bodenamtu. Zastřešujícím orgánem osídlovacího procesu zde se stal Osídlovací štáb (Ansiedlungsstab) se sídlem v Praze, který podléhal přímo centrále RuSHA v Berlíně, tedy v nejvyšší instanci říšskému vůdci SS Heinrichu Himmlerovi a jeho zástupci v otázkách upevnění německví v Čechách a na Moravě (pověřenci RKFDV) K. H. Frankovi. Osídlovací štáb měl značnou vlastní iniciativu, obzvláště v oblasti stanovení hlavních zásad kolonizace protektorátu, výběru osídlovacích oblastí a získávání půdy.²⁶²

Stejně jako byla druhou oblastí působnosti RuSHA rasová selekce v prostoru okupovaného Polska, stejně tak ji byla i v Protektorátu Čechy a Morava. Nacisté s jejím zavedením v českých zemích, na rozdíl od okupovaného Polska,²⁶³ poněkud váhali, což lze snad vysvětlit politickými ohledy ve vztahu ke zvláštnímu postavení protektorátu. Na základě pamětních spisů o „řešení české otázky“, které na konci srpna roku 1940 zaslali Hitlerovi říšský protektor Konstantin von Neurath a K. H. Frank, kde se oba optimisticky vyjadřovali o možném poněmčení větší části Čechů, zareagoval už v září téhož roku šéf RSHA Heydrich s návrhem na zhotovení rasového soupisu.²⁶⁴ Jeho podoba a vlastní provedení, tedy *de facto* předpoklady pro provádění budoucí selekce, byly považovány za východisko všech dalších „praktických“ opatření nacistické okupační správy.²⁶⁵ Heydrich pověřil berlínské ústředí RuSHA, vedené tehdy Hofmanem, aby nechalo zhotovit rozbor rasových poměrů v českých zemích. Tohoto úkolu se ujal Dr. Walter König-Beyer (1878-1944), jenž byl v této době již kmenovým příslušníkem RuSHA s hodností Scharfführera SS.²⁶⁶ Ten svou

²⁶² ŠISLER, S., Německá kolonizace českých zemí, c. d., s. 220.

²⁶³ Provizorní střediska RuSHA zde byla ustavena už během roku 1939. HEINEMANN, I. *Rasse, Siedlung, deutsches Blut*, c. d., s. 206.

²⁶⁴ NA Praha, STRP, sign. 109-4/85. Heydrichovy připomínky k Frankovu memorandu, 14. 9. 1940. Myšlenka „rasovém soupisu“ byla přijata. Tamtéž, sign. 109-4/25. Návrhy na asimilaci Čechů, 30. 11. 1940. Zásadním hlediskem při poněmčování měla být pro Heydricha rasová příslušnost. Tím se ostře vymezil vůči linii, kterou prosazovaly některé sudetoněmecké kruhy, zejména pak Franz Künzel (1900–1986) z libereckého župního úřadu pro pohraničí. NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d., s. 184.

²⁶⁵ ŠIMŮNEK, Michal, V. Šimůnek, Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., S. 100.

²⁶⁶ Walter König-Beyer byl libereckým rodákem a od 20. let člen představenstva hlavní sudetoněmecké eugenické organizace v meziválečném Československu, tzv. Německá společnost pro rodinnou nauku a rodinu pro Československou republiku - *Deutsche Gesellschaft für Familienkunde und Eugenik für die Tschechoslowakische Republik* se sídlem v Praze a zároveň také vedoucím redakce tzv. Ústředního místa pro sudetoněmecký genealogický výzkum - *Zentralstelle für sudetendeutsche Familienforschung*, se sídlem v Ústí nad Labem. Od roku 1927 se také podílel na práci tzv. Libereckého pracoviště pro rodinný výzkum ještědsko-jizerské župy -

expertízu dokončil ještě v říjnu 1940. Na základě rozboru starších antropologických výzkumů a vlastního pozorování především v Praze a okolí dospěl König-Beyer k následujícímu odhadu rasového složení českého národa: 45% mělo připadat na osoby převážně nordické, dinárské nebo mediteránní rasy a „*vyrovnané míšence*“ těchto ras, 40% na „*nevyrovnané míšence*“ s převahou alpských a východobaltických znaků a 15% měli tvořit „*rasově cizí*“ jedinci (např. s mongoloidními příznaky). Sudetoněmecké obyvatelstvo bylo na tom podle něj o poznání hůře: do první skupiny mělo patřit pouze 25%, do druhé 55% a mezi „*rasově cizí osoby*“ pak 20%. Z toho plyne podle König-Beyera závěr, že sudetští Němci patří k rasově nejvíce oslabeným kmenům Říše. Na druhé straně Češi podle něj netvoří z hlediska rasové hodnoty žádné cizí těleso – zdůraznil, že beztak jsou Češi nordického původu stejně jako Němci a navíc jsou plně ovlivněni německou kulturou. Od Němců je tak podle něj odlišuje pouze řeč. Asimilace českého národa, jak píše König-Beyer, je otázkou znovuzískání rasově cenné německé krve nordické a dinárské rasy. Z rasového hlediska tedy neviděl v germanizaci větší části Čechů žádný problém.²⁶⁷ Paradoxně tohoto hodnocení pronesl liberecký rodák a jeho stanovisko jeho soukmenovce jistě notně šokovalo. Přesto tyto názory nebyly ojedinělé, objevují se např. i u výzkumů Karla Valentina Müllera.

Samozřejmá a nezpochybnitelná pro něj byla především úplná exkluze židovského obyvatelstva z protektorátu. Zůstat měli obyvatelé začlenění do skupin I., II. a III., přičemž ovšem měla být brána v potaz jejich politická spolehlivost. Výjimečná důležitost byla nicméně také přikládána ohledu na dědičné choroby či onemocnění. Vysídlení měli být všichni, kteří byli zařazeni do skupiny IV., a to i pokud byli shledáni dědičně zdravými bez ohledu na národnost, což platilo jak pro sudetskou župu, tak pro protektorát.²⁶⁸

Reichenberger Arbeitsstelle für Familienforschung des Jeschken-Isergaues. Sám sebe zpravidla označoval jako odborníka pro otázky rodinné nauky, nauky o rase, vlastivědy a dějin umění, přičemž postupně studoval na univerzitách v Praze, Vídni a Frankfurtu nad Mohanem, kde také získal doktorát. Byl nejdříve členem DNSAP a krátce také SdH, po jejímž rozpuštění uprchl do Německa, kde se snažil docílit uznání svých znalostí. ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 78.

²⁶⁷ NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d., s. 184. NA Praha, ÚŘP – Dodatky II, k. č. 56, Pamětní spis W. Königa-Beyera o budoucích rasově politických poměrech česko-moravského prostoru a jeho nové uspořádání (*Denkschrift über die rassenspolitischen Verhältnisse des böhmisch-mährischen Raumes und dessen Neugestaltung*), z 23. 10. 1940; uložen též NA Praha, ÚŘP, k. č. 390.

²⁶⁸ ŠIMŮNEK, Michal, *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 100;

Pokud šlo o přesídlení do protektorátu, měli být do budoucna z dalšího usídlování vyloučeni všichni ti, kteří byli považováni za rasově a „*dědičně zdravotně*“ nezpůsobilé, všechny osoby české národnosti, jedinci německé národnosti nad třicátý pátý rok života, politicky nespolehlivé osoby a rodiny ze Sudet, které by tak svým odchodem oslabily zdejší „*německé pozice*“. Budoucí němečtí osídlenci protektorátu se měli rekrutovat především z řad frontových bojovníků a příslušníků SS.²⁶⁹

Ve dnech 11.-13. září 1940 vykonal svou služební cestu do protektorátu tehdejší šéf RuSHA Otto Hofmann, jenž stav zdejších interních diskuzí nejvyšších okupačních představitelů lakonicky popsal takto: „Různé strany a říšské úřady v současné době intenzivně pracují na budoucím návrhu uspořádání česko-moravského prostoru a řešení českého problému“.²⁷⁰

Ve svém rozkladu, který po návratu zaslal Himmlerovi, shrnul svůj pohled z pozice RuSHA-SS na český problém a stávající situaci v protektorátu asi v tom smyslu:

a) je třeba podporovat především celoříšský a nikoli partikulární župní zájem, protože

b) rozdělení protektorátu mezi sousední župy není dobrou strategií, neboť by se správa

tohoto území nadmíru politizovala a stejně by nepřestalo existovat vědomí správní

sounáležitosti.

S ohledem na dlouhodobější řešení „*českého problému*“ podle jeho soudu ale bylo zejména nezbytné zdejší větší angažmá právě RuSHA. Považoval za účelné přidělení člena RuSHA na omezenou dobu ke každému okresnímu úřadu. Tento člen úřadu by měl za úkol prozkoumat rasové podmínky v okrese za účelem pozdějšího účelné realizace.²⁷¹ Mezitím se vedly diskuse, jakým způsobem se onen „*rasový soupis*“ uskuteční. Nový šéf RuSHA Otto Hofmann (1896-1982) už v září 1940 navrhl, aby byl za tímto účelem využit pražský Bodenamt.²⁷²

²⁶⁹ NA Praha, ÚŘP – Dodatky II, k. č.. 56, Pamětní spis W. Königa-Beyera o budoucích rasově politických poměrech česko-moravského prostoru a jeho nové uspořádání.

²⁷⁰ NA Praha, ÚŘP, k. č. 390, záznam o vykonání služební cesty Hofmanna v protektorátu z 11.-13.9. 1940; *Hofmann o návštěvě Pozemkového úřadu, 11. - 13. 9. 1940*, in: FREMUND, K. - KRÁL, V., *Die Vergangenheit warht*, c. d., s. 82-84.

²⁷¹ Tamtéž, ŠIMŮNEK, M. V., *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 102.

²⁷² Hofmann o návštěvě Pozemkového úřadu, 11. - 13. 9. 1940, in: FREMUND, K. - KRÁL, V.,

Hofmannovy návrhy se však neuplatnily. Byla z nich navíc cítit touha po obnovení vlivu RuSHA na zmíněný úřad.²⁷³

V téže době se definitivně rozhodlo, že rasový výzkum Čechů bude uskutečněn prostřednictvím plošných zdravotních prohlídek českých školáků, což mělo přispět k utajení celé akce. Himmler tehdy pověřil Hofmanna, aby nechal co nejrychleji připravit dotazníky pro české lékaře, kteří měli prohlídky vykonávat.²⁷⁴ Požadavek zněl, aby formuláře nenápadně sledovaly vedle zdravotních též rasové ukazatele, jež by vyhodnocovaly komise RuSHA.²⁷⁵ Rasový průzkum měl být tedy maskován jako plošná zdravotně-preventivní akce.²⁷⁶ Hofmann vyslal počátkem roku 1941 do Prahy Sturmbannführera SS Ermina (Erwina) Künzela (1908-?), který v Praze měl zřídit detašované pracoviště RuSHA, jež by dohlíželo na zdravotní prohlídky a zajistilo jejich vyhodnocení z rasového hlediska. Byl to zkušený spolupracovník RuSHA, působil již od prosince 1939 jako první vedoucí (Leiter) ve služebně RuSHA v Lodži.²⁷⁷ Künzel se přihlásil do služby u Franka dne 15. února 1941.²⁷⁸ Tento den tak lze považovat za datum založení pražské pobočky RuSHA. V rámci svého zvláštního pověření podléhal Künzel Frankovi jakožto poradce pro „*rasovědné otázky*“, zatímco v odborných věcech svým nadřízeným z RuSHA. Otto Hofmann mu přislíbil širokou podporu a zajištění vhodných spolupracovníků.²⁷⁹ Za svého zástupce si Künzel vybral SS-Hstuf.

Die Vergangenheit warnt, c. d., s. 82-84. Hofman předpokládal, že by ke každé obvodové úřadovně Bodenamtu byl přidělen „rasový odborník“, který by zajistil synchronizaci rasové selekce s pozemkovou politikou. O měsíc později Frankovi nabídl vyslání Heinricha Tholeho (1902-?), jenž měl sloužit jako poradce pro rasové otázky a současně se ujmout vedení Bodenamtu. NA Praha, STŘP, sign. 109-7/117. Dopis O. Hofmanna K. H. Frankovi, 19.10. 1940, cit. dle NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., 161.

²⁷³ Tamtéž, s. 161.

²⁷⁴ Heinrich Himmler an Otto Hofmann, 9. 10. 1940, in: KRÁL, V., *Die Deutschen in der Tschechoslowakei*, c.d., s. 424; NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., 161.

²⁷⁵ Tamtéž. Hofmann an Himmler, 24. 10. 1940, in: V. KRÁL, *Die Deutschen*, s. 424-425.

²⁷⁶ Samotné prohlídky byly zahájeny v červnu 1941 a protáhly se až do podzimních měsíců. Vyplňované karty vedle ryze zdravotních rubrik obsahovaly rovněž dotazy na sedm antropologických údajů nutných pro rasovou klasifikaci (barva očí, vlasů a kůže, vlasová textura, tvar záhlaví, konstituce a tělesná výška). Vyplněné karty opatřené fotografiemi hlavy z profilu a en face měly školy odevzdat okresním úřadům, a ty pak na OLR, od nichž si je měli převzít referenti RuSHA. Blíže NOVOTNÝ, R., Zdravotní prohlídky jako nástroj rasové selekce, c. d., s. 158-179.

²⁷⁷ Tato služebna se rok po té (1940) přeměnila v samostatnou venkovskou služebnu - Aussenstelle.

²⁷⁸ NA Praha, STŘP, sign. 109-7/117. Dopis Hofmanna Himmlerovi ze 17. 2.1941.

²⁷⁹ NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., s. 162.

Ericha Wettema (1910-?), se kterým se velmi dobře znal z doby jejich společného působení v polské Lodži.²⁸⁰

Během další služební cesty do protektorátu, kterou Hofmann podnikl 22. května 1941, se setkal s K. H. Frankem. Tehdejší šéf RuSHA při ní mohl informovat státního sekretáře, že má k dispozici tzv. teritoriální odbočky - *Zweigstellen*, v Českých Budějovicích, Jihlavě, Brně, které jsou již personálně plně obsazeny a že od 1. července 1941 začne fungovat vlastní pražská řídicí ústředna ve svém novém sídle v Praze-Bubenči. S největší pravděpodobností jím bylo někdejší sídlo rodiny židovských bankéřů Petschků v Praze-Bubenči v ulici Pod kaštany (Unter den Kastanien) 19; později bylo hlavní sídlo pražské služebny umístěno v Mařákově ulici (Marakstraße), dnes Slavičkově 5 v téže pražské čtvrti.²⁸¹

Otevírání jednotlivých služeben ale nešlo z počátku podle představ. Do května roku 1941 máme zprávu o zřízení čtyř služeben: v Českých Budějovicích, Jihlavě, Brně a Olomouci. Ne náhodou byly služebny umístěny v prostoru německých jazykových ostrovů a vyjma Jihlavy v prostorech pozdějších osídlovacích oblastí.²⁸² Další teritoriální odbočky pak postupně vznikly v Plzni, Kolíně, Pardubicích, Hradci Králové, Jičíně a Zlíně; během krátké doby tak byla v protektorátu vytvořena struktura analogická např. k místní organizaci SD.²⁸³ Do čela regionálních odboček byli jmenováni Hans (či Johannes) Preuß (Brno s územní působností i pro OBL Zlín), Dr. Ludwig Amberger (České **Budějovice** s dosahem i na OBL Klatovy), Dr. Erich Hußmann (Jihlava) a Dr. Archibald Kaven (Olomouc s působností také pro Oberlandrát Moravská Ostrava a bývalé Oberlandráty Prostějov a Kroměříž).²⁸⁴

V dubnu 1941 se Künzelova pozice v protektorátu ještě výrazněji posílila, když byl v Himmlerově působnosti RKFDV jmenován pověřencem - *Beauftragte* pro celou oblast protektorátu.²⁸⁵ Přinejmenším od počátku roku 1941 tak byl SS-

²⁸⁰ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 641.

²⁸¹ ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 222.

²⁸² NA Praha, STŘP, sign. 109-4/967, dopis Hofmanna Frankovi z 27. 5. 1941. Činnost RuSHA v těch oblastech Protektorátu, které nebyly pokryty příslušnými služebnami, zajišťovalo pražské ústředí pobočky. NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., s. 163.

²⁸³ ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 222.

²⁸⁴ NA Praha, STŘP, sign. 109-4/967, dopis Künzela o rasových prověrkách ve věci smířených sňatků, 26. 6. 1941. ABS, fond xxx, sign. 325-2-2, 325-2-4, 325-2-5, spisy Krumey.

²⁸⁵ Barch Berlin, NS2/127, žádost šéfa RuSHA-SS Hofmanna Himmlerovi o jmenování Künzela Himmlerovým pověřencem pro oblast protektorátu z 21. 4. 1941, Srov. také D. BRANDES, Češi

Obersturmbannführer Ermin Künzel skutečný *spiritus movens* „zvláštních akcí“, jejichž společným jmenovatelem bylo provádění a perfekcionalizace selekcí vybraných skupin protektorátního obyvatelstva podle rasových a sociálních hledisek.²⁸⁶

Během prvního roku své existence se původně malé detašované a jednoúčelové pracoviště proměnilo ve spleť byrokratický nástroj rasové politiky, který přímo či nepřímo ovlivňoval osudy mnoha obyvatel protektorátu. Pobočka RuSHA se už nesoustředila pouze na zkoumání rasového profilu Čechů, ale stal se z ní i správní orgán podílející se na rozhodování německých okupačních úřadů v národnostních otázkách (státní příslušnost, smíšené sňatky, přístup na německé školy atd.) a záležitostech židovských míšenců.²⁸⁷ Došlo i k rozšíření regionálních sítě odboček, jejichž počet se do září 1941 zdvojnásobil. Byla otevřena nová pracoviště v Klatovech (s územní působností pro OLR Klatovy a Plzeň) v čele s Fritzem Castagnero (1909 ?), Pardubicích (OLR Pardubice a Hradec Králové) pod vedením Wilhelma Jaworka i (1902-?), Kolíně (OLB Kolín a Jičín) řízeném Ferdinandem Oehlem (1910-?) a Praze (OLB Praha a Jičín), kterého se ujal profesor botaniky Heinrich Schmitz (1904-1981). V téže době došlo k personální výměně ve vedení českobudějovické B služebny: Dr. Ambergera nahradil Erwin Jesionek (1906-1943). Do protektorátu tak přišlo celkem pět nových referentů RuSHA.²⁸⁸ Počet služeben dosáhl k červenci 1942 počtu jedenáct.²⁸⁹

Když byl Künzel v dubnu 1942 povolán k Waffen SS,²⁹⁰ stal se jeho nástupcem ve vedení Aussenstelle Böhmen und Mähren k 2. květnu 1942

pod německým protektorátem, c. d.: 351-353; ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., 223.

²⁸⁶ ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., 224.

²⁸⁷ NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., s. 164-165.

²⁸⁸ NA Praha, STŘP, sign. 109-4/967, Státní podtajemník Burgsdorff OLR o smíšených sňatcích, 9.9.1941; Srov. NOVOTNÝ, R., Služebna Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS v Pardubicích, c. d., s. 257-267.

²⁸⁹ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 157.

²⁹⁰ V květnu 1942 se s Waffen SS krátce zúčastnil bojové přípravy, přičemž se u něj našla plicní tuberkulóza, která jej až do konce roku 1942 vyřadila z další činnosti. Po rekonvalescenci byl povolán zpět k RuSHA, ale nikoli do protektorátu. V lednu 1943 byl pověřen vedením agendy rasového a osídlovacího vůdce u *Höherer SS- und Polizeiführer* (dále jen HSSPF) *Nordost*, tzn. pro oblast „Povartí“ a východního Pruska. V srpnu roku 1944 pak ve stejné funkci přešel pod HSSPF pro oblast Belgie a severní Francie. ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 224.

Hauptsturmführer SS Johannes Preuß (zatím jen v pověření).²⁹¹ Sám Künzel ho charakterizoval jako člověka s jasným úsudkem a rozsáhlými znalostmi: „*jeho vystoupení ho předurčilo funkce RuS-Führera. Jeho vzhled je vojácký, k zaměstnancům se chová velmi kamarádský.*“²⁹² Vedoucím pražské služebny byl jmenován definitivně k 1. listopadu 1942.²⁹³

Spolu se změnou na pozici říšského protektora, došlo i ke změnám metod rasového průzkumu obyvatelstva v protektorátu. Novou metodu, již měl plošný rasový výzkum Čechů využívat, navrhl Heydrich v říjnu 1941.²⁹⁴ RuSHA v úzké součinnosti se skupinou zdravotnictví ÚŘP mezi říjnem 1941 a lednem 1942 naplánovaly systematická hromadná rentgenová „vyšetření“ protektorátního obyvatelstva neboli hromadné prohlídky - *Reihenuntersuchungen*, jež byly veřejnosti prezentovány jako preventivní opatření v potírání tuberkulózy – *Tuberkulosebekämpfung*. Její primární účel byl nicméně zřejmý, neboť tato akce měla probíhat výhradně pod kuratelou SS (na akci se na rozdíl od zdravotních prohlídek českých školáků neměli podílet čeští lékaři) za nasazení zvláštních úderných rentgenových jednotek SS - *SS-Röntgensturmbann*, která byla do protektorátu převelena z Frankfurtu nad Mohanem počátkem roku 1942 a která za tímto účelem vytvořila z jednotlivých mobilních rentgenových zařízení umístěných na nákladních automobilech nebo v omnibusech tzv. rentgenovou vyšetřující kolonu – *Röntgenuntersuchungszug*.²⁹⁵ Vyhodnocení šetření dle rasových měřítek měla na starosti česko-moravská služebna RuSHA, v rámci které byly zřízeny zvláštní organizační útvary: rentgenový prapor (*Röntgensturm*) pod vedením Sturmbannführera SS Badera, rentgenová komise

²⁹¹ Společně s Künzelem působil již od 15.10. 1939 v obsazeném Polsku v EWZ v Poznani a v dubnu 1940 se opět spolu s Künzelem přesunul do Lodže. Po Künzelově přeložení do protektorátu byl v dubnu 1941 odvelen do Prahy, respektive v srpnu 1941 na služebnu RuSHA do Brna. Platností k 1. lednu 1943 se stal rasovým a osidlovacím vůdcem služebny RuSHA pro Čechy a Moravu - RuS-Führer Böhmen-Mähren a téhož měsíce mu byl Himmlerem propůjčen tzv. Totenkopfring. Ještě v únoru 1945 byl povýšen na SS-Sturmbannführera a současně mu byl na Hildebrandtův návrh udělen válečný záslužný kříž I. třídy. ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., 231.

²⁹² Barch Berlin, RS/E5169 (Preuß Johannes), návrh na povýšení Preuße do hodnosti SS-Obersturmführera ze 14.10. 1940.

²⁹³ BA Berlin, RS/E5169 (Preuß Johannes), jmenování od Hofmanna z 19.11. 1942.

²⁹⁴ NA Praha, STŘP, sign. 109-4/976, poznámka z 10. 10. 1941.

²⁹⁵ ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 154.

(*Röntgenkommission*) v čele Untersturmführerem SS Waldemarem Zieglerem a založena zvláštní kartotéka - *Röntgenkartei*.²⁹⁶

Pro téma předkládané práce je zajímavé, že Rentgenové stanice podléhaly příslušným komisím, jež v září 1942 sídlily v Mělníku, Mladé Boleslavi, Litovli a Židlochovicích, tedy v oblastech, které byly ve stejné době podrobeny systematické německé rolnické kolonizaci.²⁹⁷ Není tedy divu, že si lidé vystěhování své či svých sousedů pro účely kolonizace spojovali s probíhajícími rentgenovými vyšetřeními.²⁹⁸ Takto je zaznamenali do kroniky obce Senice na Olomoucku, která byla začleněna do plánů osídlování německými rolníky: „V prosinci (1942 pozn. autora) konali říšští Němci v Senické nové škole rentgenování obyvatelstva ze Senice a okolních vesnic.²⁹⁹ Obsluhující personál čítal 11 osob a na jejich stravování musila obec doplatit 720 K. Senice byla rentgenována ve dnech 14. 15. a 16. XII.³⁰⁰ Dostavit se k tomu museli všichni kromě velmi těžce nemocných osob. Chování personálu bylo velmi řízné, prušácky vojenské, nikterak ohleduplné a šetrné, což zvláště ženy a staří lidé velmi těžce nesli.“³⁰¹

Personál rentgenových stanic byl složen z pracovníků různých protektorátních služeben RuSHA. V polovině března 1943 byla jejich „mise“ v protektorátu ukončena, přičemž mezi srpnem 1942 a únorem 1943 bylo pořízeno celkem 259 824 snímků. Pro vyhodnocení takto získaných antropometrických a zdravotních údajů bylo v Praze plánováno zřízení zvláštního Výzkumného ústavu pro výzkum tuberkulózy- *Tuberkuloseforschungsanstalt*, jenž měl být úzce propojen s pražskou služebnou RuSHA.³⁰²

²⁹⁶ NA Praha, ÚŘP, sign. 114-257-9, oběžnic pobočky RuSHA pro Čechy a Moravu č. 93 ze 17.10.1942; NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., s. 168.

²⁹⁷ NA Praha, NSM, sign. 110-4/334, hlášení SD Praha K. H. Frankovi o pojízdných rentgenech z 10.9. 1942.

²⁹⁸ Na Mělnicku se prý dokonce šířily zvěsti o tom, že rentgenová vyšetření jsou součástí příprav na vysídlení Čechů z Protektorátu. NA Praha, NSM, sign. 110-4/334, hlášení SD K. H. Frankovi o pojízdných rentgenech z 10.9. 1942.

²⁹⁹ Jednalo se o obce Seničky, Cakova, Bilska a Dubčan. SOKA Olomouc, Archiv obce Senice, Kronika obce Senice z let 1939-1945, s. 330.

³⁰⁰ Podle dalšího záznamu z kroniky skončilo rentgenování 9. ledna. SOKA Olomouc, Archiv obce Senice, Kronika obce Senice z let 1939-1945, s. 330.

³⁰¹ SOKA Olomouc, Archiv obce Senice, Kronika obce Senice z let 1939-1945, s. 328.

³⁰² ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 157. Od 1. ledna 1943 převzal financování celé akce generální referát pro zdravotní záležitosti v protektorátním ministerstvu vnitra, který nebyl od jara 1942 řízen nikým jiným než personálem zdravotní skupiny ÚŘP. Tak byl rovněž získán volný přístup k disponibilním finančním prostředkům z protektorátního rozpočtu, neboť jen např. pro rok 1943 mohly být pro rentgenový screening v nacistické režii

Další aktivity RuSHA v protektorátu se pojí s lidickou tragédií. Dne 10. června 1942 byla jako odplata za atentát na Heydricha obklíčena obec Lidice ve středních Čechách. Mezi 10. a 12. červnem 1942 byl proveden také výběr (selekce) celkem osmdesáti osmi lidických dětí, které byly ze dne na den tím nejbrutálnějším způsobem připraveny o své rodiče, nejbližší příbuzné a vykořeněny ze svého přirozeného prostředí. Provedením této selekce byli pověřeni právě příslušníci pražské služebny RuSHA, jmenovitě sám šéf služebny Sturmbannführer SS Johannes Preuß, jemuž byl dán k dispozici ještě jeden tzv. rasový a osidlovací přezkušovač - *RuS-Eignungsprüfer* z odbočky na Kladně, s největší pravděpodobností se jednalo o Obersturmführera SS (Johanna) Ericha Wetterna (1910-?).³⁰³

RuSHA se rovněž podílela i na činnosti tzv. hodnotících komisí při kontrolních táborech Beobachtungslager VoMi pro přesídlence z řad etnických Němců – Volksdeutsche z různých částí Evropy. Komise byla složena mimo jiné ze zástupce RuSHA, který měl za úkol prověřit adepty kolonizace po stránce rasové.³⁰⁴

V důsledku organizačních změn působilo v protektorátu koncem roku 1942 celkem dvanáct služeben se sedmi referenty: prof. Schmitzem (Praha), Oehlem (Plzeň), Jesionkem (České Budějovice a Tábor), doc. Heschem (Pardubice, Hradec Králové a Jičín), Baurem (Jihlava), dr. Uhlyarikem (Brno a Zlín) a dr. Kavenem (Moravská Ostrava a Olomouc). Jejich územní dosah přesně odpovídal novým OBL. I přes zrušení dvou služeben byl protektorát doslova unikátem, a mohl se vykázat nejhustší sítí pracovišť RuSHA ze všech okupovaných zemí.³⁰⁵ S platností k 1. lednu 1943 se stal Johannes Preuß rasovým a osidlovacím vůdcem služebny RuSHA pro Čechy a Moravu - *RuS-Führer Böhmen-Mähren*.³⁰⁶ Protektorátní pobočka tak přestala být „pouhým“ detašovaným pracovištěm, a stala se standardní součástí struktur RuSHA,

čerpány finanční prostředky ve výši 3 600 000 z celkem neuvěřitelných 20 500 000 (!) protektorátních korun. Tamtéž, s. 158.

³⁰³ ABS, AMV Praha, sign. 325-23-5 (Krumey II.); Blíže: ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 220an.

³⁰⁴ LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 189.

³⁰⁵ NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osidlovacího úřadu SS, c. d., s. 172.

³⁰⁶ Téhož měsíce mu byl Himmlerem propůjčen tzv. Totenkopfring. Ještě v únoru 1945 byl povýšen na SS-Sturmbannführera a současně mu byl na Hildebrandtův návrh udělen válečný záslužný kříž I. třídy. ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., 231.

potazmo SS. Preuß podléhal přímo Frankovi coby vyššímu veliteli SS a policie, v odborných záležitostech potom šéfovi RuSHA.³⁰⁷

Výrazných změn doznala v této době i struktura pražského ústředí, a to díky tomu, že pracoviště získalo celou řadu nových kompetencí. Rasová selekce protektorátních obyvatel přestala být výhradní náplní činnosti. Místo dosavadních odborných sekcí se agenda členila na referáty, které svým obsahem odpovídaly (pod)úřadům RuSHA.³⁰⁸

- referát pro rasové záležitosti - *Referat Rasse*,
- referát pro osídlovací záležitosti - *Referat Siedlung*,
- referát pro rodovou péči - *Referat Sippenpflege*,
- referát pro sociální péči - *Referat Fürsorge*,
- lékařská služba RuSHA - *Ärztlicher Dienst*.

Osídlovací agenda nepředstavovala v dosavadních činnostech pražské služebny novum, připomeňme krátké období uplatňování vlivu RuSHA na Bodenamt a spolupráci s VoMi na rasových průzkumech příchozích německých kolonistů. Referát pro osídlovací záležitosti vedl v nové organizaci Ernst Biesalski. Stěžejním úkolem tohoto referátu se stalo vyhledávání vhodných zemědělských usedlostí v protektorátu především pro invalidní příslušníky SS.³⁰⁹ Podstatná byla spolupráce osídlovacího referátu s Osídlovacím úřadem RuSHA v Berlíně, který se mu navíc geograficky přiblížil. Už na jaře 1943 totiž nařídil šéf úřadu Hildebrandt z důvodu sílících spojeneckých leteckých útoků přesun větší části úřadoven RuSHA z Berlína. Vybrána byla Praha a nedaleké Dymokury. V Praze se jednalo o budovu čp. 60 na nábřeží Karla Lažnovského (dnes Podolské nábřeží), kam se koncem léta 1943 přestěhoval poslední z vedoucích pracovníků a to šéf Rasového úřadu RuSHA Obersturmbannführer SS Walter Dongus (1900-

³⁰⁷ NA Praha, NSM, sign. 110-7/77, pracovní zpráva velitele RuSHA pro 9 Čechy a Moravu za březen 1944; NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., 174.

³⁰⁸ NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., 175.

³⁰⁹ NA Praha, NSM, sign. 110-7/77, pracovní zpráva referátu pro osídlovací záležitosti z června 1943; Biesalski si dokonce posteskl, že pro větší rozsah těchto aktivit chyběl dostatek německých odborníků - ti se totiž soustředili spíše na osídlovací projekty „na východě (resp. v bývalém západním Polsku). Referát vydával tzv. osídlovací nálezy (Siedlungsgesuche), jež byly podmínkou pro přidělení usedlosti příslušnému osadníkovi. Tamtéž, NOVOTNÝ, R., Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, c. d., s. 175.

?).³¹⁰ Podle dobového telefonního seznamu mělo RuSHA v Praze v této době 292 zaměstnanců.³¹¹ Část úřadu (Osídlovací úřad), archiv a sklad materiálů se přestěhoval i do zámku Dymokury na Nymbursku, který původně patřil šlechtické rodině Czerninů, na něž byla Bodenamtem uvalena vnucená správa a následně byl v dubnu 1942 prodán Protektorátu Čechy a Morava.³¹² Šéfem celého pražského úřadu se stal již výše zmiňovaný Walter Dongus. Úřadoval zde i Standartenführer Beehren, který řídil správu úřadu a pořádkovou policii a podléhal mu i dozor nad transportem materiálu RuSHA do Dymokur v srpnu 1943.

Rasová selekce v protektorátu probíhala v gesci RuSHA sice přinejmenším do března 1945, kdy byly provedeny poslední rasové prověrky, ale činnost úřadu byla postupně limitována nedostatkem personálu, neboť řada jeho zaměstnanců byla s postupem války a stále větší potřeby na posílení frontových jednotek, odvedena do oddílů Waffen SS.³¹³

Z výše uvedeného je zřejmé, že umísťování služeben a referentů RuSHA v prostoru německých jazykových ostrovů a v nitru osídlovacích oblastí určených pro německou rolnickou kolonizaci nebylo samoúčelné. Rasový experti měli být nápomocni se svými prohlídkami osídlovacího procesu. Dokladů o těchto aktivitách z jednotlivých regionů není málo, zmínit mohu působení tzv. *Rassenkomision* v Křemži (Krems) v prostoru českobudějovické osídlovací oblasti, která měla na základě německých jmen českých obyvatel povolávat jejich jednotlivé nositele a podle tvaru lebky, barvy očí a podle dalších jiných příznaků „poznalo nebo zjistilo, zda patří rasou mezi germánské nadlidi. Co komise uznala, bylo neomylné, a tak Němců přibývalo a třídy nově založené německé školy se zaplňovaly.“³¹⁴

³¹⁰ Srov. také M. H. KATER, c. d.: 58-83 a 338-52.

³¹¹ ABS, AMV Praha, sign. 325-17-1, *Rasový úřad v Dymokurech*, 1974.

³¹² Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Rudolf a Humprecht Czerninové z Chudenic: oběti heydrichiády z řad české šlechty, in: *Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*, roč. 8, č. 4 (2014), s. 31-42.

³¹³ Koncem roku 1944 fungoval již jen 6 poboček. Blíže: NOVOTNÝ, R., *Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS*, c. d., s. 198-199.

³¹⁴ „Všude bylo mnoho Zimmermannů, Bauerů, Blätterbauerů, Honetschlágerů, Mullerů, Schnaidtů, Schneiderů, Jungwirthů, Schwarzů, Weisů, Schustrů apod. Kdo má německé jméno, je jistě německého původu. Křivda počestění se musela napravit a děti musely proto do německé školy. VÍTEK, Jan, *Život lidí na Křemžsku v době okupace*, in: *Českokrumlovsko 1918-1968, sborník vzpomínek a článků*, Český Krumlov 1968, s. 68.

Velký tlak byl vyvinut i na vybrané rodiny v Holubově ve stejné osídlovací oblasti, tak aby změnilí svou národnost. V některých případech byl tlak opravdu úspěšný. K tomuto se např. v holubovské kronice dochoval záznam: „*Hned na počátku okupace zřídili Němci německou školu v budově naší školy a řídící německé školy v Křemži, renegát Hašek, postaral se o žactvo, kterého bylo velice málo, tím, že všichni občané čeští s německými jmény jako Schuster, Haidler, Honetschläger, Melmer, Fischer, Schwarz, Pils a jiní byli předvoláni před velkou komisí v Křemži a tam přes zoufalý odpor mnohým byla určena národnost německá a děti jejich museli navštěvovati německou školu.*“³¹⁵

Výše uvedení odpovídá dosavadním poznatkům o činnosti RuSHA v Protektorátu. Od podzimu 1941 se rasové prověrky opravdu zaměřili na děti českého nebo smíšeného původu, které měli být umístěny do německých škol.³¹⁶

Zájem o rasový „obraz“ obyvatel osídlovacích oblastí zajímal nacisty i v roce následující. Rentgenové stanice nejen, že nevynechaly při svých výjezdech osídlovací oblasti Praha-sever, Brno a Olomouc, ale přímo se na ně zaměřily svými zastávkami v Mělníku, Mladé Boleslavi, Litovli a Židlochovicích. Ostatně v dochovaném hlášení pražského SD v záležitosti pojízdných rentgenů se o přímé souvislosti s osídlováním v okolí Mělníka, Olomouce a Brna explicitně hovoří.³¹⁷ Vzhledem k silné provázanosti RuSHA, *Bodenamtu*, a BMLG lze důvodně předpokládat, že výsledky výzkumu měli plánovači rolnické kolonizace k dispozici. Jak s výsledky nakládali v praxi, nemůžeme při současném stavu poznání říci. Předpokládám ale, že výsledků výzkumu mělo být využito až v následující fázi kolonizace po pro Němce vítězné válce.

4.2. Reichssicherheitshauptamt (RSHA) a Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (RKFDV)

Do nacistických plánů germanizace v Protektorátu Čechy a Morava výrazně zasahovaly dvě organizace, které vznikly v krátké době po sobě a měly i další společné znaky: *Hlavní říšský bezpečnostní úřad (Reichssicherheitshauptamt)* a

³¹⁵ Pamětní kniha Holubov, s. 162.

³¹⁶ NA Praha, fond ST ÚŘP, k. č. 54, sign. 109-4/974, Dopis Künzele K. H. Frankovi ze 13. 10. 1941 k přijímání dětí ze smíšených česko-německých manželství a dětí české národnosti do německých škol.

³¹⁷ NA Praha, fond NSM, k. č. 32, inv. č. 486, sign. 110-4/334, Hlášení SD Praha K. H. Frankovi o pojízdných rentgenech z 10.9.. 1942

Služebna, později *Hlavní štábní úřad říšského komisaře pro upevnění německví (Dienststelle, bzw. Stabshauptamt des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums)*).

Hlavní říšský bezpečnostní úřad (dále jen RSHA) byl založen 22. září 1939 říšským vůdcem SS Heinrichem Himmlerem pro účely sloučení policejních složek nacistického Německa.³¹⁸ Pod jeho kontrolu a ve prospěch SS tak byly tímto aktem podřízeny všechny klíčové bezpečnostní složky státu. Účelem organizace bylo ale i bojovat proti všem „rasově nevhodným“ cizím národnostem uvnitř Německa i za jeho hranicemi – na okupovaných územích. Za nepřátele byli považováni židé, cikáni, komunisté, cizí minority, nuceně nasazení dělníci či členové církví a tajných organizací, jako např. svobodní zednáři. RSHA přitom představoval „teoretické i praktické krystalizační místo specifické nacionálněsocialistické policie, která politicky porozuměla svým úkolům, zaměřila se na rasovou ‚udržování‘ národního tělesa, stejně jako obranu nebo zničení ‚völkisch‘ definovaných oponentů.“³¹⁹

RSHA tudíž koordinoval aktivity mnoha státních složek se širokým polem působnosti a bezprostředně se podílel na zločinech nacistického režimu.³²⁰ Jeho prvním šéfem byl Obergruppenführer SS Reinhard Heydrich. Po jeho smrti 4. června 1942 pak nastoupil Obergruppenführer SS Ernst Kaltenbrunner (1903–1946), který pozici šéfa RSHA zastával až do konce války.³²¹ Pro téma disertace je podstatná organizační složka RSHA zodpovědná za rasové a přesídlovací otázky. Národnostní otázky měl ve své gesci zejména úřad III (Amt III), vnitřní zpravodajská služba SS vedená Gruppenführerem SS Otto Ohlendorfem (1907–1951),³²² a s ní především skupina III B (Gruppe III B) *Volkstum und*

³¹⁸ Nově vytvořený úřad zahrnoval Tajnou státní policii (*Geheime Staatspolizei*) a její dvě složky: bezpečnostní policii (*Sicherheitspolizei*, SiPo) a kriminální policii (*Kriminalpolizei*, KriPo). Podléhala mu i tzv. bezpečnostní služba (*Sicherheitsdienst*, SD), tj. zpravodajská služba NSDAP a SS.

³¹⁹ WILDT, Michael, *Die Generation des Unbedingten. Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg 2002, s. 280.

³²⁰ BROZAT, Martin, *The Hitler State. The Foundation and Development of the Internal Structure of the Third Reich*, Harlow 1981, s. 270.

³²¹ RICH, Norman, *Hitler's War Aims. Ideology, the Nazi State, and the Course of Expansion*, New York 1992, s. 49.

³²² Během roku 1942 Ohlendorf působil jako velící důstojník v Einsatzgruppe D, která stála za masovými vraždami židovského obyvatelstva v Moldávii, na jižní Ukrajině, Krymu a severním Kavkazu. Po roce 1943 byl považován za jednoho z nejmocnějších mužů nacistického Německa. MANVELL, Roger – FRAENKEL, Heinrich, *Heinrich Himmler. The SS, Gestapo, His Life and Career*, London 2007, s. 76–78; ŠIMŮNEK, Michal, *Zdraví, dědičnost, rasa. Obory dědičné a rasové hygieny, rasové biologie a biologie lidu na Německé Karlově Univerzitě v Praze v*

Volksgesundheit – národ a národní zdraví, vedená od roku 1940 Standartenführerem SS Dr. Hansem Ehlichem (1901–1991).³²³ Skupina se dále dělila na následující referáty:³²⁴

- 1) *Volkstumsarbeit* – národní práce (vedoucím Hauptsturmführer SS Heinz Hummitzsch);³²⁵
- 2) *Minderheiten* – menšiny;
- 3) *Rasse- und Volksgesundheit* – záležitosti rasové a zdravotní (vedoucím Hauptsturmführer SS Schneider);
- 4) *Einwanderung und Umsiedlung* – přistěhovalectví a přesídlování (vedoucím Sturmbannführer SS vládní rada Bruno Müller);
- 5) *Besetzte Gebiete* – okupovaná území (vedoucím Sturmbannführer SS Eberhard Freiherr von und zu Steinfurth).

Na kolonizačních akcích se podílel i referát 4 skupiny IV B – *židovské záležitosti a vyklizování* (*Judenangelegenheiten, Räumungsangelegenheiten*), určený zejména k zákrokům proti židovskému obyvatelstvu a vyklizení osídlovacích prostorů. Veden byl nechvalně proslulým Obersturmbannführerem SS Adolfem Eichmannem.³²⁶ Úřad byl dále pověřen i informační službou (*Sicherheitsdienst*) ve všech národnostních a politických otázkách, a tak se plánovači kolonizace mohli opřít o servis v podobě pravidelných zpráv.

Dne 7. října roku 1939, tj. devět dní po pádu hlavního města Polska Varšavy, vydal Hitler výnos k upevnění německví (*Erlaß des Führers und Reichskanzlers zur Festigung deutschen Volkstums*),³²⁷ který stanovil, že je za tuto

akademických a politických kontextech (1939–1945), nepublikovaná disertační práce, Přírodovědecká fakulta UK, Praha 2006, s. 64.

³²³ Dr. Hans Ehlich vystudoval medicínu a stomatologii na univerzitách v Lipsku a Würzburgu. Roku 1923 se podílel na přípravách neúspěšného listopadového mnichovského puče Adolfa Hitlera. K NSDAP se připojil v roce 1931. Ve třicátých letech zanechal lékařské praxe a plně se věnoval práci v ústředí SD. V rámci svého působení v RSHA pomáhal plánovat přesun baltských a volyňských Němců na usedlosti po 160 000 Polácích a Židech, vystěhovaných z nacisty zabraných oblastí Polska. WILDT, M., *Generation des Unbedingten*, c. d., s. 173. Od října 1942 vedl skupinu III B Herbert Strickner (1911–1951).

³²⁴ GRÜNBERG, Karol, *SS – Hitlerova černá garda*, Praha 1981, s. 152.

³²⁵ V říjnu roku 1941 se Hummitzsch (1910–1975) stal šéfem *Umsiedlungsstab des Kommandeurs der Sicherheitspolizei und des SD für die Untersteiermark* v Mariboru. Tento přesídlovací štáb byl hlavním iniciátorem germanizačních a osídlovacích akcí na území nacisty okupovaného Slovinska. Srov. KOEHL, Robert L., *German Resettlement and Population Policy*, c. d., s. 67; NEČAK, Dušan, *Nemci na Slovenskem 1941–1945*, Ljubljana 1998.

³²⁶ Srov. DROBISCH, Klaus, *Die Judenreferate des Geheimen Staatspolizeiamtes und des Sicherheitsdienstes der SS 1933 bis 1939*, in: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, Jg. 2, 1993, s. 230–254.

³²⁷ NA Praha, ÚŘP, k. č. 364, Výnos Vůdce a říšského kancléře o zřízení Říšského komisaře pro posilnění německví, 7. říjen 1939, cyklostyl.

otázku zodpovědný říšský vůdce SS. Ten byl jmenován říšským komisařem pro upevnění německví (*Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*, dále jen RKFDV – tento titul a zkratka se zpravidla používají nejen pro označení vedoucího, ale i úřadu samotného).

Himmler byl pověřen vytvořením plánu přesídlování na nově zabraných územích. Jeho úkolem mj. bylo organizovat návrat etnických Němců ze zahraničí, tzv. *Volksdeutschen*, „do Říše“ (princip *Heim ins Reich*), vyloučit vliv cizích národností a vytvářet nové německé osídlovací oblasti prostřednictvím usazování říšských Němců a etnických Němců ze zahraničí a masivními deportacemi původního obyvatelstva.³²⁸

Do vínku dostal absolutní moc nad nově anektovaným územím Polska a nad všemi správními institucemi a sdruženími na jeho území působícími. Disponoval i celým administrativním aparátem v Říši samotné – říšskými, zemskými i obecními úřady a ke svým účelům mohl využít i stávající korporace či osídlovací společnosti.³²⁹ RKFDV byl zároveň svěřen úkol „*odstranit vliv etnický škodlivých cizích populací, které představují nebezpečí pro Říši a německou komunitu*“. Zmíněným výnosem vůdce byl zároveň vybaven výkonnými pravomocemi pro uplatňování směrnice o plánování měst a nových sídlišť na okupovaných východních územích.

Podle německého historika Rolfa-Dietera Müllera měl RKFDV představovat spíše jakési koordinační *nervus rerum* – nadřazené všem ostatním německým státním, stranickým i vojenským institucím s cílem organizovat osídlovací politiku v anektovaných východních oblastech a „prakticky“ utvářet osídlení a jeho rasovou stránku.³³⁰ Konečným cílem všech aktivit RKFDV mělo být poněmčení (*Eindeutschung*) východních oblastí ve smyslu populačním, což – řečeno jinými slovy – znamenalo podle představ „expertů“ RKFDV zhruba zečtyřnásobit počet německých obyvatel v nových východních provinciích usídlením 3,4 milionů Němců, aby tak jejich počet dosáhl zhruba 4,5 milionů.³³¹

³²⁸ NA Praha, STŘP, sign. 109-2/39. Výnos vůdce a říšského kancléře k upevňování německví ze 7. října 1939.

³²⁹ BUCHHEIM, H., *Der Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums*, c. d., s. 187; MÜLLER, Rolf-Dieter, *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Die Zusammenarbeit von Wehrmacht, Wirtschaft und SS*, Frankfurt am Main 1991; citováno dle ŠIMŮNEK, M., *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 92.

³³⁰ MÜLLER, R., *Hitlers Ostkrieg*, c. d., s. 83.

³³¹ HEINEMANN, I., *Rasse, Siedlung, deutsches Blut*, c. d., s. 192–193.

Samotným vedením úřadu, který byl propojen se strukturami SS, poté co se v červnu 1942 dostal pod jurisdikci struktur SS, jejich policejního a soudního systému, byl pověřen Himmlerovi oddaný Oberführer SS Ulrich Greifelt (1896–1949).³³² Projevovalo se to zejména tím, že kdykoli to bylo možné, Himmler předával SS pravomoc nad operacemi RKFDV. V zásadě lze říci, že ačkoli se jednalo o „státní instituci“, financovaly se tím aktivity a projekty SS ze státních prostředků. Výsledkem vcelku logicky bylo, že systém RKFDV se stal dalším pilířem Himmlerovy moci.³³³

RKFDV byl jedním čtyř hlavních úřadů SS, které Himmler pověřil germanizačními úkoly a kooperoval se *Střediskem na podporu etnických Němců* (*Volksdeutsche Mittelstelle*), RSHA a *Hlavním rasovým a osídlovacím úřadem* (*Rasse- und Siedlungshauptamt*).³³⁴ Vymezení činností zmíněných úřadů bylo ale dosti nejasné a docházelo ke sporům o kompetence.³³⁵

Hlavní štábní úřad RKFDV (*Stabshauptamt*) vytvářel celkové osídlovací plány pro Říši a okupovaná území. V rámci RKFDV byla vytvořena specializovaná oddělení, která měla za úkol připravit a provést všechny naplánované přesídlovací akce (*Umsiedlungsaktionen*), shodně podle jasně daných obecných zásad. Tímto způsobem bylo vytvořeno kromě jiných: *oddělení registrace a řízení* (*Abteilung Erfassung und Lenkung*), *oddělení péče* (*Abteilung Betreuung und Fürsorge*), *oddělení práce a sociálních záležitostí* (*Abteilung Arbeit und Sozialwesen*). RKFDV nezanedbával ani otázky kulturního plánování a propagandy, k tomu účelu bylo zřízeno oddělení kultury (*Abteilung Kultur*) a jiné další. Nemalý důraz byl kladen na hospodářské otázky související s přesídlovacími akcemi. Pro každé oddělení byl vydělen okruh povinností, doporučena spolupráce s jinými organizacemi, sdruženími a institucemi, vedle zmíněné *Volksdeutsche Mittelstelle* to byl *Volksbund für das Deutschtum im Auslande*, *Deutsches Auslandsinstitut*, z mládežnických organizací *Hitlerjugend* a *Bund Deutscher Mädel*. Dále se mělo kooperovat s institucemi bezprostředně

³³² LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries, c. d., s. 135.

³³³ Tamtéž, s. 134–135.

³³⁴ Srov. KOEHL, R. L., German Resettlement and Population Policy, c. d.; WILDT, M, Die Generation des Unbedingten, c. d., s. 277 a 281. Himmler v červnu 1941 dosáhl toho, že kancelář RKFDV byla postavena na roveň (gleichgestellt) RSHA SS, a to ve všech záležitostech týkajících se SS. LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries, c. d., s. 135.

³³⁵ Zatímco dříve byl Himmlerův vliv na VoMi jen neformální a založený pouze na tom, že vedení VoMi patřilo k příslušníkům SS, prostřednictvím RKFDV jako státního orgánu formalizoval svou autoritu. LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries, c. d., s. 136.

podřízenými NSDAP, a to s *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, Reichsgesundheitsführung, Nationalsozialistischer Kraftfahrer Korps, Deutsches Rotes Kreuz, Technische Nothilfe, Reichsarbeitsdienst* a jinými.³³⁶ Zvláštní úlohou v rámci RSHA plnila *Centrála pro přistěhovalectví* (*Umwandererzentralstelle*, dále jen EWZ).³³⁷

Aktivity RKVDV a RSHA se propojily při přípravách *Generálního plánu Východ* (*Generalplan Ost*). Himmler pověřil tímto úkolem 24. června 1940 šéfa plánovacího odboru *Hlavního štábního úřadu RKFDV* Oberführera SS prof. Konrada Meyer-Hetlinga. Plán z jeho dílny, předložený dne 15. července 1941, se nezachoval. Je znám pouze text, který byl přepracován podle Himmlerových pokynů a v nové podobě zveřejněn během roku 1942.

O představách zástupců RSHA a RKFDV ohledně germanizace Východu víme zejména z komentáře k dokumentu *Generalplan Ost* od Dr. Erharda Wetzela, vedoucího hlavního poradního institutu *Rasově-politického úřadu NSDAP* a vedoucího rasově politického referenta Rosenbergova ministerstva pro východní obsazená území. Komentář se nazýval *Stanovisko a myšlenky ke Generálnímu plánu Východ říšského vůdce SS*.³³⁸ V dostupných dokumentech se objevují zmínky dvou verzích *Generalplan Ost*. Na jednom pracoval v listopadu 1941 RSHA, na druhém *Hlavní štábní úřad RKFDV*.³³⁹

³³⁶ SZEFER, Andrzej, Němečtí přesídlenci v Katovickém vládním obvodu, in: *Průmyslové oblasti 3, Národnostní a hospodářská politika nacistů v zabraných průmyslových oblastech*, Ostrava 1971, s. 100–101.

³³⁷ EWZ byla původně založena v listopadu 1939 jako malý studijní úřad nacistické bezpečnostní policie (SiPo) a sídlila v Gdyni (*Gotenhafen*), později v Poznani (*Posen*), hlavním městě Povartské župy (*Gauhauptstadt Wartheland*). Následně byla přesunuta do Berlína a ve finále do Lodže (*Litzmannstadt*). Jejím hlavním zaměřením byla evakuace Poláků a Židů do Generálního gouvernementu. Pod vedením Martina Sandbergera měla získávat vhodné německé osadníky pro okupovaná území Polska. EWZ zajišťovala pro přesídlence, jejichž samotný přesun organizovala VoMi, vyřízení všech potřebných úředních povolení a zejména občanství. Experti EWZ zároveň přesídlence prověřili pro strážce rasové. V rámci reorganizace v dubnu 1940 byla EWZ pověřena i deportacemi původního obyvatelstva ve vybraných cílových oblastech kolonizace. *Einwandererzentralstelle*, Dostupný z WWW: <<https://de.wikipedia.org/wiki/Einwandererzentralstelle>> [2017-10-08].

³³⁸ KÁRNÝ, M., *Generalplan Ost*, c. d., s. 365; srov. RÖSSLER, Mechtild, Konrad Meyer und der „Generalplan Ost“ in der Beurteilung der Nürnberger Prozesse, in: „Der Generalplan Ost“. Hauptlinien der nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik, Schriften der Hamburger Stiftung für Sozialgeschichte des 20. Jahrhunderts, Berlin 1993, s. 356–368. Wetzela byl vedoucím poradního sboru Úřadu NSDAP pro rasovou politiku, který byl ve svých plánech konkurentem RSHA i RKFDV. Blíže: MÜNK, Dieter, *Die Organisation des Raumes im Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung ideologisch fundierter Leitbilder in Architektur, Städtebau und Raumplanung des Dritten Reiches*, Bonn 1993, s. 112–119.

³³⁹ KÁRNÝ, M., *Generalplan Ost*, c. d., s. 346–347.

Za RSHA se na přípravách plánu nepřetržitě mezi lety 1940–1945 podílel Dr. Hans Ehlich. Ve své výpovědi před Norimberským tribunálem, v němž byl souzen Meyer-Hetling, se k podílu RSHA přiznal, když uvedl, že *Generalplan Ost* pochází z roku 1940. Sestával z krátkodobého a dlouhodobého plánu (*Nah-Plan*, *Fern-Plan*). První se zabýval vysídlením a novým osídlením prostoru tzv. začleněných východních území, tedy těch polských oblastí, které byly přímo včleněny do Říše čili anektovány. Druhý se zabýval zásadními otázkami celkového osídlení východních území. Realizován byl jen krátkodobý plán, a to v začleněných územích. Přesídlovací opatření v Generálním gouvernementu nebyla provedena podle tohoto plánu, ale jako „zvláštní opatření“.

Pokud jde o vysídlení, evakuaci cizích národů, v případě Polska byl *Generalplan Ost* podle Ehliche vypracován úřadem IV v RSHA, tedy centrálou Gestapa.³⁴⁰ Pokud jde o ostatní části, Ehlich si už „bezpečně“ nepamatoval, kdo je zpracovával. Každopádně *Generalplan Ost* byl projednán s Dr. Fährdrichem, což byl jeden z vedoucích úředníků *Hlavního štábního úřadu RKVDV* a vedoucí jeho hlavního oddělení I, důvěrník šéfa hlavního úřadu Greifelta a jeho faktický zástupce až do jara 1942.³⁴¹

Generalplan Ost se zaměřoval na německou kolonizaci Generálního gouvernementu, Ukrajiny, Běloruska, Pobaltí a přilehlé části evropského Ruska. Kromě říšských Němců se měli účastnit této ambiciózní osídlovací akce rovněž etničtí Němci z východní, jižní a jihovýchodní Evropy. Rasově hodnotná část původního obyvatelstva měla být poněmčena. Neponěmčitelné živly měly být buď přemístěny na Sibiř, nebo využívány na otrocké práce. Podle Wetzela to byl právě Ehlich, který v dokumentu *Generalplan Ost* nastavil plánovací období kolem třiceti let, ve kterém mělo být asi 10 milionů Němců usazeno na dobytých východních územích. Z přibližně 45 milionů příslušníků „cizích národů“ (*Fremdvölkischen*) v oblasti plánovaného dosídlení mělo být přemístěno přibližně 31 milionů. Pro ně chystal Ehlich deportaci na Sibiř, nebo „zvláštní zacházení“ (*Sonderbehandlung*) tzn. likvidaci. Zbývajících 14 milionů osob nežidovského původu bylo uznáno za „schopné poněmčení“.³⁴²

³⁴⁰ Srov. WILDT, Michael, *The Spirit of the Reich Security Main Office (RSHA), Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 6, No. 3, December 2005, s. 333–349.

³⁴¹ KÁRNÝ, M., *Generalplan Ost*, c. d., s. 347.

³⁴² WILDT, M., *Die Generation des Unbedingten*, c. d., s. 280.

Ehlich jako šéf skupiny III B RSHA představil úkoly spojené s řešením problémů při osídlování východu na shromáždění národnostních referátů (*Volkstumsreferates*) říšských vůdců studentstva (*Reichsstudentenführung*) ve dnech 11. – 12. prosince 1942 v Salcburku: „*V německé sféře vlivu existuje vedle germánského obyvatelstva asi 70 milionů lidí, kteří byli skutečně rasově příbuzní [artverwandten], ale ne stejné krve, jako jsou například Češi, Poláci, obyvatelé pobaltských zemí, Ukrajinci atd.*“ Zmizení celého židovského obyvatelstva považoval za samozřejmost a pro výše uvedené národy navrhoval do budoucna čtyři možnosti:³⁴³

1. rasově stejné etnické skupiny žijí společně;
2. změna cizí státní příslušnosti na německou státní příslušnost;
3. prostorové potlačení cizí státní příslušnosti;
4. fyzické zničení cizího a nežádoucího lidu v Německé říši.

Body 3 a 4, které by znamenaly vypuzení 70 milionu lidí, nepovažoval v době sepsání úvahy za možné.³⁴⁴ Vyhrčenější než rozpory mezi RSHA a RKFDV v záležitostech germanizace obyvatelstva se jevily kompetenční spory mezi úřady SS a NSDAP. Sílící rozpory si uvědomoval i Adolf Hitler, a proto na urovnání situace nechal zřídit tzv. *Hlavní úřad pro národnostní otázky* při NSDAP a podřízené úřady pro národnostní otázky při župních a okresních vedeních strany.³⁴⁵ Cílem tohoto opatření bylo koordinovat národnostní (resp. germanizační) politiku mezi SS na straně jedné a NSDAP na straně druhé. Hlavním koordinátorem byl pověřen Himmler jakožto komisař pro upevnění německví a zároveň říšský vůdce SS. Nyní se mohl Himmler pyšnit ještě dalším titulem – zmocněnce NSDAP pro národnostní otázky (*Beauftragter der NSDAP für Volkstumsfragen*). Tím byla potvrzena dominance SS v germanizačních záležitostech. Nově zřízené styčné místo NSDAP mělo zajišťovat koordinaci nacistické strany se čtyřmi hlavními úřady SS, kterým Himmler přidělil úkoly v germanizační politice: RSHA, RKFDV, *Volksdeutsche Mittelstelle* a RuSHA.³⁴⁶

³⁴³ Tamtéž, s. 281.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 281.

³⁴⁵ NA Praha, ST-ÚŘP, sign. 109-1/65. Zřízení Hlavního úřadu pro národnostní otázky u NSDAP, 16. 3. 1942.

³⁴⁶ NA Praha, STŘP, sign. 109-1/65. Nařízení o budování národnostní práce NSDAP, příslušnost hlavních úřadů SS a spolupráce s pověřenci strany pro všechny národnostní otázky, 1942. NOVOTNÝ, René, Konečné řešení české otázky mezi teorií a praxí. Rasová věda a germanizační

Hlavní záběr RSHA i RKFDV v otázkách osídlovacích se soustřeďoval na okupované oblasti Polska, Ukrajiny, části Sovětského svazu či Slovinska. Nicméně obě organizace měly vliv i na germanizační proces v Protektorátu Čechy a Morava, a to prakticky již od počátku jeho vyhlášení. Význam RSHA byl nástupem jeho šéfa Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora 29. září 1941 jen umocněn.

Ve dnech 29. a 30. října 1943 organizoval RSHA své zasedání v Praze, které se zabývalo „českým problémem“. Připravovali ho spolupracovníci RSHA a některá vedoucí místa SD, Nadace Reinharda Heydricha poskytla potřebné materiály a podklady. Na zasedání vystoupil též vedoucí skupiny III B Hans Ehlich s přednáškou o „*souhrnu národně politických výsledků*“.³⁴⁷ Vliv jeho skupiny na Nadaci Reinharda Heydricha a na rasový výzkum v protektorátu byl ostatně již staršího data. Dokládá to osoba Hanse J. Beyera, říšského vědce činného na pražské Německé univerzitě a jednoho ze strůjců založení zmíněné nadace. Od roku 1940 Beyer působil v RSHA ve skupině II B (*Národnost*) jako referent pro Ukrajinu. Následně během svého pražského působení udržoval s Ehlichem úzké kontakty.³⁴⁸

V říjnu 1943 byly některé nacionálně politické výzkumné společnosti a instituty převedeny z působnosti Říšského ministerstva vnitra do působnosti úřadu VI RSHA (SD – *Ausland – cizina*) a III RSHA (SD – *Inland – tuzemsko*). Týkalo se to i Nadace Reinharda Heydricha. Celá tato badatelská oblast měla být soustředěna do tajné *Ústředny pro zemský a národní výzkum Říšské nadace pro zeměpis* (*Zentrale für Landes- und Volksforschung Reichsstiftung für Länderkunde*), jejíž oficiální název zněl od léta 1944 *Říšský vůdce SS – Kuratorium pro národopis a zeměpis* (*Der Reichsführer SS – Kuratorium für Volkstums- und Länderkunde*). Předsedou kuratoria, v němž byly zastoupeny vedle úřadů zmíněného ministerstva i *Volksdeutsche Mittelstelle* a RKFDV, byl Standartenführer SS Hans Ehlich, jednatelem se stal Hauptsturmführer SS

politika v Protektorátu Čechy a Morava, nepublikovaná diplomová práce FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 56–57.

³⁴⁷ WIEDEMANN, A. Nadace Reinharda Heydricha, c. d., s. 84.

³⁴⁸ Ehlich měl své důvěrníky na všech německých univerzitách a v Praze plnil tuto funkci právě Beyer. Srov. tamtéž, s. 60.

Wilfried Krallert, vedoucí skupiny VI G (*vědecko-metodická badatelská služba*) v RSHA.³⁴⁹

Ve dnech 9. a 10. března 1944 se konalo pracovní zasedání všech badatelských institucí národnostního, zemského a národního výzkumu v Praze. Hostitelem pražského zasedání byl Hans J. Beyer a předsedal mu Hans Ehlich. Účastníci, mezi nimiž nacházíme Oberführera SS Konráda Meyera z RKFDV, Hauptsturmführera SS Wilfrieda Krallerta (RSHA, skupina VI G), vrchního vládního radu Friedricha Hoffmanna (Říšské ministerstvo vnitra) a další národovědce z institutů podléhajících skupině VI G při RSHA, byli osobně přijati státním ministrem Karlem Hermannem Frankem v Černínském paláci.³⁵⁰

Adolf Hitler se ve svém tajném výnosu k upevnění němectví zmiňoval jen o kolonizačních aktivitách v okupovaných oblastech Polska. Na základě Heydrichova návrhu a přímého jednání v Berlíně ho pak 15. listopadu 1941 rozšířil i na Protektorát Čechy a Morava.³⁵¹ Je ale zjevné, že se podle výnosu postupovalo již před tímto datem.³⁵² Heinrich Himmler již v říjnu 1940 během rozhovoru K. H. Franka ujistil, že z fondu, který bude k dispozici RKFDV, může podle potřeby poskytovat podporu na nákup půdy do německých rukou.³⁵³

Reinhard Heydrich krátce po svém příchodu do Prahy ve svém projevu v Černínském paláci 2. října 1941 hovořil ke shromážděným mimo jiné o úkolech SS: „Mohl bych je shrnout do hesla – nepřítel všech nepřátel a ochránce všeho německého, a to má platit zejména pro tento prostor. První úkol dává jasnou směrnicí naší policejní a zajišťovací práci. Druhá stránka tohoto úkolu, ‚ochránce všeho německého‘, má své zdůvodnění již ve vnější formulaci skutečnosti, že vůdce ustanovil říšského vůdce SS říšským komisařem pro upevnění němectví. A když jsem nyní převzal tento úkol zde, v Protektorátu, jsou oba tyto pilíře koneckonců též základy mé náplně úkolů: odrazit a potlačit vše nepřátelské a

³⁴⁹ V rámci tohoto kompetenčního rozšíření v RSHA se Hans Joachim Beyer jako Ehlichův poradce zabýval posudkovou činností. FAHLBUSCH, Michael, *Wo der deutsche... ist, ist Deutschland! Die Stiftung für deutsche Volks- und Kulturbodenforschung in Leipzig 1920–1933*, Bochum 1994, s. 738; WIEDEMANN, A., *Nadace Reinharda Heydricha*, c. d., s. 85.

³⁵⁰ Srov. FAHLBUSCH, M., *Wo der deutsche, c. d., s. 764; WIEDEMANN, A., Nadace Reinharda Heydricha, c. d., s. 85.*

³⁵¹ NA Praha, fond ÚŘP, Ilb 2000, k. č. 287; KRÁL, V. (ed.), *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947*, c. d. dokument č. 361b, s. 462.

³⁵² Srov. NA Praha, ST-ÚŘP, sign. 109-2/39. Výnos vůdce a říšského kancléře k upevňování němectví ze 7. října 1939.

³⁵³ NA Praha, fond 113-339-13, Frankův záznam o rozhovoru s Hitlerem a Himmlerem z 11.12. 1940.

zajistit, avšak i plánovat pro budoucnost, všechny věci, které jsou dobré pro německví a nutné pro budoucnost.“³⁵⁴ Heydrich byl „vybaven“ v Protektorátu nejen kompetencemi RSHA (úřadu, který mu podléhal), ale i RKFDV.

Dalším důležitým mezníkem pro ingerenci RKFDV do prostředí Protektorátu bylo jmenování K. H. Franka pověřencem RKFDV pro protektorátní území z 9. září 1942.³⁵⁵ Plnit se měly čtyři základní úkoly:³⁵⁶

- 1) celková národnostní práce k upevnění německví a přechod poněmčitelných osob do německého národního společenství;
- 2) osídlovací a kolonizační práce;
- 3) rasová selekce k určování poněmčitelnosti a přezkoušení etnických Němců;
- 4) řešení otázek cizích (neněmeckých) národnostních menšin.

Provádění těchto úkolů bylo později svěřeno do rukou Frankova zástupce v otázkách germanizace a šéfa pražského *Bodenamtu* Ferdinanda Fischera jakožto štábního velitele – pověřence služebny (*Dienststelle des Beauftragten des Reichskommisars für die Festigung deutschen Volkstums in Böhmen und Mähren*).³⁵⁷ Základem práce pověřence RKFDV v Protektorátu se stala tzv. „národnostní práce“ (*Volkstumsarbeit*), jež spočívala ve všeobecné podpoře německých obyvatel v Protektorátu. Zdejší služebna RKFDV spolupracovala s příslušnými úřady SS a NSDAP.

4.3. Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi)

Klíčovou organizací v rámci osídlovací a kolonizační politiky nacistického Německa se stalo od třicátých let 20. století *Středisko pro podporu etnických Němců* (*Volksdeutsche Mittelstelle*, dále jen VoMi), které na sebe bralo odpovědnost za veškeré záležitosti spojené s výběrem vhodných kolonistů z řad etnických Němců (*Volksdeutsche*), jejich přesunem podle hesla „*Heim ins Reich*“ a ubytováním před vlastním usazením na připravených zabraných hospodářstvích. Jinými slovy tedy zodpovídalo za přesídlování německých „národních skupin“ a

³⁵⁴ KRÁL, V. – FREMUND, K. (edd.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., s. 127.

³⁵⁵ Od 28. února 1944 zastupoval coby pověřenec v Říšské župě Sudety Konrád Henleina. NA Praha, ST-ÚŘP, sign. 109-4/59. Pověřenec RKF v Protektorátu Čechy a Morava, 9. 9. 1942. RKF v Sudetské župě, 28. 2. 1944.

³⁵⁶ NA Praha, fond ST-ÚŘP, sign. 109-4/59. Poznámka, R. Heydrich, 12. 2. 1942; NOVOTNÝ, R., *Konečné řešení české otázky*, c. d., s. 56–57.

³⁵⁷ NA Praha, fond ÚŘP, IIb 2000, k. č. 287.

fungovalo jako zprostředkovatelský úřad mezi nacistickým Německem a kolonisty. Zmínění etničtí Němci označovaní termínem *Volksdeutsche* pocházeli z východních částí Evropy a byli stejně jako tzv. *Reichsdeutsche* (říšští Němci) německé národnosti, na rozdíl od nich ovšem nedisponovali německou státní příslušností. Tento termín se objevil začátkem 20. století a skrývalo se pod ním přibližně 10 milionů potomků bývalých německých kolonistů z oblastí východní a jihovýchodní Evropy, tj. Sedmihradska (*Siebenbürgen*), Besarábie (*Bessarabien*), Bukoviny (*Buchenland*), Dobrudži (*Dobrudscha*) a Banátu (*Banat*). Pod uvedený termín byly zahrnovány i další německé komunity, jako např. Alsasané a němečtí obyvatelé Lotrinska ve Francii (bývalé Alsasko-Lotrinsko), německé menšiny v belgické provincii Lutych (převážně města Eupen a Malmedy), v Uhrách a Němci žijící v českých zemích. Po první světové válce termín *Volksdeutsche* nabyl nový význam a zahrnoval nejen etnické skupiny v nástupnických státech Rakousko-Uherska, ale i odtržené německé enklávy připojené k nově vzniklému polskému státu (německé etnikum v Poznaňsku, Západní a Východní Prusové, svobodné město Gdaňsk, hornoslezští Němci), německé komunity v Estonsku, Lotyšsku a Litvě (především v Memelu/Klajpedě), na území Sovětského svazu a například i německou enklávu v Itálii (Jižní Tyroly). V širším smyslu byli pod termín *Volksdeutsche* zahrnováni také Rakušané, Lucemburčané, Němečtí Švýcaři a Lichtenštejnci. Spojujícím elementem byl vedle původu i jazyk, jakkoli vzdálený tehdy kodifikované spisovné němčině.³⁵⁸

Německé menšiny se do pozornosti „mateřského“ státu dostaly již před nástupem nacistů k moci. Již koncem 19. století začaly vznikat občanské korporace, kladoucí si za cíl prohloubit spolupráci s německými menšinami v zahraničí a přispět k udržení sebereflexe jejich příslušníků jako Němců.³⁵⁹ Jedním z nejvýznamnějších sdružení, působícím na tomto poli, se stal *Verein für das Deutschtum im Ausland* (dále jen VDA), který se zformoval v roce 1908 z berlínské odbočky školského spolku *Allgemeiner Deutscher Schulverein*,

³⁵⁸ V tomto smyslu je ekvivalentní k soudobému termínu *Auslanddeutsche*. Srov. FAHLBUSCH, Michael, *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*, Baden-Baden 1999.

³⁵⁹ PLAŠIL, Filip, Vnímání spolků pro podporu Němců v zahraničí československou státní mocí po roce 1933 na příkladu krajského soudu v Jihlavě, in: *Češi a Němci na Vysočině / Tschechen und Deutsche in der Vysočina*, Havlíčkův Brod 2014, s. 142.

založeného roku 1881, tj. z říšskoněmecké odbočky rakouského *Schulvereinu*.³⁶⁰ Přejal hodně původních funkcí rakouské organizace, jejíž hlavní činností bylo budování německých knihoven, zakládání menšinových škol a školek a zabezpečení stipendií německým studentům ze zahraničních zemí, kteří měli zájem o studium přímo v Německu. Je však nutné podotknout, že již v době císařství se ve spolku projevovaly silné tendence i k hospodářské spolupráci a konečně k všeobecné podpoře německého nacionalismu v zahraničí. VDA považoval za své předchůdce rovněž další obranné spolky působící i na území českých zemí: *Deutscher Böhmerwaldbund*, *Bund der Deutschen Nordmährens*, *Südmark*, *Bund der Deutschen in Böhmen*, *Nordmark* či *Bund der Deutschen Ostböhmens*.³⁶¹

Další z těchto společností stály do první světové války zcela ve stínu VDA, rozhodně však nehrály o nic menší roli. Zde je třeba zmínit především *Alldeutscher Verband* (Všeněmecký svaz), který před rokem 1918 patřil mezi přední zahraniční partnery svazů Němců.³⁶² Dále zde byl *Bund Deutscher Osten* (dále jen BDO), který vznikl v květnu 1933 sloučením spolků tzv. *ostmark* určených pro „ochranu německého východu“, zejména oblasti německo-polského pohraničí. Jako hlavní cíl si vytkl ochranu německé menšiny ve východní Evropě.³⁶³ V pozdějším období to byly právě VDA a BDO, které měly v otázce Němců ve smyslu *volksdeutsch* (etnického němectví) hlavní slovo, a jejich vzájemné působení nakonec vedlo k tomu, BDO byl včleněn do spolku VDA. Ten po první světové válce zaujal vedoucí místo v tzv. veřejné péči o Němce v zahraničí a k roku 1930 čítal již přes 2 miliony členů.³⁶⁴ Mottem jeho práce byl již zmíněný princip: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“³⁶⁵ V praxi to

³⁶⁰ BADENDIECK, Friedrich Carl, Volk unter Völkern. Aus der Geschichte deutscher Schutzarbeit, München 1967, s. 36.

³⁶¹ BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013, c. d., s. 214.

³⁶² *Alldeutscher Verband* byl založen roku 1891 jako nadstranické politické sdružení za účelem zintenzivnění nacionálního hnutí, k podpoře Němců v zahraničí a k posílení koloniální a zahraniční výbojné politiky. Členem se mohl stát *völkisch* orientovaný a „árijský“ Němec. Blíže: KOŘALKA, Jiří, Všeněmecký svaz a česká otázka koncem 19. století, in: RČAV, roč. 73, sešit 12, Praha 1963.

³⁶³ Vznikaly cca od osmdesátých let 19. století a jejich úkolem byla kulturní, resp. ideová, hospodářská a sociální podpora Němců v pohraničních oblastech a informování německého národa o otázce „východu“. BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“, c. d., s. 213.

³⁶⁴ POBEKEL, Kurt. Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA) 1881–1945, in: FRICKE, Dieter a kol., Lexikon zur Parteien-Geschichte, Band 4, Leipzig 1986, s. 282.

³⁶⁵ Srov. leták VDA: „Einer für Alle und Alle für Einen muß es heißen – sonst gehen wir allesamt vor die Hunde!“ BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“, c. d., s. 214.

znamenal, že cíleně podporoval posilování hospodářských, sociálních a kulturních pozic Němců v zahraničí, dále pak šířil reálie o jejich existenci a významu pro německý národ v Říši. Při své agitaci doma zdůrazňoval důležitost německých menšin zejména pro oblast hospodářství a šíření německé kultury.³⁶⁶

Od počátku třicátých let 20. století sílil tlak na zařazení doposud „nadstranické“ VDA do nacionálně socialistických struktur.³⁶⁷ Prvním zásadním zlomem se stalo mimořádné zasedání hlavního výboru společnosti dne 30. dubna 1933, na kterém byl předsedou tohoto výboru zvolen Hans Steinacher. Tento roditel Rakušan vnesl do vedení sdružení radikálnější směr, když neprodleně po svém zvolení pomohl zavést do VDA tzv. vůdcovský princip a došlo do jisté míry k personálnímu zemětřesení. Navenek se vývoj poměrů projevil i obměnou názvu, *Verein* byl nahrazen výrazem *Volksbund*, a organizace tak oficiálně od 2. června 1933 nesla název *Volksbund für das Deutschtum im Ausland*.³⁶⁸ Svou relativní samostatnost si udržela do roku 1937, kdy se do věci nacionální činnosti plně vložila SS a začala s centralizací prostřednictvím úřadu VoMi.³⁶⁹ Tomu předcházela reorganizace a centralizace aparátu zabývajícího se problémy německých menšin v zahraničí, kterou provedl Hitler, poté co upevnil své postavení v Německu. V roce 1935 za tím účelem vytvořil úřad známý pod názvem *von Kursellovo byro*, které mělo být jakousi ústřední agenturou pro zintenzivnění kontaktů se zahraničními Němci. V lednu 1937 vznikl nový úřad *Volksdeutsche Mittelstelle* (dále jen VoMi), jenž byro nahradil. V jeho čele stál od

³⁶⁶ Tamtéž, s. 215.

³⁶⁷ Podle PhDr. Jitky Balcarové Ph.D. je statutárně formulovanou „nepolitičnost“ třeba interpretovat shodně jako u svazů, tj. ve smyslu stranickém. Nechtěl se politicky angažovat pro konkrétní německou politickou stranu a účastnit se politických bojů mezi jednotlivými stranami. Kalkuloval však se součinností všech nacionálně smýšlejících Němců. Pod heslem „*Deutsche aller Länder, vereinigt euch!*“ – „Němci všech zemí spojte se!“ se jeho oficiální činnost ubírala dvěma směry, na jejichž konci měl vzniknout jednotný „duchovní svaz všech Němců“ (1930). Tamtéž, s. 214.

³⁶⁸ PLAŠIL, Filip, Vnímání spolků pro podporu Němců v zahraničí československou státní mocí po roce 1933 na příkladu krajského soudu v Jihlavě, in: Češi a Němci na Vysočině / Tschechen und Deutsche in der Vysočina, Havlíčkův Brod 2014, s. 143; LUTHER, Rudolf, Blau oder Braun? Der Volksbund für das Deutschtum im Ausland – VDA – im NS-Staat 1933–1937, Neumunster: Wachholtz 1999, s. 48.

³⁶⁹ Srov. LUTHER, Tammo, Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2004, s. 152; BALCAROVÁ, J. „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“, c. d., s. 215.

počátku Gruppenführer SS Werner Lorenz (1891–1974),³⁷⁰ jeho zástupcem byl Brigadeführer SS Dr. Hermann Behrends (1907–1948).³⁷¹

Od roku 1938 byla VoMi podřízena přímo Hitlerovi, a ačkoliv nebyla tato organizace nikdy formálně začleněna do svazku SS, prakticky časem začala fungovat jako její součást včetně akceptace všech cílů. To, co SS a Himmlera na *Volksdeutschen* zajímalo, byl především jejich počet, srovnatelný se středně velkým evropským státem.³⁷² Již 7. října 1939 pověřil Hitler Himmlera úkoly spojenými s přesunem příslušníků německých etnik zpět do Říše a ten postoupil tento úkol především VoMi. Ačkoliv původně byli příslušníci *Volksdeutschen* definováni spíše kulturně a jazykově, pro nacisty byli determinováni rasově. Člověk se jako *Volksdeutsche* mohl pouze narodit a na základě biologických údajů byl s němectvím permanentně svázán. Tato etnická myšlenka („*völkische Idee*“) doplňovala nacistický idealizovaný pohled na předindustriální německý venkov, prostý, rurální, úzce propojený s půdou, vzdálený od složitého moderního urbanizovaného světa. Himmler se ve svém raném vývojovém období stal nadšeným ctitelem těchto idejí a začlenil je jako základní komponent do své osobní filozofie.³⁷³ Nebyl to jen zdroj pro osídlovací program, poskytující „čistou německou infuzi“ ke germanizaci obsazených území, ale i zdroj pro Waffen SS, případně rezervoár politické moci nacistů, a v neposlední řadě pramen zahraničních informací pro Himmlerovu radikálně se rozvíjející bezpečnostní službu.³⁷⁴

Když se koncem října 1939 započalo s přesídlováním baltských Němců, bylo zjevné, že nebude moci být realizován pouhý přesun osídlenců ze starých

³⁷⁰ K Werneru Lorenzovi blíže: LUMANS, Valdis O., Werner Lorenz – Chef der „Volksdeutschen Mittelstelle“, in: „Die SS, Elite unter dem Totenkopf“, SMELSER, Ronald – SYRING, Enrico (edd.), Paderborn 2000, s. 332–345.

³⁷¹ Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, Berlin: Volk und Reich Bücherring 1942, s. 10.

³⁷² Odhadovaný počet etnických Němců žijících před vypuknutím druhé světové války v zahraničí činil 8,5 milionu. Americký historik Donald M. McKale odhaduje celkový počet *Volksdeutsche* a *Auslandeutsche* na 30 milionů. McKALE, Donald, M., The Swastika outside Germany, Kent 1977, s. 4.

³⁷³ LUMANS, Valdis O., Himmler's auxiliaries – the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 19–20.

³⁷⁴ Werner Lorenz, vedoucí představitel VoMi, v předmluvě ke knize „Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland“ napsal: „Prostřednictvím neustále vroucího kotle dunajského prostoru přitáhneme zpět do vlasti Němce z Besarábie. Pro ně není cesty zpět. Jim nezůstala žádná možnost návratu, protože každý musí stejně jako vůdcův voják cítit potřebu bojovat za nový řád Evropy. Silná paže Říše brání naši cestu a vaše ustarané ruce se zvednou k pozdravu Vaterlandu, domoviny. Velkoněmecká říše přijme své vzdálené syny a postaví je na místo, které jim vůdce v rámci budování německé budoucnosti přidělil.“ Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, c. d., s. 2.

domovů do nových usedlostí. Proces přesunu začal být komplikovanější, než kdokoliv předtím čekal. Aby nemusely být budovány nové dočasné tábory, bylo využíváno stávajících objektů škol, továren, klášterů, hotelů a další, z nichž byli případně policejně vystěhováni polští či židovští obyvatelé. Na Vánoce roku 1939 fungovalo již 21 táborů a dalších 19 bylo připraveno přijmout nové osídlence přicházející nyní vedle baltských republik i z Volyně. Když ovšem začátkem roku 1940 vrcholil přesun volyňských Němců, stávající kapacity opět přestaly dostačovat. Svým zásahem Himmler přesměroval tok přistěhovalců do „staré říše“. Do celé organizace přesunu byly zřízením funkce „Gau einsatzführer“ zapojeny více stranické župní organizace, které účinně využily svého vlivu při získávání vhodných ubytovacích zařízení. Pochopitelně to nebylo tak „snadné“ jako v Polsku. Primárně bylo využito veřejných budov a pak bylo teprve přikročeno k pronájmu soukromých objektů.³⁷⁵ K jejich obstarání bylo však v řadě případů použito i zákona z 1. září 1939, který umožňoval zabrání majetku v obecním zájmu. Jako vhodný cíl takovýchto konfiskací se i s ohledem na antiklerikální politiku nacistů staly církevní objekty, z nichž se pak jako nejúčelnější pro zřízení přesídleneckých táborů jevily zvláště kláštery.³⁷⁶ Na přelomu let 1940/1941 bylo v provozu odhadem 1500 až 1800 táborů.

VoMi zřizovala tábory třech typů, z nichž každý sloužil specifickým účelům. Prvním táborem, jímž přesídlenci na své cestě prošli, byl tranzitní tábor (*Durchgangslager*), kde se příchozí obvykle nezdrželi více než jednu či dvě noci. Odtud pokračovali do sběrných táborů (*Sammellager*), kde přečkali několik dnů, zatímco bylo rozhodováno o jejich konečném umístění. Třetím v řadě byl kontrolní tábor (*Beobachtungslager*), kde byli adepti osídlovacích projektů podrobeni po dobu minimálně čtyř týdnů lustracím po stránce politické, fyzické a duchovní. Zároveň měl tento typ tábora posloužit jako karanténní proti případným v Německu neobvyklým nemocem.³⁷⁷

První oficiální výzvu k návratu do vlasti adresoval Adolf Hitler volyňským a haličským Němcům ve svém veřejném vystoupení 7. října 1939. Ve svých následujících vystoupeních neopomenul ani Němce z Besarábie, Bukoviny,

³⁷⁵ Často byli vlastníci objektů zároveň pověřeni funkcí velitele tábora.

³⁷⁶ Takto byl získán pro účely přesídlenců i klášter v Pasově tyčící se na vysokém ostrohu nad městem.

³⁷⁷ LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries – the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 108.

Dobruďže, Jižních Tyrol, Pobaltí a dalších oblastí.³⁷⁸ Následné mezistátní dohody daly do pohybu velkou lavinu lidí-přesídlenců. Současně se zahájením přesídlování etnických Němců z Besarábie a Dobruďže přesunul Himmler všechny kontrolní tábory VoMi na území „staré říše“. Mnoho přípravných úkonů prováděných předtím ve sběrných táborech probíhalo nyní v tranzitních táborech podél Dunaje nebo přímo na transportních lodích. Jakmile po roce 1941 proud etnických Němců polevil, převzaly kontrolní tábory novou funkci. Na jejich posouzení bylo, zdali bude daný etnický Němec poslán na přidělený hospodářský objekt, nebo se mu tábor stane trvalým domovem a jeho pracovní síly bude využito např. v zemědělství nebo průmyslu.

S hodnotícími komisemi měla však VoMi společného velmi málo. Komise vystupovaly pod názvem *Einwandererzentralstelle – Přistěhovalecká ústředna* (dále jen EWZ), jednalo se tedy o centrální imigrační úřad.³⁷⁹ Byla složena ze zástupců ministerstev vnitra, financí, říšské zdravotní péče a pracovního úřadu. Dva důležité členové komise byli delegováni orgány SS – konkrétně Sipo a SD, které provádělo prověřování po stránce kriminalistické, a RuSHA, prověřující adepty kolonizace po stránce rasové.³⁸⁰ Veškeré pokusy o zásahy do procesu rozhodování ze strany VoMi byly EWZ rázně odmítnuty. VoMi měla v tomto procesu na starosti dodávání veškeré rozsáhlé písemné agendy, která rodiny kolonistů po celou cestu těmito tábory provázela.

Členové rodin procházeli celým schvalovacím procesem společně, včetně závěrečné hodnotící procedury před EWZ. Jedním z nejdůležitějších rozhodnutí komise bylo stanovit na základě přesných zjištění hodnotu a rozlohu majetku v původním bydlišti a následně určit, jaký druh kompenzace má být zvolen.³⁸¹ Výsledek rasových průzkumů rozhodl o umístění rodiny. Komise rozdělila přesídlence do čtyř skupin. Do první skupiny byli zařazeni rasově „nadprůměrní“, do druhé rasově průměrní, do třetí podprůměrní a do čtvrté rodiny a jedinci nevhodní pro kolonizaci.³⁸² Rodiny zařazené do skupiny I a II a ti ze skupiny III, kteří byli shledáni politicky spolehlivými (dobově byli označováni jako „*Němci*

³⁷⁸ Blíže: Böhmen und Mähren 1940, Heft 8, s. 317; Böhmen und Mähren 1941, Heft 1, s. 36; Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, c. d., s. 9.

³⁷⁹ Celkově bylo sestaveno šest komisí, které čítaly od 60 do 100 lidí. Každá z hodnotících komisí se dále dělila na drobnější pracovní skupiny. Tamtéž, s. 190.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 189.

³⁸¹ KOEHL, R., German Resettlement., c. d., s. 105–109.

³⁸² LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries – the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 191.

kulturou“), případně jedinci vhodní pro kolonizaci vzhledem ke svým schopnostem v daném zaměstnání, obdrželi do svých výstupních dokumentů označení „O“ – jako *Ost*, což znamenalo povolení ke kolonizaci východních výsep Říše. Jim měla být určena úloha rolníků na hranicích Německé říše – tzv. obranných sedláků (*Wehrbauern*),³⁸³ usazovaných na speciálně vytvořených opěrných statcích (*Wehrhöfe*).³⁸⁴

Přesídlenci všeobecně uznávaní po kulturní stránce za Němce, ale buď rasově kvalifikovaní do skupiny III a IV, nebo označení za politicky nebo z jiných příčin nespolehlivé, obdrželi označení „A“ – jako *Altreich*. Byli určeni na práci v Říši. Tam skončili i ti, kteří byli považováni za „ne-Němce“, ale svými rasovými znaky přináleželi do skupiny I nebo II. Ti měli podstoupit proces germanizace v čistě německém vnitrozemí. Ne-Němcům přináležícím do skupin III a IV bylo do dokumentů dáno označení „S“ a byli buď posláni zpět do zemí svého původu, nebo do Generálního gouvernementu. Rasová klasifikace byla před přesídlenci držena v tajnosti a pouze barvy identifikačních karet naznačovaly jisté rozdíly.

Himmler již v březnu 1940 rozhodl, že pro přesídlence i pro ekonomiku, trpící nedostatkem pracovních sil, bude spíše než úmorné čekání lidí v táborech lepší pracovní nasazení všech práce schopných. Je pochopitelné, že válečný průmysl se snažil, a v mnoha případech úspěšně, získat tuto potřebnou pracovní sílu natrvalo. Mnoho z vybraných kolonizátorů bylo k nemalé radosti VoMi a Himmlera (zastávajícího i pozici říšského komisaře pro upevnění německví) ztraceno pro kolonizaci východních území kvůli odvodům do armády.

I když se z následujícího popisu může zdát, že aktivity VoMi, stejně jako dalších klíčových aktérů pozemkové germanizační a osídlovací politiky nezasáhly do organizačního rámce osídlovacího procesu v Protektorátu Čechy a Morava, opak je pravdou. Bez spoluúčasti této společnosti by bylo zcela nepřestavitelné

³⁸³ Tento termín si nacisté „vypůjčili“ z období římské říše, kdy rolníci usazovaní podél Limes Romanum měli plnit vedle funkce hospodářské a civilizační i funkci obrannou. Podobně fungující komunitu rolníků využívala habsburská monarchie od roku 1530 na svých hranicích s Osmanskou říší. V době zhoršené bezpečnostní situace měl nastat přerod rolníka ve vojáka. Koncept „obránného“ sedláka do ideologie nacistické Říše přineslo Artamanské hnutí. K němu blíže 2. Kapitola, blíže: BALCAROVÁ, Jitka, Německá vnitřní kolonizace v koncepci regionálních svazů Němců a související stavební projekty v českých zemích ve 30. a 40. letech 20. století, in: Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války, Praha 2009, s. 43.

³⁸⁴ KAIENBURG, Hermann, Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003, s. 130.

zahájení celého procesu německé rolnické kolonizace na okupovaném českém území.

4.4. Úřad říšského protektora a oberlandráty

Vrcholným představitelem Protektorátu představoval říšský protektor a jemu k dispozici stojící Úřad říšského protektora (dále jen ÚŘP) budovaný bezprostředně po skončení období vojenské správy v dubnu 1939.

Říšský protektor představoval „jediného reprezentanta vůdce a říšského kancléře a říšské vlády v Protektorátu“ a ve své funkci podléhal přímo Hitlerovi. Ten svým výnosem sice proklamoval, že Protektorát je autonomní a spravuje se sám, ale tato formulace byla upřesněna tím, že protektor vykonává svoje výsostná práva, náležející mu v rámci Protektorátu, ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše. Hlava autonomní správy protektorátu, tzv. státní prezident, měla požívat ochrany a čestných práv hlavy státu, pro výkon svého úřadu však potřebovala „důvěry vůdce a říšského kancléře“. Pátý článek stanovil, že „jako zastávce říšských zájmů jmenuje vůdce říšského protektora v Čechách a na Moravě.

Protektor jako zástupce vůdce a jako zmocněnec říšské vlády měl za úkol „pečovat, aby bylo dbáno politických směrnic vůdce. Měl dále potvrzovat Členy protektorátní vlády, přičemž toto potvrzení mohlo být kdykoliv odvoláno. Protektor byl oprávněn dát se informovat o všech opatřeních protektorátní vlády a udílet jí rady. Proti opatřením, která byla s to poškodit říši, mohl podat námítky. Bylo-li nebezpečí z prodlení, mohl vydat nařízení „nutná ve společném zájmu. Článek n stanovil, že říše může vydávat právní předpisy s platností pro protektorát, „pokud toho vyžaduje společný zájem. Říše mohla rovněž převzít do vlastní správy správní obory a zřídit vlastní potřebné říšské úřady, „pokud je dána společná potřeba“.³⁸⁵

Na území protektorátu se pak stala typickou dvojkolejnost veřejné správy, když zde byly rovněž vytvořeny určitým způsobem modifikované říšskoněmecké správní orgány a jim byly plně podřízeny orgány tzv. autonomní správy; ty však

³⁸⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka - JANÁK, Jan - DOBEŠ, Jan, Dějiny správy v českých zemích: od počátků státu po současnost. Praha, 2005, s. 405-406.

byly během poměrně krátké doby převzaty rovněž nacisty.³⁸⁶ Říšští ministři mohli zasahovat do chodu Protektorátu, tj. vydávat právní předpisy a přijímat organizační opatření, jen v dohodě s protektorem. Sepětí mezi říšskými ministerstvy a centrálním okupačním úřadem bylo odpovídajícím způsobem rozsáhlé. Personální výstavba oddělení a skupiny ÚŘP se vytvářela v úzké spolupráci s říšskými centrálními ministerstvy, která sem vysílala své úředníky. Tito vedoucí úředníci (zpravidla na úrovni ministerských radů, vrchních vládních radů, vládních radů a inspektorů) byli financováni v rámci rozpočtů příslušných ministerstev.³⁸⁷

Navenek vystupoval ÚŘP jako jednotný úřad spojující všechny úkoly a kompetence okupační správy v rukou jediné osoby – říšského protektora, nicméně v jeho rámci se pro konkrétní správní odvětví zformovaly samostatné organizační celky. Ačkoliv základní organizační schéma úřadu vyhlášené v říjnu 1940³⁸⁸ zůstalo v hlavních rysech zachováno až do roku 1942, vnitřní struktura úřadu ve skutečnosti procházela dynamickými změnami, které jsou zřejmé z řady dochovaných organizačních plánů nejen celého úřadu, ale i jednotlivých oddělení a skupin.³⁸⁹ Výnosem z 18. září 1940 rozčlenil říšský protektor svůj úřad do čtyř oddělení:

- *Oddělení I (Abteilung)* – správa, soudnictví a výuka (bylo to vlastně oddělení politické);
- *Oddělení II* – hospodářství a finance;
- *Oddělení III* – doprava;
- *Oddělení IV* – kulturní politika.³⁹⁰

Všechna oddělení byla na základě dohody s Říšským ministerstvem vnitra obsazována především takzvanými úředníky ze staré říše. To znamená, že úředníci byli do svých pražských úřadů vysíláni svými berlínskými ministerstvy a jim byli i zodpovědní.

³⁸⁶ PASÁK, T., Pod ochranou říše, Praha 1998, c. d., s. 46.

³⁸⁷ K vymezení pravomocí říšských ministerstev a říšského protektora srov. ŠISLER, S., Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích, c. d., s. 61–62; MARŠÁLEK, P., c. d., s. 48–49.

³⁸⁸ Podle tohoto nařízení se ÚŘP členil na 4 hlavní oddělení: I. správa, justice, vyučování; II. hospodářství a finance; III. doprava; IV. kulturní politika. Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940, Praha 1940, 18. 10. 1940, s. 425–426.

³⁸⁹ ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 45.

³⁹⁰ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 39.

ÚŘP postupně procházela organizačními změnami a postupně rostl i počet oddělení a skupin. Největší vliv na osídlovací proces v Protektorátu měla *Gruppe VIII. Ernährung und Landwirtschaft* - Skupina VIII Výživa a zemědělství, zformovaná vedle několika dalších hospodářských skupin na jaře 1939 jako samostatný orgán pro záležitosti protektorátního zemědělství a výživy. Skupina byla pod bezprostředním vlivem říšského ministerstva výživy a zemědělství (*Reichsministerium für Ernährung und Landwirtschaft*, dále jen RMEL), které si téměř okamžitě po obsazení Čech – 16. března 1939 – zřídilo v Praze spojovací štáb. Dr. Kurt Kummer, zodpovědný u RMEL za sídelní politiku, poslal urychleně do Prahy prokuristu *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft* - Německé osídlovací společnosti (dále jen DAG) Hanse Iversena.³⁹¹ V čele skupiny pro výživu a zemědělství stanul Henleinův pověřenec a vedoucí sudetského *Nährstandu* (vyživovacího stavu) Ing. Rudolf Raschka. Pod vedením Waltera Hühna byla v návaznosti na období tzv. vojenské správy ustavena samostatná *Skupina IX Lesnictví a myslivost (Gruppe IX. Forst und Jagdwesen)*, v níž byly soustředěny záležitosti lesnické a honební.³⁹² Striktní členění protektorátní zemědělské agendy na zemědělsko-vyživovací a lesnickou se záhy odrazilo i v autonomní správě. Agenda těchto odborů byla vyňata z působnosti protektorátního ministra a dosavadní *VIII. odbor ministerstva zemědělství (Generální ředitelství státních lesů a statků)* byl v této souvislosti rozdělen na dvě samostatné skupiny – hospodářství lesní a hospodářství polní. Následně došlo ke jmenování německé komisařské správy do zmíněných odborů, z nichž každá podléhala příslušné složce v rámci ÚŘP.³⁹³

V létě roku 1939 byla zahájena komplexní reorganizace ÚŘP, která se významně dotkla i správy zemědělských záležitostí Protektorátu. Jak již bylo řečeno výše, došlo k soustředění všech dosavadních skupin do čtyř oddělení (1 –

³⁹¹ KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 230.

³⁹² Důvody separace zemědělské agendy v rámci hospodářského ÚŘP do dvou samostatných skupin před časem popsala ve své práci historička Barbora Štolleová. Podle ní se tak stalo na základě říšskoněmeckého vzoru. Odráželo to nejen specifický charakter lesnictví jako hospodářského oboru, nýbrž i jeho zvláštní význam v říšskoněmecké politice a z něj vyplývající specifické zakotvení v říšskoněmeckém správním systému. V Německu byla již od července roku 1934 agenda *Forst und Jagdwesen* formálně vydělena z kompetence říšského ministerstva výživy a zemědělství a spravována v nejvyšší instanci v *Reichsforstamt*u. Tento úřad se statutem ústředního říšského orgánu podléhal přímému doзору Hermanna Göringa, který byl v této souvislosti titulován *Reichsforstmeister* a *Reichsjägermeister*. ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 49–50.

³⁹³ TUREK, Antonín – GÖRNER, Josef, *Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918*, Sborník archivních prací 13/2, 1963, s. 155. ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 51.

správa, finance, vyučování; 2 – hospodářství a finance; 3 – doprava; 4 – kulturní politika).³⁹⁴ Zemědělská agenda byla nově soustředěna ve druhém oddělení pod vedením Waltera Bertsche.³⁹⁵

V té době stál v čele skupiny pro výživu a zemědělství státní komisař berlínského říšského ministerstva výživy a zemědělství, zemědělský inženýr Theodor Gross, který v září 1939 vystřídal Rudolfa Raschka.³⁹⁶ Pozici stálého zástupce vedoucího skupiny držel dlouhodobě referent téhož ministerstva Dr. Heinrich Steiger, který náležel již v období vojenské správy k pověřeneckému týmu berlínského ministerstva při protektorátním ministerstvu zemědělství.³⁹⁷

Theodor Gross se na krátký čas během roku 1940 stal i komisařským vedoucím IX. odboru protektorátního ministerstva zemědělství, později označovaného jako *Bodenamt*. Jednalo se o poměrně činorodého člověka, alespoň podle jeho souběžného angažmá v *Deutscher Reichsverein für Volkspflege und Siedlerhilfe* - Německého říšského spolku pro péči o národ a osídlovací pomoc, v němž vykoval funkci předsedy.³⁹⁸ Mezi Grossem a jeho nadřízeným vzniklo na ÚŘP značné napětí, neboť opakovaně usiloval o vynětí své skupiny z druhého oddělení a její osamostatnění. Samotný požadavek byl sice zamítnut státním podsekretářem Burgsdorffem, přesto Grossovy iniciativy nezůstaly zcela bez výsledku a zajistily jemu i celé skupině v rámci hospodářského oddělení určité výsadní postavení.³⁹⁹

Vnitřně se skupina pro výživu a zemědělství členila na jednotlivé referáty. Na podzim roku 1939 mezi pěti referáty nacházíme záležitosti zemědělského pozemkového vlastnictví, přesuny v pozemkové držbě včetně arizace, záležitosti státních pozemků, osídlování a vodního hospodářství.⁴⁰⁰ K dalším změnám ve vnitřní struktuře skupiny došlo ještě během roku 1940, kdy otázky státních statků

³⁹⁴ Organizace ÚŘP byla zpětně vyhlášena nařízením říšského protektora ze dne 18. října 1940, *Verordnung über die Gliederung der Behörde des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren vom 18. September 1940, Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren 1940*, s. 425–426.

³⁹⁵ ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 52.

³⁹⁶ Raschkova vazba na Protektorát zůstala zachována skrze jeho funkci při župním vedení NSDAP v Liberci, kde zastával pozici župního vedoucího pro agrární politiku (*Gauamtsleiter für Agrarpolitik*). ŠTOLLEOVÁ, s. 54.

³⁹⁷ ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 54.

³⁹⁸ Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Spolupráce Böhmischo-Mährische Landgesellschaft, *Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945)*, in: *Terezínské listy* 34, 2006, s. 89–124.

³⁹⁹ ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 54.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 55.

či osídlování řešil pátý odbor *Ländlicher Grundbesitz* - zemědělských statků, který vedl vládní rada Dr. Axela Staehly. Stejně jako ostatní šéfové odborů byl pracovníkem říšského ministerstva výživy a zemědělství.⁴⁰¹ Hlavní činnost skupiny pro výživu a zemědělství ÚŘP se soustředila na otázky výroby, válečného vyživovacího hospodářství a dovozu i vývozu zemědělských produktů. Naproti tomu pozemková a osídlovací politika byly stejně jako lesnictví v praxi spravovány zcela vně skupiny.⁴⁰²

Vedle skupiny pro výživu a zemědělství vyvíjela ve směru osídlovací politiky činnost *Gruppe VIII. Raumordnung* - Skupina VIII Územní plánování, fungující v roce 1939 v rámci oddělení I. ÚŘP. V jejím čele stál na počátku ministerský rada Dr. Wilhelm Fischer.⁴⁰³ V rámci tohoto oddělení fungoval přičleněný *Referát I Stavitelství (Bau)*, jehož vedoucím byl Oberregierungsrat (vrchní vládní rada) Bollacher.⁴⁰⁴ Názory Wilhelma Fischera na spravovanou oblast nám skvěle ilustrují dochované odborné články, které k tématu Čech a Moravy publikoval v době, kdy zastával svůj úřad. Jeden z nich vyšel v časopise *Raumforschung und Raumordnung* - Prostorový výzkum a prostorové plánování pod názvem *Protektorát Čechy a Morava jako plánovací prostor*.⁴⁰⁵

Dochovaná korespondence mezi pracovištěm pro územní výzkum ÚŘP a *Reichsstelle für Raumordnung* svědčí o intenzivním kontaktu a úkolování ze strany berlínské centrály.⁴⁰⁶ Skupina VIII územního plánování byla minimálně metodicky řízena z berlínské *Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung* a přejímala zásady pro říšské plánovací a stavební právo vypracované *Deutsche Akademie für Städtebau, Reichs- und Landesplanung* - Německou akademií pro městskou výstavbu, říšské a zemské plánování v Berlíně.⁴⁰⁷

⁴⁰¹ NA Praha fond ÚŘP – dod. II, k. č. 38, sign. 11/2-4-027.

⁴⁰² ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou říše, c. d., s. 60.

⁴⁰³ Wilhelm Fischer byl říšský Němec, který před svým příchodem do Protektorátu působil v Goslaru v Dolním Sasku, následně v Berlíně, kde v roce 1937 vstoupil do NSDAP. Pracoval na *Rasse- und Siedlung Hauptamt* (RuSHA) v hodnosti sturmbannführera SS a zároveň ministerského rady. NA Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-4/717.

⁴⁰⁴ Zahrnovalo referáty *Baupolizei* (stavební policie), *Baugestaltung* (stavební konstrukce), *Städtebau* (městské stavitelství), *Wohnung- und Siedlungswesen* (bytová a sídelní výstavba). NA Praha, fond ST-ÚŘP, sign. 109-4/718.

⁴⁰⁵ FISCHER, Wilhelm, Das Protektorat Böhmen und Mähren als Planungsraum. *Raumforschung und Raumordnung*, Monatsschrift der Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung, 5. Jahrgang, Heft 1, 1941, s. 502–524.

⁴⁰⁶ NA Praha, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-4/718.

⁴⁰⁷ Prezidentem této Akademie byl první předseda pražské plánovací komise Reinhold Niemeyer. Blíže: HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d., s. 105.

Organizace ÚŘP procházela četnými změnami, skupina územního plánování byla v rámci organizačního stromu různě přesunována.⁴⁰⁸ Skupina VIII byla změněna na sekci VI -*Sektion Baupolizei, Städtebau, Raumplanung, Wohnungswesen, Baubewegung*. Nařízením ze 14. září 1942 byla sekce VI změněna na sekci IV - *Raumplanung, Bau- und Wohnungswesen*. V rámci nové organizace se k 15. dubnu 1943 ze IV. skupiny stalo nové oddělení I 3 - *Raumordnung, Städtebau, Baupolizei, Wohnungswesen, Vermessungswesen*, mající dva referáty: a) pro územní plánování, urbanismus, stavební policii, bytovou a sídlištní výstavbu a otázky bydlení, b) pro vyměřování. V čele celého oddělení podřízeného hlavnímu či prvnímu oddělení ÚŘP - *Zentralverwaltung und allgemeine innere Verwaltung* stál po této reorganizaci ministerský rada Dr. Karl Rössler, referát a) pro územní plánování vedl Rudolf Gawenat a referát b) pro vyměřování Dr. Heinrich Kuhlmann.⁴⁰⁹

Jako nižší organizační články správy v Protektorátu Čechy a Morava podřízené ÚŘP fungovaly oberlandráty (Oberlandräte, dále jen OLR), které byly zřízeny již 15. března 1939 vojenskou okupační správou, a v jejich kompetenci byla vždy dvě až tři česká okresní hejtmanství. Jako regionální orgány je po zrušení vojenské správy okupovaných území převzal říšský protektor. Jejich obvody i sídla se v letech okupace neustále měnily. Zatímco v období vojenské správy fungovalo 39 těchto úřadů, po jejím skončení byl počet redukován na 20. Do konce dubna 1939 došlo k dalšímu snížení počtu OLR na 19, v roce 1940 na 17 a v říjnu téhož roku byl jejich počet zredukován na 15.⁴¹⁰ V době Heydrichovy správní reformy byl počet OLR zmenšen na pouhých sedm, čímž se do značné míry změnila i jejich kompetence. Z obelandrátů⁴¹¹ se stali inspektoři říšského protektora, později inspektoři německého státního ministra. Zanikla i dvoj kolejnost správy a značná část agendy OLR, a to včetně národnostní politiky,

⁴⁰⁸ NA Praha, fond ÚŘP – dod. I, k. 1, Gliederung der Behörde des Reichsprotektors (Stand 1. 7. 1943)

⁴⁰⁹ HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d. s. 105.

⁴¹⁰ SOA Zámorsk, OLR Pardubice, k. č. 1, inv. č. 15, seznam oberlandrátů k 30. 4. 1939; NA Praha, STŘP, sign. 109-2/28, přehled o obvodech oberlandrátů z 1. 10. 1940.

⁴¹¹ Termín *Oberlandrat* bývá někdy do českého jazyka překládán jako vrchní zemský rada. Přikláním se ovšem k používání počestnějšího výrazu obelandrát. *Oberlandratsbezirk* překládám jako obvod působnosti oberlandráta.

přešla na autonomní okresní úřady, které většinou řídili dosazení němečtí úředníci v rámci tzv. *správy z pověření Říše (Reichsauftragsverwaltung)*.⁴¹²

Poněkud specifická situace vládla na Moravě. Nacisté zde vytvořili zpočátku osm OLR: Brno-město, Brno-venkov, Kroměříž, Jihlava, Zlín, Prostějov, Ostrava a Olomouc. Moravští oberlandráti byli řízeni pobočkou úřadu říšského protektora pro Moravu, v jejímž čele stanul Horst Naudé.⁴¹³ Další specifikou bylo to, že Morava měla na rozdíl od Čech odlišné národnostní složení. V Brně, Jihlavě a Olomouci žila početná německá menšina, na Jihlavsku, Vyškovsku, Olomoucku a Ostravsku existovaly jazykové ostrůvky.⁴¹⁴ V Čechách bylo silnější zastoupení německé komunity jen Praze a v Českých Budějovicích a jeho okolí.

Prostřednictvím OLR, tedy nižších složek okupační správy, měla být na regionální úrovni zajišťována politika říšského protektora a jeho úřadu. Pravomoc oberlandrátůse uplatňovala ve dvou liniích, dozírali na činnost českých úřadů ve svém obvodě a plnili funkci nejnižší instance pro německé státní příslušníky v těch záležitostech, které nespádaly do kompetence českých nebo jiných německých úřadů.⁴¹⁵ Měli podávat zprávy o vývoji v okresech, kontrolovat nižší administrativní orgány Protektorátu a vyřizovat určité úkoly, které Říše převzala do své přímé kompetence. Kromě toho se měli starat zvláště o záležitosti německých státních příslušníků a prosazovat zájmy německví ve svém obvodě.⁴¹⁶

⁴¹² NA Praha, STRP, sign. 109-2/36, zavedení správy z pověření Říše; srov. NOVOTNÝ, R., *Nacistická národnostní politika na Pardubicku*, c. d., s. 176. V roce 1944 se na pozicích okresních hejtmanů nacházelo celkem 44 Němců z celkového počtu 67 okresních hejtmanství, tj. přes 65 %. NA Praha, NSM, sign. 110-1/25. Seznam německých a českých okresních hejtmanů v Čechách a na Moravě.

⁴¹³ Původně existoval prostředník mezi ÚŘP a OLR i v Čechách, byla jím *Skupina Čechy (Gruppe Böhmen)*, která společně se *Skupinou Morava (Gruppe Mähren)* vznikla z úřadu šéfa civilní správy. Na rozdíl od *Skupiny Čechy*, která byla už v červenci 1939 zrušena a jejímiž úkoly byl pověřen ÚŘP, *Skupina Morava* převzala podstatnou část agendy šéfa civilní správy v Brně. Byla nejenom prostředníkem mezi říšským protektorem a OLR na Moravě, ale zároveň si přivlastnila značnou část pravomocí vrchních zemských radů. BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 2000, s. 39; ŠEVČÍK, Antonín, *Příspěvek k dějinám okupační správy v Brně v letech 1939–1945*, in: *Brno v minulosti a dnes* 4, 1964, s. 128.

⁴¹⁴ ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – VAŠEK, František, *Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, část 1*, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, Ústí nad Labem 1998, s. 159–160.

⁴¹⁵ *Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren*, roč. 1939, s. ???; NĚMEC, P., OLR, s. 184.

⁴¹⁶ Podle německých pramenů žilo roku 1940 v Protektorátu 244 739 Němců z celkového počtu 7 380 000 obyvatel, což je 3,31 %. Na Moravě byl tento poměr pro Němce příznivější, neboť jich zde mělo žít 158 756 z celkového počtu 2 549 300 obyvatel, tedy 6,23 %, zatímco v Čechách pouze 1,78 %. NĚMEC, P., OLR, s. 184.

To jim umožňovalo podrobnější poznání místních poměrů, a mohli tak vystupovat nejen v roli vykonavatelů, ale často také přímých iniciátorů konkrétních poněmčovacích opatření.⁴¹⁷ Základním předpokladem pro vybudování stabilních národnostních pozic bylo hospodářské posílení Němců. K významným prostředkům, jak tohoto cíle dosáhnout, patřila zvláště arizace židovských podniků, která zasáhla průmysl, obchod i řemesla.⁴¹⁸

Kromě OLR působily vedle sebe a více méně nezávisle na sobě v jednotlivých oblastech Protektorátu i služebny NSDAP a nacisty ovládaný *Bodenamt*. Jelikož v otázkách germanizačních postupů panovala značná nejednotnost, vypracoval počátkem roku 1940 ÚŘP jednotné směrnice pro postup v otázce poněmčení Čech a Moravy. Směrnice vypracoval autorský kolektiv pod vedením pracovníka úřadu protektora pro *národnostní práci* (*Volkstumarbeit*) Hüfnagela, za účasti některých oberlandrátů. Byl mezi nimi i pražský oberlandrát von Watter a někteří pracovníci OLR v Kladně, Jičíně a Táboře.⁴¹⁹ Od března 1940 pořádali vedoucí různých oddělení ÚŘP každý týden schůzky, na nichž diskutovali o práci pro národ (*Volkstumsarbeit*) uvnitř Protektorátu. O dva měsíce později začal úřad říšského protektora požadovat od oberlandrátů měsíční zprávy o všeobecné situaci v jejich jurisdikci včetně zpráv o aktivitách souvisejících s národnostní politikou (*Volkstumspolitik*).⁴²⁰ Mezi úkoly oberlandrátů nalezneme aktivní podporu německé menšiny formou různých podpůrných fondů, prosazování německého školství na všech úrovních či péči o německé válečné postižené. Na podporu Němců v Protektorátu byl určen takzvaný *Volkstumsfond*,⁴²¹ určený pro financování nejrůznějších aktivit – bytové

⁴¹⁷ NĚMEC, Petr, Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942, Časopis Matice moravské 107, 1988, s. 184.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 189.

⁴¹⁹ Z toho důvodu pro slovo „poněmčení“ – germanizace nacisté našli zvláštní termín: *Umvolkung*, přenárodnění. NA Praha v, fond ÚŘP, k. č. 287, sign. I-lb-2000, dokument *Mitwirkung der Verwaltung bei der Vorbereitung der Germanisierung (Umvolkung) im Protektorat Böhmen und Mähren* z prosince 1940. Autoři směrnic vycházeli ze zásadního Hitlerova rozhodnutí o tom, že část příslušníků českého národa, která je „rasově hodnotná“, má „splynout s německým lidem“, tj. má být poněmčena; ostatní Češi, kteří jsou rasově méně hodnotní, mají být vystěhováni (nacisté říkali, že „mají být trvale odloučeni od německého národního tělesa“). A ti, kteří nemají k Německu přátelský vztah, musí být „zneškodněni“, tj. fyzicky vyhubeni. AMORT, Č., s. 42.

⁴²⁰ BRYANT, Ch., Praha v černém, c. d., s. 74.

⁴²¹ *Fond für die Volkstumsarbeit im Protektorat Böhmen und Mähren* čili *Deutschtumsfond*. V rámci fondu dominovala pomoc poskytovaná na poli kultury, školství a zdravotnictví, výjimkou však nebyla ani podpora „němectví“ v jiných oblastech. Například v rozpočtu na rok 1941 byla v rámci *Besondere Maßnahmen der Oberlandräte* vyhrazena částka 110 000 říšských marek na výpomoc obchodníkům a živnostníkům bojkotovaným Čechy. Srov. NA Praha, fond NSM, k. 12,

výstavby, výstavby německých školských zařízení, podpory německých divadel, filmů, studentů, příspěvků do německého zdravotnictví, kultury aj. V roce 1940 byly na tomto účtu k dispozici 3 miliony RM,⁴²² v roce 1941 již 9 milionů, v roce 1942 5,6 milionů a v roce 1943 6 milionů RM.⁴²³ O tom, kteří jednotlivci či instituce peníze z fondu dostanou, rozhodovala říšským protektorem jmenovaná zvláštní komise v Praze. Oberlandrátijí předkládali podrobný rozpočet a seznam přání.⁴²⁴

Oberlandrátinejenže pečovali o stávající příslušníky německé národnosti v Protektorátu, ale měli zároveň aktivně přispívat k získávání nových lidí pro německou národnost. Úřad říšského protektora uložil tehdy všem oberlandrátům, aby pořídili seznamy obyvatel české národnosti, kteří jsou „*rasově schopni poněmčení*“, mají kladný poměr k nacistické ideologii a naléhavě potřebují finanční pomoc.⁴²⁵ Doporučovalo se zaměřit na rodiny sociálně slabých dělníků a rolníků s větším počtem dětí. Podle pokynů ÚŘP se jim mělo nabídnout bezplatné umístění dětí ve zvláštních internátech, zřízených při německých školách v českých městech, za předpokladu, že tyto školy budou navštěvovat. Toto se nakonec ukázalo jako poněkud problematické, neboť často se k německé národnosti hlásili lidé z prospěchářských důvodů a agenti SD poukazovali na fakt, že mnoho žadatelů bylo jen stěží množné považovat za Němce.⁴²⁶

Oberlandrátirovněž stáli za zákroky proti starostům vybraných měst, na jejichž místa následně dosadili tzv. vládní komisaře, jimiž byli režimu věrní

sign. 110 – 4/2, fol. 88-91; HOŘEJŠ, M. – ŠTOLLEOVÁ, B., Hospodářský nacionalismus v čase nacionálního socialismu, c. d., s. 525.

⁴²² NA Praha, ST-ÚŘP, sign. 109-2/39, Německý fond za účetní rok 1940.

⁴²³ NOVOTNÝ, René, Nacistická národnostní politika, c. d., s. 192; NA Praha, NSM, sign. 110-4/2, Německý fond za účetní rok 1943.

⁴²⁴ Vrchní zemský rada ve Zlíně použil peníze na výstavbu veřejné hygienické stanice, čtyř německých knihoven (a v plánu byly další dvě), jednacího sálu a střední školy. Jihlavský vrchní zemský rada Fiechtner chtěl nabízet finanční odměny německým novomanželům. Díky penězům z fondu si Němci v celém Protektorátu mohli dovolit častější návštěvy divadla a mohli si kupovat více knih v němčině. Další peníze šly na podporu oficiálních novin nacistické strany a do rozhlasu na vysílání nacistické propagandy. Podporu dostávaly dokonce i plavecké bazény, mateřské školky a německá turistická místa. BRYANT, s. 74.

⁴²⁵ V Praze žilo k 31. květnu 1941 37 093 Němců, z nichž mělo podle názoru oberlandrata Hanse von Wattera asi 20 000 „bezchybnou německou národní příslušnost“, 6000 „pouze částečnou příměs německé krve“, a kromě toho zde bylo na 11 000 říšských Němců. Lidé s „pouze částečnou příměsí německé krve“ podle Watterova názoru „z 66 % stále ještě pociťují přitažlivost českého kulturního okruhu“. KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J. – KÁRNÁ, M. (edd.), Deutsche Politik, dok. 67, Hlášení pražského OLR (Hans von Watter) z 9. 1. 194L.

⁴²⁶ Při provádění těchto pokynů se dopustili někteří vrchní zemští radové až absurdností. V obvodu tábořského OLR jen tři čtvrtiny registrovaných Němců umělo mluvit německy, v obvodu kolínského OLR jich bylo jen 60 %. Srov. AMORT, Č., s. 43–44; BRYANT, s. 76–77; BRANDES, D., Češi pod německým protektorátem, c. d., s. 190–191.

Němci. Vládní komisař si přivedl s sebou úředníky – rovněž německé národnosti – což v důsledku znamenalo úřadování v němčině na radnicích čistě českých měst. Na konci roku 1940 mělo každé protektorátní město s více než 25 000 obyvatel německého vládního komisaře a často se to týkalo i měst menších, např. Kutné Hory, kterou nacisté pokládali za počestné německé město. Němečtí vládní komisaři taktéž spravovali 125 malých okrsků podél jazykových ostrovů kolem Brna, Českých Budějovic, Moravské Ostravy, Olomouce, Jihlavy a Prahy.⁴²⁷ Oberlandrátise dále zabývali i celkovou koncepcí germanizace českého národa a nejednou se snažili korigovat i rozhodnutí nadřízených úřadů, neboť vycházeli ze znalosti místní situace a dokázali mnohdy lépe odhadnout účinek připravovaných opatření. Platilo to například i pro věc tak zásadní, jakou bylo stanovení německých zájmových oblastí, tedy území, která se měla stát čistě německými a jejichž hlavním úkolem bylo rozrušit celistvost českého osídlení, čímž by byla umožněna snadnější asimilace takto vzniklých menších celků.⁴²⁸ Oberlandrátitak byli zapojeni do osídlovacích a germanizačních plánů *Osídlovacího štábu* při ÚŘP, který vznikl v těsné součinnosti s *Bodenamtem* a DAG.

Jedním z hlavních strůjců myšlenky vytvořit německý „uzavřený německý prostor“ ve středních Čechách (severně od Prahy) byl pražský oberlandrát Egon von Watter (1903–1945). Egon Oskar Hans svobodný pán von Watter, původem z württemberské šlechtické rodiny,⁴²⁹ nastoupil svůj úřad již 15. března 1939,⁴³⁰

⁴²⁷ NĚMEC, Petr, Germanizační politika nacistů v Protektorátě Čechy a Morava, 1939–1945, nepubl. disertační práce, Brno 1990, s. 26.

⁴²⁸ NĚMEC, P., OLR, s. 187.

⁴²⁹ Rodina Watterů odvozovala svůj šlechtický původ od předků z 16. století, baronát však získala až württemberským ministerským reskriptem v létě roku 1918. Egonův otec Kurt Wilhelm (1866–1907) dosáhl vojenské hodnosti generálmajora, ale významným velitelem nebyl. K známým důstojníkům patřil naproti tomu strýc budoucího oberlandráta, generálporučík Karl Oskar (1861–1939), velitel 23. rezervního armádního sboru za první světové války, nositel řádu Pour le Mérite s dubovou ratolestí, a bratr Egonova dědečka Theodor (1856–1922), jenž byl generálem pěchoty. Egon sám nenásledoval své předky ve vojenské kariéře a vystudoval právnickou fakultu. Za studií byl činným ve šlechtickém sboru Svebia, kde se také poznal s pozdějším říšským protektorem Konstantinem von Neurathem. Politická činnost von Wattera před rokem 1933 není známa. Tak jako mnoho jiných do NSDAP vstoupil až po jejím vítězství ve volbách, k 1. květnu 1933, a obdržel členské číslo 3 253 787. Podle dostupných dokumentů nebyl členem SS ani SA.

⁴³⁰ Von Watter současně působil v Protektorátu jako vysoký funkcionář Červeného kříže. Po provedené Heydrichově správní reformě na jaře 1942 byl jmenován oberlandrátem-inspektorem říšského protektora v Praze. Jeho pole působnosti se tak zvětšilo o okres Kolín, Mělník, Kladno. Von Watter byl nesporně ctížádostivým a služebně horlivým, o čemž svědčí i osobní dopis zaslaný sekretáři K. H. Franka Giesovi, v němž uvedl, že se necítí pracovní plně využít a že by v případě odchodu Pfitznera reflektoval na místo náměstka primátora hlavního města Prahy. Watterovy ambice byly ukojeny, když se v roce 1943 při přeměně úřadu státního tajemníka na německé státní ministerstvo byl jmenován vedoucím oddělení I – *Všeobecná a vnitřní správa státního ministerstva*. I. oddělení spravovalo agendu říšského dohledu nad protektorátními autonomními

V jeho kompetenci bylo vedení říšské správy a inspekce protektorátní správy okresů bezprostředně přiléhajících ku Praze, tedy soudních okresů Říčany, Jílové a Praha, které díky své velmi exponované poloze stály v centru zájmu plánovačů německé kolonizace. Von Watter svůj návrh na přeměnu zmíněného prostoru předložil 6. března 1940 na pravidelné poradě ÚŘP ve věci řešení české otázky.⁴³¹

Oberlandrátise často ve svých zprávách dotýkali teoretických otázek germanizace, a tím napomáhali v počátečním období k vytváření tlaku na vedoucí místa v Protektorátu, aby byla pevně stanovena jednotná směrnice pro postup v otázce poněmčování.⁴³²

V rámci zmíněných schůzek na ÚŘP vznikla představa tzv. územního mostu mezi Prahou, Mělníkem a Litoměřicemi (*deutsche Landbrücke Prag – Melnik – Leitmeritz*), který měl posílit německou národnostní skupinu v Praze a organicky ji spojit s Říšskou župou Sudety. Tím se mělo mimo jiné dosáhnout „roztroušení kompaktního českého území“ (*Zertrümmerung des geschlossenen tschechischen Siedlungsgebietes*). Základem tohoto plánovaného mostu měl být pro potřeby armády vytvořený vojenský prostor o rozloze 900 ha na území obcí Horoměřice, Statenice, Tuchoměřice, Přední Kopanina, Nebušice a Lysolaje, tedy v oblasti, která spadala do bezprostřední kompetence von Wattera. Své představy o podobě Prahy a jeho okolí vtělil von Watter do elaborátu *Planung der Hauptstadt Prag und Umgebung*, který 18. června 1940 předložil říšskému protektorovi von Neurathovi. Materiál představoval rámcový nástin budoucí německé tváře Prahy, jejího osídlení, školství, průmyslu, obchodu, dopravy, silničního a železničního komunikačního systému atd.: „Celá oblast mezi tratěmi Kralupy - Praha a Praha - Brandýs ve směru na Mělník je německou zájmovou oblastí. Silným německým osídlením, zakládáním německých zařízení, německých škol, žákovských domovů, získáním všeho židovského majetku,

správnými úřady, agendu archivnictví a sportu, jakož i protiletecké obrany, říšský dohled na zdravotní a veterinární péči a v neposlední řadě otázky mládeže a vysokých škol. Koncem roku 1943 byl von Watter jmenován presidiálním šéfem protektorátního ministerstva vnitra, kde působil až do května 1945. Paralelně vykonával i funkci oberlandráta-inspektora, a to až do srpna 1944, kdy byl tento úřad zrušen a rozdělen mezi sousední oberlandráty. O jeho významném postavení mezi nacistickými pohlaváry v Protektorátu svědčí i to, že byl uveden mezi šesti nejbližšími úředníky-spolupracovníky K. H. Franka na seznamu vypracovaném pro vedení NSDAP v Mnichově. Po skončení druhé světové války bylo po Watterovi vyhlášeno ve výsledku neúspěšné pátrání. S největší pravděpodobností byl 9. května v Praze na Bílé Hoře v uniformě německého Červeného kříže postřelen a následkům zranění podlehl. ABS, sign. Z-10-P-176.

⁴³¹ Schůzek se účastnili jak vedoucí pracovníci ÚŘP, tak všichni zemští radové, zástupci NSDAP, bezpečnostní služby a bezpečnostní policie. AMORT, Č., s. 44.

⁴³² NĚMEC, P., Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě, c. d., s. 188.

přemístěním průmyslu, přeložením oddílů RAD a škol pro vedoucí (Führerschulen) do tohoto prostoru musí být dosaženo toho, že v nejkratší možné době bude zřízen německý most z Prahy přes Mělník k Sudetům.“⁴³³

Ve von Watterově elaborátu se hovořilo ještě o dalším německém zájmovém směru z oblasti Prahy. „Ruku v ruce s Plánovací komisí pro město Prahu a Kreisleiterem NSDAP v Praze hodlal von Watter usměrňovat německou předměstskou politiku (deutsche Vorortspolitik) města Prahy více a více do okresu český Brod, zvláště do soudního okresu Kostelec nad černými Lesy.“⁴³⁴

Ve svém hlášení říšskému protektorovi ze 7. září 1940 von Watter oznamoval, že měl možnost nahlédnout do mapových podkladů připravených pro tuto oblast *Bodenamtem*, a litoval, že úředníci příliš úzkoprse bdí nad plány a odmítají je dát z ruky. Dále konstatoval, že prostor mezi Prahou a Mělníkem se přímo nabízí pro osídlení německými kolonisty, neboť řada pozemků v této oblasti je v židovských rukou a navíc lze pro kolonizaci využít i zbytkové statky z první pozemkové reformy.⁴³⁵ V německém zorném poli měly být podle von Wattera zejména trasy a přilehlé oblasti mezi Prahou a Kralupy a mezi Prahou a Brandýsem. Německý živel se zde měl dle jeho názoru prosadit prostřednictvím nově založených německých institucí, škol, internátů, skrze vybudování průmyslové aglomerace v severovýchodní části (připojením industriální oblasti Vysočan), budování stranických základů a zřízení německých domovů a hotelů.⁴³⁶ Pro pražského oberlandráta byly tyto oblasti klíčové a právě sem měla být upřena pozornost všech německých služeben a úřadů v Praze.⁴³⁷

⁴³³ NA Praha, fond ÚŘP, k. č. 341, I -1d-6779,7, Oberlandrát Praha Nr. 44.250

⁴³⁴ Tamtéž, TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s. 109

⁴³⁵ ABS, fond Z-10-P-176.

⁴³⁶ ABS, fond Z-10-P-176. Germanizační otázka je podle von Watterových slov „do značné míry otázkou finanční a personální“. Panoval značný nedostatek vhodných osob německé národnosti, pevných ve svém nacistickém smýšlení. „To se projevuje zejména při arizaci. Často se nedostává vhodných uchazečů nebo podnikového kapitálu. Je nutno dosazovat pouze takové osoby, které mají odborné vzdělání a jsou způsobilé. V pozemkové politice musí být už nyní připraven celkový plán územního mostu Praha – Mělník. Mnoho lze v tomto směru dosáhnout arizací židovských statků a drobných usedlostí. Nutno zajistit úzkou spolupráci s Bodenamtem.“ NA Praha, fond ÚŘP, k. č. 187, sign. I 1a-4600.

⁴³⁷ Von Watter ve svěřeném obvodu sledoval i stav německého školství a snažil se maximální měrou o podporu německých školských ústavů. V Praze se 19. září 1940 nacházelo celkem 15 škol nejnižšího stupně (*Volkschulen*). V jím spravovaném obvodu pak byly dvě školy, v Roztokách a Modřanech. Nově měla být vybudována škola na Smíchově, v Říčanech a Kbelích. Von Watter sledoval a podporoval i nárůst německých ubytoven (Říčany-Radošovice, Zbraslav, Čakovice, Roztoky), tak aby zejména děti ze smíšených rodin byly vychovávány ve skutečně německém prostředí. Z vyšších středních škol se dvě nacházely na Praze 2, tamtéž byla jedna škola pro dívky, jedno německé gymnázium se nacházelo na Praze 3 a jedna vyšší škola pro chlapce i dívky byla na Praze 19. ABS, fond Z-10-P-176.

Zpočátku bylo nacisty zamýšleno osídlení v linii mezi Mělníkem a Prahou vskutku na podkladě von Watterových návrhů, tedy za využití zbytkových, státních a židovských statků o rozloze kolem 3 000 ha v kombinaci s existujícím a od prvních měsíců Protektorátu systematicky rozšiřovaným vojenským cvičišťem wehrmachtu v Milovicích.

Ve svém aktivismu ve směru k osídlovacím otázkám nebyl von Watter mezi obelandráty osamocen. Svůj „protinávrh“ von Watterovým konceptům předložil jičínský oberlandrát Dr. Möllser. Své memorandum, ve kterém prosazoval zřízení národnostního mostu na směru Praha - Brandýs n.L. - Turnov, zaslal 20. listopadu 1940 K. H. Frankovi, Navrhoval, aby byl vytvořen pevný most německví (feste Deutschtumsbrücke) od Turnova přes Mnichovo Hradiště, Mladou Boleslav, Lysou n. L. a Brandýs n. L. do Prahy s tím, Že na tomto směru je několik opěrných bodů a prostorů, dávajících naději na úspěch, zejména oblast rozšiřovaného vojenského výcvikového prostoru Milovice. Tento „most německví“ by navíc ústil v oblasti centra sudetoněmeckví - v Liberci.⁴³⁸

Dalším, kdo významně ovlivnil „trasování“ jazykových mostů spojujících souvisle osídlené německé oblasti byl vedoucí brněnské úřadovny říšského protektora a oberlandrát Horst Naudé. Na Moravě měl být takový most vybudován původně na nejkratší spojnici mezi říšskými hranicemi na severu a jihu, tedy na linii Brno – Svitavy, kterou měla v budoucnu probíhat říšská dálnice. Naudé však rozhodl na základě připomínek oberlandrátů prosazovat odlišné umístění této linie, jež lépe využívalo současného stavu německého osídlení.⁴³⁹ Na jih od Brna se tato varianta opírala o obce Želešice, Modřice a Moravany s německou většinou, dále o Židlochovice, Dolní Kounice a Rajhrad. Z Brna ve směru na Olomouc nacházela tato linie opěrné body ve vyškovském jazykovém ostrůvku a vojenském cvičišti, dále postupovala přes Prostějov k olomouckému jazykovému ostrůvku.⁴⁴⁰

Zvláštním problémem při germanizační práci oberlandrátů bylo takzvané roztroušené německví (*Streudeutschtum*). Podpora takových jednotlivých Němců byla právě tou drobnou každodenní prací, která měla zajistit trvalé výsledky

⁴³⁸ NA Praha, fond ÚŘP, k. č. 287, sign. I-1b-2692; TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s. 109

⁴³⁹ MZA, fond B 251, k. 1, sign. taj. 12, fol. 123–147, Deutschtumsarbeit im Lande Mähren; srov. ŠEVČÍK, A., Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů v letech 1939–1945, Brno v minulosti a dnes 7, 1965, s. 26–34.

⁴⁴⁰ Tamtéž.

v podobě pevných opěrných bodů pro další germanizaci. Roztroušené německví sice představovalo jakousi síť, o níž bylo možné se opřít při rozšiřování německých pozic, na druhé straně však bylo početně slabé a často ve velmi špatném stavu, takže se v opozici proti českému obyvatelstvu mohlo jen stěží prosadit.⁴⁴¹

Jako příklad oblasti typické svým rozptýleným německvím můžeme uvést OLR Pardubice. Početní stav německého obyvatelstva zde nebyl nikterak vysoký. Podle zjištění z března 1940 žilo v oberlandrátu jen 2 017 Němců, kteří tvořili půlprocentní podíl veškerého obyvatelstva (oproti tříprocentnímu podílu v rámci celého Protektorátu).⁴⁴² Celkem existovalo na území uvedeného OLR na 66 německých zemědělských usedlostí, z toho 43 jen v politickém okrese Litomyšl. Na podporu německých hospodářství byla prostřednictvím OLR vyplácena říšská hospodářská pomoc (Reichswirtschaftshilfe), což dokládá údaj z dubna 1940, kdy bylo vydáno 20 000 RM. Němečtí podnikatelé a rolníci mohli zažádat také o podporu ve formě výhodných úvěrů.⁴⁴³

Aktivnější přístup spočívající v soustředění doposud rozptýlených Němců na politicky nejdůležitějších a nejvýhodnějších opěrných bodech zvolil von Watterův „soused“, kolínský oberlandrát Herbert Eckholdt. Podle poválečné výpovědi Eckholdtova spolupracovníka z OLR a pozdějšího okresního hejtmana Wernera Hübnera, hodlal Eckoldt kvůli nepatrnému počtu Němců ve svém obvodu zřídit síť opěrných bodů německví. Ty měly sloužit k vytvoření tzv. německého mostu, který by vedl od severu na jih a posázavským údolím od východu (Jihlava) na západ (Praha).⁴⁴⁴ V ryze českém prostředí se opěrný statek hledal obtížně, a tak Eckoldt ve spolupráci s nacisty ovládaným *Bodenamtem* pomohl na velkostatek židovské rodiny Mandelíků v Ratboři dosadit německého nuceného správce Wernera Würfela. Eckholdt dal plán germanizace v oblasti pod svou kompetencí vypracovat svému zástupci Hasselovi, osobně ho doplnil a dne 27. listopadu 1940 zaslal říšskému protektorovi, aby dokázal svou schopnost při plnění germanizačních plánů v duchu směrnic z Prahy.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ NA Praha, ÚŘP, k. č. 290, sign. I-lb 2020-2.

⁴⁴² NOVOTNÝ, R., nacistická národnostní politika na Pardubicku, c. d., s. 178.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 193.

⁴⁴⁴ ABS, Praha, sign. 10-P-330.

⁴⁴⁵ ABS Praha, sign. 10-P-330.

V Kolíně měl být vytvořen Deutsches Haus - německý dům, ve kterém by byly soustředěny úřadovny strany NSDAP, NSV a mateřská školka. Dále bylo zamýšleno vybudování německého úředního domu, domova pro *Hitlerjugend*, německého soudu či německé bankovní filiálky.⁴⁴⁶ Ke germanizačnímu procesu na území kolínského OLR měl posloužit i velkostatek Nové Dvory se zámkem Kačina,⁴⁴⁷ který byl ve vynucené a Eckholdtem ovlivněné dražbě prodán organizaci Hitlerjugend, jejíž vedoucí v Protektorátu Siegfried Zogellmann mínil zámek a jeho okolí využívat pro výcvik poradců v zemědělství.⁴⁴⁸ Kolínský oberlandrát zároveň aktivně vstupoval do procesu arizace v celém obvodu své působnosti, aby docílil vytvoření silné podnikatelské vrstvy z řad Němců. Ač nebyl architekt, ale právník, Eckholdt se během svého úřadování v letech 1939–1942 aktivně zapojil a sám i inicioval několik urbanistických a architektonických zásahů ve svém sídelním městě, ale i v nedalekých lázeňských Poděbradech.⁴⁴⁹ Architektura v jeho zadání měla jen potvrdit nastoupený směr germanizace a dominanci nacistického Německa nad okupovanou zemí.

Jihlavský oberlandrát Eugen Fiechtner se ve svém spravovaném obvodu snažil podporovat nejen německé soukmenovce žijící v jihlavském jazykovém ostrově, ale disponoval i nemalým počtem rozptýlených německých obyvatel. Na podporu německých komunit hodlal budovat německé domy, které měly současně sloužit jako prostory pro schůze NSDAP a jejích přidružených organizací. Tyto domy byly zřizovány ve velkém měřítku a jejich výstavbu podporoval přímo říšský protektor finančními příspěvky. Jen v jihlavském OLR se v plánu na rok 1941 počítalo se zřízením devíti německých domů v jazykovém ostrůvku a navíc ještě dvou mimo něj.⁴⁵⁰ V souvislosti s podporou rozptýleného německví se

⁴⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁴⁷ Na tento majetek Quida Thun-Hohensteina byla pro velké zadlužení uvalena nucená správa již začátkem třicátých let 20. století. Archiv České národní banky, fond Živnobanka, úvěr hr. Thun-Hohensteina, Quida 1924–1955.

⁴⁴⁸ SOA Plzeň, fond Mimořádný lidový soud v Plzni, LS 132/1948 Herbert Eckoldt.

⁴⁴⁹ NOVOTNÝ, Michal, Jaroslav Fragner a urbanismus města Kolína, in: Královehradecko, historický sborník pro poučenou veřejnost 7, 2010, Hradec Králové 2010, s. 237–263. Sídlo Eckholdtova úřadu se nacházelo v budově, v níž do března 1939 sídlila vojenská správa a která byla z Eckholdtovy iniciativy přestavěna a rozšířena v duchu neoklasicismu s prvky obvyklé u monumentálních staveb v Říši. Z podnětu téhož obelandrátů vznikl na dominantním návrší (místní název Čuba) ve směru na Prahu dům určený pro Hitlerjugend. Tentokrát, jak bylo ostatně u objektu tohoto typu obvyklé, byl zvolen rustikální styl s typickou šikmou střechou. V Kolíně byla vybudována i kolonie čtyřdomků pro německé obyvatelstvo. Blíže: HOŘEJŠ, Miloš – NĚMEC, Richard, National Socialist urban planning and social housing development. Between regulated theory and chaotic reality (v tisku).

⁴⁵⁰ NĚMEC, Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě, c. d., s. 192.

Fiechtner setkal i s těžko řešitelnou situací v případě německé osady Karlov (Libinsdorf) na Žďársku. Sám o zdejší německé komunitě původem ze Slezska obsazeného Pruskem napsal: „*Němci jsou silně zuboženi a působí biologicky zmrzačeným dojmem.*“⁴⁵¹

Olomoucký oberlandrát Marius Molsen rozvinul již v září 1939 ve svých úvahách koncept možné osídlovací politiky, která byla v hrubých rysech uskutečněna v režii pražského Osídlovacího štábu ÚŘP během roku 1942. Molsen promýšlel možnosti umístění německých přistěhovalců, přičemž zajištění bytů tehdy považoval za otázku druhého řádu. Z hlediska národnostně politického se mu jevilo jako nejdůležitější rolnictvo, které jediné prý vtiskuje zemi svůj národnostní ráz. Proto prosazoval myšlenku vytváření větších usedlostí s výměrou půdy kolem 15 ha, aby nemohly tak snadno podlehnout případným nepříznivým událostem. Chtěl odstranit problém, se kterým se setkal u vesnic olomouckého jazykového ostrova, kdy se půda mezi německými rolníky děděním zmenšila natolik, že nedokázala uživit své majitele. K zvětšování německých hospodářství mělo docházet na úkor půdy, na které vlastníci nehospodaří a pronajímají ji.⁴⁵² Velké možnosti spatřoval také v rozvoji řemesel, protože dosud musely být německé potřeby z větší části uspokojovány českými řemeslníky.⁴⁵³

Molsen zároveň varoval před přílišným optimismem v germanizační politice. Nebezpečným omylem by prý bylo se domnívat, že velkými akcemi jakéhokoliv druhu lze posunout národnostní hranice. Takovým způsobem je sice možné rychle dosáhnout viditelného, ale pouze povrchního úspěchu. Naopak trvalé výsledky v tomto směru se dostaví jediné namáhavým, drobným každodenním bojem, ve kterém půjde o každého člověka, každou pozici a kousek půdy. To dle jeho názoru platí i pro politiku na podporu němectví, kdy je nutné

⁴⁵¹ NA Praha, fond ÚŘP, k. č. 290, sign. I-lb 2020-2, fol. 3a. Ke Karlovu blíže: LOZOVIUK, Petr, „Jednou to padne samo“. K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa, in: Český lid, Etnologický časopis/Ethnological Journal 89/2, 2002, s. 105–124; TÝŽ, Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen, Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde 26, s. 276–280; NOVOTNÝ, René, Příspěvek k dějinám zaniklého německého osídlení na Pardubicku: předpoklady a východiska, Východočeský sborník historický 29, 2016, s. 79–141.

⁴⁵² „*Stává se tak, že ve vesnicích jazykového ostrova je v majetku lidí neživících se zemědělstvím plných 5 000 ha orné půdy, tj. v rukou, které neobdělávají půdu samy o sobě, ale mají ji pouze v pronájmu. [...] Dvacetileté vládnutí Čechů zhoršilo ekonomickou prosperitu rolnických ekonomik prodejem polí a postupným ničením budov, jejichž opravy byly omezeny na minimum.*“ NA Praha, fond ÚŘP, sign. I-lb 2013, Politika posilování německého živlu v OLR Olomouc – zpráva z 22. 8. 1941.

⁴⁵³ NEMĚC, P., Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě, c. d., s. 188.

„zachovat si smysl pro rozumné možnosti a reálné politické cesty“, a až budou skutečně proveditelné plány v plném rozsahu uskutečněny, může být veden z takto získaných pozic další útok.⁴⁵⁴

I budějovický oberlandrát Dr. Gerhard Ludwig promýšlel možné cesty, jak své sídelní město a přilehlý jazykový ostrov propojit s kompaktním německým osídlením na jihu a jihozápadě od Českých Budějovic. V obcích ležících mezi jazykovým ostrovem (od východu na západ) a Říšskou župou Sudety měly být zakládány německé školy, české naopak rušeny a zřizování již naplánovaných zastaveno a do klíčových českých obcí plánovaného mostu měli být dosazeni němečtí vládní komisaři. Půda, která bude prodávána Čechy v oblastech budoucího jazykového mostu u Českých Budějovicích, měla být podle Ludwiga koupena Němci. Vzhledem k tomu, že příliv německých lidí lze očekávat jen v omezeném rozsahu, považoval budějovický oberlandrát za naléhavé, aby byl selský majetek převáděn do německých rukou. Svou roli mělo sehrát i rozptýlené německé, ve kterém viděl zdroj krve pro jazykový ostrov, případně jako základnu pro budoucí expanzivní politiku.⁴⁵⁵

Značně specifickou oblastí činností OLR ve spojitosti s germanizací byla podpora archeologických výzkumů ve prospěch myšlenky původního germánského osídlení českých zemí.⁴⁵⁶ Nacisté všeobecně odvozovali své nároky na oblast Čech a Moravy z deformovaných závěrů o úloze Němců v historickém vývoji tohoto území. Přeceňovali význam německého prvku již od nejranějších období – germánské kmeny Markomanů a Kvádů zde sídlily nepřetržitě již půl tisíciletí předtím, než se sem vetřely kmeny slovanské.⁴⁵⁷

V tomto duchu byl koncem roku 1942 pověřen soupisem archeologických nálezů kolínského muzea zaměstnanec *Muzea pravěkých a raně historických dějin* z Kolína nad Rýnem – nacistický funkcionář Walter Lung, který byl ve druhé polovině roku 1943 jmenován zastupujícím říšským protektorem ředitelem muzeí jak v Kolíně nad Labem, tak i v Pardubicích, se sídlem v prvně jmenovaném městě.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ NEMĚC, P., Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě, c. d. s. 188.

⁴⁵⁵ NA Praha, ÚRP I-1b 2015,2026 zprávy o germanizaci v oberlandrátech, k. č. 289, zpráva Dr. Gerharda Ludwiga z roku 1941.

⁴⁵⁶ Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Německý archeolog Walter Lung a jeho působení v pardubickém muzeu v době protektorátu, *Východočeský sborník historický* 18, Pardubice 2010, s. 253–270.

⁴⁵⁷ NEMĚC, P., Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě, c. d., s. 185.

⁴⁵⁸ HOŘEJŠ, Miloš, Německý archeolog Walter Lung, c. d., s. 258.

Úloha OLR a jejich představitelů při plánované germanizaci českých zemí byla nezastupitelnou, zvláště v oblastech, kde mělo dojít k rozsáhlým kolonizačním akcím. I při vědomí, že pozemková a osídlovací politika v Protektorátu byla řízena z jiných míst než z lokálních center OLR, byla úloha k zajištění zázemí pro osídlovací projekty nemalá. OLR vytvořily nezbytnou infrastrukturu a opěrné body, na něž mohly plánované osídlovací projekty v jednotlivých regionech navázat a někteří úředníci přispěli i svými podněty, které byly při provádění osídlovací plánů později zohledněny.

4.5. Ministerstvo zemědělství a obnovení Pozemkového úřadu

4.5.1. Ovládnutí VIII. a IX. odboru Ministerstva zemědělství

Pozemková a kolonizační politika coby jedna z výrazných forem německého hospodářského nacionalismu uplatňovaná nacisty v prostředí českých zemí, a to jak v odtrženém pohraničí, tak v Protektorátu Čechy a Morava, byla nedílně spojena s činností rozsáhlého správního aparátu. Úspěšné ukotvení organizace SS v Rakousku a v Říšské župě Sudety vedla k tomu, že SS a její organizace zaměřily po 15. březnu 1939 svou pozornost i na nové možnosti realizace osídlovacích plánů v nově obsazeném prostoru protektorátu, kde spatřovali reálnou šanci skrze zabavený majetek Židů a nepřátel státu získat půdu pro své rolnické osídlenec.⁴⁵⁹ Zatímco v odstoupeném pohraničí se hlavními aktéry této politiky staly v důsledku začlenění území do Velkoněmecké říše celoříšsky působící instituce a jejich pobočky, v protektorátu byly za účelem realizace pozemkové a osídlovací politiky využity jak stávající autonomní správní úřady podrobené důslednému dozoru, tak došlo k vytvoření specifických orgánů.

Klíčovou úlohu pro germanizační a osídlovací politiku nacistů v protektorátu sehrálo ministerstvo zemědělství. To bylo na základě vládního nařízení z 18. září 1939 zmocněno k rozsáhlým zásahům do zemědělského sektoru a stalo se formálně nejvyšším orgánem řízeného hospodářství v protektorátním

⁴⁵⁹ KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 130.

zemědělství.⁴⁶⁰ Ministerstvo zemědělství bylo vybaveno rozsáhlými pravomocemi, leč ve své paralelní činnosti vedle *Skupiny pro výživu a zemědělství* ÚŘP bylo ve své činnosti nejen tímto úřadem kontrolováno, ale i přímo úkolováno. Vedení ministerstva zemědělství bylo v tomto smyslu loutkou v rukách okupačního orgánu, i to již v éře tzv. dvojkolejnosti, kdy se postupně vystřídal čtyři osoby.⁴⁶¹ Jako první působil na postu ministra zemědělství Protektorátu Čechy a Moravu Ladislav Feierabend a to až do 26. ledna 1940. Po něm byl do funkce ministra ve vládě Aloise Eliáše jmenován 3. února 1940 hrabě Mikuláš Bubna z Litic (1897-1954),⁴⁶² který úřad fakticky převzal a o čtyři dny později od Jaroslava Krejčího, který držel dočasně funkci ministra zemědělství po Feierabendově odchodu do anglického exilu.⁴⁶³ Vládní portfolio si Bubna udržel do ledna 1942.⁴⁶⁴ Od 3. února 1942 byl nahrazen opět Jaroslavem Krejčím (1892-1956).⁴⁶⁵ Dne 19. ledna 1942 byl do funkce ministra zemědělství a lesnictví jmenován Adolf Hrubý (1893-1951), který zastával tento post až do 19. ledna 1945.⁴⁶⁶

⁴⁶⁰ Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava 1939, s. 627-633.

⁴⁶¹ ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou Německé říše, c. d., s. 62.

⁴⁶² Eliáš chtěl jeho původ využít k tomu, aby „jako hrabě hájil u von Neuratha zájmy českého národa.“ Ve shodě s tím „Bubna intervenoval osobně u von Neuratha a u jiných německých úřadů ve prospěch zavřených českých lidí.“ JELÍNKOVÁ - HOMOLOVÁ, Dita, Mikuláš Bubna z Litic a jeho role v protektorátní politice, in: Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji: sborník k mezinárodní konferenci, Praha 2012, s. 71-89.

⁴⁶³ Ministr Feierabend a předseda Nejvyššího úřadu cenového ing. Nečas se v souvislosti se zatýkáním členů domácího odboje dostali do centra pozornosti Gestapa, a proto tudíž s Eliášovým souhlasem oba zvolili odchod do exilu. Po těchto událostech se koncem ledna 1940 musela uskutečnit rekonstrukce protektorátní vlády. GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XV. a, 1938–1945, Praha, Litomyšl 2006, s. 348. JELÍNKOVÁ - HOMOLOVÁ, D, Mikuláš Bubna, c. d., s. 75.

⁴⁶⁴ Bubna se snažil provádět národní obrannou politiku, spolupracoval s generálem Eliášem a udržoval styky s domácím odbojem. Přesto byl v květnu 1945 zatčen a řadu měsíců vězněn, posléze propuštěn, aniž byl postaven před lidový soud. V říjnu 1948 emigroval do Rakouska, kde ve Štýrském Hradci 17.8. 1954 zemřel. KUBAČÁK, Antonín, Ministerstvo zemědělství v letech 1918-1948: osudy úřadu a jeho ministrů. Praha 2005, s. 96.

⁴⁶⁵ Od 1.12. 1938 do 15.3. 1939 zastával post ministra spravedlnosti ve vládě druhé republiky, v letech 1939- 1945 byl členem protektorátních vlád, přitom od září 1941 do ledna 1942 byl úřadujícím náměstkem předsedy vlády. Od ledna 1942 do ledna 1945 vykonával funkci předsedy protektorátní vlády a v ní od května 1944 oficiálně zastupoval státního prezidenta E. Háchu. V květnu 1945 byl zatčen, obviněn z kolaborace s německými okupanty, o rok později odsouzen Národním soudem k 25 letům žaláře. Jaroslav Krejčí zemřel ve vězení v Praze 18.5. 1956. Tamtéž, s. 98.

⁴⁶⁶ Zpočátku se okupanti, dokonce i samotný R. Heydrich, pochvalně vyjadřovali o jeho činnosti. V zájmu objektivity třeba dodat, že se Hrubý pod pláštěm vnější loajality vůči Němcům snažil bránit zájmy rolnictva a českého venkova, jak tomu napovídají některé jeho dílčí aktivity. Ve skutečnosti ovšem zájmy českého zemědělství nemohl ubránit a svým působením v různých protektorátních funkcích se dostával stále více do vazalského područí okupantů. V březnu 1943 dostal od K. H. Franka „poslední výstrahu“, když si dovolil vyslovit námitky vůči německé osídlovací akci na Českobudějovicku. Frank řekl, že nespokojenost nebude řešena demisí a dodal:

Bezprostředně po okupaci se pozornost nacistů zaměřila na činnost VI. - IX. odboru protektorátního ministerstva zemědělství a lesnictví, mající ve své kompetenci lesní a dřevařské hospodářství (VI. odbor), správu státních statků (VII. odbor), správu státních lesů a statků (VIII. odbor), a zejména agendu bývalého státního pozemkového úřadu, zrušeného 25. dubna 1935 (IX. odbor).

Na odbory VI. až IX. protektorátního ministerstva zemědělství byla již 16. března 1939 podniknuta razie zvláštního komanda SD a gestapa. Himmler pověřil se souhlasem Hitlera a von Neuratha gestapo aby prozkoumalo a vyhodnotilo materiály uvedených odborů.⁴⁶⁷ Příslušníci těchto jednotek byli ale následně opět odvoláni.⁴⁶⁸

Nečinné nebylo ani Darrého RMEL, jehož vedoucí oddělení VIII. K. Kummer, zodpovědný za sídelní politiku, poslal urychleně 16. března 1939 do Prahy prokuristu *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft* Hanse Iversena,⁴⁶⁹ aby se na pozemkovém úřadě postaral o „řádné převzetí a další vedení zemědělských podniků na náležitě odborné výši.“⁴⁷⁰

Ovládnutí dotčených odborů ministerstva zemědělství bylo pro oblast protektorátu klíčové, i čelní představitelé SS přirozeně v nich viděli základ československé pozemkové reformy 20. a 30. let a přejímali tvrzení, že dělení bylo provedené v neprospěch německé menšiny. Ostří se nyní mělo otočit ve prospěch posílení německého osídlení. Obnovený úřad měl tak nacistům posloužit stejným způsobem, jakým podle jejich mínění o několik let dříve posloužil české

„Útěk ze zodpovědnosti nepřichází v úvahu, kdo jednou s Němci šel, nemůže jít zpátky.“ Také později ho pranýřoval, připomínal mu osud generála Eliáše a poznamenal, že „se Hrubý mýlí, myslí-li, že je rok 1918 a že nás může takovými švejkovinami oklamat.“ Začátkem května 1945 byl Hrubý nacisty internován, po osvobození zatčen československými orgány a obviněn z kolaborace. U Národního soudu byla předložena řada svědectví, která potvrzovala Hrubého pomoc a intervence při zatčení vlastenců. V procesu s protektorátní vládou byl odsouzen k doživotnímu vězení. Hrubý zemřel ve vězení 9.6. 1951. Tamtéž, s. 100.

⁴⁶⁷ KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 314.

⁴⁶⁸ Ministr Feierabend ve svých vzpomínkách uvádí: „Už třetího dne německé vlády v Čechách a na Moravě převzali dvě oddělení českého ministerstva zemědělství, tedy oddělení Státních lesů a statků a Pozemkový úřad, němečtí komisařští vedoucí.“. FEIERABEND, Ladislav, Ve vládě protektorátu, New York 1962, s. 15; BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., c. d., s. 198. Mělo se tak stát bez vědomí von Neuratha pod záminkou údajných „služebních pochybení vedoucích úředníků na českém pozemkovém úřadu.“ BArch R 43/IL s. 31, dopis K. H. Franka rolnickému vůdci ŘŽS Raschkovi ze 17. 5 1938. NA Praha, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu (dále jen PÚČM), k. č.. 7, inv. č. 9, sign. 011-21, informace pro pana ministra (nedatovaná).

⁴⁶⁹ KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 316.

⁴⁷⁰ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 140

straně při „likvidaci německého majetku“.⁴⁷¹ Měl být prostředkem k postupnému převádění veškerého půdního fondu v protektorátu do „německých rukou“, což německá okupační správa pokládala za základní předpoklad vítězství „německého národního boje“ v duchu hesla „krev a půda“ (Blut und Boden).⁴⁷²

Obergruppenführer SS Günther Pancke (1899-1973), šéf RuSHA,⁴⁷³ v dopise z 31. března 1939 adresovaném Heydrichovi navrhoval, aby byl bývalý československý pozemkový úřad se všemi příslušejícími podklady předán do německých rukou. Jeho vedení by mělo převzít RuSHA a nikoli RMEL a započít s budováním opěrných statků (Wehrhöfe) k upevnění německého selského stavu.⁴⁷⁴ Pancke v tomtéž dopise oznámil Heydrichovi, že Einsatzgruppen RuSHA v uplynulých dnech, po předchozím pečlivém naplánování a za bezprostřední podpory Sicherheitspolizei a SD náhle převzaly všechny litevské a židovské zemědělské podniky v okrese Memel. Užitečné by bylo podle Panckeho názoru dosáhnout podobného stavu i v protektorátu.⁴⁷⁵

Předběžná zpráva Osídlovacího úřadu při RuSHA, jejímž autorem byl šéf tohoto úřadu Curt von Gottberg, hovoří i o uskutečněném přesídlení ve Východní marce a v Říšské župě Sudety, kdy ke dni 11. května 1939 uvádí následující přehled: V Ostmarce bylo 800 rodin přesídleno z důvodu vzniku čtyř vojenských cvičišť o souhrnné rozloze 14 000 ha. Náhradní obydlí a půda jim byla poskytnuta z dříve židovského majetku. V Říšské župě Sudety bylo do správy RuSHA svěřeno 630 hospodářských subjektů o celkové ploše 55 000 hektarů, které nebyly jejich majiteli řádně spravovány, či byly zabaveny původním židovským či českým majitelům.⁴⁷⁶

I přes evidentní interest RMEL i SS o výše uvedené odbory nebo spíše v důsledku existence dvou protichůdných zájemců o kontrolu těchto odborů, byly

⁴⁷¹ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 198; KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 130.

⁴⁷² JANČÍK, D. – KUBŮ, E. – KUKLÍK, J. ml., Arizace a restituce židovského majetku, c. d., s. 31.

⁴⁷³ Günther Pancke vykonával funkci šéfa RuSHA po odchodu Walthera Darrého od června roku 1938 do června roku 1940. Později působil jako vyšší velitel SS v Brunšviku, následně v Dánsku. SS-Obergruppenführer Günther Pancke Dostupný z [www: <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=65875>](http://www.forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=65875)

⁴⁷⁴ KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 130.

⁴⁷⁵ BArch, NS 2/141, dopis Panckeho Heydrichovi z 31.3.1939, s. 61-63; KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 130. Do Prahy byl jako jeden z důstojníků RuSHA vyslán Obersturmbannführer Theodor Henschel, vedoucí hlavního oddělení sekce RuSHA pro osídlování aby zde vytvořil styčný orgán tohoto úřadu. Barch Berlin, NS 2/141, s. 25-47.

⁴⁷⁶ Barch Berlin, NS 2/88. Bl. 167-172. Denkschrift über Siedlungsaufgaben in der Ostmark und im Sudetenland. Abschrift vom 11.5.1939, gez. Rücker-Emden. Heinemann, s. 130.

znovu policejně obsazeny až v polovině dubna 1939. Pro účely dohledu nad obsazenými odbory ministerstva zemědělství došlo k vytvoření tzv. Státně policejní operační skupina B. A." (Staatspolizeiliche Einsatzgruppe B. A.") a současně při nich byla zřízena spojovací centrála (Verbindungsstelle) berlínské RuSHA.⁴⁷⁷ Jako styčný důstojník byl do Prahy vyslán Obersturmbannführer SS Theodor Henschel, vedoucí hlavního oddělení sekce RuSHA pro osídlování.⁴⁷⁸

Spory mezi RMEL a SS pokračovaly i nadále. Státně policejní operační skupina B. A. už 11. května 1939 plánovala, že pozatýká čelné úředníky inkriminovaných odborů ministerstva zemědělství, proti čemuž se rázně o den později postavil von Neurath, s tím, že si vyhrazuje všechna rozhodnutí ve věci pozemkové politiky v protektorátu. Z tohoto důvodu koncepčním vedením těchto záležitostí pověřil skupinu *Ernährung und Landwirtschaft* ÚŘP.⁴⁷⁹

To však nezabránilo tomu, aby byly o tři dny později odbory VI. až IX. protektorátního ministerstva zemědělství z příkazu SS obsazeny komandem skládajícím se ze zástupců státní policie, SD a RuSHA. Státní policii zastupoval Standartenführer SS Dr. Otto Rasch,⁴⁸⁰ SD Obersturmbannführer SS Erich

⁴⁷⁷ KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 315

⁴⁷⁸ Barch, NS 2/141, s. 25-47. Spojovací centrála byla předchůdkyní pozdějšího detašovaného pracoviště -(Außenstelle) RuSHA.

⁴⁷⁹ Proti jeho zástupci vedoucího této skupiny referentu RMEL Dr. Heinrichu Steigerovi vznesl referent SS pro rasovou a osídlovací práci Theodor Henschel výhradu, že Steiger 17. března navrhoval, aby „za účelem usídlování českých navrátilců v Protektorátu byla zřízena česká osídlovací společnost“. Steiger prý 25. dubna navíc prohlásil, „že nápravu škod způsobených pozemkovou reformou německému živlu nepovažuje za vhodnou“. BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 141; Barch Berlin, NS 2/141., s. 19. Cirkulář von Neuratha z 12.5. 1939.

⁴⁸⁰ Dr. Dr. Otto Rasch (1891-1948) vystudoval filozofii, práva, politické vědy a obdržel dva doktoráty z práv a politické ekonomie. Působil jako právník a v roce 1931 vstoupil do NSDAP a v roce 1933 do SS. Od roku 1936 pracoval pro SD, Stapo, od června 1938 sel Rasch podílel na různých akcích RSHA a následující rok byl přidělen k veliteli bezpečnostní policie do Prahy. Po odchodu z Prahy působil jako vysoce postavený příslušník SS na obsazeném východním území, který velel do října 1941Einsatzgruppe C (severní a střední Ukrajina) a spolupodílel se na masových vraždách Jako velící důstojník byl pachatelem holokaustu a masovým vrahem. Rasch byl obžalován v roce 1948 v Norimberku v procesu s příslušníky Einsatzgruppen, ale o něco později zde i zemřel. Srov. KAŇÁK, Petr - KRČMÁŘ, Dalibor - VAJSKEBR, Jan, S jasným cílem a plnou silou: nasazení německých policejních složek při rozbití Československa 1938-1939, Terezín, 2014.

Ehrlinger a RuSHA SS-Obersturmbannführer Theodor Henschel.⁴⁸¹ Dohromady vytvořili tzv. Einsatzgruppe Bodenamt.⁴⁸²

V květnu 1939 byla uvalena komisařská správa na výše zmíněné odbory.⁴⁸³ Von Neurath zohlednil změněné okolnosti a do čela IX. odboru (již tehdy neoficiálně nazývaného Bodenamt či Pozemkový úřad) jako komisařského vedoucího jmenoval na návrh K. H. Franka Oberführera SS Curta von Gottberga (1896-1945),⁴⁸⁴ v té době vykonávající i funkci šéfa *Siedlungsamtschef* RuSHA- a současně působící jako předseda *Gemeinnützige Wohnungs- und Heimstätten G.m.b.H.*⁴⁸⁵ Jeho zástupcem se stal Dr. Horst Bartholomeyczik, rovněž příslušník SS a člen RuSHA. Začátkem června bylo von Gottbergovi svěřeno komisařské vedení VIII. sekce ministerstva zemědělství, do jehož kompetence patřilo generální ředitelství Státních lesů a statků.⁴⁸⁶ Vedením tohoto odboru byl pověřen von Gottbergův zástupce Bartholomeyczik.⁴⁸⁷ Tímto krokem byly odbory prakticky vyňaty z pravomoci protektorátních úřadů a podřízeny protektorovi,

⁴⁸¹ Theodor Henschel byl vůdce jihozápadní oblasti RuSHA a vedoucí sídelního úřadu (Siedlungsamtes) povolán o měsíc před akcí do Prahy, aby zde založil styčnou kancelář RuSHA v Praze, předchůdkyni pozdější zahraniční kanceláře RuSHA v Praze (v sídle SD v pražském hotelu Wilson. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut c. d., s. 131.

⁴⁸² Úzká spolupráce mezi SD, RuSHA a státní policií v přijímání odborů ministerstva zemědělství nebyla náhodnou, ale detailně plánovanou akcí šéfa SD Reinharda Heydricha a RuSHA šéfa Günthera Pancke. Tento model byl evidentně koordinovaným jednáním obou útvarů a připojením oblasti Memelu, která byla dříve součástí Litvy. Tam už byl v posledních dnech měsíce března 1939 zástupci bezpečnostní policie a SD spolu s RuSHA a na základě přípravných prací provedli zajištění litevskými a židovských farem v okolí Memelu. Tento postup chtěla SS přenést i do Protektorátu Čechy a Morava. Z tohoto důvodu byla nezbytná kontrola pražského sídla. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 131-132.

⁴⁸³ V VII. odboru se komisařem stal Hauptsturmführer SS Kurt Schmidt-Klewenov (člen SS a SD). Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945 (dále jen PÚ), k. č., 5.

⁴⁸⁴ Curt von Gottberg (1896–1945) byl v roce 1939 vedoucím v Hlavním rasovém a osídlovacím úřadu SS (Rasse- und Siedlungshauptamt SS), od června 1942 velel policejním složkám a SS v Bělorusku do června 1944, od září 1943 byl v Bělorusku pověřen též vykonáváním činnosti generálního komisaře, tj. vedením civilní a vojenské správy. V těchto funkcích se dopustil válečných zločinů. Po zajetí anglo-americkými spojeneckými úřady spáchal sebevraždu. DUFÉK, Pavel, Proměny vlastnických poměrů velkostatků na Slánsku za druhé světové války, in: Válka v nás, my ve válce, Slaný a Slánsko ve XX. století: sborník z historické konference Slaný - Otruby 2016, s. 93.

⁴⁸⁵ KOEHL, R., L., The Black Corps, c. d., s. 120-121.

⁴⁸⁶ NA, fond ÚRP, sign. 114-5/28, k. č. 21, nařízení o příslušnosti v oblasti hospodaření s dřevem a v lesích; BRANDES, D., Češi pod německým protektorátem, s. 143, 198-199; ŠTOLLEOVÁ, B.: Pod kuratelou Německé říše, c. d., s. 74.

⁴⁸⁷ Generálního ředitelství státních lesů a nemovitostí, které spravovalo různé zemědělské, lesnické, průmyslovými a obchodními podniky. Společnost Cupod, sloužící k prodeji dřeva, byla likvidována na konci roku 1939 a začátkem roku 1940 a její úkoly byly převedeny na generální ředitelství. Navíc byly pod správou VIII. odboru tři továrny na výrobu cukru, sedm pivovarů, několik cihel a pět lomů. Vedoucí oddělení VIII, náměstek von Gottberga Bartholomeyczik, se velmi snažil zvýšit produkci piva, což se nepochybně neshodovalo s Himmlerovými představami o úkolech ekonomiky SS. KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 322.

případně říšským orgánům. Administrativní cestou v té době došlo na zmíněných odborech k personálním změnám, k dosazení německých úředníků na klíčová vedoucí místa a k následnému ovládnutí úřadem říšského protektora.⁴⁸⁸ Změny se dotkly i vedoucích pěti skupin XI. odboru⁴⁸⁹ a obvodových úřadoven (Distriktstellen).⁴⁹⁰ Vládním nařízením ze srpna 1939 byly z kompetence ministerstva zemědělství protektorátní vlády vyjmuty odbory I. D, III. A, VI., VII. A, VIII. a IX. a sloučeny do samostatného úřadu s označením *Bodenamt*.⁴⁹¹

Jmenování von Gottberga a jeho působení vyvolalo kompetenční i osobní spory. Bez odezvy se to nesetkalo u tehdejší protektorátního ministra zemědělství Ladislava Feierabenda, který si na von Gottbergovo dosazení do odborů svého ministerstva stěžoval přímo u ministra Darrého.⁴⁹² U K. H. Franka si proti převádění majetku státních lesů a statků pozemkovému úřadu stěžoval 3. srpna 1939 ministerský předseda Alois Eliáš.⁴⁹³ Proti von Gottbergově jmenování se následně postavil říšský ministr RMEL Walther Darré, který v tomto kroku spatřoval, nikoliv bezdůvodně, posilování moci SS na úkor jeho vlastního rezortu. Rázu osobního nabyl spor hlavně v souvislosti s rozdílnými pohledy von Neuratha a Franka. Zatímco von Neurath chtěl vést a realizovat osídlovací politiku prostřednictvím skupiny *Ernährung und Landwirtschaft* při svém úřadu, K. H. Frank prosazoval zájmy RuSHA. Spor mezi oběma stranami se vedl o to, zda má odnětí půdy dosavadním vlastníkům proběhnout v protektorátě v podstatě naráz (v řádu několika málo roků) nebo pomaleji a postupně. K zastáncům urychlené změny vlastnických poměrů patřili činitelé napojení na SS a jejich organizace, tj. právě von Gottberg a K. H. Frank a samozřejmě další osoby, zatímco říšský ministr zemědělství Walther Darré a protektor Konstantin von Neurath a lidé v

⁴⁸⁸ NA, fond ÚŘP, sign. 114-5/27, k. č. 21, Darré Neurathovi 14. června 1939.

⁴⁸⁹ Vedoucím ústřední kanceláře se stal Schuhmacher, vedoucím první skupiny Baumann, druhé Dr. Fischer, třetí Dr. Männel (následně Dr. Bertram), čtvrtého Feldman a pátého (archiv) Dr. Borchardt. Celkem měl IX. odbor 30 zaměstnanců. NA Praha fond PÚ, k. č. 5.

⁴⁹⁰ V roce 1942 jimi byli - v Praze Wolfgang von Bittner, v Českých Budějovicích Böttcher, v Hradci Králové Dr. Taurat, v Plzni Dr. Wörsing, v Brně Kalkhof, v Olomouci Höger, a v Jihlavě Dr. Erwin Moll. Obvodová úřadovna v Mělníce byla zřízena až 15. února 1943 a jejími německými úředníky byli Fitz, Menze a Sprongl. Obvodovým úřadovnám ještě podléhaly tzv. přidělové komisariáty Zuteilungskommissariat, v případě pražské obvodové úřadovny to byl Kolín a Mělník. Praha a Tábor. Tamtéž.

⁴⁹¹ NA Praha, fond ÚŘP, AMV 114 sign. 114-5/27, vládní nařízení ze srpna 1939.

⁴⁹² NA Praha, fond 114-527, s. 20-24.

⁴⁹³ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 143

jim podřízených úřadech se stavěli proti posilování vlivu SS v protektorátě a prosazovali pomalejší a postupný přechod vlastnictví půdy do rukou Němců.⁴⁹⁴

Za von Neurathovým postojem byly zřejmě i obavy z účelově vydaných právních norem, které ve výsledku měly umožnit přesuny velkých výměr půdy v protektorátu z vlastnictví statisíců dosavadních majitelů do vlastnictví obdobného počtu Němců. Realizace této akce by pravděpodobně narazila na masový pasivní, a možná i aktivní odpor, který by bylo obtížné pomocí nacistických úředních a bezpečnostních složek zvládat. Především by však tím byla takřka jistě silně narušena zemědělská výroba jako celek a následně zásobování nezemědělského obyvatelstva, což by se zajisté projevilo poklesem objemu průmyslové výroby a navíc by to mohlo rovněž vyvolat velké protesty, ba dále posílit odpor vůči okupantům.⁴⁹⁵

Zájmy SS prosazoval von Gottberg po dobu svého krátkého účinkování velmi svědomitě, neboť zabral do prosince 1939 kolem 256 000 hektarů země pro SS a jejich osidlovací účely, a navíc zajistil pozemkovému úřadu přístup k 145 000 ha státních lesů.⁴⁹⁶ S jeho nástupem došlo v IX. odboru k rozsáhlému propouštění a zatýkání českých zaměstnanců, na jejichž místa nastoupili příslušníci SS, SD a pracovníci RuSHA. Rovněž vypracoval návrhy pro novou organizaci, kde byly upraveny kompetence úřadů ve prospěch nacistů. Změny narazily na odpor říšského protektora von Neuratha podporovaného RMEL a Waltherem Darrém. Von Gottberg se tak musel spokojit s existujícími kompetencemi a finančními prostředky, což pro něj bylo v Praze stále obtížnější.⁴⁹⁷ Financování jemu svěřených odborů bylo zajištěno ze strany protektorátní vlády v kombinaci s prostředky z fondů SS, které se ovšem ukázaly být nedostatečnými. Von Gottberg se navíc pokoušel proplácet i ty věci, které

⁴⁹⁴ ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou Německé říše, c. d., s. 76.

⁴⁹⁵ DUFEK, Pavel, Proměny vlastnických poměrů velkostatků, c. d., s. 94. Ke konfliktu mezi RuSHA a ministerstvem výživy blíže: HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 146-151.

⁴⁹⁶ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 139.

⁴⁹⁷ KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 315-316. Kritiky se von Gottbergovi dostávalo i z RuSHA pro nekompetentnost v personálních otázkách. V úřadě měl zaměstnávat lidi, kteří již byli z jiných míst pro zjištěnou vyhození. Tamtéž, s. 324. Některé zprávy nasvědčují i tomu, že se dopouštěl četných neopatrných výroků. KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J., Anatomie okupační politiky, c. d., dok. 10, s. xxx

přímo nespádaly do povinností jeho úřadu. Celková částka výdajů pro tyto účely činila zhruba 3,4 milionu RM.⁴⁹⁸

Dne 7. října 1939 se Neurath sešel v Berlíně s Hitlerem a o výsledku schůzky informoval 9. října v pěti bodech Gottbergova zástupce Bartholomeyczika:

- 1.) Plán komplexního přesídlení Čechů je kvůli praktické neproveditelnosti mimo hru.
- 2.) Zabavování a uvalování nucených správ na církevní nemovitost musí být z důvodů zahraničně politických zastaveno, pokud bylo již provedeno nebo nařízeno, musí být zrušeno.
- 3.) Pokud došlo v pro potřeby dálnice nebo kanálu Labe-Dunaj k vyvlastnění majetku místních Němců (Volksdeutsche) musí být usazeni zpět v protektorátu. Za tímto účelem je třeba využívat především pozemky neárijských vlastníků a pouze tehdy, pokud neexistuje žádný jiný vhodný pozemek, mohou být využívány pozemky českých vlastníků.
- 4.) Vyvlastňování pozemkového vlastnictví pro účely zřízení vojenských výcvikových prostorů je třeba pozastavit, dokud nebude objasněna otázka, zda mají být takovéto prostory v protektorátě vytvořeny.
- 5.) Uvalování dalších nucených správ na majetky neárijských vlastníků je třeba se vyhnout, pokud není doloženo velmi špatné hospodaření s půdou.⁴⁹⁹

Již před berlínskou schůzkou byl říšskému protektorovi odeslán dopis olomouckého arcibiskupa Leopolda Prečana, kde se dotazuje na důvody uvalení vnucené správy na arcibiskupské statky.⁵⁰⁰ Odpověď von Neuratha odešla záhy,

⁴⁹⁸ Za účelem osvětlení finančního zmatku a ochrany před jakoukoli kritikou nařídil počátkem září 1939 založit finanční oddělení pod vedením říšského revizora NSDAP SS Sturmbannführera Baumanna. Účetní řadu pro správu a hospodářství však zjistili, že finanční prostředky byly převzaty z kompenzačního fondu Bodenamt. Tamtéž, s. 327-328.

⁴⁹⁹ NA Praha, fond ÚŘP-AMV 114 sign. 114-5/27. Opis zápisu jednání Neuratha s Bartholomeyczikem z 9.10. 1939.

⁵⁰⁰ Arcibiskup se ohrazuje proto užití § 87 nařízení vlády ze dne 21. března 1939: „Je dobře známo, že zboží arcidiecéze Olomouci jsou spravovány obdivuhodně a 90% svých výrobků vyváží do Říše. Všechny zákony, vyhlášky a nařízení protektorátní vlády [...] jsou bezpodmínečně dodržovány a plněny. Proto ani za stávajících okolností nemusí být v zájmu státu zabavit majetek olomouckého arcibiskupství. O to méně, jelikož tyto výrobky jsou v každém případě předmětem trvalého státního dozoru, konkrétně Zemského úřadu v Brně a Ministerstva kultury a školství v Praze.“ NA Praha, fond ÚŘP-AMV 114, sign. 114-5/27, dopis olomouckého arcibiskupa Leopolda Prečana z 6.10. 1939.

9. října informuje arcibiskupa, že vnucené správy na arcibiskupské statky byly odvolány.

Situaci von Gottbergovi nezlepšil ani další Hitlerův výrok, v němž se na konci října 1939 výslovně vyjádřil ve věci osídlování německými soukmenovci v protektorátu. Uvedl zde, že by se v otázce kolonizace v protektorátě měly nadále dít jen přípravné práce a od realizace mělo být zatím ustoupeno. Dále vůdce uvedl, že vyhláška na posílení německé národnosti (*Erlass zur Festigung deutschen Volkstums*) ze dne 7. října 1939 se nevztahuje na území Protektorátu Čechy a Morava.⁵⁰¹ I přes výše uvedené Himmler povzbudil vůdce RuSHA Panckeho, aby pokračoval v pozemkové politice a nevěnoval příliš mnoho pozornosti formální autonomii protektorátní vlády.⁵⁰² Říšskému protektorovi se nakonec podařilo zvrátit pro něj a jeho politiku personálně nepříznivou situaci na nacisty ovládaných odborech a na krátkou dobu promluvil do obsazení komisařského vedoucího.⁵⁰³ Situaci mu ulehčil i fakt, že setrvání von Gottberga v úřadu bylo neúnosné i pro jeho představené. Zatímco byl von Gottberg v Praze, ujmul se vedení osídlovací odboru RuSHA svobodný pán von Holzschuher a von Gottbergovy dny v pražském úřadu byly sečteny. Jeho panovačnost, chyby v personální politice, fiskální žonglérství a v neposlední řadě četné neopatrné prohlášení mu velmi poškodilo pověst a vytvořilo mu mnoho nepřátel. Dne 13. listopadu se u něj ohlásili Pancke a vedoucí kmenového úřadu RuSHA Hofmann a bylo donucen k rezignaci nejen z komisařského místa, ale i z dalších vedoucích pozic ve všech společnostech a sdruženích, jako důvod bylo uvedeno závažné onemocnění srdce.⁵⁰⁴ Von Gottberga měl ve vedení úřadu v Praze zastupovat Bartholomeyczik.

Dne 9. prosince von Neurath využil setkání s Hitlerem, aby ho upozornil na to, jak vedoucí Bodenamt připravil vyvlastnění českého státního majetku a další půdy. Později byl o tomto jednání informován von Neurathem státní sekretář

⁵⁰¹ BArchB, NS 2-60, Bl. 110. říšský ministr a šéf kanceláře říšského kancléře z 24. 10. 1939. KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 329.

⁵⁰² Doslova prohlásil, že Češi mají jako doposud dávat peníze, ale do věci směřování pozemkového úřadu nemají co mluvit. KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 329.

⁵⁰³ Podpory se mu dostalo zejména od Walthera Darrého, který se proti osobě von Gottberga velmi ostře vymezoval. Je znám zápis z porady Darrého s Panckem ze 17. 5. 1939, kde Darré pronesl, že si na Gottberga jednoho dne posvítí. MÜLLER, R.-D., *Hitlers Ostkrieg*, c. d., zápis z 19. 5. 1939, dokument č. 1., s. 116.

⁵⁰⁴ O tom, že byl k odstoupení donucen, měl pomlčet, pod hrozbou postihu a to včetně koncentračního tábora. KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 329-330.

Dr. Wilhelm Stuckart z Ministerstva vnitra; Hitler tak měl souhlasit s von Neurathovým pohledem na osídlovací politiku, germanizace českých zemí podle něho nemůže pokračovat, dokud aktivně probíhá osídlovací proces ve východních župách a nedostává se dostatečného počtu přesídlenců. Dosavadní aktivity komisařského vedení musí být zastaveny, protože je podle Hitlera nepřípustné nechat půdu ležet ladem.⁵⁰⁵

Oficiálně byl Von Gottberg říšským protektorem odvolán z funkce koncem roku 1939 a na jeho místo byl jmenován vedoucí skupiny *Ernährung und Landwirtschaft* – výživy a zemědělství při ÚŘP Theodor Gross, který si podržel i původní funkci.⁵⁰⁶ Odvolání nebylo konzultováno s K. H. Frankem a i Himmler se to dozvěděl až po té.⁵⁰⁷ Frankův nesouhlas byl podložen argumentem, že není možné slučovat v jedné ruce vedení *Ernährung und Landwirtschaft* s komisařským vedením odboru ministerstva zemědělství.⁵⁰⁸ Frank proto žádal, aby byl alespoň odložen výkon funkce komisaře Grosse, dokud se tato záležitost neprojedná mezi říšským protektorem a říšským vůdcem SS Himmlerem.⁵⁰⁹ Grossův vliv na IX. odbor tak zůstal zpočátku omezený, takže VIII. odbor v praxi vedl v SS Hauptsturmführer Schmidt-Klewenov, Grossovým zástupcem zůstal Bartholomeyczik.⁵¹⁰ Komisařským vedoucím VI. odboru zůstal

⁵⁰⁵ Dopis von Neuratha Stuckartovi, z 11.12. 1939, přetištěno in: KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J., *Anatomie okupační politiky*, c. d., dokument č. 1, s. 74, dokument č. 12, s. 72-74.

⁵⁰⁶ NA Praha, fond ÚŘP-AMV 114, k. č., 3, sign. 114-2-26 a NA, fond ÚŘP, sign. I-Id 6025, k. č. 307, rozdělení oddělení.

⁵⁰⁷ 18. 12 1939 Adresoval Frank rázný protestní dopis Himmlerovi v němž uváděl: „Toto opatření vydává pozemkovou politiku v Protektorátu definitivně na pospas byrokracii a odnímá ji vlivu SS. Gross neposkytuje záruku toho, že se nechá přesvědčit o nezbytných postupech, které musí SS ve zmíněném případě zastávat. Já ale mohu vznést proti opatření námitku, jenom když budu vědět, že s tím souhlasíte. BArch NS 2-19, Frankův dálnopis Himmlerovi z 18.12 1939, s. 34n; citováno dle KÜPPER, René, Karl Hermann Frank (1898-1946): politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty., Praha 2012, s. 108. Himmler vzkázal Frankovi prostřednictvím Heydricha dálnopisem z 19.12 1939, že sdílí jeho názor Tamtéž, s. 108.

⁵⁰⁸ Frankovi zprostředkoval názory R. Heydricha Obersturmbannführer Horst Böhme. NA Praha, fond ÚŘP-AMV 114, k. č. 3, 114-5-27, dopis z Berlína z 20.12. 1939 .

⁵⁰⁹ Tamtéž. Podle historika René Küppera v tomto případě Frank jednoznačně zastupoval zájmy Himmlera a ne říšského protektora. Jak vyplývá z jeho dopisu ze 17. července 1941 SS-Gruppenführerovi Hofmannovi zástupci šéfa RuSHA, setrval na své pozici: „Můj plán vypadá i nadále tak, že by bylo dobré obnovit pozemkový úřad jako úřadovnu podléhající vlivu SS. Jako předstupeň tohoto vývoje bych prozatím rád zapojil do pozemkového úřadu vhodného vůdce SS (...) jako zástupce státního komisaře Grosse. Tímto způsobem by bylo možné po Grossově odchodu převést vedení pozemkového úřadu na jeho zástupce. RA NS 2-140,7n. Frankův dopis Hofmannovi ze 17. července 1941, citováno dle KÜPPER, R., Karl Hermann Frank, c. d., s. 108.

⁵¹⁰ Bartholomeyczik, který byl teprve v říjnu 1939 přijat do SS, nebyl schopen zvládnout síť osobních a organizačních vztahů, které si von Gottberg přizpůsobil k obrazu svému. V mezidobí před nástupem Grosse si na nekompetentnost Bartholomeyczika stěžoval zástupce *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft* v Praze Iversen. Poukazoval na nepříjemnou pracovní atmosféru, na nedostatek odborných znalostí stávajícího vedení a na směřování odnikud nikam. BArch, NS 2-

Landsforstmeister Stalman, který odmítal být podřízen Grossovi a se stížností na nového vedoucího se obrátil na Reichsforstamt.⁵¹¹ Výsledkem bylo, že Skupina lesy byla vyjmuta z VIII. odboru a dostala se tak pod přímou kontrolu Göringova Reichsforstamt.⁵¹² Nakonec se Gross odhodlal k odvolání Bartholomeyczika. Stejně jako pro něj nebylo v nově vedeném úřadu místo ani pro řadu dalších von Gottbergových lidí, které Gross jednoho po druhém sesazoval z jejich pozic. Klíčové bylo pro toto období vedle změny organizační struktury převedení financí z odborů do ÚŘP.

4.5.2. Obnovení Pozemkového úřadu a jeho činnost od nástupu Heydricha do konce okupace

S Grossovým jmenováním se ovšem K. H. Frank a RuSHA SS nesmířili. Byl sice učiněn pokus, jak ho přitáhnou na svou stranu – Gross byl přijat do SS jako Standartenführer SS, ale očekávání SS naplněno nebylo.⁵¹³ V rámci hájení zájmů osidlovacích plánů SS zaslal Frank 2. července 1940 komisařskému vedoucímu Grossovi směrnice týkající se přezkoumání způsobilosti pozemkovým úřadem spravovaných zemědělských objektů určených: „*a) k osídlení, b) k prodeji nebo pronájmu jako hospodářská jednotka jednotlivým zájemcům.*“ K prvnímu bodu pak uvedl: „*Z hlediska pozemkové politiky se hodí k obsazení především takové podniky, které se mohou spolehnout na již usazené Němce. Jsou to tedy takové podniky, které se nacházejí buď v blízkosti říšských hranic, nebo v jazykových ostrovech, resp. podniky, jimž je v národně-politickém plánování určena role spojovacích mostů k již existujícím nebo plánovaným německy osídleným prostorům.*“⁵¹⁴

139, Bl. 35, dopis Iversena Bartholomeyczikovi z 18. a 19. 12. 1939, citováno dle KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 332. I Pancke začátkem roku 1940 uznal, že Bartholomeyczik není tím vhodným člověkem do čela úřadu, akceptoval nového vedoucího Grosse a doufal v možnou spolupráci s ním i v možnost přetáhnout ho na stranu SS. BArchB, NS 2-140, Bl. 232 ad., dopis Panckeho Heydrichovi z 13.1.1940, citováno dle KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 332.

⁵¹¹ NA Praha, AMV 114, k. č. 3, 114-5-27, rozhovor s Grosse z 9.1. 1940.

⁵¹² Ztracen byl tak von Gottbergův koncept využití lesů k financování kolonizace. BArchB, NS 2-140, Bl. 232 ff, dopis Panckeho Heydrichovi z 13.1.1940, citováno dle KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 332

⁵¹³ NA Praha, AMV 114, k. č. 3, 114-5-27, rozhovor s Grosse z 9.1. 1940.

⁵¹⁴ Cit. dle: KÁRNÝ, M. – MILOTOVÁ, J. (edd.), *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa*, c. d., Frankovy směrnice z 2. července 1940, dok. č. 69, s. 162-165.

Ještě tentýž měsíc zaslal Frank říšskému vůdci SS rozsáhlé memorandum plné kritiky Grossova vedení úřadu s návrhy možných řešení situace.⁵¹⁵ Nakonec se ale na podzim roku 1940 jak K. H. Frank, tak i Brigadeführer SS Otto Hofmann z RuSHA vyslovili pro Grossovo odvolání.⁵¹⁶ K tomu však nedošlo a pro kruhy okolo SS nevýhodná pozice měla nakonec delšího trvání. Ke změně došlo až po odvolání Konstantina von Neuratha a příchodu jeho zástupce Reinharda Heydricha do Prahy. I tak se však mezi lety 1939 až 1941 mohli stoupenci bezohledné a rychlé germanizace půdy spolehnout na to, že pokud se jim podaří v nějakém jednotlivém případě doložit, že zabavení majetku osoby nepřátelské nacistickému režimu je z jeho hlediska žádoucí, tj. nutné, budou jej moci provést.⁵¹⁷

Když Reinhard Heydrich v září roku 1941 převzal post zastupujícího říšského protektora v Praze, vytyčil jako hlavní úkol nacisty ovládaných odborů ministerstva zemědělství cíle osídlovací. Mělo dojít k rozrušení jednotného etnického celku českého národa násilným vytvořením německých jazykových ostrovů v nejhustěji zalidněných částech protektorátu, což by mělo za následek zlomení odporu českého obyvatelstva. Heydrich na adresu dosavadního komisařského vedoucího *Bodeanamt* Grosse uvedl, že statky pod vnucenou správou sice byly dokonale spravovány, ale obvinil ho, že selhal v „*politické sféře*“ tím, že politiku vyvlastnění neprováděl dostatečně razantně.⁵¹⁸ Jako nový vedoucí úřadu tak byl navržen a posléze, k 1. lednu 1941 i prosazen Hauptsturmführer SS Ferdinand Fischer, který *Bodenamt* vedl až do konce války.⁵¹⁹ S touto změnou se pozemková a osídlovací politika v Protektorátu Čechy

⁵¹⁵ BAArch NS 2/56, S. 157-188, memorandum K. H. Franka Himmlerovi z 20.7. 1940 (zaslané šéfem RuSHA Hoffmanem).

⁵¹⁶ NA Praha, fond ÚŘP-AMV 114, k. č. 3, sign. 114-2-26.

⁵¹⁷ DUFEK, Pavel, Proměny vlastnických poměrů velkostatků, c. d., s. 120.

⁵¹⁸ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 150.

⁵¹⁹ Fischer (1907-?) se narodil jako jediné dítě v rodině učitele Ferdinanda Fischera a Emílie roz. Schindlerové. V letech 1913-1918 navštěvoval obecnou školu v Deštném, mezi lety 1918 měšťanskou školu v Novém Městě nad Metují a následně v Červené Vodě na Moravě. V letech 1921-1923 byl posluchačem vyšší průmyslové školy strojnického zaměření v Liberci. V letech 1925 až 1929 absolvoval studia na elektrotechnickém oddělení pražské Německé vysoké školy technické (dále jen DTH), kde složil státní zkoušku a získal inženýrský titul. Vedle toho se soukromě zabýval studiem národohospodářství. V letech 1929-30 působil na DTH jako zastupující asistent, v letech 1930-32 jako výpomocný učitel na německé obchodní akademii v Praze. Následující rok působil v zaměstnaneckém odborovém svazu německých dělníků. Během studií se Fischer stal (do podzimu 1932) členem Deutscher Nationalsozialistischer Studentenbundu, v jehož čele stál Adolf Metzner, který byl rozsudkem nejvyššího soudu v Brně ze dne 7. října 1933 odsouzen na 2 a půl roku podle zákona na ochranu republiky. Od začátku 30. let byl organisován v německé národně socialistické straně dělnické (DNSAP, úředním zásahem zrušené v roce 1933),

a Morava vrátila po téměř dvouletém interregnu do sféry vlivu SS a zůstala v něm až do konce války.

Heydrich prosadil rozšíření působnosti *Bodenamtu* o úkoly, jež byly svěřeny do pravomoci RKFDV a úřad podřídil vyššímu veliteli SS a policie při ÚŘP. Himmler totiž nyní jmenoval Franka pověřencem RKFDV v protektorátu, přičemž Heydrich měl v době, kdy byl přítomen v Praze ve funkci zastupujícího říšského protektora sám převzít úkoly tohoto pověřence a Franka během zmíněného období zasvětit do těchto záležitostí.⁵²⁰ Referát pro řízení úkolů RKFDV byl (z důvodů „přiblížení k říšským poměrům“) zřízen při ÚŘP již k 1. prosinci 1940 a jeho vedením nebyl pověřen nikdo jiný, než Ferdinand Fischer.⁵²¹ Neměl být bezprostředně přiřazen některému oddělení ÚŘP a byl proto v nevázané formě přidělen jako referát říšského protektora k úřadu velitele bezpečnostní policie a SD (Befelshaber der Sicherheitspolizei und des SD).⁵²² Převzetí úkolů RKFDV sebou neslo i výkon pravomocí říšského *Reichsstelle für*

kde byl příslušníkem místní skupiny (Ortspartei Praha). Ve straně vykonával post tajemníka senátorského klubu poslanců této strany. Fischer udržoval čilé kontakty se zástupci německé NSDAP. Od 1. ledna 1933 byl přijat na základě konkursu za tajemníka *Gewerkschaftsverband deutscher Arbeiter* v Ústí nad Labem, spolku, jehož předsedou byl poslanec Rudolf Kasper. V letech 1934-1935 byl zaměstnán u *Sudetendeutsche Volkshilfe* v Praze. Od začátku 30 let se věnoval i redaktorské práci pro *Pressedienst* a pro německé noviny a časopisy v roce 1935 se stal členem SdP. Pro svou podvratnou činnost byl v březnu 1936 obžalován ze zločinu dle zákona na ochranu republiky a odsouzen na dva a půl roku do vězení. V únoru 1938 se podílel na založení nové strany *Deutsche Sozialisten* a z tohoto důvodu byl v březnu 1938 vyloučen z SdP. Začátkem června 1938 odejel do Berlína, kde přijal místo u Říšského svazu německého řemesla a zároveň zažádal o německé státní občanství, které mu bylo i po přimluvě jeho známého z vysokoškolských studií Wolframa von Wolmara v září 1938 uděleno. Později se stal pobočníkem Brigadeführera SS Tittmanna *Reichshauptamtsleiters* NSDAP a říšského inspektora NSDAP. V říjnu 1938 vstoupil Fischer v hodnosti Obersturmführera do SS a v lednu 1939 byl povýšen na Hauptsturmführera SS. Členem NSDAP se stal v roce 1939 s působností od 1.11.1938. Dne 14.3. 1938 byl povolán do RSHA a poslán Tittmannem do Prahy, kde byl od 16.3. přidělen k *Einsatzgruppe* SS jako tlumočnick u Standartenführera SS Otto Rascheho a tak se i účastnil akce s obsazením odborů protektorátního ministerstva zemědělství. Od 1.12.1940 byl pro svou znalost českého jazyka činný v pražském gestapu v referátu II/B M, který se zabýval aktivitami českého odboje. Zúčastnil se akce proti českým studentům v listopadu 1939, při němž došlo k uvěznění tisícovky studentů a k popravě devíti z nich. V této funkci byl v červu 1940 vyslán na tři měsíce do Paříže, aby prošel a převezl materiály zabavené u Československého národního výboru v Paříži. Vedle toho zastával od 1.10.1940 až do konce okupace funkci referenta u pověřence říšského komisaře pro upevnění německví, jímž byl vyšší vedoucí SS a policie K. H. Frank. Pro K. H. Franka pracoval i jako poradce ve věcech politických a policejních. NA Praha, Policejní ředitelství II. Všeobecná spisovna 1941-1950, k. č. 2165, sign. F852/8 Dipl. Ing. Ferdinand Fischer; NA Praha, fond AMV, sign. 305-123-3/43; ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 305-192-4; ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-21-5.

⁵²⁰ KÜPPER, R., Karl Hermann Frank, c. d., s. 145. Himmlerův dopis Heydrichovi z 24. listopadu 1941. Faksimile.

⁵²¹ „Tento referát měl v rámci státní správy vše schrnouti, co se týkalo německého obyvatelstva protektorátu. Byl to jakýsi protějšek státní k straně NSDAP.“ Na Praha, fond AMV, sign. 305-123-3/43.

⁵²² Používal však dopisního záhlaví „Der Reichsprotektor in Böhmen und Mähren“. Tamtéž.

Raumordnung. To znamenalo, že Fischer jako pověřenec RKFDV a později i jím řízený *Bodenamt* měl vykonávat kontrolu nad veškerou územně plánovací aktivitou v protektorátu a měl status jakéhosi metodického centra prostorového plánování.⁵²³

Dne 24. dubna 1942 došlo vládním nařízením k obnovení Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu - *Bodenamt für Böhmen und Mähren, dále jen Bodenamt*.⁵²⁴ Protektorátní vláda tak byla nucena vyčlenit IX. odbor, pověřený agendou bývalého Státního pozemkového úřadu (včetně nezanedbatelné agendy nad úpravami některých poměrů při zemědělských pachttech)⁵²⁵ a rovněž i správu státních lesů a statků z VIII. odboru z kompetence Ministerstva zemědělství.⁵²⁶ Do obnoveného úřadu přešla veškerá agenda těchto odborů, jakož i další kompetence protektorátního ministerstva zemědělství a lesnictví ve věcech obchodu s pozemky, zvláště pokud šlo o správu hospodářských podniků a dozor nad nimi i o úpravu některých poměrů při zemědělských pachttech.⁵²⁷ Úřad se tak stal prakticky nejdůležitějším aktérem v oblasti revize pozemkové reformy i pozdějších osídlovacích plánů v Protektorátu Čechy a Morava.

Bodenamt byl prohlášen za úřad ústřední, bezprostředně podřízený předsedovi protektorátní vlády. Vedoucí představitel byl postaven na roveň členům protektorátní vlády a měl stejně jako předseda vlády právo vydávat právní a správní předpisy v rámci jeho příslušnosti. Fakticky byl však úřad ovládán výlučně nacisty. Rozpočet schvaloval říšský protektor a revize účtů příslušela Účetnímu dvoru Německé říše v Postupimi. Reinhard Heydrich po svém nástupu do funkce zastupujícího říšského protektora vytyčil jako hlavní úkol *Bodenamt* cíle osídlovací. Jak již bylo zmíněno výše, hlavním cílem bylo narušit jednolitě české v nejhustěji zalidněných částech protektorátu a usazením Němců vytvořit

⁵²³ HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d., s. 128.

⁵²⁴ Jeho činnost byla oficiálně obnovena vládním nařízením ze 24. dubna 1942. Sbírka zákonů a nařízení, roč. 1942, Praha 1942, s. 1091-1092.

⁵²⁵ Podle zákona č. 35 Sb. z. a n. z 10. března 1939.

⁵²⁶ Vedení podniku Protektorátní lesy a statky přešlo na nově zřízený *Bodenamt* vládním nařízením ze dne 17.VIII. 1942, č. 255. NA Praha, fond PÚČM, k. č. 9, inv. č. 12. Blíže TUREK, Antonín – GÖRNER, Josef, Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918, In: Sborník archivních prací 13 (1963), č. 2, s. 154–157.

⁵²⁷ § 2, odst.1 - Působnosti příslušející podle vládního nařízení č.22/1935 Sb. ministerstvu zemědělství a lesnictví přecházejí na pozemkový úřad. Odst. 2 – Také ostatní příslušnost ministerstva zemědělství a lesnictví ve věcech obchodu s pozemky přechází na pozemkový úřad. To platí zejména pro příslušnost podle vládního nařízení ze dne 21. března 1939, č.87 Sb., o správě hospodářských podniků a dozoru nad nimi, a podle vládního nařízení ze dne 10. března 1939, č.35 Sb. II, o úpravě některých poměrů při zemědělských pachttech, ve znění vládních nařízení je pozměňujících a doplňujících. Sbírka zákonů a nařízení, c. d., s. 1092.

jazykové ostrovy, které by byly později základem pro germanizaci území. Z tohoto důvodu Heydrich prosadil rozšíření působnosti úřadu o úkoly, jež byly původně svěřeny do pravomoci říšského komisaře pro upevnění němectví (Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, dále jen RKF) Himmlera a úřad podřídil vyššímu veliteli SS a policie při ÚŘP. Musíme si uvědomit, že převzetí úkolů říšského komisaře pro upevnění němectví sebou neslo i výkon pravomocí říšského Reichsstelle für Raumordnung. To znamenalo, že Fischer a jeho Bodenamt měl vykonávat kontrolu nad veškerou územně plánovací aktivitou v protektorátu a měl status jakéhosi metodického centra plánování.

Po Heydrichově smrti pokračovali nacisté v germanizaci českých zemí pod označením „*plnění odkazu velkého mrtvého*.“⁵²⁸ Na místo původního referátu pro řízení úkolů RKFDV byla v Praze zřízena služebna RKFDV pro plnění úkolů z funkce pověřence vyplývajících (Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Böhmen und Mähren).⁵²⁹ Zmocněncem (Beauftragter) se výnosem Heydrichova nástupce SS Oberstgruppenführera Kurta Daluega z 30. června 1942 stal vyšší velitel SS a policie v protektorátu – K. H. Frank.⁵³⁰ Frankovým náměstkem v záležitostech upevňování němectví se stejným výnosem stal dosavadní komisařský vedoucí Bodenamt - Obersturmbannführer SS Ferdinand Fischer.⁵³¹ Frankovy byly svěřeny rozsáhlé kompetence:⁵³²

1) Veškerá činnost týkající se upevnění němectví včetně zavádění opatření k přijetí poněmčení schopných osob do německého národního společenství.

2) Veškeré plánování osidlování a výstavby a jejich uskutečňování, veškeré kulturní a správní plánování, propagace myšlenky osidlování, nasazování německých lidí za účelem osidlování a upevňování německého nacionálního elementu.

3) Rasové třídění cizích etnických skupin, zjišťování schopnosti poněmčení a rasové prověřování etnických Němců.

⁵²⁸ NA Praha, fond ÚŘP, k. 287, sign. Ilb 2000.

⁵²⁹ NA Praha, fond ÚŘP, k. 287, sign. Ilb 2000.

⁵³⁰ V Německu byly touto funkcí pověřeni zčásti župní vedoucí (Gauleiter), zčásti vyšší vůdci SS a policie (Höherer SS und Polizeiführer). Jako dopisního záhlaví bylo od té doby užíváno der Höhere SS und Polizeiführer für Böhmen und Mähren, Beauftragter des Reichskommissars für die Festigung des deutschen Volkstums. AMV, sign. 305-123-3/43.

⁵³¹ NA Praha, fond ÚŘP, k. 287, sign. I 1a-4600, Nr. 66.

⁵³² KRÁL. V., (ed.), Die Deutschen in der Tschechoslowakei, c. d., Daluegův oběžník z 30. června 1942, s. 492; KÜPPER, R., c. d., s. 145-146.

4) Zpracovávání veškerých nacionálních problémů a otázky cizích menšin, nutné vyřazování cizích národností.

Závěrem je možné konstatovat, že kompetence jednotlivých úřadů ve věcech pozemkové a kolonizační politiky se i po vytvoření Bodenamtu a jeho pověřením úkoly RKFDV stále nebyly vyjasněné. Největší spory se odehrávaly mezi NSDAP, protektorátními úřady a SS. Tyto spory se netýkaly jen budoucího uspořádání českých zemí, ale i praktické germanizační politiky, která už byla v běhu. Rozepře byly předmětem pracovní porady NSDAP na přelomu května a června 1943 v Hluboké nad Vltavou, jíž se zúčastnil mj. Ferdinand Fischer,⁵³³ kde se probíraly kompetenční otázky v oblasti germanizace. Přítomní vedoucí župy Horní Dunaj August Eigruher (1907–1947) a dolnodunajský gauleiter Hugo Jury hájili názor, že ve věci řízení o státní příslušnosti, povolení k sňatku a při výběru Čechů vhodných k poněmčení má mít hlavní slovo NSDAP, nikoliv SS. Třetím gauleiterem přítomným na setkání byl Konrad Henlein, jenž však do debaty nezasahoval. Příštího dne přednesl Fischer referát, v němž nepřekvapivě stávající politickou linii v Protektorátu podpořil. Fischerovi se o tom však oba gauleitery přesvědčit nepovedlo.⁵³⁴

4.6. Německá osídlovací společnost a její protektorátní pobočka Českomoravská zemědělská společnost

Problém osídlování a kolonizace byl v Německu právně řešen říšským osídlovacím zákonem - *Reichssiedlungsgesetz* z 11. srpna 1919 a jeho pozdějšími doplňky a současně i zákonem o vytváření nového německého selského stavu - *Gesetz über die*

⁵³³ Za své zásluhy ve vedení Bodenamtu byl Fischer v červnu 1944 povýšen na Standartenführera SS. Fischer vykonával mimo jiné i funkci vedoucího skupiny německých poradců v Kuratoriu pro výchovu mládeže 8.5. 1945 opustil Fischer Prahu. Svou rodinu, ženu Elfriede roz. Rehwald, syna Berndta (1940) a Gerviega (1943) již v polovině dubna 1945 odstěhoval do Salzburku. Dne 18.5. byl v táboře ve Starém Plzenci zatčen americkým CIC a následně internován. Na žádost československé komise pro vyšetřování válečných zločinů na něj byla ve Wiesbadenu uvalena vazba a 18.1. 1947 byl předán čsl. úřadům. Krajským soudem v Praze byl 23. října 1947 za zločiny proti státu podle § 2 a 3 retribučního dekretu o Od 28.11. si odpykával 25 letý trest odnětí svobody těžkého žaláře v Plzeňské věznici na Borech. ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 305-192-4; ABS, Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV, sign. 301-21-5.

⁵³⁴ Zápis SS obersturmabführera Fischera o schůzi NSDAP na Hluboké (31. V. – 1.VI. 1943), zasláný šéfovi kanceláře K. H. Franka dr. Giesovi, 1. VII. 1943. ČELOVSKÝ, B., So oder so, c. d., s. 399-400. NOVOTNÝ, R., Konečné řešení české otázky mezi teorií a praxí, c. d., s. 56.

Neubildung deutschen Bauerntums platným od 14. července 1933. Osídlovací společnosti, vystupující pod hlavičkou různých obchodních a akciových společností, sehrály důležitou úlohu v rozšiřování německého „životního prostoru“ (Lebensraum) na úkor místního neněmeckého obyvatelstva. V letech druhé světové války se staly důležitým článkem nacistické expanze, neboť přicházely do nově obsazených území ihned za armádou spolu s okupačními správními orgány, aby dokonaly vlastní válečný cíl: dobytý prostor rychle přeměnit i po stránce etnické v německé území.

Významným aktérem na poli nacistické germanizační a osídlovací politiky na okupovaných územích se stala *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft* - Německá osídlovací společnost (dále jen DAG). Založena byla 5. února 1898 v Berlíně pod názvem *Deutsche Ansiedlungsbank*, s cílem podporovat prostřednictvím hypotečního bankovníctví hospodářsko-zemědělské zájmy – opatrovat, prodávat, pronajímat a obhospodařovat různé zemědělské podniky. Spolu se změnou názvu na *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*, schválenou usnesením valné hromady dne 9. září 1936, se začal zvyšovat i vliv SS na činnost této společnosti, a postupně tak byla DAG podřízena Himmlerovi a jeho RKFDV.⁵³⁵

Stoupajícímu vlivu jednotlivých skupin SS ve společnosti odpovídala i skladba vedení DAGu. Do dozorčí rady společnosti byli jmenováni gruppenführer SS Oswald Pohl (od roku 1942 obergruppenführer a generál Waffen SS, šéf nejvyššího hospodářsko-správního úřadu SS v Berlíně), dále Gruppenführer SS Günther Pancke, šéf RuSHA, a Brigadeführer SS Ulrich Greifelt, pozdější gruppenführer, generálporučík policie a šéf *Hlavního štábního úřadu RKFDV*. Ve správní radě dále zasedali Walther Bayrhofer, ministerský rada říšského ministerstva financí a člen představenstva *Reichsbank* - Německé říšské banky, Wilhelm Bloedorn, zemský ministr zemědělství, Ferdinand Hiege, šéf oddělení říšského ministerstva pro výživu a zemědělství a šéf úřadu RKFDV) u říšského vůdce SS, Dr. Ernst Kaltenbrunner, Obergruppenführer SS a generál policie, šéf bezpečnostní policie a bezpečnostní služby (SD), Dr. Kurt Kleinschmidt člen obchodního vedení německé *Umsiedlung-Treuhand-Gesellschaft m. b. H.* v Berlíně, Dr. Erich Knitterscheid generální intendant na vrchním velitelství pozemní armády (OKH), Dr. Alfred Kullemann, člen obchodního vedení (Geschäftsführung) německé *Umsiedlung-Treuhand-Gesellschaft m. b. H.*

⁵³⁵ NA Praha, Německá osídlovací společnost Karlovy Vary, k. č. 97, inv. č. 171.

v Berlíně, prof. Dr. Emil Meyer, člen předsednictva Dresdner Bank, a Dr. Heinz Aengenheister.⁵³⁶ DAG byla vlastně výkonným orgánem říšského komisaře pro upevnění německví, a proto se ve své konkrétní činnosti řídila jeho předpisy a prováděcími pokyny. Dále pro ni platily rovněž všechny právní předpisy a nařízení říšského ministerstva výživy a zemědělství. Během druhé světové války DAG převzala z nařízení RKFDV, OKH a dalších míst správu (*treuhänderische Verwaltung*) pozemkového majetku na připojených územích. Současně převzala finanční závazky vznikající v rámci osídlování obsazených území etnickými Němci či dalšími cizinci a přípravu tzv. *Truppenübungsplätzen*, vojenských výcvikových prostorů.⁵³⁷

DAG byla řízena z ústředny (*Zentrale*) v Berlíně, již byly podřízeny tzv. pobočky (*Zweigstellen*), které se dále členily na vrchní inspektoráty (*Oberinspektoraten*). Ty stály vždy nad několika vrchními správami (*Oberverwaltungen*), do nichž byla začleněna řada správ nucených (*Treuhandverwaltung*), tj. statky, dvory a další majetky.⁵³⁸

Prvním působištěm DAG na bývalém československém území byla Říšská župa Sudety (pobočka DAG v Karlových Varech).⁵³⁹ Zakrátko se organizace objevila i v jádru českých zemí, kde ale nemohla vystupovat pod svým pravým jménem, na rozdíl od jiných okupovaných území. Aby byl zastřen hlavní úmysl, který se skrýval již v názvu společnosti, nesla pobočka berlínské DAG na území Protektorátu Čechy a Morava název *Böhmisch-Mährische Landgesellschaft* - Českomoravská zemědělská společnost (dále jen BMLG). Nebylo náhodné, že datum založení BMLG dne 24. dubna 1942 se shodovalo s datem znovuoobnovení *Bodenamtu*, totožná byla i adresa hlavního sídla. Provázanost se strukturami nacistického Německa měla zastírat forma akciové společnosti a způsob založení pražské pobočky. Do obchodního rejstříku u Krajského obchodního soudu v Praze byla zapsána 25. srpna 1942 a akciový kapitál činil pouhých 20 000 RM, což byla minimální částka potřebná pro založení společnosti tohoto typu.⁵⁴⁰ Na kmenový

⁵³⁶ Tamtéž.

⁵³⁷ NA Praha, Německá osídlovací společnost Karlovy Vary, k. č. 97, inv. č. 171.

⁵³⁸ BYSTRICKÝ, Václav, Německá osídlovací společnost Karlovy Vary 1938–1945, Vrchní inspektorát Německé osídlovací společnosti Stříbro v Trpistech, inventář, Státní okresní archiv Klatovy, Klatovy 1960, s. 6.

⁵³⁹ Blíže kapitola 3.

⁵⁴⁰ Sbírka zákonů a nařízení, roč. 1942, Praha 1942, s. 1091–1092.

kapitál se složila *Deutsche Landvolkbank* z Berlína (19 000 RM) a Dr. Heinz Aengenheister, člen představenstva DAG (1 000 RM).⁵⁴¹

Obě instituce (Bodenamt i DAG) byly založeny za stejným účelem, jímž bylo odnímání zemědělských statků českým nebo židovským majitelům a jejich následné osídlování německými kolonisty.⁵⁴² Činnost obou organizací, doplněná o spolupráci s *Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren - Hospodářským svazem německých osídlenců*, byla víceméně těsně provázána.⁵⁴³ Uvedené organizace navzájem tvořily řetězec, ve kterém připadala *Bodenamtu* funkce nuceného správce nemovitého majetku jako jedinému formálně k tomu oprávněnému úřadu, BMLG poté převzala zabraný majetek do zatímní správy a připravila jej (např. vybavením živým i mrtvým inventářem) pro německé kolonisty a *Wirtschaftsring der Deutschen Siedler in Böhmen und Mähren* se stal zájmovou organizací osídlenců, jimž byla půda přidělena do vlastní režie.⁵⁴⁴

Na první valné hromadě, konané hned 24. dubna 1942, byl jednatelem BMLG zvolen Dr. Heinz Aengenheister, jinak člen představenstva DAG v Berlíně. Prokuristou a jeho stálým zástupcem se stal dipl. agronom Eugen Mangold. Druhá valná hromada, která se sešla 23. září 1942, zvolila šestičlennou dozorčí radu s protektorátním státním ministrem K. H. Frankem jako předsedou a bylo na ní usneseno, že BMLG bude sice navenek vystupovat samostatně, ve vnitřních záležitostech se však bude pokládat za jednu z odboček DAG v Berlíně.⁵⁴⁵ Účelem společnosti bylo provádět osídlovací úkoly, a tím se BMLG stala fakticky přímým nástrojem RKFDV, stejně jako jím byl i protektorátní *Bodenamt*. Po celou dobu svého fungování BMLG úzce spolupracovala s *Ansiedlungsstab* - Osídlovacím štábem RuSHA SS v Berlíně.⁵⁴⁶

Rozsah působnosti BMLG byl zpočátku malý. Nejprve hospodářsky spravovala statky a objekty původně židovských majitelů či nepřátel Říše a

⁵⁴¹ NA Praha, Německá osídlovací společnost Karlovy Vary, k. č. 97, inv. č. 171.

⁵⁴² NA Praha, fond Českomoravská zemědělská společnost 1942–1945 (dále jen ČMZS), k. č. 557, inv. č. 1327.

⁵⁴³ K účelům germanizace půdy a jejímu následnému osídlování byly vytvořeny i další účelové organizace. Byly jimi *Deutsche Bodenverkehrsgesellschaft* či *Stiftung zur Förderung und Unterstützung von Siedlern in den Ländern Böhmen und Mähren (Nadace na podporu kolonistů v Čechách a na Moravě)*. Tamtéž.

⁵⁴⁴ Srov. HOŘEJŠ, M., Spolupráce Böhmischo-Mährische Landgesellschaft, c. d., s. 94–95; TÝŽ, Zábory české půdy, c. d., s. 247–263.

⁵⁴⁵ NA Praha, fond ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327; NA Praha, fond ČMZS, k. č. 1, inv. č. 2; Zisky a ztráty měl každoročně převzít DAG. Tamtéž.

⁵⁴⁶ Tamtéž.

vybavovala převzaté objekty vším potřebným pro pozdější kolonisty. BMLG se zapojila do osídlovacího projektu v okolí Košátek u Mělníka. Postupně byl tento projekt rozšířen na rozsáhlé území severně od Prahy, které se společně s nacisty zabraným vojenským prostorem v Milovicích staly součástí úvah o zřízení tzv. územního mostu (deutsche Landesbrücke) Praha – Mělník – Litoměřice. Později byly přibírány další osídlovací obvody (Verfahrensgebiete) Olomouc a Brno jako součásti uvažovaného územního mostu Brno – Vyškov – Olomouc a obvod České Budějovice. Z praktických důvodů se obvody dělily na menší správní celky, tzv. *Beratungsbezirke* a *Wirtschaftsberatungsstellen*. Odbočka Praha-sever jich měla 15, brněnská odbočka 8, olomoucká 6 a budějovická, nejmenší z odboček, měla pouze jeden správní celek.⁵⁴⁷

BMLG přináležela za činnost správy odměna ve výši 6 % úhrnných nákladů (kupní cena, stavební náklady, náklady na hospodářské vybavení apod.). Také při provádění úkolů pro brannou moc (výkup a vyvlastňování nemovitého majetku), které společnost vykonávala pod označením *Bodenamt* - oddělení E se BMLG dostávalo odměny ve výši 6 % spotřebovaných prostředků.⁵⁴⁸

Vnitřní organizace během tří let činnosti prošla několika změnami. Podle prvního organizačního plánu z 1. července 1942 se ústředí dělilo na oddělení E – mající v popisu práce provádění úkolů pro říšskou brannou moc (vedl jej sám Mangold), dále oddělení S – pro zvláštní úkoly, oddělení stavební a oddělení pro věci osobní i správní. Posledně zmiňované oddělení mělo na starosti také agendu finanční, bilanční a revizní. Již tehdy se počítalo se zřizováním dalších sekcí, především zemědělské.

Jak rychle rozvíjela BMLG svou činnost, ukazuje další organizační plán z 15. dubna 1943. Rok po svém založení měla společnost již poměrně propracovanou organizační síť:

I. Ústředí: oddělení osídlovací, zemědělské, stavební, živnostenské, osobní a správní, finanční a revizní, ústřední účtárna.

II. Pobočka Praha-sever se sídlem ve Vinci: 1. vrchní stavební správa Mělník, stavební správa Katusice, Nebužely, Bořanovice, Veltrusy, Roudnice nad Labem; 2. hospodářská správa: A – Košátky, B – Horní Cetno, C – Valovice, D – Řepín, E – Jenišovice, F – Byšice, G – Matějovice, H – Pakoměřice, J – Budihostice.

⁵⁴⁷ NA Praha, fond ČMZS, k. č. 1, inv. č. 6.

⁵⁴⁸ NA Praha, fond ČMZS, inv. č. 1327, k. č. 557.

III. Pobočka České Budějovice se sídlem v Poříčí: hospodářská správa: A – Holubov, B – Dubné.

IV. Pobočka Brno se sídlem v Žabčicích: 1. stavební správa: Ivančice, Mikulovice; 2. hospodářská správa: A – Vranovice, B – Židlochovice, C – Žatčany, D – Bratčice, E – Ivančice, F – Čermákovice, G – Vémyslice, H – Vinná.

V. Pobočka Olomouc se sídlem ve Skrbni: 1. stavební správa: Bohuňovice, Vrbátky; 2. hospodářská správa: A – Příkazy, C – Cholina, D – Střelice, E – Vrbátky, F – Velká Bystřice, G – Bedihošť, H – Tovačov.⁵⁴⁹

DAG vydávala každoročně tištěná hlášení o své činnosti. Pro rok 1942 se lze dočíst, že hospodařila v protektorátu na 975 dvorech, vedle centrály v Praze provozovala i 26 hospodářských poraden a prováděla 13 stavebních dozorů.⁵⁵⁰ V důsledku nasazení DAG v dolním Štýrsku a v Protektorátu stoupl během roku 1942 počet zaměstnanců společnosti ze 176 na 707 (bez správců dvorů), aktiva činila 90 037 190 RM, zisky 4 025 620 RM.⁵⁵¹

Činnost protektorátní BMLG se záhy stala velmi rozsáhlou a již koncem roku 1943 vykazovala 1 223 spravovaných objektů, obhospodařovanou výměru 26 430 ha a 6 097 kolonistů.

⁵⁴⁹ Hospodářská správa „B“ neexistovala.

⁵⁵⁰ NA Praha, fond NOS, k. č. 97, inv. č. 171, hlášení o činnosti DAG za rok 1942.

⁵⁵¹ Tamtéž.

Tabulka č. 1: Bilance BMLG koncem roku 1943.⁵⁵²

Osídlovací oblast	Počet objektů	Výměra v ha	Počet kolonistů
Praha-sever	476	15 230	2529
Brno	312	4000	1410
Olomouc	328	5130	1629
České Budějovice	102	1470	506
Podniky mimo osídlovací oblasti	5	600	23
Celkem	1 223	26 430	6 097

V této době, tj. koncem roku 1943, měla společnost celkem 272 zaměstnanců, z toho 258 úředníků a 14 dělníků, přičemž v ústředí pracovalo 48 úředníků a 6 dělníků.⁵⁵³

Celkem bylo činností BMLG zasaženo 1 714 zemědělských objektů ve 430 katastrálních obcích, 19 velkostatků, 58 domovních majetků a 48 živností o celkové výměře 31 125 ha půdy zemědělské a 5 175 ha půdy lesní. Podle odhadu z počátku června 1945 činila celková hodnota zabraného majetku 1 215 743 Kč.

4.7. Rasový výzkum na Německé Karlově univerzitě ve prospěch osídlovací politiky

Pro koncepty nacistické germanizační a osídlovací politiky v protektorátu byly významné teoretické základy, které byly ze značné části přejímány z Německa, ale svou nezanedbatelnou roli sehrál i pseudovědecký výzkum a z něho vzešlé podklady z pražské *Deutsche Karls-Universität* - Německé Karlovy univerzity. Podle představ nacistů nebylo možné germanizaci českých zemí provést bez

⁵⁵² NA Praha, fond ČMZS, inv. č. 1327, k. č. 557.

⁵⁵³ NA Praha, fond ČMZS, inv. č. 1327, k. č. 557.

patříčného výzkumu rasové struktury českého prostoru. Aby bylo možné určit kdo je a kdo není způsobilý ke germanizaci, bylo zapotřebí vytvořit zázemí pro antropologické výzkumy (resp. rasová šetření). Německá Karlova univerzita se postupem doby stala jedním z důležitých teoretických středisek germanizační politiky nejen v českých zemích, ale usilovala i o uplatnění svého vlivu v oblastech východní a jihovýchodní Evropy.

V rámci civilní složky německé okupační armády se již v březnu 1939 dostavil do Prahy Dr. Bojunga ve funkci zvláštního pověřence říšského ministra pro vědu, výchovu a vzdělávání lidu. Jedním z výsledků jeho činnosti byl návrh, aby všechny tři německé vysoké školy v protektorátě, tj. pražská univerzita a techniky v Praze i v Brně, byly vyňaty z pravomoci protektorátní vlády a staly se říšskými institucemi.⁵⁵⁴

Německá Karlova univerzita měla své dominantní postavení v německé vědecké obci již v předchozím období První československé republiky. Po násilném okleštění českých zemí v září 1938, po vzniku tzv. Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 a po uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939 se její význam pro německou vědu ještě dále zvýšil.⁵⁵⁵ Pro potřeby nacistické germanizační a osídlovací potřeby měl být využit zejména výzkum z oblasti rasové hygieny a také východoevropská studia.

V prvním ze zmiňovaných oborů trpěla pražská univerzita oproti jiným německým nebo i vídeňské univerzitě určitým handicapem, neexistovala zde totiž tradice v pěstování takových oborů, jakými byla „rasová věda“ či „rasová hygiena“. Na Německé Karlově univerzitě se sice vyučoval obor Antropologie, ale jednak byl v důsledku uplatnění rasových principů oslaben a za další, forma výuky neodpovídala nacistickému pojetí. Pražská univerzita byla nucena, stejně jako již dříve ostatní německé univerzity - zavést nově koncipovaný obor rasové hygieny.⁵⁵⁶

⁵⁵⁴ ŠISLER, S, Vznik a formování nacistického "slovanského bádání" v Praze, c. d., s. 261.

⁵⁵⁵ V Praze dále působila ještě technická vysoká škola *Deutsche Technische Hochschule* a v Brně *Deutsche Technische Hochschule Brünn*.

⁵⁵⁶ Rasová studia sama o sobě nebyla objevem nacionálního socialismu. Dokonce i jejich aplikace v praxi (sterilizace) se prováděla z různých důvodů ve Spojených státech, Švýcarsku a Dánsku. Po první světové válce zažila eugenika a rasová hygiena konjunkturu. Přesto se většina lékařské obce k tomuto oboru chovala velice zdrženlivě. Až ve třicátých letech uviděla řada biologů příležitost k prosazení svých oborů pod heslem „Nacionální socialismus je do jisté míry biologickou vůle

Ještě koncem roku 1939 si stěžovala odborná skupina „zdravotnictví“ Studentského svazu německé univerzity na skutečnost, že v Praze není nikdo, kdo by mohl přednášet rasovou nauku, populační politiku, rasovou hygienu a nauku o lidské dědičnosti. Pro obor rasové hygieny byl z Berlína povolán Karl Pesch (1889-1941), který patřil v této době mezi ostřílené mistry svého oboru.⁵⁵⁷ V Praze však dlouho nepobyl, o rok později zde zemřel. Jeho úlohu, vybudovat na lékařské fakultě Ústav pro rasovou hygienu, převzal rovněž nově povolaný Karl Thums (1904–1976), který se v roce 1939 habilitoval v oboru patologie dědičnosti a rasové hygieny. Právě pro tento obor byl povolán do Prahy jako mimořádný profesor, aby na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity vybudoval k 1. lednu 1940 „vzorový ústav“ *Erb- und Rassenhygiene* - dědičná a rasová hygiena. Thums se věnoval problematice rasové čistoty nejen teoreticky v čele univerzitního ústavu, ale i prakticky při provádění rasových výzkumů v terénu. Dne 1. dubna 1941 v Praze založil *Beratungsstelle für Erb- und Rassenpflege* - Poradnu pro dědičnou a rasovou péči. V souladu s novou legislativou stanovující pravidla pro povolování smíšených česko-německých sňatků prováděla Thumsova poradna vyšetření snoubenců z hlediska zdravotního, genetického, národnostního a rasového (poslední hledisko zůstávalo utajeno). Thumsovy posudky sloužily jako podklad k rozhodnutí služeben RuSHA o rasové způsobilosti uzavřít sňatek.⁵⁵⁸

Thums stál i v čele pražské pobočky německé společnosti pro rasovou hygienu tzv. *Ortsgesellschaft Prag der Deutschen Gesellschaft für Rassenhygiene e. V. München* - Místní společnost Praha Německé společnosti pro rasovou hygienu registrovaného spolku Mnichov, byl pověřencem krajské NSDAP v Praze pro rasovou politiku a působil i jako vedoucí komise pro rasovou hygienu a rodový výzkum Sudetoněmeckého vlastivědného ústavu v Liberci (1943). Hned po svém příchodu do Prahy pokračoval i v politické kariéře - stal se krajským vedoucím úřadu pro rasovou čistotu v Praze a funkcionářem župního vedení v Sudetech.⁵⁵⁹ Záhy se Thums pustil i do dalšího projektu – tzv. *Zentralstelle für die Erbkartei der deutschen Bevölkerung in Böhmen und Mähren* - Ústředí pro

německého národa.“ MÍŠKOVÁ, Alena, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru). Míšková, Alena. Praha 2002, s. 99.

⁵⁵⁷ MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 100.

⁵⁵⁸ NOVOTNÝ, R., Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, c. d., s. 191.

⁵⁵⁹ MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 101.

dědičnou kartotéku německého obyvatelstva v Čechách a na Moravě, dnes bychom asi řekli jakési ústřední genetické databanky. Do této kartotéky získával genetické a biologické údaje o českých Němcích a zkoumal mimo jiné i česko-německá smíšená manželství a jejich biologický vliv na německý národ. V tomto ohledu navázal v druhé polovině roku 1943 úzkou spoluprací s vedoucím lékařské služby RuSHA v protektorátu Erichem Hußmannem (1906-?) se kterým dokonce zvažovali zřízení genetické kartotéky pro české obyvatelstvo.⁵⁶⁰ Thums se v rasových otázkách střetl s poradcem K. H. Franka ve věcech politických a zároveň referentem pověření RKFDV Ferdinandem Fischerem, který považoval jeho politicko-pseudovědecké aktivity někdy za přehnané.⁵⁶¹ To se potvrdilo i v roce 1941, kdy odpřednášel Thums na říšské škole Deutsche Arbeitsfront (dále jen DAF) v Poděbradech teze o nutnosti přesídlování, jež však nebyly určeny široké veřejnosti a K. H. Frank byl nucen zasáhnout a donutit příliš horlivého „rasového výzkumníka“, aby se podobným politickým tématům vyhýbal.⁵⁶² Thumsovým oponentem v ÚŘP byl i Frankův osobní referent, Sturmbannführer SS Dr. jur. Robert Gies (1908-?), jenž s největší pravděpodobností spolu s Ferdinandem Fischerem představoval mluvčího větší skupiny příslušníků SS, respektive RSHA-SS a RuSHA-SS v ÚŘP.⁵⁶³ Ale i přes tuto kritiku držel K. H. Frank nad Thumsem až do konce války ochranou ruku.

Na Německé Karlově univerzitě vznikla ještě další tři badatelsko-pedagogická centra pěstující vyloženě rasové obory; v roce 1942 *Institut für Rassenbiologie* - Ústav pro rasovou biologii na přírodovědecké fakultě (ředitelem Bruno K. Schultz), *Institut für Sozialanthropologie und Volksbiologie* - Ústav pro sociální antropologii a národní biologii na filosofické fakultě (Karl V. Müller) a tzv. *Lehrstuhl für Genetik* - Katedra genetiky (Gerharda W. J. Lorbeer).⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d., s. 192.

⁵⁶¹ Ferdinand Fischer, blízký Frankův spolupracovník, obvinil Thumse z nekompetentnosti při určování rasové příslušnosti osob, které si přejí uzavřít národnostně-smíšený sňatek. Jako příklad uvedl německou dívku, na které „musí“ i naprostý laik vidět mimoevropský rasový typ – podle Fischera šlo o nemanželské dítě černocho. Poukázal na to, že Thums mladou ženu charakterizoval jako „hezkou a geneticky zdravou německou dívku“ převážně alpské rasy s příměsí sudetského typu. NA Praha, STŘP, sign. 109-4/1428, Fischer Giesovi, 12. 11. 1941. Citováno dle NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d., s. 192.

⁵⁶² MÍŠKOVÁ, A., *Německá (Karlova) univerzita*, c. d., s. 101.

⁵⁶³ ŠIMŮNEK, M., V., *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 152.

⁵⁶⁴ Profesor rostlinné genetiky Dr. rer. nat. habil Gerhard W. J. Lorbeera (1899-?). ŠIMŮNEK, M., V., *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 139.

Profesor a Standartenführer SS Bruno Kurt Schultz (1901-1997) byl významným představitelem nacistické rasové vědy a rasové hygieny a jako šéf *Rassenamtu* - Rasového úřadu v letech 1941-1944 osoba zodpovědná za kritéria a metody používané členy RuSHA při provádění masové rasové selekce.⁵⁶⁵ Ve své funkci Schulz Himmlerovi navrhl např. systém fyzických kritérií, která měla být uplatňována při přijímání nových členů SS.⁵⁶⁶ Prvotním úkolem Schulzova Institutu pro rasovou biologii, bylo vytvoření pevné vazby mezi akademickou obcí a RuSHA zejména *Rassenamtem*. Za jeho pozváním do Prahy stál rektor Německé Karlovy univerzity Oberführer SS Dr. jur. Wilhelm Saure (1899-1951), profesor zemědělského práva a taktéž vysoko postavený člen RuSHA. V této záležitosti Saure kontaktoval v období od července do listopadu 1941 Gruppenführera SS Otto Hofmanna (1896-1982), vedoucího RuSHA. Zdůraznil naléhavost posláním nového institutu v dokumentu nazvaném "Problémy německé a souběžné rasové zkoušky Čechů". Vzhledem ke svému angažmá v RuSHA mohl v Praze zatím trávit jen omezený čas⁵⁶⁷ a tak budování Ústavu pro rasovou biologii bylo zahájeno až na jaře 1942.

Schultzův institut převzal budovu bývalého Antropologického ústavu (Albertov 6, Praha 2) a jak vyplývá z dostupných pramenů, výzkumné úsilí ústavu se zaměřovalo na rasově biologický výzkum českého obyvatelstva v protektorátu s cílem zjistit jeho rasové složení. Ústav pro rasovou biologii se pod jeho vedením soustředil zejména na ryze přírodovědnou stránku rasového zkoumání. Toto zaměření výzkumu bylo schváleno Heydrichem, po jehož smrti Schultze v této věci našel podporu u K. H. Franka.⁵⁶⁸

Schultz ve svých pracích mimo jiné konstatoval, že rasový obraz v česko-moravském prostoru je mimořádně pestrý. Stanovil také výzkumné úkoly na poli rasového bádání: měl být zkoumán rasově-biologický obraz, rasové dějiny a získáván a zpracováván skeletální materiál ze sbírek z celého protektorátu. Schultze byl zároveň hlavním exponentem *Rassenamtu* RuSHA-SS s úkolem

⁵⁶⁵ ŠIMŮNEK, Michal - HOßFELD, Uwe, The Avantgarde of the 'Rasse': Nazi 'Racial Biology' at the German Charles University in Prague, 1940-1945, in: Acta Universitatis Carolinae : Historia Universitatis Carolinae Pragensis : Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy, Praha, roč. 54, č. 1 (2014 [vyd. 2015]), s. 56

⁵⁶⁶ MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 102.

⁵⁶⁷ Vedle svých povinností na NKU se však stihl věnovat i zdejšímu školení rasových examinátorů RuSHA. NOVOTNÝ, R., Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, c. d., s. 195.

⁵⁶⁸ NOVOTNÝ, R., Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, c. d., 196.

zajištění pokud možná co největší dominance SS (zejména *Rassenamtu* RuSHA-SS), v oblasti provádění praktické rasové (a tím pádem i rasově hygienické) politiky v protektorátu. K tomu účelu měl sloužit *Abteilung Gesundheitswesen* - Oddělení zdravotnictví, jež mělo odborně podléhat *Rassenamtu* RuSHA-SS. Schultz měl přesvědčit K. H. Franka jak o „odborné“ příslušnosti nově vznikajícího oddělení, tak o nutnosti získání důležitých kompetencí právě na úkor ÚŘP, a to v agendě zdravotní, tak i národnostní a rasové, které bylo v kompetenci Ferdinanda Fischera.⁵⁶⁹

Když se v září 1943 přestěhovalo z Berlína do Prahy ústředí *Rassenamtu* RuSHA-SS coby jedné z nejdůležitějších součástí RuSHA, stál v jeho čele tehdy právě Schultz, což bylo i pro jeho působení na Německé Karlově univerzitě výhodné. Z Prahy měl *Rassenamt* koordinovat rasové selekce a výzkumy obyvatel Evropy.⁵⁷⁰

Šéf Ústavu pro sociální antropologii a národní biologii na filosofické fakultě Německé Karlovy univerzity sociolog a rasový teoretik Karl Valentin Müller, rodák z Podmokel, byl do Prahy prosazen a povolán K. H. Frankem, který poukazoval na fakt, že pouhá existence rasové hygieny na Německé Karlově univerzitě nemohla zajistit všestranný rasový průzkum českého obyvatelstva. Profesor drážďanské techniky Karl Valentin Müller byl v roce 1941 navržen jako jediný vhodný kandidát s dostatečnými zkušenostmi v oboru.⁵⁷¹ Müller se stal známým především svými (sociálně) antropologickými, potažmo rasovými, pracemi o českém obyvatelstvu.⁵⁷² Už před svým příchodem do Prahy se o Čechách (ale i o Polácích) nepřímou zmínil ve svém článku (napsaném ve spolupráci s M. Springerem) z roku 1926, který vyšel v časopise *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie*. Oba autoři se odvolávali na rasový průzkum dětí, na jehož

⁵⁶⁹ Srov. ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., 236-238.

⁵⁷⁰ NA Praha, NSM, sign. 110-7/77, pracovní zpráva lékaře RuSHA Hußmanna za měsíc říjen 1943.

⁵⁷¹ MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 101.

⁵⁷² Problematikou etnického míšení ve střední Evropě a českých zemích, kam ze svých působišť v Sasku podnikal rasovědné exkurze se zabýval již za svého působení v Lipsku. Ve vyhroceném roce 1938 se pokusil využít stále zřejmější orientace nacistické expanze proti Československu k upevnění své kariéry. Zpracoval memorandum s názvem Česko- německá otázka, které údajně zaslal Říšskému ministerstvu války a Rasově-politickému úřadu NSDAP. KUBŮ, Eduard, "Podíl německé krve v českém národě". Sociologa Karla Valentina Müllera "vědeckopedagogický" příspěvek k řešení problému poněmčení střední Evropy, in: Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana, Praha 2005, s. 291.

základě považovali míšení nordické a mongolské rasy jako nešťastnou hříčku přírody (*unglückliches Naturspiel*), jež má za následek „neharmonické“ duševní vlastnosti daných míšenců.⁵⁷³

Pro Müllerovo pražské angažmá se ukázalo jako podstatné jeho dlouholeté přátelství se Sturmbannführerem SS M. P. Wolfem, který pracoval v Protektorátu Čechy a Morava od prvních týdnů jeho existence a zaujímal vlivné postavení v ÚŘP. Wolf se významně podílel na perzekuci a germanizaci české kultury díky své práci v kulturně- politickém oddělení ÚŘP (roku 1942 byl jmenován jeho vedoucím). Byl to právě Wolf, který 14. května 1940 zaslal Oberstunnbannführerovi SS Horstu Böhmemu, protektorátnímu veliteli bezpečnostní policie a bezpečnostní služby SD (*Sicherheitspolizei SD*), kopii Müllerovy studie *Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum* - Význam německé krve v českém národě. Ve studii se objevuje tvrzení, že mezi rozličné úkoly, které přinese vítězné zakončení války, by mělo náležet řešení otázek vyplývajících z rozšíření hranic německého panství ve střední a jihovýchodní Evropě. Elaborát připomínal, že se zpravidla uvádějí dvě cesty:

1. přesídlení neněmeckého obyvatelstva tak, aby byla vytvářena uzavřená národní sídelní území s ostrými národnostními hranicemi, avšak mimo okruh německého panství;

2. poněmčení (germanizace) v okruhu německého panství sídlících národů a jinonárodních ostrůvků. Müller nebyl zastáncem jen jedné vyhraněné cesty, neboť připouštěl a za vhodnou označoval i jejich kombinaci.⁵⁷⁴

Horst Böhme předal elaborát svým nadřízeným do Berlína, a to RSHA, vedené Reinhardem Heydrichem, kde nevzbudil velké nadšení. Úřad III v RSHA (*Sicherheitsdienst Inland*), který spolupracoval na tvorbě *Generalplan Ost* zaujal k Müllerovým teoriím a projektu poměrně obsáhle formulované stanovisko. Konstatovalo se v něm, že Müller se zabýval v minulosti především sociologickými výzkumy v oblasti nadání a teprve později v nich zohlednil i rasové teorie a stále je ještě v nich nepostoupil dosti daleko, aby je učinil ústředním bodem svého bádání.⁵⁷⁵ Nicméně rasové teorie zůstaly náplní akademického života Karla Valentina Müllera až do posledních dnů války. Jeho

⁵⁷³ NOVOTNÝ, R., Konečné řešení české otázky mezi teorií a praxí, c. d., 116.

⁵⁷⁴ KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 297.

⁵⁷⁵ KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 300.

kurzy na Německé Karlově univerzitě údajně náležely k nejnavštěvovanějším a je možno zmínit názvy některých z nich: Výkon a rasové dědictví v národě a společnosti, Sociologie změny národní příslušnosti se zvláštním zřetelem na česko-moravské poměry, Národ, stav, rasa.⁵⁷⁶

Karl Valentin Müller náležel ke klíčovým nositelům a propagátorům zhoubných nacistických rasových teorií v Protektorátu Čechy a Morava a nutno podotknout, že nebyl jen teoretikem, ale proslul i i svými terénními výzkumy.⁵⁷⁷ Během léta 1941 uskutečnil Müller se svým drážďanským sociologickým seminářem „sociálně antropologickou exkurzi“ po středních Čechách. Skupina navštívila podniky a zemědělské usedlosti v Praze a okolí, v oblasti Berounky, Sázavy, Kolína a Kutné Hory.⁵⁷⁸ Účelem bylo zkoumat „německou krev“ u českých dělníků, mistrů a sedláků.⁵⁷⁹ Závěr memoranda konstatoval, že rasově biologický obraz horních a středních vrstev, které propůjčují české společnosti kulturní i hospodářský výkonový profil, plně odpovídá německému průměru.⁵⁸⁰

Postup na výše uvedeném výzkumu bedlivě sledoval i Frankův blízký spolupracovník ÚŘP pro otázky germanizace a pozdější šéf *Bodenamtu* Ferdinand Fischer, který o něm informoval i K. H. Franka.⁵⁸¹ Další „terénní“ výzkum se během roku 1943 zaměřil na protektorátní policii a dotkl se 18 000 mužů. Müller zkoumal policisty z hlediska sociální antropologie, rasové příslušnosti, tělesné konstituce, národnostního složení a sociálního původu do tří generací. Účelem bylo zjistit antropologický vliv „německých pokrevních linií“ v českém národě.⁵⁸² Müller také prováděl výzkum jmen a zjišťoval výskyt německých příjmení u

⁵⁷⁶ KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 293

⁵⁷⁷ Srov. ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., 176-177; KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 290.

⁵⁷⁸ Vzorkem jim bylo 6000 Čechů ze čtyř velkých firem - Prchalova továrna na automatické telefony v Kolíně, továrna na jedlé tuky Kosmos v Čáslavi, Baťův pobočný závod ve Zruči nad Sázavou a ČKD Praha, přičemž se zaměřil na mistry, vedoucí zaměstnance, obchodníky a techniky. Ti se údajně se odchylovali od průměru, a to tak, že vykazovali větší množství nordických rasových znaků. KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 297.

⁵⁷⁹ Účastníky výzkumu byli v celkovém počtu asi dvaceti osob Müllerovi seminaristé na technické vysoké škole v Drážďanech. Na celé akci také úzce participoval ústav pro sociální a hospodářské vědy téže vysoké školy pod vedením profesora Dr. jur. et Dr. phil. Waltera Weddigena (1895-1978). ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 176.

⁵⁸⁰ KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 297.

⁵⁸¹ Fischer ve svém dopise prof. Wediggenovi napsal, „K. H. Frank je velmi potěšen, že byl výzkum zahájen a že poslouží jako další materiál pro národní práci (*Volkstumsarbeit*)“ NA Praha, ÚŘP, ST ÚŘP 109, 109-4-1422, dopis oddělení I 8 ÚŘP (Fischer) profesoru Wediggenovi ve věci exkurze v protektorátu, 11. červenec 1941, originál.

⁵⁸² NA Praha, STŘP, sign. 109-8/40, K. V. Müller Frankovi, 15. 4. 1943; NOVOTNÝ, R., Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, c. d., s. 194.

žijících osob i v rodokmenech lidí s českými jmény. Tak například v roce 1943 zjistil ze seznamu sokolských funkcionářů, že 17 % z nich mělo ve svých rodokmenech německá příjmení.⁵⁸³ Do oblasti jmen a příjmení Müller návazně koncentroval svá další nová bádání a výzkumy chtěl demonstrovat pozvolné vzájemné pokrevní prolínání obou zemských národů, které bylo nejlépe údajně možné sledovat ve smíšených zónách. Nejjistějším přiznáním k národnosti se mu jevila řeč náhrobků, neboť jejich jazyk měl podle Müllera vyjadřovat vůli zesnulého respektovanou jeho potomky.⁵⁸⁴ Dále využíval genealogických výzkumů, které podle něj prokazovaly, že český národ je protkнут německou krví a ani rasově se Češi od Němců příliš neliší a dokonce jsou prý i vyšších postav než sudetští Němci.⁵⁸⁵ Müllerův výzkumný záměr se tedy soustředil především na otázku podílu německé krve v českém národě. Jeho bádání mělo velký význam pro germanizační snahy nacistů a Frank ho dokonce jmenoval svým zvláštním pověřencem pro rasové otázky.⁵⁸⁶

Po nástupu Heydricha do úřadu zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě na konci září 1941 došlo - kromě jiného - rovněž ke zvýšení tlaku na zdejší univerzitní instituce, především pak Německou Karlovu univerzitu. Charakteristická přitom byla zejména snaha o větší infiltraci a následné „zefektivnění“ jejich práce podle hledisek SS, respektive RSHA-SS.⁵⁸⁷ Na filosofické fakultě byly vybudovány vedle stávajících ústavů na lékařské a přírodovědné fakultě ještě dva ústavy zaměřené na národnostní otázky. Jednalo se o *Institut für Volkslehre und Nationalitätenkunde* - Ústav pro učení o lidu a nauce o národnostech, který vedl doc. Dr. phil. habil. Hans Joachim Beyer (1908-1971), pozvaný do Prahy roku 1942 na přímou žádost Reinharda Heydricha a tzv. *Institut für Sozial- und Völkepsychologie* - Ústav pro sociální psychologii a psychologii národů, vedený docentem Dr. phil. habil. Rudolfem Hippem (1905-1945). U obou oborů nepřekvapí, že byly rovněž úzce spojeny s germanizačními úmysly.⁵⁸⁸

⁵⁸³ Výsledky svých výzkumů v této oblasti zaslal Müller na ÚŘP, SD, i Ferdinandu Fischerovi. NA Praha, NSM, sign. 110-4/196, zkoumání příjmení sokolských předáků.

⁵⁸⁴ KUBŮ, E., "Podíl německé krve v českém národě", c. d., s. 295.

⁵⁸⁵ NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d., 194.

⁵⁸⁶ WIEDEMANN, A. *Nadace*, c. d. s. 63.

⁵⁸⁷ MÍŠKOVÁ, A., *Německá (Karlova) univerzita*, c. d., 110-1 a 230-1.

⁵⁸⁸ MÍŠKOVÁ, A., *Německá (Karlova) univerzita*, c. d., s. 104; NOVOTNÝ, René, *Konečné řešení české otázky mezi teorií a praxí. Rasová věda a germanizační politika v Protektorátu Čechy a Morava*, nepublik. diplomová práce, FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s.

Beyer i Hippus byly Heydrichovými lidmi úzce spojenými s RSHA respektive SD, první v hodnosti Hauptsturmführera SS, druhý Obersturmführera SA.⁵⁸⁹

Nástup zmíněných šéfů ústavů bezesporu znamenal jak užší propojení mezi „teorií“ a „praxí“, tak novou a podstatně užší spoluprací při „využití“ takto získaných poznatků, jež by z vybraných částí Německé Karlovy univerzity vytvořilo skutečný *think-tank* plně pod kontrolou RSHA-SS, konkrétně pak především tzv. *Amtsgruppe III B (Volkstum)* - skupina III B (národnost), pod vedením jednoho z hlavních tvůrců *Generalplan Ost* Hanse Ehlicha.⁵⁹⁰ Beyer a Hippus byli těmi, kteří v Praze dále rozpracovávali „teoretické“ předpoklady tzv. *Umvolkung* - asimilace a v samém závěru také tzv. *Amalgamation* – stírání rozdílů nejen u národnostních skupin, ale i celých národů coby základní strategie nacistické národnostní politiky (*Volkstumpolitik*). Přitom zejména v Beyerových pracích šlo o další prohloubení a precizování rasistického pojetí kategorie „*Volk*“.⁵⁹¹ Poměrně nevinně znějící označení Hippiova oboru v sobě ve skutečnosti skrývalo rovněž tzv. rasový výzkum, přesněji řečeno výzkum podílu německé krve v jednotlivých národech a jeho vliv na jejich charakter.⁵⁹² Jeho prvním objektem zájmu se stali čeští studenti, kteří měli povolenou návštěvu říšsko- německých univerzit. Beyer a Hippus úzce spolupracovali s triem Thums – Müller – Schultz.⁵⁹³

Již 13. dubna 1940 požádal rektor Německé Karlovy univerzity prof. Wilhelm Saure říšského ministra pro vědu, výchovu a vzdělávání lidu o souhlas zřídit při německé univerzitě v Praze *Südost- europäische Forschungsgemeinschaft* - *Společenství pro výzkum jihovýchodní Evropy*. Zároveň odmítl možnost vytvořit v Praze samostatný, na univerzitě nezávislý *Institut pro jihovýchodní Evropu*“ z důvodů nejen finančních, ale též vědeckých. Problematiku výzkumu považoval za tak mnohostrannou, že pouze univerzita vybavená odborníky v mnoha oblastech vědních disciplín mohla být dle jeho názoru nejvhodnějším koordinátorem. Navíc jak zdůrazňoval, je jedinou říšskou

⁵⁸⁹ Blíže: ŠIMŮNEK, M., V., *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 190.

⁵⁹⁰ Srov. WIEDEMANN, A., *Nadace Reinharda Heydricha*, c. d., s. 105.

⁵⁹¹ ŠIMŮNEK, M., V., *Zdraví, dědičnost, rasa*, c. d., s. 201.

⁵⁹² MÍŠKOVÁ, A., *Německá (Karlova) univerzita*, c. d., s. 102.

⁵⁹³ NOVOTNÝ, R., *Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii*, c. d., s. 197.

univerzitou s bezprostředním slovanským okolím.⁵⁹⁴ Tímto krokem, jenž ministerstvo pro vědu schválilo, se Saure dostal do zorného pole nejvyšších nacistických představitelů. Sít v oblasti východoevropských výzkumů byla totiž v rámci jednotlivých ministerstev již dosti hustá a ostře sledovaná.⁵⁹⁵

Profesor Saure podal 31. července 1940 K. H. Frankovi návrh na uspořádání dvoudenní pracovní porady k problematice germanizace českých zemí. Schůzka a její témata nám zřetelně ukazují prolínání mezi zamýšlenou činností ústavu a plánovanou německou osídlovací politikou v protektorátu. Na úvod návrhu Saure zdůraznil, že německá univerzita v Praze „jako duchovní a kulturní středisko němectví v Čechách a na Moravě je povolána k tomu, aby česko-německý problém prozkoumala v celé jeho komplexnosti. Na všech fakultách stojí více či méně v popředí vědeckého bádání velké dílčí otázky německo-českého problému.“⁵⁹⁶ Navrhl devět hlavních témat, např. *Úvodní přednáška o německo-českém problému v průběhu dějin* (prof. W. Wostry), *Počátek německého národního ducha v Čechách a na Moravě* (prof. H. Zatschek), *Německé osídlování Čech a Moravy až do novověku* (prof. J. Pfitzner), *Otázka půdy, především československá pozemková reforma 1918—1938* (prof. W. Saure), *Česko-německá otázka jako rasový problém a podíl německé krve v českém národě* (prof. K. V. Müller), *Vývoj práva a německé právo v Čechách a na Moravě se zřetelem k státoprávnímu postavení Čech a Moravy k říši* (prof. W. Weizsäcker) a další. Účastníky zasedání z okruhu významných představitelů okupační moci a vedoucích úředníků okupační správy měl určit říšský protektor. Státní sekretář K. H. Frank vydal rozhodnutí, že zasedání se uskuteční v říjnu 1940.⁵⁹⁷ Sám Saure byl 5. září 1940 na Frankův návrh jmenován Konstantinem von Neurathem tzv. *Sonderbeauftragte des Reichsprotektorat für die slawischen wissenschaftlichen Einrichtungen* - pověřencem říšského protektora pro slovanská vědecká zařízení. V této souvislosti se zabýval plány na začlenění a přestavbu slavistických zařízení uzavřené české Karlovy univerzity, Slovanského ústavu, Slovanské knihovny a ruských emigračních vědeckých institucí do rámce nacistického výzkumu. Počátkem roku 1941 přikročil Saure ke konkrétním

⁵⁹⁴ ŠISLER, S., Vznik a formování nacistického "slovanského bádání", c. d., s. 261.

⁵⁹⁵ MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 105.

⁵⁹⁶ ŠISLER, S., Vznik a formování nacistického "slovanského bádání", c. d., s. 261.

⁵⁹⁷ Stanislav Šisler odkazuje ve své studii na dnes již neexistující dokument ve fondu Německého státního ministra ÚŘP sign. 110—8/45. ŠISLER Stanislav, Vznik a formování nacistického "slovanského bádání", c. d., s. 267.

přípravným krokům ke zřízení *Reichsstiftung für deutsch-slawische Forschung* - Říšské nadace pro německo-slovanské bádání. Jednání pokračovala do července 1941, kdy ministerstvo školství vyslovalo se zřízením nadace souhlas. V této fázi již Saure počítal i se začleněním Orientálního ústavu.⁵⁹⁸ Situace pro Saureho však nebyla tak jednoduchá, jak by se mohlo zdát. Od počátku musel čelit snahám některých vedoucích představitelů NSDAP, zejména vedoucího zahraničně politického úřadu NSDAP a „*předního specialisty pro východní otázky*“ Alfreda Rosenberga, zapojit pražská slovanská zařízení do říšské sítě již existujících nebo budovaných „*vědeckých ústavů pro východní bádání*“, řízených ústředím NSDAP. Dne 11. září 1941 ale Rosenberg, jehož četné funkce byly Hitlerovým výnosem ze 17. července 1941 rozmnoženy o titul „*říšského ministra pro obsazená východní území*“, napsal, že osobně nemá „*žádné námitky proti zřízení plánované říšské nadace v Praze*.“⁵⁹⁹

Oberführerovi SS Sauremu 31. března 1942 skončilo funkční období rektora německé Karlovy univerzity a zároveň byl odvolán z funkce zvláštního pověřence pro slovanská vědecká zařízení. Rozhodujícím důvod, proč se mu plánovanou říšskou nadací pro německo-slovanské bádání nepodařilo realizovat, spočíval někde jinde. Hlavní příčinou byl příchod Obergruppenführera SS Reinharda Heydricha do Prahy 27. září 1941 ve funkci zastupujícího říšského protektora. Heydrichovo pojetí nadace bylo ve srovnání s dosavadní, víceméně provinciální snahou německé univerzity zvýšit svoji vědecko-politickou prestiž rozšířením výzkumné základny o ideologicky atraktivní problematiku východní a jihovýchodní Evropy na bázi ovládnutí pražských slovanských institucí, podstatně širší a mnohostrannější. Nepřehlížel bohatství knižních a archívních fondů těchto ústavů, ale nosným pilířem budoucí nadace se měly stát nově založené, výhradně německé výzkumné ústavy.

V únoru 1942 pověřil Heydrich docenta Hanse Joachima Beyera přezkoumáním Saureho projektu říšské nadace pro německo-slovanské bádání. Beyer nejprve doporučil odsunout otázku nadace poněkud do pozadí, neboť v této době pova-

⁵⁹⁸ MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 105.

⁵⁹⁹ Pro nacistickou stranu dosud lákavé možnosti využití bohatství fondů a sbírek slovanských institucí a zařízení v Praze ustoupily do pozadí, neboť úspěšně zahájené a rychle pokračující „ruské tažení“ otevíralo téměř neomezené perspektivy mnohem bohatších zdrojů pro činnost vědeckých ústavů NSDAP. ŠISLER, S., Vznik a formování nacistického "slovanského bádání", c. d., s. 263.

žoval za prioritní posílení pozice německé univerzity v Praze. Vzhledem k vývoji válečné situace, ale především kvůli událostem spojených s atentátem na Heydricha v květnu 1942, se do centra pozornosti ve stále větší míře dostávala možnost ovlivňování situace na NKU využitím starších plánů na vytvoření zvláštní výzkumné nadace.⁶⁰⁰ Beyer vypracoval dva návrhy na podobu této instituce, známý je pouze druhý elaborát, který byl 19. června 1942 zaslán K. H. Frankovi. Pro téma práce je zajímavé, že elaborát shrnuje závěry předchozích jednání s R. Heydrichem, SS-Sturmbannführerem Martinem Wolfem z úřadu říšského protektora, šéfem bezpečnostní služby SD v protektorátě Sturmbannführerem SS Waltrem Jacobim a v neposlední řadě i se šéfem *Bodenamtu* Sturmbannführerem SS Ferdinandem Fischerem.⁶⁰¹ Účast zástupců *Bodenamtu* a bezpečnostní služby SD svědčí o tom, že plánovaná nadace byla projektem, který měl plnit důležitou funkci přesahující čistě univerzitní provoz.⁶⁰²

Nadace Reinharda Heydricha, přesněji *Reinhard-Heydrich-Stiftung*, *Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag* - Říšská nadace pro vědecký výzkum v Praze byla zřízena nařízením z 11. července 1942, které podepsal generálplukovník policie a SS-Oberstgruppenführer Kurt Daluege 1942.⁶⁰³ Od oficiálního založení k praktickému fungování byl potřeba přibližně rok. Toto období se neslo v duchu intenzivních diskusí o přesných úkolech nadace a o celém národovědně –(volkswissenschaftlichen) orientovaném metodickém postupu. Frank mimo jiné udělil Beyerovi jako generálnímu zplnomocněnci pro vybudování nadace rozsáhlou pravomoc. Všechny služebny říšského protektora, *Bodenamt* i bezpečnostní služba SD měly Beyeru v jeho práci podporovat.⁶⁰⁴ Samotný pracovní záběr nadace byl původně koncipován značně široce. Na rozdíl od prvotních představ však nakonec realita vypadala přeci jen poněkud odlišně. Ustanovilo se celkem pět ústavů (institutů), z nichž byl podporován především tzv. *Institut für europäische Völkerkunde und Völkerpsychologie* - Ústav pro evropskou nauku o národech a psychologii národů, v němž společně pracovali Beyer coby vedoucí univerzitního tzv. *Institut für Volkslehre und Nationalitätenkunde* - Ústavu pro učení o lidu a nauce o národnostech a Hippus

⁶⁰⁰ NA Praha, ÚŘP, k. č. 542, pověření státního sekretáře (Frank) pro Beyeru, 6. červenec 1942.

⁶⁰¹ FREMUND, Karel, Heydrichova nadace, c. d., dokument č. 2, s. 19.

⁶⁰² WIEDEMANN, A., Nadace Reinharda Heydricha, c. d., s. 38.

⁶⁰³ ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 190.

⁶⁰⁴ WIEDEMANN, A., Nadace Reinharda Heydricha, c. d., s. 44.

coby vedoucí univerzitního tzv. *Institut für Sozial- und Völkpsychologie* - Ústavu pro sociální psychologii a psychologii národů. Na nadaci byl v podobě tzv. *Institut für Volkskunde Böhmens und Mährens* - Ústavu pro národopis Čech a Moravy, napojen také profesor slavistiky na filozofické fakultě a v letech 1943-44 také její děkan PhDr. Edmund Schneeweis (1886-1964).⁶⁰⁵

Nadace měla velký význam pro tvorbu konceptů germanizace v českém prostoru a výzkumy v rasové oblasti nejen podporovala, ale i přímo prováděla v těsném propojení s univerzitou. V posledních třech letech protektorátu se tak pod hlavičkou Nadace soustředila velká část rasového výzkumu pro oblast českých zemí. Vlivů na její fungování bylo vícero a někdy bývá označována nejen za expozituru již zmíněné tzv. *Amtsgruppe* – skupiny III B RSHA *Volkstum und Volksgesundheit* – národ a národní zdraví, vedená již několikrát v souvislosti s plánováním Východu zmíněným Standartenführerem SS Dr. Hansem Ehlichem,⁶⁰⁶ ale další nacistické organizace - RuSHA.⁶⁰⁷

Německá Karlova univerzita i Nadace Reinharda Heydricha se ve srovnání s institucemi v okupovaném Polsku nepodílely přímo na přesídlovacích opatřeních a akcích. To bylo do značné míry dáno rozdílnou politikou nacistů, kdy v Čechách nedošlo k tak rozsáhlým a veřejně propagovaným velkým přesídlovacím akcím. V Protektorátu měly být podniknuté přesídlovací akce skrývány a prezentovány spíše jako snahy o zvýšení efektivity hospodaření zabráním nerentabilních či propachtovaných statků. Mírnější forma nacistické okupační politiky v protektorátu byla podmíněná důležitostí českého průmyslu pro válečné hospodářství Německé říše. V kombinaci s vyšší rasovým hodnocením Čechů ve srovnání s Poláky či dalšími východními národy nacionálněsocialistickou rasovou ideologií vedly k tomu, že se obě zmíněné instituce se zabývaly především tajně formulovanými vzdálenými cíli, i když je třeba konstatovat, že koncepty rasové segregace a vysídlení určitých skupin obyvatelstva dospěly v jejich pojetí do

⁶⁰⁵ Ten v druhé polovině roku 1944 na přímý Frankův příkaz zpracovával tzv. chodskou problematiku; závěry měly být předloženy v září 1944. ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 192.

⁶⁰⁶ Srov. WIEDEMANN, A., Nadace Reinharda Heydricha, c. d., s. 101-125; MÍŠKOVÁ, A., Německá (Karlova) univerzita, c. d., s. 133-139; ŠIMŮNEK, M., V., Zdraví, dědičnost, rasa, c. d., s. 190-192.

⁶⁰⁷ WIEDEMANN, A., Nadace Reinharda Heydricha, c. d., s.35.

vysokého stádia rozpracovanosti. Vezmeme-li v úvahu provázanost rasových ústavů zmíněných pracovišť s represivními složkami nacistického režimu v protektorátu a intenzivní spolupráci s *Bodenamtem*, jako centrem pozemkové a osídlovací politiky pro český prostor, můžeme důvodně předpokládat reálné využití rasových konceptů v ne příliš vzdálené budoucnosti.

5. Realizace nacistické pozemkové a osídlovací politiky v Protektorátu

Následující kapitola blíže pojednává o všech aspektech spojených s reálným procesem pozemkové a osídlovací politiky. Zahrne jak právní aspekty záborů půdy ve prospěch Třetí říše, tak akce *Bodenamtu* spojené s účelovými stavbami dálnic, průplavů a vojenských cvičit. Podstatná část aktivit *Bodenamtu* ale byla spojená s podporou osídlovacího procesu ve vybraných oblastech Protektorátu, tomu bude odpovídat i prostor, který v této kapitole bude této problematice věnován. Kapitola bude doplněna i dvěma exkurzy, jeden se dotýká specifické problematiky aktivit *Bodenamtu* proti židovským vlastníkům půdy, druhý exkurz se věnuje podrobněji aktivitám nacistů proti velkým pozemkovým vlastníkům v Protektorátu, církvi a proti šlechtě. Židovské, církevní i šlechtické pozemkové majetky byly shodně využity nacistickými organizacemi k systematickému procesu německé rolnické kolonizace. Zásahy proti těmto pozemkovým vlastníkům jsou na tolik specifické, že si zaslouží být rozebrány samostatně a za uvedení konkrétních příkladů.

5.1. Právní podklady ke germanizaci půdy

Pro realizaci pozemkové a kolonizační politiky v Protektorátu byl vytvořen odlišný právní základ, než tomu bylo na územích odstoupených Třetí říši. Protektorát Čechy a Morava tvořil alespoň formálně autonomně spravovaný útvar, což zde znemožňovalo přímé rozšíření působnosti říšských centrálních úřadů.⁶⁰⁸

Zásahy nacistických orgánů do pozemkové držby a jejich počáteční legitimita zde byla umožněna nejen využíváním stávajících úřadů české státní

⁶⁰⁸ Okupační moc se navíc při prosazování svých zájmů nemohla plně opřít o domácí německé obyvatelstvo, které zde tvořilo méně než 3% populace a nacházelo se ve výrazné početní menšině. HOŘEJŠ, M. - ŠTOLLEOVÁ, B., Hospodářský nacionalismus v Čase nacionálního socialismu, c. d., s. 506.

správy, ale i zákony a opatřeními přijatými již v době fungování první a druhé republiky, jež měly československým vládám umožnit zásahy do soukromé držby v souvislosti s potřebami obrany státu, případně hospodářské obnovy okleštěného státu. Prvotně české normy zastíraly skutečné, protičeské a germanizační cíle, které nacistické protektorátní úřady sledovaly.⁶⁰⁹ Německé říši využitím stávajících zákonů neměla hrozit právní újma, případně propaganda ve smyslu německého diktátu a násilí ze strany ostatních států.⁶¹⁰

První zákonnou normou využívanou *Bodenamtem* k záborům české půdy v protektorátu byl **zákon č. 63 Sb. z. a n. z r. 1935 o vyvlastnění k účelům obrany státu**. Zákon umožňoval v dalekosáhlé míře vyvlastnění nemovitostí za mobilizace a ve válce. Mimo to dovoloval vyvlastnění k účelům budování opevnění a jiných vojenských staveb, k vybudování podniků důležitých pro obranu státu a v dalších případech, jež měla určit vláda. **Nařízením říšského protektora ze dne 11. dubna 1940** byl obsah zákona recipován ve prospěch Německé říše v rámci převzaté ochrany nad Protektorátem Čechy a Morava. Návrh na použití zákona ve prospěch Říše byl přiznán všem říšským orgánům a vládě protektorátu byla ponechána výše zmíněná možnost použít zákona ve zvláštních případech. Výslovně bylo stanoveno, že říšský protektor může vyloučit opravné prostředky proti vyvlastňovacím výměrům.⁶¹¹ **Nařízením říšského protektora ze dne 23. července 1942** doplnilo ustanovení o vyvlastnění v tom smyslu, že připustilo zkrácené vyvlastňovací řízení odloučením vyvlastňovacího výměru od rozhodnutí o odškodnění a možnost vydat jednotný vyvlastňovací výměr pro celé katastrální území jedné nebo i více obcí. Tak byla umožněna rychlá likvidace celých vsí, městeček i měst.

Podobným způsobem bylo zneužito i československého **zákona ze 13. května 1936 č. 131 Sb. o obraně státu** (ve znění pozdějších úprav) a druhorepublikové normy **o státních zásazích do soukromého pozemkového vlastnictví k úpravě vnitrostátních hospodářských poměrů v důsledku**

⁶⁰⁹ Jako zástěrka mělo sloužit i zdůvodňování změn v pozemkové držbě jako odčinění křivd prvorepublikové pozemkové reformy, případně nacisté zásahy odůvodňovali zřeteli trestně-hospodářskými.

⁶¹⁰ NA Praha, AMV, sign. 305-123-3/19, důvěrný pokyn vypracovaný 13.8. 1939 zemským radou Johlenem, úředníkem komisařského vedení *Bodenamtu*.

⁶¹¹ Generální rejstřík ke Sbírce zákonů a nařízení s příslušnými výnosy a oběžníky všech ministerstev a Věstníku nařízení Reichsprotektora, Praha 1940, s. 162.

záboru pohraničí (opatření Stálého výboru Národního shromáždění ze dne 16. listopadu 1938 č. 291 Sb. z. a n.)

Vládní nařízení o správě hospodářských podniků a dozoru nad nimi ze dne 21. března 1939 (č. 87 Sb. z. a n.), posloužilo nacistům jako prostředek k uvalení vnucených správ a důvěrníků. Touto normou připravovanou již za druhé republiky, se vláda snažila získat půdu pro vyhnané české a slovenské zemědělce z Maďarsku odstoupeného území jižního Slovenska.⁶¹² Hned v § 1 vládního nařízení ze 21. března 1939 č. 87 Sb. z. a n. je uvedeno, že „*pro hospodářský podnik může ministerstvo, do jehož působnosti podnik náleží, ustanovit, vyžadují-li to veřejný zájem, na náklad podniku důvěrníka nebo, jde-li o podnik z hlediska veřejného zájmu zvláště důležitý nebo který jeho držitel opustil, vnuceného správce*“. Pojem veřejný zájem, který opravňoval k uvalení nucené správy, byl záměrně tak neurčitě stylizován, aby umožňoval použít toto nařízení v kterémkoli případě. Nucení správci měli spadat do kompetence příslušných protektorátních ministerstev, ale německá okupační moc však záhy podnikla kroky, kterými zmiňovanou pravomoc protektorátních úřadů značně omezila a vyhradila ji německým okupačním orgánům.⁶¹³

Z řady dalších nařízení, které umožňovaly zásahy do vedení jednotlivých hospodářských podniků⁶¹⁴ zmiňme ještě alespoň znění §14 **záborového zákona** pozemkové reformy z roku 1919, v němž se mimo jiné uvádí: „*Je-li místní potřeba půdy naléhavá a nestačí-li pozemky zabrané, anebo žádá-li toho obecné blaho, může pozemkový úřad vyvlastnit půdu i pod meze stanovené § 2.*“⁶¹⁵

K legalizaci záborů zemědělských majetků bylo v průběhu okupace i v Protektorátu využito říšských zákonů. Vnucené správy zemědělských podniků končily často formou exekuční dražby, a jelikož vnucené správy zřizované

⁶¹² RYCHLÍK, J., Změny v pozemkové držbě v českých zemích, c. d., s. 22.

⁶¹³ Komentář k citovanému vládnímu nařízení srv. PETRŮV, Helena, Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941), Praha 2000, s. 49-50, 55.

⁶¹⁴ Značný zásah ze strany úřadů do vedení jednotlivých hospodářských podniků umožňovala i vládní nařízení z 10. března 1939 o úpravě některých poměrů při zemědělských pachttech (č. 35 Sb. z. a n.), vládní nařízení ze dne 22. února 1940 o využití pozemků k pěstování užitčných rostlin (č. 100 Sb. z. a n.), vládní nařízení z 29. dubna 1940 o zajištění řádného provozu zemědělských podniků (č. 159 Sb. z. a n.) i vládní nařízení z 19. května 1942 o opatření k zajištění dalšího vedení podniků vyživovacího hospodářství (č. 195 Sb. z. a n.). Zneužito bylo i vládního nařízení ze dne 9.10. 1938 č. 218 Sb. o přechodném omezení zcizení a propachtování určitých nemovitostí, Vládní nařízení ze dne 4.6.1941 č. 205 Sb. měnicím předpisy o právním poměru k přidělené půdě, nařízení říšského protektora ze 14.3. 1942 č. II/2-5430/41 o přenesení příslušnosti okresních úřadů podle zákona. NA Praha, fond PÚČM, k. č. 9, inv. č. 12.

⁶¹⁵ § 2 stanovoval hranici záboru na 150 ha půdy zemědělské nebo 250 ha půdy veškeré. Zákon o zabránění velkého majetku pozemkového 215/1919 Sb. ze dne 16. dubna 1919.

z příkazu Bodenamtu či jiných německých orgánů podléhaly podle nařízení o výkonu občanského soudnictví v protektorátu pravomoci německých úřadů a soudů bez ohledu na státní (protektorátní) příslušnost, staly se takto vyvlastněné majetky podle **říšského osídlovacího zákona (Reichssiedlungesetz) z 11. srpna 1919** vlastnictvím Německé říše.⁶¹⁶ Problém osídlování a kolonizace byl v Německu právně řešen nejen říšským osídlovacím zákonem, ale 14. července 1933 se k němu připojil i **zákon o znovuvytvoření německého selského stavu (Gesetz über die Neubildung deutschen Bauerntums)**, pro nějž hlavní osídlovací prostory měly být získány především agresí mimo hranice Německa.⁶¹⁷ Další nacistickou normou přejatou z říšského zákonodárství a umožňující zabírání české půdy bylo **nařízení říšské vlády o konfiskaci jmění v Protektorátu Čechy a Morava**, zmocňující říšského protektora konfiskovat ve prospěch Říše jmění osob nebo sdružení, „které podporovaly snahy Říši nepřátelské“.⁶¹⁸

Přenesená působnost říšských zákonů se významně dotýkala i židovského pozemkového vlastnictví. Zde bylo využito celé řady nařízení okupační správy zmiňovaných již v souvislosti s organizovanou germanizací a „odžidovštěním“ domácích podnikatelských subjektů obecně. Tato nařízení zamezila nežádoucím majetkovým převodům židovského majetku včetně půdy. Nejvýznamnější z nich, Neurathovo nařízení **o židovském majetku z 21. června 1939**,⁶¹⁹ které se zpětnou platností k 15. březnu 1939 nahradilo původní opatření civilní správy. Toto nařízení jasně stanovilo, že protektor může odvolat důvěrníky a nucené správce dosazené podle protektorátních předpisů. Na jeho základě si říšský protektor vyhrazoval právo jmenovat správce k věrné ruce – tzv. treuhändery, kteří mu bezprostředně podléhali a jednali v souladu s jím stanovenými právy a povinnostmi.⁶²⁰ Pozemkového majetku židovských majitelů se dotklo zejména

⁶¹⁶ RGBL., 1919 (díl I.), s. 533; MICHL, J., Nacistické zásahy do české pozemkové držby, c. d., s. 234-235.

⁶¹⁷ Tyto statky založené kolonisty na nově zabraných územích nesměly být zatíženy hypotékami, byly osvobozeny od pozemkových daní, přednostně zásobovány stroji, osivy, hnojivy atd. Majiteli se mohli stát pouze arijei.

⁶¹⁸ MICHL, J., Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace, c. d., s. 235.

⁶¹⁹ Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren (Věstník říšského protektora), ročník 1939, s. 45.

⁶²⁰ ÚŘP rozlišoval podle účelu tři typy treuhänderů: 1) Verwaltungstreuhänder (za účelem dlouhodobější správy majetku), 2) Abwicklungstreuhänder (za účelem likvidace svěřeného majetku), 3) Veräusserungstreuhänder (za účelem urychleného prodeje svěřeného majetku do arijských rukou). V letech 1939-1940 byli rovněž jmenováni tzv. generální, resp. vrchní treuhänderi (General- oder Obertreuhänder), kteří kontrolovali činnost určitého okruhu treuhänderů a nucených správců. K celkové typologii a právům a povinnostem nucených správců a

stanovením povinnosti přihlašovat zemědělské a lesní pozemky (i spoluvlastněné a propachtované) u vrchních zemských radů.⁶²¹

V následných prováděcích výnosech byla povinnost přihlásit svůj pozemkový majetek rozšířena i pro nežidovské manžely.⁶²² Na židovský pozemkový majetek se vztahovala i působnost, v již zmíněného „**nařízení o nakládání s nepřátelským majetkem z 15.1. 1940**“. Návrhy na jmenování vnucených správců zemědělské půdy byly činěny po dohodě s BA či říšským protektorem.⁶²³

Zpočátku se činnost nacisty kontrolovaných odborů protektorátního ministerstva zemědělství (Bodenamt) zaměřovala na hospodářský dozor nad zbytky zabraného majetku po někdejší československé pozemkové reformě (půdou ve vlastnictví bývalého Státního pozemkového úřadu a půdou nepřidělenou) a provozy ve vlastnictví státu. Postupem doby však stále více přibývalo nově zabíraného pozemkového majetku.⁶²⁴ Umožňoval to zprvu zejména výše zmíněný zákon č. 63 Sb. z. a n. z r. 1935 o vyvlastnění k účelům obrany státu. Prostřednictvím *Bodenamt* (oddělení TUP – Truppenübungsplätzen) byl využit k budování vojenských cvičišť i jiných válečně důležitých zařízení v ryze českých krajích.⁶²⁵ Nacistické vojenské úřady nejprve navázaly na stará vojenská cvičiště zřízená československou branou mocí v prostoru Milovic, Vyškova a v Brdech. Uvedené prostory byly po převzetí Wehrmachtem z jeho příkazu a za pomoci dotčeného zákona systematicky

treuhänderů podrobně: KUBŮ, Eduard, Die Verwaltung von konfisziertem und sequestriertem Vermögen – eine spezifische Kategorie des „Arisierungs-Profits“: Die Kreditanstalt der Deutschen und Ihre Abteilung „F“, in: ZIEGLER, Dietrich (Hg.), Geld und Kapital. Jahrbuch der Gesellschaft für mitteleuropäische Banken- und Sparkassengeschichte 2001 - Banken und „Arisierungen“ in Mitteleuropa während des Nationalsozialismus, Stuttgart 2002, s. 177-185; HOŘEJŠ, M. - ŠTOLLEOVÁ, B., Hospodářský nacionalismus v Čase nacionálního socialismu, c. d., s.

⁶²¹ Podle prvního prováděcího výnosu se vrchním zemským radům udílel souhlas k určitým dispozicím s židovským majetkem menšího rozsahu (s počtem dělníků nepřesahujícím 100 nebo s ročním obratem nedosahujícím 3 mil K). PETRŮV, H., Právní postavení židů, c. d., s. 41, 63, 64.

⁶²² Tamtéž, s. 66.

⁶²³ RGBL, I., 1940, s. 191-195; srov. JANČÍK, Drahomír - KUBŮ, Eduard - NOVOTNÝ, Jiří - ŠOUŠA, Jiří, Arizační profitenti. Německé obchodní banky v procesu arizace a konfiskace židovského majetku v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1945), výstup vědeckého projektu MZV RB 35/19/00, Praha 2006.

⁶²⁴ Jen ve středních Čechách bylo Bodenamtem předáno BMLG pro účely německého dosídlení 651 záborů. NA Praha, fond PÚČM, k. č. 375.

⁶²⁵ Blíže, HERTL, Jan, Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 1957, s. 19-25; STANĚK, Stanislav, Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, s. 179-203.

rozšiřovány. Bodenamt byl ustaven jako vyvlastňovací úřad. Nově bylo započato s budováním vojenského prostoru pro zbraně SS v prostoru Benešovska, Neveklovska a Sedlčanska. Plány k jeho zřízení byly předloženy již v létě roku 1939, k realizaci však došlo až po zřízení *Bodenamtu*.⁶²⁶ K vyvlastňování docházelo však i k jiným účelům, než primárně vojenským.⁶²⁷

5.2. Politika germanizace půdy cestou vytváření vojenských prostorů a dalších stavebních celků

K vyvlastňování pozemkových majetků docházelo však i z jiných důvodů, než primárně pro účely rolnické kolonizace. Institutu vyvlastnění bylo totiž užito i při získávání půdy pro vytváření plánovaných staveb dálnic, kanálů, přehrad, letišť, celnic a v neposlední řadě i vojenských prostorů. Výstavba jmenovaných účelových staveb však plnila vedle primárního i další skrytý cíl. Měla být využita k systematickému narušení kompaktnosti českého osídlení na území Protektorátu.

S výstavbou sítě vodních cest a kanálů procházejících českomoravským prostorem počítal již zmíněný sudetoněmecký Grundplan O-A, který obsahoval myšlenku, že „odersko–labský“ a „odersko–dunajský“ kanál i autostrády jsou hlavními směry pro zakládání německého zemědělského a průmyslového osídlení. V dokumentu nalezneme formulaci, že „podél odersko-dunajského kanálu bude třeba položit pásmo osídlené Němci mezi Čechy a Slováky“ a tím „zabezpečit linii

⁶²⁶ Naopak realizována byla v roce 1943 některá z rozhodnutí vrchního velitelství branné moci (Oberkommando der Wehrmacht, Referat für Siedlungsfragen). Kolem vojenských cvičišť a ve městech kolem vojenských ubikací a velitelství měly být vytvořeny smíšené národnostní pásy v šíři 6 km. Vrchní velitelství určilo, které objekty mají být zakoupeny a samo zároveň stanovilo ceny za jaké měly být objekty přejímány. Následně v objektech byli ubytováni Němci. Pokud v takto získaných domech byly obchody nebo jiné provozovny měly být předány válečným poškozcům o které vojenské velitelství mimo jiné pečovalo. Podle tohoto scénáře byla provedeno vyvlastnění několika objektů v Praze kolem bývalého Náměstí branné moci (Platz der Wehrmacht, dnešní Vítězné náměstí), v Přerově, v okolí milovického vojenského prostoru a v dalších lokalitách. NA Praha, AMV, sign. 305-123-3/15. Tato opatření byla ze strany armádních činitelů prováděna i na dalších okupovaných územích. Například v Polsku měly mít tyto smíšené národnostní pásy rozsah až 50 km. GÖTZ, Ali, Hitlerův národní stát, Praha 2007, s. 86.

⁶²⁷ Institutu vyvlastnění bylo užito dále i při získávání půdy z důvodu plánovaných staveb dálnic, kanálů, přehrad, letišť, celnic apod. Podle plánů, které vypracoval první nacisty dosazený vedoucí pozemkového úřadu von Gottberg společně s vojenskými odborníky. NA Praha, fond AMV, sign. 305-123-3/14. V roce 1942 bylo Heydrichem nařazeno, aby těm sedlákům, kteří byli zvláštním komandem u kriminální policie (Wirtschafts-sonderkommando) hlášení k potrestání pro neodvážení stanovených dávek nebo jiné válečné hospodářské přestupky, byl podle § 14 náhradového zákona československé pozemkové reformy z roku 1920 zemědělský podnik vyvlastněn. NA Praha, fond AMV, sign. 305-123-3/49.

Dyje – Brno – Vyškov – Olomouc – Odra německými usedlostmi."⁶²⁸ Nacistické Německo skutečně hodlalo realizovat v poměrně krátké době kanál Odra – Dunaj a poněkud později pak i Labe – Dunaj, neboť se mu to hodilo do vojenských, hospodářských i germanizačních expanzivních plánů. Proto byla v rámci pomnichovských jednání uzavřena 19. listopadu 1938 smlouva mezi Česko-Slovenskem a Německem o vybudování průplavu Odra - Dunaj a v listopadu 1939 Hitlerův zástupce R. Hes tuto stavbu u Hlivic (Gleiwitz) slavnostně zahájil.⁶²⁹

První dohoda o výstavbě exteritoriální dálnice z Berlína přes Vratislav a Brno do Vídně byla podepsána mezi zástupci Česko-Slovenska a Německa 29. listopadu 1938. Podstata spočívala v tom, že dálnice z Vídně přes Brno, Svitavy do Vratislavi, jako mezinárodně chráněný koridor, měla přetnout zbývající území Česko-Slovenska v nejcitlivějším místě na dvě poloviny.⁶³⁰ Česko-slovenská vláda tento projekt nakonec přijala, i když bylo zjevné, že její skrytý vojenský význam převyšoval nad prospěšností dopravní a hospodářskou. Velmi brzy se však tato dálnice objevila i v různých germanizačních plánech, které se také snažily přemostit přes německé ostrůvky na Olomoucku, Konicku, Lanškrounsku, Vyškovsku, Jihlavsku a Brněnsku celou Moravu, a spojit tak germanizačním koridorem Slezsko a severní Moravu s jižní Moravou a Rakouskem. V prostoru českých obcí východně od Lanškrouna měla být navíc u dálnice postavena také čerpací stanice pohonných hmot s restaurací a dalším obslužným zařízením, které by bylo zajišťováno výhradně německým osazenstvem.⁶³¹ Při samotném budování měli být nasazeni ve větším počtu němečtí dělníci.⁶³² Po obou stranách těchto dálnic a kanálů – v šíři 5 až 10 km – z důvodu bezpečnosti mělo dojít k vysídlení obyvatel české národnosti se záměrem narušení kompaktnosti českého osídlení.⁶³³

⁶²⁸ NA Praha, fond AMV, sign. 305-883-3.

⁶²⁹ BARTOŠ, Josef, Nacistický projekt dálnice z Vratislavy do Vídně a Lanškrounsko.

Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí, s. 8.

⁶³⁰ Bartoš, Josef: Nacistický projekt dálnice z Vratislavy do Vídně a Lanškrounsko. Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí, s. 7. Dálnice se začala budovat 11. dubna 1939, avšak 30. dubna 1942 byla její stavba v důsledku ekonomických potíží a vojenských neúspěchů nacistického Německa zastavena. Srov. LÍDL, Václav; JANDA, Tomáš. Německá průchozí dálnice: 1.díl - Severní úsek, Praha, 2008.

⁶³¹ Bartoš, Josef, Nacistický projekt dálnice z Vratislavy do Vídně a Lanškrounsko. Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí, s. 8.

⁶³² Němec Český národ s. 553

⁶³³ BARTOŠ, Josef, Nacistický projekt dálnice z Vratislavy do Vídně a Lanškrounsko.

Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí, s. 7. Dálnice se začala budovat 11. dubna 1939, avšak 30. dubna 1942 byla její stavba v důsledků ekonomických potíží a vojenských neúspěchů nacistického Německa zastavena. Srov. LÍDL, Václav - JANDA, Tomáš, Německá průchozí dálnice: 1.díl - Severní úsek, Praha, 2008.

Plán předložil komisařský vedoucí odborů ministerstva zemědělství von Gottberg říšskému protektoru von Neurathovi, od jeho uskutečnění však bylo po dobu trvání války upuštěno.⁶³⁴

V plánech šéfa *Gruppe VIII. Raumordnung* – skupiny územní plánování, v jejímž čele na počátku stál ministerský rada Dr. Wilhelm Fischer,⁶³⁵ byla představena i další dálnice propojující česká města a s moravskou metropolí Brnem. V březnu 1939 vedl Dr. Todt, tehdy *Generalinspektor der Reichsautobahnen*, v Praze jednání o zamýšlené stavbě autostrády, vstupující z Říše na území Protektorátu v oblasti Plzně a vedoucí ku Praze a dále přes Jihlavu a Brno až k moravsko-slovenské hranici. Při tomto jednání se hovořilo i o dalším dálničním tahu z Říše a to z prostoru Drážďan přes Litoměřice a Mělník do Prahy. Tato dálnice měla být později prodloužena přes Písek až do Českých Budějovic a dále na Linec do tehdejší německé župy Oberdonau.⁶³⁶

Pražský oberlandrát von Watter předpokládal ve svém elaborátu *Planung der Hauptstadt Prag und Umgebung* předloženém dne 18. června 1940 říšskému protektorovi von Neurathovi⁶³⁷ využití okolí plánovaných dálnic v blízkosti Prahy k rozsáhlé výstavbě. Ta se měla orientovat zvláště do prostoru poblíž dvou předpokládaných hlavních dálničních komunikací, které měly procházet městem, tzv. Nord - Süd Achse (severojižní transversála), navazující na příští říšskou dálnici (Autobahn) v oblasti Pankráce a vedoucí pak k hlavnímu nádraží a dále na sever a východní a západní osu, která měla vést od Vinohrad přes střed města a Jiráskův most na Smíchov, rovněž s napojením na dálniční tahy, jež měly ústít do Prahy od východu a západu. Při komunikaci Praha – Karlovy Vary měla být postavena velká kasárna Waffen SS s přiléhající obytnou čtvrtí. Tento areál byl plánován jako jedna z mohutně působících vstupních bran do Prahy.⁶³⁸

⁶³⁴ NA Praha, fond AMV, sign. 305-123-3/14

⁶³⁵ Wilhelm Fischer byl říšský Němec, který před svým příchodem do Protektorátu působil v Goslaru v Dolním Sasku, následně v Berlíně, kde v roce 1937 i vstoupil do NSDAP. V Berlíně působil na Hlavním rasovém a osídlovacím úřadu v hodnosti SS-Sturmabführera a zároveň na postu ministerského rady (do SS přijat 1. října 1939 pod pořadovým číslem 347109). NA Praha, ST-ÚŘP, sign. 109-4/717.

⁶³⁶ FISCHER, Wilhelm, Böhmen und Mähren als Verkehrsraum. In Böhmen und Mähren, Jahrgang 1940, Heft 6, S. 220.

⁶³⁷ Von Watter předložil materiál po ústní informaci K.H. Franka a po dohovoru s prezidentem pražské Plánovací komise hlavního města Prahy prezidentem Reinholdem Niemeyerem. NA Praha, fond ÚŘP, k. č. 341, I -1d-6779,7, Nr. 44.250; Blíže: HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d., s. 108-112

⁶³⁸ TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s. 101.

Hlavní západo-východní dálniční komunikace měla být doplněna obdobně orientovaným tahem, vycházejícím rovněž z prostoru Plzně, ale směřujícím odtud přímo na východ do prostoru Německého (Havlíčkov) Brodu a dále na Boskovice a Vyškov s pokračováním na Olomouc a Ostravu. Západo - východní směr měl být ještě posílen, kdy lepšího spojení Prahy se Slezskem mělo být dosaženo vybudováním dálničního tahu Praha - Hradec Králové, vedoucího dále do Slezska.⁶³⁹

Pozemky pro stavbu těchto rozsáhlých dopravních tepen měl zajišťovat nacisty ovládaný IX. odbor protektorátního Ministerstva zemědělství, pozdější Bodenamt institutem zákona č. 63 Sb. z. a n. z roku 1935 o vyvlastnění k účelům obrany státu.⁶⁴⁰ Většina silničních projektů se ovšem zastavila ve stádiu plánování, či byly jen podniknuty přípravné stavební práce.

Naopak realizovány byly zábory pozemků pro instalaci benzínového potrubí od Dunaje přes území Protektorátu do velkého skladu u Hněvic (tento projekt nesl označení „Wifo“, tj. Wirtschaftsforschungsinstitut). Podobný osud měl čekat i mnohé moravské lokality stojící v cestě plánovaného dálkového plynovodu ze Slezska. K vyvlastnění majetků českých vlastníků došlo i ve spojitosti s výstavbou a fungováním německé vojenské nemocnice - *Forschungsinstitut der D.A.F.* v prostorách bývalého sanatoria v Kladrubech u Vlašimi či vyvlastnění dělnického sanatoria pro plicní choroby v Prosečnici pro kasárna Waffen SS.⁶⁴¹ Nepokrytě germanizační rysy nese například i vyvlastnění pily v Adamově ve prospěch „*Nadání ku podpoře kolonistů v Čechách a na Moravě*“ či vyvlastnění pozemků v Bučovicích pro firmu „*Deutsche Edelmöbel, A.G. Brünn*“.⁶⁴²

Von Gottberg mínil síť dálnic a vodních cest ve spolupráci s vojenskými odborníky doplnit o síť vojenských výcvikových prostorů.⁶⁴³ Tyto (v německé

⁶³⁹ NA Praha, Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. 109-4/717.

⁶⁴⁰ Blíže: HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d., s. 217-247.

⁶⁴¹ Rehabilitační ústav Kladruby byl vystavěn v roce 1939 na úpatí vrchu Kostelík (524 m n. m.), sedm kilometrů od města Vlašimi. Zakladatelem ústavu byl MUDr. Viktor Schiller. Ústav byl budován jako sanatorium k léčení kostní tuberkulózy. Původnímu účelu však nikdy nesloužil. V roce 1939 převzali ústav nacisté a celá stavba byla dokončena v roce 1942. Poté sloužila jako vojenská nemocnice „Forschungsinstitut der D.A.F. Kladruby“, zčásti také jako „Reserve Lasaret Wlaschim“. MUDr. Viktor Schiller byl v roce 1942 popraven a téměř celá jeho rodina skončila v koncentračních táborech. KULAKOVSKÁ, Marie, Pohybová terapie v Rehabilitačním ústavu Kladruby, in: Sanquis č.90/2011, s. 68.

⁶⁴² Srov. HAAS, A., Prameny k dějinám, c. d., s. 130-131.

⁶⁴³ NA Praha, fond AMV, sign. 305-123-3/14

terminologii Truppenübungsplätze zkráceně někdy Tr.Ub.Pl.) měly být významným vojenským prvkem, napomáhajícím realizaci plánů na posílení německví v Protektoru a primárně vojenská funkce zastírala i další účel, které tyto rozsáhlé prostory měly plnit. Stejně tak, jako se používalo promyšleného rozmístění vojenských posádek wehrmachtu v Protektorátu k upevňování a posilování německví, bylo využito i dislokace vojenských prostorů.⁶⁴⁴ Prostory vojenských cvičišť se měly stát jedním z výchozích bodů, odkud se mělo šířit německví a měli tak do značné míry přispět k připravované germanizaci českomoravského teritoria.⁶⁴⁵ Vojenské výcvikové prostory⁶⁴⁶ měly navázat na stávající německé jazykové ostrovy v Čechách a na Moravě a to pomocí soustavy tzv. územních mostů (Landesbrücken) německých národnostních koridorů, hrází (Dämme) a sítí.⁶⁴⁷ Ve výsledku mělo dojít k parcelaci kompaktního českého území na menší, izolované a německým živlem snadněji a rychleji pohltitelné části.⁶⁴⁸

To, že vojenská hlediska nebyla jediná, která určovala smysl a význam německých výcvikových prostorů v Čechách a na Moravě, potvrdil i po válce souzený K. H. Frank: „Za účelem tzv. poněmčování [...] byly v protektorátě podniknuty různé pokusy osídlování české a židovské půdy, která byla zabavena říší, a území obklopuji cího vojenská cvičiště, německými uprchlíky.“⁶⁴⁹

První plány na vojenská cvičiště se objevily velmi záhy po okupaci českých zemí. Samozřejmě se plánování nemohla vyhnout Praha jako administrativní i vojenské centrum Protektorátu. Z provenience štábu zplnomocněnce branné moci u říšského protektora generála Fridericiho vycházel materiál nazvaný *Planung Prag*, kde se kromě širšího výhledu na

⁶⁴⁴ S přítomností německých vojenských posádek v českých městech kalkulovali jako s germanizačním elementem oberlandráti. Tvarůžek ve své studii uvádí, že se v Protektorátu nacházelo v březnu 1940 na 104 000 vojáků wehrmachtu, v červnu 1940 na 87 500 a v říjnu 1940 na 106 000 příslušníků wehrmachtu a k tomu ještě 7 000 až 7 500 příslušníků Waffen-SS. TVARŮŽEK, Břetislav, *Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění německví v protektorátě*, HaV 2, 1994, roč. 43, s. 113.

⁶⁴⁵ TVARŮŽEK, B., *Wehrmacht proti českému lidu*, c. d., s. 101.

⁶⁴⁶ Brdské cvičiště leželo zhruba v půli cesty z Prahy k německému národnostnímu ostrovu na Plzeňsku a cvičiště u Vyškova v půli cesty od Brna k německému ostrovu na Olomoucku.

⁶⁴⁷ Jedním z plánovaných územních mostů byl i koridor Praha – Mělník – Litoměřice, jehož součástí měl být i pro potřeby armády vytvořený vojenský prostor o rozloze 900 Ha na území obcí Horoměřice, Statenice, Tuchoměřice, Přední Kopanina, Nebušice a Lysolaje

⁶⁴⁸ Tvarůžek, cit. práce, s. 100.

⁶⁴⁹ Cit. dle: Zpověď K.H. Franka. Praha 1946, s. 72 - 73.

přeměnu Prahy současně i v příští středisko vojenského okruhu Čechy a Morava (Wehrkreis Böhmen und Mähren) navrhuje vytvoření pražského vojenského centra v Dejvicích kolem tehdejšího náměstí branné moci (Platz der Wehrmacht - nyní Vítězné náměstí) s objekty hlavních velitelských orgánů branné moci v Protektorátu. Vlastní síly pražské posádky se měly postupně koncentrovat v oblasti severozápadně od Prahy. Branná moc se hodlala postupně vzdát všech objektů a zařízení na východním břehu Vltavy, včetně zastaralé posádkové střelnice v Kobylisích. Letiště a letištní zařízení ve Kbعلích zůstávala ovšem i za tohoto předpokladu k dispozici Luftwaffe. Severně od Ruzyně, po obou stranách Šáreckého údolí mělo být vybudováno nové posádkové cvičiště o rozloze asi 500 ha – v oblasti mezi Ruzyní, letištěm Ruzyně, Přední Kopaninou, Nebušicemi a Vokovicemi – vhodné pro výcvik jednotek všech druhů zbraní. V jeho blízkosti měla být postavena kasárna a obytná zařízení pro mírovou pražskou posádku. Nová střelnice měla zaujímat prostranství severně od Velkých Přílep mezi lokalitami Velké Přílepy na jihu, Tursko na východě, Holubice a Kozinec na severozápadě a západě.⁶⁵⁰

Proti plánu generála Fridericiho přeměnit údolí Šárky v cvičiště a střelnici se rázně ohradil prezident Pražské plánovací komise Reinhold Niemeyer. Tuto záležitost projednával i s von Neurathem, který byl rovněž proti tomu a podotkl, že bude-li Friderici činit potíže, přednese celou věc Hitlerovi. Niemeyer pro vojenské účely nabídl jiné území – údolí Botiče, jihovýchodně od Hostivaře, s čímž souhlasil i von Neurath.⁶⁵¹

I když všechny tyto návrhy zůstaly z větší části ve stadiu představ a plánů, výmluvně dokumentují podíl wehrmachtu a jeho vedení na snahách o prosazení germanizačních záměrů ve vztahu k Praze.

Rozšiřováním stávajících cvičišť branné moci mělo dále dojít k jakémusi „obkličování“ Prahy a středočeské oblasti a oslabování českého prvku „němectvím“ od západu, jihu a východu. První opatření k úpravám a rozšíření vojenských výcvikových prostorů v blízkosti Prahy – Brdy (Kammwald) a Milovice (Milowitz) – se začala realizovat od roku 1940. Vojenské cvičiště Brdy, ležící jižně od obcí Jince a Strašice, bylo kromě přizpůsobování

⁶⁵⁰ TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s. 38

⁶⁵¹ HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha, c. d., s. 84; NA Praha, fond ZÚ, inv. č. 462, k. č. 291, Zhodnocení práce Plánovací komise s. 4.

požadavkům výcviku jednotek pozemního vojska postupně zvětšeno z původních asi 20 500 ha na zhruba 26 000 ha, a to pod záminkou rozšiřování střelnice a tím zajištění bezpečnosti obyvatelstva ve vyhlédnutém cílovém prostoru. Cvičiště bylo zvětšováno ve dvou časových etapách - první trvala do 1. ledna 1941 a druhá pak do 1. listopadu 1941. Na provedení prací spojených se změnami v rozsahu a vybavení cvičiště vyčlenily německé orgány asi 200 miliónů tehdejších říšských marek. Do druhého z uvedených termínů bylo konfiskováno 5500 ha české zemědělské půdy a vysídleno na 2 429 osob.⁶⁵² Do konce války bylo rozšířením vojenského prostoru zasaženo dohromady dvanáct obcí, celková rozloha zabavené půdy činila 7400 hektarů a vystěhováno bylo 1039 rodin, jež čítaly 3590 osob.⁶⁵³

V lednu 1940 bylo rozhodnuto o rozšíření a přestavbě milovického vojenského cvičiště, umístěného asi 40 km severovýchodně od Prahy. Do 31. října 1940 se mělo nuceně vystěhovat všechno obyvatelstvo českých obcí oblasti kolem dosavadního cvičiště. Těmto lidem bylo přikázáno, aby se nestěhovali do prostoru Mělnicka, kde nacisté zamýšleli rozvíjet osídlovací projekt Košátky. Cvičiště zhruba v trojúhelníku Brandýs nad Labem – Nymburk – Mladá Boleslav (přesněji Milovice, Stará Lysá, Benátky nad Jizerou, Újezd), se mělo zvětšovat ještě dalšími zábory, které měly postihnout celkem 17 českých obcí se 4858 obyvateli. Cvičiště se mělo rozšířit z původních 3456 ha na 9734 ha. Celá předpokládaná výstavba vojenského cvičiště Milovice, včetně výcvikových a ubytovacích zařízení a nezbytného komunikačního systému, měla být realizována do podzimu roku 1941 nákladem asi 200 miliónů říšských marek.⁶⁵⁴ Celkem k 31. březnu 1942 muselo při rozšiřování tohoto cvičiště o 5300 hektarů odejít 792 rodin čítajících 3011 osob.⁶⁵⁵

Německé okupační orgány předpokládaly, že vysídlené české obyvatelstvo odejde především do okolních měst a tím se značně oslabí přirozená základna českého osídlení oblasti. Vysídlení tohoto obyvatelstva z této i dalších částí Čech mělo vést k postupnému vytváření politického i

⁶⁵² BRANDES, D., Češi pod německým protektórátem, c. d., s. 169.

⁶⁵³ ŠÍMA, Jaroslav, Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945. Příspěvek k sociologii a teorii sociální péče, Praha 1945, s. 268.

⁶⁵⁴ TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s. 105.

⁶⁵⁵ ŠÍMA, J., Českoslovenští přestěhovalci, c. d., s. 268.

národnostního vakua, k paralyzování českého vlivu a v důsledku toho i k výraznému oslabení „české vůle k odporu“ (des tschechischen Widerstandwillen) v celé silně politicky i národnostně angažované středočeské oblasti.⁶⁵⁶

Vojenské cvičiště pro účely německých ozbrojených sil vzniklo rozšířením stávajících prostor i na Moravě. Vyškovský vojenský výcvikový prostor byl zřízen československou vojenskou správou v roce 1936. Nacisté ihned poté, co se jej zmocnili, začali s jeho vojenskými úpravami a rozšiřováním na úkor českého území a českého obyvatelstva na Vyškovsku a částečně i na Prostějovsku. Na poradě oberlandrátů z Čech a Moravy u říšského protektora dne 6. března 1940 bylo mj. již konkrétně rozhodnuto vytvořit souvislé německé pásmo, které by spojovalo tehdejší dolnorakouskou říšskou župu se Slezskem a probíhalo na území Moravy přes Brno a Vyškov na Olomouc, využívajíc právě těchto tří německých jazykových ostrovů. Na jednání zazněl názor doporučující rozšíření německé oblasti severovýchodně od Brna podstatným zvětšením rozlohy vojenského cvičiště na Vyškovsku a Prostějovsku (Tr.Ub.PI. Wischau) na úkor řady obcí s českým obyvatelstvem a s českou zemědělskou půdou. S konečnou platností se o osudu vyškovského výcvikového prostoru rozhodlo v létě 1940. Dne 5. září 1940 vydal von Neurath výnos o vystěhování obyvatelstva 33 obcí na Vyškovsku a Dražanské vysočině a o vyvlastnění české půdy v jejich katastrech pro brannou moc. Podle prvotního plánu měla být celá akce provedena ve čtyřech etapách a ukončena do 31. října 1941. Prostor vojenského cvičiště se měl zvětšit z původních 14 800 ha až na 30 600 ha.⁶⁵⁷ Na práce v prostoru vyškovského cvičiště mělo být vynaloženo na 400 mil. říšských marek.⁶⁵⁸ Celkově daly nacistické úřady vyklidit 33 obcí s 1314 domy; o střechu nad hlavou, živobytí a majetek přišlo 4785 rodin čítajících celkem 18 558 příslušníků.⁶⁵⁹

Pro téma disertace je podstatné, že na všech návrzích na rozšíření stávajících vojenských výcvikových prostor pracoval od léta 1939 nacisty komisařsky vedený IX. odbor protektorátního Ministerstva zemědělství, pozdější *Bodenamt*. K tomuto účelu zde bylo vyčleněno i speciální *Abteilung*

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 106.

⁶⁵⁷ MIKŠ, Josef - STRYJOVÁ, Dagmar, Ztracené domovy, c. d., s. 132.

⁶⁵⁸ TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s. 110.

⁶⁵⁹ MIKŠ, Josef - STRYJOVÁ, Dagmar, Ztracené domovy, c. d., s. 123.

IV. für Truppenübungsplätze - oddělení pro vojenské výcvikové prostory.⁶⁶⁰
IX. odbor rozpracoval i čtyři nové projekty na vojenské prostory; jeden se týkal zmíněného území ležícího tehdy v sousedství Prahy (u Nebušic), zatímco ostatní tři měly za cíl vytvoření rozsáhlých cvičišť v oblasti mezi Prahou a Tábořem. Měla to být největší cvičiště v Protektorátu – z nichž dvě plánovaná pro Wehrmacht, jedno pro Waffen SS.⁶⁶¹

Založením zcela nových vojenských prostorů, oproti dosavadním nebývale rozsáhlých, se mělo napomoci německému živlu v oblastech jižně od Prahy, vytvořit jižní část obklíčení Prahy a středních Čech německým a umožnit propojení německého prvku v Praze a středních Čechách s německým národnostním ostrovem v oblasti Českých Budějovic (tehdy jen Budějovic) a dále s násilně odtrženými územími jižních Čech, navazujícími na říšskou župu Oberdonau.⁶⁶²

V plánech nacistů měly vojenské orgány prostory po pěti letech vyklidit a do vyprázdněných oblastí se měli nastěhovat němečtí osídlenci z východní, jihovýchodní a jižní Evropy i ze „staré říše“.⁶⁶³ To byl i jeden z hlavních důvodů, proč byla cvičiště umístěna v ryze českých krajích s poměrně značnou hustotou obyvatelstva.⁶⁶⁴

Realizován byl nakonec jen jeden z výcvikových vojenských prostorů zamýšlený pro výcvik jednotek SS a policie, který podle nejbližšího velkého města získal název „vojenský výcvikový prostor Benešov“ (*Truppenübungsplatz Beneschau*). Jeho rozloha se měla pohybovat kolem 350 km² a rozkládal se v jazykově ryze českém kraji. Od severní hranice cvičiště byl jižní okraj metropole vzdušnou čarou vzdálen jen 15 kilometrů, po silnicích něco málo přes 20 km. Výhoda dobrého spojení s centrem Protektorátu v sobě obsahovala i v případě nutnosti možnost vojensky v Praze zasáhnout. Pro střední Povltaví hovořila nejen vojensko-strategická hlediska, ale i národnostní skladba. Zamýšlený prostor mohl sloužit různě specializovaným jednotkám a zároveň zde bylo možné provést jakousi generální zkoušku konečného řešení české

⁶⁶⁰ NA Praha, fond PÚČM, k. č. 1.

⁶⁶¹ ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 21; NA, ST ÚŘP, sign. 109-7/37; 109-7/39; 109-7/40; 109-7/42; 109-8/25; 109-8/26.

⁶⁶² TVARŮŽEK, B., *Wehrmacht proti českému lidu*, c. d., s. 106.

⁶⁶³ NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945, k. č. 16.

⁶⁶⁴ Z tohoto důvodu byl zamítnut návrh říšské vojenské správy na zřízení cvičiště jižně od Českého Krumlova.

otázky – vyzkoušet, jak rychle a s jakou odezvou bude v budoucnu možné Čechy vysídlovat.⁶⁶⁵

Otázku vzniku cvičiště také zásadním způsobem ovlivňoval vývoj války. Když Německo na podzim roku 1939 dobylo Polsko, otevřely se mu široké možnosti využití získaného území. Hitler následně rozhodl o zmírnění germanizačních opatření v Protektorátu, a Neurath dal proto IX. odboru Ministerstva zemědělství pokyn, aby bylo zakládání vojenských cvičišť pozastaveno.⁶⁶⁶

Další pokračování v plánech na vytvoření výcvikového prostoru na Benešovsku rovněž ovlivňoval kompetenční spor mezi von Neurathem, podporovaným říšským ministrem výživy a zemědělství a mezi komisařským vedoucím IX. odboru ministerstva zemědělství von Gottbergem a za ním stojícími orgány SS.

Říšský protektor si jistě uvědomoval, že území ve středních Čechách zbavené několika desítek tisíc obyvatel, může přispět k rychlejší germanizaci Protektorátu, na druhou stranu by ale nad tímto územím ztratil kontrolu a spadlo by čistě pod moc SS (což se také později stalo). Snad se také obával vystěhování tak velkého počtu lidí a získání nespokojených bezzemků, čímž oficiálně ve svých protestech argumentoval.⁶⁶⁷

Von Gottbergovo odvolání z postu komisařského vedoucího a jeho nahrazení von Neurathovým kandidátem Theodorem Grossem poslalo otázku dalšího pokračování v budování nového cvičiště doslova k ledu. Nepřekvapí, že Gross měl jako šéf skupiny výživa a zemědělství na ÚŘP spíš na srdci otázku zemědělskou a zásobovací, které považoval za přednější, než rozsáhlé vojenské požadavky na zábohy zemědělské půdy pro výcvikové prostory.⁶⁶⁸ Že

⁶⁶⁵ ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 22.

⁶⁶⁶ BRANDES, D., *Germanizovat a vysídlit*, c. d., s. 153, 162.

⁶⁶⁷ ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 30. Neurath 11.3. Frankovi a von Burgsdorffovi napsal: „Považuji i nadále vznášené nároky na tak hustě osídlenou úrodnou půdu pro účely výcviku vojska nebo Waffen-SS za chybu a spolu s tím sledovaný úmysl germanizace země vysídlováním obyvatelstva za nepatřičný do té doby, dokud se nebude vědět, kam vysídlené obyvatelstvo odsunout. Vytvoříme tím jen nespokojený, neproduktivní proletariát. V každém případě se mi lhůta pro vysídlení 4000 drobných zemědělců i s rodinami do 1. 5. 1941 jeví těžko splnitelná. Chci si, prosím, vyslechnout názor státního komisaře Grosse o této věci. KOS, Petr, Cvičiště Benešov - vstup zakázán, c. d., s. 15.

⁶⁶⁸ ŠTOLLEOVÁ, B., *Pod kuratelou Německé říše*, c. d., s. 74–77. BRANDES, D., *Češi pod německým protektorátem*, c. d., s. 200.

benešovské cvičiště – alespoň prozatím – nebude realizováno, potvrdil v nastalé situaci i Heinrich Himmler.⁶⁶⁹

Von Neurath nakonec na naléhání Hlavního velitelského útvaru SS (*SS-Fiihrungshauptamt*) vyslovil se založením vojenského cvičiště souhlas pod podmínkou, že vysídlení Čechů se prodlouží až do konce roku 1942. Jelikož Frank poukázal na to, že říšský protektor „*své názory občas mění*“, Himmler tento souhlas ještě v jednom svém sdělení von Neurathovi potvrdil. Vysídlením bylo do 15. dubna 1944 postiženo 65 obcí se 144 osadami, 5682 domy a 44 000 hektary půdy, ve kterých žilo 8519 rodin s 30 986 příslušníky.⁶⁷⁰ K definitivnímu zahájení prací na vzniku benešovského výcvikového prostoru došlo ale již za von Neurathova nástupce Reinharda Heydricha.

Po nástupu Reinharda Heydricha na post zastupujícího říšského protektora nastaly velké změny v nasměrování pozemkové a osídlovací politiky v Protektorátu a změny se dotkly i součinnosti příslušných komisařsky vedených odborů Ministerstva zemědělství s wehrmachtem a Waffen SS. Komisařský vedoucí IX. odboru Ministerstva zemědělství Theodor Gross dostal od Heydricha za úkol zajistit pro wehrmacht v blízkosti vojenských cvičišť a kasáren zemědělské pozemky a pozemky pro drobné podnikání, na kterých měla být později založena německá sídla. Gross 21. října 1941 doporučil, „aby se českým vlastníkům pohrozilo vyvlastněním podle zákona o obraně státu z roku 1936, ale aby jim pak byla vyplacena přiměřená cena. Protože usídlování německých sedláků a řemeslníků musí být po dobu války pozastaveno, mohli by vlastníci zůstat na své dosavadní půdě jako nájemci.“ Pokračujícím vykupováním celých osad mělo být zajištěno spojení mezi vojenským cvičištěm a výškovským jazykovým ostrůvkem, nákupem dalších jedenácti obcí spojení mezi vojenským cvičištěm v Milovicích a sídelním projektem Košátky poblíž Mělníka.⁶⁷¹

Zásahem R. Heydricha došlo i k definitivnímu zahájení prací vedoucích ke vzniku benešovského vojenského cvičiště Waffen SS. Dne 21. února 1942 Heydrich *Bodenamtu*, tehdy již vedeným Ferdinandem Fischerem, uložil, aby s

⁶⁶⁹ NA, ST-ÚŘP, sign. 109-7/2, dopis Wilhelma Fischera K. H. Frankovi z 5. 3. 1940.

⁶⁷⁰ STANĚK, Stanislav, „Evakuace z území mezi Vltavou a Sázavou za okupace“, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 14, 1973, s 5.

⁶⁷¹ NA Praha, fond NSM-AMV, sign. 110-10/2, *Bodenamt* (Gross) Frankovi 21.10.1941 str. 7. 631/ Heydrich Toussaintovi [po 21.1.1942], NA, 114-9-79, str. 121; BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 200.

velitelstvím benešovského vojenského cvičiště dohodl termíny vyklizení, přičemž svolil, aby získání pozemků proběhlo jejich vyvlastněním.⁶⁷² Při rozšiřování cvičišť pro Wehrmacht byly totiž nemovitosti vykupovány a nyní zavedené vyvlastňování mělo převod majetku urychlit.⁶⁷³ Rozhodování o termínech vysídlení přenechával Heydrich *Bodenamtu* a velitelství cvičiště.⁶⁷⁴ Nařídil pouze, aby *Bodenamt* zajistil včasné vyklizení, o které se mělo postarat ministerstvo vnitra.⁶⁷⁵ Vedoucí *Bodenamtu* Ferdinand Fischer interpretoval Heydrichova slova v tom smyslu, že je oprávněn udílet ministerstvu vnitra pokyny. České úřady měly (ani poprvé, ani naposled v historii Protektorátu) německým úřadům napomáhat v germanizaci vlastní země.⁶⁷⁶

V předmnichovské ČSR bylo budování vojenských cvičišť a prostorů právně zakotveno v čl. 3 zákona č. 125 Sb. z. a n. ze 14. července 1927 o právu čs. státu vyvlastnit pozemky nezbytné pro zřízení vojenských objektů a cvičišť a ustanoveními §3 zákona č. 63/1935 Sb. z. a n. o vyvlastňování půdy pro potřeby obrany státu.⁶⁷⁷

I v Německu existoval zákon o vyčleňování půdy pro potřeby branné moci. Hitler svým výnosem ze 7. října 1939 nařídil Himmlerovi jako generálnímu zplnomocněnci pro říšskou správu (Generalbevollmächtigter für die Reichsverwaltung) „vytvářet nové německé osídlovací oblasti, pomocí přesídlování, zejména usazováním říšských Němců a občanů německé národnosti, kteří se vracejí ze zahraničí.“⁶⁷⁸ Dnem 7. října 1939 byla rozšířena platnost říšského zákona o poskytování půdy pro wehrmacht i na Protektorát: „Pokud je pro usídlení říšskoněmeckých přesídlenců německé národnosti zapotřebí pozemků a půdy, uplatňuje se pro opatření půdy příslušným způsobem zákon o získání půdy pro účely branné moci z 29. března 1935 a jeho prováděcí nařízení.“⁶⁷⁹ Zmíněný zákon č. 63/1935 se aplikoval v

⁶⁷² Vytvoření výcvikového prostoru Heydrich potvrdil výnosem č. 191/42 – I 8 RO 477/503/02 g, který připravil vedoucí skupiny Raumordnung Dr. Fischer. NA, NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha Ferdinandu Fischerovi z 21. 2. 1942.

⁶⁷³ ŠÍMA, Jaroslav, Českoslovenští přestěhovalci, c. d., s. 269.

⁶⁷⁴ NA, fond NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha Lörnerovi z 21. 2. 1942.

⁶⁷⁵ NA, fond NSM, sign. 110-7/53, dopis Heydricha F. Fischerovi z 21. 2. 1942.

⁶⁷⁶ ZOUZAL, T., Zabráno pro SS, c. d., s. 51.

⁶⁷⁷ HERTL, J. a kol.: Podblanicko proti okupantům. Benešov u Prahy 1966, s. 92; MIKŠ, J., STRYJOVÁ, D.: Ztracené domovy. Vyškov 1987, s. 64.

⁶⁷⁸ KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.), Chtěli nás vyhubit, c. d. dok. č. 4, s. 51.

⁶⁷⁹ Tamtéž, dok. čís. 30, s. 169.

podmínkách Protektorátu ve prospěch wehrmachtu nařízením říšského protektora ze dne 11. dubna 1940.⁶⁸⁰

Součinnost IX. odboru ministerstva zemědělství, pozdějšího *Bodenamtu*, se zástupci wehrmachtu a Waffen SS při přípravě cvičišť byla klíčová a nekončila jen jejich naplánováním a vyměřením. Převáděním zabíraných oblastí do majetku Německé říše měl za úkol Pozemkový úřad,⁶⁸¹ jehož postup lze stručně vyjádřit ve čtyřech slovech: změřit – ocenit – sečíst – vyvlastnit.⁶⁸²

Práva k vyvlastnění vztáhl říšský protektor von Neurath výnosem z dubna 1940 na sebe, v dalším výnosu je postoupil komisařskému vedoucímu pozemkového úřadu a vyloučil všechny opravné prostředky proti jeho rozhodnutím. Podle vyvlastňovacího zákona č. 63/1935 měli majitelé nárok na náhradu (odškodnění), a to ve výši obecné ceny nemovitostí v době zahájení vyvlastňovacího řízení.⁶⁸³ Stanovení náhrad příslušelo *Bodenamtu*, přičemž pozemkovým vlastníkům byla nabídnuta kupní cena pod pohrůžkou, že odškodnění v případě vyvlastnění by bylo mnohem nižší.⁶⁸⁴

Po přezkoumání hodnoty majetku a stanovení náhrady, která byla vyplacena IX. odboru ministerstva zemědělství - *Bodenamtem*, mělo být toto vyvlastnění ve prospěch *Velkoněmecké říše* stvrzeno také důsledným zaknihováním - aby byla zdůrazněna platnost této změny na věčné časy.⁶⁸⁵

Systém podle výše uvedeného vypadal promyšleně, ale postupně se upravoval až na základě zkušeností z jednotlivých vysídlovacích akcí. Vrchní velitelství branné moci (dále jen OKW) dalo už v červenci 1941 najevo záměr usídlit v pásu kolem vojenských cvičišť Milovice a Vyškov širokém zhruba šest kilometrů německé rolníky a řemeslníky. Vzhledem k tomu, že půdu nešlo koupit na volném trhu, měla být akce provedena formou dalšího rozšíření vojenských cvičišť. Úkolem chtělo OKW pověřit DAG, tedy osidlovací společnost spadající

⁶⁸⁰ MIKŠ, J. - STRYJOVÁ, D., *Ztracené domovy*, c. d., s. 64.

⁶⁸¹ Definitivní pokyn k tomu obdržel od Hlavního hospodářského a správního úřadu SS 30. března 1942. NA, PÚČM, k. 424.

⁶⁸² ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 86.

⁶⁸³ Sbírka zákonů a nařízení státu Československého. Ročník 1935, s. 149–150.

⁶⁸⁴ NA, fond PÚČM, k. č. 389, inv. č. 275, výnos říšského protektora (von Burgsdorff) z 28. 6. 1940.

⁶⁸⁵ PAVELKA, Jan. Sedlčany byly vystěhovány: Vzpomínky pamětníka na vysídlení Sedlčan v letech 1943-1945. Sedlčany 1993, s. 12.

pod říšského velitele SS.⁶⁸⁶ Proti zapojení této společnosti do celého procesu se však vyslovil tehdejší komisařský vedoucí IX. odboru ministerstva zemědělství Gross, který chtěl, aby celý projekt probíhal pod patronací jeho úřadu. Je tedy patrné, že i do oblasti operativy spojené se správou zabavených majetků se přenášely spory mezi dvěma směry pozemkové a osídlovací politiky.⁶⁸⁷

Modus operandi lze popsat následovně. Nejprve došlo k zaměření jednotlivých hospodářství, které zajišťoval svými pracovníky Bodenamtu. Poté odhad ceny konkrétního statku provádělo podle svých instrukcí a na základě směrnic jednotných pro celou Německou říši taxační oddělení Bodenamtu, které si již před vydáním první vysídlovací vyhlášky pro daný prostor zřídilo v některé obci vysídlovaného prostoru svá jednatelství. Zaměstnanci taxačního oddělení nebyli ve službách ministerstva zemědělství, později BA, který jediný mohl provést vyvlastnění, nýbrž byli jmenováni a placeni DAG, potažmo její v Protektorátě činnou pobočkou BMLG. Taxační oddělení připravilo výpisy z pozemkových knih a nechalo si zhotovit kopie katastrálních map.⁶⁸⁸ Jednotlivé objekty s přilehlými polnostmi byly předány osídlovacím společnostem tedy BMLG. Ta s inventářem jednotlivých hospodářství dále podle svého uvážení nakládala a přesouvala je často do osídlovacích oblastí v rámci Protektorátu, kde je přidělila příslušným přesídlencům.⁶⁸⁹ V případě, že na daný objekt měl být předán německému kolonistovi, BMLG připravila a dovybavila objekt veškerým potřebným inventářem.⁶⁹⁰

Detailněji můžeme na postup taxačního oddělení nahlédnout u benešovského vojenského prostoru. Zaměstnanci tohoto oddělení přišli do Neveklova z rakouského Allensteigu, kde byl od roku 1938 také vytvářen výcvikový prostor. V čele taxačního oddělení stanul diplomovaný zemědělec

⁶⁸⁶ Komisařský vedoucí IX. odboru Ministerstva zemědělství Curt von Gottberg pověřil DAG v tomto duchu odhady náhrad ve třech vojenských výcvikových oblastech wehrmachtu v Protektorátu již mezi roky 1939-1940. KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 324.

⁶⁸⁷ Jak si měl poznamenat k tomu sporu hauptsturmführer SS Ferdinand Fischer, pozdější šéf *Bodenamtu*: „jakmile budou provedeny nezbytné personální změny, bude spolupráce pozemkového úřadu a DAG okamžitě zajištěna“. FREMUND, Karel, *Dokumenty o vyhlazovací politice*, c. d., dok. 9, s. 38.

⁶⁸⁸ NA Praha, fond PÚČM, k. č. 1523, 1527.

⁶⁸⁹ NA, PÚČM, k. 1522, 1527. NA, Inventář č. 394 k fondu PÚČM, zpracovali A. Haas, J. Honc, 1962, s. V–VII.

⁶⁹⁰ HOŘEJŠ, M., *Spolupráce Böhmisch-Mährische Landesgesellschaft*, c. d., s. 91.

Rudolf Besemfelder.⁶⁹¹ Dále zde byli zaměstnání Češi – buď odborníci provádějící odhady, nebo různé pomocné síly, což byli většinou místní lidé, později rovněž vystěhovaní. Počet zaměstnanců včetně pomocných sil dosáhl vrcholu v létě 1943, kdy překročil šedesátku.⁶⁹²

Komise *Bodenamtu* v doprovodu příslušníků SS přijížděly do obcí před jejich vyklizením, v některých se na úkor obyvatel i ubytovaly a stravovaly. Bylo jich mnoho, každá jinak specializovaná. Sepisovaly nemovitý i movitý majetek, aby podle jeho výše určovaly náhradu za vyvlastnění. Procházely pole, louky, lesy i domy, měřily a odhadovaly pozemky i budovy, načež rozměry všech místností i sklepů zakreslovaly do plánek. Jiní prováděli odhad koní, hovězího a vepřového dobytka. Později přijely další komise, které odhadovaly výnosy v lesích, sčítaly hospodářské stroje a nářadí, dále všechny ovocné stromy v zahradách i všechny divoké stromy po mezích a jinde. Pozemkový úřad se snažil postupovat rychle, ale pečlivě.⁶⁹³ Odhady podléhaly utajení a jejich výše neměla být majitelům známa.⁶⁹⁴ S majitelem nemovitosti ve vytyčeném území byla sepsána „dobrovolná“ smlouva o odprodeji jeho majetku včetně živého a mrtvého inventáře podle ocenění taxačního oddělení *Bodenamtu*.⁶⁹⁵

Úkolem zajistit postiženým lidem novou existenci pověřila protektorátní vláda 5. září 1940 dvě instituce, Ústav pro péči o přestěhovalce ministerstva sociální péče, do jehož působnosti spadali už uprchlíci a vyhnanci z pohraničních oblastí okupovaných roku 1938 a ze Slovenska, a rovněž Ministerstvo vnitra. Desátého října 1940 se zástupci různých protektorátních ministerstev radili o možnostech, jak umístit zemědělce, kteří mají být vysídleni.⁶⁹⁶ Podle dohody měli přesídlenci dostat 80 % kupní ceny za svůj majetek okamžitě po vystěhování a

⁶⁹¹ Nástupcem Rudolfa Besemfeldera se stal Heinrich Bosse, který si v Neveklově pronajal větší část místního děkanství (tři pokoje zůstaly duchovnímu správci) a později se stejným způsobem ubytoval v Sedlčanech. ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 87.

⁶⁹² ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 87; NA, PÚČM, k. 1522.

⁶⁹³ Odhady i s plánky jsou dochovány ve fondu Pozemkového úřadu pro Čechy a Moravu. NA, PÚČM, k. č. 1523, Blíže ZOUZAL, T., *Zabráno pro SS*, c. d., 2016, s. 87.

⁶⁹⁴ Tamtéž, s. 87. Podle historika Tomáše Zouzala není jednoduché posoudit, nakolik jeho odhady odpovídaly skutečné ceně majetku. Vzpomínky majitelů se v tomto směru rozcházejí. Na první pohled až protichůdná tvrzení mají pravděpodobně dvojí vysvětlení: jde jednak o různou zkušenost majitelů (ať již objektivně či subjektivně), jednak o skutečnost, že nemovitý majetek býval odhadován výše, zato movitý velmi nízko. Podstatné také je, že ceny se pohybovaly na úrovni roku 1938, ale koruna mezitím značně poklesla. Zároveň je důležité mít na paměti, že vyvlastňování se dělo v době, kdy bylo velmi nevýhodné měnit nemovitost za peníze a zejména zbavovat se hospodářství, které pomáhalo tišit rostoucí hlad protektorátních obyvatel. Tamtéž, s. 88.

⁶⁹⁵ NA, fond PÚČM, k. č. 16.

⁶⁹⁶ BRANDES, D., *Germanizovat a vysídlit*, c. d., s. 194.

zbývajících 20 %, jakmile bude doloženo, že splnili všechny své závazky. Vláda se však dozvěděla, že pozemkový úřad v mnoha případech tyto dohody nedodržel a žádala proto říšského protektora o nápravu.⁶⁹⁷

Rovněž nebyly podle původních předpokladů zajištěny příbytky a případně náhradní pozemky pro vystěhované. Dne 21. ledna 1941 konstatovala komise ekonomických ministrů protektorátní vlády, že pro přesídlence z vojenských cvičišť včetně přesídlenců z anektovaných území bude zapotřebí 10 000 hektarů pozemků. *Bodenamt* intervenoval u oberlandrátů, aby přesídlencům bylo poskytnuto jakési předkupní nebo přednájemní právo na uvolňované pozemky. Měli by mít přednost i při přidělování pozemků pod pět hektarů z židovského majetku.⁶⁹⁸ Do října 1941 zůstala otevřená otázka odškodnění za obecní majetek zrušených obcí. Problémem bylo i umístění starých, nemocných a práce neschopných lidí. Ústav pro péči o přestěhovalce je přijal do svého tábora ve Svatobořicích u Kyjova; jeho kapacity však nepostačovaly. Do 29. května 1942 vyplatil pozemkový úřad vysídlencům z Milovic 195 milionů korun, lidem z Brd 112 a vyškovským 173 milionů.⁶⁹⁹

Množství stížností adresovaných na různá úřední místa svědčí o řadě přehmatů organizátorů přesídlení. V polovině března 1944 se například na státního prezidenta Háchu obrátila „s *úspěšnou prosbou*“ deputace 13 vyškovských obcí, které měly být nyní vyklizeny do 1. května 1944. Prosily ho, aby informoval příslušná místa, „že téměř nikdo z vysídlenců připadajících v úvahu dosud nezískal žádnou možnost dalšího ubytování a že tisíce slušných a disciplinovaných drobných lidí, jimž Českomoravská zemědělská společnost konfiskovala mnoho důležitých součástí inventáře, hledí nyní plny zoufalství vstříc svému budoucímu osudu“. K vyklizení by nemělo docházet bez „předchozího obstarání skromných náhradních objektů.“⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 196.

⁶⁹⁸ NA, fond PÚČM, k. č. 297, inv. č. 210, zpráva IX. odboru Ministerstva zemědělství (Stubel) o služební cestě do Kolína a Jičína z 25.6.1940; BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 197. V jednom dokumentu z u. března 1941 se pozemkový úřad chlubil, že „mimořádný úkol OKH týkající se vysídlování pro nově zakládané vojenské výcvikové prostory (29 000 hektarů, 5600 rodin, 24 500 osob, 137 milionů říšských marek) hladce zpracoval a vyřídil. Tamtéž, s. 197.

⁶⁹⁹ Tamtéž, s. 197.

⁷⁰⁰ Hácha a jeho kancléř se za dotyčné obce skutečně u K. H. Franka přimlouvali. NA Praha, fond ST-ÚŘP, sign. 110-7-1, Kancelář státního prezidenta (dr. Popelka) Giesovi 31.3.1944, s. 58; MIKŠ, J. - STRYJOVÁ, D., Ztracené domovy, c. d., s. 91.

Situaci vystěhovaných obyvatel z benešovského vojenského prostoru ztěžovala skutečnost, že získání jakékoli náhradní zemědělské půdy bylo takřka nemožné, zvláště v závěrečných etapách vzniku výcvikového prostoru, během nichž bylo navíc vystěhováno právě území převážně zemědělského politického okresu Sedlčany. Zbylá část okresu byla příchodem vystěhovaných tak přeplněna, že někde bydlely v jedné místnosti i dvě rodiny. Také podle zprávy okresního hejtmána z 30. července 1943 bylo v létě toho roku přelidnění oblastí sousedících s územím cvičiště (zvláště Votice, Sedlec, Prčice, Krásná Hora nad Vltavou a Petrovice) již za hranicí všeobecné únosnosti.⁷⁰¹

Během okupace bylo výše nastíněným způsobem zkonfiskováno za účelem rozšiřování stávajících vojenských cvičišť (Brdy (Kammwald), Milovice (Milowitz), Vyškov (Wischau) a vytváření cvičišť nových (Benešov-Neveklov) celkem 16 000 usedlostí, s výměrou půdy kolem 550 000 hektarů.⁷⁰² Vojenská hlediska nebyla jediná, která určovala smysl a význam výcvikových prostorů v Protektorátu. Prostory vojenských cvičišť se měly stát jedním z výchozích bodů, odkud se mělo šířit německví a měli tak do značné míry přispět k připravované germanizaci českomoravského teritoria pomocí německé rolnické kolonizace.

5.3. Exkurz 2: Zákroky proti pozemkovému majetku židovských majitelů

Podle údajů Svazu československých velkostatkářů vlastnili Židé koncem třicátých let v Čechách kolem 26 182 ha a na Moravě přes 12 000 ha zemědělské půdy. V Čechách Svaz napočítal celkem 206 židovských zemědělských podniků, dvorů a velkostatků. Mezi největší vlastníky zemědělské a lesní půdy a zároveň členy Svazu, patřili R. Bondy s velkostatkem Slapy o rozloze 1 832 ha,⁷⁰³ E. Bondy s cukrovarem a přínáležejícími pozemky Zdice⁷⁰⁴ o rozloze 880 ha, R.

⁷⁰¹ DOLEŽAL, Jakub, Strípky z mozaiky protektorátní společnosti: německá okupace a její konec v politickém okrese Sedlčany (1939-1945), (Podbrdsko. Fontes ; 6), Příbram 2010, s. 224.

⁷⁰² Vojenská cvičiště Brdy, Milovice a Vyškov přidělilo OKW pozemnímu vojsku (Heer), nově vzniklý vojenský prostor v okolí Benešova byl přidělen jako cvičiště jednotkám Waffen-SS. Význam těchto cvičišť spočíval i vtom, že umožňoval umístění a případný zásah jednotek značné síly v hlavním městě protektorátu - Praze. Obdobnou úlohu mělo plnit i vyškovské cvičiště ve vztahu k hlavní moravské metropoli – Brnu. K této problematice blíže Tvarůžek, Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění německví v protektorátě, HaV 2, 1994, roč. 43, s.87-131.

⁷⁰³ LUSTIG, Rudolf - SVĚTNIČKA, František, Schematismus velkostatků v Čechách, Praha 1933, s. s. 226.

⁷⁰⁴ SOA Praha, fond Cukrovar Oskar Bondy, Zdice, nezpr.

Friedmann s velkostatkem Šestajovice (260 ha),⁷⁰⁵ F. Goldegg-Lindenburg s velkostatkem Manětín (250 ha),⁷⁰⁶ J. Morawetz s velkostatkem Světlá nad Sázavou (263 ha)⁷⁰⁷ a K. Roubitschek s velkostatkem Veltruby⁷⁰⁸ (310 ha).⁷⁰⁹ Mezi velké pozemkové vlastníky židovského původu, kteří nebyli členy Svazu československých velkostatkářů, lze zmínit Ferdinanda Bloch-Bauera a jeho velkostatek Panenské Břežany – Odolena Voda o rozloze 565 ha,⁷¹⁰ Karla Bondyho se svým velkostatkem Lnáře (3 939,3 ha)⁷¹¹ či rodinu Beniesů s majetkem o rozloze 373,94 ha.⁷¹²

V Čechách, na Moravě i ve Slezsku existovala nemalá skupina statkářů, kteří získali své pozemkové majetky v rámci první pozemkové reformy koupí tzv. zbytkových statků. O nich si vedl svou evidenci i IX. odbor prvorepublikového ministerstva zemědělství. Tato evidence ulehčila v okamžiku ovládnutí odboru nacisty zásahy proti těmto majitelům.⁷¹³ Celkem získali majitelé židovského původu v rámci přidělu zbytkových statků v Čechách pozemkový majetek o velikosti 8295,45 ha a na Moravě a ve Slezsku 2909,11 ha. Celkově tedy nacisté mohli na základě využití norimberských zákonů a arizačních nařízení získat 11 155 ha půdy.⁷¹⁴

⁷⁰⁵ LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., Schematismus velkostatků v Čechách, c. d., s. 313.

⁷⁰⁶ Podle Světničkova a Lustigova Schematismu z roku 1933 přináležel Ferdinandu a JUDr. Jiřímu Goldegg-Lindenburg velkostatek Visky v soudním okrese Manětín o rozloze 320,74 ha. LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., Schematismus velkostatků v Čechách, c. d., s. 322.

⁷⁰⁷ Opět se jedná pravděpodobně o zkreslený údaj, dle Světničkova a Lustigova Schematismu z roku 1933 přináleželo Richardu Morawetzovi 2192,95 ha, LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., Schematismus velkostatků v Čechách, c. d., s. 518.

⁷⁰⁸ V Kubáčákově textu „Činnost Svazu československých velkostatkářů“ chybně uvedeny Veltrusy. Podle Schematismu z roku 1933 rozloha velkostatku Veltruby činila 322 ha. LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., Schematismus velkostatků v Čechách, c. d., s. 588.

⁷⁰⁹ KUBAČÁK, Antonín, Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919-1943, in: Sborník archivních prací, Praha, roč. 37, č. 2 (1987), s. 357.

⁷¹⁰ LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., Schematismus velkostatků v Čechách, c. d., s. 222.

⁷¹¹ LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., Schematismus velkostatků v Čechách, c. d., s. 224. Lnáře patřily pražskému židovskému obchodníkovi Karlu Bondymu. Tento první nearistokratický majitel se postaral o zvelebení Nového zámku. Od něj byl roku 1936 zámek v dražbě odkoupen pražským advokátem JUDr. Jindřichem Anastázem Vaníčkem. Za Protektorátu byl zámek zkonfiskován a využíván jako výchovné středisko Hitlerjugend.

⁷¹² DUFEK, Pavel – MARŠÁLEK, Zdenko, Hlavou zeď neprorazíš. Obtížný zápas rodiny Beniesů s předsudky a zákony dvou totalitních režimů, in: Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka, Praha 2011, s. 156.

⁷¹³ NA Praha, fond Ministerstvo zemědělství – IX. odbor 1933–1942, k. č. 179, inv. č. 248. Seznam židů přidělců a kupců zbytkových statků v pozemkové reformě v českých krajích v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

⁷¹⁴ Tamtéž.

Nevýznamným nebyl ani počet židovských pachtýřů – nájemců velkostatků a dvorů, o něž projevily nacistické správní orgány rovněž zájem.⁷¹⁵ V poslední době se objevilo velké množství studií k problematice arizací.⁷¹⁶ I přes obecné shody s procesem arizace podnikatelských subjektů, stále nedisponujeme potřebným množstvím studií pro oblast zásahů proti pozemkovému majetku židovských vlastníků. Na majetky všech vlastníků židovského původu v Protektorátu se zaměřila pozornost nacistických okupačních úřadů nedlouho po 15. březnu 1939. Za výchozí bod germanizace původních domácích podnikatelských subjektů, jakož i výchozí bod nacistické germanizační politiky na poli hospodářství vůbec lze označit vyloučení Židů z hospodářského života a nucenou „arizaci“ jejich majetku. Tato politika byla v prostředí Protektorátu zahájena již v období vojenské správy a v následujících letech se k jejímu provádění vztahovala rozsáhlá legislativa.⁷¹⁷ Výhodiskem pro germanizaci celé řady podniků, a to na prvním místě židovských, se stalo jmenování důvěrníků a nucených správců. Jejich ustanovování do opuštěných podniků či tam, kde to vyžadoval veřejný zájem, spadalo sice podle nařízení protektorátní vlády č. 87 ze dne 21. března 1939 do kompetence příslušných protektorátních ministerstev, německá okupační moc však záhy podnikla kroky, kterými zmiňovanou pravomoc protektorátních úřadů značně omezila a vyhradila ji německým okupačním orgánům.⁷¹⁸ Jednalo se o opatření z období vojenské správy týkající se židovského majetku, tj. opatření šéfa civilní správy na Moravě ze dne 20. a 23. března 1939 a šéfa civilní správy v Čechách ze dne 29. března 1939,⁷¹⁹ především pak o nařízení

⁷¹⁵ Na statek židovského nájemce Josefa Klingera v Polních Voděradech byla uvalena nucená správa dne 21. 5. 1939 dle vl. nař. č. 87 ze dne 16.8. 1939. NA Praha, fond PÚČM, k. č. 1877, sign. 929, případ Carl Eisenstein Polní Voděradý.

⁷¹⁶ Srov. JANČÍK, D. - KUBŮ, E. - KUKLÍK, J., Arizace a restituce židovského majetku, c. d.; JANČÍK, D. - KUBŮ, E., "Arizace" na úvěr, c. d.

⁷¹⁷ Přehled protižidovské legislativy v Protektorátu a její analýzu nabízí PETRŮV, Helena, Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941), Praha 2000. Širší kontext protižidovských opatření na poli hospodářství a jejich realizaci v praxi blíže osvětlují ve své práci JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, „Arizace“ a arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–45). Praha 2005.

⁷¹⁸ Komentář k citovanému vládnímu nařízení srov. PETRŮV, Helena, Právní postavení židů, s. 49–50, 55.

⁷¹⁹ Úřední list zemského úřadu v Brně č. 67 z 25. března 1939, Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, roč. 1939, s. 487; Úřední list č. 78 z 1. dubna 1939, Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, roč. 1939, s. 485. Zatímco H. Petrův interpretuje zmiňovaná nařízení civilní správy jako opatření, která zcela znemožnila realizaci vládního nařízení o dozoru nad hospodářskými podniky ze dne 21. 3. 1939, praxe byla komplikovanější, na což ve své studii upozornil E. Kubů. Citovaná nařízení sice vázala jmenování důvěrníků a nucených správců do podniků na souhlas okupačních orgánů, nevedla však k zahájení systematické akce, při níž by byli původní správci a důvěrníci urychleně odstraňováni. E. Kubů poukázal na celkovou

říšského protektora ze dne 21. června 1939, které se stalo základní protektorátní normou týkající se židovského majetku.⁷²⁰ Toto nařízení jasně stanovilo, že říšský protektor může odvolat důvěrníky a nucené správce dosazené podle protektorátních předpisů a dále na jeho základě mu bylo vyhrazeno právo jmenovat vlastní důvěrnické správce – tzv. treuhändery –, kteří mu bezprostředně podléhali a jednali v souladu s jím stanovenými právy a povinnostmi.⁷²¹

Vedle treuhänderů jmenovaných říšským protektorem ve smyslu citované normy působili v řadě podniků i správci jmenovaní tajnou státní policií (gestapem) a nucení správci dosazení *Reichskommissar für die Behandlungfeindlichen Vermögens* - říšským komisařem pro nakládání s nepřátelským majetkem, sídlícím v Berlíně. Zatímco první z nich byli postaveni na roveň nuceným správcům ustanoveným v rámci *Gruppe Wirtschaft* či *Gruppe Ernährung und Landwirtschaft* ÚŘP, druzí spadali do kompetence soudní správy, tzv. vrchních zemských soudů.⁷²² Celkové hodnocení posledně zmíněného nástroje z hospodářsko-nacionálního hlediska může být do jisté míry problematické, neboť činnost říšského komisaře pro nakládání s nepřátelským majetkem v Protektorátu narážela na kompetenční střety s říšským protektorem.⁷²³ Skutečnost, že treuhänderi dosazovaní na židovské majetky spadali do kompetence politické a hospodářské správy a nucení správci nepřátelského majetku do kompetence správy soudní, přinesla řadu prestižních sporů. Kompetenční třenice byly nakonec vyřešeny ve prospěch říšského protektora a

nepřehlednost situace, která trvala ještě dlouho po vydání zmiňovaných nařízení. Správce dosazovalo vedle šéfa civilní okupační správy, oberlandrátů a protektorátních ministerstev i gestapo, NSDAP, a někdy dokonce německé soukromé spolky. Podrobně: KUBŮ, Eduard, Die Verwaltung von konfiszierten und sequestriertem Vermögen – eine spezifische Kategorie des „Arisierungs-Profits“. Die Kreditanstalt der Deutschen und ihre Abteilung „F“, in: Geld und Kapital 2001, Banken und „Arisierungen“ in Mitteleuropa während des Nationalsozialismus, Stuttgart 2001, s. 178–179.

⁷²⁰ V § 1 stálo: „Židům, židovským podnikům a židovským osobním sdružením jest dovoleno nakládati nemovitostmi, právy na nemovitostech, hospodářskými závody a podíly na nich [...], jakož i propachtovávat pozemky [...] a převáděti pachtovní práva [...] jen se zvláštním písemným schválením.“ Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren (Věstník říšského protektora), 1939, s. 45.

⁷²¹ ÚŘP rozlišoval podle účelu tři typy treuhänderů: 1) *Verwaltungstreuhänder* (za účelem dlouhodobější správy majetku), 2) *Abwicklungstreuhänder* (za účelem likvidace svěřeného majetku), 3) *Veräußerungstreuhänder* (za účelem urychleného prodeje svěřeného majetku do árijských rukou). V letech 1939–1940 byli rovněž jmenováni tzv. generální, resp. vrchní treuhänderi (*General- oder Obertreuhänder*), kteří kontrolovali činnost určitého okruhu treuhänderů a nucených správců. K celkové typologii a právům a povinnostem nucených správců a treuhänderů podrobně KUBŮ, Eduard, Die Verwaltung, c. d., s. 177–185.

⁷²² Tamtéž, s. 180.

⁷²³ Blíže k této problematice srov. JANČÍK, D. – KUBŮ, E. – NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J., Arizační profitenti, c. d.

nakládání s nepřátelským majetkem bylo v Protektorátu plně podřízeno „*potřebám germanizace*“.⁷²⁴

Zabavování tzv. nepřátelského majetku bylo umožněno především „*nařízením o nakládání s nepřátelským majetkem z 15. ledna 1940*“, jež platilo jak pro území „staré říše“, tak i pro nově připojená východní území.⁷²⁵ Nucená správa nepřátelského majetku byla formálně zavedena v lednu 1940, měla však zpětnou účinnost ke 2. září 1939.⁷²⁶ Vztahovala se na pozemky a pozemková práva, nemovitosti, cenné papíry, platební prostředky, podniky a podíly na nich, pohledávky vůči dlužníkům atd. náležející nepřátelským státům, korporacím v nich sídlícím či osobám s dlouhodobým pobytem v těchto státech.⁷²⁷

Kombinace zabavení majetku na základě židovského původu majitelů a na základě nařízení o nakládání s nepřátelským majetkem se objevuje v případě nacistických zásahů proti pozemkovému majetku židovské rodiny Eisnerů, jejichž velkostatek Blahotice na Slánsku měl v roce 1938 výměru 239,55 ha. Všichni Eisnerovi byli považováni podle nacisty zavedených ustanovení za „Židy“, takže nucená správa byla tehdy patrně zavedena i na uvedený velkostatek. Nedlouho po začátku okupace byl majitel Edvín Eisner vzat gestapem do vazby a vězněn na Pankráci, kde koncem prosince 1941 zemřel. Manželku Martu Eisnerovou a jejího syna Pavla se snachou Evou Eisnerovou poslali nacisté přes Terezín do koncentračních táborů v okupovaném Polsku. Velkostatek Blahotice byl 2. března 1942 na žádost gestapa s účinností od 16. března 1939 obstaven a 1. listopadu 1943 zabaven. Byl převzat do majetku Říše prostřednictvím Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu.⁷²⁸

Pozemkového majetku židovských majitelů se dotklo i nařízení říšského protektora ze dne 21. června 1939, a to zejména stanovením povinnosti přihlašovat zemědělské a lesní pozemky (i spoluvlastněné a propachtované) u

⁷²⁴ HOŘEJŠ, Miloš – ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Hospodářský nacionalismus v čase nacionálního socialismu, c. d., s. 529.

⁷²⁵ Jako nepřátelský stát byla ve jmenovaném zákoně výslovně zmíněna Velká Británie se všemi svými zámořskými dominiemi a koloniemi, Francie, rovněž včetně kolonií a mandatorních území, dále Egypt, Súdán a Irák. V následujících letech se za „nepřátelský“ majetek, označoval veškerý majetek fyzických osob s občanstvím států, s nimiž se Německo nacházelo ve válce. Verordnung über die Behandlung feindlichen Vermögens vom 15. Juni 1940, Reichsgesetzblatt 1940, Teil I, s. 191.

⁷²⁶ Srov. Reichsgesetzblatt (dále jen RGBL.), I., 1940, s. 191, s. 191-195.

⁷²⁷ Tamtéž s. 192.

⁷²⁸ DUFEK, Pavel, Proměny vlastnických poměrů velkostatků na Slánsku za druhé světové války, in: Válka v nás, my ve válce. Slaný a Slánsko ve XX. století, sborník z historické konference, Slaný-Otruby: Wotrubia 2016, s. 106.

oberlandrátů.⁷²⁹ V následných prováděcích výnosech byla povinnost přihlásit svůj pozemkový majetek rozšířena i na nežidovské manžely.⁷³⁰

Návrhy na jmenování nucených správců zemědělské půdy byly činěny po dohodě s nacisty ovládaným *Bodenamtem* či s říšským protektorem.⁷³¹ Rychle následovaly další normy ve snaze úplně vyřadit Židy z hospodářství Protektorátu i veřejného života. Za zmínku stojí zejména nařízení říšského protektora ze dne 26. ledna 1940, kterým bylo stanoveno, že židovským podnikatelům může být zakázáno vedení hospodářských podniků jakéhokoliv druhu,⁷³² či devizová protižidovská opatření a některá jiná k zajištění židovského majetku.

Pokud jde o židovský majetek – zemědělský i jiný – byla již v roce 1938 přenesena na zabraná pohraniční území platnost prvního prováděcího nařízení k říšskému občanskému zákonu ze dne 14. listopadu 1935.⁷³³ Na základě § 6 bylo možné uložit židovskému majiteli zemědělského nebo lesního závodu, aby svůj pozemkový majetek nebo jinou část majetku během stanovené lhůty zcela nebo částečně prodal. Urychlené provedení tohoto nařízení bylo radikálně podpořeno říšským ministrem pro výživu a zemědělství Waltherem Darréem. Ten se 31. května 1939 obrátil na příslušné osídlovací společnosti s výzvou, aby neprodleně vykoupily všechny židovský pozemkový majetek, pro který momentálně nejsou vhodné soukromí kupci.⁷³⁴ To mělo za následek, že během krátké doby přešel veškerý židovský majetek v Říšské župě Sudety do německých rukou.⁷³⁵ Zmiňovaný *Bodenamt* k získávání pozemků využíval vedle uvedeného i další cesty – uvalení nucených správ (Zwangsverwaltungen). Nucených správ bylo užito při „arizaci“ židovských

⁷²⁹ Podle prvního prováděcího výnosu se oberlandrátům udílelo právo k určitému disponování s židovským majetkem menšího rozsahu (s počtem dělníků nepřesahujícím 100 osob nebo s ročním obratem pod 3 miliony korun). PETRŮV, Helena, Právní postavení, c. d., s. 41, 63–64.

⁷³⁰ Tamtéž, s. 66.

⁷³¹ RgBl., Bd. I, 1940, s. 191–195.

⁷³² Podrobně viz PETRŮV, Helena, Právní postavení, s. 84–86.

⁷³³ Verordnungsblatt für die sudetendeutschen Gebiete, Berlin 1938, č. 26, s. 266.

⁷³⁴ Aby osídlovacím společnostem tento úkol usnadnil, pověřil se souhlasem říšského ministerstva financí *Osídlovací banku* (*Siedlungsbank*), aby těmto společnostem poskytla potřebný úvěr s dvouprocentním úrokem. NA Praha, fond Německá osídlovací společnost, Karlovy Vary, k. č., 13.

⁷³⁵ V oblasti opavského vládního prezidenta se jednalo o rozlohu přibližně 1 304 ha. Většina ze stovek židovských majitelů půdy vlastnila malé výměry od několika arů do 2–4 ha, pouze v sedmi případech šlo o výměry od 20 do 60 ha, jen v jednom případě o velkostatek o výměře 633 ha. ANTOŠ, Zdeněk, Blut und Boden, – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě, Slezský sborník 64, 1966, č. 1, s. 38.

majetků, získávání majetků lidí vězněných a odsouzených a například i při získávání majetků osob, které na vlastněné půdě nehosподаřily ve vlastní režii.⁷³⁶

Do konce roku 1939 byly všechny větší židovské podniky „arizovány“ formou nucené správy nebo treuhändery, přičemž celkový rozsah pozemků činil 56 810 ha.⁷³⁷ Do konce roku 1940 přešlo do nucených správ dalších 40 000 ha původně židovského pozemkového majetku.⁷³⁸ Tento majetek teoreticky stále patřil původním majitelům. Nucený správce ani *Bodenamt* jím nemohli volně disponovat. Při každé změně byl vyžadován souhlas *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* - Ústředny pro židovské vystěhovalectví, přejmenované později na *Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren* - Ústřední úřad pro úpravu židovské otázky; této instituci bylo rovněž předkládáno roční vyúčtování. Ke změně došlo teprve v souvislosti s deportacemi Židů do Terezína, které byly nařízeny 16. února 1942. V návaznosti na ně přešel pozemkový majetek Židů i formálně na *Ústřednu pro židovské vystěhovalectví*, tedy fakticky na německý stát. Na takto zabraném židovském majetku prozatímně zajišťoval hospodaření IX. odbor ministerstva zemědělství, pozdější *Bodenamt*. Hospodaření bylo zabezpečováno povětšinou tak, že půda byla dávána do pachtu zájemcům z řad Němců, aby po válce posloužila potřebám německé kolonizace. Při „arizaci“ získaly nacistické úřady půdu v hodnotě 413 084 000 K.⁷³⁹

Proces převodu židovského majetku byl realizován za spolupůsobení celé řady aktérů na říšské i protektorátní úrovni a podílela se na něm i řada zcela specifických orgánů za tímto účelem zřízených, což již bohatě dokumentuje dostupná literatura.⁷⁴⁰ Je podstatné, že německá okupační moc bezprostředně

⁷³⁶ ŠISLER, Stanislav, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, Český lid 71/4, 1984, s. 219.

⁷³⁷ ŠPRYSL, Jaroslav, K problematice postavení českého rolnictva v l. 1939–1941, Historie a vojenství 16, 1967, s. 621. O rychlosti, s jakou bylo přistoupeno k zákrokům proti židovským pozemkovým vlastníkům, svědčí fakt, že jen první měsíc úřadování komisařského vedoucího von Gottberga na *Bodenamtu* bylo pod nucenou správu převedeno 16 000 ha. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 135.

⁷³⁸ HOŘEJŠ, M., Šlechta a nacistická pozemková politika, s. 181. Obersturmbannführer SS Dr. Horst Bartholomeyczik z *Bodenamtu* hlásil v prosinci roku 1940 do Berlína: „*Téměř všechny židovské podniky v Čechách a na Moravě byly pod komisařským vedením Bodenamtu nyní převzaty do nucené správy.*“ BA Berlin, NS 2/140., dopis SS-Ostuf. Bartholomeyczik, do štábu vůdce z 19. 12. 1940; HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 135.

⁷³⁹ KRÁL, Václav, Otázky, díl I, c. d., s. 76.

⁷⁴⁰ „Velká arizace“, tj. arizace podniků s více než 1000 zaměstnanci a arizace obchodních domů, firem s řetězci filiálék a velkých exportních firem, byla řízena z Berlína. Na střední úrovni náležely arizační aktivity v Protektorátu do kompetence říšského protektora (*Entjudungsreferat*) a na nejnižší úrovni spadaly do činnosti oberlandrátů. Na celém procesu se dále podílela celá řada orgánů – Ústředna pro židovské vystěhovalectví, Majetkový úřad u říšského protektora

odmítla v rámci aktivit protektorátní vlády zajistit na připravované arizaci český podíl a její průběh podřídila výhradně německé správě, čímž byl vytvořen jeden z hlavních prostředků posilování německého obyvatelstva a německého vlivu na hospodářství Protektorátu Čechy a Morava. Původní židovské podniky či židovské podíly v domácích podnicích byly prostřednictvím složitého arizačního mechanismu převáděny fakticky výhradně do německých rukou. Tímto způsobem „odžidovštění“ hospodářského prostoru českých zemí plynule přecházelo v jeho postupnou germanizaci.

Jako případová studie nám pro detailnější specifikaci uplatnění výše uvedených nacistických praktik a správních postupů poslouží vrchní inspekce nucené správy C *Bodenamtu* (Oberinspektion C), vytvořená pro území kolínského oberlandrátu mezi Kolínem a Havlíčkovým Brodem.⁷⁴¹ Základ zdejšího nacisty ovládaného majetku tvořily velkostatky dvou židovských rodin, Mandelíků (velkostatek Ratboř) a Morawetzů (velkostatek Světlá nad Sázavou).⁷⁴²

Představme si v krátkosti obě rodiny. Kolínská židovská rodina Mandelíků vděčila za svůj hospodářský vzestup především podnikatelským aktivitám v cukrovarnictví. Cukrovar a velkostatek se zámkem v Ratboři zakoupil v roce 1890 kolínský velkoobchodník Bernard Mandelík st. (1844–1910).⁷⁴³ Statek Ratboř rozšířil dalšími pronájmy: na přelomu roku 1903 a 1904 dvorem Sedlov a o rok později i dvorem Kbel. Dále si pronajal šternberský velkostatek v Červeném Hrádku, od roku 1902 držel v nájmu také šternberský cukrovar v Zásmukách a ve stejném roce koupil cukrovar v Bečvářech. Krátce před svou smrtí v roce 1910

(*Vermögensamt beim Reichsprotektor in Böhmen und Mähren*), složky NSDAP (především hospodářský poradce při župním vedení NSDAP, německy zvaný *Gauwirtschaftsberater*) – a o celou řadu dalších specifických institucí se jednalo v případě arizace zemědělské půdy. K objasnění fungování arizačního mechanismu viz. JANCÍK, D. – KUBŮ, E., „Arizace“, s. 13 (zde i literatura).

⁷⁴¹ Do obvodu kolínského oberlandrátu patřily okresy Kolín, Český Brod, Kutná Hora, Čáslav, Nový Bydžov, Nymburk a Poděbrady. JELÍNEK, Zdeněk, Nacistická okupační správa na Kolínsku v letech 1939 až 1945 (3. část seriálu „Kolínské gestapo proti partyzánům“), Práce muzea v Kolíně, sv. 3/1984, RM a OA Kolín 1984, s. 208.

⁷⁴² Blíže k rodině Mandelíků: JANCÍK, Drahomír, Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním na příkladu Úvěrní banky v Kolíně / Pražské úvěrní banky, in: Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008, s. 110–148. V poslední předválečné generaci se rodina značnou měrou asimilovala a dva z bratrů žili ve smíšených manželstvích. Přesto např. ve statku nebo v cukrovaru v Ratboři byla zavedena nucená správa a nakládalo se s nimi jako s židovským majetkem. JOUZA, Ladislav, Osudy rodiny Mandelíků, majitelů zámku v Ratboři u Kolína, in: Židé v Čechách I, Sborník ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci, Praha: Židovské muzeum v Praze 2007 s. 172.

⁷⁴³ JANCÍK, Drahomír, Od regionálních finančních elit, c. d. s. 115–117.

získal do pronájmu velkostatek Červené Pecky od barona Hrubého z Jelení.⁷⁴⁴ V rozvoji rodinné firmy pokračovali i jeho synové Robert (1875–1946), Otto (1876–1959) a Ervín (1883–1971), kteří rozšiřovali hospodářský vliv rodiny v regionu i mimo něj. Zvláště Robert Mandelík zaujímal v období první republiky postavení předního českého cukrovarníka a zařadil se mezi pražské podnikatelské a finanční elity.⁷⁴⁵ Všechny čtyři velkostatky patřící rodině prošly ve dvacátých letech 20. století pozemkovou reformou. Ervínovi a následně synovi Zdeňkovi Mandelíkovi náležel velkostatek Blato (soudní okres Uhlířské Janovice) o rozloze 524,95 ha, z nichž mu bylo propuštěno ze záboru 204 ha, velkostatek Chmeliště o rozloze 405 ha (soudní okres Uhlířské Janovice) patřil Ottovi Mandelíkovi a jeho synu Bernardovi (1910–2004), přičemž propuštěno bylo 310,5 ha. Z velkostatku Uhlířské Janovice v majetku Roberta Mandelíka bylo propuštěno 216 ha půdy z celkové výměry 422 ha. A velkostatek Ratboř o výměře 272 ha, držený bratry Robertem, Ottou a Ervínem, pozemková reforma redukovala na 249 ha. Původní majetek více jak 1 600 ha se tak zmenšil a rodina v průběhu třicátých let společně držela statky o výměře 979,5 ha.⁷⁴⁶

V poslední předválečné generaci se Mandelíkovi značnou měrou asimilovali. Robert byl činný v českožidovském hnutí a svůj pozitivní vztah k asimilaci projevil v roce 1906, kdy přestoupil z židovského vyznání na římskokatolické. Ervín Mandelík provedl podobný krok až v roce 1939, zřejmě z obav před antisemitskými opatřeními. Přihlásil se k církvi českobratrské evangelické. Otto, který po okupaci odešel do emigrace, si uchoval židovské vyznání.⁷⁴⁷ Je pochopitelné, že rodina Mandelíků, kde bratři žili ve smíšených manželstvích, se pokoušela uchránit majetek převedením na syny, resp. zetě nežidovského původu. Nakonec se ale majetek rodině udržet nepodařilo. Na velkostatky i zemědělské průmyslové podniky byla uvalena 21. září 1939 nucená správa a nakládalo se s nimi jako s židovským majetkem.⁷⁴⁸

⁷⁴⁴ JOUZA, L., *Osudy rodiny Mandelíků*, c. d., s. 172.

⁷⁴⁵ Blíže: JANČÍK, Drahomír, *Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním*, c. d., s. 110–148.

⁷⁴⁶ LUSTIG, R. - SVĚTNIČKA, F., *Schematismus velkostatků v Čechách*, c. d., s. 490–493.

⁷⁴⁷ JOUZA, Ladislav, *Osudy rodiny Mandelíků*, c. d., s. 180.

⁷⁴⁸ Robert a Ervín Mandelíkové byli jako majitelé cukrovaru a statku zařazeni mezi 41 osob, jejichž seznam protektorátní vláda schválila 21. listopadu 1940. Udělením prezidentské výjimky měli být vyjmuti z působnosti vládního nařízení 136/1940 Sb. o právním postavení Židů ve veřejném životě. Tamtéž, s. 180; srov. KÁRNÝ, Miroslav, „Konečné řešení“. *Genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha 1991, s. 59.

Zemědělství u rodiny Morawetzů rovněž nepatřilo k prvotním zdrojům kapitálu. Rodina Morawetzů se po tři generace podnikatelsky realizovala v textilním průmyslu na Úpicku v Podkrkonoší. Nashromážděný kapitál z textilního podnikání jim posloužil k nákupu pozemkového majetku a příslušného zámeckého sídla, který měl velmi pravděpodobně kodifikovat společenský vzestup rodiny.⁷⁴⁹ V letech 1914–1916 koupil židovský textilní podnikatel Richard Morawetz (1881–1965) ze Svobody nad Úpou úhrnem 1305,63 ha zemědělské a 2214,5 ha jiné, převážně lesní půdy se dvěma zámky – Světlou nad Sázavou a zámek Zboží (celkem tedy území o rozloze 3520,13 ha) – od Josefa Oswalda III. Thun-Hohenstein-Salm-Reifferscheida (1878–1942).⁷⁵⁰ Součástí velkostatku byly i průmyslové provozy – lihovar a škrobárna ve Světlé nad Sázavou a škrobárna ve Zboží.⁷⁵¹ Po necelých dvou letech se teritoriální rozsah Morawetzova majetku ještě rozšířil. S platností od 1. května 1916 zakoupil Richard od Pozemkové banky 29. dubna deskový statek Bačkov a dvojici dvorů Kysibl a Vatečov deskového statku Habry za 1 510 000 korun, Nový Dvůr téhož statku za 340 000 korun a dvůr Nová Ves za 120 000 korun.⁷⁵² V důsledku pozemkové reformy v letech 1923–1924 a následné lesní reformy v roce 1927 došlo však k redukci původního stavu. Podle § 11 záborového zákona a § 20 přidělového zákona bylo majiteli propuštěno ze záboru 2 414 ha veškeré půdy, včetně zámku ve Světlé nad Sázavou, tamního zámeckého parku a dvora s poplužním dvorem Rozinovem.

Koncem třicátých let začínalo být rodině Morawetzů čím dál jasnější, že jim ze strany nacistického Německa hrozí velké nebezpečí. Richard Morawetz s rodinou koncem března roku 1939 odešel z Protektorátu a usadil se v kanadském Torontu. Na veškerý pozemkový majetek Richarda Morawetze, tedy velkostatek Světlé nad Sázavou (*Guts- und Forstverwaltung Swietla a. d. S.*), byla již 29. července 1939 uvalena nucená správa pražského Bodenamtu. Oba dva majetkové celky rodin Mandelíků a Morawetzů byly po uvalení nucených správ dány pod dozor vrchní inspekce nucené správy C (*Oberinspektion*

⁷⁴⁹ SOA Zámorsk, fond Richard Morawetz – osobní fond, k. č. 1, inv. č. 1.

⁷⁵⁰ Blíže HOŘEJŠ, Miloš, *Arizace pozemkového majetku židovských elit v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu rodiny Morawetzů*, in: *Šlechticův žid – žid šlechticem. Židovské elity a židovská šlechta v novověku a moderní době*, Ostrava, Częstochowa 2015, s. 186–187.

⁷⁵¹ SOA Zámorsk, fond VS Světlá nad Sázavou, kart. 28, inv. č. 286; SKOPAL, Michael, *Velkostatek Světlá nad Sázavou, 1716 - 1948/1953/*. Inventář, 2002 s. 1.

⁷⁵² SOA Zámorsk, fond Richard Morawetz – osobní fond, kart. 3, inv. č. 105–106.

C) v čele s Wernerem Würfelem, který byl zároveň jmenován nuceným správcem velkostatku Ratboř u Kolína (*Oberverwaltung C IV*).⁷⁵³ Německý agronom Würfel byl do své funkce nuceného správce a do čela vrchní inspekce vnučené správy C jmenován Pražským Bodenamtem, a to za účasti kolínského oberlandráta Eckoldta. Do Würfelovy kompetence spadaly i další zemědělské podniky často původně židovských majitelů s nucenými správci. V prostoru pražské obvodové úřadovny *Bodenamtu* to bylo celkem 66 vrchních správ (*Oberverwaltungen*), v prostoru budějovické obvodové úřadovny *Bodenamtu* to bylo 5 vrchních správ a stejně tak v prostoru hradecké obvodové úřadovny.⁷⁵⁴ Ze spravovaných velkostatků se např. jednalo o již zmiňovaný velkostatek ve Světlé nad Sázavou, dále v Hněvkovicích, Květinově,⁷⁵⁵ Lípě,⁷⁵⁶ Petrkově, Polné, Štokách, Úsobí, Veltrubech či v Zalešanech⁷⁵⁷. Odhadovaná spravovaná plocha polností a lesů činila více než deset tisíc hektarů. Musíme připočíst i průmyslové podniky vázané na velkostatky – cukrovary, cihelny atd., čímž je zcela zřejmé, že na poli hospodářské správy disponoval Würfel poměrně širokými kompetencemi a

⁷⁵³ SOA Zámorsk, fond VS Světlá nad Sázavou, kart. 65, inv. č. 575, 578.

⁷⁵⁴ Největší počet vrchních správ se nalézal v soudních okresech Habry (13), Čáslav (12), Kolín (10) a Kouřim (10). NA Praha fond PÚ, k. č. 5.

⁷⁵⁵ V roce 1940 byl majitel velkostatků v Květinově-Kvaseticích Jaroslav Schmidt z politických důvodů uvězněn a za mřížemi zůstal až do konce války. Majetek z nucené správy mu byl vydán až 26. února 1948. BLAŽEK, Tomáš, Hrobka u Kvasetic bývala plná bolesti. Smutná zůstává i dnes. Dostupné z [www: https://jihlava.idnes.cz/osud-hrobky-a-zamku-v-kvaseticich-u-havlickova-brodu-f92-/jihlava-zpravy.aspx?c=A160123_2220683_jihlava-zpravy_mv](https://jihlava.idnes.cz/osud-hrobky-a-zamku-v-kvaseticich-u-havlickova-brodu-f92-/jihlava-zpravy.aspx?c=A160123_2220683_jihlava-zpravy_mv), [2017-10-15].

⁷⁵⁶ Statek v Lípě patřil na počátku okupace Juliusu Krausovi (* 1868) a jeho manželce Olze, roz. Dattnerová (* 1881) z Polska. Statek řídil spolu s otcem jeho syn Karel (* 1908). Julius Kraus se hlásil k české národnosti, Olga Krausová k polské, oba manželé pak k židovskému náboženství. Všechny své tři děti nechali po narození pokřtít a přihlásili je ke katolickému náboženství. Během roku 1940 byla na statek uvalena nucená správa *Bodenamtu*. Statek přešel do vlastnictví *Auswanderungsfond für Böhmen und Mähren* neboli Vystěhovalického fondu pro Čechy a Moravu, který spravoval zabavený židovský majetek.

Vystěhovalický fond převzal pozemky statku: ornou půdu, lesy, louky, zahradu, rybník, cesty a dvůr, ovocný sad, zeleninovou zahradu, lesní školkou, všechny hospodářské budovy (zejména stáje, lihovar a škrobárnu) a vilu rodiny Krausových. Blíže: JINDROVÁ, Alena, Přeškolovací tábor Lípa, součást nacistického plánu na vyvraždění Židů. Havlíčkův Brod 2009, s. 36–39.

⁷⁵⁷ V rámci arizace byl velkostatek 15. srpna 1939 převeden pod německou nucenou správu. Podle vzpomínek byl prvním správcem statku a mlékárny v Zalešanech Hans Zeckel (Jan Cekl) z Opavska, který však zahynul při autonehodě. Jeho nadřízeným byl Werner Würfel řídící *Zwangsenwaltung C* v Ratboři. Dalším správcem statku v Zalešanech se stal pan Románek, jenž dříve pracoval na arcibiskupském statku u Moravských Budějovic. V roce 1943 byl zatčen i s dalšími pracovníky mlékárny. Asi od konce srpna 1943 do 1. června 1944 byl správcem hospodářství Václav Mrázek, který působil na velkostatku hraběte Leopolda Šternberka v Zásnukách. NA, fond PÚČM, k. č. 1884, inv. č. 930; JOUZA, Ladislav – JOUZOVÁ, Miroslava, Hellerové na Kolínsku – obchodníci a podnikatelé v zemědělství a v potravinářském průmyslu, Židé v Čechách 4, Praha 2013, s. 142–190.

nemalým vlivem na dodávky zemědělských surovin pro nacistickou válečnou mašinerii.⁷⁵⁸

Volba Ratboře jako řídicího statku nebyla náhodná a souvisela jak s vysokou bonitou (tj. kvalitou půdy) obhospodařovaných ploch, tak i s výhodnou polohou lokality vzhledem k železniční i silniční síti (Ratboř leží cca 10 km od Kolína) a s napojením na potravinářské průmyslové podniky v okolí. Protože většina statků ležela v úrodném Polabí, význam „Würfelových“ statků tím jen vzrůstal.

Angažmá oberlandráta Herberta Eckholdta při jmenování Würfela nebylo jen formální. Eckholdt měl s Würfelem a s jím spravovanými statky nemalé plány. Dle výpovědi německého úředníka Wilhelma Hübnera, který tehdy působil na oberlandrátu a později vykonával pozici okresního hejtmána v Kolíně, hodlal Eckholdt kvůli nepatrnému počtu Němců ve svém obvodu zřídit síť opěrných bodů německví. Ty měly sloužit k vytvoření tzv. německého mostu od severu na jih a posázavským údolím od východu (Jihlava) na západ směrem ku Praze.⁷⁵⁹ K tomuto účelu mu měl, mimo jiné posloužit i židovský pozemkový majetek. Z ratbořského statku byl vytvořen tzv. opěrný statek - *Stützpunktbetriebe*, který jako další takto zabavené velkopodniky v Protektorátu nebyl určen k osidlování v první fázi. Tyto opěrné statky se staly sídly hospodářských poradců, tak jako v Ratboři, a měly za účel sloužit jako vzor ostatním nacisty obsazeným statkům a vypomáhat jim v předepsaném plnění zemědělských úkolů, především půjčováním hospodářských strojů, výpomocemi v sadbě apod.⁷⁶⁰

Osoba šéfa vrchní inspekce nucené správy C Wernera Würfela je zřetelným příkladem toho, jak zmíněná pomoc dalším přidruženým hospodářským subjektům vypadala v praxi.⁷⁶¹ Werner Würfel se narodil jako syn rolníka Georga

⁷⁵⁸ Würfel byl na základě dochovaných spisů neomezeným pánem nejen nad lesy a polnostmi, ale i nad řadou svých českých i německých podřízených. Dosazoval na čelní posty ve správě Němce a kolaborující Čechy, podle některých dokumentů se choval tvrdě k českým zaměstnancům. Würfel byl členem NSDAP, a jak uvádí archivní spisy, byl politicky aktivní i za svého působení v Protektorátu.

⁷⁵⁹ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), Praha, sign. 10-P-330. Srov. DUDÁŠ, Filip, Průběh "arizace" na Kolínsku. Nepubl. diplomová práce VŠE Praha, Praha 2015.

⁷⁶⁰ KRÁL, V., Otázky hospodářského a sociálního vývoje, c. d., s. 76.

⁷⁶¹ Záhy po nástupu Würfela do úřadu došlo v rámci nucené správy C k formální úpravě stávající organizační struktury. Počátky nové správní organizace provázela řada nejasností a změn, situace se však postupně stabilizovala. V září 1939 byl vedením lesního úřadu ve Světlé nad Sázavou pověřen lesmistr Rudolf Duschek. Vrchní správu od 1. října fakticky vykonával vrchní správce Günter Kopkow z Chlumku u Golčova Jeníkova (Oberverwaltung VIII). Dekretem IX. odboru ministerstva zemědělství čj. 103/B (Č) z 25. ledna 1940 byl s platností od 31. prosince 1939

Würfela dne 18. října 1905 v Repplinu u Vratislavi. Do svých šestnácti let navštěvoval různé školy a po absolvování zkoušky na hospodářské škole v roce 1921 se učil praktickému hospodářství na několika statcích. Později navštěvoval vysokou školu hospodářskou v Halle a v Kielu, kde složil v roce 1926 zkoušky. Po absolvování studia pracoval na různých statcích jako asistent, inspektor a nakonec administrátor. V letech 1938–1939 byl zaměstnán u pana Preissa v Těšvicích ve Slezsku. Svaz zvaný *Landesbauernschaft* ve Vratislavi jej poté 15. července 1939 poslal k německému osidlovacímu svazu v Berlíně. Posléze byl poslán k *Bodenamtu* do Prahy.⁷⁶²

Záměr *Bodenamtu* vytvořit z řídicího velkostatku v Ratboři vzor hospodářské prosperity narazil na zištnost šéfa inspekce Würfela a na jeho omezené schopnosti řídit tak rozsáhlý majetek. Würfel nedokázal navázat na prosperitu velkostatku a přidružených provozů z doby, kdy majetek náležel rodině původních židovských majitelů, a to i přes četné výsady v podobě přednostních dodávek hospodářských strojů, materiálu či pracovních sil. Svou funkci přesto zastával až do září 1943, kdy byl na základě obvinění z poškozování svěřeného majetku zatčen gestapem, neboť se na přiděleném velkostatku a cukrovaru

odvolán z funkce stávající nucený správce Wolfgang Beutler a na jeho místo byl od 1. ledna 1940 jmenován sám šéf inspekce Werner Würfel. Po aféře s nejasným kriminálním pozadím byl 5. února 1940 lesmistr Duschek novým nuceným správcem na hodinu propuštěn a správy lesů se ujal dvaapadesátiletý lesmistr Wilhelm Ambros. Do čela vrchní správy se sídlem ve Světlé nad Sázavou (Oberverwaltung XX) byl Würfelem k 1. únoru dosazen H. G. Schultz-Engelhardt, který svou funkci vykonával až do listopadu 1941. Oběžníkem č. 14 z 20. února 1940 bylo zavedeno nové označení podřízených vrchních správ (C I–VI). Dosavadní vrchní správa Güntera Kopkova v Chlumku (Oberverwaltung VIII) se stala vrchní správou C II, vrchní správa Schultze-Engelharda ve Světlé nad Sázavou (Oberverwaltung XX) byla přejmenována na vrchní správu C III atd. Po dvaceti měsících a osmi dnech působení ve funkci vrchního správce byl Schultz-Engelhardt odvolán a všechny podniky, jež dosud náležely pod vrchní správu C III, přešly od 8. listopadu 1941 znovu do pravomoci vrchního správce Güntera Kopkova v Chlumku (Oberverwaltung C II). Za aktivní účasti lesmistra Ambrose, který se stal během uplynulých měsíců neoficiálním poradcem nuceného správce Würfela v záležitostech správy lesů (Forstberater), se navíc začala v rámci nucené správy C pozvolna formovat paralelní síť podniků lesního hospodářství. Počátkem srpna 1941, když se Ambros v roli zplnomocněného lesmistra podílel na zavedení nucené správy v Lesním družstvu Příbyslav, zahrnovala již tato substruktura osm lokalit (Světlu nad Sázavou, Ratboř, Chlumeck u Golčova Jeníkova, Rataje nad Sázavou, Novou Ves u Chotěboře, Veltruby u Kolína, Sázavu nad Sázavou a zmíněné lesní družstvo Příbyslav). Nejpозději od konce října téhož roku řídil Ambros prostřednictvím oběžníků a hlášení také lesní správy v Horním Studenci a Pečkách, v březnu 1942 přibýly Zásmyky (původně Sternbergů) a Hraběšín (orlických Schwarzenbergů). Koncem března 1942 byl v rámci dlouho očekávané dílčí reorganizace Ambros oficiálně jmenován do čela vrchní lesní správy C VII (Forstoberverwaltung C VII) se sídlem ve Světlé nad Sázavou, kterou řídil do konce ledna 1943, kdy byla v důsledku jiných organizačních změn zrušena. Lesní úřad ve Světlé nad Sázavou (Reichseigenes Forstamt) podléhal od října 1942 nově vytvořenému ředitelství lesů Praha-východ (Forstdirektion Prag-Ost) pražského *Bodenamtu* a náležel do skupiny říšských podniků (Reichseigene Betriebe).

⁷⁶² ABS Praha, Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-610-3 a násl.

v Ratboři dopouštěl podvodných machinací. Za dobu svého správcovství způsobil svým neodborným hospodařením zadlužení v hodnotě 3 600 000 korun. Dále se dle poválečného šetření státní bezpečnosti choval ke svým zaměstnancům hrubě, dával nesmyslné rozkazy a vyhrožoval udáním gestapu. Jeho další osudy nejsou úplně jasné. Byl převezen do věznice na Pankráci, odkud byl z důvodu údajného napomáhání českým vězňům přesunut do Terezína.⁷⁶³

Na základě rozhodnutí vedoucího *Bodenamtu* Ferdinanda Fischera z 3. srpna 1942 byly 27. ledna 1943 lesy panství Světlá nad Sázavou zabavené Říší (dosud v pravomoci nucené správy C) předány do správy ředitelství lesů Praha-východ. V únoru 1943 pak následně došlo také k zásadní reorganizaci nucené správy, kdy byl zbytek původního velkostatku Světlá nad Sázavou vyňat z podřízenosti nucené správy C a na místě zdejší bývalé vrchní správy byla zřízena nucená správa R - *Zwangsverwaltung R* v čele s nuceným správcem dr. Wilhelmem Heuschkelem.⁷⁶⁴ V březnu 1943 po této poslední reorganizaci podléhaly nucenému správci Werneru Würfelovi v rámci obvodu C vrchní správy C I (Josef Kubanek – Ratboř), C II (Günther Kopkow – Chlumeck u Golčova Jeníkova), C III (Wenzel Stehlik – Pečky), C IV (Wilhelm Rokahr – Bolešovice), C V (sturmbannführer SS Nikolaus Strobel – Benešov), C VI (Josef Pytloun – Neustupov u Votic).⁷⁶⁵

Správcem zámku ve Světlé nad Sázavou byl 22. března 1943 *Bodenamtem* v Praze jmenován nucený správce Ernst Steiner z Českých Budějovic (*Forstzwangsverwaltung* 6). Některé místnosti zámku s částí zámeckého parku a užitkovou zahradou pronajal *Majetkový úřad při Státním ministerstvu pro Čechy a Moravu* (*Vermögensamt beim Deutschen Staatsministerium für Böhmen und Mähren*), zastoupený nuceným správcem Ernstem Steinerem, od 1. července 1944 na dobu šesti let *Kuratoriu pro výchovu mládeže*.⁷⁶⁶

U některých velkostatků bývalých židovských majitelů podléhajících nucené správě C došlo ještě během okupace k prodeji. Nucená správa na

⁷⁶³ ABS Praha, Ústředna Státní bezpečnosti, sign. 305-610-3.

⁷⁶⁴ SOA Zámorsk, fond VS Světlá nad Sázavou, k. č. 65, inv. č. 575, 578; srov. SKOPAL, M., Velkostatek Světlá nad Sázavou, c. d., s. II. Oblast působnosti nucené správy R sahala od Německého Brodu k protektorátním hranicím u Kamenice nad Lipou. Zahrnovala soudní okresy Německý Brod, Dolní Kralovice, Ledec nad Sázavou, Humpolec, Pelhřimov a Pacov.

⁷⁶⁵ NA Praha fond PÚ, k. č. 5.

⁷⁶⁶ SKOPAL, M., Velkostatek Světlá nad Sázavou, c. d., s. III.

velkostatku Blato Ervína Mandelíka byla ukončena kupní smlouvou 20. května 1941 ve prospěch Protektorátu Čech a Moravy, konkrétně *Vystěhovaleckého fondu pro Čechy a Moravu* (*Auswanderungsfond für Böhmen und Mähren*). Stejně tak byl do majetku fondu převeden po zrušení nucené správy i statek rodiny Krausových v Lípě.⁷⁶⁷ Prodej se podle Zdeňka Mandelíka, jednoho z přeživších příslušníků rodiny „stal bez jakékoli její účasti a tržová cena za něj byla složena u filiálky říšské úvěrní banky v Kolině, kde též dodnes leží“. Dále konstatuje, že „z tržové ceny nebylo vyplaceno ničeho“.⁷⁶⁸ Je pravděpodobné, že i další peníze deponované v bankách za výkupní ceny, nikdy nebyly původním majitelům vyplaceny.

Židovské zemědělské podniky pod nucenou správou Bodenamtu se staly mimo jiné základem pozdějších osídlovacích akcí. Samotné centrum osídlovací oblasti BMLG tvořil velkostatek Košátky, který pocházel ze židovského majetku.⁷⁶⁹ Židovský pozemkový majetek byl Bodenamtem získáván i institutem nucených správ dle vládního nařízení č. 87 z 21. března 1939 o správě hospodářských podniků a dozoru nad nimi (nucená správa pro špatné hospodaření) bylo do 30. září 1940 vzato do nucené správy 473 židovských statků z celkového počtu 779 zemědělských závodů (o celkové rozloze 71 204,04 hektaru).⁷⁷⁰

5. 4. Exkurz 2: Zákroky proti velkým pozemkovým vlastníkům - církev a šlechta

Další z předkládaných exkurzů je zamýšlen jako hlubší analýza specifické oblasti nacistické pozemkové a osídlovací politiky. Prostřednictvím uvalených nucených správ na velké pozemkové vlastníky zamýšleli nacisté získat rozsáhlé pozemkové

⁷⁶⁷ Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu byl založen říšským protektorem 5. března 1940 jako složka Ústředny pro židovské vystěhovalectví. Do tohoto fondu byl převáděn likvidovaný majetek židovských nadací a spolků, zejména finanční. Z fondu pak byly financovány deportace Židů do koncentračních táborů. Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu, dostupné z [www: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Vyst%C4%9Bhovaleck%C3%BD_fond_pro_%C4%8Cechy_a_Moravu>](https://cs.wikipedia.org/wiki/Vyst%C4%9Bhovaleck%C3%BD_fond_pro_%C4%8Cechy_a_Moravu) [2017-10-15].

⁷⁶⁸ NA Praha, fond Zemský národní výbor, III-NS, XIII-2, 1946, k. č. 76, stížnost do rozhodnutí ministerstva zemědělství ze dne 25. 9. 1945.

⁷⁶⁹ NA Praha, fond ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327, likvidace BMLG k 1.6.1945.

⁷⁷⁰ NA Praha, fond NSM, sign. 110-4-368. s. 19-43, posudek grafického přehledu zemědělských podniků nacházejících se podle Rg.Vdg. 87/39 pod nucenou správou. Srov. BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 168, zde některé údaje špatně z tabulek přepsány.

celky, které měly v pozdější době posloužit jako pozemková základna pro novou vlnu kolonizačních aktivit. Identické postupy, které byly použity při uvalování nucených správ, měly přinést diametrálně větší rozlohy půdy pod kontrolou *Bodenamtu*.

Po krátkém období komisařské správy VI. až IX. odboru protektorátního ministerstva zemědělství se začalo ukazovat, že rychlejším a efektivnějším způsobem, jak získávat půdu pro kolonizační účely, bude spíše než dosavadní uvalování nucených správ na drobné zemědělské provozy, získávat půdu velkých pozemkových vlastníků. Komisařské vedení se chtělo zaměřit na uvalování nucených správ na statky zbytkové,⁷⁷¹ státní, církevní a na šlechtické velkostatky. Reinhard Heydrich souhlasil s výhledovým plánem konfiskace majetku katolické církve a šlechty a ohlásil svou plnou podporu.⁷⁷² Heydrich měl k této záležitosti poznamenat: „*Musíme rychle získat velké množství půdy pro kolonizační účely. Zkonfiskujeme-li velký počet zemědělských závodů malé výměry, nezískáme příliš mnoho půdy, ale vytvoříme si příliš mnoho radikální opozice mezi zemědělci. Proto bude lépe zkonfiskovat malý počet závodů velké výměry, neboť tak získáme mnoho půdy a několik šlechticů nevytvoří žádnou opozici.*“⁷⁷³

Doporučení zaměřit se při převodu pozemkové držby do německých rukou především na majetky velkých vlastníků, jakými byla šlechta a církve se odrazil i v důvěrném pokynu vypracovaném 13. srpna 1939 zemským radou Johlenem, úředníkem komisařského vedení *Bodenamtu*. Zatímco pozemková reforma byla jeho pohledem zdlouhavá, mělo se podle tohoto dokumentu: „jíti nejdříve“ na držitele větších celků půdy než na široké vrstvy drobných zemědělců.“⁷⁷⁴

Komisařský vedoucí zmíněných odborů Curt von Gottberg mínil započít zásahy proti velkým pozemkovým vlastníkům převzetím kontroly nad pozemkovými majetky katolické církve. Inspiraci pro vyvlastnění pozemkového

⁷⁷¹ Zbytkové statky vznikly dělením zemědělské plochy původních velkostatků. Na rozdíl od drobných přidělů byly ke zbytkovým statkům přiděleny větší rozlohy půdy a obvykle se jejich centrem staly původní sídla dvorů velkostatku. Blíže: PŠENÍČKOVÁ, Jana, Zbytkové statky v Čechách. 1918-1948, Praha 1998.

⁷⁷² KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 130.

⁷⁷³ NOVOTNÝ, Gustav: Konfiskace a uvalování nucených správ, c. d., s. 52; ŠISLER, S., Německá kolonizace českých zemích, c. d., 216-223; KRÁL, V., Pravda o okupaci, Praha, 1962, s. 168.

⁷⁷⁴ Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), sign. 305-123-3/19, Ústředna státní bezpečnosti po roce 1945.

majetku katolické církve v protektorátu hledal von Gottberg v Říši, kde v Porýní před nedávnem proběhl zásah proti majetkům katolické církve. Jako prostředník pro zabavení majetků katolické církve zde posloužil *Reichsverein für Volkspflege und Siedlerhilfe* - Říšský spolek pro národ a pomoc osadníkům. Oficiálně se mělo jednat o neziskovou organizaci, v praxi se ovšem jednalo o organizační součást RuSHA. Von Gottberg založil v červenci 1939 v Praze pobočku tohoto spolku, kterému měl být zabavený církevní majetek v Protektorátu svěřen do zatímní správy a následně předán do dlouhodobého pronájmu německým zemědělcům.⁷⁷⁵ Zabor měl probíhat zvláště v oblastech, kde se církevní statky nacházely v blízkosti německých jazykových ostrovů a plánovaných jazykových mostů (Landesbrücken) mezi Brnem a Olomoucí. Von Gottberg navrhoval postavit tyto velkostatky pod komisařskou (prozatímní) správu, podle zásad ochranných oddílů SS a nejdříve po 99 letech dědičně předat ozbrojeným německým zemědělcům, tedy přesněji obranným sedlákům (Wehrbauern). Zároveň plánoval v dotčených oblastech usadit několik tisíc německých rodin, zemědělců, lesních dělníků, manuálních pracovníků, obchodníků a úředníků. Na veřejnosti měl být zachován dojem protikatolické akce.⁷⁷⁶ Tam žijící Češi měli být přemístěni do centrálních českých oblastí. Předsednictví pobočky Říšského spolku pro péči o národ a péči o osadníky převzal zemský rada Johlen, který přišel k Bodenamt jako odborník z Hesensko-Nasavské zemské župy. Personál a prostory dal pobočce spolku k dispozici Bodenamt. SD urychleně započal sběr informací o církevních nemovitostech (do 1. září 1939).⁷⁷⁷

Majetky katolické církve v Protektorátu byly pro nacisty zajímavé z mnoha důvodů. Na jedné straně církev byla vlastníkem rozsáhlých pozemkových majetků, které si zachovaly svou hodnotu a rozlohu i po první pozemkové reformě. V trojúhelníku Brno – Olomouc – Kroměříž držela katolická církev podle odhadů nacistů cca 240 000 jiter (60 000 ha).⁷⁷⁸ Církevní pozemky se tak nacházely přesně v oblastech, ve kterých plánovači osídlování mínili vytvořit německého sídelní koridory. V neposlední řadě příslušníci SS považovali

⁷⁷⁵ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 135.

⁷⁷⁶ Mělo se tak navázat na určité protikatolické postoje české veřejnosti latentní z období První republiky.

⁷⁷⁷ BArch, NS 2-165, Bl. 31-34, dopis von Gottberga Himmlerovi z 8. 6. 1939; KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 317.

⁷⁷⁸ KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 317.

katolickou církev za nositelku češství.⁷⁷⁹ Kromě toho von Gottberg převzal dalších 8 000 ha necírkevních majetků, především se jednalo o majetky Řádu německých rytířů v Říšské župě Sudety i v protektorátu.⁷⁸⁰

Začátkem června referoval von Gottberg Himmlerovi o svých plánech na využití moravských majetků katolické církve k německému přesídlování.⁷⁸¹ Von Gottberg udělil Johlenovi příkaz během několika měsíců ovládnout veškeré církevní velkostatky v Protektorátu. Mimo to na Moravě měly být pro tento účel vykonány všechny přípravné práce, aby ještě před 1. zářím 1939 mohla být provedena „pozemková reforma“, na statky mohla být uvalena nucená správa a následně mělo proběhnout rozdělení mezi německé osídence. Na dvou statcích mělo být toto opatření provedeno urychleně, tak aby byly ke konci srpna představeny (využity) jako názorný příklad.⁷⁸²

Hitlerova politika usmíření s církví však znamenala pro von Gottberga zastavení naplánovaných akcí. H. Himmler začátkem září 1939 zakázal všechny akce namířené proti církvi. 9. října téhož roku nařídil říšský protektor ukončení nucené správy církevních statků a Bodenamtu byl nucen zastavit další plánované akce proti církevním majetkům v Protektorátu.⁷⁸³

Přesnými čísly, kolika církevních statků se zákroky *Bodenamtu* dotkly v krátkém období od března do září 1939, nedisponujeme, ale vzhledem k tomu, že se v zákrocích proti církevnímu majetku dále nepokračovalo, může nám o celkovém rozsahu zabavených majetků napovědět statistika *Bodenamtu* vyhotovená k poslednímu prosinci 1943. Tehdy se nacházelo pod nucenou správou *Bodenamtu* celkem 8 církevních statků v Čechách o celkové rozloze 4 104 ha, což činilo 1,78% z celkové rozlohy statků pod nucenou správou tohoto úřadu. Na Moravě se jednalo o téměř trojnásobně větší počet – 23 statků o rozloze 37 090 ha, což v celkovém součtu činilo 34,34 % z celkové rozlohy statků pod

⁷⁷⁹ BArch NS 2/165, Bl. 31-34, dopis SS-Oberführera von Gottberga na RFSS z 8.6. 1939; HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 137.

⁷⁸⁰ Totiž šafářův dvůr řádu v Bruntále (Freudenthal), ve Starém Městě (Altstadt), v Dolní Dlouhé Loučce (Langendorf) v Říšské župě Sudety, pozemky a hrad Bousov (Busau) v protektorátu a šlechtickou světskou dámskou nadací „Maria Schul“ v Brně KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 137.

⁷⁸¹ Tamtéž, s. 317.

⁷⁸² Tamtéž, s. 317. Německá historička Isabel Heinemann uvádí, že během roku 1939 byly provedeny minimálně tři pokusy o převod a s velkou pravděpodobností byly také provedeny. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 137. Zodpovězení této otázky bude možné až po dalším výzkumu.

⁷⁸³ KAIENBURG, H., Die Wirtschaft der SS, c. d., s. 318.

vnucenou správou.⁷⁸⁴ Nepoměr mezi počtem církevních statků a jejich rozlohou pod nucenou správou v Čechách a na Moravě lze vysvětlit výše zmíněným zájmem *Bodenamtu* o majetky Olomouckého arcibiskupství.

Velkými pozemkovými vlastníky i po proběhlé první československé pozemkové politice zůstávali v českém a moravském prostoru zástupci bývalých šlechtických rodů, případně i ve třicátých letech nemalá skupina občanských velkostatkářů. Další nastínění nacistických zásahů proti šlechtě nelze provést bez alespoň krátkého nastínění situace, v níž se šlechta českých zemí mezi lety 1918-1938 nacházela.

Obecně lze konstatovat, že šlechta se stala zejména v počátcích První republiky symbolem všeho, co vedoucí představitelé nového státu chtěli vytěsnit – habsburské říšské instituce, sociální nerovnosti a německou dominanci. Odnětí práva užívat po generace děděné tituly a zejména první pozemková reforma a její důsledky značnou měrou otřásly myšlenkovým a ekonomickým postavením šlechty v českých zemích. Zatímco v příhraničních částech země osídlených převážně německým etnikem, obdržela větší část šlechty sice automaticky státní příslušnost nové Československé republiky, ale národnostně zaujala postoj v rámci sudetského němectví, hlásila se paralelně šlechta ze středu země z větší části k češství. Vznik národnostně definovaných svazů velkostatkářů během 20. let nepřinesl ještě zásadní národnostní diferenciaci,⁷⁸⁵ prostupnost mezi českými a německými sdruženími byla ještě dosti veliká. K zásadnímu rozchodu došlo

⁷⁸⁴ NA Praha, fond NSM, sign. 110-4/368, k. č. 34, inv. č. 520,

⁷⁸⁵ Po roce 1918 došlo i k tomu, že českomoravská šlechta se roztržila do různých státních příslušností. Během 20. a 30. let se tak setkáváme i s k proklamativním přihlášením příslušníků šlechty k maďarské, anglické či švýcarské státní příslušnosti. Walter Jacobi k tomuto po skončení druhé světové války uvedl: „*Přesto bylo nikterak malé množství rodin, které na základě rodinných vztahů, původu manželky nebo v i zahraničí se zčásti nacházejícího velkostatku, náhle přijaly cizí státní příslušnost v naději, že jako cizinci ujdou ustanovením o pozemkové reformě. Bud' to zůstali při státním občanství zbytku Rakouska, kupříkladu kníže Hanau v Hořovicích, který měl za manželku hraběnku Fuggerovou, narozenou v Rakousku, nebo se nechali přihlásit za příslušníky země původu rodu. Státním příslušníkem Maďarska tak byl např. hrabě Palffy, markrabí Pallavicini majitel velkostatku a zámku v Jemnici, princ Charles Anton Rohan z jihočeského Choustníku byl anglickým podaným, a sním sousedící baron Geymüller, na základě svých předků z Basileje, se stal švýcarským státním příslušníkem. Princ Thurn-Taxis vlastník velkostatku a zámku ve Mcelich změnil své jméno na Luigi Torro e Tasso a s odvoláním na svůj statek v Jižních Tyrolech přijal italské státní občanství.*“ ABS, sign. 325-166-3, Studijní ústav Ministerstva vnitra (dále jen SUMV), Poválečný výslech Waltera Jacobiho. V době protektorátu nabyl švýcarské občanství na základě starého rodinného privilegia František Schwarzenberg. ABS, sign. 10908.

s nástupem nacismu v Německu a zejména pak koncem 30. let, v období bezprostředně následujícím po „anšlusu“ Rakouska.⁷⁸⁶

Role šlechty na obou „stranách“ během Runcimanovy mise rozkol mezi oběma tábory šlechty ještě více prohloubila. Rozkol nastal nejen v politických názorech a národnostním smýšlení, ale i v náhledu na budoucnost. Jedna skupina spojila své osudy několikerými deklaracemi pevně s osudem českého národa,⁷⁸⁷ druhá částečně vedená nadějí na revizi zásahů předchozího zřízení, spojila svou další budoucnost s expandujícím nacistickým Německem.

Po vzniku protektorátu se pozice šlechty ve státě začala proměňovat. Je zřejmé, že faktické i mentální spřízněnosti šlechtických rodů v rámci střední Evropy, která umožňovala šlechtě v protektorátu přicházet formálně i neformálně

⁷⁸⁶ HOŘEJŠ, Miloš, Šlechta a nacistická pozemková politika v českých zemích, in: Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století, HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.), Praha 2011, s. 235-258.

⁷⁸⁷ V emotivně vypjaté době před podzimní mobilizací a přijetím Mnichovské dohody, se část pročesky (resp. pročeskoslovensky) smýšlející šlechty odhodlala „k akci, kterou vstoupili poprvé jako sociálně-politická skupina do československých dějin. Prvotní motivací byla snaha české šlechty v kritické době ohrožení vlasti veřejně deklarovat své pročeské postoje. Mnozí přitom k tomuto kroku přistoupili přesto, že s politickou linií československého státu a prezidenta Beneše nesouhlasili. Zásadní impuls tohoto kroku představovaly dvě návštěvy Zdenka Radslava Kinského u prezidentova kancléře Přemysla Šamala počátkem září 1938. Při nich si kancléř stěžoval na postoj hraběte Evžena Czernina, který během návštěvy lorda Runcimana na svém zámku Petrohrad (tehdy Petršpurk) v září 1938 umožnil protičeskoslovenskou manifestaci Sudetoněmecké strany (SdP). Nejen pro Kinského a podobně smýšlející aristokraty, ale také pro státní představitele, bylo nyní důležité, aby ve chvíli, kdy na angažmá šlechty ve prospěch SdP začal upozorňovat i světový tisk, dali najevo, že kromě proněmecky orientované aristokracie existuje i šlechta smýšlející pročesky, resp. pročeskoslovensky. Reprezentativní dvanáctičlenná delegace zástupců české šlechty byla prezidentem Benešem na pražském Hradě přijata 17. 9. 1938. Proslov vedl František Kinský, jenž se tak jednoznačně vymezil vůči protikladným postojům svého synovce Ulricha Kinského z České Kamenice, jenž byl exponentem Sudetoněmecké strany. Prostřednictvím předaného prohlášení šlechtici deklarovali, že „věrnost k českému státu, který naši předkové pomáhali budovati a po tisíc let udrželi, je pro nás povinností tak samozřejmou, že jsme se rozmýšleli ji výslovně zdůraznit. Zároveň aristokraté odmítli nacionalismus a separatismus a vyjádřili naději v mírové soužití národů českých zemí. Dalším setkáním českých šlechticů s prezidentem, tentokrát dr. Emilem Háchou, se uskutečnilo 24. ledna 1939. Šlechtici i nyní promluvili ústy Františka Kinského. Zdůraznili, že přišli, „aby vyslovili svou vůli plnit všechny své povinnosti“. Zároveň vyjádřili loajalitu nové hlavě státu i oddanost zemi. Ironií osudu tak teprve v této krizové době našli čeští šlechtici a republikánské elity společnou řeč. Třetí prohlášení přišlo na řadu v září 1939. Tato deklarace věrnosti českému národu v době, kdy bojoval o svou existenci, měla mimořádný symbolický význam. Proklamace měla formu dopisu, jehož adresátem byl státní prezident Emil Hácha. Na žádost Františka Kinského a Hugo Strachwitze ho formuloval František Schwarzenberg. Nosnou myšlenkou deklarace byla národnostní identifikace. Deklarace totiž vznikla jako protest proti tlaku nacistických okupačních úřadů na příslušníky šlechty s cílem donutit je k přihlášení se k německé národnosti, respektive k říšské státní příslušnosti. KÁRNÍK, Zdeněk, České země v éře První republiky, díl I., Praha 2000, s. 580; HORČIČKA, Václav - ŽUPANIČ, Jan, Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století. Praha 2017.; GLASSHEIM, Eagle, Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. Století, Praha 2012, s. 194-195.

do styku s vlivnými představiteli nacistického správního aparátu, mínila využít protektorátní vláda jakousi oklikou k užším kontaktům s Říší.

Protektorátní politici vyjadřovali představitelům české šlechty, v návaznosti na její loajální postoje během krize v září 1938, dosud neobvyklou důvěru, což se projevilo nejen nabídkou na účast ve značně omezeném politickém životě země pod nacistickým okupačním režimem. Za touto iniciativou stáli příslušníci tzv. trojky - ministerský předseda Alois Eliáš, Hubert Masařík, a Háchův blízký spolupracovník a zároveň ministr Eliášovy vláda - Jaroslav Havelka. Byla to Eliášova protektorátní vláda, která rozhodla v září 1939, v souvislosti se šlechtickou deklarací věrnosti státu a národu ze září 1939, o „navrácení“ šlechtických titulů.⁷⁸⁸ Na čelních pozicích Národního souručenství zasedli hrabě Karel Belcredi hrabě Hugo Strachwitz, princ František Schwarzenberg, hrabě Alois Serenyi, JUDr. Jan Adolf Lobkowicz, v širším členstvu najdeme například zástupce rodiny Colloredo-Mannsfeldů. Masařík k tomu ve svých vzpomínkách uvedl: „O prosazení českých šlechticů na tato místa jsme záměrně rozhodli na poradách naší trojky. Šlo o promyšlený krok, sledující nejen zřetele co nejširší celonárodní fronty proti okupantům, ale též reflektující skutečnost, že Hitler, Göring, Goebbels i ostatní nacističtí pohlaváři se rádi obklopovali aristokraty a respektovali i jejich tituly. Domnívali jsme se, že bude dobré posílit oficiální protektorátní reprezentaci o lidi, kteří už svými jmény symbolizují historické tradice českého státu a kteří nebudou při jednáních s nacistickými představiteli trpět komplexy méněcennosti. A naše úvaha a volba se ukázala správná“⁷⁸⁹

Z podnětu státního prezidenta Háchy a po konzultaci s Eliášem došlo na jaře roku 1940 ke změnám na čelných postech Českého svazu pro spolupráci s Němci. Do řídicího grémia moravské pobočky byly vedle advokátů a lékařů dosazení hrabě Karel Belcredi a hrabě Hugo Strachwitz, v předsednictvu české centrále se objevilo jméno hraběte Jindřicha Schlika. Ovládnutím Českého svazu

⁷⁸⁸ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), fond D- důležité. Šlechta, k. č. 6, inv. č. 214, sign. D 7653. Dopis od Eugena Durycha ze dne 26. ledna 1939. Srov. Tamtéž. Záznam řeči Josefa Nebeského ze dne 14. září 1939.

⁷⁸⁹ MASAŘÍK, Hubert, V proměnách Evropy: paměti československého diplomata, Praha, Litomyšl, s. 314.

pro spolupráci s Němci prostřednictvím „starých partajních vlivů a osobností“ se mělo zamezit vlivu českých fašistů.⁷⁹⁰

Z podobných důvodů byl po útěku Dr. Feierabenda do Velké Británie v únoru 1940 obsazen úřad ministra zemědělství hrabětem Mikulášem Bubnou z Litic.⁷⁹¹ Podle výpovědi Jaroslavy Eliášové chtěl její muž jeho původ využít k tomu, aby „jako hrabě hájil u Neuratha zájmy českého národa“. Ve shodě s tím „Bubna intervenoval osobně u Neuratha a u jiných německých úřadů ve prospěch zavřených českých lidí“.⁷⁹²

Proměnu vztahu protektorátní společnosti zaznamenaly i zprávy SD vypracované šéfem pražské úřadovny Walterem Jacobim: „i když české obyvatelstvo v minulosti vidělo ve šlechtě třídu, které jde pouze o udržení jejich majetků, (po vzniku protektorátu pozn. M.H.) se v protikladu k době monarchie a částečně také k době republiky nechová ke šlechtě odmítavě.“ Šlechta podle zprávy SD ve velké míře „probudila naděje a očekávání českého obyvatelstva v Protektorátu a je nyní v pozici, kdy může ovlivňovat politické postoje a nálady.“

793

⁷⁹⁰ Karel Belcredi obsadil celý výbor moravské pobočky bez jediné výjimky představiteli té části moravské konzervativní elity, u které si byl jist její loajalitou a českým vlastenectvím. KONEČNÝ, Karel - FRÁNEK, Vilém, Český svaz pro spolupráci s Němci - Moravská zemská skupina v Brně (1940-1942): osudy některých jejích čelných představitelů, in: Časopis Matice moravské Brno: Maticе moravská, roč. 135, č. 1 (2016), s. 79. Německé úřady však k němu od počátku neměly důvěru a viděly v něm další pokus o únik od skutečné česko-německé spolupráce. Považovali ho za oportunistický a pokrytecký. Hrabě Belcredi byl navíc vnímán jako šovinista, který nebyl nacistické moci loajální. Činnost Svazu uhasla v polovině roku 1941, kdy se začala stupňovat represe nacistických orgánů vůči českému národu. HOŘEJŠ, Miloš, Rudolf a Humprecht Czerninové z Chudenic: oběti heydrichiády z řad české šlechty, in: Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů, roč. 8, č. 4 (2014), s. 34.

⁷⁹¹ Hubert Msařík vzpomíná na výběr Bubny takto: „Původně se uvažovalo o Karlu Belcredim, ten však byl tak špatně zapsán u gestapa, že jeho jmenování nepřicházelo v úvahu. Dalšího z kandidátů, Mikuláše Bubnu, jsem do té doby neznal. Obrátil jsem se tedy na svého někdejšího kolegu z Hlávkových kolejí dr. Kunteho, jenž býval domácím učitelem v rodině Bubnů, a dostal od něho tento posudek: „Mikuláš Bubna sice není génius, ale zato je charakterní a česky cítící muž.“ Pro mne i ostatní členy „trojky“ to bylo dostatečné doporučení a dnes mohu konstatovat, že nás hrabě Bubna v nejmenším nezklamal a svou politickou roli sehrál dobře a čestně. Úřední agendě, pravda, příliš nerozuměl, byl však neústupný, nebojácný vlastenec a antinacista, stejně jako jeho rakouská manželka, která nám občas přinášela cenné zprávy z aristokratických kruhů.“ MASAŘÍK, H., V proměnách Evropy, c. d., s. 314-315.

⁷⁹² ABS, fond 300, Zemský odbor bezpečnosti v Praze, sign. 19-3. Protokol s Jaroslavou Eliášovou ze dne 22. února 1946 na MV v Praze. V obnoveném kabinetu, k němuž přistoupl Heydrich v rámci „politické neutralizace“ Protektorátu, Mikuláš Bubna z Litic již Bubna nezasedl a 19. ledna 1942 předal funkci svému nástupci Adolfu Hrubému. Blíže: JELÍNKOVÁ, Dita, Mikuláš Bubna z Litic a jeho role v protektorátní politice, in: Válečný rok 1941 v československém domácím a zahraničním odboji. Sborník k mezinárodní konferenci, Praha 2011, s. 71 – 91.

⁷⁹³ NA Praha fond ST-ÚŘP, k. č. 37, inv. č. 739, sign. 109-4/489. Zpráva Sicherheitsdienst Prag adresovaná K. H. Frankovi a dr. Ehlichovi ze dne 12. května 1944.

V době druhé republiky a na počátku okupace se objevilo několik zástupců šlechtických rodiny v popředí politických opozičních subjektů na pravém politickém spektru. Typickým představitelem zde byl Jan Adolf Lobkowicz (1885-1952), majitel velkostatku a zámku v Drahonicích u Blatné, aktivista Národního Tábora československého a jedna z čelných osobností skupiny Akce národní obnovy (ANO). Jejím nejvýraznějším politickým činem byl rozhodující podíl (společně s Vlajkou) na vytvoření Českého národního výboru v čele s gen. Gajdou v prvních dnech okupace jako opoziční skupiny proti Straně národní jednoty.⁷⁹⁴ Pomocí tohoto výboru chtěly tyto extrémně pravicové skupiny získat rozhodující moc ve vznikajícím protektorátu.⁷⁹⁵ V rámci ANO pracoval v jeho zemědělském výboru a měl být jakýmsi předvojem pro větší vlnu angažovaných šlechticů v tomto hnutí.⁷⁹⁶ Pro jejich přilákání jistě měly posloužit i položky v programu ANO snažící se revokovat závěry první československé pozemkové reformy či závazek vrácení šlechtických titulů.⁷⁹⁷

Jméno hraběte Thun-Hohensteina (1913-1994) bylo spojeno především s podobně zaměřenou organizací Vlajka, jež se v polovině třicátých let profilovala několika ideovými hesly s předponou „anti“ antiněmeckým nacionalismem, antikomunismem, antikapitalismem a antisemitismem. Původně měla Vlajka podobu politického klubu a mezi její příznivce patřil také kníže Karel VI. Schwarzenberg z orlické sekundogenitury, který pod pseudonymem Bojna přispíval i do její stejnojmenné revue. Na rozdíl od ostatních autorů ale nebyly jeho články antisemitské, ale spíše vyhraněně katolické, konzervativní a nacionalistické. Po Mnichovu, kdy se Vlajka zradikalizovala a začala sympatizovat s nacisty, ji ale stejně jako většina ostatních bývalých šlechticů

⁷⁹⁴ NA Praha, fond Ministerstvo vnitra – prezidium, Praha, sign. 225-1172-1.

⁷⁹⁵ ANO mělo ve svém programu národní a mravní regeneraci a usilovalo o prosazení vlády konzervativní elity. Hnutí se snažilo prosadit koncepci stavovského státu a smýšlením bylo antisemitské. Tamtéž.

⁷⁹⁶ Protektorátní ministr blízký spolupracovník prezidenta Háchy Jiří Havelka po vzniku Protektorátu dokonce Jana Adolfa Lobkowicze neúspěšně prosazoval do funkce předsedy výboru Národního souručenství. HAZDRA, Zdeněk, Šlechta ve službách Masarykovy republiky: mezi demokracií a totalitními režimy, Praha 2015, s. 73.

⁷⁹⁷ V programovém prohlášení ANO nalezneme pasáž: „Stará šlechta budiž restaurována. Starým českým rodům buďte přiznány čestné predikáty“. NA Praha, fond Ministerstvo vnitra – prezidium, Praha, sign. 225-1099-13. V programovém prohlášení ANO nalezneme pasáž: „Stará šlechta budiž restaurována. Starým českým rodům buďte přiznány přiznány čestné predikáty. Tamtéž.

opustil.⁷⁹⁸ Thun-Hohenstein byl jediným aristokratem, který zůstal členem Vlajky i v době její proněmecké kolaborace.⁷⁹⁹

Právě příbuzenské a přátelské vztahy českých šlechticů s představiteli německé šlechty (jejichž značný počet byl součástí nacistického aparátu v protektorátu i Říši) slibovaly možnost intervencí a zásahů ve prospěch Čechů, což vedlo k zásadní změně ve vztahu státu (respektive toho, co z něj zbylo) ke šlechtě, čehož si ostatně všímaly i nacistické úřady, což potvrzují slova Waltera Jacobiho z poválečné výpovědi před československými vyšetřujícími orgány: „[...]z těchto důvodů proto také po zřízení protektorátu byly snahy vedoucích českých kruhů, zapojit šlechtu silněji do české politiky, brány značně na vědomí [...], neboť skrze různé české šlechtice oklikou přes německou šlechtu by mohlo být dosaženo lepší spolupráce s Říší.“⁸⁰⁰

Říšský protektor von Neurath,⁸⁰¹ sám příslušník württemberské šlechty, byl ve vztahu ke šlechtě v protektorátu ať německé, tak i ke šlechtě hlásící se k češství poměrně shovívavý, což mu bylo různými nacistickými kruhy vytýkáno.⁸⁰² Podle Obersturmbannführera SS Dr. Waltera Jacobiho (1909 - 1947), referenta vedoucího úseku SD a pozdějšího vedoucího úřadovny SD v Praze měl „*režim říšského protektora svobodného pána von Neuratha zcela viditelně náznaky přátelství vůči šlechtě*“. Podle Jacobiho byla rozhodující nejen samotná osobnost

⁷⁹⁸ HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 704.

⁷⁹⁹ Podle W. Jacobiho „platil za zchudlého šlechtice, který se pro svůj politický postoj rozešel s rodinou. ABS, 305-166-3/22. HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 735. V roce 1945 byl Národním soudem v Praze odsouzen na doživotí, ale v únoru 1948 se mu podařilo utéct z pracovního tábora a následně i za hranice. Srov. PEJČOCH, Ivo, Jindřich Thun-Hohenstein, in: Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století, HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.), Praha 2011, s. 171-176.

⁸⁰⁰ ABS, fond 325 – Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325-166-3, Jacobi (SD) výpověď, s. 2.

⁸⁰¹ Konstantin (psáno rovněž Constantin) Hermann svobodný pán (Freiherr) von Neurath se narodil 2. února 1873 v Klein-Glattbach ve Württembersku. Pocházel z původně hessenské šlechtické rodiny dokládající svůj původ až do roku 1480. Řada jeho předků sloužila hrabatům z Leiningenu. Říšský šlechtický stav byl v posléze evangelické rodině Neurathů potvrzen ve Vídni roku 1791.. Rodinnými sídly byly Klein Glattbach (194 ha, získán roku 1862) a Leinfelder Hof (58 ha, získán roku 1870) u Enzweihingenu severozápadně od Stuttgartu. První zdědil Konstantin von Neurath a druhý jeho bratr Ernest. Úřad říšského protektora vykonával od 15. března 1939 do 20. srpna 1943, fakticky ovšem ve funkci pouze do září 1941. Blíže k jeho osobě ŠIMŮNEK, Michal V. – HOŘEJŠ, Miloš, Reprezentant a vykonavatel říšských zájmů.“ Konstantin svobodný pán von Neurath a jeho služební Horch 951A Pullman kabriolet v letech 1939–41, in: Automobilismus a šlechta v českých zemích 1894-1945. HOŘEJŠ, Miloš – KRÍŽEK, Jiří (eds.), Praha 2012., s. 273-274, zde i straší literatura.

⁸⁰² Cecílie Sternbergová ve svých vzpomínkách zmiňuje příbuznost von Neuratha s rodinou hrabat Larischů. STERNBERGOVÁ, Cecílie, Cesta, Praha 1996, s. 160.

německého čelního zástupce jako příslušníka přední württemberské šlechty, nýbrž právě tak i postoj jeho nejbližšího okolí. Jacobi viděl spojence české šlechty i v šéfovi kabinetu vyslance Völckersovi, podezřelý byl referent v kabinetu říšského protektora von Holleben,⁸⁰³ stejně jako státní podtajemník u říšského protektora von Burgsdorf, potomek saské úřednické šlechty. Infiltrován měl být i německý správní aparát na úrovni vrchních zemských radů. Podle Jacobiho posty oberlandrátů zastávali většinou šlechtici, například pro Prahu württemberský svobodný pán von Watter, v pardubickém oberlandrátu slezský junker Schultz Dratzig,⁸⁰⁴ pro Německý Brod oberlandrát von der Leyen, pro Ostravu von Rumohr nebo např. plzeňský oberlandrát.⁸⁰⁵ Za své jmenování krátce fungujícího OLR Pelhřimov vděčil hrabě Egon Maria (?) Merveldt, pocházejí z westfálské šlechtické rodiny, se značnou mírou pravděpodobnosti von Neurathovi.⁸⁰⁶

O blízkých kontaktech se zástupci české šlechty a to jak k německé tak i k české národnosti se hlásící dokládá i soukromá návštěvní kniha von Neuratha dokládá, že za ním přicházely četné delegace z obou zmíněných táborů.⁸⁰⁷ Styky české šlechty s von Neurathem nelze ovšem interpretovat jako kolaboraci. Někteří z těch, které přijal von Neurath ve své domácnosti, podepsali deklarace věrnosti a později i kvůli tomu přišli o svůj majetek.⁸⁰⁸ Jednalo se spíše o vlivové skupiny, které se snažily prostřednictvím styků s některými nacistickými představiteli v protektorátu zjistit jejich záměry a případně získat alespoň nějakou záštitu před

⁸⁰³ Československý diplomat, předmnichovský šéf kabinetu ministra zahraničí, od dubna 1939 do října 1941 řídil koordinační odbor protektorátní vlády Hubert Masařík dokonce ve své knize vzpomínek uváděl, že Völckers i Holleben byli antinacisté. MASARÍK, Hubert. V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata. Praha 2002, s. 311.

⁸⁰⁴ V dokumentu uvedeno chybné jméno von Tratzitz. ABS, fond 325 – Stíhání nacistických válečných zločinců, sign. 325-166-3, Poválečný výslech Waltera Jacobiho, s. 62.

⁸⁰⁵ Navíc podle Jacobiho v posádkách německé armády na území protektorátu, ve správě a v hospodářství byli „zaměstnání příslušníci starousedlické německé šlechty na často vedoucích místech - princ Max Hohenlohe, hrabě Thun - Hohenstein, hrabě Mensdorf Poulily, baron Ringhoffer, svobodný pán von Löwetzow, hrabě Coudenhove-Calergi a další. Tamtéž s. 62. Kulturní politiku na Úřadu říšského protektora řídil z pozice vedoucího Freiheer von Gregory a v pozici tiskového referenta Wolfram von Wolmar. Tamtéž s. 93.

⁸⁰⁶ Na nestandardní vazby von Neuratha na šlechtu si stěžoval v květnu 1942 v dopise Bormannovi i Heydrich. Von Neurathovou „spojkou“ na českou aristokracii měl být šéf jeho kabinetní kanceláře vyslanec Hans Hermann Völckers, který šlechticům údajně vyhradil mnoho plánovaných opatření, od jejichž realizace pak muselo být upuštěno. HORČÍČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 319. Cecílie Sternbergová ve své knize vzpomínek zmiňuje že Neurathova žena byla příbuznou hrabat Larisch-Mönnichů, STERNBERGOVÁ, C., Cesta, c. d., s. 160.

⁸⁰⁷ BArch Koblenz, NL 310, sign. 271, Návštěvní kniha říšského protektora K. von Neuratha 1939–1941.

⁸⁰⁸ HOŘEJŠ, Miloš: Rudolf a Humprecht Czerninové z Chudenic: oběti heydrichiády z řad české šlechty, Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů Roč. 8, č. 4 (2014), s. 33.

orgány ovládanými Himmlerovou SS. Vzhledem k postupné radikalizaci nacistických postojů vůči šlechtě neměly tyto snahy dlouhé trvání.⁸⁰⁹

Třebaže symbolický kapitál šlechty v těchto vypjatých časech vzrostl, její ekonomický kapitál byl opět v ohrožení, ačkoliv tentokrát nebezpečí nepřicházelo od vlastního státu, nýbrž okupačního režimu.⁸¹⁰ Nástup tlaku nacistického správního aparátu na šlechtu můžeme v počátcích okupace označit za ještě relativně mírný. Projevil se zejména v přesvědčovací akci služeben Gestapa a oberlandrátů, kladoucí si za cíl přimět řadu příslušníků české šlechty k přestupu k německé národnosti.⁸¹¹ Nacisté mínili využít šlechtu, která přijala německou příslušnost anebo měla alespoň německý původ, pro postupnou germanizaci Čech a Moravy. Šlechta měla být nedílnou součástí plánů na rozdělení především

⁸⁰⁹ Anna Maria Waldstein-Wartenberg vzpomínala na schůzku české šlechty u von Neuratha takto: „Zanedlouho se proslýchalo, že chce přijmout na Pražském hradě českou i německou šlechtu (ty, kteří optovali pro nacisty). Maminka tam nejdříve nechtěla jet, ale Emanuel (Waldstein, držitel zámku a velkostatku Třebíč, pozn. autora) ji přemluvil, aby pozvání přijala, neboť odmítnutí by mohlo přinést neblahé důsledky. S těžkým srdcem souhlasila, ale vrátila se s úsměvem na rtech, protože Neurath byl naprosto zmaten tím, že hosté s německými jmény se deklarovali jako Češi, zatímco z hostů s českými jmény se vyklubali noví nacisté! Po tomto přijetí se šlechta velmi ostře rozdělila, odpůrci nacistů nechtěli mít nic společného s těmi, kteří byli režimu věrni. My jako Rakušané, což maminka vždy zdůrazňovala, jsme stáli uprostřed. Mezi Čechy jsme zůstali v kontaktu jen s těmi známými, kteří optovali pro Německo, ale u nichž jsme si byli jistá, že nemáme co do činění s nacisty. Přerušili jsme vztahy se všemi, i kteří se přiklonili k novému režimu. Naopak část české šlechty se přestala stýkat s námi, přestože velmi dobře znali naše postoje!“. Waldstein-Wartenberg, Anna Maria, Když byla Třebíč ještě valdštejnská. Als Trebitsch noch bei Waldstein war: vzpomínky Starorakušanky na léta 1938 až 1968. Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč, 2014. Podle záznamů v domácí návštěvní knize von Neuratha se audience Marie Anny Waldstein-Blankenstein z Třebíče Boroviny, matky předešlé, konala dne 5.7. 1940, její příbuzný Emanuel Waldstein-Wartenberg byl von Neurathem pozván o čtyři dny dříve. Nemusí se ale jednat o ve vzpomínkách zmíněné setkání. BArch Koblenz, NL 310, sign. 271, Návštěvní kniha říšského protektora K. von Neuratha 1939–1941.

⁸¹⁰ JELÍNKOVÁ, Dita, Šlechta v proměnách. Transformace sociálních, politických a ekonomických struktur v letech 1918 až 1948. Nepubl. disertační práce FF Univerzity Pardubice, s. 218-219

⁸¹¹ Nacisté mínili využít šlechtu, která přijala německou příslušnost anebo měla alespoň německý původ, pro postupnou germanizaci Čech a Moravy. NĚMEC, Petr, Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace. Dějiny a současnost 15, 1993, č. 1, s. 29; NA Praha, fond ST ÚŘP, sign. 109-4/489 k. č. 37, dopis SS Obersturmbannführerovi Giesovi Praha 18. června 1943. Předvolání na úřadovnu gestapa v Táboře obdržel i hrabě Jiří Sternberg majitel velkostatku Český Šternberk a Radnice. Ve vzpomínkách syna Zdenka se událost odehrála na gestapu následujícím způsobem: „Možná tušíte, proč jsme si vás pozvali, řekl mu gestapák, k němuž ho zavedli. Nenapadlo vás zažádat si o německé státní občanství? Váš rod má dlouhou a významnou tradici a Sternberg je vysloveně německé jméno. Nikdo proto nemůže zpochybňovat váš árijský původ. Přemýšlejte o tom. Ve vlastním zájmu, hrabě. Pokud se pro to rozhodnete, nepochybuji, že vaše žádost bude posouzena příznivě.“ Optovat pro nacistickou říši hrabě nehodlal a zvolil „úhybnou strategii odkladů a vyžádal si čas na rozmyšlenou. Tajně doufal, že bude schopen odkládat rozhodnutí tak dlouho, až se na něho zapomene.“ Přišlo však další předvolání: „Náčelník gestapa neuznal za vhodné při jeho příchodu ani vstát od stolu (...). Už jste měl dost času uvažovat o naší nabídce, pane hrabě,“ začal. Ještě jste se nerozhodl? Ale, ale..., to neděláte dobře. Měl byste myslet na budoucnost. Máte osm dětí a teď, pokud jsou moje informace správné, čekáte další. Nemám pravdu? Měl byste myslet i na jejich budoucnost. Jestliže odmítnete, musíte počítat s následky“. VOTÝPKA, Vladimír: Aristokrat: život Zdenka Sternberga. Praha, Litomyšl 2010, s. 65.

Moravy pomocí tzv. národnostních mostů, které by narušily kompaktní české osídlení a umožnily snadnější germanizaci těchto izolovaných území. Jedním z nich byl národnostní most spojující rakouské říšské území od Brna přes vyškovský a olomoucký jazykový ostrov s Říšskou župou Sudety. Právě v jeho střední části mělo pozemkové vlastnictví německé šlechty tvořit hlavní opěrné body. Na sever od Brna na to byl velkostatek Pozořice knížete Liechtensteina a zvláště tzv. Masarykův les (téměř 8000 ha), který se po pozemkové reformě stal Lesním školním závodem Vysoké školy lesnické v Brně školním pozemkem Vysoké školy zemědělské v Brně. Aby se pozemky definitivně staly německou půdou, plánovali nacisté jejich převedení do říšského vlastnictví či vrácení do rukou původních vlastníků – starohraběte *Salm-Reifferscheidta* a knížete Liechtensteina. Na tento lesní komplex navazovaly další majetky německé šlechty - Řečkovice knížete Schnburg- Hartensteina, panství Blansko a Rájec knížete *Salm-Reifferscheidta*. Boskovice hraběte Mensdorffa, Kunštát hraběnky Coudenhove, Černá Hora hraběnky Friessové, Lysice hraběte Dubského, Letovice hraběte Kálnokyho, Šebetov barona Königswartera a s hranicemi Říšské župy Sudety sousedící pozemky prince *Thurn-Valsassina*. Nacisté si však stěžovali, že i když je možné tyto velkostatkáře považovat za Němce, někteří z nich se s němectvím ještě neidentifikovali. Dá se prý ale očekávat, že se brzy na němectví rozpomenou a nejpozději v příští generaci se pozitivně zapojí do národnostního boje.⁸¹² Na jihu od Brna měl nacistům posloužit k rozšíření jazykového mostu zabavený státní velkostatek a zámek Židlochovice.⁸¹³

Postupně tlak nacistických orgánů sílil. Alexander Kálnoky z Letovic (1888-1965) si tak například stěžoval na postup prostějovského oberlandráta Dr. Josefa Bayerla, který mu vyhrožoval, že dojde ke zrušení protektorátu a následně bude majetek šlechtických rodin, které se nepřihlásí k německé státní příslušnosti, zabaven pro kolonizační účely.⁸¹⁴ Na nátlak si stěžovali šlechtici, kteří připojili své podpisy na deklaraci šlechty ze září 1939 Alfons Paar (Bechyně) a Alois

⁸¹² NĚMEC, Petr, Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace, in: *Dějiny a současnost*, 15, 1993, č. 1., s. 29. Horst Naudé šéf služebny ÚŘP v Berně minil na šlechtu na sever od Brna činit nátlak, aby úřednická místa obsadila Němci, „aby tak dělnictvo přišlo pod německý vliv a rozkaz.“ ŠEVČÍK, A., Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů, c. d., s. 27.

⁸¹³ ŠEVČÍK, A., Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů, c. d., s. 27.

⁸¹⁴ Rodina si po celá třicátá léta udržovala maďarskou národnost. ABS, f. 304 - Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, sign. 304-4 -4. Vyšetřování státní spolehlivosti. Bývalá šlechta; AKPR, f. D- důležité, Šlechta, k. č. 168, inv. č. 1124, sign. D 3038. Hrabě a hraběnka Kálnoky.

Sérynyi (Lomnice u Tišnova a Lázně Luhačovice).⁸¹⁵ Po výhrůžkách gestapa deportací rodiny, uvalením nucené správy na velkostatek a následnou germanizací regionu, pokud se k německé národnosti nepřihlásí a po dohodě s místním odbojovým hnutím, s nímž aktivně spolupracoval, přijal hrabě Alois Podstatský-Lichtenstein (1905-1982) z Velkého Meziříčí během roku 1940 německou národnost.⁸¹⁶ Téměř analogicky, ovšem s jiným koncem se situace vyvíjela v době protektorátu pro starohraběte Hugo Salm-Reiferscheidta z Rájce nad Svitavou, který podobně jako Podstatský čelil během léta 1939 nátlaku prostějovského vrchního zemského rady Dr. Josefa Bayerla k přestupu k německé národnosti.⁸¹⁷ Situace v jeho případě byla komplikovaná i funkcí generálního zplnomocněnce, kterým starohrabě ustavil již před 13 lety svého blízkého přítele hraběte Karla Belcrediho. I přes několikeré intervence státního prezidenta Háchy u říšského protektora von Neuratha⁸¹⁸ nacisté na tento post dosadili ve funkci treuhändera svého člověka bývalého ředitele velkostatku, člena SA a NSDAP Aloise Weselku. Pod hrozbou avizovaného vystěhování českého obyvatelstva z oblasti a na nátlak rájeckého starosty přestoupil kníže k německé národnosti. Pro jeho protiněmecké postoje a na zákrok Weselky mu byla na jeho majetek v roce 1942 uvalena vnucená správa.⁸¹⁹

⁸¹⁵ Sérynyi byl k přestupu k německé národnosti dotlačen vnějšími okolnostmi. Počátkem září 1940 bylo gestapem zatčeno šest občanů Luhačovic, včetně správce a lesního rady velkostatku, učitele i člena ilegální organizace Sokola v Luhačovicích, a umístěno do vazby v Uherském Hradišti. Alois Serényi podle svědectví samotných zatčených „nasadil vše“, aby je zachránil. Po dlouhém vzdorování tak podlehl nátlaku nacistických úřadů, a ve snaze zachránit životy místních občanů, podepsal pět dní po jejich zadržení přihlášku k říšské státní příslušnosti. Po deseti dnech byli všichni zatčení díky jeho zásahu z vězení propuštěni. HAZDRA, Zdeněk - JELÍNKOVÁ, Dita, Ve znamení tří deklarací : šlechta v letech nacistického ohrožení československého státu Praha 2014, s. 8.

⁸¹⁶ V květnu 1945 získal Alois a jeho žena Josepha osvědčení o národní spolehlivosti dle ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 2. srpna 1945 č. 33 Sb. Archiv kanceláře prezidenta republiky (dále jen AKPR), sign. D3038/40. Nátlak na přihlášení šlechty na Moravě k německé národnosti. *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen ABS), f. 304 - Různé bezpečnostní spisy po roce 1945, sign. 304 – 4 - 4. Vyšetřování státní spolehlivosti. Bývalá šlechta Josefina Podstatská-Lichtensteinová.

⁸¹⁷ AKPR sign. D3038/40. Dopis Oberlandráta Bayerla starohraběti Hugo Salm Reiferscheidtovi ze dne 16. června 1939. Blíže: JELÍNKOVÁ, Dita, Příběh rodiny Huga Salm-Reifferscheidta: příspěvek ke konfrontaci šlechty s totalitními režimy, in: *Securitas imperii*, Praha, sv. 18/1, (2011), s. 42-68.

⁸¹⁸ Von Neurath výkon tohoto rozhodnutí na krátkou dobu pozastavil, údajně měl prohlásit, že je v této záležitosti zcela bezmocný, protože tento akt je vlastně jen začátkem vyvlastňovacího řízení ve prospěch říšského vedoucího SS Himmlera, který za věci stojí. AKPR sign. D3038/40. Oblast Blanenska plně zapadala do prvotních plánů nacistů na německý jazykový most mezi jihem a severem Moravy, který často bývá dáván do souvislosti i s výstavbou dálnice Vídeň – Vratislav. Narušením kompaktního českého osídlení mělo umožnit snadnější germanizaci izolovaných území s českým osídlením. NA Praha, fond ÚŘP, AMV 114 sign. 114-5127.

⁸¹⁹ Na rozdíl od Aloise Podstatského nebylo Hugo Salmovi i přes kladné vyjádření národního výboru v Rájci a petici obyvatel Rájce uděleno okresním národním výborem v Boskovicích

Přesvědčovací akce služeben gestapa a vrchních zemských radů se ovšem všeobecně nesetkala s velkým úspěchem a brzy byla zastavena a vystřídána radikálnějšími prostředky. Navíc tento postup vyvolal zmíněnou reakci v podobě další deklarace české šlechty ze září 1939.⁸²⁰ Aktivita české šlechty v Národním souručenství ale již v průběhu roku 1940 slábla spolu s přicházejícími postihy, které na ně doléhaly v podobě konfiskací statků.⁸²¹

Víme z předchozích kapitol, že po Gottbergově odvolání z postu komisařského vedoucího klíčových odborů protektorátního Ministerstva zemědělství koncem roku 1939 von Neurath promluvil do obsazení komisařského vedoucího *Bodenamtu* a podařilo se mu prosadit svého kandidáta z ÚŘP Theodora Grosse. Přesto právě v této době byla završena změna v politice nacistů od přesvědčování k přestupu na německou národnost k zákrokům proti pozemkovému majetku šlechty. V této době se odehrál první, a jak se ukázalo, nikoli poslední zásah do pozemkové držby šlechty z bývalého území Československa. V hledáčku nacistů se již krátce po okupaci československého pohraničí ocitla rozsáhlá držba Maxe Lobkowicze z roudnické větve rodiny.⁸²² Jelikož dr. Max Lobkowicz působil v diplomatických službách Československé

osvědčení o národní spolehlivosti AKPR D10429/47. Jeho manželka Leopoldina rozená hraběnka Mensdorf-Pouilly spolu s dětmi získala „osvědčení o prozatímním občanství“. Rodina v Československu mohla zůstat, ale otázka salmovského majetku nebyla do února 1948 dořešena. ŽUPANIČ, Jan, *Encyklopedie knížecích rodů*, Praha 2001, s. 227.

⁸²⁰ Blíže: HAZDRA, Zdeněk, *Ve znamení tří deklarací. Česká šlechta v době ohrožení československého státu*. Hazdra, Zdeněk. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. 31, č. 1, (2009), s. 26-29.

⁸²¹ HAZDRA, Zdeněk, *Prohlášení, které se již nekonalo. K osudům protagonistů deklarací české šlechty po roce 1945*, PaD 01/2017, s. 30. Aktivita šlechty v Národním souručenství se snižuje od poloviny roku 1940 poté, co byly zabaveny statky Maxe Lobkovic a Adolfa Schwarzenberga a poté, co byl sesazen František Schwarzenberg. BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem*, c. d., s. 125.

⁸²² Rozloha pozemkových majetků roudnické linie rodu byla v rámci první pozemkové reformy snížena z cca 25 000 ha na cca 17 000 ha. Mimo proces vnucených správ a konfiskace zůstal původně alodiální majetek roudnické větve, kterým disponoval Maxův otec Ferdinand Zdeněk Lobkowicz. Jednalo se o Lobkovické panství, Lobkovický palác a dům na Augustinerstr. ve Vídni, pozemky ve Vysokém Chlumci, pozemky v Bílině, domy v Roudnici, Bílině a Vysokém Chlumci a 12 průmyslových podniků (minerální vody, doly, lomy, elektrárny, pivovary apod.). Celkem mezi 1 500 až 2 000 ha a kolem stovky domů, které měly hlavní správu v Bílině, stejně jako ostatní majetek fideikomisu který v září 1938 po odstoupení pohraničí přesídlil z Bíliny do Nelahozevsí. Zde 22. prosince 1938 Ferdinand Zdenko Lobkowicz zemřel, Jeho pozůstalostní jmění bylo v roce 1945 zkonfiskováno na základě sčítání lidu z roku 1930, kdy měl Ferdinand Zdenko Lobkowicz zapsanu německou národnost. Srov. ČERMÁKOVÁ, Anna, *Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkoviců od roku 1920 do jejího zániku*. In: *Sborník archivních prací*, 1972, r. 22, č. 1, s. 421. Praha a Čechy. *Historie majetku Lobkoviců 1918 – 1948*. Dostupné z WWW: <<http://www.lobkovi.cz/20stoleti.html>> [2016-06-05].

zahraniční vlády v Londýně,⁸²³ byl jeho majetek v Říšské župě Sudety dán podle nařízení o správě nepřátelského majetku⁸²⁴ od 15. září 1939 pod komisařské vedení. Dne 16. února 1940 byl v účinnosti od 19. února 1940 na jeho majetek, jakožto osoby nepřátelské říši, uvalena nucená správa gestapem v Liberci, které nad ním ustanovilo pověřence. Stal se jím finanční rada Hahn z Teplic-Schönau.⁸²⁵ Celkově se jednalo podle odhadních cen o lesní majetek pěti polesí v rozsahu více jak 9 145 ha v odhadní hodnotě 5 714 600 RM, o zemědělskou půdu třech dvorů a dvou pěstitelských stanic v rozloze 1 784 ha v celkové odhadované hodnotě 3 647 900 RM, nemovitý majetek čítající tři zámky a čtrnáct nájemních domů v hodnotě 689 500 RM a průmyslové podniky a podíly v nich za odhadní cenu 2 232 500 RM a další majetek v odhadní ceně 1 110 000 RM. Po odečtení dluhů, které úřad vrchního finančního prezidenta odhadoval na cca 1 000 000 RM, činila celková hodnota v říšské župě Sudety zabaveného majetku 12 394 500 RM.⁸²⁶ Tento majetek gestapo v Liberci 11. září 1941 předalo do správy vládního prezidenta v Ústí nad Labem, který potvrdil již existující komisionářskou (pověřeneckou) správu. Podle historičky Čermákové měla tato správa trvat až do konce války.⁸²⁷ Podle dochovaného přípisu z fondu Říšského ministerstva financí ale vysvětluje, že byl majetek převeden na Verwaltungs und Wirtschaftshauptamt SS.⁸²⁸ K prodeji konfiskovaného majetku do konce války nedošlo, což lze přičíst obavám z možných mezinárodně politických komplikací,

⁸²³ Max Lobkowicz (1888-1967) působil v diplomatických službách Československa od 1. srpna 1920. Koncem téhož roku zahájil své působení v Londýně na pozici legačního tajemníka II. stupně. Od roku 1941 byl vyslancem, respektive od 1943 velvyslancem československého exilu u vlády jejího Veličenstva, a to až do roku 1945. Po osvobození se vrátil do vlasti, ale po komunistickém puči i odešel opět do emigrace – nejprve zpět do Británie, poté do USA, kde znovu podporoval československý exil. Blíže: HAZDRA, Zdeněk, Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy. Praha 2014, s. 205-209; ŠÍBALOVÁ, Markéta, Maxmilián Ervín Lobkowicz, biografie diplomata. Potomek šlechtického rodu ve státní správě. Nepublikovaná bakalářská práce Katedry archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty UK, Praha 2009.

⁸²⁴ Zákon z 12. května 1939, RGBL I, s. 911

⁸²⁵ Podle oznámení z 8. září 1941, uveřejněném v německém říšském věstníku a pruském i státním věstníku pod číslem 209, propadl veškerý majetek dr. Maxe Lobkowicze v zabraném území ve prospěch německé říše. BArch, fond Říšské ministerstvo financí, R2/30040; srov. ČERMÁKOVÁ, A., Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkoviců, c. d., s. 421.

⁸²⁶ BArch, fond Říšské ministerstvo financí, R2/30040.

⁸²⁷ Tamtéž, s. 421.

⁸²⁸ BArch, fond Říšské ministerstvo financí, R2/30040, Dopis z úřadu říšského komisaře pro nepřátelský majetek říšskému ministru financí z 25. listopadu 1941.

kteřé vyjádřil ve svém přípise i říšský ministr financí hrabě Lutz Schwerin von Krosigk 20. března 1942.⁸²⁹

Podle dopisu Vrchního finančního prezidenta v Berlíně adresovanému Říšskému ministerstvu financí zde dne 22. května 1940 se kompetence komisařského vedení týkala jen lobkowiczských majetků v Říšské župě Sudety, pro území Protektorátu příslušely kompetence vydávat nařízení říšskému protektorovi. Na majetek dr. Maxe Lobkowicze v protektorátu⁸³⁰ byla ustavena rozhodnutím ministerstva zemědělství ze dne 19. září 1939 nucená správa komisařského vedení IX. odboru Ministerstva zemědělství podle vládního nařízení z 21. března 1939. Dne 31. července 1940 zažádalo gestapo v Praze o zápis o zabavení lobkowiczských nemovitostí za účelem jejich pozdějšího převedení na Německou říši. Podle oznámení v německém říšském věstníku z 19. září 1941 byl veškerý majetek Dr. Maxe Lobkowicze v protektorátu konfiskován s platností od 16. března 1939 tajnou státní policií v Praze ve prospěch Německé říše. Toto vyvlastnění nebylo však do konce války knihovně provedeno. Pod správou gestapa v Praze zůstal tento majetek do zřízení tzv. *Vermögensamt*, který byl zřízen koncem roku 1941 u státního německého ministra pro věci majetků zabraných říší.⁸³¹ Po skončení války se v soupise majetkové újmy české šlechty sestavené Janem Adolfem Lobkowiczem objevuje u majetku Maxe Lobkowicze údaj o konfiskaci 5 000 ha půdy ve prospěch Třetí Říše, což zhruba odpovídalo rozloze jeho pozemkovým majetkům v Protektorátu.

Množící se rozpory mezi von Neurathem a K. H. Frankem jen dále prohloubil Neurathův odmítavý postoj k uvalení vnucené správy na majetek Schwarzenberské primogenitury.⁸³² Když nebylo v této záležitosti mezi dvěma hlavními představiteli německé moci v protektorátu dosaženo shody a celý případ hrozil dalším vyhocením, podařilo se tehdy Frankovi, že se osobně dostal, k Hitlerovi a během delší rozmluvy v tehdejších vůdcově hlavním stanu se mu

⁸²⁹ BArch, fond Říšské ministerstvo financí, R2/30040, Záznam proslovu ministr financí hraběte Lute Schwerin von Krosigk 20. března 1942.

⁸³⁰ Jednalo se o velkostatek Roudnice n. Labem, Nelahozeves a Vysoký Chlumec se 4 722,38 ha půdy, z nichž 990,53 ha bylo půdy zemědělské. Tamtéž, s. 416.

⁸³¹ Rodinný archiv Johannese Lobkowicze, Zámek Drahenice, Zpráva Dr. Jana Lobkowicze z 20. července 1945.

⁸³² Na jaře 1941 byl kníže Adolf Schwarzenberg, pobývajíc tou dobou v zahraničí vyzván, aby se vrátil zpět, jinak, hrozilo, že jeho majetek bude zabaven, jako se tak tomu stalo již v několika podobných případech na území říše. Když uplynula určená lhůta bez výsledku, byly činěny přípravy k zabavení rozsáhlého knížecího majetku.

podářilo docílit vůdcova rozhodnutí v této záležitosti. Hitler rozhodl, že ve smyslu říšských zvyklostí bude také majetek knížete Schwarzenberga konfiskován.⁸³³

Následovalo rozhodnutí gestapa v Linci ze dne 17. srpna 1940, jímž byl veškerý majetek schwarzenberské primogenitury jeho vlastníku Dr. Adolfovi Schwarzenbergovi dán do nucené správy a následně konfiskován ve prospěch Říše.⁸³⁴ Okamžitě po konfiskaci se správy majetku chopily nacistické úřady. Gestapo v Linci požádalo příslušné soudy, aby provedly změny v pozemkových knihách, resp. zemských deskách. Například „Amtsgericht“ v Krumlově zanesl poznámku o konfiskaci do zemských desek již v den podání, tj. 22. srpna 1940. Po uplynutí třicetidenní odvolací lhůty pak majetek definitivně označil za konfiskovaný.⁸³⁵

Do sporu se zapojil i říšský lesmistr maršál Göring, který měl hájit stanovisko, aby alespoň část majetků byla Schwarzenbergům zachována. Za jeho ingerencí ovšem lze vytušit zájem, aby schwarzenberské lesy byly předány říšské lesní správě.⁸³⁶ Nešlo mu tedy o hájení zájmů Schwarzenbergů, ale čistě o zájmy jeho samotného a jím spravovaného úřadu vrchního říšského lesmistra. Podle dochovaného záznamu jednání mezi Göringem a ministrem financí z 8. března 1941 měla být otázka schwarzenberských lesů opět otevřena po skončení války.⁸³⁷

Prameny bohužel neumožňují plně rekonstruovat průběh Neurathových intervencí v Berlíně. I když protektor nepochybně záležitost sledoval od samého počátku, podrobnější doklady jsou, jak konstatuje historik Václav Horčíčka, v archivech k dispozici až od prosince 1940.⁸³⁸ Je zřejmé, že se Úřad říšského

⁸³³ Vedoucí řídicího úseku SD v Praze SS-Sturmbannführer Walter Jacobi o válce tvrdil, že obrana Schwarzenbergů byla počátkem von Neurathova konce, ponížení, jež o několik měsíců později vyústilo v jeho odvolání z Prahy. GLASSHEIM, Eagle, Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století. Garamond, Praha 2012, s. 207.

⁸³⁴ Důvod uvalení vnučené správy není zcela zřejmý, ale jako argumenty se objevují pročeské postoje majitele, čechizace správy velkostatků, kontakty na české organizace jako byl např. Sokol či Národní jednota pošumavská, blízké kontakty s předsedou agrární strany Rudolfem Beranem jejich představitele, protinacistické postoje, případně inklinace Adolfa Schwarzenberga i jeho bratra Jindřicha k rakouskému stavovskému státu. BArch, fond, Reichskanzlei, R43-II, Microfische 1270; blíže: HORČIČKA, Václav - ŽUPANIČ, Jan, Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové v 1. polovině 20. století. Praha 2017, s. 307.

⁸³⁵ Citováno dle HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 313.

⁸³⁶ HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 321.

⁸³⁷ BArch, fond Říšské ministerstvo financí, R2/9175, záznam jednání z 8. března 1941.

⁸³⁸ Tamtéž s. 319.

protektora po konfiskaci snažil ovlivnit jmenování nuceného správce, a to ve prospěch důvěrníka Adolfa Schwarzenberga hraběte Friedricha Westphalena.⁸³⁹

Von Neurath rovněž usiloval o respektování zájmů sester Adolfa Schwarzenberga – dědiček Terezie provdané von und zu Guttenberg a Idy Huberty provdané Revertové, angažoval se silně i prospěch Adolfových bratrů princů Jindřicha a Josefa. Tvrdil, že rodina nemůže přijít o staletí shromažďovaný společný majetek, jehož korporativní vlastnictví bylo členy rodiny fakticky respektováno i po zrušení fideikomisů v Československu. Ostatní hlubočtí Schwarzenbergové prý odsoudili Adolfovo „nezodpovědné“ jednání a nemůže prý být pochyby o jejich loajalitě. Poznamenal, že byl zabaven majetek jen primogenitury, zatímco Čechům více nakloněná sekundogenitura byla tohoto trestu ušetřena. Navrhoval proto, aby byl mezi zájmy Schwarzenbergů a zájmem říše nalezen blíže nespecifikovaný kompromis.⁸⁴⁰

Rodina Schwarzenbergů v dopise Josefa Schwarzenberga na říšské kancléřství uvedla, že považuje dosavadní kroky podniknuté proti knížeti Adolfovi za oprávněné. Zkonfiskován měl být ale podle jejich názoru jen osobní majetek knížete (alodiální statky), zbytek měl být navrácen rodině. Schwarzenbergové byli ochotni dobrovolně státu předat některé reprezentativní budovy, např. palác ve Vídni. Přes zoufalou situaci však Schwarzenbergové netvrdili, že by sdíleli nacistický světový názor. Byli jen ochotni „se přizpůsobit“ nacistickému státu. Pro řešenou tematiku je zajímavý slib rodiny, že poskytne k osídlovacím účelům všechny v budoucnosti vyžádané pozemky.⁸⁴¹

Výsledek v podobě konfiskace Schwarzenberského majetku znamenal bezprecedentní zásah do Neurathových kompetencí, na což poukázal sám Neurath ve svém, bohužel nedatovaném dopisu na ministerstvo financí.⁸⁴² Pozemky Schwarzenbergů jsou v dokumentu z provenience ÚŘP z října roku 1940 označeny za vhodné pro osídlovací účely prostřednictvím kolonizátorů z řad etnických Němců.⁸⁴³

⁸³⁹ Tamtéž s. 319.

⁸⁴⁰ BArch, fond Reichskanzlei, R43-II, Microfiche 1270, Neurath Lammersovi, 4.2.1941. Srov. HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 321.

⁸⁴¹ HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 322.

⁸⁴² BArch, fond Říšské ministerstvo financí, R2/9175

⁸⁴³ NA Praha, fond ÚŘP, sign.I-1b 2100, k. č. 287.

Vzápětí po konfiskaci majetku krumlovské větve Schwarzenbergů se pozornost nacistů zaměřila na majetky rodiny Colloredo-Mannsfeldů, tedy velkostatků Opočno, Dobříč a Zbiroh.⁸⁴⁴ Celý proces uvalení nucené správy, který skončil jako u Maxe Lobkowicze a Adolfa Schwarzenberga konfiskací ve prospěch třetí říše má své hlubší kořeny. Hieronymus Colloredo-Mannsfeld spolu se svými syny Josefem ml., Jeronýmem a Weikardem podepsali v září roku 1938 prohlášení příslušníků české šlechty prezidentu Benešovi. Při samotné audienci na Hradě u prezidenta Beneše rod Colloredo-Mannsfeldů zastupoval hrabě Weikhard.¹⁹ Rodinu měl Weikhard zastupovat i na dalším setkání českých šlechticů s prezidentem, tentokrát Dr. Emilem Háchou, 24. ledna 1939, ale jelikož krátce před tím vykonal operační zákrok, nemohl se dostavit. K audienci u prezidenta nakonec došlo 19. května 1939 a Weikhard při ní proklamativně vyjádřil věrnost Národnímu souručenství a prezidentu Háchovi. Colloredo-Mannsfeldové se podíleli i na dalším prohlášení loajality českých šlechticů k jejich vlasti ze září 1939.

Nacistické orgány nemohly přehlédnout rozsáhlé colloredovské statky, zarážející je přesto rychlost, se kterou k zabavení tohoto majetku došlo a fakt, že konfiskace postihly všechny příslušníky rodu. Je zřejmé, že přípravy pro zabavení majetku probíhaly od první poloviny roku 1940. Jak poukazuje historik Jan Županič, podrobné zmapování celého procesu je obtížné, protože ve srovnání s poválečnou dobou jsou materiály k dějinám Colloredo-Mannsfeldů v této éře dosti skoupé. Je ale jasné, že SD považovalo příslušníky rodiny za hodné mimořádné pozornosti - a to nejen proto, že disponovali velkým majetkem, ale zejména díky jejich ostentativně pročeskému vystupování.⁸⁴⁵

Prvním z majetků Colloredo-Mannsfeldů, na který se zaměřila pozornost nacistů, byl východočeský velkostatek Opočno. 16. dubna 1940 obvodová úřadovna Bodenamt v Hradci Králové navrhovala uvalení nucené správy a argumentovala přitom veřejným zájmem, protože: „Dr. Josef ml. Colloredo-Mannsfeld opakovaně prokázal své nepřátelství vůči nacionálnímu socialismu a

⁸⁴⁴ U Zbirohu není známo zda a případně kdy byla nucená správa uvalena.

⁸⁴⁵ HORČICKÁ, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 714-715.

němectví.“ V této souvislosti poukazovali i na činnost Dr. Josefa ml. Colloredo-Mannsfelda v rakouské Vlastenecké frontě a při počestování Orlických hor“.⁸⁴⁶

Zabavením velkostatku se následně 30. září 1940 začalo zabývat pražské ústředí Bodenamtu. Důvody pro zavedení nucené správy byly obdobné, jaké uvedla hradecká služebna: „Jedná se o nepřátelský majetek, neboť zaknihovaný vlastník Dr. Josef ml. Colloredo-Mannsfeld má pouze vlastnická práva, zatímco požitky podle zemských desek přísluší knížeti Josefu st. Colloredo-Mannsfeldovi (jeho strýci pozn. autor), který pobývá v nepřátelské cizině. Také zaknihovaný vlastník - Dr. Colloredo-Mannsfeld, jak vyplývá z různých správ, které Bodenamt obdržel, vystupoval proti nacionálně-socialistickému Německu, a to zejména během svého pobytu v Rakousku.“⁸⁴⁷

Colloredo-Mannsfeldové se snažili uvalení nucené správy zamezit mimo jiné snahou získat přímluvu od prezidenta Háchy. Nicméně snahy vyšly naprázdno.⁸⁴⁸ Na Háchovu radu vyplnili příslušníci rodu dotazníky (Fragebogen zur Festsellung der deutschen Volkszugehörigkeit) takovým způsobem, který přiznání německé národní příslušnosti (pokud by jim ji německé úřady chtěly udělit) fakticky znemožnil.⁸⁴⁹

Německá reakce na podání žádostí byla stejně rychlá, jako nečekaná. Již 17. října 1940 byl Dr. Tischer a Hauptsturmführer SS Steyer z pražského Bodenamtu informováni, že se „všichni členové rodiny hlásí k českému

⁸⁴⁶ NA Praha AMV 9, ThDr. Jan Šrámek, k. č. 11. Zpráva služebny Bodenamtu z 16. dubna 1940; tamtéž s. 715

⁸⁴⁷ Colloredo-Mannsfeldové podobně jako řada dalších aristokratických rodů podporovali autoritativní režim Kurta von Schuschnigga. Dr. Josef Colloredo-Mannsfeld byl po anšlusu Rakouska v březnu 1938 zatčen a vypovězen do Československa a plánovaný převod štyrského statku Gstatt na jeho osobu se neuskutečnil. ŽUPANIČ, Jan, Mezi dvěma ohni. Colloredo-Mannsfeldové ve čtyřicátých letech 20. století, in: Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století, HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.), Praha 2011, s. 230.

⁸⁴⁸ 19. května s tím jednal jako zástupce rodiny hrabě Weikhard a mezi zářím a říjnem s ním jednal starý hrabě Hieronymus. O pět let později o této o obsahu této schůzky napsal opočenský Dr. Josef Colloredo-Mannsfeld: „Jednalo se jako obvykle o uznání našeho češství u Němců. Dr. Hácha prohlásil, že toho docílit nejde, ani u Neuratha, s kterým se jinak mluvit dá. Prohlásil dále, že situace je pro celý náš národ krajně nebezpečná a že ti, kteří jako naše rodina jsou t. č. nadprůměrně a bezprostředně ohroženi, se musí spoléhat jedině sami na sebe a že je předně nutno získati čas a protahovat věci, jak je možno. Prosil nakonec mého otce, aby on i my nadále setrvali v dosavadních snahách o zachování existencí s našimi závody spojených a vyslovil mu své uznání za dosavadní postoj. ABS 305-64-1/34-42. Prohlášení dr. Josefa Colloredo-Mannsfelda ministerstvu vnitra v Praze z 1. srpna 1945; cit. dle HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 716.

⁸⁴⁹ Blíže: HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 716-718

národu".⁸⁵⁰ Namísto přiznání německé národní příslušnosti tak v prosinci 1940 došlo k zavedení nucené správy na velkostatku Opočno, jež byla předána do rukou Paula-Joachima Hillermanna. V případě Opočna byl tento akt zdůvodněn složitými majetkovými vztahy a povinností vlastníka vyplácet strýci stanovený podíl apanáže.⁸⁵¹ Měsíc před tím, v listopadu 1940, byla uvalena nucená správa na velkostatek Dobříš bratra Weikharda.⁸⁵² Zejména velkostatek Opočno rozkládající se na obou stranách protektorátních hranic měl sehrát roli v plánech nacistů na kolonizaci.⁸⁵³

Colloredo-Mannsfeldové se, nikoli neprávem, domnívali, že uvalení nucené správy vychází z iniciativy gestapa a Bodenamtu, a proto hledali ochranu u říšského protektora. Jeroným starší byl Neurathem přijat 10. září 1940, Weikhard 19. listopadu 1940, Josef s manželkou Annou Marií 5. ledna 1941 a Jeroným mladší 12. ledna 1941.⁸⁵⁴

Roku 1941 se zkomplikovala i situace třetího z bratrů hraběte Jeronýma, vlastníka zámku a velkostatku Zbiroh. Nacistické úřady sledovali jeho pročeská vyjádření a žádost o německé občanství považovaly za pouhou snahu vyhnout se konfiskaci jmění. Stejně jako jeho strýc Josef st., otec Hieronymus a bratři neunikli konfiskaci svého majetku ve prospěch Říše. Radikalizace postů nacistů v záležitostech české šlechty souvisela se změnou na postu říšského protektora. Výnosem říšského ministra vnitra z 9. února 1942 a nařízením pražského gestapa ze 16. února 1942 byl majetek knížete Josefa, který stále žil v Paříži, jeho bratra Hieronyma a jeho synů dr. Josefa ml., Jeronýma, Weikharda a Bedřicha konfiskován ve prospěch Německé říše zastupované říšským protektorem a oni sami prohlášeni za nepřátele říše.⁸⁵⁵ Ještě téhož roku se zámek Dobříš stal sídlem zastupujícího říšského protektora Kurta Daluegeho.

Ke kauze Colloredo-Mannsfeldů se vrací i memorandum, vycházející z kruhů Svazu československých velkostatkářů z července roku 1942,

⁸⁵⁰ ABS 305-64-1/27, Tamtéž s. 718.

⁸⁵¹ Tamtéž s. 718.

⁸⁵² ŽUPANIČ, Jan, Mezi dvěma ohni. Colloredo-Mannsfeldové ve čtyřicátých letech 20. Století, in: Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století, HAZDRA, Zdeněk – HORČIČKA, Václav – ŽUPANIČ, Jan (eds.), Praha 2011, s. 231.

⁸⁵³ ABS 305-64-1/27, tamtéž, s. 231.

⁸⁵⁴ HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 718.

⁸⁵⁵ Následně bylo Jeronýmovi a jeho dvěma synům definitivně zamítnuto udělení německé státní příslušnosti. ŽUPANIČ, J., Mezi dvěma ohni. Colloredo-Mannsfeldové ve čtyřicátých letech 20. století, c. d., s. 233.

adresovaného Státnímu prezidentu Háchovi. Autoři memoranda poukazovali na fakt, že „vnucená správa byla záhy po té proměněna v konfiskaci, tedy opatření trestní, přes to, že ani proti jednomu z dotčených členů, rodiny colloredo-mannsfeldů nebylo zahájeno ani provedeno řízení trestní, dosud žijí všichni na svobodě.“⁸⁵⁶

V podobném duchu byla formulována i další tehdejší reakce na konfiskaci colloredovského majetku s datem 9. října 1942, kterou si Hácha dodatečně vyžádal od činovníka Svazu velkostatkářů Jana Adolfa Lobkowicze.⁸⁵⁷ Také v něm byl prezident upozorněn na neobvykle tvrdý postup proti Colloredům: „Když počátkem letošního roku došlo k uvalení vnucených správ na velkostatky dvanácti českých šlechticů, jednal jste, pane prezidente, s tragicky zahynuvším panem zastupujícím říšským protektorem generálem Heydrichem. Tenkrát bylo z jeho strany poukazováno na to, že vnucená správa není konfiskací. Mezi tím se ovšem situace změnila. Majetek rodiny Colloredo-Mannsfeldů byl podle nařízení ze dne 4. října 1939 říšského zákona I. (strana 1998), prohlášen za propadlý ve prospěch Říše přes to, že ani proti jednomu ze členů rodiny nebylo zahájeno ani provedeno šetření o vině. [...] Z autoritativních míst bylo pak naznačeno, že opatrní toto stihne všechny majitele velkostatků, jichž majetek byl dán do vnucené správy.“ Lobkowicz proto jménem postižených šlechticů požádal prezidenta o pomoc a ochranu, „aby bylo čeleno i šířenému tvrzení, že není české šlechty. Česká šlechta stojí v jedné frontě s celým českým národem, s nímž těsně spjatí svůj osud.“⁸⁵⁸ Tato snaha o změnu poměrů a restituci majetku však byla neúspěšná. Vliv státního prezidenta i protektorátní vlády totiž byl jen iluzorní.⁸⁵⁹

Nástupem Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora se podstatným způsobem zintenzivnily zásahy vůči šlechtickým pozemkovým vlastníkům v Protektorátu. Krátce po nástupu do funkce učinil Heydrich změnu na postu šéfa *Bodenamtu*, kdy Theodora Grosse nahradil k 1. lednu 1942 Ferdinand Fischer. Zvláštním rozhodnutím Reinharda Heydricha z roku 1942 byly vzaty pod vnucenou zprávu zemědělské a lesnické podniky

⁸⁵⁶ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942, s. 2.

⁸⁵⁷ Je pravděpodobné, že Jan Adolf Schwarzenberg stál i za zmíněným memorandem z července 1942.

⁸⁵⁸ AKPR, k. č. 260, inv. č. 1505, zápis ze dne 10.10. 1942.

⁸⁵⁹ HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové, c. d., s. 731.

několika rodin české šlechty, jejichž příslušníci stáli za „Prohlášením členů starých rodů vzhledem k nedotknutelnosti území českého státu“ ze 17. září 1938. Postiženy byly tak rodinné majetky 28 příslušníků českých šlechtických rodů. Přičemž byl ze strany nacistů uplatněn diferenciovaný přístup, na některé majetky byla uvalena nucená správa, některé byly vyvlastněny.⁸⁶⁰

Heydrich dle zprávy kterou zaslal vedoucímu kanceláře Adolfa Hitlera Martinu Bormannovi 16. května 1942 v rámci vyvlastňovací opatření nařídil nucenou správu nad majetkem: „deseti nejvýznamnějších Českých šlechticů.[...] jde o pozemkový majetek celkem asi 35 000 ha půdy, který bude mít značnou cenu při pozdější německé infiltraci a osidlování.“⁸⁶¹ „*Důvodem, proč jsem se k tomu přiměl*“, psal Heydrich, „*bylo přiznání věrnosti, kteří tito aristokraté směřovali Benešovi ve jménu české šlechty 17. září 1938.*“⁸⁶² Uvedl nutnost takto

⁸⁶⁰ Představu, jak taková nucená správa mohla v reálu vypadat, si můžeme učinit na základě postupu proti majetku Šternbergů na velkostatku Český Šternberk: (Jiří Sternberg) přestal být pánem na vlastním hradě a přidělili mu s manželkou a dětmi jen několik pokojů. „Ostatní místnosti zůstaly uzamčené, úředně se zapečetily, a zakázali jim do nich přístup. Nesměli vstoupit ani do svých někdejších závodů a velkostatků (...) Řízením panství byl pověřen německý správce, příslušník oddílu SS. Na hradě zůstal (...) komorník hraběte (...) V jeho případě nešlo o podobnou nezištnost. Stal se totiž členem NSDAP a dostal stranický úkol podávat o hraběcí rodině informace.“ VOTÝPKA, Vladimír: Aristokrat: život Zdeňka Sternberga, c. d., s. 67-68. U nucené správy na majetek rodiny Paaru z Bechyně se podařilo udržet kontinuitu správního aparátu z konce třicátých let. Nucený správce Bodenamtu Ernst Steiner řídil správu velkostatku vedle několika dalších, které mu byly svěřeny na dálku z Českých Budějovic. Bývalý majitel kníže Alfons Paar (Radostná) mohl hospodaření přes své úředníky nadále sledovat. V roce 1943 se pokusil na správci nárokovat pro svou rodinu 7 tisíc RM měsíčně, tedy 84 000 RM za rok. V komunikaci s nuceným správcem se Alfons Paar choval poměrně neohroženě, když mu nekompromisně dopisem sdělil, úřední hodiny, ve kterých je ho, jakožto předsedu místního Svazu zemědělského a lesního hospodářství, možno zastihnout. Jeho několikrát urgovaný požadavek mu byl pobočkou Bodenamtu v Českých Budějovicích odmítnut s poukazem na celkový čistý roční zisk z nucené správy 60 tis. RM, s doporučením na snížení životního standartu mu byla měsíčně poskytována částka 4 000 RM. Velkostatek i se zámkem byl během roku 1944 pronajat nuceným správcem pro potřeby německého válečného námořnictva (Reichsfiskus Kriegsmarine). NA Praha, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu (dále jen PÚ), k. č. 1709. Podle vzpomínek syna Alfonse Paara (*1932) byl zámecký park zabrán německou námořní pěchotou. Rodině byl vyčleněn malý byt na zámku, přičemž do zámku museli vstupovat pouze zadním vchodem. Děti byly nuceny začít chodit do německých škol. Některým šlechtickým velkostatkářům nepomohlo ani předchozí angažmá ve Svazu pro spolupráci s Němci. Hraběti Karlu Belcredimu, který ač klerikálně smýšlející vykonával po krátkou dobu pozici předsedy moravské odbočky Českého svazu pro spolupráci s Němci, byla na velkostatek Líšeň uvalena nucená správa. Karel Belcredi se funkce předsedy krátce na to proklamativně vzdal. AKPR, inv. č. 1184.

⁸⁶¹ KÁRNÝ, M. - MILOTOVÁ J. - KÁRNÁ, M. (edd.), Deutsche Politik im Protektorat Böhmen und Mähren, c. d., s. Heydrichova zpráva Bormannovi z 16. května 1942, s. 261. Důsledné vyvlastňování šlechty pokračovalo i za Heydrichových nástupců, a sice na Himmlerův rozkaz. Srov. NA Praha, fond 113-11-26, a. 35 dopis šéfa pozemkového úřadu Fischera hejtmánovi Helmuthu Rinnebachovi z 26.11 1942.

⁸⁶² Soukromý archiv Theobalda Czernina, dopis Reinharda Heydricha Martinu Bormannovi ze dne 16. 5. 1942. Citováno dle: JELÍNKOVÁ, Dita, Šlechta v proměnách, c. d., s. 271.

potrestat Kinského, Belcrediho, Schwarzenberga, Strachwitze, Lobkowicze, Czernina, Kolowrata a další signatáře, které již v listu jmenovitě neuváděl.⁸⁶³

Pro uvalení nucené správy na takovéto podniky bylo nutné dobrozdání zemědělského úředníka příslušného vrchního zemského rady, později okresního hejtmána. Někdy byl před uvalením nucené správy požádán o souhlas Úřad říšského protektora. V případě uvalení nucených správ na majetek českých šlechtických rodů bylo dobrozdání podáno orgány SD.⁸⁶⁴

Jedním z prvních šlechticů, na jehož majetek byla uvalena nucená správa v režii zastupujícího říšského protektora Reinhrada Heydricha, se stal hrabě Zdenko Radslav Kinský,⁸⁶⁵ majitel velkostatku Chlumec nad Cidlinou a Žďár nad Sázavou. Nucená správa byla na oba velkostatky uvalena 10. října 1941. Odůvodněna byla velmi všeobecně, s odvoláním na veřejné zájmy podle § 1 vládního nařízení z 21. března 1939.⁸⁶⁶

Ve svých vzpomínkách Kinský uvedl, že když vyslovil podiv na tím, že právě jeho majetky, které jsou vzorně vedeny, jak to dokazovalo několik diplomů, budou sekvestrovány, odpověděl nejmenovaný vůdce SS: „My dobře víme, že jste deklarantem č. 1.“⁸⁶⁷ V dopise komisařskému vedoucímu Bodenamtu Ferdinandu Fischerovi uvedl, že se celá léta snažil o spořádané hospodaření.⁸⁶⁸

Uvalení nucené správy postihlo i Kinského blízkého souseda, hraběte Rudolfa Děpolda Czernina. Na jeho velkostatek o celkové rozloze 3 400 ha, průmyslové podniky i na zámek byla uvalena nucená správa Bodenamtu 19. února 1942.⁸⁶⁹ Na Czerninovy majetky byl jako nucený správce dosazen Němec Rudolf

⁸⁶³ Tamtéž.

⁸⁶⁴ ABS Praha, sign. 305-123-3/19, Ústředna státní bezpečnosti po roce 1945.

⁸⁶⁵ Blíže: JELÍNKOVÁ, Dita. Osudy aristokracie v Protektorátu. Perzekuce české šlechty se zřetelem k chlumecké větvi rodu Kinských. Paměť a dějiny, 2/2014, s. 13–25.

⁸⁶⁶ Šlo o nařízení č. 87/1939 Sb., o správě hospodářských podniků a dozoru nad nimi. AKPR, f. D-důležité, Šlechta, k. 260, inv. č. 1505, sign. D 10429/47, č. j. A 2603/43, Záznam ze dne 23. července 1943.

⁸⁶⁷ KINSKY, Zdenko, Radslav, Zu Pferd und zu Fuss, 70 Jahre aus den Erinnerungen, Wien 1974, s. 149.

⁸⁶⁸ SOA Zámorsk, fond Velkostatek Chlumec nad Cidlinou, k. č. 632, inv. č. 6498, sign. I/4/3, Korespondence s nucenými správci (1941–1945), Dopis Z. R. Kinského komisařskému vedoucímu Fischerovi z 2. 12. 1941. Citováno dle JELÍNKOVÁ, D., Osudy aristokracie v Protektorátu, c. d., s. 15.

⁸⁶⁹ Stejně jako u řady dalších šlechtických majetků zde bylo využito prvorepublikových a druhorepublikových zákonů doplněných říšskými zákony implementovanými do protektorátní legislativy. Pro uvalení nucené správy na takovéto podniky bylo nutné dobrozdání zemědělského úředníka příslušného oberlandratu a později okresního hejtmána.

Hözl.⁸⁷⁰ Czerninovi byly odebrány samozásobitelské přiděly a vydány mu byly pouze obyčejné potravinové lístky, z příjmů velkostatku mu by vyměřena malá gáže pro něj a rodinu. Proti této zvůli podal Rudolf Děpold v dubnu 1942 po konzultaci se Svazem velkostatkářů prostřednictvím berlínských advokátů Dr. Magersteina, Dr. Bönickeho a Dr. Zarnacka protest k soudu.⁸⁷¹ Wolfgang Zarnack zastupoval ve věci nucené správy i Zdenko Radslava Kinského, jeho příbuzného Františka Kinského z Kostelce nad Orlicí či bratry Colloredo Mannsfeldi. Dr. Zarnack byl státním sekretářem upozorněn, ať dá od této věci ruce pryč a stejně jako u případů výše zmíněných šlechticů nebyl ve svém právním snažení úspěšný. Rudolf Děpold měl tehdy údajně prohlásit, že ustupuje násilí, avšak protestuje proti konfiskaci jmění.⁸⁷² Velkostatek Dymokury spolu s průmyslovými závody mu byl nakonec z rozhodnutí okupačních úřadů konfiskován a převeden do vlastnictví Protektorátu Čechy a Morava konkrétně na tzv. Entschädigungsfond – odškodňovací fond, on sám odsouzen nacistickým režimem k několikaletému věznění v káznici Golnow u Štětína, z níž jej propustili až po jejím osvobození.⁸⁷³

Memorandu Svazu československých velkostatkářů z července 1942 svědčí o tom, že ani tyto zákroky nezůstaly mezi šlechtou bez odezvy: Postup, který v poslední době proti českým zemědělcům zvolil *Bodenamt* o způsob, kterým si osobuje použití zákonných předpisů neprávem proti nim, jest nám pohnutkou, abychom se slovutný pane presidente, dovolali vás Jako nejvyššího ochránce práv českého národa“.⁸⁷⁴ Předkladatelé poukazovali na postup *Bodenamtu* jak proti velkostatkům, tak i proti drobným vlastníkům, který se podle jejich názoru „nenacházel jakékoliv opory v právních předpisech platných na území Protektorátu Čechy a Morava.“⁸⁷⁵ Dále se v memorandu přímo k případu Z. R. Kinského uvádí, že: „uvalení vnucené správy, a to formou nejmírnější, se strany úřední líčeno jen jako opatření přechodné směřující k tonu, aby se úřad

⁸⁷⁰ Po válce byl vyšetřován jako válečný zločinec mimořádným lidovým soudem v Kutné Hoře. ABS, sign. 305-510-2/9-16; NA Praha, fond 316-16-6/26-32, Rudolf Hözl.

⁸⁷¹ NA Praha fond ÚŘP, k. č. 81, sign. 109-4, s. 1337. Czernin ve své výpovědi uvedl, že se se Zarnackem setkal v Praze dvakrát. Pamatoval si, že měl v klopě zlatý stranický odznak, a od Dr. Bönickeho věděl, že má v Berlíně velmi dobré postavení. NA, f. AMV 110, sign. 110-11-102, Zpráva Krim. kom. Fuchse z 28. září 1943.

⁸⁷² ABS, f. Ústředna Státní bezpečnosti 1945–1948 (305), sign. 305-510-6. Blíže: Hořejš, Miloš: Rudolf a Humprecht Czerninové z Chudenic: oběti heydrichiády z řad české šlechty, *Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů* Roč. 8, č. 4 (2014), s. 31-42.

⁸⁷³ Tamtéž.

⁸⁷⁴ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942.

⁸⁷⁵ Tamtéž.

přesvědčil o správnosti hospodaření, ba plná moc jeho ředitelé, v Chlumci n. C. a ve Žďáře byla ponechána v platnosti a byl dán slib, že bude vnucená správa zrušena, jakmile se úřad přesvědčí, že není v ohledu hospodářském závad. Majitel velkostatku uchlácholen těmito sliby, opomenul se dokonce proti úřednímu zásahu do svých práv brániti, spoléhaje, že bude vnucená správa v brzku zrušena.“⁸⁷⁶

K vnucené správě na Kinského majetek se vyjádřil i Heinrich Himmler. Říšský vůdce SS tehdy odmítl zrušení nucené správy nad statky Zdenka Radslava Kinského slovy, jež obecně platila pro všechny pročesky orientované šlechtické rody: „Setrvání rodiny Kinských na jejich majetcích znamená zachování silného postavení Čechů s rozsáhlými mezinárodními vazbami v protektorátu a stojí v cestě poněmčení této země.“⁸⁷⁷

Uvalení nucené správy znamenalo pro majitele chlumeckého velkostatku povinnost zdržet se s okamžitou účinností každého opatření ohledně podniku i všech věcí a práv k podniku náležejících.⁸⁷⁸ Šéf vnucené správy C pražské Bodeamtu Werner Würfel, jemuž kompetenčně podléhala i nucená správa na chlumecký velkostatek, zakázal jakýkoliv styk zaměstnanců s majitelem.⁸⁷⁹

V memorandu Svazu se rovněž objevila kritika postupů nucených správců při správě podniků pod nucenou správou: „Pod dosah pravomoci vnuceného správce spadá ovšem toliko podnik a vše, co s ním bezprostředně souvisí: a taktéž z vymezených hranic nesmí vnucený správce vybočiti. S tohoto hlediska posuzovány byly zajisté překročením pravomoci vnuceného správce dané příkazy, aby vnucenému správci byl vykázán veškerý majetek vlastníkův, a to i ten, který s provozem podniku nijak nesouvisí (bankovní konta, cenné papíry, zařízení bytu, apod.), obstarání všech těchto to majetkových hodnot, dále dispozice slet zámkem, v němž majitel bydlí, městskými domy atd. [...] V četných případech nedovolují, aby majitel velkostatku na objektu bydlel, aby používal parku, zámecké zahrady, lovecký pavilon.“⁸⁸⁰ Těchto „příkoří“ ze strany nuceného

⁸⁷⁶ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942.

⁸⁷⁷ JELÍNKOVÁ, D., Šlechta v proměnách, c. d., s. 284, pozn. 1226.

⁸⁷⁸ SOA Zámorsk, f. Velkostatek Chlumec nad Cidlinou, k. 632, inv. č. 6498, sign. I/4/3, Ustanovení vnuceného správce. Oběžník z 20. listopadu 1941. Citováno dle JELÍNKOVÁ, Dita. Osudy aristokracie v Protektorátu, c. d., s. 16

⁸⁷⁹ SOA Zámorsk, f. Velkostatek Chlumec nad Cidlinou, k. 632, inv. č. 6498, sign. I/4/3, Oběžník Wernera Würfela o zákazu styku zaměstnanců s majitelem z 29. června 1942.

⁸⁸⁰ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942, s. 7-8.

správce se dostalo rodině Zdenko Radslava Kinského⁸⁸¹ i Rudolfa Děpolda Czernina, která byla vystěhována z dymokurského zámku na zámček svého bratra Humprechta v Hlušicích.⁸⁸² Podobně necitlivě bylo nakládáno s příslušníky rodiny Colloredo-Mannsfeldů. Pražský Bodenamt na návrh královehradeckého gestapa z 30. listopadu 1942, ve kterém se zdůrazňovalo, že další přítomnost hraběte Josefa na Opočně narušuje výkon nucené správy a je nezbytné jeho přesídlení. Jako místo pobytu byly již dříve vybrány Rozbeřice, respektive samota Hejmanka. Vybraný dům ale nebyl v dobrém stavu, zatékalo do něj a část pokojů byla zničená houbou. Josef zde navíc nebydlel sám, ale musel se o stavení dělit s dvěma dalšími rodinami. Bytové zařízení mu přes opakované žádosti nebylo navraceno, ale pouze zapůjčeno na dobu jednoho roku. Ve velmi krátké době od uvalení nucené správy museli opustit své domovy i jeho bratři Jeroným a Weikhard a to jen s předměty osobní potřeby.⁸⁸³

Zásahy proti velkým pozemkovým vlastníkům z řad české šlechty ale dotčenými případy zdaleka neměly skončit. Komisařský vedoucí *Bodenamtu* Ferdinand Fischer rozhodl 12. února 1942 o uvalení vnucené správy na majetky dalších českých a moravských šlechtických velkostatkářů, kteří participovali na deklaracích.⁸⁸⁴ Jednalo se o osoby, které buď skutečně podepsaly deklaraci ze září 1938 (nebo tak učinili jejich zákonní zástupci), nebo byly zahrnuty mezi signatáře omylem. Ze strany *Bodenamtu* došlo k záměně v případě Františka Dobrzenského k záměně za Jindřicha, dále byl omylem za signatáře pokládán za Leopold Sternberg z Pohořelic.⁸⁸⁵

Podle zprávy vedoucího pražského *Bodenamtu* Obersturmbannführera SS Ferdinanda Fischera z 28. srpna 1942 adresované říšskému ministru vnitra Wilhelmu Frickovi: „Boden- amt pro Čechy a Moravu přistoupil k postihu určité části české vysoké šlechty z důvodu, aby politicky nespolehlivou část této šlechty zbavil kořenů”.⁸⁸⁶ Tentýž Fischer s ohledem na stav zemědělských podniků pod

⁸⁸¹ JELÍNKOVÁ, D., *Osudy aristokracie v Protektorátu*, c. d., s. 18.

⁸⁸² HOŘEJŠ, Miloš, Rudolf a Humprecht Czerninové z Chudenic: oběti heydrichiády z řad české šlechty, *Paměť a dějiny: revue pro studium totalitních režimů*, roč. 8, č. 4 (2014), s. 24.

⁸⁸³ HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové*, c. d., s. 732.

⁸⁸⁴ HOŘEJŠ, Miloš: *Šlechta a nacistická pozemková politika v českých zemích*, c. d., s. 185.

⁸⁸⁵ BArch, R 43/II – 1326a, Memorandum právního zástupce dr. Wolfganga Zarnacka, fol. 71. Citováno dle JELÍNKOVÁ, Dita. *Osudy aristokracie v Protektorátu*, c. d., s. 17.

⁸⁸⁶ BArch, R 43-II/1326a, fol. 68-69, citováno dle HORČIČKA, V. - ŽUPANIČ, J., *Šlechta na křižovatce: Lichtenštejnové, Schwarzenbergové a Colloredo-Mannsfeldové*, c. d., s. 728.

nucenou správou v období od konce prosince 1941 do konce června 1942 konstatoval: Šéf *Bodenamtu* Fischer „Přírůstky jsou výhradně ve formě zemědělských podniků českých vlastníků, a zde byly v rozsahu rozhodující především nucené správy uvalené na pozemkový majetek části české vysoké šlechty.“⁸⁸⁷

Podle autorů memoranda z července 1942 mělo být během měsíce února téhož roku přikročeno k uvalení nucených správ na majetky následujících českých šlechticů:

Tabulka č. 2: Nucené správy na majetky českých šlechticů

Majitel	Výměra v nucené správě půdy
Karel Belcredi	800 ha
Rudolf Czernin	2 117 ha
Křištofa Kolowrat	800 ha
František J. Dobrzenský	709 ha
Humprecht Czernin	980 ha
František Kinský	2 354 ha
Dr. Jan Lobkowitz	1 282 ha
nezl. Otakar Lobkowitz	3 802 ha
Karel Parish	2 031 ha
Jaroslav Sternberg	2 500 ha
Leopold Sternberg	4 200 ha
Terezie Menndorfová	1 500 ha
Karel Belcredi	800 ha
Eugen Strachwitz	939 ha
Karel Schwarzenberg	11 393 ha

Dohromady se tedy mělo podle propočtů autorů memoranda jednat o 32 927 ha půdy, na které byla uvalena nucená správa v rámci první vlny represí. Připočteme-

⁸⁸⁷ Posudek grafického přehledu zemědělských podniků nacházejících se podle Rg.Vdg. 87/39 pod nucenou správou, stav k 30. červnu 1942, datovaný 30. září 1942, který Fischer zaslal Frankovi 19. listopadu 1942, NA Praha, fond NSM, 110-4-368. s. 19-43. V období od 31. prosince 1941 do 30. června 1942 se počet nucených správ zvýšil o 37%, na i 735, plocha o 33H na 252 047 ha.

li k tomu údaje o výměře konfiskovaných majetků Z. R. Kinského – 13 000 ha a Colloredo-Mannsfeldů – 25 354 ha dostáváme se na hodnotu 71 281 ha. Do července 1942, kdy bylo memorandum sepsáno, došlo k další vlně uvalování nucených správ, které postihly podle autorů memoranda následující šlechtické rody:

Tabulka č. 3: Nucené správy na majetky českých šlechticů v druhé etapě.

Majitel	Výměra půdy v nucené správě
Josef Hrubý z Jelení	1 571 ha
Alfons Mensdorff- Pouilly	5 087 ha
Františka Lobkowiczová	1 044 ha
nezl. Hyacinta Lobkowiczová	386 ha
Zdenko Radslav Kinský	8 000 ha
Zdeněk Kolowrat	6 500 ha
Eleonora Kinská	7 000 ha
Daubkové*	1 033 ha

* dědic šlechtického rodu Daubků – Jiří, majitelů zámku a velkostatku v Lítni na Berounsku pobýval společně se svojí ženou Jarmilou v té době v USA.

Dohromady v obou vlnách podlehl nucené správě Bodenamtu 80 402 ha půdy šlechtických rodin. Autoři memoranda upozornili zároveň na fakt, že ve skupině postižených příslušníků šlechty jsou i šlechtici, kteří na prohlášení ze září roku 1938 neměli „vůbec žádné účasti, a to nezletilý hrabě Krištof Kolowrat, nezletilý princ Otakar z Lobkowicz, Josef svobodný pán Hrubý-Gelenj, hrabě Jaroslav Sternberg, princezna Františka z Lobkowicz, Alfons hrabě Mensdorff-Pouilly, Hyacint princ z Lobkowicz, rodina z Doubků a František J. hrabě Dobrzenský.⁸⁸⁸

Autoři memoranda nebyli opomenuti ani majitelé velkostatků z řad občanských vlastníků – členů svazů velkostatkářů:

⁸⁸⁸ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942, s. 4.

Tabulka č. 4: Nucené správy na majetky občanských velkostatkářů.

Majitel	Velkostatek	Výměra půdy v nucené správě
Bláhová Anna	Mladějov	341 ha
Cigánek Alois	Nesovice (u Milonic)	70 ha
Červený Václav,	Skřivánek (u Štok)	96 ha
Hozman Jan,	Radomilice (u Divic)	90 ha
Hálek Jaroslav,	Tupadly (u Čáslavi)	117 ha
Zdenka Havránková	Strakonice	520 ha
Jan Hájek	Červený Újezd (nájem)	51 ha
Josef Holý	Hřiměždice	128 ha
Jeřábek Alois,	Hostim	270 ha
Ing. Alois Jaroš	Zvěstov	154 ha
Leopold Kosovský	Horní Kosov (u Jihlavy)	81 ha
Oldřich Kořán	Smilkov (u Votic)	350 ha
Boh. Košťál	Luka (u Březnice)	32 ha
Stanislav Ludva	Smilkov (u Votic)	350 ha
Em. Maceška	Votice	310 ha
F. Pecha	Ostředek (u Kosmic)	350 ha
Josef Podivínský	Hlubočany u Vyškova	155 ha
L. Procházka	Havransko (u Křince)	80 ha
Správa dvora Petrovice	Petrovice (u Ml. Vožice)	101 ha
Frant. Říha	Mirotice (u Písku)	279 ha
M. Šašková	Rovná (u Strakonic)	50 ha
Frant. Šašek	Rantířov	200 ha
Ing. Jiří Štěpánek	Hřibsko (u Kuklen)	100 ha
Jaroslav Vaněk	Kokořín	149 ha
Ant. Veselý	Spytihněv na Moravě	75 ha
Josef Zmeškal	Nový Dvůr	60 ha

	na M.	
Josef Zubr	Jirny	152 ha

Úhrnem se u občanských velkostatkářů jednalo o 4 639 ha půdy. Nelze se ovšem zbavit dojmu, že výčet postižených byl neúplný. Pomineme-li nečleny Svazu či členy Německého svazu velkostatkářů, chybí zde velkostatek a zámek Lnáře u Strakonice pražského advokáta JUDr. Jindřicha Anastáze Vaníčka o rozloze 3 939,3 ha,⁸⁸⁹ na nějž byla uvalena nucená správa a následně byl jako výcvikové středisko předán do užívání Hitlerjugend. Zarážející je nezařazení tohoto velkostatku do výčtu i z toho důvodu, že Vaníček vykonával pro určitý čas ve Svazu i pozici právního zástupce.⁸⁹⁰ Stejně tak ve výčtu chybí konárovičský velkostatek rodiny Götzlů o rozloze 701 ha,⁸⁹¹ ač byl Vincenc Götzl členem přípravného výboru Svazu velkostatkářů.⁸⁹² Proces uvalení nucených správ na oba velkostatky byl již v době sepisování memorandu v plném proudu.⁸⁹³

Všechny uvalené nucené správy se opíraly o vládní nařízení č. 87 z roku 1939, v němž se uvádí, že ministerstvo, do jehož působnosti podnik náleží, může – vyžaduje-li toho veřejný zájem a jde-li o podnik a hlediska veřejného zájmu zvláště důležitý – ustanovit důvěrníka aneb vnuceného správce.“ IX. odbor ministerstva zemědělství – označovaný autory memoranda již tehdy jako *Bodenamt*, uvalil podle autorů nucenou správu nejen na podniky, které spadají do jeho působnosti, tedy na podnik zemědělské a lesní či na podniky působící ve vedlejších odvětvích jako je rybníkářství, drůbežárna, školkařství apod. ale i na průmyslové závody, kam kompetence ministerstva zemědělství a lesnictví nespádaly. Podle předkladatelů memoranda bylo uvalení nucených správ

⁸⁸⁹ Lnáře mezi lety 1927-1936 patřily pražskému židovskému obchodníkovi Karlu Bondymu, který by synem obchodníka a průmyslníka židovského původu Léona Bondyho, prezidenta živnostenské komory a majitele velkostatku Slapy. Jeho dědečkem byl Bohumil Bondy, pražský obchodník železem a první prezident obchodní a živnostenské komory, aktivní člen českožidovského hnutí, spoluzakladatel Uměleckoprůmyslového muzea v Praze a spoluorganizátor první zemské průmyslové výstavy v roce 1891. ČERVENKA, Vladimír, Zámek Lnáře. Průvodcovský text. Lnáře 2009, s. 27, citováno dle Gilíkové, Alžběta: Zámek Lnáře ve 20. Století, nepubl. diplomová práce Katedry občanské výchovy a filozofie PedF UK, 2016, s. 38. Dostupné z [www: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ln%C3%A1%C5%99e](https://cs.wikipedia.org/wiki/Ln%C3%A1%C5%99e)

⁸⁹⁰ KUBAČÁK, Antonín, Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919-1943, in: Sborník archivních prací, Praha, roč. 37, č. 2 (1987), s. 329.

⁸⁹¹ LUSTIG, Rudolf - SVĚTNIČKA, František, Schematismus velkostatků v Čechách, Praha 1933, s. 324-325.

⁸⁹² KUBAČÁK, Antonín, Činnost Svazu československých velkostatkářů, c. d., s. 328.

⁸⁹³ Blíže ke Konárovicím a k rodině majitelů Götzlů: JÍROVCOVÁ, Jana, Z historie konárovičského zámku a panství, Prameny a studie NZM, č. 58, 2016, s. 32-40.

Bodenamtu na průmyslové závody v rozporu a s vládním nařízením č. 87 z roku 1939.⁸⁹⁴

Skutečné důvody k uvalení nucených správ byly ale často skryté. Vedle již zmíněných deklarací se lze v případě občanských velkostatků Skřivánka, Horního Kosova a Rantírova se domnívat, že se podnětem k zabavení stalo zamýšlené rozšiřování jihlavského německého jazykového ostrova. V případě velkostatků Hlubočany u Vyškova⁸⁹⁵ a Nesovice mohlo jít o vytváření pozemkové rezervy pro zamýšlené rozšiřování vyšovského německého jazykového ostrova. U velkostatků Smylkova a Votic skutečným důvodem uvalení nucené správy bylo pravděpodobně zřízení Benešovsko-Neveklovského vojenského výcvikového prostoru.

Předkladatelé deklarace dále poukazovali na fakt, že vládní nařízení č. 87/1939 připouští ustanovení důvěrníka po případě nuceného správce tam, kde toho vyžaduje veřejný zájem a kde jde o podnik a hlediska veřejného zájmu zvláště důležitý: „Úřad správní pak podle zásad platných pro řízení správní může přikročiti k takovému, do práv majitele hluboce zasahujícímu opatření po provedeném šetření a po té, když vlastníku byla dána možnost, aby se k výsledkům šetření vyjádřil. „To se podle memoranda v žádném z uvedených případů nestalo: „v žádném případě nebyly výsledky šetření s vlastníkem sděleny před, ba namnoze ani po uvalení nucené správy.“⁸⁹⁶

Autoři memoranda našli ještě jeden výrazný rozpor s duchem vládního nařízení č. 87/1939. Zjištění závad ohrožujících veřejný zájem muselo by se vztahovat na jednotlivé podniky velkostatku zvláště, tedy ve všech těchto podnicích by muselo být jednotlivě zjištěno ohrožení veřejného zájmu. Ustanovení důvěrníka či nuceného správce by se tak podle autorů memoranda mělo dotýkat konkrétního podniku, „nikoliv v souboru podniků tvořících velkostatek.“⁸⁹⁷

⁸⁹⁴ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942, s. 5.

⁸⁹⁵ Majiteli velkostatku v Hlubočanech stali manželé Josef a Antonie Podivínští kupní smlouvou z roku 1926 s brněnským průmyslníkem Filipem Gomperzem. Obec Hlubočany (Hobitscha) byla převážně německá a patřila do vyšovského jazykového ostrova. Na statek byla uvalena nucená správa 26.9. 1940. Syn uvedených majitelů si na uvalenou nucenou správu stěžoval ministru zemědělství Bubnovi a ten přeposlal stížnost Ing. Theodoru Grossovi komisařskému vedoucímu IX. odboru Ministerstva zemědělství. Na Praha, fond Ministerstvo zemědělství 1938-1945, k. č. 180, sign. 248.

⁸⁹⁶ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942, s. 6.

⁸⁹⁷ NA Praha, AMV sign. 45-1-40. Memorandum z července 1942, s. 6.

Z memoranda nelze vyčíst, kdy a kým a komu bylo předloženo. S největší pravděpodobností za autorstvím memoranda stál Jan Adolf Lobkowicz, majitel velkostatku a zámku Drahenice, od března roku 1928 vykonávající post předsedy Svazu československých velkostatkářů.⁸⁹⁸ S prezidentem Háchou prokazatelně ve věci zákroků proti pozemkovému majetku českých velkostatkářů prokazatelně hovořil 9. října 1942, kdy mu předal písemnost, v níž ho čeští šlechtici žádali o zákrok ve věci nucených správ na velkostatech postižených českých šlechticů.⁸⁹⁹ Pravděpodobně to byl dokument shodný s výše popsáním memorandumem. Dopad ovšem tato intervence neměla v praxi žádný. Nevíme, zda to bylo poslední setkání Jana Adolfa Lobkowicze se státním prezidentem Háchou, ale bylo pravděpodobně poslední, které Lobkowicz vedl z pozice předsedy Svazu velkostatkářů. K 15. lednu 1943 byla činnost Svazu ukončena a to v souvislosti s ustavením Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu, který byl oficiálně nezávislý, v praxi ale plně pod dohledem nacisty ovládaného Ministerstva zemědělství.⁹⁰⁰

Uvádí se, že do konce roku 1941 se snížil rozsah půdy v majetku Českých členů Svazu českých velkostatkářů z původních 192 440 ha na 135 634 ha, tedy o 56 806, na dalších asi 90 000 ha (tedy na 66,4 % z původní rozlohy) uvalili nacisté od podzimu 1941 do července 1942 vnucenou správu. Měla se týkat většinou majetku českých šlechticů, kteří v září 1938 podepsali prohlášení věrnosti republice, a osobně ji prosadil K. H. Frank u R. Heydricha.⁹⁰¹

Obrazný „účet“ nacisty zabavených majetků neměl být uzavřen výčtem postižených československého svazu velkostatkářů. Nacisté systematicky pracovali na zabavení majetků dalších velkých pozemkových vlastníků. Bilanci

⁸⁹⁸ Na předsedy nahradil svého vzdáleného příbuzného z dolnobeřkovické větve rodu Leopolda Lobkowicze, který vykonával post předsedy mezi lety 1923-1928. Před postem předsedy zastával starší bratr Jana Adolfa – Bedřich Lobkowicz a o to v období let 1921-1923. Prvním předsedou Svazu byl od roku 1919 do své smrti v roce 1921 JUDr. Otto Metal. KUBAČÁK, Antonín, Činnost Svazu československých velkostatkářů, c. d., s. 331.

⁸⁹⁹ V dokumentu je zmínka i o zákroku nacistů na velkostatku Dymokury: *Majetek hraběte Rudolfa Czernina byl prodán vnuceným správcem v cestě nadřízeného úřadu Protektorátu Čechy a Morava – Entschädigungsfond spolu se samostatnými průmyslovými závody, cukrovarem, pivovarem, cihelnou a mlékárnou, ač tyto závody do kompetence ministerstva zemědělství a lesnictví nespádají. Při tom kupní cena vůbec určena nebyla a má teprve budoucně dojít k ocenění taxační komisí jmenovanou panem Říšským protektorem.* AKPR, f. D-důležité, Šlechta, k. 260, sign. D 10429/47, inv. č. 1505, Záznam ze dne 10. října 1942, č. j. A 3999/42.

⁹⁰⁰ Blíže ŠTOLLEOVÁ, B., Pod kuratelou Německé říše, c. d., s. 78-82, 87-88.

⁹⁰¹ ŠPRYSL, J., K problematice postavení českého rolnictva, c. d., s. 621.

celkové pozemkové újmy signatářů deklarací předložil po skončení války den 20. července 1945 ministru zahraničí Dr. Jan Lobkowicz, majitel velkostatku Drahenice (viz. Tab. 1.) Z dokumentu vyplývá, že k odnětí majetku došlo ve třech stupních či formách a to 1) konfiskací ve prospěch říše (celkem 32 880 ha), 2) prodejem uskutečněným nuceným správcem (4 900 ha),⁹⁰² 3) uvalením nucených správ (57 840 ha ve vlně první, 2 340 ha ve vlně druhé). Ve zvláštní položce vedl Lobkowicz vyvlastněný majetek pro účely vojenských cvičišť (6 100 ha). Celkově podle Lobkowicze byla různými formami česká šlechta připravena o 104 060 ha své půdy.

Z velkostatků zabavených ve prospěch Třetí říše i prostřednictvím vnucených správců nebyla majitelům vyplacena žádná finanční náhrada. Z majetků na něž byla uvalena vnucená správa na základě vládního nařízení č. 87/1939 dostávali v některých případech jakési apanáže různé výše, jak podotkl ve svém dokumentu Dr. Jan Lobkowicz, někteří však vůbec ničeho a většinou byli vlastníci z majetků svých vůbec odstraněni, zúčtováni, které příkazuje vládní nařízení č. 87/1939, nebylo prováděno vůbec.⁹⁰³

K prodeji novým vlastníkům došlo jen v několika málo případech. Schválení převodu majetku podléhalo jen nejvyšším představitelům nacistického režimu, obvykle Himmlerovi, v některých případech i přímo Hitlerovi.⁹⁰⁴ Od plánovaného prodeje pro účely SA (Reichsreitschule der SA) bylo například upuštěno u majetků pod nucenou správou Zdenko Radslava Kinského z Chlumce nad Cidlinou.⁹⁰⁵ Kinský neintervenoval ve své věci na nejvyšších místech nacistického režimu sám, ale měl zastávce v podobě finského polního maršála von Mannerheima, kterého nacisté uznávali a rozhodně neusilovali o narušení vztahů

⁹⁰² U velkostatku Jemnice-Postupice Terezie Mensdorf-Pouilly (roz. Sternbergové) bylo nakonec přikročeno vnuceným správcem Vincencem Röderem ze Sedlce u Kutné Hory k prodeji majetku Dr. Oskaru Daňkovi von Esse. Rodina Daňků přišla vytvořením benešovsko-neveklovského vojenského prostoru o svůj zámek a velkostatek Tloskov, za což jim i z důvodu přihlášení se k německé národnosti náležela finanční náhrada. Z celkové sumy za velkostatek Jemnice-Postupice stanovené ve výši 16 095 840 K tak byla zaplacená jen rozdílová suma 205 628 RM. NA Praha, PÚČM, k. č. 1700.

⁹⁰³ „Hospodařeno bylo zcela libovolně, hypotekární zatížení podstatně zvýšeno, s inventářem libovolně nakládáno, daně a anuity placeny nebyly. Lesy byly vesměs vydrancovány, zařízení zámků z valné části zasančeno“. Rodinný archiv Johannese Lobkowicze, Zámek Drahenice, Zpráva Dr. Jana Lobkowicze z 20. července 1945. Za poskytnutí dokumentů děkuji panu prof. Milanu Hlavačkovi,

⁹⁰⁴ Prodán byl velkostatek se zámkem v Dymokurech hraběte Rudolfa Czernina. Vlastníkem Dymokur se stala RuSHA SS, která na toto místo přesunula část svého berlínského archivu.

⁹⁰⁵ Vnucená správa byla na velkostatek Chlumec nad Cidlinou uvalena 10. října 1941. NA fond ÚŘP – 109, sg. 109-4/489, k. č. 37.

s ním či se spojeneckým Finskem.⁹⁰⁶ Postižení šlechtici se pokusili v intervencích na vlivných místech spolupracovat, jak vypovídá zpráva referenta pražské služebny SD SS Hauptsturmführera Kosseka: „Ze zjištění je také známo, že se ve šlechtických kruzích vědomě vychází z toho, že se v průběhu šikovně vedené intervence docílí zrušení nebo zmírnění uložených opatření.“⁹⁰⁷ Podle vyjádření hraběte Friedricha Karla Kinského (1911-1999) z kostelecké větve rodu byl plánován společný postup rozhodujících českých šlechticů pod vedením zasloužilých bývalých rakouských důstojníků a určitých českých velkopřemyslníků, kteří mohli být napojeni přes vysoké německé důstojníky přímo na vůdce. „Abychom vešli ve styk s německými kruhy, využije se také příležitost honitby u těch šlechticů, kteří ještě nejsou pod nucenou správou“, prohlásil Friedrich Karel Kinský.⁹⁰⁸

Odklad převodu na nové vlastníky lze v mnoha případech přičítat vyčkávání na konec války, kdy měla být v masivnějším měřítku zahájena německá rolnická kolonizace na obsazených územích. Navrátili se němečtí vojáci, stejně jako zasloužilí funkcionáři NSDAP či SS se měli stát novodobými kolonisty. Náznaky, že se tato plánovaná rolnická kolonizace měla dotknout i majetků české šlechty pod nucenou správou lze vyčíst z řady dokumentů pocházejících z nacistických orgánů v protektorátu.⁹⁰⁹

⁹⁰⁶ Ve prospěch hraběte Kinského intervenoval i v Berlíně žijící příslušník původně českého rodu hrabě Bechinie von Lazan. Proti vnucené správě na majetky Zdenko Radslava Kinského, jeho příbuzného z Kostelce nad Orlicí Františka, jakož i proti majetkům Leopolda Sternberga se postavil berlínský advokát Dr. Wolfgang Zarnack. Proti zabavení majetku Hyronimuse Colloredo Mannsfelda podal protest berlínský nakladatel Arnold Mohr. NA fond ÚŘP – 109, sg. 109-4/1337, k. č. 81; BArch, R 43/II – 1326a., Vorgang zur Zwangsverwaltung von Böhmischem-Mährischen Grossgrundbesitz des Adels. Denkschrift právního zástupce Dr. Wolfganga Zarnacka.

⁹⁰⁷ NA fond ÚŘP, sign. 109-4/1337 k. č. 81, zpráva ze dne 19. února 1943 pro Reichssicherheitshauptamt, s. 3.

⁹⁰⁸ Tamtéž, s. 3.

⁹⁰⁹ Obvykle se objevují poukazy na vhodnost půdy pro německé rolníky či pro německou selskou kolonizaci. Srov. NA Praha, fond ÚŘP – 109, sg. 109-4/489, k. č. 37.

Tabulka č. 5: Bilance odňatých majetků signatářů deklarace ze září 1938.

Majitel	Velkostatek	Výměra půdy
1) Konfiskace ve prospěch Třetí říše		
Dr. Josef Colloredo-Mannsfeld	Opočno	5 300 ha
Jeroným Colloredo-Mannsfeld	Zbiroh	13 300 ha
Waikard Colloredo-Mannsfeld	Dobříš	8 300 ha
Humprecht Czernin	Hlušice	980 ha
Dr. Max Lobkowicz	Roudnice ad.*	5 000 ha
2) prodej uskutečněný vnuceným správcem		
Rudolf Czernin	Dymokury	3 400 ha
Terezie Mennsdorfová	Jemniště	1 500 ha
3) Uvalení vnucených správ v první etapě		
Karel Belcredi	Líšeň	800 ha
František Dobrzenský	Potštejn	1 100 ha
Josef Hrubý z Jelení	Červené Pečky	1 500 ha
František Kinský	Kostelec nad Orlicí	2 300 ha
Zdenko Radslav Kinský	Chlumec nad Cidlinou	8 000 ha
Zdeněk Kolowrat	Rychnov nad Kněžnou	6 500 ha
Eleonora Kinská	Žďár nad	7 000 ha

	Sázavou	
Dr. Jan Lobkowicz	Drahenice	1 300 ha
Františka Lobkowiczová	Dolní Beřkovice	1 000 ha
Otakar Lobkowicz	Mělník	1 400 ha
Alfons Mensdorff-Pouilly	Boskovice	5 000 ha
Oskar Parish	Žamberk	3 400 ha
Karel Schwarzenberg	Orlík	11 000 ha
Leopold Sternberg	Častolovice-Zásmuky	4 200 ha
Jiří Sternberg	Český Šternberk-Radnice	2 400 ha
Hugo Strachwitz	Zdounky	940 ha
4) Uvalení vnucených správ v dalším období		
Dr. Jaroslav Lobkowicz	Křimice	1 400 ha
Terezie Schwarzenbergová	Sudovice	200 ha
Dr. František Schwarzenberg	Nalžovice	740 ha
5) Vylvlastněno pro účely vojenských cvičišť		
Alfon Paar	Bechyně	5 700 ha
Quido Battaglia	Bratronice	400 ha
Celkem:		104 060 ha

* Dále velkostatky Bílina, Vysoký Chlumeč, Encovany, Košťany, Libčevy, Lobkovice, Nelahozeves, Sedlo, Jezeří a Střekov. Zde se údaje neshodují s fakty zjištěnými A. Čermákovou: Majetek M. E. Lobkowicze na odtrženém území dostal 15. 9. 1939 komisařské vedení. Dne 19. 2. 1940 jej zabralo gestapo v Liberci a ujal se ho pověřenec. Nakonec dne 8. 9. 1941 propadl ve prospěch Říše. Majetek ve vnitrozemí dostal vnucenou správu 19. 9. 1939, gestapo jej zabavilo 3. 9. 7.1940 a Vermögensamt jej převzal koncem roku 1941. ČERMÁKOVÁ, A.:

Vývoj a organizace majetkové držby roudnických Lobkoviců od roku 1920 do jejího zániku. Sborník archivních prací 22, 1972, s. 412-429.

Pozemková a osídlovací politika aplikovaná nacisty v Protektorátu Čechy a Morava měla být činěna prostřednictvím menších zemědělských podniků a s většími rozlohami se počítalo v podobě tzv. řídicích statků. Šlechtický velkostatek se tak v očích plánovačů stal určitým přežitkem a rezervoárem pro pozdější rozdělení mezi kolonisty. Uvážíme-li zhoršující se pohled na šlechtu a její spolehlivost ze strany nacistických špiček zejména v pozdějších fázích druhé světové války,⁹¹⁰ tak nás tolik nepřekvapí, že ve svých úvahách na možnou využitelnost velkostatků pro účely rolnické kolonizace nerozlišovali mezi tím, zda je vlastníkem šlechtic český či německý.⁹¹¹ Příkladem takového přístupu nacistických orgánů k pozemkovému vlastnictví v protektorátu žijící šlechtě činěného bez rozdílů zda se jednalo o k německví či češství se hlásící rodiny, je akce, kterou zaštiťovala Obvodová úřadovna Bodenamt v Jihlavě, jejíž územní působnost se kryla se správním obvodem jihlavského vrchního zemského rady. Úřadovna pořídila ke květnu roku 1944 detailní seznam šlechtického majetku v širším okolí německého jazykového ostrova. Je důvodné se domnívat, že tato úzce souvisela s celkovými plány nacistů na posílení německého živlu v oblasti a případného propojení jazykového ostrova s kontinuálně osídlenými německými oblastmi. Jistá souvislost zde jistě byla i s činností Obecně prospěšné osídlovací společnosti, mající na starost německou kolonizaci v jihlavské oblasti.⁹¹² Vedle rozlohy majetku a bonity půdy, možných dědiců majetku, byly sledovány i postoje majitelů k novému zřízení, angažovanost v nacistických organizacích, rasový původ, užívaný jazyk, kontakty a příbuzenské vazby na další příslušníky

⁹¹⁰ Blíže: HOŘEJŠ, M., Šlechta a nacistická pozemková politika v českých zemích, c. d., s. 235-258.

⁹¹¹ Nikoli ojedinělé byly případy uvalení nucených správ na majetky německých šlechtických rodin. Vnucenou správu nacisté prostřednictvím Bodenamt uvalili koncem léta 1939 na velkostatek Libochovice hraběte Jana Josefa Herbersteina. Na Velkostatek Polní Voděrady u Kolína říšského rytíře Carla z Eisensteinu byla uvalena vnucená správa dle vl. nař. č. 87 ze dne 16. 8. 1939 21. 5. 1939. Primárně tak bylo učiněno z důvodu židovského pachtýře Josefa Klingera, který na velkostatku hospodařil. Ale ani po výpovědi pachtu se Bodenamt zastupovaný správcem vrchní správy C Wernerem Würfelem nechtěl doзору nad majetkem vzdát. Ke zdůvodnění použil Würfel skutečnosti, že Eisenstein neměl zemědělské vzdělání. Hledány byly i rasové nedostatky na straně majitele vyvozované jen z jeho „židovský“ znějícího jména. Nucená správa byla po dlouhých průtahách ukončena až 16. března 1941. NA Praha k. č. 1877, sign. 929, případ Carl Eisenstein Polní Voděrady.

⁹¹² Blíže: HOŘEJŠ, Miloš - NĚMEC, Richard, Urbanismus a architektura Jihlavy ve službách komunální politiky nacionálního socialismu. In: Češi a Němci na Vysočině. Tschechen und Deutsche in der Vysočina. Havlíčkův Brod 2014, s. 357-392.

šlechty,⁹¹³ zahraniční cesty dotyčných, vztah k českému obyvatelstvu, národnost zaměstnanců, styky se židy apod. Stranou pozornosti nacistů nezůstaly údaje z doby první republiky, členství ve spolcích a politických stranách, nezajímavými nebyla ani fakta z konce 19. století. Na základě těchto materiálů docházíme k často překvapivým zjištěním, kolik rodů bylo u nacistů v nemilosti. Zapomenuto jim nebylo nic, včetně podpory českých spolků v předválečném období. Mezi sledovanými rodinami byly následující rodiny a jejich příslušníci:⁹¹⁴

⁹¹³ „Verwandtschaftliche Beziehung von politische zum Auslande“. NA ÚŘP AMV-114, kart. 280, sign. 114-282-1. Spis Viktora hraběte Chorinského z 14. května 1944.

⁹¹⁴ NA fond ÚŘP-AMV 114, sign. 114-282-1.

Gräfin Atems (Šašovice)
 Fürst Auersperg (Dr. Josef
 Graf Trautmansdorf
 (Slatiňany)
 Maria Karl Graf Blankenstein
 (Batelov)
 Heinrich Freiherr von Baratta-
 Dragono (Skalice)
 Richard Freiherr von Baratta-
 Dragono (Budišov)
 Victor Graf Chorinsky (Sádek)
 Eugen Graf Czernin
 (Jindřichův Hradec)
 Aichelburg
 Festitz-Fraunethal
 Karl und Heinrich Graf
 Haugwitz (Náměšť nad
 Oslavou)
 Baronin Anna von Hardtmuth
 Ulrich Ferdinand Fürst Kinsky
 Ferdinad Graf Kinsky
 Fürst Löwenstein-Werheim-
 Freudenburg (Černovice)
 Eduard Graf Larisch-Mönnich
 (Jevišovice)
 Wladimir Graf Mittrovsky
 (Dolní Rožínka)
 Othmar von Pelikan
 Alfons Markgraf Pallavicini
 (Jemnice)
 Klothilde Gräfin Festitz-
 Frauenthal

Leopold und Alois Graf
 Podstatsky-Lichtenstein
 (Veseličko)
 Altgraf Salm-Reifferscheidt-
 Raitz (Blansko)
 Christian Altgraf zu Salm
 (Budkov)
 Franz Karl Prinz zu Salm-Salm
 (Dačice)
 Graf Schaffgottsch
 (Budiškovice)
 Graf Josef Stubenberg
 Wenzel von Sternbach (Třešť)
 Leopold Graf Thun-Hohenstein
 (Choltice)
 Hans Graf Thun-Hohenstein
 Gräfin Trautmannsdorff
 Baron Emanuel Teuber
 (Křižanov)
 Johann und Josef Freiherer von
 Wiedersperg
 Anton Graf von Widmann-
 Sedlnitzky
 Emanuel Gräf Waldtestein-
 Wartenberg

Na základě dochovaných statistických údajů, které si pro své potřeby vypracoval *Bodenamt* na začátku roku 1944 můžeme vyčíst údaje i o množství zabavených velkostatků a podílu na celkovém počtu nucených správ od března 1939 do prosince 1943. Z celkové počtu 4 259 nucených správ činily podniky mezi 100–250 ha –5% v absolutních číslech 220 podniků, mezi 250-1000 ha – 2,51% (celkem 107 podniků) a nad 1000 1,22% (celkem 52 podniků). Dohromady činily mezi nucenými správami *Bodeamtu* velkostatky 8,73% (celkem 379) podniků.

Zabavené velkostatky, pokud ležely v osídlovacích oblastech, posloužily nacistům jako základny pro řídicí statky BMLG. Většinou zůstávali v původním rozsahu a s jejich parcelací se počítalo až po válce. V osídlovací oblasti Praha-sever spravovala BMLG celkem 19 velkostatků.

5.5. Osídlenci, jejich původ a přesun

5.5.1 Přesídlenci z jihovýchodní Evropy

Před tím, než se budeme blíže věnovat procesu rolnické kolonizace v režii nacistů, musíme se zastavit u toho, odkud a z jakých poměrů onen obrazný základní stavební kámen kolonizace pocházel. Je dnes dobře známým faktem, že nacisté k realizaci svých osídlovacích plánů na nově zabraných územích využívali zejména tzv. „*Volksdeutsche*“, dnešní terminologií etnické Němce. *Volksdeutsche*, pocházející z východních částí Evropy, byli stejně jako tzv. „*Reichsdeutsche*“ (říšští Němci) německého původu, na rozdíl od nich ovšem nedisponovali německou státní příslušností. Termín *Volksdeutsche* se objevil začátkem 20. století a skrývalo se pod ním přibližně 10 milionů potomků bývalých německých kolonistů z oblastí Sedmihradska (Siebenbürgen), Besarábie (Bessarabien), Bukoviny (Buchenland), Dobrudže (Dobrudscha), Banátu (Banat) a dále z prostoru meziválečné Jugoslávie, Maďarska, Sovětského svazu a pobaltských republik.⁹¹⁵

Ačkoliv původně byli příslušníci *Volksdeutschen* definováni spíše kulturně a jazykově, pro nacisty byli determinováni rasově. Člověk se jako *Volksdeutsche* mohl pouze narodit a na základě biologických údajů byl s němectvím

⁹¹⁵ V tomto smyslu je ekvivalentní k soudobému termínu *Auslanddeutsche*.

permanentně svázán. Tento názor na jedince doplňoval nacistický idealizovaný pohled na předindustriální německý venkov, prostý, rurální, úzce propojený s půdou a vzdálený od složitého moderního urbanizovaného světa. Heinrich Himmler se ve svém raném vývojovém období stal nadšeným ctitelem těchto idejí a začlenil je jako základní složku do své osobní filozofie.⁹¹⁶

Právě etničtí Němci se stali v době nedostatku adeptů z řad říšských Němců hlavní „komponentou“ germanizačních a osidlovacích plánů spojených s nacionálně socialistickým Německem. Přesměrování jejich kolonizačního poslání z východu zpět na západ, odkud se před staletími vydali hledat nové domovy, bylo základní premisou přesídlovacích procesů pod taktovkou nacistů.

Nás na tomto místě zajímá zejména původ německých osídlenců usazených později v oblasti Protektorátu Čechy a Morava. Dle dochovaných archivních pramenů bylo od konce roku 1942 v osidlovací oblasti Praha-sever usazeno ve 139 obcích 387 rodin, z tohoto počtu pocházelo 241 rodin z Dobrušky, 87 z Bukoviny, 36 z Besarábie, 21 z Říšské župy Sudety a dvě rodiny z Německa.⁹¹⁷

Olomoucká osidlovací oblast přijala do konce roku 1942 1234 přesídlenců z 290 rodin z Dobrušky, jen 8 přesídlenců ze dvou rodin mělo svůj původ na území Říšské župy Sudety. Podobně na tom byla brněnská osidlovací oblast, kde 1645 přesídlenců pocházelo z 304 rodin z Dobrušky. Jiná situace nastala v českobudějovické osidlovací oblasti, jež byla určena k osidlování etnicky německým obyvatelstvem z Tridentska, v roce 1942 jich zde bylo usazeno 290 z 58 rodin (viz tabulka č. 2).⁹¹⁸

Podle údajů z května 1944 pocházelo v osidlovaném prostoru Mělnicka 238 rodin osídlenců z Dobrušky, 95 z Bukoviny, 38 z Besarábie a dvě rodiny ze Sedmihradska. Významný počet přistěhovalců (zařazených do tzv. kategorie Einsatzbauern)⁹¹⁹ ve zmiňované oblasti ale pocházel i ze „staré Říše“ (37), Říšské župy Sudety (40) a v menší míře z Protektorátu (2).⁹²⁰

⁹¹⁶ LUMANS, V., O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 19–20.

⁹¹⁷ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

⁹¹⁸ HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 144; NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

⁹¹⁹ V doslovném překladu nasazených sedláků, v praxi měl být tento druh přesídlenců využit jako jakýsi kulturní a hospodářský vzor pro přistěhovalce z řad etnických Němců.

⁹²⁰ NA Praha, fond: Českomoravská zemědělská společnost (dále jen ČMZS), k. č. 1, inv. č. 6; tamtéž, k. č. 98, inv. č. 220; tamtéž, k. č. 557, inv. č. 1327.

Přehledně celou situaci popisují k roku 1942 dvě následující tabulky, které jsou rozděleny podle oblastí, ze kterých přesídlenci pocházeli a z nichž je patrné, že mezi kolonisty v Protektorátu zcela převažovali příchozí z východních oblastí Evropy.⁹²¹

Tabulka č. 6a: Přesídlenci z východních oblastí koncem roku 1942.⁹²²

Osídlovací oblast	počet přesídlenců		přesídlenci podle země (oblasti)					
			Besarábie		Bukovina		Dobruďža	
	rodin*	osob	rodin	osob	rodin	osob	rodin	osob
Praha-sever	364	1810	36	193	87	399	241	1218
Olomouc	290	1234					290	1234
Brno	304	1645					304	1645
České Budějovice	0	0						
Celkem	958	4689	36	193	87	399	835	4097

Tabulka č. 6b: Přesídlenci z oblastí západní a střední Evropy koncem roku 1942.⁹²³

Osídlovací oblast	počet přesídlenců		přesídlenci podle země (oblasti)					
			Lusern a Fersental **		Říšská župa Sudety		Německo	
	rodin*	osob	Rodi n	oso b	rodin	osob	rodin	osob
Praha-sever	23	113			21	103	2	10
Olomouc	2	8			2	8		
Brno								
České Budějovice								
Celkem								

* V dokumentech se objevuje termín krbů, což znamenalo vedle rodiny sedláka, jeho blízkých příbuzných i jeho čeleď.

⁹²¹ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

⁹²² Tamtéž.

⁹²³ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

****** Lusern je německá enkláva ležící v severní Itálii, v provincii Trident. Fersental leží v Jižních Tyrolech, které se staly od roku 1918 součástí Itálie.

Pramen:

Oblasti Besarábie, Bukoviny, Crišana-Maramures (Sathmar), Dobrudže, Sedmihradska (Siebenburgen, Transylvánie) a východního Banátu byly v meziválečném období součástí Rumunska. V každé z těchto oblastí žily odlišné skupiny etnických Němců. Různé bylo období vzniku německých menšin, historické výchozí oblasti kolonistů, sociální skladba, náboženství a kulturní charakteristika a v neposlední řadě podmínky, za nichž menšiny v dané oblasti existovaly. Po první světové válce zahrnuje Rumunsko do svých hranic rozsáhlá území. Besarábii získalo na úkor Ruska, od bývalé předlitavské části Rakousko-Uherska získalo Bukovinu a na úkor Uherska rozšířilo Rumunsko svou rozlohu jak o východní Banát, tak také o Sedmihradsko a oblast ležící na západ od Sedmihradska, Crišana-Maramures (Sathmar). Poválečné Rumunsko ve svých hranicích tudíž pojalo vedle 13 milionů Rumunů také téměř 5 milionů příslušníků jiných národností, z čehož bylo přes 750 000 Němců.⁹²⁴

Mnoho rumunských Němců (mezi 230 000–300 000) žijících v uherském, nyní rumunském Banátu patřilo do skupiny tzv. Dunajských Švábů (Donauschwaben). Pocházeli ze západních oblastí Německa a žili na středním Dunaji, v místech získaných na Turcích v 18. století. Dále na východ sídlilo okolo 230 000–240 000 sedmihradských Němců, tzv. Sasů, usazovaných v Sedmihradsku od 12. století z moci maďarských králů. Jejich pojmenování Sasové poněkud zastírá jejich skutečný původ. Sedmihradští Němci přišli z Porýní, ale byli tehdy jako ostatně na Balkáně většina Němců označováni jako Sasové.

V Besarábii žilo v roce 1939 kolem 92 758 etnických Němců, kteří se řadili do širší skupiny tzv. černomořských Němců (Schwarzmeerdeutsche). Ti se usadili v rozlehlé oblasti severního pobřeží Černého moře, od ústí Dunaje až po Krym, na podnět ruských panovníků v 18. a 19. století.⁹²⁵ Stejně jako v tehdejší habsburské monarchii i zde měl být německou kolonizací řešen problém dosídlení území získaných na Turcích (ve válce v letech 1768–1774) a po anexi Krymského

⁹²⁴ WINKLER, Wilhelm, *Deutschum in aller Welt: Bevölkerungsstatistische Tabellen*, Verlag Franz Deuticke, Vienna 1938, s. 111.

⁹²⁵ Srov. GAUSS, Paul, *Das Buch den Deutschen Volkstum: Wesen – Lebensraum – Schicksaal*, Leipzig 1935, s. 7; LUMANS, V. O, *Himmler's auxiliaries*, c. d., s. 107.

chanátu (1783).⁹²⁶ Černomořští Němci pocházeli z různých německy hovořících oblastí, převážně ze západního Pruska, ze Švábska, z Porýní, Slezska, z okolí Varšavy a dalších území.⁹²⁷

Besarábie byla multikulturním teritoriem s převahou Rumunů (Moldavců).⁹²⁸ Vedle Rusů, Ukrajinců, Židů a Bulharů tvořili Němci pátou největší menšinu v Besarábii. Podíl Němců na celkovém počtu obyvatel zde tak podle rumunského sčítání lidu z roku 1930 nepřesahoval 3 %. Míšení mezi jednotlivými etniky bylo vzácné, přesto prostředí nebylo konfliktní. Němečtí kolonisté obývali hlavně své vesnice, stejně jako ostatní národy v Besarábii. Ve smíšených obcích se Němci drželi své národnostní identity. Vymezení nemělo ovšem primárně nacionalistické či přímo rasové příčiny. Rozhodujícím důvodem byla odlišná náboženská příslušnost.⁹²⁹

Do oblasti Besarábie byli němečtí kolonisté carem lákáni k osídlení zemědělských oblastí. Rodinám příchozích německých kolonistů bylo přiděleno 60 děsjatinů (asi 65 ha) dědičné zemědělské půdy. U černomořských Němců se podíl zemědělců odhaduje v 19. století na 80 %.⁹³⁰ V populaci tamních Němců byli však hojně zastoupeni i obchodníci a řemeslníci a někteří etničtí Němci byli činní též v průmyslu.⁹³¹ V období ekonomické prosperity se německým

⁹²⁶ Carevna Kateřina Veliká jim garantovala právo na zachování rodné řeči, náboženství a kultury. Velká část nově příchozích pocházela ze sekty mennonitů (amišů), proslulých tehdy svými farmářskými schopnostmi.

⁹²⁷ Srov. Deutsche Bauernleistung am Schwarzen Meer, Bevölkerung und Wirtschaft 1825, Stuttgart – Leipzig 1940, s. 7.

⁹²⁸ Besarábie byla součástí Moldavského knížectví, pouze jižní část území při deltě Dunaje (Budžak) Turci připojili k Osmanské říši. V roce 1812 území Besarábie připadlo Rusku. Na krátko po Krymské válce se jižní část u delty Dunaje vrátila Moldavsku, nicméně Rusko jej získalo zpět roku 1878. V roce 1918 připadla celá oblast Rumunsku. V roce 1940 jej však muselo postoupit Sovětskému svazu.

⁹²⁹ Bessarabiendeutsche, dostupné online: <<https://de.wikipedia.org/wiki/Bessarabiendeutsche>> [1. 5. 2017].

⁹³⁰ Osídlovací oblast Němců v jižní Besarábii (původní historické označení oblasti bylo Budžak, tento název však postupně mizí v 19. století) se rozkládala v jižním ruském černozemním pásu. Jeho hluboká, tmavá půda byla jednou z nejvíce úrodných a nevyžadovala hnojení. Nicméně sklizeň nebyla vždy jistá kvůli suchému stepnímu klimatu, množství škůdců a povodním. Hlavními pěstovanými plodinami byly kukuřice a slunečnice. Zpracovávaly se na místě, nebo se převážely do velkých měst Oděsy či Akkermanu (dnes Bilhorod-Dnistrovskij). Delší suché období svědčilo vinohradnictví, které přineslo územím osídleným německým etnikem ekonomický úspěch. Chov dobytka nebyl v německé komunitě tak častý, protože vzhledem k vysoké úrodnosti půdy nebylo zapotřebí hnoje. Hněj se používal v zimě na topení. Nejvíce se vyskytoval chov ovcí a německá komunita v Besarábii byla vyhlášena chovem koní, které na rozdíl od ostatních obyvatel využívali v potahu. Bessarabiendeutsche, dostupné online: <<https://de.wikipedia.org/wiki/Bessarabiendeutsche>> [1. 5. 2017].

⁹³¹ Řemeslníci z řad černomořských Němců byli soustředěni hlavně v Oděse, kde se později stali i zřizovateli průmyslových provozů na výrobu zemědělské techniky. Tamtéž.

obchodníkům dařilo poměrně dobře, ale za hospodářské krize ve třicátých letech 20. století pocítili etnický motivovanou ekonomickou diskriminaci.

Němci v Dobrudži (Dobrudschadeutschen) byli stejně jako předchozí besarabští Němci součástí širší kategorie černomořských Němců. Německy hovořící kolonisté se počali usazovat v oblasti Dobrudže, v ohybu Dunaje poblíž dnešních rumunsko-bulharských hranic, okolo roku 1840. První přicházeli v rozmezí let 1841–1856 z carského Ruska (převážně z Besarábie), o třicet let později je následovali kolonisté ze Švábska.⁹³² Přibližně 12 500 kolonistů bylo usazeno v oblastech kolem měst Babadag, Cogelac, Konstanca, Mangalia a Tulcea. V této době bylo území Dobrudže stále součástí Osmanské říše.⁹³³ Na začátku 20. století se zde nacházelo 40 sídel, ve kterých žilo kolem 9000 etnických Němců. Krátce před přesunem v roce 1940 byla zdejší německá komunita rozmístěna na 67 lokalitách, přičemž 28 z těchto lokalit bylo Němci osídleno výhradně a bylo zde 20 škol s německou výukou.⁹³⁴ Převážná část, tj. 80 % příslušníků německé komunity Dobrudže bylo činných v zemědělství.⁹³⁵ Jako doplňková aktivita komunitě sloužil chov koní a jejich prodej. Druhou největší skupinou v komunitě byli řemeslníci zastoupení asi 14 %, nejčteněji se mezi nimi vyskytovali mlynáři a koláři. Většina řemesel byla tedy spjata se zemědělstvím. Podobně jako ostatní minority v Dobrudži nebyli němečtí kolonisté vlastníky půdy. Jen čtvrtina zdejší německé komunity provozovala hospodářství, které svou rozlohou přesahovalo 4 ha.⁹³⁶ Krátce po konci první světové války přislíbila rumunská správa respektování a ochranu práv menšin žijících v novém státě, tedy i etnických Němců. Ale brzy na to, začátkem roku 1920, zahájila romanizační kampaň k omezení jejich kulturní autonomie. Ačkoliv proti těmto záměrům vznikla řada německých institucí a kulturních programů, byla

⁹³² Blíže: PETRI, Hans, *Geschichte der Deutschen Siedlungen in der Dobrudscha. Hundert Jahre deutschen Lebens am Schwarzen Meere*, München 1956; TRÄGER, Paul, *Die Deutschen in der Dobrudscha. Schriften des deutschen Auslandsinstituts zu Stuttgart (Kulturhistorische Reihe Bd. 6)*, Stuttgart 1922.

⁹³³ Pod svrchovanost Rumunů se severní část území dostalo rozhodnutím Berlínského kongresu v roce 1878. Jižní část (zhruba 1/3 území) připadla Bulharsku a obě území se opět nakrátko spojily až po druhé balkánské válce v roce 1913, kdy byla jižní část připojena k Rumunsku. Tento stav trval až do roku 1940, kdy bylo Rumunsko donuceno vzdát se nově získaného území zpět ve prospěch Bulharska.

⁹³⁴ Dobrudschadeutsche, dostupné online: <<https://de.wikipedia.org/wiki/Dobrudschadeutsche>> [1. 5. 2017].

⁹³⁵ 62 % z nich ovšem hospodařilo na rozlohách půdy, které nedokázaly rodinu uživit, a tak příjmy ze zemědělství doplňovala výroba rukodělných výrobků určených pro další prodej. Tamtéž.

⁹³⁶ TRÄGER, P., *Die Deutschen in der Dobrudscha*, c. d., s. 290–292.

snesitelnější než maďarizace, kterou museli mnozí „rumunští“ Němci dříve snášet pod maďarskou nadvládou. Stejně jako jinde ve východní Evropě poznamenala vztahy mezi etnickými Němci a místními úřady agrární reforma.⁹³⁷ Ačkoliv byla primárně zaměřena na maďarské statkáře, zasáhla nepříznivě i německé zemědělce, jichž byla v německé populaci většina. Reforma postihovala statky nad 100 ha. Po roce 1918 v souvislosti se zvýšeným nátlakem na menšiny ze strany rumunské vlády se po téměř 100 letech obnovilo spojení Němců z Besarábie a Dobrudže s Německem, které se ještě zintenzivnilo po nástupu nacistů k moci. Proměňovalo se tak i směřování původně křesťansky konzervativních politických stran zdejších německých komunit.

Vývoj i původ německé menšiny v Bukovině byl v porovnání s komunitami v Dobrudži a Besarábii odlišný. Do svých nových sídel přicházeli kolonisté mezi lety 1774–1786, tj. v době kdy byla tato oblast odstoupena habsburské říši z oblasti hornouherské Spiše, Banátu, Haliče, rýnské Falce a ze Šumavy. Do roku 1918 byla Bukovina součástí předlitavské části monarchie, a menšina tak zůstávala v kontaktu s „německým“ světem. I podíl na celkové populaci oblasti byl výraznější než u Němců v Dobrudži a Besarábii, činil podle sčítání v roce 1910 21 %, ale v tomto počtu bylo zahrnuto i 13 % židovského obyvatelstva německého jazyka (v absolutních číslech 96 000 židovské víry a 72 000 křesťanů).⁹³⁸ Etničtí Němci byli v Bukovině rozmístěni velmi nerovnoměrně. Můžeme ovšem sledovat jejich tendenci založit si vlastní vesnice a okresy. Mezi tyto obce patřily Buchenhain (Poiana Micului), Fürstenthal (Voivodeasa) a Karlsberg (Gura Putnei). Jinde si Němci utvořili své vlastní kolonie, avšak se zachováním původního, převážně rumunského názvu, například německého Badeuti (Badeuti). Významná část imigrantů se usadila ve městech, včetně hlavního města Černovice (dále např. Gurahumora, Radautz a Suczawa).⁹³⁹ Sociálním složením se tedy německá komunita v Bukovině od dobrudžských a

⁹³⁷ Pozemková reforma v této době stála za emigrací části rumunských Němců, převážná většina však zůstala. Sociální situace nebyla pro německou menšinu dobrá a v roce 1940 činil podíl nezaměstnaných v Dobrudži 40 %. Tamtéž.

⁹³⁸ KOSIUL, Willi, Die Bukowina und ihre Buchenlanddeutschen, Band II., Oberding 2012, s. 430.

⁹³⁹ Bukowinadeutsche, dostupné online: <<https://de.wikipedia.org/wiki/Bukowinadeutsche>> [1. 5. 2017].

besarabských Němců lišila. Zastoupení profesí spojených s obchodem, řemeslem, průmyslem i svobodnými povoláními bylo vyšší.⁹⁴⁰

Po obsazení Bukoviny Rumunskem, kterému oblast připadla mírovými smlouvami po 1. světové válce, byla komunita zdejších Němců, podobně jako další německé menšiny, podrobena represím ze strany státu. Rušeny byly spolky, kulturní instituce a školy. Političtí představitelé Němců hledali finanční a politickou pomoc v Německu. Hitlerovým uchopením moci v roce 1933 se rovněž i na Bukovinu rozšířily myšlenky nacionálního socialismu. Podobně jako u besarabských a dobrudžských Němců vzniklo hnutí za obnovu, které si za cíl vytкло oživení nacionálního (völkisch) uvědomění.⁹⁴¹

Pod dobový termín „Volksdeutsche“ byli nacisty zahrnováni i zástupci etnické skupiny Němců ze severoitalské provincie Trident. Nás vzhledem k osídlovacímu procesu v Protektorátu Čechy a Morava budou zajímat německé enklávy z oblasti Fersentalu a Lusernu. Obyvatelé obou lokalit jsou součástí německé menšiny Cimbrů (něm. Zimbern) rozptýlené jak v provincii Trident, tak i v dalších severoitalských provinciích, Belluno (Sappada, Cansiglio), Verona (Dreizehn Gemeiden), Vicenza (Süben Gemeinden), Udine (Timau, Sauris, Kanaltal) aj. Někdy sami sebe příslušníci této etnické menšiny označují jako Tzimbar nebo Cimbarn. Další označení pro Cimbry zní Cymbr, Cimbri, Tzimber, Tauch (vzniklé z „deutsch“). Počátky tohoto osídlení lze datovat do 11. a 12. století. Jednalo se o středověké kolonisty původem ze západního Bavorska a z Tyrol, kteří hovořili a z části dodnes hovoří archaickou němčinou, nářečím užívaným kdysi na jihozápadě Bavorska (tzv. Südwestbayerische Neuhochochdeutsche Mundart). Zdejší německé etnikum bylo činné převážně v zemědělství, přičemž hospodaření na malých horských políčkách bylo doplňováno pastevectvím a domácí rukodělnou výrobou.⁹⁴²

Adolf Hitler ve svém veřejném vystoupení 7. října 1939 vyzval volyňské a haličské Němce k návratu do vlasti. Ve svých následujících vystoupeních neopomenul ani Němce z Besarábie, Bukoviny, Dobrudže, Jižních Tyrol, Pobaltí

⁹⁴⁰ Tamtéž.

⁹⁴¹ Srov. BALCAROVÁ, J., „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“, c. d., s. 42–46.

⁹⁴² Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Řešení jihočtyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země I., in: Tereziánské listy: sborník Památníku Terezin, 2007, č. 35, s. 121–148; TÝŽ, Řešení jihočtyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II, in: Tereziánské listy: sborník Památníku Terezin, 2008, č. 36, s. 29–58.

a dalších oblastí.⁹⁴³ Dne 23. srpna 1939 podepsal Joachim von Ribbentrop se sovětským komisařem pro zahraniční záležitosti Vjačeslavem Michajlovičem Molotovem (1890–1986) v Moskvě pakt, který vymezil mezi oběma státy sféry vlivu a vedl k pozdějšímu oboustrannému útoku na Polsko a k sovětské okupaci pobaltských republik, Besarábie a severní Bukoviny.⁹⁴⁴ Součástí dohod byl i německý požadavek vystěhování zde žijících Němců „zpět“ do Říše.⁹⁴⁵ Výzva k odchodu byla většinou zdejších Němců přijata s nadějí. V červenci 1940 začala německo-sovětská vyjednávání o přesídlení etnických Němců. Nabídka přesídlení se týkala nejen Sovětským svazem obsazené části severní Bukoviny, ale i té jižní – rumunské. Přesun se dotkl asi 93 329 besarabských Němců a 89 000 bukovinských Němců.⁹⁴⁶ Na základě dohod třetí říše s Rumunskem z 22. října 1940 a Bulharskem z 21. listopadu 1941 došlo k přesunu kolem 16 000 dobrudžských Němců, z nichž část měla být již na přelomu let 1941 a 1942 usídlena v Protektorátu Čechy a Morava a část komunity (cca 6000) byla určena pro osidlovací oblast Povartí.⁹⁴⁷

Přesuny etnických Němců z Besarábie a severní Bukoviny komentoval i protektorátní tisk. První zprávy o přesunu besarabských Němců se dostaly čtenářům Prager Abend, Českého Slova a A-Zet z 15 a 16. října 1940. Prahou

⁹⁴³ Blíže: Böhmen und Mähren 1940, Heft 8, s. 317; Böhmen und Mähren 1941, Heft 1, s. 36; Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, c. d., s. 9.

⁹⁴⁴ Oproti zmíněné dohodě došlo v červnu 1940 ze strany sovětských jednotek k obsazení nejen oblasti Besarábie, ale i severní Bukoviny. Za druhé světové války (1941–1944) bylo toto území opět připojeno k Rumunsku a po vytlačení rumunských a německých vojsk v roce 1944 znovu k Sovětskému svazu.

⁹⁴⁵ Jednání se sovětskou stranou nebylo jednoduché. Sověti chtěli za statky, které přesídlenci na místě zanechají, zaplatit penězi, které měli původní majitelé uložené v bankách v Sovětském svazu. Jednání se velmi vlekla, až dospěla ke kompromisu jen krátce před zahájením přesunu. Der Zug der Volksdeutschen aus Bessarabien und dem Nord-Buchenland, c. d., s. 9.

⁹⁴⁶ Někdy je udáván počet přesunutých bukovinských Němců 60 000. Srov. Deutsche Geschichte im Osten Europas, Galizien, Bukowina, Moldau, Berlin 1999, s. 621–627; STEIGERWALD, Jacob: Tracing Romania's Heterogeneous German Minority from its Origins to the Diaspora, Winona, Minnesota, 1985; GABANYI, Anneli Ute, Geschichte der Deutschen in Rumänien, dostupné online: <<https://www.siebenbuerger.de/portal/land-und-leute/siebenbuerger-sachsen/>> [1. 5. 2017].

⁹⁴⁷ MAST, Peter, Die Dobrudscha- und Bulgariendeutschen, Mitteilungsblatt des Bessarabiendeutschen Vereins e. V., Heft 2, Jhg. 64, Februar 2009, s. 12. Do konce roku 1944 bylo podle zprávy studijního rady Otto KIELTA z dobrudžského Cobadinu přesídleno 15 000 tamějších Němců. V Říšské župě Wartheland, konkrétně ve vládních okresech Hohensalza a Litzmannstadt, jich mělo být usazeno 4500, v Protektorátu Čechy a Morava 9000, v jižním Štýrsku 500, v Lotrinsku 1000. V roce 1945 zůstávala podle této zprávy ještě řada přesídlenců v přesídlovacích táborech. Die Umsiedlung der Volksdeutschen aus der Dobrudscha im Jahre 1940 – Vorbereitung, Durchführung und Ergebnis der Aktion. Bericht des Studienrats Otto KIELT aus Cobadin, Plasa Traian, Județ Constanța in der Dobrudscha. Original, 17. Mai 1956, dostupné online: <<http://doku.zentrum-gegen-vertreibung.de/archiv/rumaenien/kapitel-4-1-1-0-3.htm>> [1. 5. 2017].

tehdy projížděly vlaky s 30 000 (podle Prager Abend 45 000) Němců z Besarábie. Svou domovinu měli opouštět mezi lety 1814-1842, „donucení zotročováním zemských knížat (die Knechtung der Landfürsten verlassen)“ Nejdříve část cesty měli absolvovat z přístavu Galac (přesídlovací tábor VoMi) po Dunaji a následně z Jugoslávie po tři dny vlakem. Na hlavním nádraží v Praze je měli ovocem, sýrem, polévkou, čajem i kávou přivítat zástupci německého červeného kříže a Svazu německých dívek⁹⁴⁸

Večerní Národní listy z 21. listopadu 1940 napsaly: „*Návrat Němců z Besarabie a severní Bukoviny dospěl nyní ke konci. Úhrnem překročilo říšskou hranici 90 050 Němců z Besarabie a 44 371 Němců ze severní Bukoviny. Tato čísla téměř na vlas souhlasí s původními odhady. Vystěhovalci z Dobružky jsou dopravováni z Černavody loďmi do tábora v Zemlinu u Bělehradu, kterého používají již Němci z Besarabie, a odtud pak po železnici do Říše. Největší část vystěhovalců již tuto cestu nastoupila. Z jihobukovinských Němců jest již 70 % registrováno. Od 15. listopadu odjíždějí denně čtyři železniční transporty vždy i s 500 osobami, a to přes pohraniční stanice Floreni, Zošnu, přes Kluž a Velký Varadín do Budapešti. Odtud odjíždí část vlaků do Štýrského Hradce (Graz), jiná část do různých oblastí říše, především do jižního a středního Německa, kde jsou přistěhovalci umístěni v táborech až do svého usídlení. Počítá se s tím, že při dalším hladkém průběhu celá vystěhovalecká akce bude skončena na v polovině prosince.*“⁹⁴⁹ Der Neue Tag, německý deník vycházející v Praze, ke stejné události ještě poznamenal, že zástupce besarabských Němců prof. Hans Wagner byl přijat v Liberci gauleuterem a říšským místodržitelem Konrádem Henleinem. Hans Wagner promluvil ve jménu 25 000 besarabských Němců nacházejících se v té době ve 180 táborech na území Říšské župy Sudety.⁹⁵⁰

Přesídlenci byli hodnoceni nejen po stránce kulturní příslušnosti k německému národu, ale zejména po stránce rasové. Přímo ve své domovině byli prověřováni RuSHA, a na cestě do svých nových domovů i hodnotícími komisemi VoMi. Je zajímavé, že podle rasového hlediska byla nacisty hodnota besarabských Němců vnímána relativně vysoko. Podle dochovaného rasového průzkumu

⁹⁴⁸ NA Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí, Tiskový archiv.

⁹⁴⁹ Tamtéž.

⁹⁵⁰ Tamtéž.

z provenience *RuSHA* se podíl nordické rasy pohyboval kolem 40 %, alpské mezi 15–20 %, dinárské mezi 15–25 %. Východoevropská rasa vykazovala přítomnost 2–10 %. Příměs mongolské a orientální rasy byl relativně malý, v prvním případě činil 2 %, ve druhém 5 %.⁹⁵¹ Pokud bychom tento výzkum porovnali s podobným provedeným na obyvatelstvu Říšské župy Sudety, kde 25 % populace měli tvořit převážně severští, dinárští nebo západní lidé a 55 % nevyrovnaní míšenci s převládajícími východními a východobaltskými rasovými znaky, nevzníval výše zmíněný výzkum pro etnické Němce z Besarábie vůbec špatně.⁹⁵²

5.5.2 Tridentští Němci a jejich přesun do Protektorátu

Případ jihotyrolských Němců a Němců z komunit roztroušených v sousedním Tridentsku a jednání o jejich přesunu zpět do Říše byla do značné míry složitější, než výše nastíněná jednání o přesunu etnických Němců z jihovýchodní Evropy.

Mírová smlouva, uložená Rakousku (v Saint-Germain 10. září 1919) dohodovými mocnostmi Velkou Británií, Francií a Ruskem (bez souhlasu USA), oddělila od Rakouska také jižní část Tyrolska a Tridentsko (Trentino).⁹⁵³

Jižní Tyrolsko, které obývali téměř výlučně Němci (a Ladinové), bylo v rozporu s jednoznačně projeveným přáním všech zástupců jeho obyvatel přiděleno Itálii, a tak, jako jedna z vítězných mocností, na sebe nemusela brát závazky ohledně ochrany menšin.⁹⁵⁴

Podle posledního sčítání obyvatel Rakouska-Uherska v roce 1910, podíl Italů činil v této oblasti pouhých 2,9 %. Počet Němců včetně Ladinů, kteří stejně jako Němci chtěli zůstat Rakušany, činil v této době v provincii Bolzano 234 568. V roce 1921 (první sčítání obyvatelstva v Itálii) žilo v jižním Tyrolsku, tehdy již

⁹⁵¹ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 57, inv. č. 99.

⁹⁵² KRÁL, V., Chtěli nás vyhubit, c. d., s. 79, zde citován výzkum Dr. Waltera-Beyera z *RuSHA* v Berlíně z 23. 10. 1940. V rámci tohoto výzkumu se zmiňuje i rasový profil Čechů, z něhož vyplývá 55% podíl populace převážně severských, dinárských nebo západních lidí a 40% podíl nevyrovnaných míšenců s převládajícími východními a východobaltskými rasovými znaky. Tamtéž, s. 79.

⁹⁵³ Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II, in: Tereziánské listy: sborník Památníku Terezín. č. 36, (2008,) s. 29-58.

⁹⁵⁴ Převážně italskou byla pouze jižní část od Rakouska odtrženého území – Tridentsko, ale i tam se vyskytovaly německé enklávy v oblasti Fersentalu a Lusernu, které nás vzhledem k českým zemím budou zajímat.

regionu Trentino – Alto Adige⁹⁵⁵ - 202 363 Němců,⁹⁵⁶ 9 910 Ladinů a 20 336 Italů. I po masivním přísunu italských úředníků po roce 1919 tak činil podíl Italů pouze 8,7 %. Pouze nejjižnější část Italy zabraného území Tridentska oddělené od zbytku území pohořím Salurn byla většinově italská.⁹⁵⁷

Príslušnost k vítězným mocnostem umožnila navíc Itálii neratifikovat mezinárodní dohodu o ochraně menšin.⁹⁵⁸ Italská politická situace spěla v letech 1919 k jednoznačné centralizaci a bylo jasné, že není na pořadu dne udělení jakékoliv formy autonomie novým provinciím a zde žijícím neitalským etnikům (vedle Němců zejména Slovincům, Chorvatům a Ladinům). Italizační politika na sebe nenechala dlouho čekat. Ještě v listopadu 1918 Orlandova vláda zmocnila Ettore Tolomeiho z Rovereta, nejagresivnějšího propagátora poitalštění jižního Tyrolska, k zřízení tzv. commissariato della lingua e cultura dell' Alto Adige v Bolzanu.⁹⁵⁹

Začalo desetiletí důsledné, v zákonech a dekretch formulované odnárodňovací politiky. Značnou přítěž přitom představovala skutečnost, že Itálie byla od let 1925/26 v plném smyslu diktaturou, jež nepřipouštěla žádné demokratické kritiky. Na rozdíl od Československa, Maďarska a dokonce i Alsaska, jež připadlo v roce 1919 opět Francii a na něž všechny pařížské vlády pohlížely jako na čistě francouzské území, neexistovala v jižním Tyrolsku politická sdružení a žádný domácí tisk v německém jazyce.⁹⁶⁰ Do parlamentu, od jeho úplné fašizace (volební zákon ze 17. května 1928) tj. od roku 1929, již nepatřil žádný „Jihotyrolan“. Na úřadech byli němečtí úředníci nahrazováni italskými. Již v roce 1925 ztratily obce právo na jmenování svých tajemníků a od roku 1926 úřadovali místo zvolených starostů vládou jmenovaní podestové pod přímou kontrolou prefektů, jejichž kompetence byly podstatně rozšířeny zákonem z roku 1926. Jednalo se o tvrdé zásahy, neboť autonomie jednotlivých obcí byla

⁹⁵⁵ Byl vytvořen region Trentino-Alto Adige (něm. Trient-Südtirol) s hlavním městem Trento (něm. Trient) s dvěma provinciemi Trento (něm. Trient, někdy nazývané Welschtirol), se stejnojmenným hlavním městem a provincií Bolzano – Alto Adige (něm. Bolzen-Südtirol“, s hlavním městem Bolzanem.

⁹⁵⁶ Společně s dalšími italskými regiony činil počet Němců v Itálii 279 000.

⁹⁵⁷ HOŘEJŠ, M., Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II, s. 32.

⁹⁵⁸ SCHECHTMAN, Joseph B., *European Population Transfers 1939-1945*, New York 1946, s. 48.

⁹⁵⁹ Mezi jeho spolupracovníky byl Adriano Colocci-Vespucchi, jenž již v letech 1914/15 pro případné získání jižního Tyrolska doporučoval vyhnání německy mluvících obyvatel. LILL, Rudolf, *Itálie a německá menšina v jižním Tyrolsku*, in: *Německé menšiny v právních normách 1938–1948: Československo ve srovnání s vybranými evropskými zeměmi*, Brno 2006, s. 374.

⁹⁶⁰ S výjimkou katolických deníků *Dolomiten a Volksbote*, které vycházely po konkordátu z roku 1929. LILL, R., *Itálie a německá menšina*, c. d., s. 375.

ve starém Rakousku velice velkorysá. Autonomistická struktura poraženého Rakouska se v této době zdála být již anachronismem a navíc se od něj nikdo z italských představitelů nechtěl učit.

V červenci 1923 Itálie vyhlásila politiku, jež měla směřovat k „*vyhlazení jihotyrolského němectví*“. Program vyžadoval nejen poitalštění celé správy, místních jmen, příjmení a škol, nýbrž také revizi opcí pro italské státní občanství z roku 1919 (tzn. možnost vyhoštění!). Pro Němce a Rakušany to byla zábrana přistěhování a znesnadnění pobytu.⁹⁶¹ Region Jižních Tyrol byl právě v této době přejmenován na Alto Adige a královským dekretem (29. března 1923) byly zavedeny italské místní názvy.⁹⁶² K 1. červenci roku 1929 bylo zavedeno italské občanské právo a s ním zrušeno tyrolské dvorské právo, které nedělitelností selských statků zaručovalo sociální kontinuitu země.

Italové byli ve svém přistěhovalectví podporováni zvýhodněním při nabývání pozemků, k čemuž jim měla sloužit i pro tyto účely založená italská pozemková a úvěrová banka. Ta navíc disponovala zvláštním nařízením vydaným 7. ledna 1937, zmocňujícím ji k vyvlastnění jakýchkoliv podle ní vhodných pozemků. Není potřeba zdůrazňovat, že novými majiteli byli výlučně Italové. Jakýkoliv převod zdejších pozemků navíc vyžadoval zvláštní svolení úřadů. Politika v sociální a hospodářské oblasti byla vedena vytrvale a metodicky se zjevným cílem pomoci ustavit nad autochtonními německými zemědělci vyšší společenskou třídu rekrutující se z řad Italů.⁹⁶³

Bolzanská provincie se stala od roku 1927 centrem systematické expanze italských podniků, jakými byly automobilka Lancia, chemický a metalurgický koncern Montecatini, což samozřejmě vedlo k masivnímu přísunu velkého množství italských zaměstnanců.⁹⁶⁴ Naproti tomu němečtí živnostníci se setkávali se systematickým obtěžováním ze strany italských úřadů a diskriminací od nově vybudovaných poboček italských bank (pobočky rakouských peněžních ústavů

⁹⁶¹ Tamtéž, s. 375.

⁹⁶² Přejmenovávány byly všechny obce včetně malých osad a samot. Překládána byla však od roku 1927 i rodinná jména. „Reitalienizace“ příjmení však nikdy nebyla provedena důsledně. Tamtéž, s. 376.

⁹⁶³ SCHECHTMAN, J., B., *European Population Transfers*, c. d., s. 49.

⁹⁶⁴ Tamtéž, s. 49.

byly z jižních Tyrol vytlačeny). Pro obchodní jednání bylo možné používat pouze italštiny.⁹⁶⁵

V roce 1933, v přímé reakci na Hitlerovo uchopení moci, italská vláda zahájila ve „velkém stylu“ tzv. conquista d'el suolo (dobývání půdy) a to zřízením průmyslové zóny u Bolzana. Její výstavbou pověřil duce v únoru 1935 milánský a piemontský velkopřemysl. Ještě v roce 1935 byly vyvlastněny přibližně tři miliony metrů čtverečních stavebních pozemků a na počátku roku 1937 mohly první velké továrny zahájit výrobu. Dělníci v továrnách měli být výlučně Italové, kteří sem byli za tímto účelem společně s rodinami přestěhováni ze starých provincií a kteří se nastěhovali do nových obytných čtvrtí, vystavěných v italském stylu. Znamenalo to strukturální poitalštění hlavního města provincie. Současně byl vytvořen právní základ pro poitalštění celé země. Zákonný dekret ze 7. ledna 1937 navíc ještě rozšířil vyvlastňovací kompetence.⁹⁶⁶

Byly rozpuštěny všechny německé spolky, mimo jiné i jihotyrolský Německý svaz (Deutscher Verband). V oblasti školní výuky došlo podobně jako u úřednictva k nahrazování německých učitelů za italské. K 1. říjnu 1923 vstoupil v platnost zákon Legge Gentile, jenž oficiálně zahájil poitalštění obecných škol. Proces italizace se nevyhnul ani mrtvým a někteří horliví místní představitelé správy exhumovali německé vojáky ze zdejších hřbitovů.⁹⁶⁷ Obyvatelé jižního Tyrolska se museli přizpůsobit nebo se stáhnout do pasivního odporu, jenž byl úspěšně praktikován např. v „katakombových školách“ s tajnou výukou němčiny, jež od roku 1925/26 organizoval bolzanský kanovník Michael Gamper.⁹⁶⁸

Jihotyrolská otázka byla ve dvacátých a začátkem třicátých let hlavním zdrojem třenic mezi Itálií na jedné straně a Rakouskem a výmarským Německem na straně druhé. Jihotyrolští Němci se však po dlouhou dobu museli spolehnout v obraně svého jazyka a kultury pouze na vlastní síly. Sousední Rakousko bylo tehdy vlastními silami sotva života schopno a víceméně bylo odkázáno na dobré

⁹⁶⁵ Jako názorným se jeví případ hostinského z nejmenované jihotyrolské obce, který zakusil od italských úřadů mnohé příkoří a obtěžování. Krátce po té co dostal od úřadů napomenutí za vývěsky v němčině a za to, že číšnice neovládá dostatečně italštinu, mu byla odebrána licence na živnost. Navíc byl jeho hostinec uzavřen bez udání důvodů. Ztratil tak prostředek obživy včetně zálohy 10 000 lir, kterou zaplatil za licenci. NA, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv 1939-1946, inv. č. 721, k. č. 1592.

⁹⁶⁶ LILL, R., *Itálie a německá menšina*, c. d., s. 375.

⁹⁶⁷ LUMANS, V. O., *Himmler's auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle*, c. d., s. 78

⁹⁶⁸ V otázce jižních Tyrol a zdejší německé většiny se objevily i návrhy na drastičtější řešení, jímž mělo být rozptýlení jihotyrolských Němců po jižní Itálii a Sicílii nebo jejich převezení do Habeše. MIEHSLER, Hans *Südtirol als Volksrechtsproblem*, Graz-Wien-Köln 1962, s. 144.

vztahy s Itálií. Rakouský spolkový kancléř Ignaz Seipel musel přes svou vnitřní sounáležitost s Tyrolskem vystupovat velice opatrně. Přesto již v roce 1923 opatrně kritizoval tamní fašistické postupy. V roce 1928, když kancléř Seipel vyjádřil svůj nesouhlas s Mussoliniho rozhodnutím zakázat používání němčiny jako liturgického jazyka, byl Mussolinim pokárán. Mussolini ale později v rámci zachování dobrých vztahů a vlivu na situaci v Rakousku přehlížel jisté „sponzorství“ Jihotyrolanů ze strany Vídně. V roce 1937 jako výsledek snahy kancléře Kurta Schuschnigga podporovat rakousko-italské přátelství byli propuštěni političtí vězni z řad jihotyrolských Němců a povolena výuka němčiny v jihotyrolských školách.⁹⁶⁹

Toto zlepšení však bylo pouze krátkodobé a jihotyrolští Němci vkládající své naděje do přátelské intervence ze strany Rakouska byli hořce zklamáni. Svou naději stále více vkládali do Německa. Mussoliniho úsilí o zlepšení vztahů s Rakouskem bylo jednoznačně vedeno snahou o zamezení anšlusu, který nacionální socialisté stále více a stále hlasitěji proklamovali. Přes svou nacionalistickou ideologii nebyl Mussolini schopen učinit podstatné ústupky vůči menšinám a svou reálnou politikou je naopak přesvědčoval o správnosti inklinace k separatistickým směrům.

Ani Německo nebylo v pozici, že by mohlo na Itálii vyvíjet soustředěný a účinný tlak, přesto opakovaně vyjadřovalo své pobouření nad situací v jižním Tyrolsku. Zvažovala se i možnost bojkotu italského zboží a omezení turistického ruchu.⁹⁷⁰ Ministerstvem zahraničí podporovaný „Spolek pro němectví v zahraničí“ (Verein für das Deutschtum im Ausland - VDA) a podobné svazy poskytovaly mnohonásobnou „tichou pomoc“, především ve prospěch posílení tamní konzervativní, celkově defenzivní jihotyrolské opozice v okruhu dřívějšího Německého svazu (Deutscher Verband) a katolického kléru.

Přibližně od roku 1930 vznikaly v jižním Tyrolsku skupiny aktivistů, na něž měly vliv myšlenky v říši sílící NSDAP. Tyto skupiny se nespokojily s defenzivním odporem svých honorací, nýbrž se v červnu 1933 spojily v Jihotyrolské vlastenecké frontě (Südtiroler Heimatfront), od roku 1934 pak v Národním jihotyrolském bojovém svazu (Völkischer Kampfring Südtirol, VKS). Hitlerův nástup k moci vedený ve znamení národního sjednocení s postulátem

⁹⁶⁹ SCHECHTMAN, J., B., *European Population Transfers*, c. d., s. 50.

⁹⁷⁰ Tamtéž, s. 50.

shody státních a národnostních hranic a poté jeho úspěšná kampaň za navrácení oblasti Sársko Německu (1934/35) zapůsobily povzbudivě také na mnohé Jihotyrolany.⁹⁷¹

Mussolini si tento obrat v sebeuvědomění menšin nepřál a byl rozhodnut jeho důsledky pro Itálii neutralizovat. Tehdy totiž ještě nedůvěřoval Hitlerovi, a zpočátku proto odmítal pokusy o sblížení. Jeho motivy spočívaly v zásadních otázkách zahraniční politiky a ideologie a vedle toho i v otázce jižního Tyrolska. Chtěl totiž udržet Rakousko jako samostatný stát, zavázaný Itálii, a proto si také nepřál mít za souseda velké Německo, neboť z této strany se obával nevypočitatelného zesílení tehdy již spíše německy než rakousky naladěného iredentismu na jih od Brenneru. Sympatie mnohých obyvatel jižního Tyrolska k Třetí říši, zprvu spíše velkoněmecké než nacionálněsocialistické, navíc ukázaly, že dosavadní římská politika asimilace zůstala zcela bez úspěchu.⁹⁷²

Přístup Hitlera k jihotyrolským Němcům je však více než zjevnou ukázkou účelové manipulace s německými menšinami.⁹⁷³ Hitler potřeboval evropského spojence a obhajoba práv jihotyrolských Němců mu tuto snahu minimálně komplikovala. Přesto za Hitlerovými zády pokračovaly či byly nově rozvíjeny podpurné akce zejména ze strany organizace VDA, VoMi a Auslandsorganisation (AO) NSDAP, které šly proti jeho nařízením.⁹⁷⁴ VDA v polovině 30. let zřídila v jižním Tyrolsku v krátké době síť tajných buněk, které položily základ pro šíření nacionálně-socialistických myšlenek mezi zdejší německé obyvatelstvo.⁹⁷⁵

⁹⁷¹ LILL, R., *Itálie a německá menšina*, c. d., s. 377.

⁹⁷² Tamtéž s. 377

⁹⁷³ Na paradoxní situaci vztahu Hitlera k německé menšině v severní Itálii upozorňovali několikrát například i

T. G. Masaryk, E. Beneš ad. Srov. PRŮCHA, V. a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*, 1. díl období 1918 – 1945, Brno 2004, s. 268.

⁹⁷⁴ LATOUR, Conrad, F., *Germany, Italy and South Tyrol, 1938-1945*, in: *The Historical Journal*, Vol. 8, No. 1, 1965, s. 96.

⁹⁷⁵ Situaci jihotyrolských Němců se znepokojením sledovala např. i britská média. *Manchester Guardian* uveřejnil 20.10. 1927 příběh rodiny jihotyrolské rolníka. Rolníková žena byla ve vysokém stádiu těhotenství v dubnu roku 1927 povolána k soudu do Bolzana a následně uvězněna za delikt, který se udál při jejím přechodu hranic z rakouských Tyrol na přelomu roku 1921/22. V jejím zavazadle byl celníky tehdy nalezen sacharin. Žena během třídního trestu porodila drobného chlapce, který nezbytně potřeboval její mateřskou péči. Manžel zaslal žádost o milost samotnému králi, ale nebylo mu vyhověno. Žena byla mezitím odloučena od dítěte a přemístěna do vězení, kde byli umístěny ženy nakažené syfilidou. Dítě vážně onemocnělo a místní lékař bezvýsledně žádal o okamžité přivolání matky. Po odbykání třídního trestu již bylo pozdě a dítě již bylo mrtvé. NA, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv 1939-1946, inv. č. 721, k. č. 1592.

Anexe Rakouska hitlerovským Německem proběhla bez účinnějších protestů na mezinárodně politickém fóru. Se zvlášť velkým potěšením přijal Hitler pasivní postoj Mussoliniho k tak závažné změně poměrů na severoitalské hranici, což vyjádřil v osobním dopise ducemu z 11. března 1938.⁹⁷⁶ V tomto dopise Hitler nejen zdůraznil, že nikdy ducemu nezapomene tuto přátelskou službu, ale znovu též potvrdil neměnnost hranic na Brenneru.⁹⁷⁶ Vůdce byl rozhodnut obětovat jižní Tyrolsko kvůli svým závažnějším územním a rasově-politickým cílům.

Tyrolští Němci a nejen nacisticky smýšlející doufali, že po anexi Rakouska nemůže Hitlerovi již nic zabránit v připojení jižních Tyrol. Italští fašisté sledovali s nemalými obavami agitaci jihotyrolských nacistů za připojení hornoadižského území k Říši a proto jako určitý manévř vypustili zároveň s „anšlusem“ průzkumně poprvé požadavek přesídlení jihotyrolských Němců do Říše.

Krátce po Hitlerově návštěvě Říma 7. května 1938, která již tak značně ubrala z iluzí jihotyrolských Němců na možný zásah v jejich prospěch, povolal k sobě německý ministr zahraničí Ribbentrop Lorenze a další představitele VoMi a bývalé VDA a snažil se jim vštípit, že pokračování italsko-německého přátelství je pro Říši mnohem důležitější, než zájem na jihotyrolských Němcích.⁹⁷⁷

Italské vládě v této době bylo víc než jasné, že jihotyrolští Němci nejsou asimilovatelní a vždy zůstanou otevření nacionalistické a iredentistické propagandě.⁹⁷⁸ Dále rozvíjena byla zejména možnost vystěhování těch obyvatel jižního Tyrolska, kteří se nehodlali smířit s přináležitostí k Itálii. Příležitost prezentovat tuto myšlenku měl Mussolini záhy v rozhovorech s Hitlerem v září 1938 v Mnichově.⁹⁷⁹

Mussolini však pomýšlel pouze na odsunutí protiitalsky aktivní menšiny, jakož i říšských Němců žijících v jižním Tyrolsku. Jednoznačně nepřemýšlel o přesídlení jihotyrolských Němců jako celku (stejně jako o to neusiloval ani nikdy v budoucnu). V jeho úvahách se jednalo zřejmě jen o „zbavení se“ deseti až dvaceti tisíc nejšovinističtějších a Itálii nejnepříjemnějších „živlů“. Odsunutí všech německých obyvatel jižního Tyrolska totiž nebylo v zájmu italské vlády, protože vlády ne nedůvodné obavy ze značných hospodářských ztrát.

⁹⁷⁶ ANTOŠ, Z., Jihotyrolská otázka, c.d., s. 390.

⁹⁷⁷ LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 79.

⁹⁷⁸ SCHECHTMAN, J., B., European Population Transfers, c. d., s. 52

⁹⁷⁹ LATOUR, C., F., Germany, Italy and South Tyrol, c. d., s. 27-28.

Jihotyrolané poměrně hodně vyráběli, pilně pracovali a podle toho platili daně. Rovněž horští sedláci mohli být stěží nahrazeni Italy. V Hitlerově okolí však vznikly úvahy, které měly být záhy i realizovány. Italům tyto plány poodkryl Göring, jednalo se o to vzít celou národnostní skupinu zpět a pověřit ji (což bylo prozatím zamlčováno) obrannou funkcí na některém okraji projektované „germánské Velkoříše“.⁹⁸⁰

Hitler již v březnu 1939 pověřil pravděpodobně prostřednictvím VoMi, vůdce jihoitalské menšiny k tajným přípravám přesídlení. Když v květnu téhož roku vyzval Mussolini Hitlera k řešení jihotyrolské otázky, stalo se přesídlení německého etnika nejen z jižních Tyrol, ale i z dalších oblastí severovýchodní Itálie oficiální říšskou politikou.⁹⁸¹

Jihotyrolská otázka se stala i jedním z klíčových otázek při uzavírání německo-italského spojeneckého paktu (tzv. ocelový pakt podepsaný 22. května 1939 v Berlíně). I když byla v textu dohody zmíněna jen nepřímě, bylo Mussoliniho rozhodnutí podepsat podmíněno i ujištěním Hitlera ohledně jižního Tyrolska. Jihotyrolská otázka měla být nakonec vyřešena tajnou dohodou, která byla uzavřena mezi oběma mocnostmi na konferenci v Berlíně 23. června 1939. Konferenci předsedal Heinrich Himmler, od května 1939 Hitlerův zmocněnec pro jižní Tyrolsko,⁹⁸² jenž také prakticky nadiktoval návrh řešení jihotyrolské otázky.⁹⁸³ Do Říše měli přesídlit jednak všichni říšští státní občané a jednak všichni ti italští státní občané německé národnosti, kteří budou pro přesídlení do 31. prosince 1939 optovat. Himmlerův návrh byl přijat, i když jím byla italská strana nemile překvapena, jednak z důvodů již zmíněného strachu z hospodářských ztrát a jednak z důvodu obav z újmy na prestiži, kterou fašistickému režimu doma i na mezinárodním fóru způsobí opce. Podle těchto

⁹⁸⁰ LILL, R., Itálie a německá menšina, c. d., s. 380.

⁹⁸¹ Již tehdy existovaly skupiny jihotyrolských Němců, kteří přesídlení odmítali, jejich požadavky byli i přes osobní intervenci v Berlíně ze strany ministerstva zahraničí a VoMi zamítnuty. LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 79.

⁹⁸² Hitlera údajně záležitost Jižního Tyrolska již rozčilovala a na jaře 1940 už „o tom nechtěl nic slyšet“. G. Aly, „Konečné řešení“, přesun národů a vyhlazení evropských židů, Praha 2006, s. 106.

⁹⁸³ Vedle státního tajemníka von Weizsäckera a generálního konzula v Itálii Bena se jednání účastnili i vysocí představitelé SS, včetně Reinharda Heydricha, Karla Wolffa, Ulricha Greifelta, Wernera Lorenze a Hermannu Behrendse (oba VoMi). C. F. Latour, Germany, Italy and South Tyrol, s. 100. LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 155. Za italskou stranu byli přítomni berlínský ambasador Attolico, legační rada hrabě Magistrati, konzul v Innsbrucku markýz Lanza d'Ajeta a protiněmecky naladěný prefekt provincie Bolzano Giuseppe Mastromattei. LILL, R., Itálie a německá menšina, c. d., s. 383; W. Freiberg, Südtirol und der italienische Nationalismus. Entstehung und Entwicklung einer europäischen Minderheitenfrage, Bd. 2, Innsbruck 1990, s. 548-554.

dohod měl jedinec možnost se rozhodnout, zda podepíše opci znamenající přesídlení do Říše, či zda zůstane na území Itálie, čímž se ovšem zříkal svého německého statutu a byl oběma mocnostmi uznáván za Itala.⁹⁸⁴

Vysídlení Jihotyrolanů se mělo odehrát podle návrhů předložených Himmlerem v červnu v Berlíně ve třech fázích. V první fázi se mělo odehrát vysídlení přibližně 10 000 jihotyrolských Němců s německou státní příslušností (plánováno během čtyř týdnů). Druhá fáze měla postihnout německé Jihotyrolany bez pozemkového majetku a bez vlastnických práv na dům (do konce roku 1940). Pozemkoví vlastníci a vlastníci domů pak spadali do třetí fáze vysídlení, která se i kvůli zjišťování a náhradě za nemovitosti považovala za delší a komplikovanější (do konce roku 1942).⁹⁸⁵ Dále bylo dohodnuto zřízení Úředních německých středisek pro vystěhování a přistěhování - Amtliche deutsche Ein-und Rückwanderstelle (dále jen ADEuRST), s pobočkami v Bolzanu, Meranu, Brixenu, Brunecku a Sterzingu.⁹⁸⁶ Vedle ní od 20. ledna 1940 existovala „Pracovní společnost optantů“ (Arbeitsgemeinschaft der Optanten – ADO), která vzešla z VKS a kterou stejně jako VKS vedl gauleiter Peter Hofer, který měl v kompetenci veškerou státní exekutivu (v severním) Tyrolsku a Vorarlbersku. Zjednodušeně, ADO mělo zastupovat zájmy těch, kteří zvolili německou státní příslušnost.

Ribbentrop na Hitlerův rozkaz nařídil, „aby převzetí Jihotyrolanů, kteří již nechtějí zůstat v jižním Tyrolsku, proběhlo ve vší tichosti a postupně“; a v tomto smyslu byl i 14. ledna informováni kompetentní pracovníci ministerstva zahraničí, VoMi a NSDAP. K provedení plánu byla vybrána posledně jmenovaná organizace.⁹⁸⁷

V dodatkových dohodách v Římě 21. října 1939 byly stanoveny s nevšední důkladností ekonomické podmínky celé přesídlovací akce. Italská strana souhlasila s tím, že bude Říši plně kompenzovat majetek každého přesídlence. V žádné jiné z řady dalších přesídlovacích akcí, uskutečněných v průběhu druhé světové války, nebyly takové podmínky stanoveny. Během ledna 1940 smíšená

⁹⁸⁴ LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 79-80. „Ve hře“ byla i alternativa vystěhování do nového ještě neznámého prostoru se zachováním vlastní národnosti. LILL, R., Itálie a německá menšina, c. d., s. 383.

⁹⁸⁵ Srov. LILL, R., Itálie a německá menšina, c. d., s. 383. LATOUR, C., F., Germany, Italy and South Tyrol, c. d., s. 100.

⁹⁸⁶ Šéfem této organizace se stal Wilhelm Luig, jeden z čelných představitelů VoMi. LUMANS, V. O., Himmler's auxiliaries: the Volksdeutsche Mittelstelle, c. d., s. 155.

⁹⁸⁷ LILL, R., Itálie a německá menšina, c. d., s. 382

německo-italská komise stanovila hodnotu majetku lidí optujících pro přesídlení. Ten byl po kompromisu, k němuž došlo na osobní intervenci Mussoliniho z důvodu zachování dobrých vztahů mezi oběma národy, stanoven na 7 - 8 miliard lir.⁹⁸⁸

O následné odškodnění přesídlenců (v ekvivalentní hodnotě majetku v Itálii zanechaného) se měla na území Říše postarat k tomuto účelu nově zřízená organizace Německá přesídlovací a svěřenecká /komisařská/ společnost (Deutsche Umsiedlungs – Treuhandgesellschaft G.m.b.H. – DUT).⁹⁸⁹ Podle dohod všichni říšští Němci opustili jižní Tyroly během třech měsíců.

Jihotyrolští Němci měli možnost deklarovat, zda chtějí odejít, či zůstat, do 31. prosince 1939. Stěhování začalo již v průběhu roku 1939⁹⁹⁰ a ukončeno mělo být k 31. prosinci 1942. Obtížnější vyjednávání nastalo v otázce jazykových ostrovů na severovýchodě Itálie. Italská strana nikdy neměla v úmyslu rozšířit akci opce i na jazykové ostrovy. Po namáhavých a zdlouhavých jednáních byl na podzim roku 1939 dodatečně získán souhlas s povolením opce a následným přesídlením německých komunit z provincií Belluno, Trient (Trident) a Udine, včetně německého obyvatelstva ze dvou jazykových ostrovů Fersental a Lusern.⁹⁹¹

Do 31. prosince 1939 optovalo pro vystěhování podle různých zdrojů mezi 80 - 90 % Jihotyrolanů s hlasovacím právem.⁹⁹² Výsledek nebyl tehdy veřejně publikován, ale podle německých důvěrných informací 195 000 z 217 000

⁹⁸⁸ Německá část komise předložila odhad na 12 miliard lir, italská pak na 5 miliard. SCHECHTMAN, J., B., *European Population Transfers*, c. d., s. 59. Tyto ekonomické podmínky byly také jednou z hlavních příčin, proč právě tato přesídlovací akce nebyla nakonec z převážné části vůbec uskutečněna.

⁹⁸⁹ Auditoři DUT odhadli hodnotu majetku, který přesídlenci museli zanechat ve svých domovech. Na základě těchto odhadů pak země jejich původu zaplatila německým finančním úřadům za opuštěný majetek „odškodnění“. To se dělo zpravidla prostřednictvím dodávek např. nafty nebo pšenice. Německý říšský ministr financí měl přesídlencům vyplatit adekvátní částku. Ve skutečnosti se inkasované prostředky využily na německé válečné výdaje a k nákupu nedostatkového zboží pro německé obyvatelstvo. Přesídlenci měli být odškodněny majetky předtím zabranými původním vlastníky. Štáb RKF ve své správě o činnosti dokonce bezostyšně uvedl: „Umístění přesídlenců bylo v podstatě financováno zužitkováním dřívějšího majetku etnických cizorodých skupin bez poskytnutí náhrady – říšskou pokladnu to tedy nestálo ani feník.“ BArch Berlín, R 49/26, k. č. 39.

⁹⁹⁰ Z Jižních Tyrol, příslušejících od roku 1918 k Itálii, bylo přesídleno kolem 100 000 osob, a to převážně do rakouských Tyrol a Korutan, v menší míře i do Říšské župy Sudety.

⁹⁹¹ HOŘEJŠ, M., *Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II.*, c. d., s. 135.

⁹⁹² Značnou úlohu přitom jistě sehrálo opojení z válečného úspěchu Německa v Polsku, po němž bezprostředně opce probíhala.

oprávněných voličů hlasovalo pro vystěhování.⁹⁹³ Podle střízlivějších odhadů se jednalo přibližně o 178 000 „proněmeckých“ hlasů v provincii Bolzano a 189 000 ve všech oblastech, kde opce probíhala, což činilo něco kolem 82 % všech hlasujících.⁹⁹⁴ Němci v Říši interpretovali výsledky opce jako velké německé vítězství, ovšem toto tvrzení ve srovnání s podobnými plebiscity v Pobaltských státech, Sovětským svazem zabraných částech Polska, Besarábii a Severní Bukovině nemohlo obstát.⁹⁹⁵

Po počátečním souhlasu s odchodem řada jihotyrolských Němců v realitě brzkého opuštění svých domovů odvolávala původní rozhodnutí, jiní zase neustále odkládali svůj odjezd. Koncem roku 1942, kdy mělo dojít k vypršení lhůty k dokončení vysídlení, bylo přesídleno jen 82 681 jihotyrolských Němců, tedy méně jak polovina přihlášených. Za tento výsledek bylo odpovědno několik faktorů. Jednak si vybrala svou daň italská propaganda, ale klíčovou roli sehrála absence naléhavosti odchodu. Nevládl zde strach hrozícího nebezpečí, jako tomu bylo třeba na východě, kde hrozba sovětského područí byla silným motivem k odchodu. Italské plány v regionech s německou komunitou se omezovaly na asimilaci Němců do italských státních struktur a společnosti a bezprostředně neohrožovaly na životě či majetku.

Druhá příčina toho slabého výsledku byla technicko-organizační. ADEuRST aktivně nevyhledávala přesídlence, spíše jen cestovali od vesnice k vesnici a registrovali „Volksdeutsche“ pro přesídlení (tak, jak to dělali později jejich kolegové na východě). Bolzanský štáb otevřel několik poboček a následně nečinně čekal, až k němu přesídlenci sami přijdou. Dalším problémem byl nedostatek adekvátního cílového osídlovacího prostoru. První vlna přesídlenců (okolo 50 000) sestávala převážně z lidí zastávajících dělnické profese, které se podařilo poměrně snadno zapojit do říšské ekonomiky. Rolníci ovšem nemohli být na území říše přemístěni na zemědělská hospodářství o stejném rozsahu, jaká zde zanechali, neboť v Říši vládl nedostatek volných zemědělských statků.⁹⁹⁶ Proto bylo třeba urychleně nalézt vhodné usedlosti v jiných lokalitách.

⁹⁹³ Německý konsul Bene udával číslo 213 000 hlasů pro (92,8 %) a 17 000 hlasů proti přesídlení, zatímco italské úřady po válce udávaly 267 265 účastníků opce, z nichž opci schvalovalo 185 365 (69,4%), proti mělo být 38 247 hlasujících (14,3%) a zdrželo se 43 626 (16,3%). LATOUR, C., F., Germany, Italy and South Tyrol, c. d., s. 106-107.

⁹⁹⁴ Srov. tamtéž s. 107.

⁹⁹⁵ SCHECHTMAN, J., B., European Population Transfers, c. d., s. 59.

⁹⁹⁶ LUMANS, V. O. Himmler's auxiliaries : the Volksdeutsche Mittelstelle c. d., s. 156.

Variant na cílové usídlení přesídlenců z Jižního Tyrolska a Tridentska se objevila v průběhu let 1940-1941 celá řada. Tridentští Němci z jazykových ostrovů Fersental a Lusern⁹⁹⁷ měli najít své nové domovy v okolí Českých Budějovic, kde se stali téměř „dominantními“ přesídlenci,⁹⁹⁸ kdežto část jihotyrolských Němců zakotvila v několika lokalitách severní Moravy, Slezska a v podhůří Orlických hor.⁹⁹⁹

Tab. č. 7: Počty přesídlenců z Jižních Tyrol a Tridentska.¹⁰⁰⁰

v Říšské župě Sudety		v Protektorátu Čechy a Morava*
K		
31.12.41	64	
31.03.42	248	
31.12.42	253	182
31.03.43	257	182
30.04.43	401	182
31.05.43	437	502
30.06.43	541	502
30.09.43	656	527
31.05.44	719	527
* Zde se jednalo výhradně o přesídlence z Lusernu a Fersentalu.		

⁹⁹⁷ Poněkud paradoxně to pro obyvatele jazykového ostrova Lusern nebyla první „zkušenost“ s českými zeměmi. Zdejší obyvatelstvo bylo po 23. květnu roku 1915 evakuováno před postupující frontou do Ústí nad Labem a okolí. Jednalo se o asi 900 lidí, pro jejichž zabezpečení ve městě vznikl i pomocný výbor pro uprchlíky. Zpět do svých domovů se Luserňané vrátili až v lednu roku 1919.

⁹⁹⁸ Vedle nich zde své statky obdrželo nemnoho původem sudetských a maďarských Němců.

⁹⁹⁹ Blíže: HOŘEJŠ, M., Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země I., Terezínské listy č.35, Terezín 2007, s. 121-148; TÝŽ, Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II, in: Terezínské listy: sborník Památníku Terezín. č. 36, (2008,) s. 29-58.

¹⁰⁰⁰ H. Mirtes, Das Fersental und die Fersentaler: zur Geographie, Geschichte und Volkskunde einer deutschen Sprachinsel im Trentino/Norditalien/, Regensburg 1996, s. 122.

Výše uvedené přesuny však nebyly posledními. V letech 1940–1941 následovalo zmíněné komunity asi 130 000 obyvatel německého původu z Estonska a Lotyšska¹⁰⁰¹ a poslední přestěhovalecká vlna německého etnika zahrnovala v roce 1944 asi 250 000 obyvatel německého původu z Haliče, Sedmihradska a Volyně.¹⁰⁰² Tato vlna se však dotkla osídlovacího procesu v Protektorátu jen nepatrně.

5.6. Realizace osídlovacího procesu v Protektorátu v osídlovacích oblastech

Činnost nacisty kontrolovaného *Bodenamtu* se zpočátku zaměřovala na hospodářský dozor nad protektorátním a nově Němci zabíraným pozemkovým majetkem.¹⁰⁰³ *Bodenamt* tedy disponoval zbytky zabraného majetku po někdejší české pozemkové reformě (půdou ve vlastnictví bývalého Pozemkového úřadu a půdou nepřidělenou), provozy ve vlastnictví státu, nemovitostmi v tzv. nepřátelském nebo protistátním vlastnictví, pozemky kdysi židovskými a provozy, které z důvodu špatného obhospodařování nebo porušení předpisů o výživě obyvatelstva byly převzaty do nucené správy.¹⁰⁰⁴

K uvalení nucených správ (*Zwangsverwaltungen*) nacisté zneužili některých vládních nařízení, vydaných v souvislosti s pozemkovou reformou, nařízení vynucených na protektorátní vládě a říšských zákonů, jejichž platnost byla rozšířena na území Protektorátu. Nucených správ bylo užito i při arizaci židovských majetků, získávání majetků lidí vězněných a odsouzených a například i majetků lidí, kteří na vlastněné půdě nehospodařili ve vlastní režii.

Do 30. září 1940 bylo dle vládního nařízení č. 87 z 21. března 1939 o správě hospodářských podniků a doзору nad nimi (nucená správa pro špatné hospodaření) v Protektorátu Čechy a Morava vzato do nucené správy v součtu 779

¹⁰⁰¹ Srov. RÖSKAU-RYDEL, Isabel (Hg.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas, Galizien, Bukowina, Moldau*, Berlin 1999, s. 621–627; STEIGERWALD, J., *Tracing Romania's Heterogeneous German Minority from its Origins to the Diaspora*, c. d.

¹⁰⁰² Srov. BADE, Klaus J. (Hg.), *Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland: Migration in Geschichte und Gegenwart*, München 1993; BENZ, Wolfgang, *Fremde in der Heimat: Flucht – Vertreibung – Integration*, in: BADE, Klaus J. – BRÖTEL, Dieter (Hg.), *Europa und die Dritte Welt*, Stuttgart 1992, s. 374–386.

¹⁰⁰³ Jen ve středních Čechách bylo *Bodenamtem* předáno BMLG pro účely německého dosídlení 651 záborů. NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945, k. č. 375.

¹⁰⁰⁴ *Bodenamt* měl právo uvalit na nemovitosti nucenou správu. Nucený správce mohl pak se souhlasem *Bodenamtu* nemovitosti rozprodávat...NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945, k. č. 16.

zemědělských závodů o celkové rozloze 71 204,04 hektaru s 42 % zemědělsky užívané půdy a 58 % lesní půdy. Bylo mezi nimi 16 německých, 284 českých a 473 židovských závodů. 125 z nich disponovalo méně než pěti ha, 281 pěti až 30 ha, 102 podniků bylo v rozlohách mezi 30-100 ha, 130 v rozmezí 100-250 ha; rozsáhlejších podniků do rozlohy 1000 ha bylo 37 a nad 1000 hektarů celkově jedenáct podniků. V Čechách se nacházelo 580 závodů o rozloze 48 192 ha, na Moravě 199 s 32 012 ha.

Zbytkové statky z první československé pozemkové reformy se ke stejnému datu podílely na celkovém počtu závodů pod nucenou správou 11 404 hektary, naopak církve přišla jen o 283 hektarů.¹⁰⁰⁵ Výše uvedená čísla odpovídají období, kdy zemědělské a lesnické odbory na protektorátním ministerstvu zemědělství ovládali nacisté přes komisařské vedoucí von Gottberga (květen až prosinec 1939) a Grosse (leden 1940 – prosinec 1941).

Dle dochovaných statistik, které Bodenamat vyhotovil k lednu 1944, se počet závodů pod nucenou správou až do Heydrichova příchodu k moci na konci září 1941 zvýšil na 1 187 o rozloze 136 000 ha a do 30. června 1942 na 1512 závodů o rozloze 252 000 ha. Na zvýšení rozlohy se výrazně podepsaly Heydrichovy zákroky proti české šlechtě. Křivka počtů nuceně spravovaných závodů do dubna 1943 dále strmě stoupala na celkových 4013 podniků o rozloze 316 000 ha, pak se její vzrůst zmírnil a do 31. prosince 1943 dosáhl počet zemědělských podniků 4259 o celkové rozloze 337 000 hektarů. Z tohoto počtu pocházelo 711 podniků tedy 16,7 % z židovského a 3 502 podniků tedy 82,23 % z českého majetku. Jen 36 podniků pocházelo od německých vlastníků, tedy zanedbatelných 0,84 %. Dvaapadesát zemědělských podniků (1,22 %) hospodařilo na více než 1000 ha, celkem tedy na 181 156 ha, ke stosedmi (2,51 %) zemědělským podnikům přínáleželo 250 až 1000 ha, tedy celkem 52 225 ha.¹⁰⁰⁶

Ze zemědělských podniků pod nucenou správou bylo v období od května 1939 do prosince 1943 pronajato Němcům 104 (13,3 %), ostatních 678 Čechům. Ovšem němečtí nájemci dostávali větší dvorce, jejichž plocha celkem činila 26,32 % rozlohy půdy. Nerovnováha byla ještě více vychýlená ve prospěch německé

¹⁰⁰⁵ NA Praha, fond ÚŘP 290, I-1b 2110, komisařský vedoucí pozemkového úřadu (Gross) von Burgsdorffovi 3. 12. 1940, NA, ÚŘP 290, I-1b 2110.

¹⁰⁰⁶ NA Praha, fond NSM, 110-4-368. s. 19-43, posudek grafického přehledu zemědělských podniků nacházejících se podle Rg.Vdg. 87/39 pod nucenou správou. Srov. BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 168, zde některé údaje špatně z tabulek přepsány.

pozice při nákupu závodů: zde měli možnost z celkem zabavených skoupit 11,18 % závodů, které však představovaly 88,85 %, veškeré rozlohy. Oproti tomu Čechům bylo umožněno zakoupit závody, které však zabíraly jen zbývajících 11,15 % plochy. Při pronájmu nebo prodeji Čechům byli bráni v potaz především takzvaní „přesídlenci“ z vojenských cvičišť.¹⁰⁰⁷

Většina uvalených nucených správ byla rozptýlena po širokém prostoru Protektorátu Čechy a Morava. Okupační správa prostřednictvím Bodenamtu ovšem připravovala a z části i uskutečnila četné zásahy do pozemkové držby českých vlastníků ve vybraných oblastech, kde mělo dojít k plánovanému dosídlení německým rolnickým obyvatelstvem.

Od plánů na souvislé osídlování velkých územních celků bylo ze strany klíčových nacistických organizací a úřadů v září 1941 dočasně upuštěno. Hlavními důvody byly válkou podmíněný zákaz většiny stavebních prací, obavy z narušení zemědělských dodávek a některá další omezení, vyplývající z válečného hospodářství.¹⁰⁰⁸ Plán tzv. uzavřeného osídlování (geschlossene Ansiedlung), byl od druhé poloviny roku 1941 nahrazen plánem rozptýleného osídlování (Streusiedlung), jenž spočíval v usazení vždy jen několika málo německých rodin ve vytipovaných vesnických lokalitách.¹⁰⁰⁹

Válečné poměry však znesnadňovaly převod majetku do „německých rukou“ formou osídlování i v jiném aspektu, který nebylo možno tak lehce obejít. Tímto problémem se stal nedostatek německých rolníků. „Hodnotní“ zájemci o půdu, kteří naplňovali nacistická kritéria kladená na nové selské osídlence - tzv. Jungbauern, byli v mnoha případech na frontě.¹⁰¹⁰ V řadě případů bylo na zabraných usedlostech využíváno „služeb“ tzv. Einsatzbauern, nasazených sedláků. Původem to byli říšští Němci případně sudetští Němci, kteří se buď osvědčili v dobách zápasu nacistů o moc či se jednalo o invalidy z bojů v první a

¹⁰⁰⁷ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 168.

¹⁰⁰⁸ Výrazem ohledů na potřeby vyplývající z válečných podmínek byl Hitlerův výnos z 28. července 1942, kterým byly pro válečné období podstatně omezeny majetkové převody pozemků. Všechny změny v držbě půdy, pokud nebyly nezbytně nutné, měly ustát. Za nezbytně nutné byly pak považovány takové změny, jejichž uskutečnění bylo ve veřejném zájmu. Takto se ovšem daly prakticky zdůvodnit všechny případy odejmutí půdy českým zemědělcům a tak zábory české půdy pokračovaly dál. HOŘEJŠ, M., Řešení jihočtyrské otázky v průběhu druhé světové války a české země II, c. d. s. 37.

¹⁰⁰⁹ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

¹⁰¹⁰ Termínem „Jungbauern“ či „Richtbauern“ byli označováni druhorození synové z německých selských rodin, pro něž měla být kvůli nařízené nedělitelnosti tzv. dědičného statku nalezena nová půda a statky na východě. Tito rolníci, původem z Říše či ze Sudet, měli díky svým znalostem působit jako vzor a zároveň jako vedoucí pro přesídlence z řad etnických Němců.

ve druhé světové válce, zranění vysloužilci z Freikorpsu a účastníci bojů ve Španělsku.¹⁰¹¹ Převážná většina kolonistů usazovaná na uchvácené půdě však, přes četné výhrady, pocházela z řad do Říše povolaných etnických Němců.¹⁰¹²

V Čechách byly vybrány jako nejvhodnější oblasti pro osídlování Mělnicko, Českobudějovicko, na Moravě okolí Olomouce, Prostějova, Moravského Krumlova a Židlochovic. Ne náhodou tyto vybrané oblasti kopírovaly německé jazykové ostrovy,¹⁰¹³ na které mělo toto nově osídlení navázat a z části se zde dalo opřít o již dříve zabavené velkostatky židovských, církevní případně šlechtických majitelů.

Výše uvedené statistiky nucených správ podávají zprávu o jejich celkovém počtu, ale *Bodenamt* si vedl i oddělenou statistiku nucených správ zemědělských podniků, které měly být určeny pro účely osídlovacích podniků v Protektorátu. Je zjevné, že i zde se jejich poměrně radikálně zvedá s nástupem Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. Jestliže během měsíců předcházejících září, kdy do funkce nastoupil, se počty uvalených nucených správ pohybují v řádech jednotek, od září jsou to již desítky a trend pokračuje i v počátečních měsících roku 1942 kdy v čele *Bodenamtu* již stojí Ferdinand Fischer. K červnu 1941 bylo pod nucenou správou *Bodenamtu* převedeno 1841 ha a k 31. prosinci téhož roku to již bylo 3 999 ha. Zvýšená iniciativa v uvalování nucených správ v osídlovacích oblastech tedy vzrůstá v souvislosti se změnami na postu říšského protektora a na *Bodenamtu*, kdy s novým personálním složením pod vedením Fischera dochází i k obratu ve směru k intenzifikaci kolonizačního procesu.

S množstvím uvalených nucených správ roste i jejich průměrná rozloha, což opět do značné míry souviselo s rozpoutanou kampaní proto českým šlechtickým rodinám a jejich majetkům, které zasahovaly do plánovaných osídlovacích oblastí. K 31. prosinci 1942 tak bylo uvaleno 1429 nucených správ v rozsahu 30 302 ha, k 30. červnu 1943 to bylo 2 445 nucených správ v rozsahu 38 410 ha a k 31. prosinci 1943 konečně 2 566 nucených správ v rozsahu 41 913

¹⁰¹¹ Tito osídlenci byli dosazováni na statky jako zvláštní druh nájemců s tím, že se od samého počátku počítalo, že obsazené usedlosti převzou později do vlastnictví. Nasazenými sedláky“ se mohli stát i pozůstalí jmenovaných. NA Praha, NOS, k. 22; AMV, sign. 305-123-3/15.

¹⁰¹² Vzhledem k neuspokojivým hospodářským výsledkům přesídlenců z řad „Volksdeutsch“ se počítalo s tím, že *Eisatzbauern*“ pro ně budou sloužit jako určitý vzor. Tamtéž.

¹⁰¹³ Případně se přimykalo k vojenskému výcvikovému prostoru (Milovice).

ha.¹⁰¹⁴ Je zřejmé, že pod Frankovou a Daluegeho vládou (od června 1942) se počet a rozsah nucených správ zvyšoval ještě výrazněji než za Heydricha. K 31. květnu 1942 činila rozloha 184 podniků pod nucenou správou 6 296 ha, ke konci června téhož roku počet podniků činil 450 o rozloze 11 759 ha, tedy co do počtu více jak dvojnásobek, co do rozlohy téměř dvojnásobek. Je důvodné, že prudký nárůst souvisel v tomto měsíci s represemi po atentátu na R. Heydricha, nicméně trend uvalování nucených správ 3-5 tis. ha (180-250 podniků) za měsíc pokračuje až do konce listopadu 1942. K 31. 12. 1943 stálo pod nucenou správou Bodenamt 2 566 podniků určený pro osídlovací účely o rozloze 41 913 ha.¹⁰¹⁵

5.6.1. Projekt Košátky

Osídlovací akce na vybraných územích Protektorátu byly plně v kompetenci ÚŘP. Je zjevné, že to byl právě K. H. Frank, který tuto první osídlovací akci prováděnou na souvislém území v Protektorátu podporoval, zatímco říšský protektor Konstantin von Neurath (1873–1956) souhlasil jen s výhradami. Proces usazování kolonistů tak přímo zasáhl do sporů o moc nad Bodenamt für Böhmen und Mähren (Pozemkovým úřadem pro Čechy a Moravu, dále jen Bodenamt).¹⁰¹⁶ První přesídlenci z Besarábie se na území Protektorátu objevili již v průběhu roku 1940, kdy pro ně VoMi zřídila tzv. tranzitní tábory na Budějovicku a Jihlavsku.¹⁰¹⁷ V září roku 1940 hlásil českobudějovický a táborský oberlandrát, že bylo (v prvním případě pro 2500 a v druhém pro 1500 přesídlenců) připraveno ubytování ve školách, církevních objektech, zámcích, penzionech i soukromých

¹⁰¹⁴ NA Praha, fond NSM, 110-4-368. s. 19-43, posudek grafického přehledu zemědělských podniků nacházejících se podle Rg.Vdg. 87/39 pod nucenou správou

¹⁰¹⁵ Tamtéž. Z Frankova podnětu byla mimochodem pozemkovému úřadu převedena také plocha se zemí srovnaných Lidic, KÜPPER, R., Karl Hermann Frank, c. d., s. 152.

¹⁰¹⁶ K obnovení činnosti Pozemkového úřadu (zrušeného 25. dubna 1935) došlo na nátlak nacistů vládním nařízením z 24. 4. roku 1942. Protektorátní vláda tak byla nucena vyčlenit IX. odbor, pověřený agendou bývalého Státního pozemkového úřadu (včetně nezanedbatelné agendy nad úpravami některých poměrů při zemědělských pachtích), z kompetence ministerstva zemědělství. Na BA přešla působnost nejen IX. odboru ministerstva zemědělství a lesnictví, ale i správa státních lesů a statků z VIII. odboru téhož ministerstva. Sbírka zákonů a nařízení, roč. 1942, Praha 1942, s. 1091–1092; podle zákona č. 35 Sb. z. a n. z 10. 3. 1939. Srov. HOŘEJŠ, M. – ŠTOLLEOVÁ, B., Hospodářský nacionalismus v českých zemích, c. d., s. 503–587; HOŘEJŠ, Miloš, Zábory české půdy a její následná germanizace, Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942–1945), in: Úvahy a stati o moderním českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích, HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 1, Studia historica LIX, Praha 2006, s. 247–263.

¹⁰¹⁷ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, IIb 2000, k. č. 287.

bytech.¹⁰¹⁸ Konečná destinace zde ubytovaných Němců se však i přes snahu nacistických protektorátních představitelů nenacházela na našem území.

První zaznamenaná aktivita nacistů směrem k trvalému usídlení Němců z Besarábie a Bukoviny na území Protektorátu vyšla od okresního vedení NSDAP v Praze. Jeho komisařský vedoucí Konstantin Höß vyslal do Berlína svého spolupracovníka, aby tam dosáhl souhlasu s usídlením určité malé části těchto „navrátilců kmene německého“ v Protektorátu. Počátkem srpna 1940 dal však RKF Hößovi na vědomí, že taková sídelní aktivita nepřichází „z celkových politických důvodů v úvahu“. S tím se však Höß nespokojil a hledal podporu na u ÚŘP, kde se iniciativy ujmul státní tajemník ÚŘP Karl Hermann Frank (1898–1946).¹⁰¹⁹

Frankovou velkou snahou se podařilo získat od RKF 9. února 1941 povolení usídlit v Protektorátu Němce pocházejících z besarabských obcí Neu-Sarata a Bergdorf, kteří byli v této době umístěni v táborech župy Horní Podunají, v rámci tzv. „projektu Košátky“ (Vorhaben Koschatek).¹⁰²⁰ Dne 25. března 1941 tak bylo transportováno do Protektorátu 135 rodin čítajících 557 osob a umístěni v provizorních táborech v Košátkách, Kropáčově Vrutici a Velkých Všelisech.¹⁰²¹

S plánem jejich usazení a s příslibem zajištění potřebných podmínek se svěřil K. H. Frank v dopise Himmlerovi z 8. dubna 1941.¹⁰²² Státní tajemník měl být během jednání se zástupcem RKF ve dnech 27. a 28. května 1941 v Praze Himmlerem pověřen vedením nově zřízeného osídlovacího štábu (Ansiedlungsstab), jenž měl plnit úlohu centrálního dozoru nad osídlováním v Protektorátu.¹⁰²³ Osídlovací štáb měl značnou vlastní iniciativu, obzvláště v oblasti stanovení hlavních zásad kolonizace prosotoru, výběru osídlovacích

¹⁰¹⁸ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, IIb 2110, k. č. 287.

¹⁰¹⁹ NA Praha, fond: Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále jen ÚŘP-ST), sign. 109-3-1, k. č. 13, dopis okresního vedení NSDAP Praha (Hofl) Frankovi 6. 8. 1940, otištěno KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava, Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha, in: Sborník k problematice dějin imperialismu 21, Praha 1987, dok. 51.

¹⁰²⁰ NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-4-18, k. č. 14, Dopis Greifelta z RKF K. H. Frankovi z 8. 2. 1941; tamtéž, sign. 109-4-18, k. č. 14, dopis Ferdinanda Fischera Giesovi pro Franka z 24. 2. 1941, dopis RKF (Greifdt) Frankovi 27. 2. 1941.

¹⁰²¹ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

¹⁰²² NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109- 4/18, k. č. 14, inv. č. 276, Dopis Franka Himmlera z 8. 4. 1941.

¹⁰²³ Na jednání bylo dohodnuto, že praktickým prováděním bude pověřeno DAG. NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-4-18, k. č. 14, dopis Himmlera Frankovi z 31. 5. 1941.

oblastí a získávání půdy.¹⁰²⁴ Do tohoto štábu byl jmenován i státní komisař Gross za Skupinu výživa a zemědělství, říšského protektora zastupoval dr. Staehly, za Bodenamt byli do štábu jmenováni Hauptsturmführer SS Steyer a SS Oberscharführer dr. Borchardt, Deutsche Ansiedlung Gesellschaft (Německou osidlovací společnost, dále jen DAG) zastupoval inženýr agronomie Iversen. Ve štábu byl i pozdější Grossův nástupce na pozici komisařského vedoucího pozemkového úřadu Hauptsturmführer SS Ferdinand Fischer, tehdy ještě referent státního tajemníka Franka.¹⁰²⁵ Frank si od tohoto rozhodnutí sliboval podporu při pokusu získat pro SS zpět vliv na Bodenamt.¹⁰²⁶ Von Neurath nakonec souhlasil s usídlením zhruba 150 německých besarabských rodin.

Již v roce 1941 byla vybrána oblast v okolí velkostatku Košátky zhruba uprostřed trojúhelníku mezi Prahou, Mělníkem a Mladou Boleslaví. Během téhož roku došlo k vytvoření osidlovacího obvodu (Verfahrensgebiet) Košátky, později Praha-sever, který měl nacistům sloužit jako zkušební projekt.¹⁰²⁷ K velkostatku Košátky byly připojeny další velkostatky a dvory v okolí – Bezno, Hájek, Rokytovec, Kropáčova Vrutice, a zbytkové statky z první pozemkové reformy Kerb, Valovice a Vinec. Do konce okupace bylo pro účely kolonizace v této oblasti zabráno 19 velkostatků.¹⁰²⁸

Ferdinand Fischer ve svém pamětním spise „*Album Koschatek*“ výběr lokality popisuje následovně: „Právě v roce 1940 se započalo s přesídlováním Volksdeutsche z východu, přičemž vyvstala úvaha jejich usazení na zkoušku také v Čechách a na Moravě. Cílem experimentu bylo ukázat pomocí praktického příkladu předpoklady pro německé osídlení v Čechách a na Moravě, podmínky, které je třeba dodržovat, využitelné metody, účinky kolonizace, obecně politické i národně politické dopady. Ověřit, jak dosídlení Němci přivyknou českému sídelnímu prostoru a jaké ponaučení pro systematické plánování v budoucnu lze z tohoto pokusu odvodit.“¹⁰²⁹

V červnu roku 1941 bylo na základě jednání říšského protektora zastupovaného vyšším velitelem SS K. H. Frankem a Heinricha Himmlera jako

¹⁰²⁴ S. Šisler, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941-1942, in: Český lid 71, č. 4, 1984, s. 220.

¹⁰²⁵ Bundesarchiv (dále jen BA) Berlin, R 2/11402, Grundsätze für das Verfahren bei der Ansiedlung der Bessarabiendeutschen im Protektorat Böhmen und Mähren.

¹⁰²⁶ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 178.

¹⁰²⁷ Srov. HOŘEJŠ, M., Spolupráce Böhmisches-Mährische Landgesellschaft, c. d., s. 95, 100–106.

¹⁰²⁸ NA Praha, fond ČMZS, inv. č. 1327, k. 557, Likvidace BMLG k 1.6.1945.

¹⁰²⁹ NA Praha, fond, ÚŘP, dodatky II, k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

RKFDV zastupovaného nejmenovaným členem štábu úřadu IV rozhodnuto o převodu velkostatků ležících v košátecké osídlovací oblasti a o jejich odkoupení ve prospěch Říše.¹⁰³⁰ Na konci října 1941 došlo k usídlení prvních 100 rodin – krbů (Herdstellen) v Košátkách a okolí. V prosinci téhož roku následovalo dalších 28 besarabských rodin. V lednu následujícího roku osídlovací štáb v Katusicích nabídl objekty pro osídlence z Bukoviny a osídlovací štáb v Praze na to konto obdržel povolení usídlit 50-100 rodin z této oblasti. V únoru 1942 bylo pražským osídlovacím štábem domluven přesun 500-1000 rodin z Dobrušky.¹⁰³¹

Postupně, jak začínalo být zřejmé, že vybrané prostory v okolí Mělníka a Mladé Boleslavi nepostačují, bylo přikročeno ke zřízení dalších osídlovacích obvodů v okolí Českých Budějovic, Olomouce a Brna.¹⁰³² Kritéria výběru lokalit jsou zřejmá. Stejně jako Košátky a osídlovací obvod na sever od Prahy, byly lokality v okolí Českých Budějovic, Olomouce a Brna součástí již na počátku Protektorátu uvažovaných národnostních mostů (Volkstumsbrücke), v případě Brna a Olomouce se jednalo o most mezi dolnorakouskou župou a Slezskem ve směru Brno—Vyškov—Olomouc. Stejným způsobem mělo dojít k národnostnímu spojení Českých Budějovic s hornorakouskou župou. O pohnutkách pro výběr právě této lokality svědčí i záznam přímého aktéra tehdejších osídlovacích podniků SS Hauptsturmführer SS Ferdinand Fischer, šéfa pražského *Bodenamtu*, který k výběru lokality uvedl: „Z bezprostředně následujících map je prakticky vidět, podle jakých hledisek byl výběr proveden. Byl učiněn pokus, napojit Prahu na německou jazykovou oblast, poté prosadit německý jazykový most na Moravě a sice mezi Brnem a Olomoucí, a také zajistit spojení obou stanovených měst s německými jazykovými oblastmi. Podobným způsobem by mělo být vytvořeno spojení města Budějovic.“¹⁰³³

Ferdinand Fischer v již výše zmiňovaném spise „*Album Košátky*“ velmi podrobně rozebírá výběr lokalit od nacionálních až po klimatologická a geomorfologická hlediska. Zohledňován tak byl reliéf a nadmořská výška

¹⁰³⁰ NA Praha, fond, ÚŘP, dodatky II, k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

¹⁰³¹ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

¹⁰³² Od realizace projektů německých jazykových mostů spojujících Rakousko se Slezskem prostřednictvím existujících jazykových ostrovů v okolí Českých Budějovic, Jihlavy, Brna apod. bylo dočasně upuštěno zejména vzhledem k jejich napojení na pozastavené projekty dálnice Vratislav–Viedeň a dunajsko-oderského průplavu a snaze neznepokojuvat protektorátní prostředí rozsáhlými zábory půdy.

¹⁰³³ Národní archiv (dále jen NA) Praha, Úřad říšského protektora (dále jen ÚŘP), dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

osídlovací oblasti, klimatické podmínky, rozložení lesních, vodních a zemědělských ploch, bonita půdy, osevní struktura, hladina spodních vod apod.¹⁰³⁴

V květnu 1942 se do osídlovacího procesu zapojily osídlovací obvody Brno a Olomouc a následující měsíc pražský osídlovací štáb dojednal přesídlení okolo 1400 rodin dobrudžských Němců z vesnic Alacap, Caramurat, Caratai, Cobadin, Cogeaia, Cogeaia, Horoslar, Mamuslia, Neue-Weingärten, Tariverde, Anadolchoi.¹⁰³⁵

5.6.2. Přesídlování v obvodu České Budějovice

Přesídlenci z řad besarabských, dobrudžských a bukovinských Němců byly rozdělovány i do osídlovacích oblastí v okolí Olomouce a jižně od Brna. Specifickou osídlovací oblastí se ale stalo území v okolí Českých Budějovic, kde nemělo dojít k usazení etnických Němců z jihovýchodní Evropy, ale své nové domovy zde měli nalézt přesídlenci z řad německých komunit italského Tridentska.

Významný podíl na rozhodnutí, že pro osídlovací účely v okupovaných českých zemích mají být využiti mimo jiné právě jihotyrolští a tridentští Němci, měl komisařský vedoucí IX. odboru protektorátního Ministerstva zemědělství Oberführer SS Curt von Gottberg. Právě on významnou měrou zasáhl do jejich dalšího osudu a do volby lokalit pro jejich usídlení. Himmler se z pozice RKFDV obrátil s požadavkem na podání návrhu řešení problému jihotyrolských Němců právě na komisařského vedoucího a zároveň šéfa osídlovacího úřadu v Praze v jedné osobě von Gottberga. Ten navrhl dvě zásadní věci: první plánovala přesídlení něco kolem 2750 rolnických rodin do severních Tyrol jako tzv. „severního valu na Brenneru“, dalších 12 000 osob mělo být poté postupně usídleno v Protektorátu Čechy a Morava jako opora v tamějším „nacionálním a hraničním boji“. Na rozdíl od severních Tyrol, v Protektorátu měly získat životní prostor odejmutý neněmeckému obyvatelstvu a tím sehrát významného aktéra v germanizačním úsilí nacistů.¹⁰³⁶

¹⁰³⁴ NA Praha, fond, ÚŘP, dodatky II, k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

¹⁰³⁵ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

¹⁰³⁶ Gottberg však ve svých návrzích nezapřel významného představitele RuSHA a doporučoval rasové prozkoumání přesídlovaných Jihotyrolanů. V severních Tyrolích plánoval usadit na přibližně 1500 dvorech rasově hodnotné rodiny z Jižního Tyrolska. Kritériem pro výběr těchto

Von Gottberg při organizaci přesídlování jihotyrolských Němců, prosazoval vyloučení říšských ministerstev ve prospěch SS a jim podřízených osídlovacích úřadů, tyrolského gauleitera a říšského protektora. Kromě toho navrhnul vytvoření přesídlovací komise SS, přímého předchůdce později v Polsku realizovaného Osídlovacího a pracovního štábu, v jejímž rámci by pod jeho a Hoferovým dozorem měli být odborní znalci v oblasti rasového výběru, pro otázky udělení státního občanství, pro přemístění do průmyslu a pro otázky tradic a kultury.¹⁰³⁷

Doposud v odborné literatuře převládal předpoklad, že volba osídlovací lokality v okolí českých Budějovic se odehrávala plně v režii čelních představitelů nacistické výkonné moci v Protektorátu. Na zásahy „konkurentů“ z vnějšku byli protektorátní nacističtí představitelé zvláště velmi citliví. Stačí připomenout, s jak negativní reakcí se ze strany K. von Neuratha a K. H. Franka setkaly návrhy gauleitera župy Niederdonau Hugo Juryho na posunutí hranic i sídla župy hluboko do vnitrozemí Moravy, či přímo zrušení Protektorátu a jeho „rozpuštění“ do okolních žup.¹⁰³⁸ Doslova ve stejných intencích, i když v menším měřítku, se nesly záměry župního vedoucího Eigrubera z Lince na připojení Českých Budějovic a okolí k říšské župě Oberdonau.

Ferdinand Fischer na angažmá župního vedoucího Eigrubera vzpomínal následovně: „Zvláštním případem bylo osídlení skupiny sedláků z jižních Tyrol v budějovickém kraji. Pokud je mi známo, odehrál se případ následovně. Župní vedoucí Eigruber z Lince, kterému byl stranicky podřízen jihočeský kraj, sdělil

dvorů byla jejich případná předluženost. Mezi předluženými zemědělci měl být následně uskutečněn rasový výběr, přičemž při zjištění „podřadné kvality“ měly být tyto rodiny vystěhovány. Přisun 2750 rasově vyvolených jihotyrolských rodin byl Gottbergem vnímán jako jedinečná příležitost přenést do severních Tyrol proud zdravé krve, což podle něj „musí být vnímáno zároveň jako zajištění ochranného valu severních Tyrol nejlepší německou krví“. HEINEMANN, I., Rasse, Siedlung, deutsches Blut, c. d., s. 144.

¹⁰³⁷ Po finanční stránce kalkuloval šéf BA s 360 mil. ŘM pro přesun Jihotyrolanů do severních Tyrol a s dalšími 500 mil. ŘM pro přesídlení zbylých Tyrolanů. Finančně tyto položky měly být pokryty mimo jiné osídlovacím rozpočtem Říšského ministerstva výživy, ale především „šikovným“ prodejem gestapem převzatých židovských majetků v Protektorátu, majetkem příslušníků nepřátelských států, na který komisařsky vedený IX. odbor nasadil nucené správce, což jak uvedl von Gottberg „vynese značnou sumu ve prospěch naší nacionální práce (Volkstumsarbeit)“. Přichystání a sanaci náhradních dvorů pro Jihotyrolany měla provést organizace SS vlastněná DAG. BArch NS 2/164, S. 32-33, dopis Curta von Gottberga na RFSS stran financování přesídlení z Jižního Tyrolska; STUHLPAFARRER, Karl, Umsiedlung Südtirol 1939-1940, 2 Bde, Wien, München 1985, s. 270-272; I. Heinemann, c. d., s. 146.

¹⁰³⁸ Blíže J. Bartoš, Projekty propojení okupovaného území severní Moravy a Slezska s Jižní Moravou a Rakouskem 1938-1945, in: Historie okupovaného pohraničí, sv. 3, Ústí nad Labem 1999, s. 7-27 ; Němec, Petr, Gauleiter Hugo Jury und sein Wirken im Protektorat Böhmen und Mähren, in: Kontakte und Konflikte, Horn-Weidhofen a. d. Thaya 1993, s. 469-478.

jednoho dne Frankovi, že Himmler na jeho návrh rozhodl, že budějovický kraj má býti odstoupen jeho župě. Na poukaz, že to vůbec není možné, žádal, aby část českého obyvatelstva jižně od Budějovic byla vysídlena do vnitřních Čech, aby tam mohla býti osídlena část německého obyvatelstva z jižního Tyrolska a aby takto získal toto obyvatelstvo pro svoji župu. Když se to také odmítlo, žádal, aby alespoň několik rodin bylo osídleno. Dle mého názoru prováděl toto divadlo, aby skutečně osídlení několika rodin dosáhnul. Příslušné nařízení Frankovo bylo potom podle shora uvedených směrnic provedeno.“¹⁰³⁹

Angažmá hornodunajského župního vedoucího potvrzují i samotní přesídlenci: „1. dubna 1942 ukázal nějaký zástupce oblast jihovýchodně od Budějovic, výhradně osídlenou českým obyvatelstvem, přičemž byly mužem pocházejícím, předpokládám z Lince, vzbuzovány naděje, že tato část území připadne k Hornímu Rakousku. Pravděpodobně chtěl do kraje osídleného Čechy, který se nacházel mezi budějovickým jazykovým ostrovem a uzavřeným německým osídlením v okolí Krumlova, proniknout prostřednictvím německých rolníků.“¹⁰⁴⁰

Eigruber se ve své snaze o spojení hranic poblíž Krumlova s německými Budějovicemi vskutku opíral o rozhodnutí šéfa RKFDV Himmlera a SS Gruppenführera Greifelta a z jejich strany byl pak činěn nátlak na říšského protektora a na K. H. Franka. Ještě předtím vstoupil Eigruber v tomto smyslu v jednání se šéfem Úředního německého imigračního a návratového střediska - Amtliche Deutsche Ein- und Rückwandererstelle Luigem.¹⁰⁴¹ Místodržitel Eigruber chtěl ve své župě přesídlence z Lusernu a Fersentalu usídlit na stávajících či nově vytvořených dvorech. Po této předběžné úvaze a po vzájemných rozhovorech mezi Eigruberem a Luigem byl navázán kontakt se státním tajemníkem Frankem. Jak vyplývá z jednání i pozdějšího vývoje, shodoval se tento návrh s Frankovými plány, které měl s Čechy, a beze všeho dal souhlas na

¹⁰³⁹ Archiv ministerstva vnitra (dále jen AMV), sign. 305-123-3, činnostní správa Ferdinanda Fischera z 20. 2. 1947.

¹⁰⁴⁰ K. Gereuter, Aus und Rückwanderung einer Gemeinde – Ein Tiroler Sprachinsel-Dorf war 1942-1945, in: Böhmen (1958), Sudetendeutsche Zeitung, 24. Mai, 1958.

¹⁰⁴¹ MIRTES, Hans, Das Fersental und die Fersentaler: zur Geographie, Geschichte und Volkskunde einer deutschen Sprachinsel im Trentino/Norditalien /, Regensburg 1996, s. 113.

usídlení ve třech blíže nespecifikovaných oblastech v okolí Českých Budějovic.¹⁰⁴²

Cestu bylo třeba důkladně připravit a do jednání se zapojil i SS Obersturmbannführer Ing. Hugo Tribus, vedoucí pobočky Amtliche Deutsche Ein- und Rückwandererstelle v Bolzanu, pověřený praktickým vedením přesídlení a znovuosídlení. Tribus vedl nejprve rozhovor s Dr. Burckertem na BA v Brně. Další rozhovor byl veden s Obersturmbannführerem SS Ferdinandem Fischerem. Oba uznávali naléhavost usídlení nových přesídlenců z řad obyvatel Fersentalu a Lusernu a Fischer oznámil, že v budějovickém kraji je k dispozici 80 dvorů a kromě toho je jisté, že v nejbližší době, bude připraveno dalších 70 dvorů.¹⁰⁴³

Sám Himmler, dle zápisu Sturmbannführera SS Dr. Stiera, vedoucího úřadu I. přesídlování a národnost (Umsiedlung und Volkstum) při Hlavním štábu RKFDV (Stabshauptamt des RKFDV), přestřel ve věci přesídlení obyvatel Fersentalu a Lusernu v proslovu ze dne 6. srpna 1942 dva návrhy:

1. usídlení v Protektorátu Čechy a Morava a to konkrétně v budějovické kotlině

2. usazení v Říšské župě Sudety či horním Kraňsku.

Z národně-politických důvodů se „hornokraňská“ varianta nejevila vhodnou, druhá cílová lokalita přesídlení v Říšské župě Sudety vyžadovala dlouhý čas pro přípravu.¹⁰⁴⁴ Dne 10. srpna 1942 měl Greifelt svou přednášku ve velicím štábu říšského vůdce SS (Kommandostab Reichsführer-SS). Podpořil v ní první návrh a vyhověl přesídlení etnických Němců z Fersentalu a Lusernu do dlouho připravovaného prostoru v Protektorátu, konkrétně na Budějovicku. O čtyři dny později, tj. 14. srpna 1942 oznámil toto rozhodnutí veřejným činitelům.¹⁰⁴⁵ V srpnu roku 1942 pražský osídlovací štáb obdržel závazek usadit na území Protektorátu 120–150 rodin z tridentských jazykových ostrovů Luserner a

¹⁰⁴² V prvotní verzi řešení této otázky bylo zamýšleno vysídlené české sedláky rozmístit v nedostatkem pracovních sil trpícím průmyslu župy Oberdonau. Tamtéž s. 114.

¹⁰⁴³ Dříve, než bylo rozhodnuto přesídlení v okolí Budějovic, byla zvažována i jazykově smíšená oblast v okolí Brna ale brzy tato varianta zapadla a nasazení osídlenců do okolí Budějovic bylo shledáno jako nelepší varianta.

¹⁰⁴⁴ Tehdy bylo připraveno v Sudetech k dispozici přesídlencům 50 dvorů, jejichž právní podmínky však nebyly ujasněny. MIRTES, H., Das Fersental und die Fersentaler c. d., s. 115.

¹⁰⁴⁵ Realizaci Eigruberova návrhu na připojení okolí západně od Budějovic a samotných Budějovic k župě Oberdonau zabránilo jako již několikrát předtím v podobných případech, rozhodnutí vůdce, podle něhož během války neměly být prováděny žádné korekce hranic z důvodu, aby nedošlo k nepokojům obyvatelstva. Tamtéž, s. 116.

Fersental, přičemž jako lokalita pro jejich usazení byla vybrána českobudějovická osídlovací oblast.¹⁰⁴⁶

5.6.3. Anatomie procesu osídlování v Protektorátu

V každém z osídlovacích obvodů působily pobočky – obvodové úřadovny (Distriktstelle) *Bodenamtu*,¹⁰⁴⁷ které fungovaly zároveň coby lokální osídlovací štáby, které dávaly na ústředí *Bodenamtu* požadavky na konkrétní zemědělské podniky. Obvodové úřadovny *Bodenamtu* byly i spojnicí se služebnou NSDAP, nacistickou správou, wehrmachtem, RAD, zaměstnaneckými a hospodářskými organizacemi. Zvláště stály v úzkém pracovním kontaktu s pobočkami (Bezirkstelle) BMLG (viz. schéma č. 1).¹⁰⁴⁸

Svou pobočku v podobě tábora pro přesídlené etnické Němce zřídila v Košátkách i VoMi.¹⁰⁴⁹ Pro adolescenty obou pohlaví nad čtrnáct let věku byl navíc zřízen tábor na nedalekém statku v Kropáčově Vrutici.¹⁰⁵⁰ Stejným způsobem fungoval i tábor VoMi v Moravském Krumlově pro osídlovací oblast na jih od Brna. Pro jihočeskou osídlovací oblast byly zřízeny tranzitní tábory (Durchgangslager) VoMi v obcích Poříčí (Poritsch) a Strážkovice (Straschkowitz), kam byli přesídlenci sváženi vlaky z velkého tábora VoMi v rakouském Hallein.¹⁰⁵¹

Zdejší tábory stály na konci řetězce všech administrativních procesů a táborových zařízení organizovaných VoMi. Na přidělení svých nových domovů zde čekali přesídlenci, kteří měli být využiti k realizaci osídlovacího projektu rozprostírajícího se v širokém pásu od Prahy až k Litoměřicům a Bělé pod Bezdězem. Odtud dále vedla cesta vhodných kandidátů do hospodářských objektů připravených BMLG. Prostorný košátecký zámek se pro zřízení tábora nabízel VoMi hned z několika důvodů. Jednak byl dán, jak již bylo zmíněno, pod

¹⁰⁴⁶ NA Praha, fond, ÚŘP, dodatky II, k. č. 43, inv. č. 38, Album Košátky.

¹⁰⁴⁷ Bodenamt disponoval sedmi obvodovými úřadovnami, a to v Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Mladé Boleslavi, Plzni, Praze a Olomouci (celkově 24 zaměstnanců), a šesti přidělovými komisaři, sídlícími ve Frýdku, Kolíně, Kroměříži, Lounech, Mnichově Hradišti a Táboře. K lednu 1943 byla po dobu trvání osídlovacího procesu v prostoru Mělníka a Mladé Boleslavi zřízena tzv. Aussenstelle des Siedlungsreferats der Distriktstelle Prag in Melnik. NA Praha, fond: Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942–1945, k. č. 5, inv. č. 5.

¹⁰⁴⁸ NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

¹⁰⁴⁹ WEDEKIND, Michael, Volkstumswissenschaft und Volkstumspolitik im Umfeld deutscher Sprachinseln in Oberitalien, c. d., s. 83–105.

¹⁰⁵⁰ NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-4-18, k. č. 14, Dopis jičínského oberlandráta von Burgsdorffovi ze dne 4. 4. 1941.

¹⁰⁵¹ MIRTES, H., Das Fersental und die Fersentaler, c. d., s. 119.

vnucenou správu již krátce po zřízení Protektorátu, jednak se zde nacházela zpočátku kancelář BMLG pro správu zabraných statků a v neposlední řadě Košátky ležely prakticky uprostřed plánované osídlovací oblasti a to přibližně ve středu trojúhelníku největších měst – Mělníka, Mladé Boleslavi a Brandýsa nad Labem.¹⁰⁵² Nezanedbatelnou výhodou bylo jistě i napojení na železnici. Pro tuto sídelní akci severně od Prahy bylo dále k dispozici devět relativně blízko sebe situovaných dvorců, z toho šest „arizovaných“, a jeden státní statek o celkové rozloze 2678 ha, z toho 611 ha lesa.¹⁰⁵³

Přesun přesídlenců z transportních táborů na jihu Čech se uskutečnil pomocí lokálních drah, ale i koňskými potahy zajištěnými českými rolníky přilehlých obcí. Přesun a následné usídlení přesídlenců byly prováděny urychleně, hlavně z důvodu, aby nedošlo k narušení jarních prací na polích.¹⁰⁵⁴ Cesta, jakou se vybraný hospodářský objekt dostal do rukou příchozího kolonisty, byla poměrně složitá. Nejprve přicházel na řadu institut nucené správy. Nacistické úřady používaly k jejímu uvalení a dosazení nuceného správce řadu uměle vykonstruovaných záminek, jako bylo špatné hospodaření, zásobovací přestupky, vyprovokovaná udání či politické delikty. Nucené správy zemědělských podniků končily formou exekuční dražby, a jelikož ty zřizované z příkazu *Bodenamt* podléhaly pravomoci německých úřadů a soudů, staly se takto zabavené majetky podle říšského osídlovacího zákona (*Reichssiedlungsgesetz*) z 11. srpna 1919 a jeho pozdějších doplňků vlastnictvím osídlovací společnosti s působností i na okupovaných územích – DAG, respektive její pobočky v Protektorátu BMLG, která je následně měla přidělit novým uchazečům z řad německých přesídlenců.¹⁰⁵⁵ Další právní normou, která na tento nově nabytý pozemkový majetek Říše vztahovala, byl zákon o „vytváření nového německého selského stavu“ (*Gesetz über die Neubildung deutschen Bauerntums*). Nucený správce byl ustanoven příslušnou obvodovou

¹⁰⁵² Košátecký velkostatek se zámekem a s přilehlými hospodářskými objekty se stal v dražbě roku 1938 majetkem židovské rodiny Weissů. Krátce na to 27. července 1939 byla nad celým areálem zřízena vnucená správa. ŠULC, Jaroslav – JAROŠ, Jaroslav – KOŠŤÁK, Jaromír, a kol., Košátky, Slivna a okolí od minulosti k dnešku, Mělník 1999, s. 48. HOŘEJŠ, M., Zábory české půdy a její následná germanizace, c. d., s. 255.

¹⁰⁵³ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 178.

¹⁰⁵⁴ Přesunům na dvory během jarních polních prací mělo být zamezeno, jinak by „vyplacení“ čeští vlastníci zmíněné práce nadále nevykonávali a osídlenci, neznalí zdejších metod hospodaření na dvoře by tyto práce nebyli schopni sami vykonávat. NA, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945, inv. č. 830, k. 1637.

¹⁰⁵⁵ NA, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945, k. č. 16.

úřadovnou *Bodenamtu* dle vládního nařízení o správě hospodářských podniků a doзору nad nimi.¹⁰⁵⁶

Nucených správ tak bylo využito i při arizaci židovských zemědělských majetků, získávání majetků lidí vězněných a odsouzených a například i majetků lidí, kteří na vlastněné půdě nehosподаřili ve vlastní režii.¹⁰⁵⁷ Ve všech čtyřech osídlovacích oblastech v Protektorátu převažovali nucené správy na majetky lidí, kteří na vlastněné půdě nehosподаřili ve vlastní režii. O průběhu výběru statků se nám dochoval záznam v obecní kronice Jizerní Vtelno (něm. Iser-Wtelno) ležící tehdy v zamýšlené osídlovací oblasti Praha-sever: „V roce 1942 přede žněmi občas přijelo do naší obce auto s civilními Němci, kteří chodili prohlížet hospodářství (statky a chalupy), které byly pronajaté a nebyly vlastním majitelem obhospodařované. Na obecním úřadě se informovali, jak velké to neb ono hospodářství je a komu náleží. Hned po žních přišli s vypracovanými plány pro zabránění těchto usedlostí pro jejich soukmenovce, Besarabské Němce. Obsadili usedlosti č.p. 14, 21, 26, 33 a pozemky od č.p. 19. (V) č.p. 14 byla majitelka pí. Anna Hyblová se synem Václavem. Pozemky měli pronajaté jednotlivcům a v chalupě bydleli. Paní (byla) stará a syn Václav neduživý, hrbatý. Dostali výpověď a za tři dny se vystěhovali. Směli si vzít pouze nábytek a zásoby. Odstěhovali se k příbuzným do hostince č.p. 34 k p. Jos. Kučerovi. V č.p. 21 byli toho času majiteli Václav a Marie Milerovi. (Millerovi, pozn. M.H.) tajemník u ministerstva zemědělství v Praze. Ve statku bydleli nájemníci, dělníci dostali výpověď na tři týdny, aby se vystěhovali. Pole byly pronajaty též jednotlivcům v obci. V č.p. 33 byli toho času majiteli Ing. Karel Červinka a jeho sestra Milada Sobotková. Ing. Karel Červinka byl úředník u zemědělské rady v Praze, pí. Sobotková vedla autoškolu v Praze. Ve statku v přízemí byli nájemníci a v poschodí si udržovali pro sebe byty. Na rozkaz Němců museli statek uvolnit do týdne. V č.p. 26 byl majitel JUDr. Jan Šnýdr (rodák z Jiz. Vtelna), advokát v Nové Pace. V chalupě bydleli (jako) nájemníci též dělníci, pole byla pronajata

¹⁰⁵⁶ NA Praha, Českomoravská zemědělská společnost 1942-1945 (dále jen ČMZS), k. č. 540.

¹⁰⁵⁷ Např. v obci Velké a Malé Slivno v osídlovací oblasti Praha-sever k záboru zemědělských majetků výrazně pomohly události spojené s činností udavače gestapa a údajného partyzána Ivana Toviněnka. Na podkladě jeho udání bylo zatčeno 37 lidí, z nichž byli čtyři popraveni. BMLG ve spolupráci s *Bodemtem* využila této situace k uvalení dalších nucených správ na statky zatčených. Uplatněno tak bylo nařízení říšské vlády o konfiskaci jmění v Protektorátu Čechy a Morava osob, které podporovaly snahy Říši nepřátelské. V případě uvalení nucené správy podle tohoto nařízení nebyla postiženým vyplácena žádná náhrada. HOŘEJŠ, M., Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft, c. d., s. 101.

přes 50 let (majetek v rodině dědičný). Ode všech těchto živností byly pozemky pronajaté většinou menším rolníkům a některé stodoly k užívání. Pozemky od č.p. 19, jejímiž majiteli byli Antonín a Marie Hybnerovi, rolníci z Pětikozel. Chalupu č.p. 19 koupil v r. 1935 p. Rudolf Sajdl. V srpnu již bylo po žních.“¹⁰⁵⁸

Pro srovnání podobným způsobem byla prováděna obhlídka statků v Moravské Hůzové ležící v olomoucké osídlovací oblasti: „Koncem května 1942 dostavil se do obce orgán Bodenamt (Pozemkového úřadu) v Olomouci a provedl podrobnou prohlídku usedlostí: č. 2 – majitelé bratři Ing. Jan a Tomáš Vyhnánkovi – dědictvím po rodičích. Polnosti byly pronajaty drobným zemědělci. Č. 3 – majitel Vlad. Vašíček – nabyt dědictvím po Janu Zdražilovy – usedlost je pronajata. Č. 17 – majitel J. Lukeš – usedlost je pronajata. Č. 27 – majitel Jakub Albrecht vrchní ředitel v Brně a spol. Polnosti jsou pronajaty. V obytném stavení bydlí Terezie Škodová příbuzná a částečná spolumajitelka. Č. 32 – majitelé Josef a Božena Škodovi, zemědělci. Usedlost jest úpadeková. Č. 34 – majitelé Frant. a Růžena Lukešovi, usedlost pronajata. Majitel má práci v Říši. Č. 38 – majitel Josef Vítek ředitel jarošovského pivovaru. Nabyt kupem. Usedlost jest pronajata. Č. 43 - majitelé bratři Ing. Jan a Tomáš Vyhnánkovi. Nabyli kupem. Usedlost jest pronajata. Č. 44 - majitelé Josef a Božena Škodovi, zemědělci. Usedlost jest v úpadku. O každé z těchto usedlostí byl pořízen zevrubný zápis, popsány budovy (materiál, krytina, zchovalost), popsáno hospodářské zvířectvo, stroje, vozy, hospodářské nářadí, proveden soupis pozemků, struktura osevních ploch, kvalita obdělání a jakost porostu. Majitel neb nájemce byl přímo soupis provádějícím Ing. Grohmannem vyrozuměn, že usedlost bude vykoupěna pro Říši.“¹⁰⁵⁹

Majitel obdržel výměr o konfiskaci majetku i jeho překnihování a zemědělskou usedlost musel v určeném termínu předat vnucenému správci. Vlastník podniku byl povinen se zdržet s okamžitou platností každého opatření ohledně podniku i všech věcí a práv náležejícím k podniku.¹⁰⁶⁰ Živý i mrtvý inventář byl pečlivě oceněn úředníkem příslušné obvodové úřadovny *Bodenamt* a vlastníkově byla odhadní cena následně složena na zvláštní osobní účet v

¹⁰⁵⁸ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Mladá Boleslav, Obecní kronika obce Jizerního Vtelna 1898-1961.

¹⁰⁵⁹ SOKA Olomouc, Obecní kronika obce Moravské Hůzové z let 1923-1945.

¹⁰⁶⁰ NA Praha, ČMZS, k. č. 540. Za přesné dodržení lhůty vystěhování a za udržování vybraných stavení v bezvadném stavu ze strany vlastníků ručili představení dotyčných obcí.

peněžním ústavu v blízkém okolí. Dobové svědectví o průběhu popsaného přináší opět obecní kronika z Moravské Hůzové: „V brzku se Bodenamt rozjel na plné obrátky, po měsíci (od obhlídky pozn. M.H.) byl majitelům doručen výměr v němž byla usedlost ohodnocena a vydán poukaz na Občanskou záložnu v Olomouci k výplatě zálohy výkupní hodnoty.“¹⁰⁶¹ V případě postižených majitelů statků se jim náhrady za Bodenamtem zadržovaný majetek i když v neadekvátně nízké výši dostalo.¹⁰⁶²

Příslušné částky uvolňovala buď DAG, potažmo BMLG nebo přímo RKFDV.¹⁰⁶³ Cena nebyla často stanovena objektivně, jak opět dokládají kronikářské zápisy z Jezerního Vtelna: „Němci zavolali všechny nájemce ode všech živností do čísel 14 a 33, kde měli připravené stoly a sesle. Připravené vypracované plány katastrálních pozemků ode všech živností. Každý kousek parcel na mapě byl označen barvou, ku které usedlosti patří. Každá usedlost byla označena svou barvou tak, že bylo viděti, ku které usedlosti to neb ono pole patří. Jednotlivým nájemcům byl vypsán protokol, co sklídl a co ještě na poli má ke sklizení. Co kdo měl ještě na poli, dostal peněžitou náhradu moc malou. Kdo měl sklizenou úrodu, musel dáti slámu, suchou píci i hnůj, vozy, dobytek a stroje, též proti malé náhradě. Na příklad za 32 arů na poli pěkné cukrovky bylo zapláceno 1133 korun, v obnosu tom bylo započítáno ½ roční pachtovné z 32 arů polí a 34 arů louky.“¹⁰⁶⁴

V nedalekém Velkém Újezdu probíhalo ocenění dobytka následovně: „Dne 24. září převzal Adam od nájemců zpět pole. Každý z nich mu musel odevzdat buď 2 jalovice nebo 1 krávu. Větší nájemci museli předat také koně. Nájemci Hypšovi z č.p. 36 předali Adamovi dvě jalovice. Přišli si ji vybrat do jejich chléva tři Němci. U bývalých nájemců si údajně vybírali ty nejlepší kusy a sami určovali jejich cenu. Přebíraný dobytek oceňoval německý zvěrolékař. Jeho odhady však byly rozporuplné. Panu Lajnerovi (...) odhadl pár koní s postrojem, které předával Besarábcí v č.p. 13, na 30 000 Korun. Panu Luňákoví ocenil jednoho koně s postrojem na 3800 K. Bývalí nájemci polí statku č.p. 32 museli Besarábcí Adamovi odvést při předání polí také obilí, slámu, seno a dokonce i

¹⁰⁶¹ SOkA Olomouc, Obecní kronika obce Moravské Hůzové z let 1923-1945.

¹⁰⁶² SOkA Olomouc, Pamětní kniha obce Horky nad Moravou z let 1925-1945.

¹⁰⁶³ Tamtéž.

¹⁰⁶⁴ Státní okresní archiv Mladá Boleslav (dále jen SOkA Mladá Boleslav), Obecní kronika obce Jizerního Vtelna 1898-1961.

hnůj. Za půl dne měl zadarmo (za dobytek nezaplatili) plný chlív a maštal a z poloviny zaplněnou stodolu senem a slámou.“¹⁰⁶⁵ Další doklad o nízkých výkupních cenách pochází z Bezna, ležícím rovněž v mělnické osídlovací oblasti: „Dosavadní pachtýři jim museli „odprodati“ za nízké ceny zásoby obilí, slámy, krmiva, dobytek, nářadí.“¹⁰⁶⁶

Zaznamenané případy z Bezna nám kromě již známých podnětů k záboru z důvodů ne hospodaření ve vlastní režii, ukazují i na další používaný zástupný důvod – porušení hospodářských předpisů, konkrétně zatajení zemědělských zásob. V obecní kronice k tomu můžeme nalézt následující komentář: „Pro zatajení obilí dána pod nucenou správu usedlost Jos. Sedláčka č.p. 43 (pro 60kg) a Aloise Hodovníka (pro 420kg).“¹⁰⁶⁷

Bodenamt zároveň vykonával dozor nad hospodářstvím a financemi podniků pod nucenou správou. Nucení správci požívali značných provozních výhod a mohli pak nemovitosti propachtovat či rozprodávat, a to bez vědomí vlastníka, nutný byl pouze souhlas *Bodenamtu*. Kupcem byla vždy Německá říše, nájemcem Němec.¹⁰⁶⁸ Po vystěhování českých, případně židovských zemědělců z usedlostí vznikalo určité mezidobí, které bylo nutné překlenuvat při zachování patřičné produkce na této půdě. Majetky v Protektorátu Čechy a Morava určené k následné německé kolonizaci byly *Bodenamtem* postupovány BMLG, která na objekt jmenovala svého nuceného správce.¹⁰⁶⁹ Stávající objekty pod vnucenou správou (případně vyvlastněné) byly ve spolupráci s obecními úřady ryze účelově doplněny, pro záměry tzv. rozptýleného osídlování, o další „vhodná“ hospodářství. Krátce před plánovaným příchodem nových německých majitelů byl původní vlastník vyzván k opuštění nemovitosti. Ne vždy se však původnímu českému vlastníku nemovitosti podařilo najít pro sebe a svou rodinu náhradní

¹⁰⁶⁵ C. Růžička, c. d., s. 198.

¹⁰⁶⁶ SOkA Mladá Boleslav, Obecní kronika Bezna 1881-1960.

¹⁰⁶⁷ SOkA Mladá Boleslav, Obecní kronika Bezna 1881-1960.

¹⁰⁶⁸ NA Praha, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1942-1945 (dále jen PÚ), k. č. 16.

¹⁰⁶⁹ NA Praha, ČMZS, k. č. 569. Nucené správy v Budějovické osídlovací oblasti byly spravovány vnuceným správcem Willy Jüdenfeindem. Objekty, které byly vyčleněny pro účely německého osídlení (BMLG), byly spravovány vnuceným správcem Richardem Gutschem po předchozím zrušení vnucené správy W. Jüdenfeinda.

Jüdenfeind měl většinou otevřené účty u Kreditanstalt der Deutschen, fil. Č. Budějovice (cca 150). Richard Gutsche měl účty u Česko-Budějovické záložny v Č. Budějovicích.

bydlení a dočasně tedy zůstával na statku v pozici nájemníka a zároveň pomocné síly.

Objekty setrvaly v zatímní správě a pod dozorem BMLG zpravidla po dobu jednoho až dvou let a po právní stránce byli příchozí osídlenci jejími zaměstnanci. Ti (včetně v hospodářství zaměstnaných rodinných příslušníků) obdrželi z prostředků RKF měsíční plat odstupňovaný podle rozlohy obdělávané půdy: do 20 ha – 90 RM, do 35 ha – 105 RM, nad 35 ha – 130 RM. Na běžné výdaje dostával kolonista z účtu RKF zálohu, rovněž odstupňovanou podle velikostní skupiny statku: do 25 ha – 150 RM, od 25 ha do 40 ha – 250 RM, nad 40 ha – 350 RM.¹⁰⁷⁰

Osídlenci museli na svěřených hospodářstvích vést pravidelné zápisy do tzv. hospodářských knihy (Wirtschaftsbüch). Originály těchto záznamů měli nejpozději 3. dne v měsíci zasílat příslušnému hospodářskému poradci.¹⁰⁷¹ Veškeré příjmy z hospodářství byly odváděny BMLG, která z nich hradila výdaje osídlování a zbytek vyúčtovala s RKF. Do vlastnictví měl kolonista obdržet usedlost nebo živnost teprve doručením rozhodnutí o umístění (Einweisungsbeschluss), k čemuž ovšem docházelo pouze výjimečně.¹⁰⁷² BMLG měla v rámci svých úkolů následně provádět úpravy budov (přestavby, přístavby a výstavby nových budov),¹⁰⁷³ obstarávat nákup náradí, hospodářských strojů,¹⁰⁷⁴ dobytka, osiva a umělých hnojiv, zajišťovat výpomoc z řad německých i českých studentů, živnostenské zařízení, proplácet účty řemeslníkům, stavitelům, elektrárnám a jiným dodavatelům, uzavírat pojištění (požární, úrazové, proti vloupání a povinné ručení) a platit i daně a předepsané veřejné dávky z nemovitostí. Nábytek pro kolonisty opatrovala pracovní skupina tzv. *Einsatzstab*

¹⁰⁷⁰ NA Praha, fond: ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327, platy přesídlenců.

¹⁰⁷¹ Ani se zemědělskými produkty ze zahrádek přiléhajících ke stavení nemohli přesídlenci volně nakládat a získávali z nich za souhlasu hospodářského poradce jen určitý podíl. NA Praha, fond: ČMZS, k. č. 78, inv. č. 78, Muster für die Dientsanweisung der Umsiedler, s. 2.

¹⁰⁷² Tamtéž.

¹⁰⁷³ Na zabraných objektech, ať obytných nebo hospodářských, docházelo k rozmanitým adaptačním pracím, někde i k novostavbám. Byly vypracovány návrhy a plány na jednotné typy obytných budov, sýpek, seníků, kravinů, vepřinů aj. Vše v duchu rustikálně-tradicionalistické architektury. Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Kladenská kolonie „Siedlung“ jako příklad politické instrumentalizace architektury, in: Kladno minulé a budoucí, Kladno 2007, s. 65–76; TÝŽ, Aplikace nacionálně socialistické architektury v českých zemích v l. 1938–1945, in: Rozpravy NTM 203. Dějiny vědy a techniky, 2007, 15, s. 45–71.

¹⁰⁷⁴ Pro 13 přesídleneckých rodin z Besarábie usazených v Horce nad Moravou na Olomoucku: „se tak dostaly do Horky 3 žací vazače na obilí, talířové brány a podobně. V té době vyskytl se v Horce první traktor na č. p. 41.“ SOkA Olomouc, Pamětní kniha obce Horky nad Moravou z let 1925–1945.

v čele s nadporučíkem ochranné policie (Schutzpolizei) v záloze Helmutem Rinnebachem, který byl přidělen *Bodenamtu*. Původ nábytku byl různý, často pocházel z nemovitostí náležejících dříve židovským rodinám.¹⁰⁷⁵ Ve spolupráci s dalšími německými organizacemi se přistěhovalcům snažila BMLG zajistit i výuku jejich dětí na německých školách, pečovala o kulturní život osídlenců apod.

Každému držiteli selského hospodářství byly přesně stanoveny dodávkové povinnosti. Hospodářské podniky, v terminologii BMLG malopodniky (Kleinbetriebe), určené pro přesídlence byly většinou ponechány v dosavadním rozsahu. Někde došlo k výměně parcel za účelem zaokrouhlení pozemků (arondace) mezi kolonisty, případně i mezi prozatím nevysídlenými sedláky, nebo ke scelování vlastních usedlostí a vytváření větších celků podle nacistických zásad o rentabilitě a největším možném výnosu.¹⁰⁷⁶ Ve své původní rozloze byly zpravidla ponechávány i velkostatky. Proměňovaly se na tzv. velkopodniky (Grossbetriebe) a opěrné statky (Stützpunktbetriebe). Velkopodniky nebyly určeny k osídlování v první fázi a BMLG na nich hospodařila ve vlastní režii, nebo je dávala do pachtu. Samostatně BMLG hospodařila i na „opěrných statcích“, které byly zároveň sídly hospodářských poradců. Měly tak sloužit za vzor ostatním řadovým statkům, přičemž jim měly vypomáhat v předepsaném plnění zemědělských úkolů, především zapůjčením hospodářských strojů, výpomocemi v sadbě apod.¹⁰⁷⁷

Za zaopatření rodin a zároveň za praktickou realizaci osídlování v daném osídlovacím kraji byl zodpovědný hospodářský poradce (Wirtschaftsberater), který byl podřízen okresnímu vedoucímu (Bezirkstellenleiter) BMLG.¹⁰⁷⁸ Za přesné dodržení lhůty vystěhování a za udržování vybraných stavení v bezvadném stavu ze strany vlastníků ručili představení dotyčných obcí.¹⁰⁷⁹ V rámci širší germanizační politiky plynula v hospodářské oblasti německému obyvatelstvu

¹⁰⁷⁵ Pracovní skupina měla dále úzce spolupracovat s vedoucím oddělení kulturní politiky ÚŘP Martinem Paulem Wolfem. NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-8/12, k. č. 129; BA Berlin, NS 19, sign. 3455. R. Himmler Kurtu Dalugemu dne 1. 12. 1943.

¹⁰⁷⁶ HAAS, Antonín, *Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. protektorátu Čechy a Morava*, in: *Acta Regionalia – Sborník vlastivědných prací*, Praha 1965, s. 132.

¹⁰⁷⁷ Tamtéž, s. 132; NA Praha, fond: ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327.

¹⁰⁷⁸ V Olomoucké osídlovací oblasti sídlil hospodářský poradce ve Střelcích na statku agrárního politika Kuneše Sonntaga (1874-1931). Jednalo se o sudetského Němce Bartsche: „na bryčce s koníčkem Bartsch denně objížděl svůj obvod a řídil hospodaření. Místní vedoucí byl opět sudetský Němec Adam z Horní Loděnice. SOkA Olomouc, Obecní kronika obce Moravské Hůzové z let 1923-1945.

¹⁰⁷⁹ NA, fond: ČMZS, k. č. 540, inv. č. 1310.

nejrůznější zvýhodnění. V případě německých podnikatelů se jednalo např. o přednostní dodávky surovin, udělování výhodných zakázek, daňové úlevy, poskytování úvěrů s říšskou zárukou nebo podporu poskytovanou v rámci fondu na podporu německví (Volkstumsfondu).¹⁰⁸⁰ Podobných výhod se dostávalo i německým zemědělcům¹⁰⁸¹ a státním úředníkům¹⁰⁸².

Princip tzv. rozptýleného osídlování (Streusiedlung) spočíval v usazení vždy jen několika málo německých rodin ve vytipovaných vesnických lokalitách. Rodiny přesídlenců měly vytvořit určitý zárodek pozdějšího rozšíření německé národnosti v obcích a celých osídlovaných oblastech. Pro děti německých rolníků měly být budovány školy a mateřské školky.¹⁰⁸³ Do nich měly přicházet německé učitelky a němečtí učitelé se svými rodinami. V takto strukturovaných vesnicích se organizátoři kolonizace snažili dosadit Němce i do vedení obce. Německé vedení obce se mělo stát předpokladem k tomu, aby mohlo dojít k dosazení německých lidí i do ostatních sektorů veřejného života (pošta, železnice, četnictvo, lékaři, porodní báby).¹⁰⁸⁴

Popsaného plánu osídlovacích akcí se držely všechny osídlovací odbočky BMLG. Ve vesnicích budějovické osídlovací oblasti byli kolonisté umísťováni v počtu 5 – 10 rodin na jednu obec. Jihotyrolští zemědělci měli být usazování nikoliv osamoceně, ale vždy několik rodin najednou. Dbalo se rovněž o to, aby speciálně jihotyrolští Němci nepřicházeli do ryze českého prostředí. Předpokládalo se totiž, že by se u nich v opačném případě mohla objevit touha po návratu do původní domoviny (pověstný Südtiroler Heimweh). Usazení tridentských i jihotyrolských Němců mělo být prováděno terminologií organizátorů „v uzavřené formě“: „[...] tím můžeme dosáhnout také lepších životních podmínek, které umožní německým rolníkům životní existenci“. Rolníci budou trvale školeni, takže nehrozí žádné nebezpečí, že zdejší hospodářské metody v nejbližší době dokonale neovládnu“, prohlásil optimisticky šéf *Bodenamtu* Ferdinand Fischer.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁰ HOŘEJŠ, M. – ŠTOLLEOVÁ, B., *Hospodářský nacionalismus v českých zemích*, c. d., s. 510.

¹⁰⁸¹ Srov. ŠPRYSL, Jaroslav, *K problematice postavení českého rolnictva v l. 1939–1941*, *Historie a vojenství*, 1967, 16, s. 606–607.

¹⁰⁸² Srov. KRÁL, Václav, *Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945*, díl I., Praha 1958, s. 46.

¹⁰⁸³ V českobudějovickém osídlovacím obvodu byla vedle stávajících (pro účely kolonizace rozšířených) německých základních škol v Křemži a v Dubném zřízena i škola v Holubově.

¹⁰⁸⁴ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

¹⁰⁸⁵ NA, NSM AMV-110, sign. 110-4-4, k. 12.

Podle údajů z května 1944 pocházelo v osídlovaném prostoru Mělnicka 238 rodin osídlenců z Dobrudže, 95 z Bukoviny, 38 z Besarábie a dvě rodiny ze Sedmihradska. Významný počet přistěhovalců (zařazených do tzv. kategorie Einsatzbauern)¹⁰⁸⁶ v této oblasti ale pocházel i ze „staré Říše“ (37), Říšské župy Sudety (40) a v menší míře z protektorátu (2).¹⁰⁸⁷

V případě osídlovací oblasti Praha-sever sloužil dvůr v Košátkách po celou dobu války nejen jako správní centrum, shromaždiště přesídlenců a skladiště inventáře, ale i jako hlavní kulturní instituce na Mělnicku usazených Němců.¹⁰⁸⁸ Podobným způsobem fungoval pro brněnskou osídlovací oblast bývalý školní statek brněnské vysoké školy zemědělské v Žabčicích.¹⁰⁸⁹ Zařízení fungovalo jako správa pro německé osoby dosídlené do obce a do okolních vesnic. Z obytné budovy pro deputátníky byly zřízeny kanceláře pro BMLG s byty pro její úředníky a zřizence. Ve dvou statkových stodolách bylo zřízeno skladiště osídlovací společnosti, kde bylo pro dosídlence připraveno hospodářské i domácí náčiní, stroje a umělá hnojiva.¹⁰⁹⁰

Své pobočky zřizovala v osídlovacích oblastech nebo v jejich blízkosti Deutsche Arbeitsfront (Německá pracovní fronta, dále jen DAF), která rovněž přispívala k zapojení nově přichozích přesídlenců do kulturního, vzdělávacího a pracovního procesu pro „Říši“ a pomáhala se stavebními pracemi a zásobováním osídlenců.¹⁰⁹¹ V obci Brloh v budějovickém osídlovacím obvodu byly pro přesídlence organizovány návštěvy „soukmenovců“ z Českého Krumlova. Šlo zejména o členy Hitlerjugend a ženy, dále 82 příslušníků SA, kteří měli za úkol

¹⁰⁸⁶ V doslovném překladu nasazených sedláků, v praxi měl být tento druh přesídlenců využit jako jakýsi kulturní a hospodářský vzor pro přistěhovalce z řad etnických Němců.

¹⁰⁸⁷ NA Praha, fond: Českomoravská zemědělská společnost (dále jen ČMZS), k. č. 1, inv. č. 6; tamtéž, k. č. 98, inv. č. 220; tamtéž, k. č. 557, inv. č. 1327.

¹⁰⁸⁸ NA Praha, fond: ČMZS, k. č. 99, inv. č. 221, 222.

¹⁰⁸⁹ Na školní statek byla nucená správa brněnskou obvodovou úřadovnou Bodenamtu uvalena 27. června 1942. Německým nuceným správcem byl ustanoven Dr. R. Schulze, který statek 30. června 1942 odevzdal vrchní správě statků BMLG Hodonín; podrobné předání veškerého majetku a zařízení bylo ukončeno 8. července 1942. MIKOVCOVÁ, Alena, Školní statek Žabčice, in: Vysokoškolské statky Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně, NERUDA, Jindřich (ed.), Brno 2009, s. 41-42.

Srov. TÝŽ, K vývoji Vysoké školy zemědělské v Brně v době okupace, in: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války, c. d., s. 153-158; TÝŽ, Vědecká činnost brněnských vysokých škol za 2. světové války, in: Věda a armáda. Věda a válka (1914-2004). Sborník příspěvků z mezinárodní konference (Praha 24. - 25. 11. 2004), Praha 2006, s. 98-116.

¹⁰⁹⁰ MIKOVCOVÁ, A., Školní statek Žabčice, c. d. 42.

¹⁰⁹¹ NA Praha, fond: Archiv ministerstva vnitra, sign. 305-123-3/15.

uspořádat pro přesídlence zábavné odpoledne s dárky a pozornostmi.¹⁰⁹² Německý dívčí oddíl Arbeitsdienst usazený v hotelu Marek v Křemži měl na starosti péči o nejmenší děti přesídlenců v českobudějovické osídlovací oblasti.¹⁰⁹³ Do Košátek byli zváni němečtí odborníci – zejména agronomové, aby proškolili nové kolonisty před samotným usazením na vybraných statcích.

Organizátoři kolonizace se po celou dobu trvání „osídlovacího projektu“ snažili přesídlencům zajistit vzájemný styk mezi rozptýlenými lokalitami tak, aby nedocházelo k asimilaci ve většinové populaci. Člen osídlovacího štábu SS Hauptsturmführer Ferdinand Fischer ve svém dopise SS Obersturmbannführerovi Dr. Robertu Giesovi ze dne 12. dubna 1941 psal o nutnosti co nejrychleji zapojit německé přesídlence z tábora v Košátkách do nacistických spolkových aktivit (SA, SS, Hitlerjugend, NS-Frauenschaft), tak aby se eliminoval vliv českého okolí.¹⁰⁹⁴ Pro účely správního aparátu osídlovacích aktivit byly na zámku podniknuty určité přestavby, vybudovány kanceláře apod. Jako určité, dnes bychom řekli „komunitní“, centrum měl fungovat hostinec v Košátkách. V domě č. p. 9, vedeném jako restaurace, se 15. prosince 1941 objevil jako majitel hostinský Emil Krause pocházející také z Besarábie (k domu opět přináležely 4 ha půdy). K témuž datu jako předchozí dva objekty převzal dům č. p. 17 truhlář Traugot Aldinger, rovněž z Besarábie.¹⁰⁹⁵

Pro komunitní účely byla po dva roky restaurace přestavována a byly zde vybudovány skladiště, sklepy a v prvním patře několik hostinských pokojů. V roce 1943 přijel hostinec nazvaný Hostinec na cestě domů (Gasthaus zu Heimkehr) slavnostně otevřít sám K. H. Frank.¹⁰⁹⁶ Přesídlenci se zde nebo na zámku minimálně jednou měsíčně scházeli na přednášky a promítání

¹⁰⁹² ZÁLOHA, Jiří, Několik poznatků o situaci na Českokrumlovsku v letech 1941-1945, in: Jihočeský sborník historický, 1975/XLIV, s. 40.

¹⁰⁹³ Dle vzpomínek Marie Brožové, která vzpomíná na děvčata, která se starala Němcům o děti: „Tak sem chodili taková děvčata, jak ono se jim říkalo? Mädchen, Arbeitmädchen. Měli vždycky takové modré uniformy, červené šátky. A tak ty jako jim tu, ten Moar, ten měl asi sedm dětí, tak o ty děti se jim starali. Oni taky chodili sem k nim a učili je. Ty byli v Dubném, měli jako nějaké to středisko. To byly Němky ale. No ty holky tam měli asi nějaké to středisko a odtud vycházeli k těm osídlencům v okolí.“ Rozhovor Vítka Brože s paní Marií Brožovou, archiv autora.

¹⁰⁹⁴ NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-4/18, k. č. 14, inv. č. 276, dopis Ferdinanda Fischera Dr. Giesovi ze dne 12. 4. 1941.

¹⁰⁹⁵ NA Praha, fond: ČMZS, k. č. 98, inv. č. 220. Samotný velkostatek (200 ha) byl svěřen do správy R. Wenigera, tamtéž, k. č. 33, inv. č. 100.

¹⁰⁹⁶ „K. H. Frank promluvil krátce, prý řekl k Besarabcům, že je to jejich nový domov. V hostinci oběd, hudba vyhrávala [...]. Besarabci jásali, heilovali – byli z nich nyní páni. Z občanů nebyl nikdo přítomen.“ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Mladá Boleslav, Kronika obce Košátky pro roky 1938–1945, záznam pro rok 1943, nestr.

německých filmů.¹⁰⁹⁷ Tímto měly být rozšířeny i možnosti agitačního působení na osoby neněmecké národnosti, z nichž ty vhodné měly být poněmčeny. Privilegované postavení novoosídlenců v postižených obcích mělo zapůsobit jako stimul k přestupu k německé národnosti.¹⁰⁹⁸

Pro plánovače kolonizace bylo důležité, aby většinově v zemědělství činná komunita nebyla nucena ve styku s řemeslníky či obchodníky používat jiného jazyka než německého. Za tímto účelem byly ve vybraných větších obcích soustředěny i některé pro zemědělce nepostradatelné profese. Domy č. p. 4, 5 a 9, jež přináležely k velkostatku Košátky, a dům č. p. 17 tak byly přiděleny přesídlencům, které bychom mohli zařadit do „sektoru služeb“.¹⁰⁹⁹ Do č. p. 4, což byla školní budova, byl dosazen učitel Emil Knauer z Dobrušky a škola změněna na německou, v č. p. 5 od 15. 12. 1941 bydlel kolář Rudolf Büber z Besarábie (k domu navíc přináležely 4 ha půdy). V celé osídlovací oblasti bylo do května 1945 zabráno původním majitelům pro účely německé kolonizace 39 živností.¹¹⁰⁰

V případě českobudějovické osídlovací oblasti mělo být přibližně 150 rodinám přesídlenců přiděleno asi 110 životaschopných hospodářských dvorů, zatímco u zbytku se mělo jednat o podniky do velikosti 4 ha, tedy o dvory primárně určené zemědělsko-průmyslovým dělníkům. Tito přesídlenci mohli díky svému vyučení vykonávat profese, jako byl zedník, kameník a další.¹¹⁰¹ Tato informace nám dává zároveň odpověď na otázku sociální struktury rodin určených k přesídlení a doplňuje údaje z příložených tabulek.

¹⁰⁹⁷ Rekonstrukční práce měly vyjít na 600–700 tis. Kč. SOKA Mladá Boleslav, Kronika obce Košátky pro roky 1938–1945, nestr., záznam pro rok 1942.

¹⁰⁹⁸ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 4, inv. č. 38; Důležitou úlohu měly plnit v rámci osídlovacích obvodů i nejbližší velká města se svou německou komunitou. Pro přesídlence byly často těmito komunitami připravovány kulturní akce.

¹⁰⁹⁹ Tito přesídlenci měli zacetit značnou mezeru, jenž s sebou přinášela DAG a BMLG organizovaná „selská kolonizace“, tedy nedostatek živnostníků a učitelů.

¹¹⁰⁰ NA Praha, fond ČMZS, inv. č. 1327, k. 557, Likvidace BMLG k 1.6.1945.

¹¹⁰¹ NA, Německé státní ministerstvo (dále jen NSM), sign. 110-4-4, k. 12.

Tabulka č. 8.: Přesídlenci v osídlovacích oblastech dle příslušnosti k profesní skupině (stav ke konci roku 1942)¹¹⁰²

Osídlovací oblast	zemědělství		živnosti			Celkem
	„Einsatzbauern“ (nasazených hospodářů)	přesídlenci	řemeslo	služby	byt*	
Praha-sever	25	330	10	6	2	373
Brno	-	245	18	6	7	276
Olomouc	2	271	24	2	2	301
České Budějovice	-	53	2	2	-	507
Celkem	27	899	54	16	11	

* Přesídlencům přidělen jen byt bez hospodářství.

Tabulka č. 9: Původní majetkové poměry rodin určených k přesídlení do budějovické osídlovací oblasti.¹¹⁰³

	Počet osob	Počet velkorodin*	Pozemkový majetek (v ha)	Stav dobytka (v ks)
Fersentaler	480	125	1250	1000
Luserner	180	25	250	200
Celkem	660	150	1500	1200

* Velkorodiny tzv. Herdstellen, měly často 2-3 majetky. V rámci 150 velkorodin tak bylo např. zahrnuto 350 držitelů majetku. Kdysi v těchto oblastech vládl zvyk dědičné držby realit. Tato tradice přispěla velkou měrou k roztržtosti majetku a přelidnění. Nejmenší majetky neposkytovaly existenční podmínky, ztěžovaly nebo někdy dokonce znemožňovaly založení rodiny. Proto bylo zvykem žít ve velkých rodinách, které se skládaly z několika generací a často i z neprovdaných sourozenců (či tetiček a strýců), kteří se svým podílem mohli skromně přispět na chod velké rodiny.

¹¹⁰² NA Praha, ÚŘP, dodatky II., inv. č. 38, k. 43.

¹¹⁰³ MIRTES, H, Das Fersental und die Fersentaler, c. d., s. 106.

Tabulka č. 10: Velikostní struktura původních statků přesídlenců z řad obyvatel Fersentalu a Lusernu.¹¹⁰⁴

Velikost půdního majetku do (ha)	Velkorodiny	Půdy celkem (v ha)
4	8	32
6	23	138
8	8	64
10	60	600
12	25	300
15	17	255
18	2	36
20	3	60
25	3	75
30	1	30
	150	1590

BMLG se povětšinou snažila přiřadit novým německým osídlencům pozemky o podobné či větší rozloze, které vlastnily ve své původní vlasti.¹¹⁰⁵ Rozloha zemědělských podniků pro nově příchozí jihotyrolské a tridentské Němce

¹¹⁰⁴ MIRTES, H., Das Fersental und die Fersentaler, c. d., s. 107.

¹¹⁰⁵ H. Himmler ve svém projevu z 2. března 1941 před shromážděnými přesídlenci z Bukoviny mimo jiné prohlásil: „Každý dostane minimálně tolik půdy a pozemků, kolik vlastnil ve své původní domovině. Každý dostane stejnou nebo podobnou existenční základnu, jakou měl v zahraničí, ať již to bylo místo řemeslníka, dílna, obchod nebo dům.“ GÖTZ, Aly, „Konečné řešení“: přesun národů a vyhlazení evropských Židů, Praha 2006, s. 136. Průměrná rozloha přerozdělovaných hospodářských podniků se např. na Mělnicku pohybovala okolo 20 ha, což korespondovalo s nacistickou myšlenkou středně velkého hospodářského podniku, který „může dobře uživit rasově plnohodnotného Němce s jeho rodinou“, s tím, že ještě zůstanou přebytky pro nezemědělské obyvatelstvo (odtud označení Reichsnährstand). NA Praha, fond: ČMZS, k. č. 98.

nebyla zpočátku velká, aby kolonista, který hospodařil doposud jen na malých plochách, nebyl přetížen. Po nutném zabydlení a po osvědčení měla být podle možností rozloha zvýšena.¹¹⁰⁶

Tabulka č. 11: Velikostní skupiny hospodářství přesídlenců (stav koncem roku 1942).¹¹⁰⁷

Osídlovací oblast	Celkem	Velikostní skupina hospodářství v ha									
		5	10	15	20	25	30	40	70	100	nad 100
Praha-sever	373	22	31	75	72	39	51	44	34	4	1
Brno	276	26	57	126	39	17	9	1	–	1	–
Olomouc	301	29	66	77	104	18	6	1	–	–	–
České Budějovice	57	10	15	18	8	4	–	2	–	–	–
Celkem	1 007	87	169	296	223	78	66	48	34	5	1

Hospodářské objekty s výměrou do 5 ha a částečně i do 10 ha byly vyhrazeny pro rolníky vykonávající i nějaké řemeslo, což dokládají zmíněné malé přiděly pro koláře a hostinského v Košátkách. Hospodářství o rozlohách mezi 5–25 ha mohla podle názorů kolonizátorů v případě usazení „pracovitých rodin“, při dobrých půdních poměrech a při užití vhodných hospodářských postupů poměrně úspěšně prosperovat. Do budoucna však bylo plánováno rozlohu těchto statků navýšit. Další čtyři skupiny – 20 ha, 25 ha, 30 ha a 40 ha – patřily rodinám, kterým v budoucnu měly zajistit plnou soběstačnost. Tyto rozlohy polností měly postačovat k obživě čtyřčlenné rodiny a měly být obhospodařovány bez cizí pomoci.¹¹⁰⁸

Z výše uvedené tabulky (č. 6) je patrné, že v souhrnu za všechny čtyři osídlovací oblasti byla nejčastěji přidělována hospodářství o rozloze kolem 15 ha, následovaná velikostní skupinou 20 ha a 25 ha. Jen ojediněle jsou přidělována hospodářství o rozloze 30 ha a vyšší. Osídlovací oblast Praha-sever se ale od zbylých třech lokalit liší a nalezneme tu vysoké procento statků s rozlohami v rozmezí 30–70 ha. Je to do značné míry dáno množstvím vyvlastněných

¹¹⁰⁶ H. Mirtes, c. d., s. 114.

¹¹⁰⁷ NA Praha, fond ÚŘP, dodatky II, k. č. 43, inv. č. 38..

¹¹⁰⁸ NA Praha, ÚŘP, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

velkostatků v oblasti a celkově vyšším podílem větších hospodářství v zemědělsky úrodné krajině Polabí.

Pobočka BMLG Praha-sever patřila stupněm realizace plánovaných záborů k nejpokročilejším. Stručným jazykem čísel zde v červenci 1942 bylo usazeno 164 německých rodin z Besarábie a 16 rodin z jižní Bukoviny. Koncem roku 1942 bylo do správy BMLG převzato ve 171 obcích celkem 337 hospodářských podniků (z 580 plánovaných) o celkové rozloze cca 6000 ha.¹¹⁰⁹ Do jaké míry kolonizační vlna pozměnila národnostní skladbu vesnic v osídlovacích oblastech, zřehledňuje následující tabulka (č.7)..

Tabulka č. 12: Podíl Němci držené půdy na obhospodařované ploše ve vesnicích osídlovací oblasti Praha-sever koncem roku 1942.¹¹¹⁰

Osídlovací oblast	Počet obcí	Průměrný německý podíl (v %)	Podíl na obhospodařované ploše (v %)								
			5	10	15	20	25	30	40	50	60
Praha-sever	139	12,6	33	41	28	11	10	8	5	2	1
Brno	70	7,5	28	24	14	2	1	1	-	-	-
Olomouc	79	10,0	22	34	15	4	3	1	-	-	-
České Budějovice	10	11,5	3	1	5	1	-	-	-	-	-
Celkem	298	10,5	86	100	62	18	14	10	5	2	1

Je patrné, že podíl německých přesídlenců na celkově obhospodařované půdě přesáhl i v nejvíce rozvinuté osídlovací oblasti Praha-sever jen výjimečně 30 %. Pro srovnání, v budějovickém případě lze konstatovat, že podíl půdy držené německými přesídlenci dosahoval jen v jedné obci 20 %, v 9 zbývajících obcích pak do 15 %.

V následující tabulce (č. 8) je zohledněn procentuální podíl přesídlenců-zemědělců v obcích zasažených kolonizací. Zde nespatřujeme tak výrazný rozdíl mezi oblastmi Praha-sever, Brno a Olomouc. Přesto je „náskok“ první osídlovací oblasti vycházející z projektu Košátky zjevný. Ve 27 z celkových 139 obcí v této oblasti dosáhl podíl na obyvatelstvu obce 10 %, což byl jeden z cílů kompromisní verze rozptýlené kolonizace. V dalších 22 vesnicích v osídlovací oblasti Praha-

¹¹⁰⁹ NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 6, k. č. 1; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 220, k. č. 98; NA, fond Českomoravská zemědělská společnost, inv. č. 1327, k. č. 557.

¹¹¹⁰ NA, fond Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

sever se podíl pohyboval kolem 7,5 %, nejčastější podíl se však pohyboval kolem 5 % (47 obcí). Tento podíl se objevuje i v osídlovacích oblastech Brno a Olomouc (dohromady ve všech oblastech 107 oblastech).

Tabulka č. 13: Podíl přesídlenců na zemědělském obyvatelstvu obce v % z konce roku 1942.¹¹¹¹

Osídlovací oblast	počet obcí	průměrný podíl přestěhovalců mezi zemědělským obyvatelstvem	podíl přesídlenců na zemědělském obyvatelstvu obce v %									
			-1	-2,5	-5	-7,5	-10	12,5	-15	-17,5	-20	-25
Praha-sever	139	5,7	8	24	47	22	27	4	5	1	1	-
Olomouc	70	4,5	-	15	29	17	5	2	2	-	-	-
Brno	79	6,6	3	10	29	15	11	5	2	1	1	-
České Budějovice	10	7,6	1	1	2	1	2	1	1	1	-	-
Celkem	298	6	12	50	107	55	45	12	10	3	2	-

Tabulka č. 14: Počty objektů spravovaných BMLG, výměra a počty usazených kolonistů ke konci roku 1943.¹¹¹²

	Počet objektů	Výměra v ha	Počet kolonistů
Praha-sever	476	15 230	2529
Brno	312	4000	1410
Olomouc	328	5130	1629
České Budějovice	102	1470	506
Podniky mimo osídlovací oblasti	5	600	23
Celkem	1223	26 430	6097

Naprostou většinu příchodích osídlenců tvořili rolníci a jejich rodinní příslušníci. V roce 1942 se podíl přesídlenců-živnostníků pohyboval jen kolem

¹¹¹¹ NA Praha, fond ÚŘP, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

¹¹¹² NA Praha, fond ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327.

10 % z celkového počtu všech příchozích. Učitelé, svobodná povolání a další podobné profese byly zastoupeny minimálně. Například jedenadvacet nových osídlenců rozmístěných v prostoru Mělnicka se věnovalo řemeslu, z tohoto počtu bylo osm hostinských, pět truhlářů, tři koláři, dva kováři, jeden zámečník, mechanik a obuvník. Celkově bylo koncem roku 1942 na Mělnicku deset řemeslníků a šest přesídlenců pracujících ve službách a obchodu. V brněnské osidlovací oblasti to bylo osmnáct řemeslníků a šest přesídlenců pracujících ve službách a obchodu, v olomoucké oblasti to bylo dvacet čtyři řemeslníků a dva přesídlenci pracující ve službách a obchodu. V budějovické oblasti působili pouze dva řemeslníci z řad přesídlenců a dva ve službách a obchodu.¹¹¹³ Přesídlenci z řad řemeslnických a obchodnických profesí byli často usazováni i do městských lokalit mimo osidlovací oblasti.

5.6.4. Realita osidlovacího procesu v Protektorátu

V praxi byla celková cesta za usazením kolonistů poněkud složitější, než by vyplývalo z doložených nacistických konceptů rolnického osidlování. V protektorátních podmínkách se nepodařilo, tak jako v preferovaných oblastech osidlovacího procesu na územích zabraných Polsku, vybudovat celé nové vesnice, případně alespoň nové statky dle parametrů, které si plánovači vytkli pro německé selské usedlosti. Přitom Bodenamt disponoval i svým vlastním stavebním oddělením (Abteilung IVb – Bau d). Jeho vedoucím byl stavební inženýr Gerhard Feldmann,¹¹¹⁴ architekt a zároveň SS Standartenführer. Stavební oddělení bylo angažováno nejen do územního plánování na venkově, ale i do urbanismu měst.¹¹¹⁵ Vedle referátu venkovské kolonizace tak ve stavebním oddělení nacházíme i referát městské kolonizace, dále pak ochrany přírody a hmotných památek, referát pro zvláštní technické úkoly, referát maket a vzorků a referát pečující o diapozitivy.¹¹¹⁶

¹¹¹³ NA Praha, fond: Úřad říšského protektora, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38.

¹¹¹⁴ NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-7/9, k. č. 116, uvolnění G. Feldmanna pro vojenskou službu u zbraní SS a jeho úmrtí na frontě.

¹¹¹⁵ Šéf Bodenamtu Ferdinand Fischer s rektorem německé pražské techniky (DTH) Alfredem Buntru vážně konzultoval zřízení stolice pro otázky zemědělského osidlování, která by byla metodicky vedena Himmlerovým RKF a jež by provázala vědu s praxí. Do výuky měl být zapojen i Bodenamt. Fischer měl ostatně k DTH blízko, sám absolvoval obor stavebního inženýrství. Výsledkem nastíněné spolupráce bylo několik návrhů ideálních statků o různých rozlohách pro německé přesídlence. NA Praha, fond: ÚŘP-ST 109-4/1470, k. č. 92, Dopis F. Fischera osobnímu Frankovu referentu Dr. Robertu Giesovi z 19. 1. 1943.

¹¹¹⁶ Srov. HOŘEJŠ, M., Protektorátní Praha jako německé město, c. d., s. 126–131.

Přes vytvořené zázemí návrhy nových německých vesnic, německých dvorů a budov utilitárního charakteru určených pro německé osídlence zůstaly jak v okupovaném pohraničí, tak i v samotném Protektorátu nerealizovány. Velkolepé záměry ukončilo vypuknutí války a s tím související stavební restrikce. Bodenamtu se ve spolupráci s BMLG musel omezit pouze na drobné stavby (stodoly, chlévy stáje apod.) a spíše úpravy zabavených statků českých majitelů.¹¹¹⁷

Příchozím etnickým Němcům byl ovšem ještě v tranzitních táborech slibován život v uzavřených komunitách v nově vystavených obcích na pozemcích státu. Podle dostupných informací byli s faktem, že budou spíše plnit funkci role předvoje v jazykově většinově českém prostředí, byli přesídlenci seznámeni až na místě a bylo to pro ně rozčarováním.¹¹¹⁸ Řada z příchozích, zvláště z religiózního Tridentska, nelehce nesla, že přidělený statek odebírají původním majitelům, navíc stejné víry.¹¹¹⁹

K problémům s náladami přesídlenců však docházelo již dříve. Na samotném začátku procesu usídlování v rámci projektu Košátky referoval 4. dubna 1941 jičínský oberlandrát Möller, že mezi besarabskými Němci panuje citelná nespokojenost. „*Před několika dny jsem navštívil tábor besarabských Němců v Košátkách a byl jsem nemile překvapen,*“ uvádí Möller ve svém dopise státnímu podtajemníku SA-Brigadenführeru Dr. Kurtu von Burgsdorffovi a pokračuje: „*V mé kompetenci není starost o besarabské Němce, o které se stará Volksdeutsche Mittelstelle a Bodenamt, ale je mou povinností o tom podat zprávu.*“¹¹²⁰ Möller se pozastavoval také nad nedostatkem potravin v táboře, zejména chleba. Přesídlenci mají prý už dost života v táboře a chtějí mít nejméně jednu místnost pro každou rodinu. Období, jež musí strávit v táborech, trvá podle hlasů přesídlenců nesnesitelně dlouho. Odhadoval, že proces k přestěhování na vybraný statek zabere jeden a půl roku až dva roky. Přesídlenci mu sdělili, že po

¹¹¹⁷ NA Praha, fond: ÚŘP, dodatky II., k. č. 43, inv. č. 38. Jistou výjimkou z pravidla byla výstavba českokrumlovského sídliště tzv. Nových domovů (Sütiroler-Siedlung Krummau a. M.). Český Krumlov ležel ale již v župě Oberdonau, ale s kolonizací v přilehlé jihočeské oblasti souvisela. Jednalo se o jen z části realizovaný urbanistický celek (105 bytů) pro přesídlence z Jižního Tyrolska a Tridentska, jehož stavebníkem byla společnost Neue Heimat Gemeinn. Wohnungs u. Siedlungsgesellschaft der Deutschen Arbeitsfront im Gau Oberdonau Gmtt z Lince. MÜLLER, Jan, Nacionálně socialistická architektura v Českém Krumlově 1939-1945, in: Památky Jižních Čech 7., České Budějovice 2016, s. 144.

¹¹¹⁸ Srov. HOŘEJŠ, M., Spolupráce Böhmisches-Mährische Landgesellschaft, c. d.

¹¹¹⁹ Srov. HOŘEJŠ, M., Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II., c. d.

¹¹²⁰ NA Praha, fond: ÚŘP-ST, sign. 109-4-18, k. č. 14, dopis jičínského oberlandráta von Burgsdorffovi ze dne 4. 4. 1941.

125 let žili jako kolonisté a nyní požadují, aby žili zase mezi Němci a ne obklopeni českým okolím: „*V Besarábii se prý měli dobře a rumunské obyvatelstvo se k nim chovalo slušně. Ted' zjišťují, že uprostřed nepřátelsky naladěného českého obyvatelstva vedou mnohem horší život než v Besarábii.*“¹¹²¹

Podle vyjádření přesídlenců tento stav odporoval duchu Hitlerových slov, jimiž je zval zpět do Říše a sliboval jim lepší život. Möller ve svém dopise poukazoval i na vznik možných psychóz, deprivací a animozit mezi přesídlenci.¹¹²² V bývalém táboře ve Východní marce jim údajně slíbili, že půjdou do Wartské župy (Reichsgau Wartheland), kde jsou i jejich příbuzní.¹¹²³

K. H. Frank se se zástupci VoMi dne 11. července 1941 dohodl, že se besarabští Němci smejí rozhodnout také pro „*původně plánované sídelní území v župě Gdaňsk – Západní Prusko*“. Rodiny pro osídlení nevhodné včetně největších buřičů měly být ovšem 12. září 1941 poslány zpět do táborů v Hornodunajské župě (Reichsgau Oberdonau). Těchto 18 „německých krbů“ (Herdstellen), tedy rodin, v počtu 101 osob mělo být nahrazeno novými osídlenci z jiných táborů.¹¹²⁴

Podle výpovědi očitých svědků kolonizace vyplývá, jakým způsobem probíhal výběr statků. Rozhodující nebyla jen rozloha polností přináležejících k usedlosti, případně bonita půdy, ale i poloha domu v rámci vesnice: „*Záměrně si vybírali statky stojící samostatně, prý na obranu proti partyzánům. Ti tady ale nepůsobili.*“¹¹²⁵ Plánovači osidlování vycházeli z trpkých zkušeností z útoků partyzánů v osidlovacích oblastech na území bývalého Polska a Slovinska. Jihočeské samoty, na všech čtyřech stranách uzavřené dvory zvané družby, splňovaly požadavky realizátorů osidlování na vojensky hájitelný objekt. Ve vesnicích samotných si vybírali statky tak, aby křížově kontrolovaly prostor návsi a případný pohyb narušitelů.¹¹²⁶ Nastíněný způsob výběru objektů naznačuje, jakým způsobem si byli plánovači kolonizace vědomi rizik usazení přesídlenců na statcích českých vlastníků a ve většinově českém prostředí. Potvrzuje to rovněž i opodstatněnost nemalých obav přesídlenců z možné reakce původního obyvatelstva.

¹¹²¹ Tamtéž.

¹¹²² Tamtéž.

¹¹²³ „Nyní se mají podle přesídlenců sliby plnit,“ dodal na závěr dopisu Möller. Tamtéž.

¹¹²⁴ NA Praha, fond: ÚRP-ST, sign. 109-4-18, k. č. 14, zápis Ferdinanda Fischera z 6. 8. 1941 a dopis Fischera Frankovi z 10. 9. 1941. BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 179.

¹¹²⁵ Rozhovor s panem J. Drábem z č. p. 1 v Jaronicích, uskutečněný dne 19. 6. 2006. Rozhovory byly podniknuty s nepřípravenými mluvčími, kteří nemohli dopředu odhadnout obsah rozhovoru.

¹¹²⁶ Tamtéž.

Využití etnických Němců z jihovýchodní Evropy a z horských oblastí Jižních Tyrol a Tridentska s sebou neslo další omezující aspekt plánované rolnické kolonizace. Velmi záhy bylo plánovačům jasné, že se Protektorátu nedostane dostatek osídlenců z řad říšských Němců nebo alespoň ne v původně očekávaném množství. Navíc bylo hned od počátku zřejmé, že hlavní proud etnických Němců půjde do nově zřízených říšských žup Horní Slezsko (Ober Schlesien), Warta (Wartheland) a Gdaňsk – Západní Prusko (Danzig-Westpreussen). DAG tak v důsledku toho musela přijímat četné kompromisy. Nově příchozí kolonisté nebyli připraveni na hospodaření v nových podmínkách. Jejich způsoby obhospodařování půdy byly často velmi zaostalé, a to jak u tridentských Němců, tak u Němců z jihovýchodní Evropy. To dokládá i výpověď pana Kouby z jihočeského Holubova – na statku jeho otce byli usazení přesídlenci z Tridentska. Podle vzpomínek pana Kouby se dalo hospodaření kolonizátorů označit za jakýsi „kolchoz, první JZD“: „Nebyli svými pány. Německý správce Glanz (bydlel v Holubově ve vile u rybníka) vše řídil. Nad ním stál ještě správce v Boršíně. Oni jen krmili zvířata, pracovali na poli a za to dostávali plat.“¹¹²⁷

Dle záznamu v obecní kronice obce Horky nad Moravou u Olomouce byl obraz přesídlenců ze 13 zde usazených besarabských rodin podobný i zde: „Byli to lidé zaostalí, hospodářství skoro nerozuměli, ale německá hospodářská správa se o ně dobře starala. Opatřovali jim hnojiva a hlavně hospodářské stroje [...] Přistěhovalci neuměli však se stroji zacházet a jejich počínání budilo smích.“¹¹²⁸

Omezené schopnosti přesídlenců vypořádat se s novými způsoby hospodaření vyplývají i z rozhovoru s panem Maxou z obce Dubná na Českbudějovicku: „Správce nařizoval, co mají dělat. Moc dobří hospodáři to nebyli, moc tomu nehověli, nebyli zvyklí hospodařit na takové půdě, hnůj si třeba nosili na pole na hřbetě [tak jak byli přivyklí ze svých horských políček – pozn. aut.].“¹¹²⁹ Zprávu o malých zkušenostech přesídlenců s tehdy na českém venkově běžnými způsoby hospodaření najdeme i v kronice jihočeských Žabovřesk: „Nyní zmínka o Tyrolácích. Totiž Němcích, kteří osídlili vystěhované živnosti. Byl to lid tupý a daleko za vzděláním našeho lidu. Nosili ponejvíce dřevěné boty. Rozuměj boty, jejichž spodek si zhotovili doma ze dřeva a svršek rovněž doma se staré

¹¹²⁷ Rozhovor s panem F. Koubou z Holubova č. p. 2/77, uskutečněný dne 19. 6. 2006. Rozhovory byly podniknuty s nepřípravenými mluvčími, kteří nemohli dopředu odhadnout obsah rozhovoru.

¹¹²⁸ SOkA Olomouc, Pamětní kniha obce Horky nad Moravou z let 1925-1945.

¹¹²⁹ Rozhovor s panem F. Maxou z Dubné, uskutečněný dne 19. 6. 2006.

kůže. Na práci v poli nebyli zvyklí, pracovali málo a to ještě velmi špatně. Pole jim téměř nerodila a byla strašně opuštěná. Dohlížel na ně správce z Dubného, ten však sám moc znalostí neměl. Tak se také stalo, že čeledín házel místo umělého hnojiva do pole cement. Rovněž různé zvyky měl tento opravdu ubohý lid. Byl velmi zbožný a přece, že byli v cizině, žaloval jeden na druhého svému správci.“¹¹³⁰

Výše uvedené potvrzují také další pamětníci kolonizačního procesu z řad českého obyvatelstva obce Dubné: „Byli asi z velice chudého kraje, protože ti neuměli dohromady nic, pracovat na poli.“¹¹³¹ „No, neuměli nic, protože to byli horalé. Přišli, vařili na dvoře [...], přišli asi někde z nějakých hor nebo co, protože ti říkám, si rozdělali oheň na dvoře, a ještě možná, že tu pořád někde máme ty jejich kotlíky, jak se vařilo na ohni. Ale jako neuměli, byli to chudí lidé. [...] No nebyli to žádní boháči, byli to v krojích takových ještě. No tam asi někde z těch Tyrol někde, tam z těch Alp.“¹¹³²

Styk přesídlenců s českým obyvatelstvem byl v osidlovací oblasti Praha-sever minimální, ale nikoli vyloučený. Dokládá to opět kronika obce Košátky: „S českými lidmi se moc nestýkali, jediné s několika, zejména když byl v lágru tzv. Honza, který uměl dosti česky a chodil do hostince u Boušků [českého – pozn. aut.]. Do hostince u Krausů chodilo dost našich lidí, *poněvadž zde bylo téměř vždy pivo a likéry k dostání. Že to byl Němec, to celé řadě našich lidí nevadilo.*“¹¹³³ Co negativně vnímalo české okolí Němci osidlované obce Košátky, byly výhody, jimž se těšili nově příchozí: „*Byla i nouze o palivo – dříví nebylo k dostání, zato Besarábci [...] měli všeho dost. Ti se na statcích našich zemědělců roztahovali a velice rádi jezdili na schůze do Košátek v kočárech, kde kočím byl náš člověk.*“¹¹³⁴

Nedalo se spolehnout ani na nacionálně socialistické přesvědčení nových osadníků. Podle výpovědi pana Drába z č. p. 1 v Jaronicích se v případě nově usazených na jejich statku mělo jednat o „*manželský pár, bylo jim kolem 40 let* [43 let – pozn. aut.]. *Narodila se jim tady dvojčata, měli 6 dětí. Ostatní* [kolonisté – pozn. aut.] *byli starší a děti měli méně, které byly většinou odvedené do armády.*

¹¹³⁰ SOkA Mladá Boleslav, Kronika obce Žabovřesky z let 1930–1948, nestr., záznam pro rok 1942.

¹¹³¹ Rozhovor s panem Jan Masařem z Dubné, uskutečněný dne 19. 6. 2006.

¹¹³² Rozhovor s paní Marií Brožovou z Dubné, uskutečněný dne 19. 6. 2006.

¹¹³³ SOkA Mladá Boleslav, Kronika obce Košátky pro roky 1938–1945, nestr., záznam pro rok 1942.

¹¹³⁴ Tamtéž.

*Zdejší Tyrolák byl zjančený a zapálený, byl vedoucí příchozích a ostatní mu nadávali, že je sem zatahl.*¹¹³⁵ Pan Josef Šmejkal vzpomínal, že na statku jeho otce byli usazeni starší lidé: *„On byl původně truhlář, Ital, manželka byla Němka. Nebyli to žádní fanatici. Zfanatizovaný byly jejich děti, oni ne. Děti sloužily v armádě. Celý den pracovali od nevidím do nevidím na poli a jenom v neděli zašli do kostela. Byli hodně věřící a cítili se dost špatně, když se od Američanů dozvěděli, že nábytek, který jim byl přidělen a který si chtěli odvézt, byl židovský.*¹¹³⁶ Jisté morální zábrany přistěhovalců z Tridentska dosvědčuje i druhý zaznamenaný rozhovor s panem Koubou z Holubova: *„Příchozí Němci byli zklamaní, byli to silně věřící lidé a nelíbilo se jim, že vystěhovali lidi. Příčilo se jim jít do statku, odkud byl před nimi někdo vyhnán. Když se rozhodovali o odchodu z Itálie, nevěděli o tom.*¹¹³⁷ Svou roli při navázání kontaktů mezi oběma skupinami obyvatel osídlovaných obcí na jihu Čech jistě sehrálo společně sdílené katolické náboženství. Počáteční chladný poměr obyvatel Moravské Hůzové k přistěhovalcům z řad besarabských Němců se začal v některých případech měnit *„v sousedský konvenční styk.*¹¹³⁸

Rozdílné kulturní vzorce byly znatelné i na Mělnicku, kde nově příchozí osídlenci pocházeli z Besarábie a Dobrudže. Jistě k nim přispěla i protestantská víra některých přesídlenců. Také zde byl přítomen určitý despekt z české strany. Paní Květuše Pelantová vzpomínala, že noví osídlenci si k údivu původních českých vlastníků statků vařili v kotli nad otevřeným ohněm na dvoře statku, nikoli v kuchyních.¹¹³⁹

Velkým problémem se ukázal zejména u přesídlených Němců z tridentských jazykových enkláv dialekt. Ten nejenže znemožňoval komunikaci s Čechy mluvícími německy,¹¹⁴⁰ ale často i s rodilými říšskými a sudetskými

¹¹³⁵ Rozhovor s panem P. Drábem z č. p. 1 z Jaronic, uskutečněný dne 19. 6. 2006.

¹¹³⁶ Rozhovor s panem Josefem Šmejkalem z Holubova, uskutečněný dne 19. 6. 2006.

¹¹³⁷ Rozhovor s panem Koubou z Holubova č. p. 2/77, uskutečněný dne 19. 6. 2006.

¹¹³⁸ „Našli se i vřelejší soukmenovské city zvláště když Ohlhauserovi na č. p. 38 onemocněla žena. SOKA Olomouc, Obecní kronika obce Moravské Hůzové z let 1923-1945.

¹¹³⁹ Heydrich – konečné řešení: Bezezbytková germanizace (6/44). Režie P. Štingl. Česká televize 2011. Rozhovor s Květuší Pelantovou z Mělnického Vtelna.

¹¹⁴⁰ I dobře hovořící, ale nerodilí mluvčí měli ve vzájemné komunikaci s tridentskými Němci značné problémy a musel pomáhat rodilý Němec. Původ jejich archaické řeči musíme hledat v hloubi 11. a 12. století. Obyvatelé Fersentalu i Lusernu byli potomky středověkých kolonistů příslušných v tomto období ze západního Bavorska a z Tyrol, kteří hovořili a z části dodnes hovoří archaickou němčinou, nářečím užívaným kdysi na jihozápadě Bavorska, tzv. Südwestbayerische Neuhochochdeutsche.

Němci, a co zaráží ještě víc, i mezi tridentskými Němci navzájem.¹¹⁴¹ Organizátory kolonizace znepokojovalo rovněž používání italštiny pro „vnitřní“ komunikaci v rámci rodin (německého původu byl často jen otec a zbytek rodiny buď němčinu ovládal málo, či vůbec).¹¹⁴² Řídícími pracovníky i na úrovni hospodářských poradců a místních vedoucích tedy byli i z těchto důvodů vesměs sudetští či říšští Němci.

K výše zmíněnému přistupovalo i to, že osídlence z řad etnických Němců, přesídlence z italských severních provincií nevyjímaje, organizátoři přesídlovacích akcí v Protektorátu i v okupovaném pohraničí považovali z hlediska rasově politického za méně kvalitní. Nestáli příliš o „*průměrného přesídlence, který bez vlastního rozhodnutí a třeba proti své původní vůli bude postaven do nacionálně politické situace nového životního prostoru*“ a který na předchozím místě mnohdy hospodařil pouze extenzivním způsobem.¹¹⁴³ „*Toto osídlení prokázalo se brzo – jak jsem tenkrát předpovídal – jako katastrofální záležitost, protože tito lidé se do zdejšího kraje vůbec nehodili,*“ uvedl šéf pražského Bodenamtu Ferdinand Fischer na adresu přesídlenců z Fersentalu a Lusernu.¹¹⁴⁴

Přesídlenci z řad etnických Němců určení pro rolnickou kolonizaci nově obsazených území se stali prostředkem k uskutečnění ambiciózních osídlovacích plánů. Jejich cesta do nových domovů nebyla jednoduchá. Život v přesídlovacích táborech i přes veškerou snahu nacistických orgánů nebyl uspokojivý. Nespokojenost se velmi často projevovala vlnami nevole i útoky do původní domoviny a plánovači přesídlení byli tlačeni do rychlého řešení nastalé situace. Vděčně byly brány i nabídky lokalit, jež z řady aspektů nebyly příliš vhodné, ale v danou chvíli organizátorům přesunu vytrhly doslova trn z paty. Těmito cílovými destinacemi měly být i dvě oblasti nacházející se na území Protektorátu Čechy a Morava. Přesídlenci byli využiti pro účely kolonizačního plánu, který bylo

¹¹⁴¹ Rozdílné dialekty jazykových ostrovů Fersental a Lusern často způsobovaly, že jako dorozumívací jazyk sloužila oběma srozumitelná Italština, výjimečně hornoněmčina (Hochdeutsch).

¹¹⁴² Srov. HOŘEJŠ, M., Řešení jihotyrolské otázky v průběhu druhé světové války a české země II., c. d.

¹¹⁴³ ŠISLER, Stanislav, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, Český lid, 71, č. 4, Praha 1984, s. 220.

¹¹⁴⁴ NA Praha, fond: Archiv ministerstva vnitra, sign. 305-123-3, činnostní zpráva Ferdinanda Fischera z 20. 2. 1947.

v průběhu války nutno značně redukovat. Zklamání v nových lokalitách nebylo zřetelné jen u organizátorů kolonizace, ale i na straně přesídlenců samotných, kterým nové domovy velmi často nevyhovovaly, jak v důsledku odlišných pracovních návyků, tak i z důvodu své exponovanosti v převážně českém jazykovém prostředí.

Celkové výsledky osidlování byly z pohledu jeho organizátorů tristní. Nepodařilo se naplnit ani dílčí cíle plánované rozptýlené rolnické kolonizace a v důsledku nevhodných zemědělských návyků, které si „kolonisté“ přivezli z původní domoviny, došlo i ke zhoršení celkových hospodářských výsledků na zabraných statcích. To bylo v přímém rozporu s potřebami intenzifikace zemědělství v období válečného stavu Třetí říše. Neuspokojivé výsledky osidlovacích akcí v Protektorátu ovšem význam nacistických záměrů nezlehčují. Promyšlenou spoluprací výše jmenovaných organizací se podařilo osidlovací proces, který měl v důsledku skončit poněmčením sledovaného území, bezpochyby alespoň zahájit a v případě „konečného vítězství“ na něj bylo možné „úspěšně“ navázat.

5.9. Stavební aktivity Pozemkové úřadu ve prospěch germanizace

Heinrich Himmler a jemu podřízené organizace se staly hlavními aktéry při prosazování myšlenek *Blut und Boden* do praxe. Úloha agrární otázky, v nacistické terminologii *Blut-und-Boden-Politik*, bývá historiky ne zcela docenovanou součástí nacistické ideologie. Teorie i praktická politika krve, rasy a půdy bývá převážně zkoumána a chápána spíše geneticky, s filozofickým aspektem, méně již funkcionálně, jako ryze praktická součást nacistického režimu, využívajícího složitý organismus a mechanismus jednoho z nejvyspělejších evropských států.¹¹⁴⁵ Nemalý vliv měly tyto myšlenky i na architekturu. Germanizace prostřednictvím plánovité rolnické kolonizace v intencích *Blut und Boden* byla neoddělitelně spjata s výstavbou nových obydlí, vesnic a celých sídelních celků pro nové zemědělce-kolonisty.

V nacistickém Německu se architektura stala jedním z hlavních výrazových prostředků režimu. Pod širokým pojmem nacionálněsocialistická,

¹¹⁴⁵ Srov. ŠPRYSL, Jaroslav, K problematice postavení českého rolnictva v l. 1939–1941, *Historie a vojenství* 16, 1967, s. 597.

nacistická, případně fašistická architektura se skrývá řada různých architektonických vyjádření. Při vyřknutí pojmu nacistická architektura většině lidí vybaví monumentální stavby stranických shromaždišť, sportovních stadionů nebo snahy o grandiózní přestavby říšských měst Berlína, Lince, Norimberku, Mnichova atd. Do nacistické architektury lze ovšem zařadit i třeba výstavbu dálnic a zejména stavby *völkisch* orientovaných objektů rustikálně-idylického, regionalistického stylu, vzniklé pod vlivem *Heimatschutzbewegung*,¹¹⁴⁶ tedy architektů kladoucích důraz na „ochranu domoviny“.¹¹⁴⁷ Tento rustikálně-archaický styl je znám pod názvem *Heimatsstil*. Obecně se dá říci, že nově pojatá architektura, urbanismus i prostorové plánování měly demonstrovat nadřazenost německé či germánské rasy, a vhodným místem, kde to dávat najevo, byla okupovaná území. Právě zde bylo nutné podpořit probíhající germanizaci i vizuálně demonstrativními prvky nadřazenosti – režimem prosazovanou architekturou a urbanistickými koncepty.¹¹⁴⁸

Nacistická architektura byla tedy pevně svázaná s velmocenskou politikou Třetí říše, souzněla s ní a doplňovala ji. Když Hitler ve svých výnosech formuloval úkoly a kompetence na nově obsazených územích, zmiňoval se i o kompletní přestavbě daných oblastí, což vzhledem k jeho činům a dalším událostem znamenalo především přeměnu „východu“ ve smyslu urbanistickém a architektonickém.¹¹⁴⁹ S tzv. německým východem (*Der deutsche Osten*) byly neodmyslitelně spojeny i idealizující představy o utváření venkova, jež byly následně realizovány druhým mužem Třetí říše Himmlerem. Německý zemědělský „živel“ měl v těchto oblastech hrát hlavní roli v zamýšlené osídlovací a germanizační politice, přičemž rustikální či regionalistický styl mu v tom měl být jako vizuální výrazový prostředek nápomocen.

Od ideologického konceptu k reálnému podmanění architektury pro myšlenky idealizovaného německví spojeného s půdou byl jen krůček. Ostatně

¹¹⁴⁶ Architekti z okruhu *Heimatschutzbewegung* prosazovali od začátku 20. století návrat k řemeslné zručnosti a tradici a brojili proti strojům, průmyslové výrobě a dobové novince – betonu. Odmítali moderní architekturu jako neněmeckou, marxisticko-židovskou a internacionální.

¹¹⁴⁷ Vedle tvůrců gigantických staveb tzv. *Nového stavebního umění* – Alberta Speera, Hermanna Gieslera, Rodericha Ficka, Leonharda Galla či Ludwiga Troosta – byli co do počtu realizací mnohem více zastoupeni „*völkisch*“ orientovaní architekti typu Paula Schmitthennerse, Paula Schultze-Naumburga, Paula Bonatze aj. HOŘEJŠ, M., *Protektorátní Praha*, c. d., s. 26.

¹¹⁴⁸ Tamtéž, s. 27.

¹¹⁴⁹ *Erlaß des Führers über die Verwaltung der neu besetzten Ostgebiete vom 17. Juli 1941*, in: MOLL, Martin (ed.), *„Führer-Erlasse“ 1939–1945*, Stuttgart 1997, s. 186.

rustikální-regionalistický styl se víceméně k takovému využití více než nabízel.¹¹⁵⁰ Himmler tvrdil, že „historický význam i nezastupitelná role zemědělců při zajišťování budoucnosti německého národa musí být patrná i ve způsobu, jakým se bude stavět“. Technické provedení mělo být podle něho precizní. Využívat se mělo místních stavebních materiálů, jež měly být pečlivě řemeslně opracovány a s vrozeným puntičkářstvím popsal i domy, které se měly stavět. „Navržené musí být tak, aby podněcovaly k zakládání velkých, zdravých rodin, nebyly luxusní ani primitivní. Z usedlostí musí vyzařovat čistota a uspořádání domu musí být vzhledné a praktické.“¹¹⁵¹

Nový režim v Německu uspil a též usnadnil prosazení zákonných podkladů pro regionální a celostátní plánování. První velkoryse pojatý zákon tzv. *Wohnsiedlungsgesetz (über Aufschließung von Wohnsiedlungen)*, tedy v překladu zákon o rozložení osídlení ze září roku 1933, stanovoval, že veškeré území, určené doposud schválenými regulačními plány za zastavitelné, smí být oddělováno (parcelováno) jenom po schválení státních institucí. Tím bylo rámcově podloženo usměrnění stavebního ruchu a vytvořen předpoklad pro realizaci regionálního plánování.

Tento zákon byl doplněn říšským zákonem o předběžných opatřeních pro jednotnou organizaci osidlovacích akcí v Německu ze dne 3. července 1934, jímž bylo dosaženo hospodářského usměrnění v osidlování.¹¹⁵² Měla tím být s předstihem prověřena účelnost stavebních projektů z vyššího, tedy celostátního hlediska. Existující regionální plánovací organizace se podle nových zákonů staly zprostředkovateli mezi obcemi a říšskou plánovací komisí – *Reichsstelle für Raumordnung* (dále jen RfR), nejvyšším říšským úřadem zřízeným v roce

¹¹⁵⁰ MÜLLER, Rolf-Dieter, *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik*, Frankfurt am Main 1991, s. 120. Slovní spojení rustikální architektura užitá v předchozím textu naznačuje oblast čerpání podnětů ve venkovské architektuře. Vliv byl ovšem oboustranný. Rustikálně-idealistická architektura nenacházela své uplatnění jen při výstavbě dvorů Hitlerjugend a podobných organizací či při bytové výstavbě. Zpětně se uplatňovala i v nové venkovské výstavbě, která při využití všech vymožeností a technologických postupů běžných ve třicátých letech 20. století si zachovávala vnější tvářnost pro danou oblast víceméně typickou.

¹¹⁵¹ MÜLLER, Rolf-Dieter, *Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik*, Frankfurt am Main 1991, s. 120.

¹¹⁵² HOŘEJŠ, M., *Protektorátní Praha*, c. d., s. 35.

1935,¹¹⁵³ jehož úkolem bylo zpracování prostorového a územního plánu pro celou Říši, ze kterého mělo vyplývat rozložení průmyslových měst a sídlišť.¹¹⁵⁴

V říjnu 1939 Adolf Hitler jmenoval Himmlera říšským komisařem pro upevnění německví (RKFDV) a ten tak získal absolutní moc nad nově anektovaným územím v Polsku. Touto funkcí zodpovídal za návrat německých obyvatel z dobytých území zpět do Říše.

Po jmenování na pozici říšského komisaře byl Heinrich Himmler zákonem o předběžných opatřeních pro jednotnou organizaci osidlovacích akcí v Německu zmocněn, aby vedle stálé evidence osidlovacího procesu v celém státě zasáhl regulativně do připravovaných akcí, pokud by se nekryly s osidlovací politikou státu. Himmler byl oprávněn schvalovat veškeré stavební a osidlovací akce, jež byly zamýšleny pro více než 50 rodin, dále schvaloval všechny stavby a adaptace průmyslových podniků, kde se projektem měla opatřit práce pro více než 25 dělnických rodin. Jeho kompetence se vztahovaly též na pouhé opatření pozemků ke shora uvedeným účelům. Oznámením těchto zamýšlených akcí byli povinni nejen jednotlivci nebo družstva, ale i obce a jednotlivé země.¹¹⁵⁵

Výnosem vůdce ze dne 7. října 1939 byl Himmler zároveň vybaven výkonnými pravomocemi pro uplatňování *Směrnice pro plánování měst a nových sídlišť na východních územích*.

Himmlerovi se v listopadu 1939 podařilo získat do svých služeb Konrada Meyera-Hetlinga, profesora berlínské univerzity a ředitele zdejšího *Institutu pro zemědělství a zemědělskou politiku* (*Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik*), který zároveň do té doby vedl *Říšskou pracovní společnost pro územní výzkum* (*Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung*), jež tvořila jádro *Říšského ústavu pro územní plánování* (*Reichsstelle für Raumordnung*).¹¹⁵⁶ Mimo byl i spoluautor *Generalplan Ost* (*Generálního plánu Východ*).

¹¹⁵³ V jeho čele stál Hanns Kerrl (1887–1941) a úřad byl podřízen přímo Hitlerovi. V roce 1935 byla založena na bázi vysoké školy tzv. *Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung*, která s *Reichsstelle für Raumordnung* úzce spolupracovala a později tvořila jakési jádro říšského ústavu.

¹¹⁵⁴ Za téměř deset let své existence se však Říšskému úřadu nepodařilo takový plán sestavit; přepadená východní území nebyla do tohoto plánování vůbec zahrnuta. PAHL-WEBER, Elke, *Die Reichsstelle für Raumordnung und die Ostplanung*, in: *Der „Generalplan Ost“*. Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik, RÖSSLER Mechtild – SCHLEIERMACHER, Sabine (edd.), Berlin 1993, s. 149.

¹¹⁵⁵ HOŘEJŠ, M., *Protektorátní Praha*, c. d., s. 35.

¹¹⁵⁶ Měsíčníkem tohoto Ústavu byl časopis *Raumforschung und Raumordnung*, ve kterém vedle Meyera publikovali své články takové veličiny územního plánování, jakými byl Walter Christaller, Gottfried Feder, Josef Umlauf či Karl Neupert. Byli to právě uvedení pánové, kteří významně

Významně do Himmlerových představ o plánování na východě promluvil původně hospodářský teoretik napojený na struktury NSDAP, později státní sekretář a profesor stavby měst na technické vysoké škole v Berlíně Gottfried Feder. Ve spolupráci s Franzem Rechenbergem vydal obsáhlou publikaci pod názvem *Die neue Stadt*,¹¹⁵⁷ v níž odpovídal na čtyři základní urbanistické otázky: co patří do města (jaké úřady, podniky, obytné stavby), kolik těchto zařízení je třeba, aby byla kryta potřeba (kolik lidí a jak se tam uживí), kam patří tato zařízení, aby bylo dosaženo maximální funkcionality, a jak velká mají být tato zařízení (spotřeba plochy, dispoice, provoz). Svě zkoumání nicméně omezil pouze na města s 20 000 obyvateli, jež považoval za optimální sídelní útvar, spojující výhody města i venkova.¹¹⁵⁸

Dalším plánovačem, který významně ovlivnil Himmlerovo chápání vztahu města a venkova, byl Walter Christaller. Ve svých úvahách se inspiroval středověkým osídlením, kdy podle něj město a venkov žily ve zdravé symbióze. Tyto vazby měla zpretrhat průmyslová revoluce, po níž města začala přezírat venkov, a ten ztratil svou původní tvář.¹¹⁵⁹

Plánovány nebyly jen jednotlivé objekty či vesnice, ale celé komplexy navzájem komunikačně propojených obcí a měst. Jak v roce 1940 napsal Christaller v časopise *Raumforschung und Raumordnung*: „*Pečlivé plánování a láskyplný rozvoj ‚hlavních obcí‘ na novém Východě jsou zvláště naléhavé, aby zde zakořenili budoucí usedlíci ze západu a z jihu Říše a aby se jim umožnilo najít nové domovy v otevřených prostorách Východu.*“¹¹⁶⁰

ovlivnili Himmlerovo chápání vztahu města a venkova. Josef Umlauf se stal v roce 1941 vedoucím odboru městské výstavby při Himmlerově Hlavním úřadu pro plánování a půdu (Hauptamt Planung und Boden). GUTSCHOW, Niels, *Ordnungswahn. Architekten planen im „eingedeutschen Osten“ 1939–1945*, Berlin 2001, s. 11.

¹¹⁵⁷ FEDER, Gottfried – RECHENBERG, Franz, *Die neue Stadt*, Berlín 1939.

¹¹⁵⁸ V úvodu se autor zaobírá kritickým rozbohem liberalistické stavební epochy a jejími zhoubnými vlivy na sídelní stavební útvary. Stavba měst se omezila na parcelaci, výstavbu měst prováděla toliko stavební policie. Nedostatek celkového světového názoru v urbanismu musí být podle autorových slov nahrazen novým řádem, kde se sociální struktura ve smyslu cechovnictví stane novým tvůrčím principem stavby měst. Autor podrobil zevrubnému studiu 72 měst v Německu a přitom se svým seminářem prozkoumal podíl všech veřejných i soukromých zařízení na městský organismus ve smyslu shora uvedených čtyř základních hledisek. Srov. FEDER, Gottfried, *Die neue Stadt. Versuch der Begründung einer neuen Stadtplanungskunst aus der sozialen Struktur der Bevölkerung*, Berlin, Heidelberg 1939.

¹¹⁵⁹ Blíže např. CHRISTALLER, Walter, Land und Stadt in der Deutschen Volksordnung, in: *Deutsche Agrarpolitik* 1, 1942/1943, s. 53–56.

¹¹⁶⁰ BOSMA, K., Verbindungen zwischen Ost- und West-Kolonisation, in: *Der „Generalplan Ost“*. Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik, RÖSSLER, Mechtilde – SCHLEIERMACHER, Sabine (edd.), Berlin 1993, s. 198–215.

Konrad Meyer společně s Josefem Umlaufem a dalšími spolupracovníky připravili v Berlíně propagandistickou výstavu *Plánování a výstavba Východu* (*Planung und Aufbau im Osten*), která k tématu přitáhla elitu nacistického režimu. Výstavu společně 20. března 1941 otevřeli Rudolf Hess, Heinrich Himmler, Philipp Bouhler,¹¹⁶¹ generální inspektor německých silnic Fritz Todt a v neposlední řadě šéf RSHA Reinhard Heydrich.¹¹⁶² Výstava, na níž se mimo jiné prezentovaly ukázky modelových vesnic a hospodářských komplexů s moderními interiéry a racionalizovanými zemědělskými systémy, to vše pro nové prostory okupovaných východních území, měla úspěch a v říjnu téhož roku byla prezentována v Poznani.

Představy *Reichsstelle für Raumordnung* na uspořádání nově nabytých východních území byly do značné míry v přímém rozporu s názory Himmlera a jemu podřízených institucí. Oproti Himmlerově představě agrárního východu stavěl *Reichsstelle für Raumordnung* do popředí myšlenku oblast industrializovat. Po svém nástupu do úřadu RKFDV tedy Meyer mírnil Himmlerovu agrární utopii svým industriálním realismem.¹¹⁶³

Výše zmíněný zákonný podklad pro regionální a celostátní plánování (*Wohnsiedlungsgesetz* a zákon o předběžných opatřeních pro jednotnou organizaci osidlovacích akcí v Německu) měl být teoreticky uplatněn jen v prostoru Německa. Na tzv. východní okupovaná území, mezi něž patřil i Protektorát Čechy a Morava, se pravomoc *Reichsstelle für Raumordnung* nevztahovala. Himmler však z pozice své funkce říšského komisaře výkon těchto zákonů stáhl na sebe a uplatnil je i v protektorátních podmínkách. Dokladem o tom, že jeho názory na územní plánování se odrazily v Protektorátu Čechy a Morava, je šíření Himmlerových předpisů pro plánování a utváření měst a venkova, konkrétně směrnice pro výstavbu venkova z 26. listopadu 1940 a směrnice BOSMA z 30. ledna 1942, kterou říšský komisař pro upevnění německví v dohodě s říšským ministrem práce a říšským komisařem pro sociální výstavbu bytů vytvořil zásady pro plánování a stavbu měst na východě.

¹¹⁶¹ Philipp Bouhler (1899–1945) byl nacistický funkcionář, který zastával post šéfa kanceláře vůdce NSDAP.

¹¹⁶² NĚMEC, R., Hitler's „Generalsiedlungsplanung Ost“, c. d., s. 3.

¹¹⁶³ DWORKOVÁ, Debórah – PELT, Robert Jan van, Osvětim. 1270 až současnost, Praha 2006, s. 138.

Himmlerovou SS kontrolovaný pražský *Bodenamt* tuto direktivu předával jako závaznou jednotlivým stavebním dohledům na nižších úrovních správy. Ve své aktivitě nebyl navíc osamocen, výtah z Himmlerovy směrnice otiskl i protektorátní oborový měsíčník *Der Bau*.¹¹⁶⁴ I v protektorátu měl např. platit ideální poměr 85–90 obyvatel na čtvereční kilometr a poměr mezi městským obyvatelstvem a obyvatelstvem na venkově 60 ku 40.¹¹⁶⁵ Zvláštní význam se kladl na organické včlenění měst do krajiny a bezprostřední směřování zemědělství a průmyslu bylo směrnicemi zavržováno. Jelikož plánování výstavby venkova počítalo s nutnou řemeslnou prací jen pro vlastní potřebu, měly být všechny ostatní živnostenské a průmyslové závody situovány do měst. V souvislosti s tím byla projektována výstavba sídlišť s rozdělením na malá, střední a velká města. Spádovost malého města měla zabírat plochu o průměru kolem 20 km. Nejmenší velikost zdárně působícího malého města byla stanovena na 10 000 obyvatel, velikost 15 000–20 000 pak byla označována za optimální. Malá města měla mít od sebe odstup kolem 20 km. Střední města měla být budována tam, kde k tomu byly dány zvláštní předpoklady (např. dopravní infrastruktura). Při průmyslu, který měl být umístěn ve středních a velkých městech, se žádalo sdružování podniků různých živnostenských skupin a různých velikostí. Jednou z funkcí obytné formy nově budovaných sídlišť byl vliv na utvrzení národního vědomí, tudíž se preferovalo bydlení v rodinných domech, tak aby se posilovalo sepětí s půdou a vlastenectví nových majitelů.¹¹⁶⁶

Prostorové plánování v období Třetí říše se rámcově rozděluje do čtyř kategorií. První kategorie zahrnuje plánování průmyslových měst, druhá kategorie pak takzvaná vůdcova města (*Führerstädte des Altreichs*),¹¹⁶⁷ do třetí kategorie plánování spadají návrhy na obytné kolonie a čtvrtá kategorie měla přijít na řadu po vítězném tažení Třetí říše na východě a úzce souvisela s *Generálním plánem Východ*. Její součástí bylo třeba i přebudování velkých měst na dobytých územích, např. Varšavy, a zároveň vybudování systematicky propracované sítě menších měst, městeček a vesnic určených k osídlení etnickými Němci z východní a

¹¹⁶⁴ *Der Bau*, Jahrgang I. (XXXVIII), 15. August 1942, Prag, s. 75.

¹¹⁶⁵ Při čistě zemědělském obyvatelstvu se počítalo s hustotou asi 25 osob na 1 km², v případě, že k zemědělskému obyvatelstvu přibýlo i venkovské dělnictvo, uvažovalo se počtu 35 lidí na 1 km².

¹¹⁶⁶ NA Praha, fond PÚČM, k. č. 378, inv. č. 228–232.

¹¹⁶⁷ Blíže *Kulturhauptstadt des Führers. Kunst und Nationalsozialismus in Linz und Oberösterreich*, Linz 2009.

jihovýchodní Evropy. To vše mělo být realizováno na místech, odkud se muselo vystěhovat původní slovanské a židovské obyvatelstvo.¹¹⁶⁸

K výše zmíněným účelům byla přizpůsobena i organizační struktura *Bodenamtu*, kdy součástí tzv. *III. odborné skupiny (Gruppe III)* bylo i stavební oddělení (*Abteilung IVb – Bau d*), jehož vedoucím byl stavební Ing. Gerhard Feldmann,¹¹⁶⁹ architekt a zároveň *standartenführer SS*. Vedle referátu venkovské kolonizace ve stavebním oddělení nacházíme i referát městské kolonizace, dále pak ochrany přírody a hmotných památek, referát pro zvláštní technické úkoly, referát maket a vzorků a referát pečující o diapozitivy. Zmíněná *III. Odborná skupina* aktivně spolupracovala s BMLG na záborech a následném osídlování české půdy příchozími etnickými Němci. Působnost stavebního oddělení, jakož i celého *Bodenamtu* byla celoprotektorátní, a Feldmann se tak angažoval při soutěži o nový sídelní komplex (*Poldi-Siedlung*) pro německé obyvatelstvo na Kladně, kde o finální podobě kolonie rozhodoval spolu s odborníky z *Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, do jejichž zájmové oblasti Kladno spadalo.¹¹⁷⁰ Máme dále doloženy i jeho aktivity při posuzování stavebních projektů v Poděbradech, Kolíně a Jihlavě. V prvně jmenovaném stál za projektem novostavby tzv. obchodních stánků, vypracoval nové městské urbanistické studie i plány pro výstavbu bytů pro dělnictvo sklářské firmy Inwald. V Jihlavě Feldmann jako zástupce svého úřadu sledoval architektonické vyznění rustikálně pojatých kolonií domů, které zde ve spolupráci se *Stavební a bytovou společností pro Jihlavu a okolí (Gemeinnützige Wohnungsbaugesellschaft für Iglau und Umgebung)* vyrostly pro Němce v době války. Poměrně rozsáhlou jihlavskou realizací byla zahradní kolonie *Siedlung* (dnes Lidická), tvořená typovými domky na jižním předměstí v nezastavěné lokalitě mezi Znojemskou a Brtnickou ulicí. Celý projekt měl zahrnovat 34 řadových domů po čtyřech bytech, 73 samostatných domků pro

¹¹⁶⁸ Pátá kategorie přistoupila až později a zahrnovala plány na přestavbu bombardováním poničených německých měst. Blíže HOŘEJŠ, Protektorátní Praha, c. d.

¹¹⁶⁹ Gerhard Feldmann (nar. 11. ledna 1907) byl později uvolněn pro vojenskou službu u *Waffen SS* a na frontě 21. září 1944 padl. NA fond ÚRP-ST, sign. 109-7/9, k. č. 116.

¹¹⁷⁰ K závěrečnému hodnocení projektů neveřejné soutěže na městské politické centrum v Kladně (*Wettbewerb für die Planung eines politischen Stadtmittelpunktes*) zasedla porota hodnotitelů. Vedle stavitele Fliethera, jinak vedoucího hamburské *Vysoké školy hansovní pro výtvarné umění*, Ing. Hosse, krajského vedoucího NSDAP, Dr. Meusela, kladenského vrchního zemského rady, Ing. Kastenmüllera, ředitele kladenské *Poldiny* hutě, Dr. Ing. Ericha Langhammera z pražské plánovací komise, Ing. Steinsdorfera kladenského vedoucího NSDAP působil v komisi i Ing. Werner Knapp a Ing. Gerhard Feldmann z pražského *Bodenamtu*. Blíže HOŘEJŠ, Miloš, Protektorátní Praha, s. 281.

jednu rodinu a 24 dvojdomků. Z předpokládaných 85 realizací se ovšem do konce roku 1941 postavil pouze malý zlomek, poté již na výstavbu nezbývaly finance. Typové podklady pro nízké domky dodal v roce 1939 Otto Scholss z Württemberska, pro jednoposchod'ové řadové domy pak o dva roky později architekt František Kalivoda (1913–1971) z Brna.¹¹⁷¹ O provázanosti III. odboru *Bodenamtu* s organizátory výstavby svědčí dochovaná korespondence, výkresová dokumentace, fotografie sádrového modelu a fotodokumentace průběhu výstavby dochovaná u obou aktérů.

V souvislosti s osídlovacími otázkami *Bodenamt* intenzivně spolupracoval jednak s *Osídlovacím štábem*, v jehož čele stál sám komisařský vedoucí *Bodenamtu* Ferdinand Fischer, a s BMLG. Partnerem v jednotlivých osídlovacích oblastech¹¹⁷² jim byly stavební správy (např. správa pro osídlovací obvod Praha-sever sídlila v Katusicích)¹¹⁷³ a u větších statků i nucení správci. Bylo vypsáno několik soutěží, ale v reálu v důsledku omezení stavebních prací v době války schvalovali úředníci stavebního odboru *Bodenamtu* v rámci své působnosti jako stavební policie a stavební dozor (*Baupolizei, Baugestaltung und Baupflege*) pouze drobné adaptace stávajících objektů původních českých vlastníků (utilitární přístavby jakými byly stodoly, sila, chlévy, stáje, vepřiny či např. výstavbu vodovodu), dále udělovali stavební povolení a přidělovali potřebný materiál.

V osídlovacím obvodě Praha-sever se stavební dozor vztahoval na cca 40 zemědělských objektů, u nichž byl detailně sledován stav stavebních prací, vydané prostředky, spotřeba materiálu a využití pracovních sil. Byl to právě III. odbor *Bodenamtu*, který dával bankám pokyn k proplacení výdajů stavebních firem, na něm byl jejich výběr a účetní kontrola, výdej a uskladnění materiálu, jakož i ubytování stavebních dělníků.¹¹⁷⁴ Do běžné agendy stavebního odboru *Bodenamtu* patřilo i vypracovávání návrhů na ideální podobu zemědělských

¹¹⁷¹ SOkA Jihlava, fond Archiv města Jihlava od roku 1849, odd. Městský stavební archiv, SOkA Jihlava, fond Berní správa Jihlava, k. č. 20 – Panenské předměstí. Blíže: HOŘEJŠ, Miloš – NĚMEC, Richard, Urbanismus a architektura Jihlavy ve službách komunální politiky nacionálního socialismu, in: Češi a Němci na Vysočině / Tschechen und Deutsche in der Vysočina, Havlíčkův Brod 2014, s. 357–392.

¹¹⁷² Osídlovací oblasti ve správě *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft* (v protektorátu vystupující pod názvem *Českomoravská zemědělská společnost*) byly celkem čtyři – Praha-sever, Brno, Olomouc a České Budějovice. Viz kapitola 4.6.

¹¹⁷³ Blíže: HOŘEJŠ, Miloš, Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945), in: Terezínské listy 34, Terezín 2006, s. 95.

¹¹⁷⁴ NA Praha, fond Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, k. č. 378, inv. č. 223–233.

usedlostí určených pro německé přesídlence v Protektorátu či pro statky zabavené a dané pod německou nucenou správu.

Nerealizovány zůstaly stejně jako v pohraničí návrhy německých dvorů a budov utilitárního charakteru určených pro německé osídlence, které měly vzniknout na pozemcích původních českých vlastníků. Z dochovaných plánů stavebního oddělení DAGu je patrný inspirační zdroj v selské architektuře obvyklé na území Chebska, západních Čech a Saska. Zděné objekty mají strmé sedlové a polovalbové střechy, patrně jsou však vedle regionalistických prvků i vlivy funkcionalismu (kruhová okna). Většinu projektů, zpracovávaných pro určitou velikostní skupinu statku (20 ha, 30 atd.), navrhl berlínský stavební rada Willi Erdmann.¹¹⁷⁵ Jako inspirační zdroj pro plánované stavby v Protektorátu sloužily severočeské statky, nicméně dochované etnologické průzkumy jihlavského německého jazykového ostrova naznačují i další možný zdroj inspirace v této oblasti. Co se týče vnější podoby, vyhlížely objekty bytových domů i statků archaicky a usedle, čemuž ovšem neodpovídalo vnitřní dispoziční členění domů a bytů. Tam můžeme hledat ohlasy těch nepokrokovějších myšlenek.¹¹⁷⁶

K realizaci výstavby plánovaných statků v důsledku vypuknutí války, a s tím souvisejících stavebních omezení nedošlo. *Bodenamt* a osídlovací společnosti se ve svých plánech na vybudování ideálních selských stavení pro své „soukmenovce“ musely omezit pouze na drobné úpravy či vestavby ve stávajících objektech původních českých vlastníků, jak již bylo řečeno.

Ambice III. odboru *Bodenamtu* byly obecně vzato dosti široké, o čemž svědčí dochované fotografie modelů vesnic s okolní krajinou. Jedním z takových případů je modelová studie vesnice Horní Slivno, nacházející se v osídlovací oblasti Praha-sever, kde se promítly navržené změny v uspořádání obce, jež navrhli architekti *Bodenamtu*.

¹¹⁷⁵ NA Praha, fond Německá osídlovací společnost Karlovy Vary, inv. č. 206, k. č. 106, 107. Willi Erdmann byl DAG využíván i při budování novostaveb 44 statků na pozemcích rozparcelovaného velkostatku Schwarzenau ve Waldviertelu v Dolních Rakousích. Zámek s velkostatkem patřil příznivcům bývalého kancléře Kurta von Schuschnigga, kteří byli donuceni k jejich prodeji. Na rozdíl od Sudet zde k výstavbě tzv. německých vzorových statků (*Deutsche Musterhöfe*) nakonec došlo. Statky jsou umístěny v malé skupině stranou stávající zástavby. Viz „Siedlung Linde“ bei Raabs an der Thaya, dostupné z WWW: http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_f%C3%BCr_die_Schaffung_des_Truppen%C3%BCbungsp latzes_D%C3%B6llersheim_ausgesiedelten_Ansiedlungen.

¹¹⁷⁶ NA fond Českomoravská zemědělská společnost, k. č. 79, inv. č. 167.

Úředníci III. odboru rovněž dbali na „správné“ architektonické vyznění nových staveb v osídlovacích oblastech. Podle stavební směrnice pro osídlovací sektor Praha-sever se mělo výhradně používat sedlové střechy, v určitých případech se připouštěly polovalbové, a to zejména pro samostatně stojící objekty. Veškeré další typy střech byly pro tento osídlovací sektor bez výjimky zakázány. Sklon střechy činil 45–48° a měl být přizpůsoben krajovému rázu. U střešní krytiny převažovaly přírodní barvy s preferencí tzv. bobrovek. Azbeztová krytina, cementové tašky či eternit byly zakázány. Střešní okna měla být nenápadná a na jejich krytí byl použit stejný materiál, jaký nesla hlavní střecha.¹¹⁷⁷

O tom, jak byl po personální stránce odbor vybaven, svědčí i to, že ve Feldmannově IV. skupině působil jako vedoucí oddělení (IV d, později b) architekt a absolvent *stuttgartské školy*¹¹⁷⁸ doc. Dr. Ing. Werner Knapp, který po Feldmannově odchodu na frontu zaujal jeho místo.¹¹⁷⁹ Své těsné sejetí s výše uvedenou školou demonstroval Knapp během svého pražského působení častými konzultacemi týkajícími se stavebních projektů venkovských staveb a přestaveb. Byl to on, kdo stál podstatnou měrou za vznikem vzorové kolonie pro německé pracovníky firmy Poldi v Kladně, tzv. *Poldi-Siedlung*, a rovněž v roli editora sestavil čtyři čísla architektonického časopisu *Architektur-Wettbewerbe*, vydávaného u Karl Krämer Verlag ve Stuttgartu s podtitulem *Řada sešitů udávajících směr stavitelství*. První číslo časopisecké řady nazval Knapp *Siedlung* a věnoval se v něm plánování převážně venkovského osídlení za užití staveb v tradicionalistickém duchu *Heimatstilu*.¹¹⁸⁰ Knapp jednotlivé soutěže doprovázel

¹¹⁷⁷ NA Praha, Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1939-1945, inv. č. 223-233, rk. č. 378, inv. č. 234-235, k. č. 379.

¹¹⁷⁸ Stuttgartskou školou jsou označováni vyučující a absolventi architektury Technische Hochschule ve Stuttgartu ze třicátých a čtyřicátých let. Vedle Paula Schmitthennera to byl například Wilhelm Tiedje, Heinz Wetzel, Martin Elsaesser, Carl Kersten a Hugo Keuerleber. Tato škola odmítala historismus a ctěla klasické a konzervativní prvky architektury. Přednost dávala přírodním stavebním materiálům. Její příslušníci stáli často v opozici k *Bauhausu* a kritizovali například i známou stuttgartskou kolonii Weißenhofsiedlung. V reakci na to postavili v roce 1933 kolonii v tradičním duchu – Kochenhofsiedlung.

¹¹⁷⁹ Vedoucím Knappovy diplomové práce *Siedlung im Remstal* na katedře *Städtebau und Siedlungswesen* byl prof. Heinz Wetzel (1882–1945) německý architekt a urbanista, vedle Paula Bonatze a Paula Schmitthennera nejvlivnější z profesorů na stuttgartské Technische Hochschule. HOFMANN, Wilhelm, *Erinnerungen an einen Städteplaner*. Heinz Wetzel 1882–1945, in: *Bauverwaltung* 55, 1982, s. 408–409. SOHN, Elke, *Städtebau der Stuttgarter Schule*. Heinz Wetzel, in: *Neue Tradition*, Dresden: Thelem 2009, s. 97–120.

¹¹⁸⁰ Rozebírány jsou zde urbanistické soutěže na lokalitu v Lenzingu (*Zellwolle-Siedlung* tedy něco jako kolonie buničitá vlna). V hodnotící komisi působil vedle Knappova profesora Wetzela i další výrazný představitel tzv. Stuttgartské školy Julius Schulte-Frohlinde (1894–1968). Jedna z Knappových často se opakujících myšlenek byla, že pro nově stavěné kolonie domů není ani tak podstatné řazení jednotlivých objektů, nýbrž ulice a náměstí. Kolonie by se měly oprostít od

svými komentáři. Poslední osmé číslo editorské řady bylo speciálně věnováno Kladnu a jeho plánované vzorové přestavbě, zde Knapp věnoval prostor i Dr. Wilhelmu Fischerovi z odboru pro prostorové plánování ÚŘP.¹¹⁸¹ Dostupné dokumenty tak zcela jednoznačně svědčí o příklonu stavebního odboru *Bodenamtu* k tradicionalisticky pojaté architektuře.¹¹⁸² Toto oddělení taktéž úzce spolupracovalo s pražskou německou technikou (*Deutsche Technische Hochschule Prag*, dále jen DTH), kde asistentem na katedře stavební historie byl ve školních letech 1939, 1941/42–1944/45 Dipl. Ing. Siegfried Wähner,¹¹⁸³ který přednášel o zemědělských a industriálních stavbách a letecké ochraně. Do plánování venkova po stránce architektonicko-urbanistické byl zcela nezbytně zapojen i ÚŘP, konkrétně skupina pro výživu a zemědělství, jehož stavební referent, Dipl. Ing. Otto Weicken (1911–1984), přispěl do časopisu *Architektur-Wettbewerbe* svým návrhem dvora pro dvacetihektarové hospodářství.¹¹⁸⁴

hlavních dopravních tras. Hlavní tahy mají zůstat stranou nových center. Fungování kolonie závisí na obecních prostranstvích, míst každodenních slavností. Okolo nich mají být stavěny veřejné budovy, školy, obchody, hostince. Obytné ulice (*Wohnstrassen*) je třeba rozmístit kolem ústředního bodu kolonie. KNAPP, Werner, *Siedlung als Bollwerk gegen Landflucht und Verstädterung*, *Wettbewerbe* 1, s. 40.

¹¹⁸¹ FISCHER, Wilhelm, *Entstehung und Geschichte einer Industriestadt*, in: *Architektur Wettbewerbe* 8, Stuttgart 1942, s. 3–7.

¹¹⁸² Dalšími jmény, která se objevují v dokumentech skupiny stavitelství pražského *Bodenamtu*, jsou dipl. Ing. Pfisterer, stavební rada Röscher, Ing. Lojda, dipl. Ing. Pikal.

¹¹⁸³ Siegfried Wähner se narodil 9. května 1914 v Ústí nad Labem v rodině stavitele Rudolfa Wähnera. Od roku 1933 studoval na stolidi pozemního stavitelství a architektury DTH, v roce 1938 své studium úspěšně dokončil. V době okupace byl za odbor architektury členem svazu docentů. Archiv ČVUT, Studien- und Stundenplan für das Jahr 1941/42, s. 18; Archiv ČVUT, Hauptkatalog II., Studienjahr 1933–1934, 1934–1935, 1935–1936, 1936–1937, 1937–1938.

¹¹⁸⁴ *Architektur Wettbewerbe* 9, Stuttgart 1943, s. 44.

Závěr

Nacisté usilovali o vytvoření světové Německé říše, jejíž jádro by tvořilo Německo zvětšené o Rakousko, české země a západní část Polska. Na ně měla navázat kolonizace dobytých území ve východní a jihovýchodní Evropě. Protektorát Čechy a Morava byl plně začleněn do ekonomického prostoru Velkoněmecké říše. Dekret, kterým byl zřízen Protektorát, obhajoval okupaci historickými argumenty, podle nichž české země přináležely po tisíciletí do *lebensraumu* německého národa. Byl evokován jakýsi návrat v čase, kdy se tímto výkladem české země jen navracely do lůna Říše a okupace tak nabývala vlastně přirozeně právní povahy. Protektorátem nad českými zeměmi měla být přepsána dosavadní tendence směřování českého národa směrem k neodvislosti na německém světě. Došlo k jakési redefinici celého českého prostoru. Od toho konceptu se odvíjelo nahlížení nacistů na minulost i budoucnost českého prostoru a českého národa. Navíc doktrína neomezené moci aplikovaná Adolfem Hitlerem změnila dekret z 16. března v dokument, který vůdce mohl volně interpretovat, podle své vůle a zůstávalo tak nejasné, co to znamená pro suverenitu a pro definování pravomocí říšského protektora. Protektorát byl vyhlášen spíše neurčitě - nezávislý podle ústavního práva, ale současně jako integrální součást Velkoněmecké říše. Do budoucna zůstávala definice vztahu mezi Protektorátem a Říší nejednoznačná a otevřená.

Je zřejmé, že Protektorát Čechy a Morava byl v oblasti německé okupační správy do značné míry unikátním útvarem. Nový režim nastolený v Čechách a na Moravě se měl jako první ztělesnění německého konceptu protektorátu vyhnout čemukoliv, co by pravděpodobně mohlo odstrašit jiné národy, které by mohly v budoucnosti vyjádřit stejné přání, tedy aby byly připojeny k Německé říši jako protektoráty. Nacisty k této formě uspořádání nepřiměly pouze mezinárodně politické ohledy na ostatní velmoci a potřeba potlačení možných obav států, jež se měly v budoucnu stát cílem jejich expanze. Zvolená forma, byla dostatečně vágní, aby uspokojila Čechy a Němce přesvědčila o zvládnutelnosti nového úkolu. Relativně nekonfliktní cestou mělo rovněž dojít k vypořádání se s početnou jinonárodní menšinou v Říši tak, aby to odpovídalo jejich doposud hlásané koncepci čistě národního státu a nemuselo být přikročeno k poskytnutí politického zastoupení tohoto etnika v celoříšském měřítku. Současně mělo dojít k

dokonalému ovládnutí a pacifikaci této oblasti při vynaložení přijatelných nákladů na výkon okupační správy.

České země se měly stát nedílnou součástí německého prostoru nejen kvůli své historické přináležitosti k Německé říši, ale i pro svou polohu a nesporný hospodářský význam. Podrobená země se měla stát jedním ze základních zdrojů moci nacistického Německa a Protektorát tudíž od počátku hrál v hospodářských zájmech Velkoněmecké říše zásadní roli. Klíčovou metodou pro (znovu)začlenění českých zemí a zároveň jeden z podstatných aspektů německé hospodářské politiky Říše se staly germanizační plány založené na území Protektorátu Čechy a Morava na kombinaci asimilace, evakuace a fyzické likvidace. V praxi pak germanizace prováděná na území Protektorátu probíhala třemi cestami:

1. formou převodů kapitálových účastí,
2. arizací židovského majetku,
3. formou usídlování Němců na české půdě.

Tomuto uvedenému pořadí přibližně odpovídala i časová posloupnost, s jakou měly být jednotlivé kroky uváděny do praxe.

Osídlovací politika patřila k jednomu ze základních prvků nacistické expanzionistické politiky. Dominance nacistického Německa nad obsazenými oblastmi měla být mimo jiné nastolena osídlovací politikou provedenou prostřednictvím rolnictva, což souviselo s výrazným prvkem nacistické ideologie, kultem půdy (mýtus o krvi a půdě, Blut und Boden), jenž měl být nositelem národního prvku. Dochází zde tedy k úzkému propojení otázky zabezpečení životního prostoru s posílením pozic venkovského, tj. zemědělského obyvatelstva. Podobně jako u doktríny vojenské, podle níž nelze za dobyté považovat území, kam nevstoupila noha německého pěšáka, vycházeli nacisté z tvrzení, že pro národu není zajištěno žádné území, které není osídleno německým zemědělcem. Německý zemědělec byl optikou nacistické ideologie přetaven do idealizované podoby, představoval vtělení ideálů sounáležitosti člověka s půdou.

Osídlovací politika byla nacisty doplněna teoriemi nadřazenosti německé rasy a jejího poslání ve střední a východní Evropě.¹¹⁸⁵ Učení o tzv. životním prostoru (Lebensraum), který byl hledán na Východě (Lebensraum im Osten), bylo pevně svázáno s rasistickými teoriemi árijské nadřazenosti. Německý

¹¹⁸⁵ MICHL, J., Nacistické zásahy do české pozemkové držby, c. d., s. 233.

nacionalismus tak v nacistické ideologii nabýval spíše podob rasismu. Příslušnost k národu, jehož podstata do té doby spočívala v řeči či kultuře, byla nahrazena rasovými kritérii. Na rozdíl od starších konceptů německého nacionalismu nebyla kritériem přijetí do svazku národa nacionální příslušnost, stejné kulturní vzorce či jazyk, ale rasové predispozice. Nacionálně socialistická teorie „životního prostoru“ a „krve a půdy“, bylo jakýmsi quasi-mystickým spojení „krve“ (rasy nebo národa) a „půdy“ (územního a životního prostoru) pro germánský lid s vyloučením podřadných ras, jakými měli být např. Slované.¹¹⁸⁶

Pohled na slovanská etnika nebyl ale tak jednotným, jak by se mohlo na první pohled zdát. Zvláště výrazně odlišně vypadají v tomto aspektu přístupy ke dvěma sousedícím národům, Polákům a Čechům. Z toho vyplývalo i další specifikum Protektorátu. Zatímco vůči židům a Romům byla nacistická politika na všech okupovaných územích v zásadě identická, přístup k většinové populaci se v různých zemích lišil. Zatímco v sérii rasových průzkumů z prostředí RuSHA i pražské Německé Karlovy univerzity nevycházel rasový profil Čechů nikterak špatně, bylo na polský národ nahlíženo jako na méněcenný a nehodný úvah o případné asimilaci byť jen jeho zčásti.

Svá specifika měla i nacistická politika půdy a jejího osídlování aplikovaná na území Protektorátu. Pro tyto účely nacisté využili z důvodu zakrytí skutečných záměrů stávajících úřadů. Odbory VI. až IX protektorátního Ministerstva zemědělství, které byly zodpovědné za zemědělskou a lesnickou politiku, se dostaly již v prvních dnech okupace do pozornosti nacistů. Komisařskou správou těchto odborů byla umožněna jejich plná kontrola a to při zachování organizačního začlenění v rámci Ministerstva zemědělství a v rámci protektorátní vlády. I začátkem roku 1942 zřízený Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu – *Bodenamt für Böhmen und Mähren*, vyjmutý již plně z kompetence protektorátní vlády, měl svým názvem vzbudit domněnku kontinuity s prvorepublikovým Státním pozemkovým úřadem. Ve skutečnost v něm po personální stránce vykonával svůj vliv říšský protektor a složky SS, jakými byly RSHA či RuSHA.

Rovněž od nacistů nebylo samoučelně, že pro protektorátní pobočku *Deutsche Ansiedlungsgesellschaft*, zvolili neutrálně znějící název Českomoravská

¹¹⁸⁶ Srov. MAI, Uwe, „Rasse und Raum“, c. d., s. 164–165.

zemědělská společnost - *Böhmisch-Mährische Landgesellschaft*. U klíčového aktéra rolnické kolonizace v Protektorátu měl nekonfliktní název zastříti jasný účel této společnosti, která byla regulérní pobočkou s identickými cíli a prostředky, jako její říšská centrála. Přičemž na jiných okupovaných územích, včetně Říšské župy Sudety tuto „taktiku“ nacisté nezvolili. Opět se tak potvrzuje specifikum Protektorátu a zjevná snaha nacistů zbytečně neznepokojuvat protektorátní obyvatelstvo byť je náznaky osídlovacích aktivit.

Podobně jako bylo využito klíčových stávajících odborů protektorátního Ministerstva zemědělství, byly zásahy nacistů do pozemkové držby v Čechách a na Moravě a jejich počáteční legitimita umožněna zákony a opatřeními přijatými již v době fungování tzv. Druhé republiky v důsledku pomnichovské okupace pohraničních území ČSR. Tehdy měly vládě umožnit zásahy do soukromé držby v souvislosti s potřebami hospodářského přebudování a obrany pomnichovského státu. Jakožto prvotně české normy zastíraly skutečné, protičeské a germanizační cíle, které německé protektorátní úřady sledovaly.

Jako podstatná součást nacistické zemědělské politiky byla osídlovací politika vázána na válečné potřeby Třetí říše a s tím spojený požadavek plynulého zásobování zemědělskými produkty. Germanizace půdy a s ní spojené kolonizační aktivity se dostávaly do střetu s ekonomickými, vojenskostrategickými a mezinárodněpolitickými potřebami Říše. Provádění rolnické kolonizace nacistickou válečnou ekonomikou bezesporu poškozovalo. Konečné řešení se v této oblasti mělo realizovat až po skončení válečných operací. V případě Protektorátu bylo nutno brát ohledy i na pozici protektorátní vlády, pro nacisty nezbytné při ovládání českých zemí. Radikálně prováděná osídlovací politika by její fungování značně podkopala.

Již v počátcích Protektorátu podnikli nacisté kroky, které vedly k zajištění zbytků zabraného majetku po někdejší československé pozemkové reformě (půdou ve vlastnictví bývalého Pozemkového úřadu a půdou nepřidělenou) a provozy ve vlastnictví státu.¹¹⁸⁷ Krátce po té bylo rovněž zahájeno vyvlastňování české zemědělské půdy a došlo i k násilnému vysídlování českého obyvatelstva z oblastí rozšiřovaných vojenských cvičišť (Milovice, Brdy, Vyškov), k čemuž

¹¹⁸⁷ Nucené správy byly uvaleny na nemovitosti v tzv. nepřátelském nebo protistátním vlastnictví, pozemky židovských vlastníků a na provozy, které z důvodu špatného obhospodařování nebo porušení předpisů o výživě obyvatelstva byly převzaty do nucené správy.

přistoupily i úvahy a následně i realizace cvičiště nového (Benešov-Neveklov). Prostory vojenských cvičišť se měly stát jedním z výchozích bodů, odkud se mělo šířit německví a měli tak do značné míry přispět k připravované germanizaci českomoravského teritoria.¹¹⁸⁸ Pro zvláštní vojenské úkoly bylo zabráno ve 245 obcích přibližně 80 000 ha a evakuováno bylo téměř 80 000 obyvatel. Nacisté se podíleli na zabavování půdy i z důvodu plánovaných staveb dálnic, kanálů, přehrad, potrubního vedení, letišť, celnic apod.

Rozšiřované vojenské prostory i plány na zřízení nových výcvikových prostorů byly pevnou součástí nacistických plánů na rozdrobení Protektorátu soustavou tzv. územních mostů (Landesbrücken). Německé národnostní koridory, hráze a sítě, parcelující kompaktní české území postupně na menší, izolované, německým živlem snadněji a rychleji pohltitelné části,¹¹⁸⁹ byly rovněž formulované již v první fázi fungování Protektorátu.

V době urychlených příprav na válku a krátce po jejím vypuknutí dochází k výslovnému formulování německých plánů. Mezinárodní ohledy již nebránily vytyčení konečných cílů, jichž mělo být v blízké budoucnosti dosaženo, ani určení způsobů, jak těchto cílů dosáhnout. V pečlivě utajovaných plánech okupantů se počaly objevovat výroky naznačující, že Protektorát by neměl být z německé strany definitivním řešením, ale jen přechodnou formou říšské správy. Ta měla být v poměrně blízké budoucnosti – po vítězném tažení a po provedení úplného poněmčení – nahrazena pro ně účelnějším uspořádáním, spočívajícím v rozdělení protektorátu mezi přilehlé říšské župy, nebo zřízení nových říšských žup na jeho území.

Názory na přeměnu Protektorátu i jejich protagonisté se za dobu existence Třetí říše často měnili. Mezi prvními své názory na uspořádání českomoravského prostoru formulují dva klíčoví představitelé Protektorátu Čechy a Morava – Konstantin von Neurath a Karl Herman Frank. Jejich memoranda, která měla být zároveň pádnou odpovědí na množící se návrhy z řad NSDAP, prosazující destrukci Protektorátu a připojení jeho území k okolním župám. Von Neurath sice ve svém memorandu hájí existenci Protektorátu a nevidí pro následující dvě generační období jiné řešení, dodává však, že nejdokonalejším řešením problému by bylo totální vysídlení všech

¹¹⁸⁸ TVARŮŽEK, B., Wehrmacht proti českému lidu, c. d., s.101.

¹¹⁸⁹ Tamtéž, s. 100.

Čechů z tohoto prostoru a jeho následné osídlení Němci. Podle von Neuratha byla však tato varianta zatím neproveditelná. Navrhuje zde ponechat rasově čistší část obyvatelstva vhodnou pro germanizaci a vypudit rasově nevhodné, nebo Říši nepřátelské živly. K mírnění teroru a zastírání dlouhodobých cílů tedy vedly nacistické úřady i jejich záměr „proměnit národnost“ (*umvolken*) velké části Čechů, a tudíž je nezahnat do totální opozice.

Podle Franka měla být cílem říšské politiky v českých zemích „úplná germanizace prostoru a lidí“. K této realizaci vedou dle jeho názoru pouze dvě cesty: totální vysídlení českého národa a zaplnění uvolněného prostoru Němci či ponechání větší části Čechů na místě s tím, že budou - vzhledem ke svému rasovému obrazu, který umožňuje provádět u větší části národa politiku asimilace - podrobeni germanizaci. První řešení z důvodu nedostatku volného prostoru pro vysídlené a nedostatku německých novoosídlenců zavrhuje. Zbývá tedy jen druhá varianta, pro jejíž realizaci navrhuje následující metody: změnu národnosti rasově vhodných Čechů, vysídlení rasově neodpovídajících příslušníků českého národa a vrstvy inteligence nepřátelské říši, popř. „*zvláštní zacházení s ní a se všemi destruktivními živly, tzv. „Sonderbehandlung“*“,¹¹⁹⁰ to vše doplněno „*novým osídlením takto uvolněného prostoru čerstvou německou krví.*“¹¹⁹¹

Ve Von Neurathově i Frankově memorandu je jako dlouhodobý cíl uvedeno poněmčení prostoru a lidí, značná část Čechů přitom mohla být dle názorů obou mužů asimilována. Tisícileté soužití, jak napsal Frank, vedlo k „dalekosáhlému vyrovnání rasové úrovně“ Čechů a Němců. „Říší nepřátelskou vrstvu inteligence“ a „rasově nestravitelné“ elementy je naproti tomu třeba vysídlit, anebo podrobit „mimořádné proceduře“ (*Sonderbehandlung*). Von Neurath stejně jako řada oberlandrátů hovořil o dlouhodobém asimilačním procesu, Frank, Heydrich a Himmler, tak jako druhá skupina oberlandrátů, počítali s relativně krátkým asimilačním procesem.

Sedmdesátiletý říšský diplomat Konstantin von Neurath, a třiačtyřicetiletý bývalý přední politik Sudetoněmecké strany Karl Hermann Frank, který byl dosazen do funkce státního tajemníka, reprezentovali v Protektorátu Čechy a Morava dvě různé generace i protichůdné zkušenosti. Von Neurath se zjevně

¹¹⁹⁰ Exekuce vedená proti osobám bez soudního rozsudku, na základě státně policejního zjištění skutkové podstaty. Jednalo se v podstatě o popravu bez soudu.

¹¹⁹¹ Srov. KRÁL, V. - FREMUND, K. (eds.), *Chtěli nás vyhubit*, c. d., dok. č. 6, s. 68-75.

domníval, že jeho starostí jsou pouze základní směry protektorátní politiky, často se tedy uchýloval do ústraní svého württemberského domova a každodenní záležitosti přenechával Frankovi. Zatímco říšský protektor se snažil konfliktům s českými orgány a českým obyvatelstvem vyhnout, Frank zejména v první fázi konflikty vyhrocoval. Projevovalo se to i v oblasti pozemkové a osídlovací politiky. Von Neurath se snažil mírnit dopady některých Frankových zákroků, přesto nedokázal zabránit konfiskacím velkých pozemkových celků Schwarzenbergů, Lobkowiczů a Colloredo-Mannsfeldů a nezabránil ani projektům rozšiřování a zřízení nového výcvikového prostoru. Von Neurath se svým aparátem ÚŘP neodmítal zásahy do pozemkové držby v Protektorátu ve prospěch pozdější rolnické kolonizace, ale jeho úvahy v duchu myšlenek Walthera Darrého směřovaly spíše k zohlednění zemědělské rentability před nepromyšlenými zákroky. Darré byl v ostrém konfliktu s Himmlerem stran volby rolnických kolonistů, kteří měli podle Darrého přicházet na dobítá území z oblastí na jihozápadě „staré Říše“, jejichž pozemky byly rozdrobeny v důsledku dědičného dělení parcel. Na rozdíl od toho Himmler prosazoval „navrátilce“ německé národnosti z různých koutů Evropy.¹¹⁹²

První komisařský vedoucí zemědělských a lesnických odborů Ministerstva zemědělství Oberführer SS Curt von Gottberg byl v době výkonu své pražské funkce (květen-prosinec 1939) zároveň šéfem Osídlovacího úřadu RuSHA. To hovořilo za vše, pozemková a osídlovací politika se měla dít podle praktik tohoto úřadu. Von Gottberg zacílil svou iniciativu především na velké pozemkové celky katolické církve a to především na Moravě. Během svého krátkého působení musel čelit opozici ze strany říšského ministra Darrého a jeho pražského spojence von Neuratha. Zároveň mu plány překazily i nařízení od samotného Adolfa Hitlera, který se v otázce kolonizace v Protektorátě vyjádřil v tom smyslu, že se mají nadále dít jen přípravné práce a od realizace má být zatím ustoupeno. Dále vůdce uvedl, že vyhláška na posílení německé národnosti (*Erlass zur Festigung deutschen Volkstums*) ze dne 7. října 1939 se nevztahuje na území Protektorátu Čechy a Morava.¹¹⁹³

¹¹⁹² MAI, Uwe, *Rasse und Raum*, c. d., s. 131

¹¹⁹³ BArchB, NS 2-60, Bl. 110. říšský ministr a šéf kanceláře říšského kancléře z 24. 10. 1939. KAIENBURG, H., *Die Wirtschaft der SS*, c. d., s. 329.

Von Neurathovi se podařilo promluvit do otázky komisařského vedení odboru VI. – IX. protektorátního Ministerstva zemědělství, v zásadě ale nastoupený trend kolonizace v gesci orgánů nezměnil. Himmlerův směr nabyl vrchu zejména v důsledku toho, že kolonisté z řad tzv. Volksdeutsche byli na rozdíl od Darrého válečným stavem vázaných kolonistů pro realizaci politiky osídlování okamžitě k dispozici. Až další vývoj osídlovacího procesu ukázal, o jak fatální omyl se jednalo.

Hitler se 23. září 1940 zároveň rozhodl pro zachování Protektorátu a pro pozvolnou asimilaci „větší části“ českého národa a zároveň pro vyloučení jeho „rasově nepoužitelných“ a „Říši nepřátelských“ elementů. Své rozhodnutí odůvodňoval tím, že rozdělení by vedlo k posílení odboje a ohrozilo by tolik potřebnou zbrojní výrobu. Hitler se vyjádřil i ve věci memorand a byl to nakonec Frank, který dostal od Hitlera za úkol vypracovat plán germanizace českých zemí. Pro téma práce je podstatné, že nejen Frank ale i von Neurath ve svých memorandech skloňují v pasážích ke kolonizaci využití osídlenec z řad zahraničních Němců – Volksdeutsche nikoli již říšské Němce, ti měli v praxi, jak je prokázáno i v předkládané disertaci, jen osídlovací schéma doplnit jako řídicí kádry.

Von Neurathovy a Frankovy vzájemné rozpory skončily vysláním Heydricha jako tzv. zastupujícího říšského protektora. Když Reinhard Heydrich v září roku 1941 převzal post zastupujícího říšského protektora v Praze, vytyčil jako hlavní úkol nacisty ovládaných odborů Ministerstva zemědělství cíle osídlovací. Mělo dojít k rozrušení jednotného etnického celku českého národa násilným vytvořením německých jazykových ostrovů v nejhustěji zalidněných částech protektorátu, čímž mělo dojít ke zlomení odporu českého lidu. Právě po jeho nástupu dochází k urychlené realizaci již dříve rozvíjených plánů na osídlování ve vybraných oblastech poblíž německých jazykových ostrovů.

Kolonizační plány bylo ale nutné v průběhu války značně redukovat. Původně mělo být vytvořeno pět uzavřených německých kolonií mezi Mladou Boleslaví a Prahou a Říšskou župou Sudety o celkové výměře 3000 ha (základem měly být zabrané židovské a státní statky).¹⁴ Německé národnostní mosty byly plánovány i pro Moravu.¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁴ Mělo dojít k: 1. vytvoření souvislého německého pásma, které by spojilo Rakousko se Slezskem ve směru Brno—Vyškov—Olomouc, 2. posílení německého národnostního ostrova v

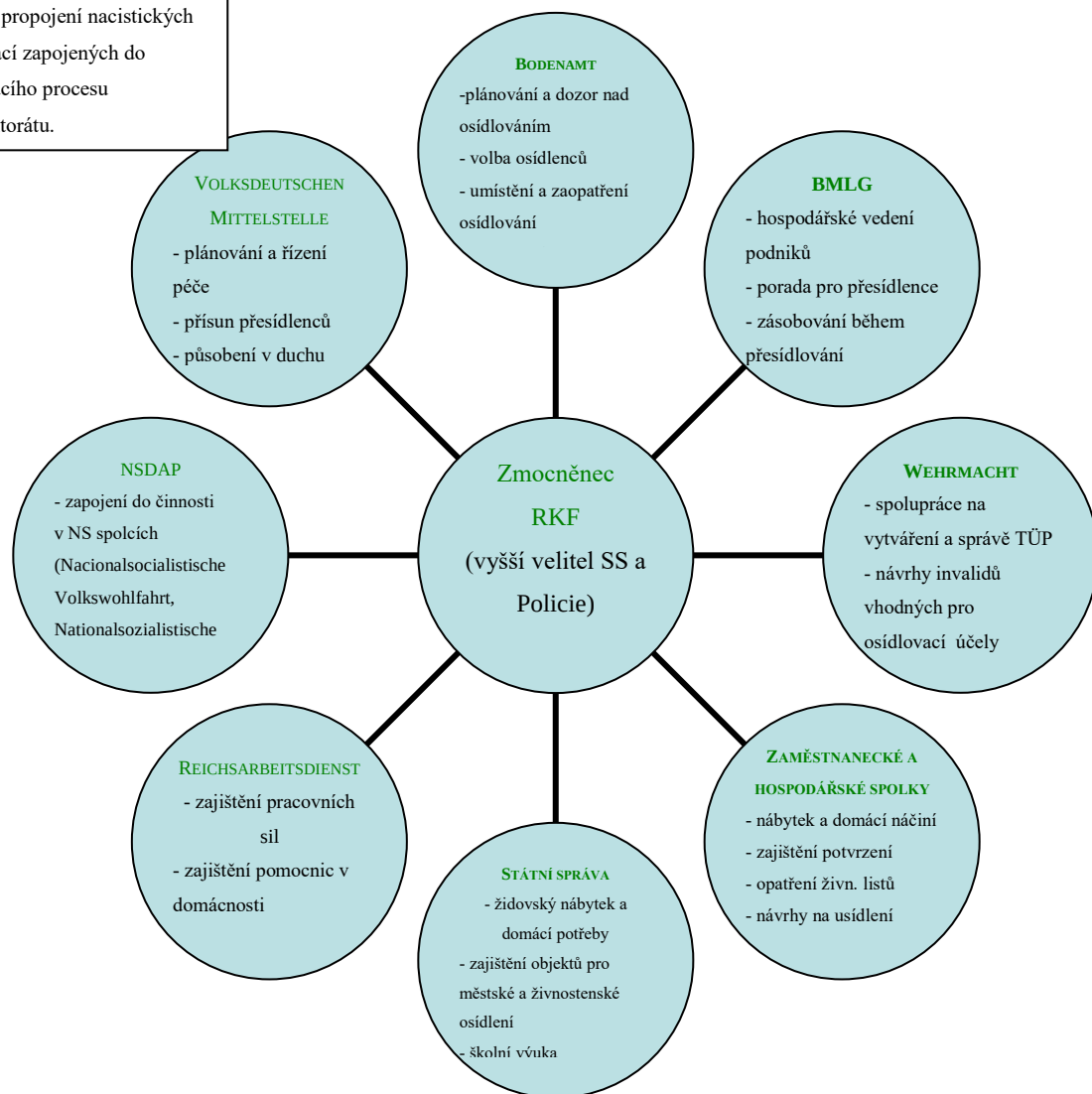
Původní plán tzv. uzavřeného osídlování - *geschlossene Ansiedlung* musel od druhé poloviny roku 1941 vzhledem k omezením vyplývajícím z válečného hospodářství a ze zákazu většiny stavebních prací ustoupit plánu tzv. rozptýleného osídlování - *Streusiedlung*.

V protektorátních podmínkách se nepodařilo, tak jako v preferovaných osídlovacích oblastech na územích zabraných Polsku, vybudovat celé nové vesnice, případně alespoň nové statky dle parametrů, které si plánovači vytkli pro německé selské usedlosti. Přitom *Bodenamt* disponoval i svým vlastním stavebním oddělením zabývajícím se vedle návrhů selských statků i plánováním vesnické krajiny.

Plán rozptýleného osídlování spočíval v usazení vždy jen několika málo německých rodin ve vytipovaných vesnických lokalitách, kterého se ujal tandem zmíněných klíčových organizací nacisty ovládaného *Bodenamtu* a BMLG. Přesídlenec z řad etnických Němců pro celý proces osídlování dodával od března roku 1941 VoMi. Systém spolupráce byl poměrně promyšlený a nastiňuje ho níže přiložené schéma. Zahrnoval všechny složky nacistické moci činné v Protektorátu.

Jihlavě a okolí, 3. ke zřízení německých opěrných bodů podél moravsko-slovenské hranice, zejména východně od Ostravy, čím mělo dojít vytvoření bariéry, která by trvale odtrhla české území od slovenského a polského, zcela by je izolovala a napomohla rychlejšímu poněmčení Čech a Moravy, 4. mělo dojít ke zpevnění a rozšíření německé menšiny kolem Lipníka nad Bečvou a Hranic na Moravě novými německými osídlenci, kteří by se sem přistěhovali pod záminkou stavby dunajsko—oderského průplavu., 5. se měla podobným způsobem rozšířit německá oblast severně od Brna pod záminkou stavby dálnice Vratislav—Víděň. NA, Praha, fond ÚŘP, IIb 2000 a IIb 4600, k. č. 287.

Schéma propojení nacistických organizací zapojených do osídlovacího procesu v Protektorátu.

Bodenamt i *BMLG* plně ve svůj prospěch využily institut nucené správy uvalované nejčastěji na pronajaté zemědělské provozy. Často ale použili zinscenovaných porušení dodávkových povinností, nenahlášených porážek apod. Vyskytly se i případy, kdy byli na podkladě udání agenta gestapa zatčeni zemědělci v osídlovacích oblastech a následně došlo k uvalení nucených správ na jejich statky.

Je zjevné, že počty nucených správ zemědělských podniků pro účely osídlovacích podniků v Protektorátu se poměrně radikálně zvedají s nástupem Reinharda Heydricha do funkce zastupujícího říšského protektora. Funkci komisařského vedoucího odborů Ministerstva zemědělství zastával tehdy ještě

„von Neurathův“ člověk Theodor Gross. Jestliže během měsíců předcházejících září, kdy do funkce nastoupil, se počty uvalených nucených správ pohybují v řádech jednotek, od září 1941 jsou to již desítky a trend pokračuje i v počátečních měsících roku 1942, kdy v čele *Bodenamtu* již stojí „Heydrichův“ člověk Hauptsturmführer SS Ferdinand Fischer. K červnu 1941 bylo pod nucenou správou *Bodenamtu* převedeno 1841 ha a k 31. prosinci téhož roku to již bylo 3999 ha. Zvýšená iniciativa v uvalování nucených správ v osídlovacích oblastech tedy vzrůstá v souvislosti se změnami na postu říšského protektora a i na *Bodenamtu*, kdy s novým personálním složením pod vedením Fischera dochází i k obratu ve směru k intenzifikaci kolonizačního procesu.

Počty přesídlenců usazených na území Protektorátu Čechy a Morava celkové rozlohy zabrané půdy se často liší zdroj od zdroje. Do ledna 1944 mělo být v Protektorátu Čechy a Morava usazeno celkem 5797 etnických Němců, z čehož 5075 pocházelo z Dobruždi.¹¹⁹⁵ Do 30. června 1944 počet německých přesídlenců Protektorátu dále stoupal: bylo mezi nimi 6591 Němců z Dobruždi, 529 z Jižních Tyrol, 461 z Bukoviny, 258 z Besarábie, 39 z Chorvatska, 19 z Ruska, osm z Bulharska a pět z Pobaltí. Středisko pro německé soukmenovce v Protektorátu kromě toho usídlilo 351 sudetských Němců a 320 ze staré Říše. Z celkového počtu bylo 8550 osídlenců rolnického původu, 75 jich mělo pocházet z měst. Celkový počet příchozích se v dalších měsících zvýšil na 8824 osob.¹¹⁹⁶ Podle materiálů BMLG bylo koncem roku 1943 pro účely kolonizace spravováno 1223 zemědělských objektů o celkové výměře 26 430 ha a usídleno 6097 kolonistů. Toto číslo bylo daleko za původními odhady a potřebami plánovačů kolonizace. I přes vlivnou pozici R. Heydricha v nacistických strukturách se mu nepodařilo „odklonit“ do Protektorátu dostatečné množství kolonistů.

Pro osídlovací účely bylo nacisty v Protektorátu zabráno celkem 36 300 ha (31 125 ha půdy zemědělské a 5 175 ha půdy lesní). Zabráno bylo 1 714 zemědělských objektů ve 430 katastrálních obcích, 19 velkostatků, 58 domovních majetků a 48 živností. Na uvedených podnicích bylo usazeno 7 044 přesídlenců. Podle odhadu z počátku června 1945 činila celková hodnota zabraného majetku 1 215 743 Kč.¹¹⁹⁷

¹¹⁹⁵ BRANDES, D., Germanizovat a vysídlit, c. d., s. 184

¹¹⁹⁶ BArch i 49/624, Aufgliederung der im Protektorat angesetzten Umsiedler nach Volksgruppen.

¹¹⁹⁷ NA Praha, fond ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327, likvidace BMLG k 1.6.1945.

Tabulka č. 15: Počty objektů spravovaných BMLG na území Protektorátu Čechy a Morava do května 1945.¹¹⁹⁸

	Počet objektů
Praha-sever	704
Brno	407
Olomouc	316
České Budějovice	118
Velkopodniky	40
Zemědělská půda bez budov – Brno	99
Zemědělská půda bez budov – Olomouc	191
Celkem	1875

Následující tabulka ukazuje, jakým způsobem byla celková plocha 36 300 ha, kterou BMLG spravovala, rozdělena do jednotlivých kategorií podniků. Tabulka zachycuje poslední dostupné údaje BMLG a je pravděpodobné, že k dalším změnám v důsledku postupující fronty do konce války již nedošlo. Vidíme tak, že nejvíce bylo k březnu roku 1945 podniků předaných přesídlencům do vlastní režie a to celkově 3271. Podobně veliký počet, 586 zemědělských podniků, zůstávalo stále pod dozorem BMLG. S těmito statky bylo spojeno 3 199 přesídlenců. K březnu 1945 bylo svěřeno „nasazeným“ sedlákům – *Einsatzbauern*¹¹⁹⁹ 574 statků. Celkový počet přesídlenců se oproti červnu 1944 navýšil o 453 přesídlenců na 7 044.

¹¹⁹⁸ NA Praha, fond ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327, likvidace BMLG k 1.6.1945.

¹¹⁹⁹ Tito sedláci byly na vybrané statky usazováni přímo RKFDV. Mělo jít většinou o osvědčené bojovníky z období zápasu o moc, s nimiž se počítalo, že budou působit příkladně mezi ostatními osídlenci (německé národnosti s cizí státní příslušností — Volksdeutsche) a že budou zastávat vůdcovská místa. Do této skupiny patřili a z osídlovacích omezení byli vyňati poškození z 2. světové války, poškození účastníci bojů v 1. světové válce, jakož i z bojů za národní povznesení a poškození důchodci z freikorpsu a fašističtí bojovníci ze Španělska. Dále sem patřili pozůstalí po těchto účastnících válek a bojů. I tyto osídlenci byli dosazováni na statky jako zvláštní druh nájemců s tím, že se od samého počátku pevně předpokládalo, že obsazené usedlosti převezmou do vlastnictví. ANTOŠ, Z., Blut und Boden, c. d., s. 33.

Tabulka č. 16: Počty a druh objektů spravovaných BMLG na území Protektorátu Čechy a Morava do března 1945 ve všech čtyřech osídlovacích oblastech.¹²⁰⁰

	Počet osob	počet podniků	zemědělská plocha	lesní plocha	Celková rozloha
BMLG obhospodařované podniky	3199	586	8274,98	1220,73	9495,71
podniky převzaté kolonisty do vlastní režie	3271	600	12 458,27	240,84	12699,11
podniky svěřené nasazeným sedlákům*	574	111	5506,70	386,93	5893,65
opěrné statky**	-	22	2333,27	2778,42	5111,75
velkostatky a opěrné statky	-	11	2552,46	547,37	3099,83
Celkově	7044	1330	31 125,68	5174,37	36 300,05

* Tzv. *Einsatzbetriebe* pro *Einsatzbauern*, kteří většinou pocházeli z řad sudetských či říšských Němců

** Tzv. *Stützpunktbetriebe*

Germanizační zápal nacistických úřadů ovšem brzdily vedle nedostatečného počtu vhodných německých rolnických osídlenců i chatrné hospodářské výsledky německých kolonistů, kteří pocházeli povětšinou z oblastí s nízkou kulturou zemědělské práce. Ve svém základu archaický a z idealistických vizí vycházející koncept usazování německých přesídlenců na tzv. rentabilních statcích, tzn. statcích o rozlohách kolem 20 ha, tak aby uživily celou rodinu a umožnily i nadprodukcii zemědělských produktů, se nepodařilo beze zbytku realizovat. Některým rodinám přesídlenců musel být v důsledku jejich zažitých zvyklostí přiděleny hospodářství o menších rozlohách. Jednotlivé statky byly podle těchto měřítek rozdělovány, ale přesídlenci nebyli i za poměrně masivního vybavení strojním zařízením, schopni samostatně v nových podmínkách hospodařit. Pro dozor nad kolonisty museli být nasazováni zemědělci z řad sudetských, říšských či protektorátních Němců. Osídlovací oblasti a jejich správní obvody tak fungovali na principu družstva, přičemž kolonisté byly na svých statcích zaměstnanci pobírajícími mzdu. Přebírání statků do vlastní režie kolonistů nepostupovalo podle představ plánovačů kolonizace. Bezproblémovými nebyli ani správci podniků z řad říšských či sudetských Němců. Ne neobvyklé u nich ovšem

¹²⁰⁰ NA Praha, fond ČMZS, k. č. 557, inv. č. 1327, likvidace BMLG k 1.6.1945.

byly případy defraudací a zneužití postavení ve vlastní prospěch. Zklamání bylo znát i u přesídlenců samotných, kterým nové domovy velmi často nevyhovovaly, jak v důsledku odlišných pracovních a životních návyků, tak i z důvodu exponovanosti v převážně českém jazykovém prostředí. Negativně pociťovali rozdíl mezi sliby - život v uzavřených komunitách poblíž německých vsí a měst v nově založených obcích a statcích, které jim byly dány a mezi realitou, která na ně čekala.

Podle dosavadního stavu získaných poznatků je zřejmé, že v Protektorátu i na území odstoupeného pohraničí se s konečným výběrem majitele čekalo až na konec války a do té doby mělo podstatná část hospodářství zůstat v pověřenecké správě. Všechny dosud dosazené vlastníky zemědělských hospodářství, obchodů a živností, z řad *Volksdeutsch* pokládali organizátoři kolonizace jen za pověřené správce příslušných podniků. Převedení majetků na tyto skupiny obyvatel nebylo rozhodně „na pořadu dne“ a dělo se jen ve výjimečných případech.

Nedostatek vhodných kolonistů a probíhající válečné operace zapříčinily, že definitivní řešení majetkoprávních otázek při přejímání české půdy bylo odsunuto na poválečnou dobu. K tomu přistupoval i další důvod, zajištění dostatečné půdní rezervy především pro frontové bojovníky a válečné poškozence.¹²⁰¹ Výrazem ohledů na potřeby vyplývající z válečných podmínek byl Hitlerův výnos z 28. července 1942, kterým byly pro válečné období podstatně omezeny majetkové převody pozemků. Všechny změny v držbě půdy, pokud nebyly nezbytně nutné, měly ustát. Za nezbytně nutné byly pak považovány takové změny, jejichž uskutečnění bylo ve veřejném zájmu.

Ke konci války se navíc mezi Němci v Protektorátu začaly množit kritické hlasy k dosavadní politice vůči českému zemědělci a to jak v prostředí německého obyvatelstva, tak i u vyšších nacistických funkcionářů. Sudetoněmecké obyvatelstvo svoje výhrady zdůvodňovalo omezením černého trhu, na němž čeští zemědělci, jako dodavatelé potravin participovali významnou měrou, příbuzenskými vztahy s vysídlenými Čechy či rozdílnou kulturní a hospodářskou úrovní přesídlených etnických Němců. Nacističtí funkcionáři se obávali

¹²⁰¹ Z. Antoň, *Blut und Boden*, c. d., s. 44.

v souvislosti se zákroky proti českým zemědělcům zhoršení postojů k Říši ze strany Čechů, případně zhoršení dodávek potravin.¹²⁰²

Celý kolonizační proces měl být širší veřejnosti utajen a zákroky měly být zastřeny právně-hospodářskými aspekty uvalování nucených správ. Průnik informací a z toho vznikající domněnky o možných cílech nacistické politiky se snažil okomentovat a zlehčit i K. H. Frank ve svém projevu v Lucerně v únoru 1943: „Také o povídání o tak zvaném přesídlení Čechů nebo o místním vystěhování se zde jenom krátce zmíním: „Nehledíc k nezbytnému zřizování vojenských cvičišť, které si místy vyžádalo přesídlení usedlého obyvatelstva, bylo ve čtyřech letech Protektorátu zde usazeno vůbec jenom 4.931 německých rolníků, počítajíc v to i jejich příslušníky. Přišli většinou prchající před bolševismem a měli právo, aby byli co nejrychleji opět usídleni. Vzhledem k celkovému počtu asi 530.000 německých přestěhovalců jenom z Východu ohrožovaného bolševismem, které bylo nutno umístit v celé Říši, je zlomek, to jest 0.9 % připadající na Čechy a Moravu, přímo směšně nepatrný. Jestliže následkem toho bylo nutné, aby jednotlivé české selské rodiny byly z technických důvodů přemístěny, pak stalo se to — zdůrazňuji — vždycky tak, že byl připraven a nabídnut nejméně rovnocenný zemědělský pozemkový majetek. Jenom se divím, že ze všech těch lidí, kteří dnes štvou proti těmto opatřením, nevystoupil před lety ani jeden proti tomu, když marxisté, Židé a jiní emigranti nejhoršího druhu byli v počtu mnohonásobně větším, než je počet dnešních přestěhovalců, přijati z Říše po roce 1933 a r. 1938 z Východní Marky a ze Sudetenlandu tehdejším českým režimem s otevřenou náručí. Jako trest by ovšem mohlo evakuování postihnouti obce, které by v budoucnosti ukrývaly nepřátelské agenty nebo jim poskytovaly pomoc. To by však ovšem bylo docela něco jiného!“¹²⁰³ Jeho angažmá v této věci svědčí o tom, jak byla situace vážná.

Celkové výsledky osidlování nebyly i z pohledu jeho organizátorů uspokojivé. Nepodařilo se naplnit ani dílčí cíle plánované rozptýlené rolnické kolonizace a

¹²⁰² Zvlášť kriticky bylo pohlíženo na praxi některých okupačních orgánů, které v této oblasti nedodržovaly literu zákona a svým drastickým postupem vytvářely mezi Čechy psychózu právní nejistoty. K. H. Frank v roce 1944 ústně zakázal dosavadní způsob a metody při vyvlastňování českých zemědělců. ANTOS, Zdeněk, Pokus o řešení české otázky v sudetské župě na sklonku druhé světové války, Odboj a revoluce, ročník VI. (1968), s. 79-80.

¹²⁰³ Zpověď K. H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946, s. 8.

v důsledku nevhodných zemědělských návyků, které si „kolonisté“ přivezli z původní domoviny, došlo i ke zhoršení celkových hospodářských výsledků na zabraných statcích. To bylo v přímém rozporu s potřebami intenzifikace zemědělství v období válečného stavu Třetí říše. Neuspokojivé výsledky osidlovacích akcí v Protektorátu ovšem význam nacistických záměrů nezlehčují. Promyšlenou spoluprací výše jmenovaných organizací se podařilo osidlovací proces, který měl v důsledku skončit poněmčením sledovaného území, bezpochyby alespoň zahájit a v případě „konečného vítězství“ na něj bylo možné „úspěšně“ navázat.

7. Seznam zkratek

ABS Archiv bezpečnostních složek, Praha
EWZ Einwanderungszentralstelle (Centrála pro přistěhovalce)
DAF - Deutsche Arbeitsfront
Gestapo Geheime Staatspolizei (Tajná státní policie)
NA Národní archiv České republiky, Praha
NSDAP Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nacionálně socialistická německá strana dělnická)
NSM Němeské státní ministerstvo (fond)
OLR Oberlandrát, vrchní zemský rada
RA RuSHA- Rassenamt Rasse- und Siedlungshauptamt der SS (Rasový úřad Hlavní rasového a osídlovacího úřadu SS)
RAD Reichsarbeitsdienst (Říšská pracovní služba)
RKFDV Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums (Říšský komisař pro upevňování němectví)
RSHA Reichssicherheitsamt (Hlavní říšský bezpečnostní úřad)
RuSHA Rasse- und Siedlungshauptamt der SS (Hlavní rasový a osídlovací úřad SS)
SA Sturmabteilung
SD Sicherheitsdienst
SOA Státní oblastní archiv
SS Schutzstaffel
ST-ÚŘP Státní tajemník u říšského protektora
ÚŘP Úřad říšského protektora
UWZ Umwanderungszentralstelle (Centrála pro vystěhovalce/přesídlování)
VoMi Volksdeutsche Mittelstelle (Ústředna pro etnické Němce)

8. Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Bilance BMLG koncem roku 1943.

Tabulka č. 2: Nucené správy na majetky českých šlechticů,

Tabulka č. 3: Nucené správy na majetky českých šlechticů ve druhé etapě.

Tabulka č. 4: Nucené správy na majetky občanských velkostatkářů.

Tabulka č. 5: Bilance odňatých majetků signatářů deklarace ze září 1938.

Tabulka č. 6a: Přesídlenci z východních oblastí koncem roku 1942.

Tabulka č. 6b: Přesídlenci z oblastí západní a střední Evropy koncem roku 1942.

Tabulka č. 7: Počty přesídlenců z Jižních Tyrol a Tridentska.

Tabulka č. 8: Přesídlenci v osídlovacích oblastech dle příslušnosti k profesní skupině (stav ke konci roku 1942).

Tabulka č. 9: Původní majetkové poměry rodin určených k přesídlení do budějovické osídlovací oblasti.

Tabulka č. 10: Velikostní struktura původních statků přesídlenců z řad obyvatel Fersentalu a Lusernu.

Tabulka č. 11: Velikostní skupiny hospodářství přesídlenců (stav koncem roku 1942).

Tabulka č. 12: Podíl Němci držené půdy na obhospodařované ploše ve vesnicích osídlovací oblasti Praha-sever koncem roku 1942.

Tabulka č. 13: Podíl přesídlenců na zemědělském obyvatelstvu obce v % z konce roku 1942.

Tabulka č. 14: Počty objektů spravovaných BMLG, výměra a počty usazených kolonistů ke konci roku 1943.

Tabulka č. 15: Počty a druh objektů spravovaných BMLG na území Protektorátu Čechy a Morava do března 1945 ve všech čtyřech osídlovacích oblastech.

Tabulka č. 16: Počty objektů spravovaných BMLG na území Protektorátu Čechy a Morava do května 1945

9. Použité prameny a literatura

I. Prameny

A) Archivní prameny

Národní archiv Praha

Českomoravská zemědělská společnost

Hitlerjugend

Hospodářského svazu německých osídlenců

Ministerstvo školství

Ministerstvo zemědělství – IX. odbor 1933–1942

Německá osídlovací společnost Karlovy Vary

Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu

Německé osídlovací společnosti v Říšské župě Sudety

Policejní ředitelství Praha

Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu 1939–1945

Saské selské osídlovací společnosti, Drážďany

Státní pozemkový úřad 1919-1949 (1952),

Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě

Úřad říšského protektora

Úřad říšského protektora - AMV

Úřad říšského protektora - AMV 114

Úřad říšského protektora, dodatky II.

Zemský úřad

Moravský zemský archiv v Brně

B 254 Oberlandrát Brno a

B 256 Oberlandrát Kroměříž.

B36 Obvodová úřadovna Pozemkového úřadu v Brně

B 251 Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu

B252 Zemský prezident Brno

Moravský zemský archiv, Státní okresní archiv Jihlava

Archiv města Jihlavy od roku 1849, odd. Městský stavební archiv

Okresní stavební archiv Jihlava

Sbírka map a plánů Jihlava

Státní oblastní archiv v Plzni

Mimořádný lidový soud

Německé osídlovací společnosti v Říšské župě Sudety

Státní oblastní archiv v Praze

Oberlandrát Praha

Oberlandrát Kolín

Oberlandrát Mělník

Státním oblastním archivem v Třeboni

Oberlandrát České Budějovice

Archiv bezpečnostních složek

Mapy zpráv zpracované Studijním ústavem MV

Odbor politického zpravodajství MV

Ústředna Státní bezpečnosti

Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV

Archiv Dopravního podniku hlavního města Prahy

Plánovací komise pro hlavní město Prahu a okolí

Archiv Univerzity Karlovy

Úřad kurátora německých vysokých škol v Praze

Bundesarchiv Berlín

R 4901 Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

R 113 Reichsstelle für Raumordnung

R 30 Reichsprotektor in Böhmen und Mähren, Deutsches Staatsministerium für Böhmen und Mähren

NS 2 Rasse und Siedlungshauptamt SS

R 49 Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstums (sign.

NS 34 SS-Personalhauptamt

R2 Reichsfinanzministerium

Bundesarchiv Koblenz

NL 310 Konstatin von Neurath (1873-1956)

B) Vydané prameny

BARTOŠOVÁ, Š.: K nacistickým plánům konečného řešení české otázky. Výběr z archivních dokumentů. In: Slezský sborník, 74, 1976.

BRANDES, Detlef – MÍŠKOVÁ, Alena, Vom Osteuropa-Lehrstuhl ins Prager Rathaus (Josef Pfitzner 1901–1945). Praha – Essen 2013.

ČELOVSKÝ, Bořivoj, So oder so. Řešení české otázky podleněmeckých dokumentů 1933–1945. Šenov u Ostravy 2002.

ČELOVSKÝ, Bořivoj, Germanisierung und Genozid. Hitlers Endlösung der tschechischen Frage – deutsche Dokumente 1933–1945. Brno – Dresden 2005.

Český národ soudí K. H. Franka, Praha 1947.

FREMUND, Karel, Dokumenty o vyhlazovací politice. In: Sborník archivních prací, 13, 1963, č. 2, s. 3–45.

KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava, Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“. Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha. In: Sborník k problematice dějin imperialismu, 21, Praha 1987.

KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava, Od Neuratha k Heydrichovi. In: Sborník archivních prací, 39, 1989, s. 281–394.

KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita, Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Praha 1991.

KÁRNÝ, Miroslav – MILOTOVÁ, Jaroslava – KÁRNÁ, Margita, Deutsche Politik im „Protektorat Böhmen und Mähren“ unter Reinhard Heydrich 1941–1942: eine Dokumentation, Berlin 1997.

KRÁL, Václav (ed.), Die Vergangenheit warnt: Dokumente über die Germanisierungs- und Austilgungspolitik der Naziokkupanten in der Tschechoslowakei. Praha 1960.

KRÁL, Václav (ed.), Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. Dokumentensammlung. Praha 1964.

LINHARTOVÁ, Lenka – MĚŠŤÁNKOVÁ, Vlasta – MILOTOVÁ, Jaroslava, Heydrichova okupační politika v dokumentech. Praha 1987.

LUSTIG, Rudolf - SVĚTNIČKA, František, Schematismus velkostatků v Čechách, Praha 1933.

MÍŠKOVÁ, Alena – ŠUSTEK, Vojtěch, Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945. Svazek 1, Deník Josefa Pfitznera, úřední korespondence Josefa Pfitznera s Karlem Hermannem Frankem. Praha 2000.

Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava 1939–1945. Praha 1939–1945.

ŠUSTEK, Vojtěch, Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945.

Svazek 2, Měsíční situační zprávy Josefa Pfitznera. Praha 2001.

Zpověď K H. Franka. Podle vlastních výpovědí v době vazby u krajského soudu trestního na Pankráci, Praha 1946.

C) Tištěné prameny (periodika, výroční zprávy, ostatní)

Böhmen und Mähren. Blatt des Reichsprotectors (Tageszeitung für Böhmen und Mähren),, 1940–1944.

Der Bau, 1942–1944.

Der neue Tag

Deutsche Agrarpolitik, 1942–1943.

Die Strasse, 1939–1943.

Raumforschung und Raumordnung, Monatsschrift der Reichsarbeitsgemeinschaft für Raumforschung, 1940–1943.

Prager Hochschulblätter, 1943.

Reichsgesetzblatt (RGBl.), 1919 (díl I.), I. 1940.

Sbírka zákonů a nařízení státu Československého. Ročník 1935

Statistisches Jahrbuch für das Protektorat Böhmen und Mähren 1941–1944. Prag 1941–1944.

Verordnungsblatt des Reichsprotectors in Böhmen und Mähren, 1939-1940.

II. Literatura

ANTOŠ, Zdeněk, Blut und Boden – ke „konečnému řešení“ národnostní otázky v sudetské župě. In: Slezský sborník, 64, 1966, č. 1, s. 29–57.

- ANTOŠ, Zdeněk: Jihotyrolská otázka za druhé světové války a naše země, in: Slezský sborník, roč. 64, č. 3, Opava 1966, s. 390–393.
- BARTOŠ, Josef, Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938–1945, Praha 1986.
- BARTOŠ, Josef, Organizační zajištění a realizace tzv. posilování německví v říšskoněmecké župě Sudety 1938–1945, Historie okupovaného pohraničí 1938–1945, č. 4. Ústí n. Labem 1999, s. 7–30.
- BARTOŠ, Josef, Germanizační osidlování Šternberska. Zprávy z KRUHU (Kruh občanů České republiky vyhnaných v roce 1938 z pohraničí), 2001, č. 1, s. 9–10.
- BERANOVÁ, Magdaléna – KUBAČÁK, Antonín, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010.
- BIRK, Alfred, Die Deutsche Technische Hochschule in Prag 1806–1931. Prag 1931.
- BALCAROVÁ, Jitka, Německá vnitřní kolonizace v koncepci regionálních svazů Němců a související stavební projekty v českých zemích ve 30. a 40. letech 20. století, in: Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války, HOŘEJŠ, Miloš – LORENCOVÁ, Ivana (edd.), Práce z dějin techniky a přírodních věd, sv. 20, Národní technické muzeum, Praha 2009, s. 39–70.
- BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“, Praha 2013.
- BARTOŠ, Josef, Nacistický projekt dálnice z Vratislavy do Vídně a Lanškrounsko. Vlastivědný sborník Státního okresního archivu Ústí nad Orlicí, s. 8–11.
- BIMAN, Stanislav – VRBATA, Jaroslav, Protektorát Čechy a Morava v období vojenské správy. In: Odboj a revoluce, 7, 1969, č. 2, s. 156–241.
- BIMAN, Stanislav, Osvětim a Frankova politika v roce 1943. ĎaS, č. 1, 1966, s. 14–17;
- BIMAN, Stanislav, Nacistická bezpečnostní služba v protektorátě Čechy a Morava (Vznik, organizace a činnost), SAP 22, č. 2, 1972, s. 297–355.
- BRANDES, Detlef, Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil I, Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren bis Heydrichs Tod (1939–1942), München und Wien 1969;

- BRANDES, Detlef, Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Teil II, Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren von Heydrichs Tod bis zum Prager Aufstand (1942–1945) München und Wien 1975.
- BRANDES, Detlef, Nacistická politika vůči Čechům v Protektorátu Čechy a Morava, in: Cesta do katastrofy: československo-německé vztahy 1938–1947. Referáty z třetí konference česko-německé historické komise, konané ve dnech 7. – 9. října 1992 ve Štíříně u Prahy / [Praha,], [1993] s. 29–42.
- BRANDES, Detlef, Češi pod německým protektorátem, okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Praha 1999.
- BRANDES, Detlef, Nationalsozialistische Tschechenpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Brandes, Detlef. In: Begegnung und Konflikt. Schlaglichter auf das Verhältnis von Tschechen, Slowaken und Deutschen 1815–1989, Bonn 2001 s. 119–136.
- BRANDES, Detlef, Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích, Praha 2015.
- BRYANT, Chad, Prague in Black. Nazi Rule and Czech Nationalism. Harvard University Press. Cambridge 2009.
- BURLEIGH, Michael, Germany Turns Eastwards. A Study of Ostforschung in the Third Reich. Cambridge – New York 1988.
- CZUMALO, Vladimír, Česká teorie architektury v letech okupace. Praha 1991.
- DARRÉ, Walther, Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze. München 1939.
- Das Grosse Lexikon des Dritten Reiches. München 1985.
- DESCHNER, Günther, Reinhard Heydrich, architekt totální moci. Praha 2002.
- DOLEŽAL, Jiří, Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie. Praha 1996.
- DUFEK, Pavel – MARŠÁLEK, Zdenko, Hlavou zeď neprorazíš. Obtížný zápas rodiny Beniesů s předsudky a zákony dvou totalitních režimů, in: Psáno do oblak. Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka, Praha 2011, s. 155-166.
- DÜLFFER, Jost – THIES, Jochen – HENKE, Josef, Hitlers Städte. Baupolitik im Dritten Reich. Eine Dokumentation. Köln 1978.
- DWORKOVÁ, Debórah – PELT, Robert Jan van, Osvětim. 1270 až současnost. Praha 2006.

- FISCHER, Wilhelm, Böhmen und Mähren als Verkehrsraum. Die Strasse, 19/20, 1940, s. 414–423.
- FISCHER, Wilhelm, Das Protektorat Böhmen und Mähren als Planungsraum. Raumforschung und Raumordnung, 5, 1941, č. 1, s. 502–524.
- FREMUND, Karel, Heydrichova nadace – důležitý nástroj nacistické vyhlazovací politiky (výběr dokumentů), Sborník archivních prací 14, 1964, č. 1, s. 3–38.
- GAJAN, Koloman (ed.), Německý imperialismus proti ČSR, Praha 1962.
- GEBEL, Ralf, "Heim ins Reich", Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938–1945), München 1999.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, Dramatické i všední dny protektorátu, Praha 1996
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, Německá menšina ve druhé republice. In: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, 1, Studia Historica, 55, Praha 2003, s. 305–314.
- GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, Velké dějiny zemí Koruny české XV.a, 1938 – 1945. Praha 2006.
- GERWARTH, Robert, Hitler's Hanuman. The Life of Heydrich. Yale 2012.
- GRÜTTNER, Michael, Biographisches Lexikon zur nationalsozialistischen Wissenschaftspolitik. Heidelberg 2004.
- HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), Úvahy a stati o moderním českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích. In: Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, 1, Studia historica 59, Praha 2006, s. 247–263.
- HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – Eduard KUBŮ (ed.), O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1/2005, Studia historica LIX, Praha 2009.
- HAAS, Antonín, Vyvlastňování české půdy na Českobudějovicku za okupace, in: Jihočeský sborník historický, ročník 31(1962), s. 172–177;
- HAAS, Antonín, Prameny k dějinám vysídlených území v tzv. protektorátu Čechy a Morava, in: Acta Regionalia – Sborník vlastivědných prací, Praha 1965 s. 128–135.

- HEINEMANN, Isabel, Rasse, Siedlung, deutsches Blut. Das Rasse- und Siedlungshauptamt der SS und die rassenpolitische Neuordnung Europas, Göttingen 2003.
- HEINEMANN, Isabel – OBERKROME, Willi, Wissenschaft, Planung, Vertreibung. Der Generalplan Ost der Nationalsozialisten. Katalog zur Ausstellung der Deutschen Forschungsgemeinschaft. Bonn – Berlin 2006.
- HEINEMAN, John, Louis, Hitler's first foreign minister: Constantin Freiherr von Neurath, diplomat and statesman, Berkeley 1979.
- HERTL, Jan a kol., Podblanicko proti okupantům, Benešov u Prahy 1966.
- HERZBERG, Marcel, Raumordnung im nationalsozialistischen Deutschland (Dortmunder Materialien zur Raumplanung 25), Dortmund 1997.
- HOŘEJŠ, Miloš, Aplikace nacionálněsocialistické architektury v českých zemích v l. 1938–1945. In: Rozpravy Národního technického muzea, 203, Dějiny vědy a techniky, 15, 2007, s. 45–71.
- HOŘEJŠ, Miloš, Zábory české půdy a její následná germanizace, Deutsche Ansiedlungsgesellschaft na Mělnicku (1942-1945), in: O hospodářskou národní državu. Úvahy o českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích, HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.), Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1/2005. Studia historica LIX, Praha 2009, s. 247–263.
- HOŘEJŠ, Miloš, Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945), in: Tereziňské listy č. 34, Terezín 2006, s. 89–124;
- HOŘEJŠ, Miloš, Spolupráce Böhmischem-Mährische Landgesellschaft, Bodenamt für Böhmen und Mähren a Volksdeutsche Mittelstelle na germanizaci české půdy na Mělnicku a Mladoboleslavsku (1939–1945). In: Tereziňské listy, 34, 2006, s. 89–124.
- HOŘEJŠ, Miloš – LORENCOVÁ, Ivana (edd.), Věda a technika v českých zemích v období 2. světové války. In: Práce z dějin techniky a přírodních věd, 20. Praha 2009.

HOŘEJŠ, Miloš – ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Hospodářský nacionalismus v čase nacionálního socialismu. In: Kubů, Eduard– Jančík, Drahomír (edd.), Nacionalismus zvaný hospodářský. Praha 2011, s. 503–575.

HOŘEJŠ, Miloš, Protektorátní Praha jako německé město: nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu, Praha 2013.

HNÍZDO, Bořek, Mezinárodní perspektivy politických regionů, Praha 1995.

INDRA, Bořivoj – DURMANNOVÁ, Marie (edd.), Středočeské kapitoly z dějin okupace 1939–1945. Praha 1965.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard – KUKLÍK, Jan ml., Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000). Praha 2003.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard, "Arizace" na úvěr: příspěvek Kreditanstalt der Deutschen ke germanizaci hospodářského života v „Protektorátu Čechy a Morava“, (Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky; 5/2003), Praha 2003.

JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav, Německá průchozí dálnice. I. díl – Severní úsek. Praha 2008.

JANDA, Tomáš – LÍDL, Václav, Německá průchozí dálnice. II. díl – Jižní úsek. Praha 2011.

JANČÍK, Drahomír, Od regionálních finančních elit k elitám metropolitním na příkladu Úvěrní banky v Kolíně/Pražské úvěrní banky, in: Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2008, s. 110–148.

JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (ed.), Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945), Praha 2011.

KAIENBURG, Hermann, Die Wirtschaft der SS, Berlin 2003.

KÁRNÝ, Miroslav, Generální Plán Východ. ČSČH, 75, 1977, s. 345–382.

KÁRNÝ, Miroslav, Kolik verzí má generální plán Východ? In: Sborník k problematice dějin imperialismu, 11, 1981, s. 229–257.

KÁRNÝ, Miloslav, K politické anatomii Konstantina von Neurath. Čas mezi úřadem ministerským a protektorským, in: SPDI 18, 1985, s. 271–276.

KLEE, Ernst, Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Frankfurt am Main 2003.

KOEHL, Robert, L., German Resettlement and Population Policy, 1939–1945, A History of the Commission for the Strengthening of Germanism, Cambridge 1957.

- KOKOŠKA, Stanislav, Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942–1945, in: Sborník vlastivědných prací Podblanicka 27, 1986, s. 271–298.
- KRÁL, Václav, Otázky hospodářského a sociálního vývoje v českých zemích v letech 1938–1945, Praha 1958.
- KRÁL, Václav, Fašistické plány na vyhlazení českého národa, in: *ĎaS*, roč. 2, č. 2, 1960, s. 19–21.
- KRÁL, Václav – FREMUND, Karel (eds.), *Chtěli nás vyhubit*, Praha 1961
- KRÁL, Václav, *Zločiny proti Evropě*. Praha 1964.
- KUBAČÁK, Antonín, Činnost Svazu Československých velkostatkářů v letech 1919–1943, Sborník archivních prací 37 (č. 2), 1987, s. 325–373
- KUBAČÁK, Antonín, *Dějiny zemědělství v českých zemích, II. díl, 1900–1989*, Praha 1995.
- KUBAČÁK, Antonín, *Ministerstvo zemědělství v letech 1918–1948*, Praha 2005.
- KUBŮ, Eduard, Podíl německé krve v českém národě". Sociologa Karla Valentina Müllera "vědeckopedagogický" příspěvek k řešení problému poněmčení střední Evropy, in: *Staletí objevů, diplomacie a válek. Sborník k 60. narozeninám Aleše Skřivana*, Praha 2005, s. 289–304.
- KUBŮ, Eduard, „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechentum“. Der „wissenschaftspädagogische“ Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas, in: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A Journal of History and Civilisation in East Central Europe*. 45, č. 1, (2004), s. 93–114.
- KUBŮ, Eduard – ŠOUŠA, Jiří (eds.), *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*, Praha 2008.
- KÜPPER, René, *Karl Hermann Frank (1898–1946)*. Praha 2012.
- KURAL, Václav, *Místo společenství – konflikt*, Praha 1994
- LÜDECKE, Lars, *Constantin von Neurath: eine politische Biographie*, Paderborn 2014.
- LUMANS, Valdis O., *Himmler's auxiliaries : the Volksdeutsche Mittelstelle and the German national minorities of Europe, 1933–1945*, Chapel Hill, 1993.
- LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří, Praha. Praha 2000.
- MADAJCZYK, Czesław, *Die Okkupationspolitik Nazideutschlands in Polen 1939–1945*, Berlin 1987.
- MADAJCZYK, Czesław, *Generalna gubernia w planach Hitlerowskich*, Warszawa 1961.

- MAI, Uwe, Rasse und Raum. Agrarpolitik, Sozial- und Raumplanung im NS-Staat. Paderborn – München – Wien – Zürich 2002.
- MARŠÁLEK, Pavel, Protektorát Čechy a Morava. Státoprávní a politické aspekty nacistického okupačního režimu v českých zemích 1939–1945. Praha 2002.
- MAZOWER, Mark, Hitlerova říše: nacistická vláda v okupované Evropě, Brno 2009.
- MICHL, Jaroslav, Nacistické zásahy do české pozemkové držby za okupace (normativní obraz), PHS 13, 1967, s. 229–258.
- MIKOVCOVÁ, Alena, Vědecká činnost brněnských vysokých škol za 2. světové války. In: Věda a armáda, věda a válka. Praha 2006, s. 98–116.
- MIKŠ, Josef - STRYJOVÁ, Dagmar, Ztracené domovy. Germanizační plány okupantů a jejich realizace na Vyškovsku v letech 1939-1945. Vyškov 1989.
- MILOTOVÁ, Jaroslava – MORAVCOVÁ, Dagmar, Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava, Praha 1987.
- MÍŠKOVÁ, Alena, Rassenforschung und Oststudien an der Deutschen (Karls-) Universität in Prag, in: Erzwungene Trennung. Vertreibung und Aussiedlungen in und aus der Tschechoslowakei 1938-1947 im Vergleich mit Polen, Ungarn und Jugoslawien / Essen 1999 s. 39–53
- MÍŠKOVÁ, Alena, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha 2002.
- MÍŠKOVÁ, Alena, Pražští němečtí vědci a druhá světová válka. In: Věda a armáda, věda a válka. Praha 2006, s. 117–124.
- MÍŠKOVÁ, Alena, Příběh: Praha jako centrum rasového výzkumu a liberecký Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu. Alena Míšková. In: Patriotismus – nacionalismus – národovectví v českých zemích / Ústí nad Labem, 2012, s. 97–102.
- MÜLLER, Rolf-Dieter, Hitlers Ostkrieg und die deutsche Siedlungspolitik. Frankfurt am Main 1991.
- MÜNK, Dieter, Die Organisation des Raumes im Nationalsozialismus. Eine soziologische Untersuchung ideologisch fundierter Leitbilder in Architektur, Städtebau und Raumplanung des Dritten Reiches. Bonn 1993.
- NĚMEC, Petr, Germanizační úsilí oberlandráťů na Moravě v letech 1939–1942, Časopis Matice moravské 107, (1988), s. 183–196.

- NĚMEC, Petr, Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru. ČČH, 88, 1990, s. 535–558.
- NĚMEC, Petr, Die Lage der Deutschen Nationalität im Protektorat Böhmen und Mähren unter dem Aspekt der „Eindeutschung“ dieses Gebiets. In: Bohemia, 32, 1991, č. 2, s. 39–59.
- NĚMEC, Petr, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, 12, 1991, s. 67–90.
- NĚMEC, Petr, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století. 1991, 67–90.
- NĚMEC, Petr, Das tschechische Volk und die nationalsozialistische Germanisierung des Raumes. Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. Journal of History and Civilisation in East Central Europe 32, č. 2 (1991), s. 424–455.
- NĚMEC, Petr, Germanizační působení nacistů v některých oblastech života protektorátní společnosti, in: Soudobé dějiny 2–3, Praha 1994, 206–221.
- NĚMEC, Petr, Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace, Dějiny a současnost 1, 1993, s. 26–29.
- NĚMEC, Petr, Gauleiter Dr. Hugo Jury und sein Wirken im Protektorat Böhmen und Mähren, Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich. Horn-Waidhofen a/Thaya: Waldviertler Heimatbund, 1993, s. 469–478.
- NĚMEC, Richard, Hitler's 'Generalsiedlungsplanung Ost': a case only for Poland? A forgotten dimension of national-socialist spatial and town planning in the former Czechoslovakia, Planning Perspectives, Vol. 31, 2016-Issue 1, p. 2-12.
- NIEMEYER, Reinhold, Über die Neugestaltung der Städte. In: Raumforschung und Raumordnung, 1941, s. 531–541.
- NITTNER, Ernst (ed.), Dokumente zur Sudetendeutschen Frage 1916–1967, München 1967.
- NOVOTNÝ, Gustav, Lesní hospodářství v Českých zemích v letech 1938–1945: (rozloha lesní půdy, majetkové a vlastnické vztahy a pracovní síly v lesnictví), in: Sborník k dějinám 19. a 20. Století. Praha Historický ústav 12, (1991), s. 105–120.
- NOVOTNÝ, Gustav, Lesní hospodářství v českých zemích v letech 1938–1945. Časopis Matice moravské 111, (1992), s. 125–136.

NOVOTNÝ, Gustav, Konfiskace a uvalování vnucených správ na pozemkový majetek velkostatků v českých zemích v době nesvobody 1938–1945, in: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996 Uherské Hradiště, 1996, s. 51–60.

NOVOTNÝ, Michal, Jaroslav Fragner a urbanismus města Kolína. In: Královéhradecko, 7, 2010, s. 187–213.

NOVOTNÝ, Michal, Jaroslav Fragner and the Unrealized Project of an Industrial Town in Kolín-Zálabí. In: Ševeček, Ondřej – Jemelka, Martin (edd.), Company Towns of the Baťa Concern, History – Cases – Architecture. Stuttgart 2013, s. 201–217.

NOVOTNÝ, René, Služebna Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS v Pardubicích 1941–1944. in: Východočeský sborník historický, sv. 21, 2012, s. 253–329.

NOVOTNÝ, René, Obraz Čechů v německé rasové nauce a nacistické rasové ideologii, in: Theatrum historiae, sv. 13, 2013, s. 167–219;

NOVOTNÝ, René, Zdravotní prohlídky jako nástroj rasové selekce v Protektorátu Čechy a Morava. in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (eds.). Zdraví a nemoc v dějinách člověka a zvířat. Brno, 2014. s. 158–179;

NOVOTNÝ, René, Lékařská služba Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, in: SLABOTÍNSKÝ, Radek – STÖHROVÁ, Pavla (eds.), Kapitoly z dějin medicíny, farmacie a veterinárního lékařství, Brno, 2015. s. 92–111;

NOVOTNÝ, René, Česko-moravská pobočka Hlavního rasového a osídlovacího úřadu SS, 1941–1945, in: Moderní dějiny, Vol. 23, 2015, č. 2, s. 157–220.

PASÁK, Tomáš, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace. In: In memoriam Zdeňka Fialy – Z pomocných věd historických. Praha 1978, s. 215–257.

PASÁK, Tomáš, Pod ochranou říše. Praha 1998.

PETRŮV, Helena, Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941), Praha 2000.

PRŮCHA, Václav, Československé hospodářství za nacistické okupace, DaS č. 4, 1966, s. 33–36.

PRŮCHA, Václav – OLŠOVSKÝ, Rudolf, Vliv nacistické okupace na československé hospodářství, in: Nacistická okupace Evropy 1–3. Sborník referátů z III. mezinárodního kongresu dějin evropského odboje v Karlových

Varech v září 1963, Praha 1966, s. 43–103. PRŮCHA, Václav, Základní rysy válečného řízeného hospodářství v českých zemích v letech nacistické okupace, HaV, 1967, s. 215–239,

PRŮCHA, Václav, Změny v sociální struktuře československé společnosti v letech 1938–1945, Vědecká sdělení č. 33, Praha 1970, s. 67–69.

RAUSCHING, Hermann, Gespräche mit Hitler, New York 1940.

REICHEL, Peter, Svůdný klam Třetí říše. Fascinující a násilná tvář fašismu. Praha 2004.

ROBEK, Antonín, Lidé bez domova, Praha 1980.

RÖSSLER Mechtild – SCHLEIERMACHER Sabine (edd.), Der „Generalplan Ost“. Hauptlinien der Nationalsozialistischen Planungs- und Vernichtungspolitik. Berlin 1993.

SAX, Boria, Zvířata ve Třetí říši. Praha 2003.

SCHULZ, Helga – KUBŮ, Eduard (ed.), History and Culture of Economic Nationalism in East Central Europe, Frankfurter Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Ostmitteleuropas, Bd. 14, Berlin 2006.

SEDLÁKOVÁ, Monika, „Burza“ s židovskými byty – součást protektorátní bytové politiky. In: Documenta Pragensia 26, 2007, s. 205–220.

SCHECHTMAN, Joseph B., European Population Transfers 1939– 1945. New York 1946.

SMITH, Woodruff, D., The Ideological Origins of Nazi Imperialism, Oxford 1989.

SOBOTA, Emil, Co to byl protektorát, Praha 1946.

STANĚK, Stanislav, Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, s. 179–203.

STEINHART, Eric C., The Holocaust and the Germanization of Ukraine (Publications of the German Historical Institute), 2015.

SVOBODNÝ, Petr, Rasová hygiena na lékařské fakultě Německé Karlovy univerzity v Praze (1938–1945), Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy. 36–38, č. 1–2, (1996–1998 [vyd. 2004]), s. 61–71.

ŠEVČÍK, Antonín, Germanizační činnost brněnských nacistických úřadů v letech 1939–1945, Brno v minulosti a dnes VII., Brno 1965, s. 26–34.

ŠIMŮNEK, Michal, V., Zdraví, dědičnost, rasa. Obory dědičné a rasové hygieny, rasové biologie a biologie lidu na Německé Karlově Univerzitě v Praze v akademických a politických kontextech (1939–1945), nepublikovaná disertační práce PřF UK, Praha 2006; ŠIMŮNEK, Michal, V., – HOSSFELD, Uwe, The Avantgarde of the 'Rasse'. Nazi 'Racial Biology' at the German Charles University in Prague, 1940–1945, in: *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis: Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy* / Praha, Roč. 54, č. 1 (2014, vyd. 2015), s. 55–104.

ŠISLER, Stanislav, Příspěvek k vývoji a organizaci okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, in: *Sborník archivních prací*. Praha, roč. 13, č. 2 (1963), s. 46–95;

ŠISLER, Stanislav, Studie o organizaci a působnosti nacistické okupační správy v českých zemích v letech 1939–1945, in: *Sborník archivních prací*. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČR Roč. 22, č. 1 (1972), s. 183–219.

ŠISLER, Stanislav, Německá kolonizace českých zemí v letech 1941–1942, in: *Český lid*, ročník 71 (1984), č. 4, s. 216–223.

ŠISLER Stanislav, Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943, in: *Český lid. Časopis pro etnologická studia*. 78, č. 4, (1991) s. 261–271.

ŠNEJDÁREK, Antonín, Dokument o vzniku tzv. generálního plánu „Východ“, *ČSČH*, roč. IX, 1961, s. 422.

ŠPRYSL, Jaroslav, K problematice postavení českého rolnictva v letech 1939–41, In: *Historie a vojenství* 4, 1967, s. 593–630.

ŠPRYSL, Jaroslav, *Zemědělské dělnictvo v Čechách za okupace*, Praha 1971.

ŠPRYSL, Jaroslav, Čeští rolníci v boji proti nacistické agrární politice na počátku okupace, in: *Slovenské národní povstání a náš odboj*, Praha 1975, s. 160–175.

ŠTAIF, Jiří (ed.), *Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání*, Praha 2007.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – VAŠEK, František, Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, část I., in: *Historie okupovaného pohraničí* 2, 1998, s. 151–167.

ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – VAŠEK, František, Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, část II., in: *Historie okupovaného pohraničí* 3, 1999, s. 77–92.

ŠUSTROVÁ, Radka, Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě. Politika, každodennost a paměť 1940–1945. Praha 2012.

ŠTOLLEOVÁ, Barbora, Reorganizace protektorátního trhu se zemědělskými produkty – prostředek germanizace českého zemědělství, tamtéž, in: O hospodářskou národní državu. Úvahy o českém a německém hospodářském nacionalismu v českých zemích, HÁJEK, Jan – JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.), Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1/2005. Studia historica LIX, Praha 2009, s. 195–206.

ŠTOLLEOVÁ, Barbora. Pod kuratelou Německé říše. Zemědělství Protektorátu Čechy a Morava, Praha 2014.

TEICHOVÁ, Alice, Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939–1945, Studie z hospodářských dějin č. 1, Praha 1998.

TEICHOVÁ, Alice, Instruments of Economic Control and Exploitation: the German Occupation of Bohemia and Moravia. In: R. J. Overy – G. Otto – J. Houwink Ten Cate (Hg.), Die Neuordnung Europas, NS - Wirtschaftspolitik in den besetzten Gebieten. Berlin 1997, s. 83–108.

TESAŘ, Jan, Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. Protektorátě. Historie a vojenství, 13, 1964, s. 153–191.

TESAŘ, Jan, K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939, HaV, 1969, č. 1, s. 40–85;

TUREK, Antonín – GÖRNER, Josef, Vývoj správy státních lesů a statků po roce 1918. In: Sborník archivních prací, 13, 1963, č. 2, s. 154–157.

TVARŮŽEK, Břetislav, Wehrmacht proti českému lidu a za upevnění němectví v Protektorátě. Historie a vojenství, 43, 1994, č. 2, s. 87–131.

WIEDEMANN, Andreas, Nadace Reinharda Heydricha v Praze, 1942–1945. Praha 2004.

ZIMMERMANN, Volker, Sudetští Němci v nacistickém státě, Praha 2001.

ZOUZAL, Tomáš, Přesídlovací kancelář ministerstva vnitra se sídlem v Benešově 1942–1945, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, 50/2, 2010, s. 381–416;

ZOUZAL, Tomáš, JUDr. Jiří Šrajer: služba českého úředníka mezi roky 1938–1948, in: Podbrdsko, 20, 2013, s. 163–185; T

ZOUZAL, Tomáš, Založení vojenského výcvikového prostoru SS Benešov (1939–1942), in: ČČH, č. 2, 114/2016, s. 419–451.

ZOUZAL, Tomáš, Zabráno pro SS: zřízení výcvikového prostoru Böhmen v letech 2. světové války, Praha 2016.

10. Přílohy